

॥ ॐ ह्रीं श्रीं अँ नमः ॥

सद्गुण साधना

: लेखक अने संपादक :

पू. सुनिराज श्री कुंदकुंदविजयल मल्लारज

: પ્રકાશક :

સાધના પ્રકાશન મંદિર

વ્યવસ્થાપક—

શાહ મોતીચંદ દેપાળસાઈ ગુલકા

ટે. દિગ્વિજય પ્લોટ, શેરી નં. ૪૬

જામનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

આવૃત્તિ બીજી

પ્રીત સં. ૨૪૯૩

વિ. સં. ૨૦૨૩

ખ્રિ. સ. ૧૯૬૭

કાગળ મુદ્ર ૧૩-શુક

મૂલ્ય-ચોક્કસ રૂપિયા

: મુદ્રક :

મણિલાલ જગનલાલ શાહ

બી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

ટે. લીકાંરા રોડ, અમદાવાદ

॥ ॐ श्री-शंखेश्वर-पार्श्वनाथाय नमः ॥

પ્રસ્તાવના

આત્મા એ અખૂટ આનંદનો મહાસાગર છે. પ્રત્યેક આત્મામાં આ આનંદ છૂપાયેલો છે. પરંતુ એ આનંદનો વાસ્તવિક અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે તો વિધિપૂર્વક દીર્ઘ-કાળ સુધી જીવનમાં સદ્ગુણોની સાધના કરવી પડે છે. સદ્ગુણોની સાધના કર્યા વિના કે તેને પચાવ્યા વિના જ જીવનમાં આનંદપ્રાપ્તિનો જે લાસ થાય છે, તે વાસ્તવિક આનંદ નથી પણ એક પ્રકારની ભ્રાન્તિ છે અને પરિણામે તે દુઃખમાં જ પરિણમે છે. સદ્ગુણોની સાધનાપૂર્વકનો આનંદ એ વજની કોડી જેવો સારભૂત આનંદ હોય છે. તે કોઈથી તૂટી શકતો નથી. તેને તોડવા જનાર ઉલટો તૂટી જાય છે. જ્યારે ણીજે આનંદ કુલાવેલા રખખરના કુળા જેવો નિઃસાર હોય છે. તેને જરાક ટક્કર લાગતાં તરત જ તે તૂટી જાય છે અને નાશ પામે છે. એટલા માટે જીવનમાં જેમને નક્કર આનંદ, નિરાળાધ સુખ અને સાચી સમાધિ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય, તેમણે સદ્ગુણ સાધનાના માર્ગમાં

અવિરત મંડ્યા રહેવું, એ એક અનિવાર્ય અને આવશ્યક કર્તવ્ય બની રહે છે.

જીવનમાં સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ અને તેને સ્થિર કરવા માટે સદ્ગુણી પુરુષોની સાથે વસી, નમ્ર ભાવે તેઓની સેવા કરી, તેઓ પ્રત્યે હૃદયથી બહુમાનવાળા બની, તેઓની અંતરની કૃપા સંપાદન કરવા સાથે તેઓ તરફથી જે હિતબોધ મળે તેને પ્રયત્નપૂર્વક સમજી, વિચારી, શક્તિ મુજબ જીવનમાં ઉતારવા માટે અહુર્નિશ પ્રયત્નશીલ રહેવું જરૂરી છે. સદ્ગુણ સાધનાનો એ જ ધોરી માર્ગ છે. ઘણી વખત ઈચ્છા હોવા છતાં સદ્ગુણી મહાપુરુષોનો સાક્ષાત્ યોગ સૌ કોઈને માટે સુલભ નથી હોતો. આથી જે આત્માઓ જિજ્ઞાસા ધરાવતા હોવા છતાં સાક્ષાત્ યોગ જેઓને મળી શકતો નથી, તેઓના માટે આવું વાંચન પણ કાંઈક અંશે ઉપયોગી થશે, એમ ધારીને સદ્ગુણપોષક વિવિધ સામગ્રી આ પત્રિકામાં રજૂ કરવામાં આવી છે.

પરમપૂજ્ય, પરમકૃપાળુ, મારા ગુરુમહારાજ પંન્યાસ-
પ્રવર શ્રી લટ્ઠકરવિજયજી ગણિવર તરફથી અનેક પ્રસંગોએ
અનેક રીતિએ સદ્ગુણપોષક જે હિતોપદેશ મળ્યો છે, તેના
આધારે ચિન્તન, મનન અને પરિશીલન કરી અલ્પ મતિ
અનુસાર આ સંકલન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. આમાં
જે કાંઈ સાઈ છે, તે બધું તેઓશ્રીની કૃપાનું ફળ છે.

પરમપૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રી પ્રવીણવિજયજી ગણિવર
તરફથી આ કાર્યમાં અનેક વાર ઉપયોગી સલાહ-સૂચન,
જરૂરી સાહિત્ય તથા ઉત્સાહપ્રેરક પ્રેરણા મળી છે. તેઓશ્રીની
નિખાલસ પ્રેરણાએ પણ આ કાર્યમાં ખૂબ ઉત્સાહિત કરેલ
છે. પૂ. પંન્યાસજી મહારાજના હૃદયમાં રહેલ અકૃત્રિમ
ગુણાનુરાગ તથા તેઓની નિઃસ્વાર્થ પરોપકારવૃત્તિ સદાને
માટે નમસ્કરણીય છે.

આ પુસ્તકના પૃ. ૭૭ થી ૯૩ સુધીના કુલ ૧૭
પૃષ્ઠોમાં ‘શ્રી નવકાર સ્માર સંગ્રહ’-એ મથાળા નીચેનું
લખાણ મુખ્યત્વે વિદ્વદ્ગરત્ન, ઉપાસનાપ્રિય પૂ. મુનિરાજ
શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજના શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર વિષયક
થયેલાં વ્યાખ્યાનોના આધારે તૈયાર કરી અહીં રજૂ કરવામાં
આવેલ છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધના અંગે તેમના
વિચારો અતિ સ્પષ્ટ, સરળ અને સાધકોને માટે ખાસ
મનનીય છે.

વચનોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે. તે તમામ મહાનુભાવો
પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાભાવ દર્શાવીએ છીએ.

અલગ અલગ પ્રકરણોને અંગે વિશેષ જે કંઈ કહેવાનું
છે, તે પ્રકરણોના પ્રારંભમાં તે તે સ્થળે જણાવવામાં આવ્યું
છે, તેથી તે બાબત અહીં વધુ વિસ્તાર કરતા નથી.

સમગ્ર પુસ્તકમાં કહેવાનો મુખ્ય આર એ છે કે—ઉત્તમ
સામગ્રીપૂર્વકનો માનવજન્મ એ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવા
માટેનું એક શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સાધન છે. એનો ઉપયોગ જીવનમાં
સદ્ગુણોની સાધના વધે, એવા વિશિષ્ટ ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે
કરવો એ વિવેકી માત્રનું કર્તવ્ય છે. જે જે ઉપાયોથી
ચિત્તવિશુદ્ધિ અધિક અધિક નિર્મલતાને પ્રાપ્ત કરે, તે તે
ઉપયોગમાં આત્માને જોડી રાખવો, એ જ સદ્ગુણ સાધનાનું
અંતિમ રહસ્ય છે. ઉત્તમ કુશલાનુબંધી ઉપાયોમાં આત્માને
સતત જોડી રાખવાથી પ્રતિક્ષણ અશુભનો ક્ષય અને શુભની
વૃદ્ધિ થવા લાગે છે, અને એ વૃદ્ધિ જ્યારે પરાકાષ્ઠાએ
પહોંચે છે, ત્યારે જીવની સંપૂર્ણ ત્રિશુદ્ધિ આપોઆપ પ્રગટે
છે. આ બધાનું મૂળ જીવનમાં જાગૃતિપૂર્વક કરેલા સદ્ગુણો-
નો અભ્યાસ છે. સદ્ગુણોનો અભ્યાસ જીવનમાં કેવી રીતે
કરવો અને કેવી રીતે સદ્ગુણોને આત્મભાત્ બનાવવા, તે
માટે અહીં અલ્પ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. કેઈ એકાદ
આત્માને પણ આ વાંચનથી સદ્ગુણ સાધનામાં પ્રેરણા
મળશે, તો પણ અમારો આ પ્રયત્ન સફળ થયેલો ગણાશે.

સૌ કોઈ સદ્ગુણ પ્રત્યે રૂચિવાળા બની, સદ્ગુણોને
જીવનમાં ઉતારી, તેમાં એકતાર થઈ, સ્વ-પર કલ્યાણ સાધનારા
બને, એ જ શુભેચ્છા.

મતિમંદતા આદિના કારણે કાંઈ પણ શ્રી જિનાજ્ઞા
વિરુદ્ધ લખાયું હોય, તે બદલ મિચ્છામિ દુક્કડં યાચીએ છીએ.

શિવગંજ (રાજસ્થાન) } સુનિ કુંદકુંદવિજય
વિ. સં. ૨૦૨૩ : ફાગણ સુદ ૧૧
તા. ૨૨-૩-૧૯૬૭

॥ श्री-शंखेश्वर-पाशनाथाय नमः ॥

॥ श्री-नन्दगुप्तेवाय नमः ॥

ૐ ઔસ

સિદ્ધિ જીવનમાં તો જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, કે તે જીવનમાં સાધના હોય. સાધના કરનારને સિદ્ધિ આપો-આપ આવી મળે છે. માટે સાધના જી જીવનનું સૌથી વધારે મહત્વનું કર્તવ્ય છે.

સમગ્ર જીવનમાં-આ લોક અને પરલોકમાં સર્વ પ્રકારનો ઉત્તમ અભ્યુદય અને છેવટે નિઃશ્રય (મુક્તિ)ની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છતા જીવોને પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજજીએ ત્રણ પ્રકારના અભ્યાસ જીવનમાં કેળવવા માટે સલામણુ કરી છે. ૧-સતતાભ્યાસ, ૨-વિપયાભ્યાસ, અને ૩-ભાવાભ્યાસ. સતતાભ્યાસમાં અનેક પ્રકારના સદાચારોનો સમાવેશ થાય છે, કે જેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી આત્મામાંથી પશુતા મટીને માનવતા વિકસે છે અને પરમાત્મપદ-પ્રાપ્તિ માટેની ઉત્તમ યોગ્યતા પ્રગટે છે. વિપયાભ્યાસમાં સમ્યગ્દર્શનાદિના વિષયભૂત પ્રભુનાં નામ તથા રૂપ (પ્રતિમા) ઉપર અતુરાગ કેળવવાનો છે, કે જેના બળથી બધા દોષો બળી જઈને પરમાત્મા સાથે એકતા પ્રાપ્ત થાય છે, જીવનના સર્વ સંકટો ટળી જાય છે અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ માંગ-

લિક પદાર્થોની જીવનમાં આપોઆપ પ્રાપ્તિ થાય છે. ભાવા-
ભ્યાસમાં સંસારના વિષમ સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવાનો છે,
કે જેના બળથી સંસારની આસક્તિ અને તત્તજન્ય અનેક
દોષો દૂર થાય છે. દિવ્ય જીવનની પ્રાપ્તિ માટે આ ત્રણેય
અભ્યાસો અત્યંત જરૂરી છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક “ સદ્ગુણ સાધના ”માં મુનિ શ્રી
કુંદકુંદવિજયજીએ આ વિષયને અનેક રીતે વિસ્તારીને
સુંદર રીતે રજૂ કર્યો છે. ભિન્ન ભિન્ન રૂચિ ધરાવતા અનેક
ભૂમિકાના આત્માઓને ઉપયોગી ભરપૂર સામગ્રી આ
પુસ્તકમાં છે.

૧-મનુષ્યપણું, ૨-મુમુક્ષુપણું, અને ૩-મહાપુરુષનો
આશ્રય-આ ત્રણેય દુર્લભ વસ્તુઓ લેખકને પ્રાપ્ત થયેલી
છે. તેમના શુદ્ધેવ પૂ.પં.શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ,
કે જેઓ એક વિરલ સંત છે, તેમની નિશ્રામાં રહીને
તેમણે જે જીવનમાં મેળવ્યું છે, તેનું આમાં પ્રતિબિંબ છે.
લેખક અને વાચક ઉભયનો પરિશ્રમ સ્વ-પર ઉદ્ધાર અને
સ્વ-પર ઉપકાર દ્વારા સાર્થક થાઓ, એ જ મહેચ્છા.

દાદાવાડી, આંડવી (કચ્છ)
વિ. સં. ૨૦૨૧, મહા સુદિ ૮
(પ્રથમાવૃત્તિમાંથી)

પૂજ્યપાદ શુદ્ધેવ મુનિરાજ
શ્રી ભુવનવિજયાન્તેવાસી
મુનિ જ'બૂવિજય

તેટલી જ સાદી, સરળ અને અસરકારક પણ છે. તેમાંના ગમે તે પ્રકરણ ઉપર ઉંડો વિચાર કરવાથી આત્મા કોઈ અલૌકિક આધ્યાત્મિક પ્રદેશમાં વિચરતો હોય તેવો ભાસ થાય છે.

“સદ્ગુણ સાધના”ની આ બીજી આવૃત્તિના ૬૦૮ પૃષ્ઠ સુધી છાપેલા તમામ ફરમા મેં જોયા છે અને તેમાં સદ્ગુણ સાધના માટેની વિવિધ સામગ્રી એટલી બધી વિપુલ પ્રમાણમાં છે કે-દરેક ભૂમિકાવાળા સાધકને તેમાંથી પોતાને યોગ્ય કંઈક ને કંઈક જરૂર મળી શકશે.

પૂ.મુનિરાજ શ્રી કુંદકુંદવિજયજી મહારાજના “સદ્ગુણ સાધના” નામના આ પુસ્તકનું તથા પૂ. કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવંત શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ રાચત યોગશાસ્ત્રાદિ ગ્રંથોના આધારે મુનિશ્રીએ તૈયાર કરેલ બીજા પ્રસ્તાવના સહિત ૬૫૬ પૃષ્ઠના “ધર્મ સાધના” નામના પુસ્તકનું, કે જેમાં આચાર, વિચાર, યોગ, અધ્યાત્મ તથા નમસ્કાર મહામંત્ર સંબંધી અનેક ઉપયોગી વિષયો સુંદર રીતે રજુ કરવામાં આવ્યા છે, તે બન્ને પુસ્તકનું હિંદીમાં સરળ ભાષાન્તર ટૂંક સમયમાં જૈન સમાજના કરકમલમાં રજુ કરી યત્થિચિત શાસનસેવા કરવાની તીવ્ર ભાવના હું સેવી રહ્યો છું. શ્રી દેવ-શુરકૃપાથી, શ્રી સંઘના પુણ્યપ્રભાવથી અને શ્રી શાસનદેવની સહાયતાથી આ કાર્ય શીઘ્ર પાર પડે, એમ પ્રાર્થના કરું છું.

શિવગંજ (રાજસ્થાન) }
વિ. ૨૦૨૩-મહા વદ ૧૩ }

—ઋષભદાસ જૈન.

પ્રકાશકીય નિવેદન

“સદ્ગુણ સાધના” નામના આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની તમામ નકલો ખપી જવાથી કેટલાક સમયથી તેને માટે અનેક ભાવિકો તરફથી સતત માંગ રહ્યા કરતી હતી. આજે તેની આ બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં અમેને અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પુસ્તકના વાંચનથી અનેક ગુણાનુરાગી ભવ્ય આત્માઓએ પ્રસન્નતા અનુભવી છે. તે સંબંધી અનેક વાંચકો તરફથી અમેને સુંદર અભિપ્રાયો મળ્યા છે.

મદ્રાસનિવાસી શ્રી ઋષભદાસજી જૈન, કે જેઓ એક આરાધનાપ્રિય મહાન આત્મા છે. રાત્રિ-દિવસ મળીને દર-રોજ લગભગ આઠ કલાક તેઓ પોતાની ઉપાસનામાં પસાર કરે છે અને તેમની ટેક પણ જળરી છે. પોતાની રોજની કરવાની આરાધના જ્યાં સુધી પૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી તેઓ જલપાન સુદ્ધાં પણ કરતા નથી. તેઓ જેમ ઉપાસક છે, તેમ સારા વિચારક પણ છે. તેમનું ચિંતન-મનન ઘણું ઉંડું અને વિશાળ છે. આવા ઉપાસના પ્રિય અને વિચારક મહાન આત્માને “સદ્ગુણ સાધના” પુસ્તકનું વાંચન પ્રમોદ ભાવનું કારણ બન્યું, એ હકીકત અમારે મન ઘણા જ આનંદનો

વિષય બની છે. આ પુસ્તકને માટે તેમણે પોતાનો જે નમ્ર અભિપ્રાય રજુ કર્યો છે, તે આ પુસ્તકમાં “સદ્ગુણ સાધનાની ઉપયોગીતા વિષે માફ નમ્ર મતવ્ય”-એ મથાળાનીચે પ્રગટ થયેલ છે. તેઓશ્રી હિંદી ભાષામાં આ સાહિત્યને પ્રગટ કરવાની ભાવના રાખે છે, તે જાણીને અમે વિશેષ આનંદ અનુભવીએ છીએ. એમ થવાથી હિંદી ભાષાના જાણકાર વિશાળ સમુદાયને આ સાહિત્યવાંચનનો સુંદર લાભ મળશે. અમે તેમની એ શુભ ભાવનાને હૃદયના ઉમળકા સાથે આવકારીએ છીએ.

સદ્ગુણ સાધનાની આ બીજી આવૃત્તિમાં પ્રથમ આવૃત્તિ કરતાં ૧૫૨ પૃષ્ઠ વધુ રોકવામાં આવ્યા છે અને તેમાં આત્મવિકાસમાં ઉપયોગી અનેક નવા વિષયો રજુ કરવામાં આવ્યા છે. તે બધી હકીકત આ પુસ્તકમાં રજુ થયેલ વિગતવાર અનુક્રમણિકા જોવાથી માલુમ પડશે.

સમગ્ર શુભ કરણીનું મૂળ સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે અને એ શ્રદ્ધાનું પણ મૂળ જ્ઞાન છે. કોઈ પણ પ્રજા સમ્યક્જ્ઞાનના આધાર વિના પોતામાં જાગૃત થયેલા શુભ સંસ્કારોને સ્થિર કરી શકે નહિ, એટલું જ નહિ પણ તે કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વાસ્તવિક પ્રગતિ કરી શકે નહિ. આથી મનુષ્યના સર્વોત્તમ સુખી વિકાસમાં જો કોઈનો સુખ્ય કાળો હોય, તો તે જ્ઞાનનો છે. આ જ્ઞાન તેના સાધનો વિના પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. સમ્યક્ શ્રદ્ધા, પ્રભુભક્તિ અને ઉત્તમ આચાર-વિચાર પોષક ગ્રંથો-પુસ્તકો પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટેનું એક સાધન

પૂ. યુનિરાજ શ્રી હુંદહુંદનિગ્યજી મહારાજ
સંપાદિત પુસ્તકોની સંક્ષિપ્ત યાદી.

—*—

(૧) ધર્મ સાધના (આવૃત્તિ બીજી)	૪-૦
(૨) સદ્ગુણ સાધના (આવૃત્તિ બીજી)	૪-૦
(૩) મહા મંત્રની સાધના (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૧-૦
(૪) નીતિ સાધના	૦-૬૨
(૫) સમષ્ટિ સાધના	૦-૫૦
(૬) ભક્તિ સાધના	૧-૨૫
(૭) અણુગત સાધના	૦-૫૦
(૮) દૈનિક સાધના	૧-૨૫
(૯) અધ્યાત્મ સાધના	૧-૨૫
(૧૦) સિદ્ધચક્ર સાધના	૨-૫૦
(૧૧) નિત્ય સાધના	૧-૦૦
(૧૨) ચિંતન કળિકા	૦-૭૫
(૧૩) સદ્ગુણ સંચય	૧-૫૦
(૧૪) ધર્મ ચીમાંસા	૦-૭૫
(૧૫) સાધના પ્રકાશ (કિરણ પહેલું)	૦-૩૦
(૧૬) નવ પદ આરાધના (પરિચય પુસ્તિકા)	૦-૨૫

* અનુક્રમણિકા *

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	સદ્ગુણ શ્રીમાંસા. હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબંધથી ક્ષમા (સદ્ગુણ) સંબંધી વિચારણા.	૧
૨	સદ્ગુણપ્રાપ્તિ માટે પાત્રતા કેળવવાના મનનીય ૨૮ ઉપાયો. 'અધ્યાત્મસાર' ગ્રંથના આધારે.	૯
૩	સદ્ગુણ સાધનામાં સાધક-આધક તત્ત્વો.	૧૩
૪	(૧) સાધનામાં પ્રતિબંધક તત્ત્વો. ગુણીજનમાત્સર્યોદિ ૧૩ બાબતો.	૧૩
૫	(૨) તત્કાલ ટાળવા જેવી ત્રુટિઓ. ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદ આદિ ૬ બાબતો.	૧૩
૬	(૩) મહા અનર્થકર ત્રુટિઓ. મિથ્યાભિનિવેશ આદિ ૯ બાબતો.	૧૪
૭	(૪) સાધનામાર્ગથી અલિત કરનારા દોષો. કામવિકાર આદિ ૨૬ બાબતો.	૧૪
૮	(૫) નિયમિત અભ્યાસ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા લાયક કરુણા, મૈત્રી આદિ અનેક સદ્ગુણો.	૧૪

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૧	(૩) કેટલા શ્લોક વાંચ્યા અને કંઠે કર્યો ?	૩૯
૨૨	(૪) કેટલો વખત સત્સંગ કર્યો ?	૪૦
૨૩	(૫) કેટલો વખત મૌન રહ્યા ?	૪૧
૨૪	(૬) કેટલી વાર અબ્રહ્મની વિચારણા થઈ ?	૪૧
૨૫	(૭) ખીખઝોનું કામ કેટલો વખત કર્યું ?	૪૨
૨૬	(૮) કેટલી વાર જીરૂકું ખોલ્યા ?	૪૨
૨૭	(૯) કેટલી વાર ક્રોધ કર્યો ?	૪૨
૨૮	(૧૦) કેટલો વખત ફેગટ ગુમાવ્યો ?	૪૩
૨૯	(૧૧) શાસ્ત્રોનું વાંચન કેટલો વખત કર્યું ?	૪૩
૩૦	(૧૨) કુટેવો જીતવામાં કેટલી વાર નાસીપાસ થવાયું ?	૪૪
૩૧	(૧૩) કયા ગુણો કેળવ્યા ?	૪૪
	કેળવવા યોગ્ય ધૈર્યોદિ ૨૬ ગુણો.	
૩૨	(૧૪) કયા દુર્ગુણો કાઢ્યા ?	૪૫
	કાઢવા યોગ્ય કામ-ક્રોધોદિ ૧૮ દોષો.	
૩૩	(૧૫) કયી ઈન્દ્રિય વધારે જોરાવર છે ?	૪૬
૩૪	(૧૬) રાત્રે કેટલા કલાક સૂઈ રહ્યા ?	૪૬
૩૫	દોષોને જીતવાના કેટલાક ઉપાયો.	૪૮
	તે બાબત મનનીય ૧૧ બાબતો.	
૩૬	સંક્ષિપ્ત દિનચર્યાંગભિંત હિતશિક્ષા.	૫૯
	સત્વપોષક ઉપયોગી ૧૩ બાબતો.	

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૭	નિત્ય કરવા લાયક ૬ કનિષ્ઠો. તે સંબંધી કાપોળી વિનિયત કરેલા.	૧૧
૩૮	(૧) દેવપદનું ચંદન.	૧૪
૩૯	(૨) મુરખદનનું ચંદન.	૧૬
૪૦	(૩) રવાખાનું ચંદન.	૧૭
૪૧	(૪) સંયમનું ચંદન.	૧૭
૪૨	(૫) તપનું ચંદન.	૧૮
૪૩	(૬) દાનનું ચંદન.	૧૮
૪૪	સુખકારણ શ્રી નવકાર શ્રી નવકારથી આત્મિક ચિનતી ઉત્પત્તિ થાય છે, તે બાળન મનનીય કરીકત.	૭૧
૪૫	શ્રી નવકાર સાર સંગ્રહ. મનનીય ૨૯ કારણો.	૭૭
૪૬	શ્રી નવપદ અને તેની સાધના. સાધ્ય, સાધક, સાધના અને તેનાં ૬૭ સંબંધી વિચારણા. સાધ્યશુદ્ધિ. (શ્રી અરિહંતાદિ નવપદનું સ્વરૂપ)	૮૭ ૧૦૦
૪૭	(૧) શ્રી અરિહંતપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૦
૪૮	(૨) શ્રી સિદ્ધપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૦

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૯	(૩) શ્રી આચાર્યપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૪
૫૦	(૪) શ્રી ઉપાધ્યાયપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૫
૫૧	(૫) શ્રી સાધુપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૫
૫૨	(૬) શ્રી સમ્યગ્દર્શન પદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૬
૫૩	(૭) શ્રી જ્ઞાનપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૭
૫૪	(૮) શ્રી ચારિત્રપદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૭
૫૫	(૯) શ્રી તપ પદ સંબંધી વિચારણા.	૧૦૭
૫૬	સાધકશુદ્ધિ.	૧૦૮
	ક્ષમાવંત-દાંત-શાંત વગેરે સાત્ત્વિક ગુણુવંત.	
	શ્રી નવપદજીના આરાધક આત્માનું સ્વરૂપ.	
૫૭	સાધનાશુદ્ધિ.	૧૧૨
	શ્રી નવપદની તાત્ત્વિક સાધનાનું સ્વરૂપ.	
૫૮	ફલશુદ્ધિ.	૧૧૯
	શ્રી નવપદજીની સાધનાનો પરમાર્થ હેતુ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ.	
૫૯	ધર્મ આરાધનાના કેટલાક પ્રકારો.	૧૨૫
૬૦	ઉત્તમ પુરૂષોમાં રહેલ અમૃતના નવ કુડોનું સ્વરૂપ.	૧૨૯
૬૧	પ્રભુલક્ષિતો અચિન્ત્ય પ્રસાદ.	૧૩૩
૬૨	અનંત ધર્માત્મક શ્રી જિનાજ્ઞામાં સીતું હિત સમાયેલું છે.	૧૩૯
૬૩	આરાધનાનો આદર્શ.	૧૪૯

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૪	નમસ્કાર સ્મરણ નવકાર સ્મરણનો હેતુ આદિ મનનીય હકીકત.	૧૫૨
૬૫	શ્રી નવકારના જાપ આદિમાં એકાગ્રતા લાવવાના વિવિધ ઉપાયો.	૧૬૧
૬૬	ધ્યાન સાધના.	૧૬૮
૬૭	(૧) ધ્યાનનો હેતુ.	૧૬૮
૬૮	(૨) ધ્યાનનું સ્વરૂપ.	૧૬૯
૬૯	(૩) ધ્યાનના પ્રકારો.	૧૬૯
૭૦	(૪) ધ્યાનના અધિકારી.	૧૭૦
૭૧	(૫) ધ્યાનનું ફળ.	૧૭૦
૭૨	(૬) ધ્યાનનો સમય.	૧૭૦
૭૩	(૭) ધ્યાનને યોગ્ય સ્થાન.	૧૭૧
૭૪	(૮) ધ્યાનમાં આસન.	૧૭૧
૭૫	(૯) ધ્યાન માટે દિશા.	૧૭૧
૭૬	આત્માની ત્રણ અવસ્થા.	૧૭૨
૭૭	ધ્યાનમાં મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના.	૧૭૩
૭૮	(૧) મૈત્રી ભાવના.	૧૭૩
૭૯	(૨) પ્રમોદ ભાવના. (મુદિતા)	૧૭૩.
૮૦	(૩) કરુણા ભાવના.	૧૭૩
૮૧	(૪) માધ્યસ્થ ભાવના.	૧૭૪

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૮૨	ધ્યાનમાં અનિત્યતાદિ બાર ભાવનાઓ.	૧૭૪
૮૩	(૧) અનિત્ય ભાવના.	૧૭૪
૮૪	(૨) અશરણુ ભાવના.	૧૭૪
૮૫	(૩) સંસાર ભાવના.	૧૭૪
૮૬	(૪) એકત્વ ભાવના.	૧૭૪
૮૭	(૫) અન્યત્વ ભાવના.	૧૭૪
૮૮	(૬) અશુચિ ભાવના.	૧૭૫
૮૯	(૭) આશ્રય ભાવના.	૧૭૫
૯૦	(૮) સંવર ભાવના.	૧૭૫
૯૧	(૯) નિર્જરા ભાવના.	૧૭૫
	(૧૦) ધર્મ સુ-આખ્યાત.	૧૭૫
૯૨	(૧૧) લોક ભાવના.	૧૭૫
૯૩	(૧૨) બોધિદુર્લાભ ભાવના.	૧૭૫
૯૪	ધ્યાનમાં આલંબન.	૧૭૫
૯૫	જેવું આલંબન તેવું ફળ.	૧૭૬
૯૬	ધ્યાનાવસ્થામાં કર્મબંધનની મંદતા.	૧૭૭
૯૭	ધ્યાનનું પારંપરિક ફળ.	૧૭૮
૯૮	સંકલેશ નાશનો રામબાણુ ઉપાય.	૧૭૯
૯૯	(૧) ચતુઃ શરણુગમન.	૧૮૧
૧૦૦	(૨) દુષ્ટ ગર્હી.	૧૮૧

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૧	(૩) સૂક્તની અનુમોદના.	૧૮૧
૧૦૨	આરાધનાપ્રિય આત્માઓને માટે ત્રિકાળ આરાધનાનું સ્વરૂપ દર્શાવનાર નુપ્રસિદ્ધ 'અમૃતચેલ' નામની રાજઝાલ.	૧૮૩
૧૦૩	સદ્ગુણ નામાવલી.	૧૮૭
	સદ્ગુણ અભ્યાસની રીત અને ૧૮૮ સદ્ગુણોનાં નામો.	
૧૦૪	ચિન્તન કળિકા અને મુધાખિન્દુ સંબંધી જે બોલ.	૧૯૩
૧૦૫	ચિન્તન કળિકા.	૧૯૭
૧૦૬	મુંદર ભાવગર્ભિત ચિન્તનીય ૩૭૩ ગુજરાતી સુવિચારો.	થી ૨૫૮ સુધી
૧૦૭	મુધાખિન્દુ.	૨૫૯
	વારંવાર મનન કરવા લાયક નાનાં નાનાં ૩૧૩ ગુજરાતી સુવાક્યો.	થી ૨૭૨ સુધી
૧૦૮	અંગ્રેજી સુવાક્યો સંબંધી જે બોલ.	૨૭૩
૧૦૯	ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત સદ્ગુણપોષક ૫૦૦ અંગ્રેજી સુભાષિતો.	થી ૩૬૫ સુધી
૧૧૦	નમસ્કાર ભાવ.	૩૬૭
	શ્રી નવકાર મહામંત્રમાં આવતા 'નમો' પદ સંબંધી આગમ, યુક્તિ આદિ વિવિધ દષ્ટિ- ખિન્દુઓથી વિચારણા.	થી ૩૮૯ સુધી

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૧૧	શ્રી નવકાર મહિમા.	૩૯૦
	મહામંત્ર શ્રી નવકારના અચિંત્ય મહિમાને દર્શાવનાર ૪૬ મનનીય સુભાષિતો.	૩૯૮ સુધી
૧૧૨	સદ્ગુણ સાર.	૩૯૯
	(શ્રી ઉપમતિ લવપ્રંપચા કથાના આધારે)	
૧૧૩	શુદ્ધસ્વધર્મની યોગ્યતા.	૪૦૦
	તે માટે દયાળુતા આદિ આચરવા યોગ્ય ૨૬ સદ્ગુણો.	
૧૧૪	સાધુધર્મની યોગ્યતા.	૪૦૧
	તે માટે ' કલ્યાણમિત્રોની સેવા ' આદિ આચરવા યોગ્ય ૩૨ સદ્ગુણો.	
૧૧૫	સુકિતગમનની યોગ્યતા.	
	તે માટે શ્રદ્ધાશિક્ષાદિ આચરવા યોગ્ય ૩૬ બાબતો.	
૧૧૬	ક્ષાન્તિ આદિ ૧૦ સદ્ગુણો.	૪૦૫
૧૧૭	દીક્ષાનો પ્રાણ ક્ષાન્તિ આદિ ૧૦ સદ્ગુણો છે.	૪૦૫
૧૧૮	ક્ષાન્તિ આદિ ૧૦ કન્યાઓની ઓળખાણ.	૪૦૬
૧૧૯	ક્ષાન્તિ આદિ ૧૦ કન્યાઓની પ્રાર્થિતનો ઉપાય.	૪૦૭
૧૨૦	(૧) ક્ષાન્તિ કન્યાને વરવાની યોગ્યતા.	૪૦૯
	તે માટે કેળવવા લાયક મૈત્રીભાવ આદિ ૯ સદ્ગુણો.	
૧૨૧	(૨) દયા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા.	૪૧૦

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
	તે માટે કેળવવા લાયક પરસંતાપવર્જનાદિ પાંચ સદ્ગુણો.	
૧૨૨	(૩) મૃદુતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા લાયક મદત્યાગાદિ ૧૨ સદ્ગુણો.	૪૧૧
૧૨૩	(૪) સત્યતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા લાયક ' પારકા મર્મ ' ન ખેલવા ' વગેરે ૯ સદ્ગુણો.	૪૧૨.
૧૨૪	(૫) ઋણુતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા લાયક કુટિલતાનો ત્યાગ કરવા આદિ ૭ સદ્ગુણો.	૪૧૩
૧૨૫	(૬) અચોરતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા યોગ્ય ' પર ધન ગ્રહણ ન કરવા ' ૩૫ પાંચ સદ્ગુણો.	૪૧૩.
૧૨૬	(૭) મુક્તતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા લાયક ' પોતાનો આત્મા બાણ લાવથી પર છે ' ઇત્યાદિ પાંચ સદ્ગુણો.	૪૧૪
૧૨૭	(૮) બ્રહ્મરતિ કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા લાયક ' સ્ત્રીઓને પોતાની માતા સમાન ગણવી ' ઇત્યાદિ ૧૧ સદ્ગુણો.	૪૧૫.
૧૨૮	(૯) વિદ્યા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા.	૪૧૬.

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
	તે માટે કેળવવા યોગ્ય 'સર્વ' પૌદ્ગલિક પદાર્થો અનિત્ય છે' ઈત્યાદિ ૬ સદ્ગુણો.	
૧૨૯	(૧૦) નિરીહતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા. તે માટે કેળવવા યોગ્ય 'સંસારમાં જે ઈચ્છાઓ થાય છે તે મનના સંતાપને વધારનારી છે' ઈત્યાદિ ૭ સદ્ગુણો.	૪૧૬
૧૩૦	અંતરંગ મહારાજ્ય.	૪૧૮
૧૩૧	અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ઉપાયો.	૪૧૮
૧૩૨	ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ અને તેમાં પાર ઉતારવાના ઉપાયો. ઉપમતિ ભગવદ્ગીતા કથામાં વર્ણવેલ ગુરૂ આસાથી પ્રારંભી અભ્યાસ, વૈરાગ્ય તથા ધ્યાનયોગ અને તેનાથી પ્રાપ્ત થનાર મુક્તિસુખ આદિ ૩૮ બાબતોનું મનનીય વર્ણન.	૪૧૯ થી- ૪૩૧
૧૩૩	ધર્મકલ્પવૃક્ષનું મૂળ મૈત્ર્યાદિચાર ભાવના.	
૧૩૪	(૧) મૈત્રી ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૪૩૨
૧૩૫	(૨) પ્રમોદ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૪૩૪
૧૩૬	(૩) કરુણા ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૪૩૬
૧૩૭	(૧) લૌકિક કરુણાનું સ્વરૂપ.	૪૩૭
૧૩૮	(૨) લોકોત્તર કરુણાનું સ્વરૂપ.	૪૩૭
૧૩૯	(૩) સ્વવિષયક કરુણાનું સ્વરૂપ.	૪૩૮

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૪૦	(૪) પરવિપયક કરુણાનું સ્વરૂપ.	૪૩૮
૧૪૧	(૫) આવદારિક કરુણાનું સ્વરૂપ.	૪૩૮
૧૪૨	(૬) નૈઋયિક કરુણાનું સ્વરૂપાદિ.	૪૩૮
૧૪૩	(૪) માધ્યસ્થ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૪૪૨
૧૪૪	(૧) પાપી વિપયક માધ્યસ્થ.	૪૪૩
૧૪૫	(૨) વૈરાગ્ય વિપયક માધ્યસ્થ.	૪૪૩
૧૪૬	(૩) સુખ વિપયક માધ્યસ્થ.	૪૪૪
૧૪૭	(૪) દુઃખ વિપયક માધ્યસ્થ.	૪૪૪
૧૪૮	(૫) ગુણ વિપયક માધ્યસ્થ.	૪૪૪
૧૪૯	(૬) મોક્ષ વિપયક માધ્યસ્થ.	૪૪૫
૧૫૦	(૭) સર્વવિપયક માધ્યસ્થાદિ.	૪૪૫
૧૫૧	ધર્મની વ્યાખ્યા. વાસ્તવિક સુખનું કારણ ધર્મ જ છે. તે ધર્મના અંગભૂત શુભાશ્રય અને નિર્જરાલક્ષી ધર્મની સમજણ.	૪૫૦
૧૫૨	ધર્મની ઓળખ. ઔદાર્ય, દાક્ષિણ્ય, પાપભુગુપ્તિ, નિર્મળ ઓધ અને જનપ્રિયત્વ આદિ ધર્મના પ્રધાન લિંગોની ઓળખાણ.	૪૫૫
૧૫૩	સામાયિક ધર્મ. સર્વશ્રેષ્ઠ સામાયિક ધર્મનું મનનીય સ્વરૂપ.	૪૬૦

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫૪	ધર્મનો પ્રભાવ. દક્ષાદિ ૧૦ પ્રકારના ચારિત્રધર્મનો અચિંત્ય પ્રભાવ.	૪૬૭
૧૫૫	સામાયિક અને નમસ્કાર. ધર્મના પ્રધાન અંગભૂત સામાયિક અને નમસ્કાર સંબંધી મનનીય વિચારણા.	૪૭૧
૧૫૬	નમસ્કારનું સામર્થ્ય.	૪૭૫
૧૫૭	આત્મજ્ઞાન સર્વથી શ્રેષ્ઠ શાથી ?	૪૭૬
૧૫૮	સદ્ગુણ સાધનાનું મહત્ત્વ.	૪૭૮
૧૫૯	વિચાર અને વર્તન. વિચાર અને વર્તનની પરસ્પર સાપેક્ષતા સંબંધી વિચારણા.	૪૭૯
૧૬૦	ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરો.	૪૮૦
૧૬૧	કાવ્ય સંચય. સદ્ગુણોપોષક દુહાઓ સંબંધી બે બોલ.	૪૮૧
૧૬૨	‘સદ્ગુણોપોષક દુહાઓ આદિ’ માં દેવ, ગુરુ, ધર્મ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તીર્થ, અતુલવ, શ્રોતા, વક્તા, સન્ન્યસ, મધુર વચન, મૌન, વિદ્યા, વિવેક, ચતુર્માર્ગ, મિત્ર, સત્સંગ, અહિંસા, સત્ય, અચ્યુત્ય, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, દયા, દાન, પ્રેમ, પરાપકાર, નમ્રતા, સરલતા, સમતા, વાત્સલ્ય, ભક્તિ, વૈરાગ્ય.	

અનુક્રમ

વિષય

પૃષ્ઠ

	કૃતજ્ઞતા, મનશુદ્ધિ, ધીરતા, ધૈર્ય, તપ, ભાવ આદિ વિવિધ વિષયક મનનીય '૪૩૨' દુહાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.	૪૮૩
૧૬૩	આત્મશિક્ષા-ભાવના. વિવિધ વિષયક '૧૮૫' મનન કરવા લાયક ભાવવાણી દુહાઓ.	૫૨૩
૧૬૪	દયા, નીતિ, માર્ગાનુસારીતા આદિ પોષક '૪૫' મનનીય દુહાઓ.	૫૪૦
૧૬૫	પ્રભુભક્તિ-ગર્ભિત '૪૩' દુહાઓ.	૫૪૫
૧૬૬	ભાવના દુહાઓ '૩૦'	૫૫૦
૧૬૭	સાચો જૈન દુહા. '૪'	૫૫૧
૧૬૮	માનવ જૈન દુહા. '૫'	૫૫૨
૧૬૯	સાચી શિષ્યામણના દુહા ૧૨	૫૫૪
૧૭૦	મૈત્રી આદિ ભાવનાના દુહા '૧૬'	૫૫૫
૧૭૧	શ્રી મકનકૃત ખાર માસના બોધદાયક ૭૦ દુહા.	૫૫૮
૧૭૨	સોખત તેવી અસર ૨ દુહા.	૫૬૪
૧૭૩	ક્ષમા છત્રીશી. (૩૬ કાવ્યો)	૫૬૫
૧૭૪	આત્મભાવના પચીશી. (૨૫ કાવ્યો)	૫૬૯
૧૭૫	શ્રી ચિદાનંદજીકૃત પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા. ત્રાત્વિક ૧૧૪ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો.	૫૭૪

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૭૬	શ્રી અરિહંત વંદનાવલી.	૫૮૧
	શ્રી અરિહંત પરમાત્માના લોકોત્તરગુણગભિર્ત	
	૪૮ ભાવવાહી કાવ્યો.	૫૮૧
૧૭૭	સંજ્ઞમ બત્રીશી. (૩૨ કાવ્યો)	૫૮૦
૧૭૮	સદ્ગુણબોધક આચાર (દર્શક) ૧૬ ચોપાઈ.	૫૮૩
૧૭૯	પંચપરમેષ્ઠિ ગીતા ૬ પદો.	૫૮૪
૧૮૦	શ્રી નવકારમંત્રનો મહિમા ૭ થી ૧૮ પદો.	૫૮૫
૧૮૧	શ્રી નવપદ-સ્વરૂપદર્શક હાળ ગાથા ૪૬.	૫૮૮
	શ્રીપાળ રાસમાંથી.	
૧૮૨	મંગલ ભાવના.	૬૦૫
	‘શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ’ આદિ ૧૨ મનનીય થી	
	ભાવવાહી સંસ્કૃત શ્લોકો ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત.	૬૦૮

ઉત્તમ પુરુષોત્તરી સંપત્તિ

—૪—

ધર્મે તત્પરતા, મુલ્યે મધુરતા, દાને નમ્રતાદિતા
મિત્રડવંચકતા, ગુણે વિનયતા, વિનયર્થે ગંભીરતા ।
આચારે શુચિતા, ગુણે રસિકતા, વાસ્તવ્યે વિશિષ્ટતાદિતા,
રુપે મુન્દરતા, પ્રભાં મજનિતા, મન્મથે મંદગ્યને ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ-ધર્મમાં સદા તત્પરતા, વાણીમાં મધુરતા,
દાનમાં અત્યંત ઉદાસીપણ, મિત્રજન પ્રત્યે સુરક્ષતા,
શુરજન-પૂજ્યવર્ગને વિષે વિનયતા, વિનયને વિષે અત્યંત
ગંભીરતા, આચારમાં પવિત્રતા, સદ્ગુણ ઉપાર્જનમાં
અત્યંત રસિકતા, શાસ્ત્રને વિષે વિશિષ્ટ જ્ઞાનપણ, રૂપને
વિષે સુંદરતા-રૂપની સાથે સદાચારપણું અને પરમાત્માને વિષે
ભક્તિભાવઃ આ બધા સદ્ગુણો ઉત્તમ પુરુષોત્તરી વિષે જ
દેખાય છે, કારણ કે-જોવા સદ્ગુણો જો જ તેઓની સાચી
સંપત્તિ હોય છે. સદ્ગુણ ઉપાર્જનના માર્ગમાં હંમેશાં
તત્પર રહેનાર આત્મા ક્રમે ક્રમે મહાત્મા બની અંતે પર-
માત્મા પણ બની શકે છે.

॥ ॐ ह्रीं श्रीं अर्हं नमः ॥

सद्गुरु साधना

: लेखक અને સંપાદક :

પ્ર. મુનિરાજ શ્રી કુંદકુંદવિજયજી મહારાજ

ગુણ-ખટુમાનનું સામર્થ્ય

જે અમમેટ જીવો, ગુણં ન દોષં ન દન્ય અમમિ ।
તં પલ્લોળ પાવટ, અમમેયં પુણો નેયં ॥૧૥

અર્થે હવે, આ જન્મના ગુણ અને દોષનો
લેવા અજ્યાત પાટે છે, તેવા અજ્યાત વડે પરલોકમાં
તે જ ગુણ અને દોષને પ્રાપ્ત કરે છે. તે માંગેથી શ્રી
ધર્મણિન્દુ અન્યરત્નની ગૂંથિમાં પણ દરનારું છે કે—
“ ગુણો પ્રત્યે ખટુમાન ધારણ કરનારા હવે એ
ખટુમાન દ્વારા ઉપાર્જન કરેલ અવન્ય પુણ્યનામૂલના
સામર્થ્યથી આ લોક અને પરલોકમાં સરહ કનુના
અંદ્રકિરણના સમૂહ લેવા ઉલ્લસળ ગુણસમુદાયને
અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણ કે-ગુણ-ખટુમાનનો
આશય-અધ્યવસાય ત્રિંતામણિ રત્ન કરતાં પણ અધિક
શક્તિથી યુક્ત છે. ”

-શ્રી ધર્મણિન્દુ, અધ્યાય ૧/૫૭

ધનાથી સર્વની આરાધના અને એકની વિરાધનાથી સર્વની વિરાધના થાય છે, એમ સિદ્ધાન્તમાં કહેવાયું છે.*

કોઈ પણ એક સાચા સદ્ગુણની આરાધના કરવાથી પરિણામે સર્વ સદ્ગુણોની આરાધના થઈ જાય છે, કારણ કે-કોઈ પણ સદ્ગુણની સાધના જ્યારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે, ત્યારે બીજા તમામ ગુણો તેનામાં પોતાની મેળે પ્રગટી જઈ છે; અને એ પ્રમાણે બને ત્યારે જ એક સદ્ગુણની સાધના સંપૂર્ણ બની છે એમ કહી શકાય. ‘જે એકને જાણે છે તે સર્વને જાણે છે.’ કારણ કે-વાસ્તવિક રીતે ‘જે સર્વને જાણે છે તે જ એકને પણ જાણી શકે છે.’ આ પણ સિદ્ધાન્ત છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિએ આ રીતે ભેદમાં અભેદ અને અભેદમાં પણ ભેદ રહેલો છે.

સદ્ગુણોને સમજવા અને જીવનમાં ઉતારવા માટે તેનો અનેક રીતે વિચાર કરવો જરૂરી છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે જ્યારે ક્ષમાગુણનો વિચાર કરવો હોય, ત્યારે તેના હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબંધ આદિથી તેની વિચારણા નીચે મુજબ થઈ શકે છે.

ક્ષમાનો હેતુ

ક્રોધના ઉપશમને ક્ષમા કહેવાય છે. ક્ષમાનો પ્રતિપક્ષી ક્રોધ છે અને તે સર્વ પુણ્યાર્થનો ઘાતક છે. ભૂતકાળમાં

* પગમિ પૂર્ણ સર્વે તે પૂર્યા હૌંતિ,

પગમિ હીલિય સર્વે તે હીલિયા હૌંતિ ॥

—શ્રી લક્ષ્મિવિસ્તરા.

સદ્ગુણપ્રાપ્તિ માટે પાત્રતા કેળવવાના ઉપાયો

(શ્રી અધ્યાત્મસારના આધારે)

નીચેના ગુણોને ખૂબ મહત્વના માની, તેને જીવનમાં ઉતારવા માટે શક્ય પ્રયત્ન કરવાથી જીવનમાં પાત્રતા કેળવાય છે. અંતે તો જીવનમાં કેળવાયેલી પાત્રતા એ જ સર્વ સદ્ગુણોને ટકાવનાર, વધારનાર અને સાનુબંધ બનાવનાર એક અભેડ જડીબુટ્ટી છે.

(૧) કોઈને પણ નિંદનીય માનવો નહિ. પાપીમાં પાપી જીવ પ્રત્યે પણ ભવસ્થિતિ ચિન્તવવી.

(૨) કોઈ પણ એક અસાધારણ ગુણને વરેલ આત્મા પ્રત્યે પણ હૃદયમાં બહુમાન ધારણ કરવું. ગુણનો લેશ પણ કોઈ જગ્યાએ બે જોવા મળે તો આનંદિત થવું.

(૩) લોકસંજ્ઞાને છોડી દેવી. શાસ્ત્રસંજ્ઞાને કેળવવી.

(૪) હિતકર વચન બે નાના બાળકનું પણ હોય તો તે ગ્રહણ કરવું.

(૫) દુર્જન પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો. ખીજ ઉપર દ્વેષ-બુદ્ધિ એ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક છે. તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં નીચે મુજબ અદ્વેષ આદિ આઠ અંગો છે.

- (a) અદ્વેષ એટલે બીજા જીવો અથવા તત્ત્વો ઉપર અપ્રિયતાનો અભાવ.
- (b) જિજ્ઞાસા એટલે તત્ત્વને જાણવાની ઇચ્છા.
- (c) શુશ્રૂષા એટલે તત્ત્વને સાંભળવાની ઇચ્છા.
- (d) શ્રવણ એટલે તત્ત્વને સાંભળવું.
- (e) યોધ એટલે સાંભળેલ તત્ત્વોનો અવગમ-જાણપણું.
- (f) મીમાંસા એટલે યોધ પછીનું તત્ત્વનું મનન.
- (g) પ્રતિપત્તિ એટલે મનન પછી તત્ત્વનો સ્વીકાર અર્થાત્ તત્ત્વનિશ્ચય. ‘આ આવું જ છે.’-એવો નિર્ણય.
- (h) પ્રવૃત્તિ એટલે તત્ત્વનિર્ણય પછીનું તદ્દતુસાર અનુષ્ઠાન.

આ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અષ્ટાંગી છે. તેની પ્રાપ્તિમાં અદ્વેષભાવ એ પ્રથમ હેતુ છે. આથી કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો એ રહસ્ય છે.

(૬) પોતાના ભૌતિક કાર્યો માટે પારકી આશા કદી સેવવી નહિ, પણ સ્વાશ્રયી રહેવું.

(૭) સ્વજન-સંયોગોને નિઃસ્વાર્થભાવે વેદવા. સર્વ સંયોગ-સંબંધને બંધન રૂપ જાણવા.

(૮) જો કોઈ સ્તુતિ કરે તો કુલાવું નાહ અને જો કોઈ નિંદા કરે તો કોપાયમાન થવું નહિ.

(૯) સદાચારી ધાર્મિક પુરુષોની સેવા કરવી.

(૧૦) તત્ત્વની જિજ્ઞાસા રાખવી.

(૧૧) જીવન પવિત્ર ગાળવું.

(૧૨) કષ્ટ વખતે સ્થિર-ધીર રહેવું.

(૧૩) નિર્દોષ જીવન ગાળવું.

(૧૪) ઇન્દ્રિયોના અનુકૂળ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવો.

(૧૫) સાંસારિક વિષય-કષાયોથી ભાવોનું વિરૂપપાણું ચિંતવવું.

(૧૬) શરીર, ધન, વૈભવ આદિની મૂર્ચ્છા ઉતારતાં રહેવું.

(૧૭) ભગવાન પ્રત્યે ભક્તિ વધારવી.

(૧૮) સ્વાધ્યાય, ધ્યાન તથા જાપ માટે શાન્ત અને પવિત્ર સ્થાન પસંદ કરવું.

(૧૯) સમ્યક્ત્વ દઢ કરવું.

(૨૦) પ્રમાદનો વિશ્વાસ ન કરવો.

(૨૧) આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સદા અંખના રાખવી.

(૨૨) વય, સદાચાર અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ પુરુષોને અનુસરવું.

(૨૩) કુવિકલ્પો છોડવા.

(૨૪) આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવા નિત્ય તલસવું.

ઉપાય છે. એક સદ્ગુણનો વિશેષ અભ્યાસ થયા પછી બીજા ગુણનો અભ્યાસ શરૂ કરવો. એ પ્રમાણે એક પછી એક એમ સદ્ગુણોનો ક્રમસર અખંડિત અભ્યાસ ચાલુ રાખવાથી, થોડાં જ મહિનાઓ પછી અભ્યાસીના જીવનમાં મોટો ફેરફાર થતો અનુભવાય છે.

સદ્ગુણોના અભ્યાસથી જીવન પવિત્ર, પ્રસન્ન અને શાન્ત બને છે. જીવનને પવિત્ર, પ્રસન્ન અને શાન્તિમય બનાવવું એ જ તમામ સાધનાનું પ્રધાન ક્ષણ છે.

સદ્ગુણના સાધકે પોતાની આંતરિક પરિણતિ વારંવાર તપાસ્યા કરવી જોઈએ. જીવનમાં જો પવિત્રતા, પ્રસન્નતા અને શાન્તતા વધતાં દેખાય, તો સમજવું કે-સદ્ગુણની સાધના લાગુ પડી છે અને તેના અભ્યાસનું ક્ષણ પોતાને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યું છે.

“ખાંત અને ઉત્સાહપૂર્વકતા નિયમિત અભ્યાસ દ્વારા દુષ્કર કાર્યો પણ સુકર બને છે.”-એવા વિશ્વાસને દઢ કરીને, સદ્ગુણના અભ્યાસમાં શરૂઆતમાં જો કંટાળો આવે, તો પણ તેને વળગી રહેવું તેમાં આત્માનું એકાન્ત કલ્યાણ છે. સદ્ગુણ-સાધના માટે જોટલો પુરૂષાર્થ ફોરવવામાં આવે છે, તે કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી. અવસર પ્રાપ્ત થયેથી તેનો અનેક ગુણો બદલો અભ્યાસીને અવશ્ય મળે છે.

ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા લાયક : સદ્ગુણની સાધના માટે તત્પર થયેલા આત્માથી જનોએ નીચેની હકીકત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા લાયક છે.

કરવો. સમાનધર્મી પ્રત્યે જૂળ ધર્મપ્રેમ વધારવો, ગુણવંત આત્માઓ પ્રત્યે પ્રમોદભાવ ધારણ કરવો, વિરૂદ્ધ ધર્મી પ્રત્યે માધ્યસ્થ્યભાવ અને દુઃખી પ્રત્યે કરુણાભાવ કેળવવો.

આ ચાર ભાવનાથી વિપરીત ભાવ ન સ્પર્શે તે માટે સતત જાગરૂક રહેવું. આત્માને હંમેશાં ચાર ભાવનામાં રમણતા કરાવવાનો પ્રયાસ કરવો, એ યોગ અને અધ્યાત્મ માર્ગનું સર્વસ્વ છે. તે એક મહાન યોગ છે, એટલું જ નહિ પણ ખીજા તમામ યોગો માટે પ્રાણપૂરક તત્ત્વ પણ છે. તેનાથી દોષોની સત્તા નિર્મૂળ બને છે. હંમેશાં ચાર ભાવનામાં રમણ કરનારો આત્મા પોતાના સહજ ગુણોમાં રમણ કરનારો હોવાથી તેને કેટલાક ‘અક્ષવિહાર’ પણ કહે છે.

(૫) આપણો આત્મા નિશ્ચયથી સિદ્ધસ્વરૂપ હોવા છતાં વર્તમાનમાં અજ્ઞાની, નિર્ગુણી, પાપી અને સર્વ પ્રકારના દોષોથી ભરેલો છે, એ ન ભૂલવું. એના પ્રતિકાર માટે નિત્ય અધિક જ્ઞાની, અધિક ગુણી, અધિક પુણ્યશાળી અને અધિક નિર્દોષ પુરૂષોની સત્સંગતિને આહવી અને એમની શીતળ છાયા નીચે રહેવું.

(૬) ચારિત્રધર્મ એ વીર પુરૂષોનો માર્ગ છે. તેને સિંહની જેમ સ્વીકારવો અને સિંહની જેમ પાળવો એ આપણો આદર્શ હોવો જોઈએ.

સાધનાનું અંતિમ રહસ્ય : સાચા ભાવે દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું પારતંત્ર્ય કેળવવું. તેઓને સમર્પિત રહેવું.

સાધનામાર્ગમાં પથ્યાપથ્ય

જીવનમાં સદ્ગુણની સાધના કરવી, એ અહંકારાદિ આત્મિક રોગોને ટાળવાના એક ઔષધ રૂપ છે. દરેક ઔષધને પથ્ય અને અપથ્ય-એમ બન્ને બાબતો હોય છે. પથ્યના પાલનથી ઔષધ શીઘ્ર રીતિએ અને અનેકશઃ ગુણકારી બને છે અને તેથી ઉલટું અપથ્યના સેવનથી ઔષધ ગુણકારી તો બનતું નથી, પણ કેટલીક વાર ઉલટી અસર પણ કરે છે. એટલા માટે પથ્યાપથ્યનો વિવેક કરી અપથ્યસેવનથી દૂર રહેવામાં અને પથ્યપાલનમાં સાધક જેટલો અધિક આદરવાળો બને છે, તેટલો તે સાધનાના માર્ગમાં વધારે પ્રગતિ કરી શકે છે. પથ્યમાં આદરવાળા થવું, એ પ્રત્યેક વિવેકી સાધકનું પરમ કર્તવ્ય છે.

બહારના વિદ્નો

સાધકને બે પ્રકારના વિદ્નો છે. એક બહારના અને બીજા અંદરના. બહારના વિદ્નોમાં મુખ્ય વિદ્ન કુસંસર્ગ છે. કુસંસર્ગ એટલે ખરાબ માણસોનો સંસર્ગ, ખરાબ પુસ્તકોનો સંસર્ગ, ખરાબ દેખાવોનો સંસર્ગ, ખરાબ વચ્ચનોનો સંસર્ગ, ખરાબ સંગીતોનો સંસર્ગ અને ખરાબ વિચારોનું રટણ.

વૈરાગ્યને, શાન્ત રસને અને સાત્ત્વિક રસને પોષનારી

શ્રી વીતરાગ પુરૂષોની મુદ્રાઓ, તેઓનાં વચનો, તેઓની અદ્ભુત કથાઓ અને ઉત્તમ સંગીતાદિ જેમ ઉત્તમ આસ્તિક લાવોને જાગૃત કરે છે, તેમ ખરાબ આલંબનો ઓટી અસર ઉપજાવવામાં પ્રબળ નિમિત્તભૂત બને છે. શ્રી યોગશાસ્ત્રના નવમા પ્રકાશમાં આપવામાં આવેલું તે સંગ્રામી નીચિનું મંતવ્ય ખાસ ઉપયોગી છે.

નાસદ્વ્યાનાનિ સેવ્યાનિ, કૌંતુકેનાપિ કિન્નિવ્હ ।

સ્વનાશયૈવ જાયન્તે, સેવ્યમાનાનિ તાનિ ચન્ ॥

કુતૂહલ વૃત્તિથી એટલે કે-પરીક્ષા કરવા અર્થે. જેમ કે- ‘પરીક્ષા કરી જોઉં કે આનાથી મને શું અસર થાય છે ?’ અથવા ‘મને કાંઈ અસર થાય જ નહિ’-એવી રીતે કુતૂહલ વૃત્તિથી પણ અસહ આલંબનોનો પરિચય કરવો નહિ, કારણ કે-તેથી પોતાનો નાશ જ થાય છે.

મનુષ્યનું મન પાણી જેવું છે. તે જેના સંસર્ગમાં આવે તેના આકારનું બની જાય છે. ખરાબ સંસર્ગમાં ખરાબ બને છે અને જ્યારે શ્રી અરિહંતાદિ પંચપરમેષ્ઠિઓના સંસર્ગમાં આવે છે ત્યારે તેઓના જેવું બની જાય છે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી, મનને ખરાબ સંસર્ગથી બચાવી લેવું જોઈએ અને સારા સંસર્ગમાં જોડવું જોઈએ.

દુરાચારી માણસો મોટા ભાગે ખરાબ સંસર્ગથી જ દુરાચારી બન્યા હોય છે.

મોટા મોટા ગણુતા શુન્હાઓની ઉત્પત્તિ અનુક્રમે

આ પ્રમાણે થાય છે. કામમાંથી ક્રોધ, ક્રોધમાંથી મોહ, મોહમાંથી મ્મૃતિબ્રંશ, મ્મૃતિબ્રંશથી બુદ્ધિનાશ અને બુદ્ધિનાશથી પાપાચરણ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ એ કામાદિનું પણ મૂલ કારણ તો ખરાબ સંસર્ગ છે.

કામ-ક્રોધાદિ દુર્ગુણો તથાવિધ કર્મોદયથી દરેકમાં હોય છે. પવન જેમ અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે, તેમ કુસંસર્ગ તે કામ-ક્રોધાદિને ઉત્તેજિત કરે છે.

ખરાબ સાંભળવું, ખરાબ જોવું, ખરાબ ગાવું, ખરાબ ખોલવું, ખરાબ ચાલવું, ખરાબ વસવું અને ખરાબ સંકલ્પ-વિકલ્પો કરવા વગેરે અંદરના છૂપા રહેલા દોષોને તથા વિદ્યોને એકદમ વધારી મૂકે છે. ત્રિભુવનપતિ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ આદિ મહાપુરુષોને પણ અંદરના શત્રુઓ સાથે ઘોર યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું, તો ખીન્નઓ કે જે તેઓશ્રીના પગની રજ સરખા પણ નથી, તેઓએ ખરાબ સંસર્ગમાં રહીને દોષોને જીતવાની યઠાર્થ દરવી એ ખતરનાક છે.

એથી જ ખરાબ સંસર્ગનો ત્યાગ કરી સારા સંસર્ગમાં રહેવું, એ સાધનમાર્ગમાં સૌથી પ્રથમ શરત છે.

સદાચારી પુરુષોની વચ્ચે વસવા માત્રથી અનેક પાપી આત્માઓનો પણ ઉદ્ધાર થયો છે. સાધનમાર્ગમાં એ ઉત્તમ પ્રકારના પથ્યનું પાલન પ્રથમ આવશ્યક છે અને કુસંસર્ગમાં રહેવું એ સૌથી મોટું દુપથ્ય ખાસ તજવા

ચોગ્ય છે, કારણ કે—ખહારનું સૌથી મોટામાં મોટું એ વિધન છે.

અંદરનાં વિધનો

૧-કામ

અંદરનાં વિધનોમાં કામ એ સૌથી પ્રથમ વિધન છે. કામવાસના અનેક દોષોની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. શિકાર, જુગાર, સુરાપાન, પરનિન્દા, ખરાબ સ્ત્રીઓનો સંગ, હલકી જાતના ગીત-નૃત્ય આદિનો શોખ અને લ્પ્યાં-લ્પ્યાં રખડવું,—એ બધી કુટેવો કામીપુરુષની વૃત્તિમાં હોય છે.

ઉત્તમ સદાચારી પુરુષોની વચ્ચે વિનમ્ર ભાવે વસવું તથા બ્રહ્મચર્યની નવ વાડોનું પાલન કરવું, એ કામવાસના ઉપર કાબૂ મેળવવાનો સરળ ઉપાય છે. વળી નીચેના વિચારોનું પુનઃ પુનઃ પરિશીલન તથા તેનો અનુભવ પણ કામવાસના ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે પરમ સહાયકારક છે.

(૧) સર્વ વિશ્વ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ કેળવવો. સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે માતૃભાવ કેળવવો. માતા સંબંધી વિચારો પવિત્રતા ટકાવવા માટે પ્રબળ પ્રેરણાદાયક બને છે.

(૨) આધ્યાત્મિક જીવનના વિકાસ માટે અખંડ બ્રહ્મચર્યની અતિ આવશ્યકતા છે. બ્રહ્મચર્ય એ ઉત્તમ તપ છે.

(૩) શરીર એ આત્માનું મંદિર છે, માટે તેને પવિત્રતમ રાખવું જોઈએ. બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ જ શરીરને પવિત્રતમ રાખવાનો ઉપાય છે.

(૪) ભારે અને માદક ખોરાક કામોત્તેજક છે. કઠિન શય્યા અને વહેલું શયન એ પ્રહ્લચર્ય માટે સહાયક છે. ઉપવાસ અને ઉનોદરી પણ તેમાં સહાયક છે. આસન, મુદ્રા અને પ્રાણાયામ ખરાબ વિચારોને અટકાવે છે.

(૫) રાગજનક પદાર્થો ઉપરનો પ્રેમ વાસના ગણાય છે અને એ જ પ્રેમને શ્રી વીતરાગદેવની સાથે જોડવાની શુભ ભાવના ગણાય છે. વાસના સર્વ દુર્ગુણોનું મૂળ છે અને શુભ ભાવના સર્વ સદ્ગુણોની જનેતા છે. એટલે કે-અયોગ્ય સ્થાનેથી પ્રેમને પલટાવીને તેને પ્રભુમાં જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે વિના ભયંકર દોષો જીતી શકવા અશક્ય છે. એ રીતે પ્રેમનું રૂપાન્તર કરવું, એ કામને જીતવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે અને તેથી આત્મિક આનંદનો પણ અનુભવ થાય છે. આત્મિક આનંદનો અનુભવ થયા વિના વૈષયિક આનંદની વૃત્તિ સંપૂર્ણપણે ખસે નહિ.

(૬) ગૃહસ્થ સાધકોએ પણ જો બની શકે તો સંપૂર્ણ પ્રહ્લચર્ય પાળવું અને તેમ જો ન જ બની શકે તો સંપૂર્ણ પ્રહ્લચર્યની ભાવના રાખીને ઓછામાં ઓછું સ્વસ્ત્રીમાં સંતુષ્ટ બની પરદારાનો અભિલાષ તજવો.

૨-ક્રોધ

અંદરનાં વિદ્વેષોમાં ક્રોધ પણ એક ભયંકર કોટિનું વિદ્વેષ છે. ક્રોધને જીતવાનો એક ઉપાય ક્રોધથી થતા અનર્થોની વિચારણા કરવી તે છે. વારંવાર અનુપ્રેક્ષાપૂર્વક

વિચારણા કરવાથી ધીરે ધીરે ક્રોધ ઉપર કાબૂ આવતો જશે. તે વિચારણા નીચે મુજબ થઈ શકે.

(૧) કોઈ પણ દુર્ગુણ એકલો હોતો જ નથી, પણ તેની પાછળ ખીન્ન અનેક દુર્ગુણોની હારમાળા હોય જ છે. આથી એક દુર્ગુણને જીતવાથી તેના સહચારી ખીન્ન પણ અનેક દુર્ગુણો વિના પ્રયત્ને જીતાઈ જાય છે.

(૨) ક્રોધની સાથે પૈશુન્ય, સાહસ, દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, કઠોર વચન, અસત્ય આદિ અનેક દોષો રહેલા હોય છે. એટલે કે-એક ક્રોધને જીતવાથી એ બધા દોષો નબળા પડી જાય છે.

(૩) ક્રોધથી ચહેરો બિહામણો થાય છે, આંખો કૂલીને લાલ ટેટા જેવી થઈ જાય છે, હોઠ ફફડે છે, શ્વાસોશ્વાસ જોરથી ચાલે છે અને અમાનુષી દેખાવ અને આકૃતિ ઉગ્ર થાય છે. ક્રોધથી પરસ્પરની પ્રીતિનો નાશ થાય છે, શરીરની ક્રાન્તિનો નાશ થાય છે, લોહી વધારે વેગથી ફરવા માંડે છે, જ્ઞાનતંતુઓ નબળા પડી જાય છે અને માનસિક નબળાઈ વધી જાય છે. પરિણામે વાઈ, હિસ્ટીરિયા, ગાંડપણ, વગેરે કાંધીપણાથી અનેક રોગો પ્રગટ થાય છે. ક્રોધથી પાત્રનશક્તિ મંદ પડી જાય છે અને કોઈક વખતે આપઘાત કે ખીજી રીતે મરણ પણ થાય છે. આ મુજબ ક્રોધથી ચતા અનર્થોની વારંવાર વિચારણા કરવી.

(૪) ક્રોધ આવે ત્યારે ક્રોધજનક વસ્તુથી કે વ્યક્તિની દૂર થઈ જવું. ક્રોધાવેશ વખતે મૌન રહેવું અને ક્રોધ

ઉતરી ગયા પછી જ બીજું કામ કરવું. ક્રોધ શમ્યા પછી ભૂલ કળૂલ કરવી અને સામાની માદ્રી માંગવી. જ્યારે ક્રોધ આવે ત્યારે એક સો વખત ઈષ્ટદેવનું નામ લેવું અથવા એક સો વાર ઈષ્ટમંત્રનો જાપ કરવો. તેટલા સમયમાં પ્રાયઃ ક્રોધનો આવેશ ઉતરી જાય છે. અપમાન સહન કરવાની દેવ પાઠવી. નુકશાન અપમાન કરનારને થાય છે, પણ તે સહનારને થતું નથી. જે માણસ ક્ષમા આપતાં શીખે છે, તેને પછી લવજ્રમણ રહેતું નથી અને જે માણસ સહન કરતાં શીખે છે તેને બદલામાં મોક્ષના અનંતાં સુખો મળે છે. આ પ્રમાણે વિચારવાથી પણ ક્રોધ ઉપર સહેલાઈથી કાબૂ આવી શકે છે.

(૫) નીચેની વિચારણા પણ ક્રોધ ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે ઉપયોગી છે.

(અ) અંતે તો સત્યનો જ જય થાય છે, પણ અસત્યનો નહિ.

(બ) ક્રોધ કરતાં માયાળુ વર્તનથી ધારેલું કામ સારી રીતે પાર પડે છે.

(ક) બળતા તણબલાથી જેમ સાગરનું પાણી ઉકળી શકે નહિ, તેમ ક્રોધથી કોઈ પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

(ડ) નમ્રતાને કાંઈ અસાધ્ય નથી. કોઈ વખત જ્યારે ક્રોધ કરવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે મહાપુરુષોની જેમ ક્રોધની લાગણી વિના માત્ર બહારથી

અસાર, કષ્ટકારક અને અતૃપ્તિકર છે. આજે ભોગવેલા ભોગ કાલે સ્મૃતિ અને સ્વપ્ન રૂપ બની જાય છે. કામનાઓ મનુષ્યના કંઠર શત્રુઓ જેવી છે. તૃષ્ણાઓની તૃપ્તિ માટે પ્રયત્નો કરવા, એ બળતામાં ઘી હોમવા જેવું છે. એક માણસની કામનાને પણ સંસારના સર્વ પદાર્થો મળીને પૂરી કરી શકે તેમ નથી. લોભ એ માનસિક રોગ છે અને અસાધ્ય વ્યાધિ છે. સંતોષ અને સંયમ એ જ એના માટે રામબાણ ઉપાય છે. નાનામાં નાની કામનાને પણ સંયમથી દાબી દેવા માટે પ્રયત્ન કરવો, એ જ કામનાને છતવાનો મંત્ર છે.

વળી વિચારવું કે—આપણને જેના વગર ચાલે જ નહિ, એવી કેટલી વસ્તુઓની આ દુનિયામાં આપણને સાચી જરૂર છે ? મધ્યસ્થપણે વિચાર કરતાં જણાશે કે—જરૂરીઆતો ઘણી થોડી જ છે, જ્યારે મળેલી પણ વસ્તુઓ જરૂર કરતાં ઘણી વધારે છે. સંતોષીને માટે પૃથ્વી પલંગ છે, હાથ ઓશીકું છે, આકાશ છત્ર છે, ચંદ્રમા હીપક છે, દિશાઓનો પવન પંખો છે, વિરાગ પત્ની છે અને ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતાં ભાગ્યાનુસાર સહજ ભાવે જે મળી આવે તે ભોજન છે. વાસ્તવમાં મનુષ્યને ઘણા જ ઓછા પદાર્થોની અને તે પણ અદ્ય સમયને માટે જ જરૂર છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી લોભવૃત્તિ પાતળી પડે છે.

૪-મોહ

મોહનું કારણ અવિદ્યા છે. પોતાની ન હોય તે વસ્તુને

પોતાની માનવી તેનું નામ મોહ. મનુષ્યને શરીર આદિમાં પોતાપણની બુદ્ધિ થાય છે તેનું કારણ મોહ છે. તે શરીર પોતાનું હોય, તે એક પણ ધાયા વાળને કાળા કેમ કદી શકતા નથી? તે ઘર પોતાનું હોય, તે મસ્જિદમાં આવે ત્યાં સુધી તેમાં કેમ રહી શકાતું નથી?

મોહનું મોહાત્મ્ય કેવું અગમ્ય છે, કે જે દેખતી આંખમાં ધૂળ નાખીને જરાળમાં જરાળ અને ગંદાનાં ગંદા પદાર્થોને પણ સુંદર અને આકર્ષક તરીકે દેખાડે છે.

મોહ એટલે અજ્ઞાન. જેમ સૂર્યથી અંધકાર ટળે છે, તેમ જ્ઞાન રૂપી સૂર્યથી જ અજ્ઞાન રૂપ અંધકાર ટળે છે. આ જ્ઞાન એટલે હું કોણ છું? અને મારું શું છે? તેની સમજણ રૂપ છે. જેને આ જરાળ સમન્વિત થાય છે, તે બહારની કોઈ પણ વસ્તુથી લેપાતો નથી. વિવેકી મનુષ્ય પ્રારબ્ધ કર્મને અનુસાર પોતાને ઉચિત કરણી કરે છે, પણ તેમાં પોતાના કર્તૃત્વનું ખોટું અભિમાન રાખતો નથી. તે પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી આક્રમ્શ રીતિએ માને છે કે-અધર્મ અને અનીતિ એ જ મનુષ્યજાતિના શત્રુઓ છે, નહિ કે અમુક માણસ યા વસ્તુ. આથી તે અધર્મ અને અનીતિભર્યા આચરણથી હંમેશાં બચતો રહે છે.

માત્ર પોતાના એકલાના જ સુખ અને સ્વાર્થની લાગણીથી મોહ અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે. આથી મોહને ઘટાડવા માટે વિવેકી આત્મા નિઃસ્વાર્થ પ્રેમનું ક્ષેત્ર વિસ્તારે છે અને ક્રમશઃ પ્રેમને વિશ્વવ્યાપી બતાવે છે. પોતાના સુખ

કરતાં પણ પ્રાણી માત્રના મુખને તે અધિક ચાહે છે. આ ભાવના મોહનાશ માટેનું છેલ્લામાં છેલ્લું અતિ ઉચ્ચ શસ્ત્ર છે. તેનાથી મોહનો એવો સમૂલ નાશ થાય છે, કે જે કદી પણ પાછો ઊભો થઈ શકતો જ નથી. સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી સમગ્ર વિશ્વના તમામ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવનાને વિસ્તારવાથી આત્મા સર્વથા દોષરહિત-શ્રી વીતરાગભાવની પરાકાષ્ઠા સુધી પહોંચી શકે છે.

૫-મદ

મદ એટલે પ્રાપ્ત વસ્તુનો ગર્વ. આત્મનિરીક્ષણ કરવાથી મદ કે મિથ્યાભિમાન ટકી શકતું નથી.

જેને વિદ્યાનો ગર્વ હોય, તેણે વિચારવું કે-તારા પોતાના વિષયમાં તું કેટલું બાણ છે? દેહના અવયવો, ઈન્દ્રિયોનાં કાર્યો, લોહીનાં ખિંદુઓ અને રજકણો, શરીરની રચના વગેરે સંબંધી તને કેટલું જ્ઞાન છે? અને જો કદાચ તે હોય, તો પણ તારા પોતાના પ્રયત્નથી તે જ્ઞાન મેળવ્યું કે ખીતની સહાયથી?, વગેરે પૂછવાથી મદ ટળી જશે.

જેને વસ્તુત્વશક્તિનો ગર્વ હોય, તેણે વિચારવું કે-હારી આ વસ્તુત્વશક્તિ ક્યાંથી આવી છે? તે હંમેશાં એક સરખી રહેનારી છે? વળી તેમાં તારો ફાળો કેટલો છે અને શ્રીતાઓનો ફાળો કેટલો છે? ભૂતકાળના વક્તાઓનાં વક્તવ્યો, મહાન ગ્રંથકારોના રચેલા ગ્રંથો અને ગુરુઓના આશીર્વાદ આદિ અનેકોનો એમાં ફાળો છે.

તે જેને લાગુ પડે છે, તેનો ધીરે ધીરે નાશ કરીને જ જાંપે છે.

ધર્મ્યાને જીતવાનો ખરો ઉપાય પ્રેમ છે. જેના ઉપર પ્રેમ હોય છે, તેના ઉપર ધર્મ્યા કદી થતી નથી. જેના હૃદયમાં ધર્મ્યા હોય છે તેની જીભમાં નિંદા પણ હોય જ છે. આથી નિંદા છોડવાનો ઉપાય પણ હૃદયમાંથી ધર્મ્યાને તિલાંજલિ આપી તેના સ્થાને પ્રેમ પ્રગટાવવો તે છે.

હૃદયમાંથી ધર્મ્યાદોષને ટાળવા માટે પોતાના દોષોને જોયા કરવા અને ખીજાની સારી બાબતોએ જોતાં રહેવું. ખરાબમાં ખરાબ માણસના પણ ગુણો શોધવાની વૃત્તિ રાખવી. ખરા દિલથી જે પોતાની પવિત્રતા અને શુદ્ધ ચારિત્રને આહે છે, તેને જ્યાંથી અને ત્યાંથી સદ્ગુણો શોધી શોધીને પોતાના ચારિત્રમાં ઘડવા પડે છે. આથી ગુણની હરિક્ષાઈ-સ્પર્ધા થાય છે પણ ધર્મ્યા થતી નથી. ગુણોની હરિક્ષાઈથી ઉન્નતિ થાય છે અને દોષદૃષ્ટિથી અવનતિ થાય છે.

ધર્મ્યાવાન દયાપાત્ર બને છે. જે વસ્તુઓ જોવાથી ખીજાઓને આનંદ થાય છે, તે વસ્તુઓ જોઈને તે અત્યંત ઉદ્દેગ પામે છે. તેને મન અમૃત એ ઝેર જેવું, સ્વર્ગ એ નરક જેવું અને પૂર્ણિમા અમાવાસ્યા જેવી લાગે છે. ધર્મ્યાવાન જેવો અભાગીઓ ખીજો ભાગ્યે જ હોઈ શકે ! ઝેરની જેવી અસર શરીર ઉપર થાય છે, તેવી કે તેથી કેઈ ગુણી અધિક અસર ધર્મ્યાની મન ઉપર થાય છે. ધર્મ્યાજીવું મન બેચેન

રહે છે, શરીર તંદુરસ્ત રહેતું નથી અને મન ખાલી થઈ નબળું પડી જાય છે. કોઈ પણ કામ કરવું તેને ગમતું નથી અને તેનો સઘળો આનંદ ખલાસ થાય છે. ઘણા ખરા કળ્યાઓનું મૂળ ઈર્ષ્યા હોય છે. ઈર્ષ્યાએ કળ્યા કરાવીને કેટલીય પ્રજાઓનો અને વ્યક્તિઓનો નાશ કરાવ્યો છે.

જે માણસમાં ગુણો હોતા નથી, તે જ પ્રાયઃ ખીજના ગુણોની ઈર્ષ્યા કરે છે, કારણ કે—મનુષ્યનું મન કાં તો પોતાના ગુણોમાં અથવા પારકાના દુર્ગુણોમાં રાચે છે. જેને પોતાનામાં ગુણ નહિ હોય, તે મોટે ભાગે ખીજના દુર્ગુણોને જોયા કરશે. જે નબળો હશે, તે જ ખીજના બળની ઈર્ષ્યા કર્યા કરશે. ખીજના ગુણોને સંપાદન કરવાની શક્તિ જેનામાં નથી હોતી, તે જ માણસ પારકાના ગુણોને ઈતારી પાડી તેની ખરાબરી કરવા મથે છે. તુચ્છ અને નબળા અંતઃકરણમાં જ ઈર્ષ્યાનો વાસ હોય છે.

દરેક મનુષ્ય કોઈકે નહિ તો કોઈકે અમુક કામમાં તો જ્યાતિ મેળવવાને લાયક હોય છે, કારણ કે—સુખ, વૈભવ, કીર્તિ અને જ્યાતિ મેળવવાનાં અનેક સાધનો છે. તે દરેકને જુદાં જુદાં મળેલાં હોય છે અને તે દ્વારા તેઓને જ્યાતિ મળતી હોય છે. તેની ઈર્ષ્યા કરવી તે કોઈ રીત વ્યાજબી નથી. સૌ પોતપોતાના પ્રારબ્ધ અને 'પુરુષાર્થ' અનુસાર કીર્તિ સંપાદન કરે છે. તેઓની ઈર્ષ્યા કરવી એ નરી અજ્ઞાનતા છે. ઈર્ષ્યા કરવાથી કોઈને કાંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી. ઈર્ષ્યાને સ્થાને ગુણદૃષ્ટિ કેળવવા વડે દરેક વ્યક્તિમાંથી અને દરેક પ્રસંગમાંથી કાંઈ ને કાંઈ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

સદ્ગુણના સાધકો માટે ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને ઈર્ષ્યા-આ છ વસ્તુઓ અપથ્યના સ્થાને છે, દોષોની ખાણ રૂપ છે અને તેથી અત્યંત ત્યાગ કરવા લાયક છે. અહીં સંક્ષેપમાં તેનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. તેના પુનઃ પુનઃ વાંચન, મનન અને પરિશીલન દ્વારા આપણે એ દોષોની પક્કડમાંથી ક્રમે ક્રમે મુક્ત થવાનું બળ કેળવવા માટે ભાગ્યશાળી બનીએ.

આગમનું ધર્મ

ચમુચી બહારના વર્તમાનકાળના પદાર્થો દેખાય છે, ઇતિહાસથી ભૂતકાળના પદાર્થો દેખાય છે અને જ્યોતિષથી ભવિષ્યકાળના પદાર્થો જાણી શકાય છે, જ્યારે આગમથી ત્રણેય કાળના પદાર્થો જાણી શકાય છે.

સાધક જીવન અને નિયમિતતા

આપણે લવિષ્યમાં કેવા સારા થવાના છીએ, તેનું વાસ્તવિક માપ અન્યના સાચા-ખોટા અભિપ્રાય ઉપરથી નીકળતું નથી, પરંતુ સારા બનવા માટે આપણે વર્તમાનમાં અંતઃકરણપૂર્વક કયી ભાવના અને કેટલી તીવ્રતાથી વ્યવસ્થિત અને નિયમિત પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ, તે ઉપરથી નીકળે છે. આપણું વર્તમાન જીવન એ ભાવિ જીવનનું બીજ છે. વિશ્વમાં કોઈ પણ કાર્ય અકસ્માત્ થતું નથી, પણ તેના વાસ્તવિક કારણમાંથી નીપળે છે. ભાગ્ય પણ એમ ને એમ થયેલું સર્જાતું નથી, પણ ભૂતકાળના પુરુષાર્થથી તેનું સર્જન થયેલું હોય છે. સાચી દિશામાં વિધિપૂર્વક થયેલો આજનો આપણો પુરુષાર્થ લવિષ્યના આપણા શુભ ભાગ્યનું સર્જન કરે છે. ભૂતકાળ આજે આપણા હાથમાં નથી અને લવિષ્યકાળ પણ આજે વિદ્યમાન નથી, પરંતુ માત્ર વર્તમાનકાળ જ આપણા હાથમાં છે. એને આપણે જેટલો સુધારીએ તેટલા જ આપણે સલામત બનીએ. એક અનુભવીએ ઠીક જ કહ્યું છે કે—

‘ગતે શોકો ન કર્તવ્યો, ભવિષ્યં નૈવ શોચયેત્ ।

વર્તમાનેન કાલેન, વર્તન્તે હિ વિચક્ષણાઃ ॥ ૧ ॥’

અર્થ—ગયું તેનો શોક ન કરવો અને ભવિષ્યની ચિંતા

ત્મવિશુદ્ધિ વધતી રહે છે. આ નિયમ સ્વાધ્યાય, જપ, ધ્યાન, ગુણ, અભ્યાસ આદિ દરેક ક્રિયાને એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે.

સાધકના સમગ્ર જીવનને કેવી રીતે વ્યવસ્થિત બનાવી શકાય, તેના માટે વિશેષ ઉપાયો તરીકે થોડી હકીકત અહીં દર્શાવીશું.

નિયમિતતાના અભ્યાસ માટે શરૂઆતમાં રોજનું અમુક કાર્ય નક્કી કરી, તેનું સમયપત્રક બનાવીને તે કાર્યને ચુસ્તપણે વળગી રહેવાની ટેવ પાડવી.

નિયમપત્રક નીચે મુજબ બનાવી શકાય.

- ૧ સવારે કેટલા વાગે ઉઠ્યા ?
- ૨ કેટલો નાપ કર્યો ?
- ૩ કેટલા શ્લોક વાંચ્યા અને કંઠે કર્યા ?
- ૪ કેટલો વખત સત્સંગ કર્યો ?
- ૫ કેટલો વખત મૌન રહ્યા ?
- ૬ કેટલી વાર અપ્રહ્મની વિચારણા થઈ ?
- ૭ ખીજાઓનું કામ કેટલો વખત કર્યું ?
- ૮ કેટલી વાર જીરું ખોલ્યા ?
- ૯ કેટલી વાર ક્રોધ કર્યો ?
- ૧૦ કેટલો વખત ફેગટ ગુમાવ્યો ?
- ૧૧ શાસ્ત્રોનું વાંચન-શ્રવણ કેટલો વખત કર્યું ?
- ૧૨ કુટેવો જીતવાના પ્રયત્નમાં કેટલી વાર નાસીપાસ થયા ?

છે. આમ વાતાવરણ પવિત્ર હોવાથી અલ્પ પ્રયાસે સાધકનું મન પરમાત્મામાં લાગી શકે છે.

૨-કેટલો જાપ કર્યો ? આત્મજ્ઞાન માટે જાપ એ સહેલામાં સહેલો અને સૌથી પ્રાથમિક ઉપાય છે. વારંવાર નામસ્મરણ એ જાપ છે. જાપ અતે સમાધિમાં પરિણમે છે. દરેક સાધકે ૧૦૮ પારાની માળા રાખવી જોઈએ. મનને પરમાત્મા પ્રત્યે વાળવા માટે માળા એ ગ્રાબૂક છે. વૈષ્ણવી અને ઉપાંશુ જાપ કરતાં માનસિક જાપ અનેક ગુણ અધિક ફળ આપે છે. રોજ ઓછામાં ઓછા ૧૦૮ વાર શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો જાપ કરવો જોઈએ.

નામનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે. ભગવાનનું નામ લેવાથી માણસ ન સમજી શકે તેમ ઘણો બંધે ચઢે છે. શરીર પ્રત્યેની મમતાથી તે છૂટો થાય છે અને ભગવાન સાથે એકતા અનુભવવા માંડે છે. શુદ્ધ ભાવ, પ્રેમ અને દિવ્ય ભક્તિથી પ્રભુનું નામ લેવું જોઈએ. ભગવાનની સાથે એકતા અનુભવનાનો એ સહેલો ઉપાય છે.

આંખ મીંચીને ઈષ્ટ દેવતાનું ધ્યાન કરવું, એ પણ ઈષ્ટપ્રાપ્તિનો સરલ ઉપાય છે.

૩-કેટલા શ્લોક વાંચ્યા અને કેટલે કર્યા ? શ્રી પ્રશમરતિ, શ્રી અધ્યાત્મકંડપદ્યમ, શ્રી યોગશાસ્ત્ર, શ્રી જ્ઞાન-સાર, શ્રી અધ્યાત્મસાર આદિ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ ચિત્તશુદ્ધિ અને આત્મનિર્મળતા માટે પરમ સાધન છે.

વૈરાગ્યબોધક પ્રકરણો એ સઘળાં શાસ્ત્રોનો સારાંશ છે. રોજ બોધામાં બોધ એક કલાકથી ત્રણ કલાક આ સ્વાધ્યાયમાં જવા જોઈએ.

૪-કેટલો વખત સત્સંગ કર્યો? સત્સંગનો પ્રભાવ અચિન્ત્ય છે જ્ઞાની, યોગી, ત્યાગી અને ધ્યાની ગુણી પુરુષોનો સમાગમ મહાન પુણ્યને માટે થાય છે. સત્સંગની એક ક્ષણ પણ પાપીમાં પાપીનો ઉદ્ધાર કરે છે.

‘ક્ષણમપિ સઙ્ગસંગતિરેકા, ભવતિ મર્ગાર્ણવતરેણે નૌકા ।’

‘એક વારની ક્ષણ માત્રની પણ સજ્જનની સંગતિ સંસારસાગરને તરવાની નાવા બની જાય છે.’

સત્પુરુષને કરેલું નમન, તેમની કરેલી સેવા અને તેમના ઉપદેશના શ્રવણ દ્વારા કષાયોવાળા માણસો પણ જલદી શાન્ત બની જાય છે. સત્પુરુષોના વિરહમાં તે તે મહાપુરુષો દ્વારા પ્રણીત થયેલાં શાસ્ત્રવચનોનું વાંચન, મનન વગેરે પણ એક સત્સંગ જ છે. કેને કયું વાંચન હિતકર છે, તેનો નિર્ણય અનુભવી હિતસ્વીઓ મારફત કરવો જોઈએ.

‘લવચકમાં ભ્રમણ કરતા જીવ રૂપી મુસાફરને સતત સત્સમાગમ અતિ હુલ્લે છે.’ આથી જ્યારે જ્યારે એ તક મળે, ત્યારે ત્યારે તેનો લાભ લઈ તેને સાર્થક કરી લેવી જોઈએ.

૫-કેટલો વખત મૌન રહ્યા? વાચાળતા ગાંભીર્યનો નાશ કરે છે. વિના કારણ બોલવાથી શક્તિનો હુવ્ય થાય છે. અંતરના ઊંડાણની વાતો જેને-તેને જણાવવાથી

કશે લાલ થતો નથી. જીહ્વાનું વહેણ બંધ થયા પછી જ હૃદયનું વહેણ ખુલે છે. મૌનથી સંકલ્પબળ વધે છે. નકામું ખોલવાની વૃત્તિ ઉપર કાળૂ આવે છે. સત્ય વ્રતના પાલનમાં અને ક્રોધના નિગ્રહમાં મૌન ઘણી મદદ કરે છે. રોજ ઓછામાં ઓછું એકથી બે કલાક મૌન રહેવું જ જોઈએ. મૌન વખતે ઉચ્ચ વિચારો, જ્ઞાપ, ધ્યાન અથવા સ્વાધ્યાય વગેરે કરવું. બહાર આવતાં સુધી શબ્દમાંની ઘણી શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક સાધકે પોતાના ઈષ્ટદેવનો જ્ઞાપ મૌનપણે જ કરવો જોઈએ. મૌનથી કરેલા જ્ઞાપની અસર ઘણી ઊંડે સુધી પહોંચે છે અને એ કારણે જ અંતરની મૂક આશિષનું મૂલ્ય ઘણું વધારે અંકાય છે. મૌન, અલ્પ ઉપધિ અને આત્મનિરીક્ષણ-એ ત્રણ ઉર્ધ્વગતિનાં મંડાણ છે.

૬-કેટલી વાર અબ્રહ્મની વિચારણા થઈ ? વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય વિના આત્મિક પ્રગતિ અશક્ય છે. વીર્યને ઓજસમાં ફેરવવું જોઈએ. જેઓને આત્મનિસ્તારની સામાન્ય પણ લગન છે, તેઓએ મન, વચન અને કાયાથી અખંડ બ્રહ્મચર્ય તો પાળવું જ જોઈએ, કારણ કે-આરિ-ત્રનું-સદાચરણનું તે મૂળ છે.

૭-ખીનઓનું કામ કેટલો વખત કર્યું ? ચિત્તશુદ્ધિ કરવા માટે તથા પરમાર્થવૃત્તિ કેળવવા માટે નિઃસ્વા-ર્થપણે ખીનઓનું કાર્ય કરવાની જરૂર છે. તેનાથી અંતઃકરણ નિર્મળ અને પ્રસન્ન થાય છે. ‘હું કરું છું’ તેથી મને

આનો બદલો મંગા.'-એવી કનિષ્ઠા પાળુ સ્વાર્થવૃત્તિ છે. આર્થી તેને પણ દૂર કરીને પરનું કામ કરવાનો સ્વભાવ કેળવવા જોઈએ. પરોપકારને સત્ત્વનાની વિભૂતિ કદી છે. જીવનમાં આવી પરમાર્થવૃત્તિ કેળવવી એ જ તમામ આરાધનાનો સાર છે.

૮-કેટલી વાર જુટહું જોડ્યા ? - સત્ય જ વિજયવંત છે, પણ અસત્ય નહિ જ.'-એવું શાસ્ત્રવચન છે. સત્યવાદીને કોઈ ચિન્તા હોતી નથી. તેનું મન હંમેશાં શાન્ત રહે છે અને તેને બધા પૂજ્યભાવે જુએ છે. સત્ય જોડવાથી વાગ્લણ્ઘિ અને વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. 'સત્ય જોડો.'-એવા મુદ્રાલેખો લખી રાખવા જોઈએ. જે જુટહું જોડાય તો અમુક શિક્ષા સ્વયં સ્વીકારી લેયો. સત્યવાદી બનવાનો એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

૯-કેટલી વાર ક્રોધ કર્યો ? - ક્રોધ એ શાન્તિનો શત્રુ છે. હૃદયમાં છૂપાએલી કામનાઓનું તે બાહ્ય ચિહ્ન છે. જ્યારે કામના પૂર્ણ ન થાય ત્યારે ગુસ્સો આવે છે. ક્ષમા, પ્રેમ, અહિંસા અને અહંભાવના નાશથી ગુસ્સાનો નાશ થાય છે. ક્ષમા, પ્રેમ વગેરે ઉશ્કેરાએલા જ્ઞાનતંતુઓને શાન્ત કરે છે. જ્યારે ગુસ્સો આવે ત્યારે શ્રી નવકાર મહામંત્ર અથવા તેનું આદિ પદ 'નમો અરિહંતાય' થોડો વખત જપવું, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી અને તેઓની ક્ષમાનું ધ્યાન કરવું. એવા ધ્યાનથી ગુસ્સાને જીતવાનું ઘણું બળ પ્રગટે છે.

૧૦-કેટલો વખત ફોગટ ગુમાવ્યો ? કહેવાતા મિત્રો એ જ ખરેખરા દુશ્મનો હોય છે. દુનિયામાં નિઃસ્વાર્થ મિત્ર મેળવવો ઘણું મુશ્કેલ છે. જે મિત્રો ફોગટની વાતો કરી સમય ખરબાદ કરાવે છે, તેવા મિત્રોની સંગતિ એકદમ કાપી નાખવી જોઈએ. અંદર રહેલા અમર આત્માની મત્રીમાં જ વિશ્વાસ મૂકો. તે મિત્ર જે જોઈશે તે આપશે. જો સારો સંગ ન મળે, તો જેઓને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો હોય તેવા મહાપુરુષોનાં વચનો જે ગ્રંથોમાં હોય તેવા ગ્રંથો વાંચો. ઉત્તમ સામગ્રીવાળા માનવલવની એક દાણ પણ નિર્રર્થક ન ગુમાવો, કારણ કે-પ્રમાદમાં ગયેલી એક દાણ પણ પાછી મેળવવી એ અતિ દુર્લભ છે.

૧૧-શાસ્ત્રોતું વાંચન કેટલો વખત કર્યું ? ગુરુમુખથી શાસ્ત્રોના રહસ્યને સમજવા માટે પ્રયત્ન કરવો, એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો પ્રથમ ઉપાય છે. ત્યારે એવો યોગ ન હોય, ત્યારે પણ શ્રી ઉપદેશમાળા, શ્રી ઉપનિષિ લવપ્રપંચા કથા, શ્રી યોગશાસ્ત્ર, શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ, શ્રી ધર્મસંગ્રહ, શ્રી શાન્તસુધારસ લાવના વગેરે શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય, તેનું વાંચન અને મનન કરવું. તેનાથી લટકતા ચિત્તને વશ કરાય છે, એકાગ્રતા સાધી આપે છે, સમાધિ પ્રગટાવે છે અને આત્મલાન (જ્ઞાન) કરાવે છે. ધર્મશાસ્ત્રોના વિચારો જો મનમાં ભરવામાં આવે, તો તે જ એક પ્રકારનું ધ્યાન અને સમાધિ છે.

૧૨-કેટલો જીતવાના પ્રયત્નમાં કેટલી વાર :

નાસીપાસ થવાયું ? કેટલાકને કહેવો કેતા કહેવાય તેનું જ્ઞાન પણ હોતું નથી, તો કેટલાક કહેવાને કહેવ નહિ પણ સારી દેવ માને છે. શીનીમા જોવા, કાશનુ વિના દિવસે સૂવું, અપશબ્દો બોલવા, દારૂ, તમાકુ, પાન, ખીડીના ઉપયોગ કરવા અને કુદ્ર નવલકથાઓ વાંચવી-એ બધી કહેવો છે. પોતાનામાં કેટલી કહેવો છે તે નક્કી કરવું જોઈએ અને પછી તેનાથી મુક્ત થવાની તીવ્ર ઈચ્છા કરવી જોઈએ. કેઈ પણ ભોગે તેનો ત્યાગ કરવા માટે મંતાળળ કેળવવું જોઈએ. એક જ અપાટે કહેવાને છોડવી તે શ્રેષ્ઠ છે, છતાં જો સત્ત્વના અભાવે તેમ ન જાને તો તે ધીમે ધીમે પણ છોડતાં જવું. કહેવ છોડવા માટે નથી નથી સારી દેવો કેળવવી. કેઈ પણ કાર્ય કરવાનો સાચો નિર્ણય કર્યા પછી તે અશક્ય રહેતું નથી.

૧૩-કયા ગુણો કેળવ્યા ? જે ગુણ આપણામાં ન હોય અથવા તે અલ્પ પ્રમાણમાં હોય, તો તેને લાવવા અગર વધારવા માટે પ્રયાસ કરવો. પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ગુણો નીચે મુજબ ગણાય છે. ધૈર્ય, કરુણા, મૈત્રી, પ્રેમ, ઉદારતા, ક્ષમા, સંતોષ, સમતા, સરલતા પ્રામાણિકતા, મધ્યસ્થતા, સત્ય, ન્યાયનિષ્ઠતા, કૃતજ્ઞતા, પરોપકારિતા, તપ, જપ, નિઃસ્વાર્થતા, સેવાભાવ, પ્રસન્નતા, પ્રશાન્તતા, સહૃદયતા, નમ્રતા, ગુણપ્રમોદ, નિયમિતતા અને સમર્પિતતા વગેરે.

ઉપરના ગુણો એક પછી એક કેળવવા જોઈએ. આધક ન જાને તો દર મહિને એક એક ગુણ પ્રગટાવવા માટે

પ્રથમ તેનું ચિન્તન કરવું અને સાથે અમલમાં ઉતારવા સાફ દરરોજ શક્ય પ્રયત્ન કરવો. કોઈ પણ એક મુખ્ય સદ્ગુણ મેળવવાથી તેની સાથેના બીજાં ગુણો સહજ આવે છે. રોજ ઓછામાં ઓછો અડધો કલાક ગુણો કેળવવા માટે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

૧૪-કયા દુર્ગુણો કાઢવા ? અંતરંગ દુશ્મનો ઉપર ખેવડો હુમલો કરવાનો ઉપાય ગુણોને કેળવવાની સાથે દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો તે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઈર્ષ્યા, અહંભાવ, માયા, અસત્યતા, કઠોરતા, વાચાળતા, વાદશીલતા, ઈર્ષ્યાળુતા, ચિન્તાતુરતા, દીનતા, નિર્માલ્યતા, લુબ્ધતા અને મૂઢતા વગેરે દૂર કરવા લાયક મુખ્ય દોષો છે. ઉપરના બધા દોષોનું મૂળ અહંતા-મમતા છે, માટે તેને નાશ કરવા માટે સખ્ત પ્રયત્ન કરવો. ગુરુ-કૃપા વિના દોષો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થવો દુષ્કર છે, તેથી દોષો નાશ કરવાની ઈચ્છાવાળાએ ગુણવંત ગુરુઓને સમર્પિત થવું. તેઓની કૃપા સંપાદન કરવા માટે પણ અપ્રમત્ત રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

૧૫-કયી ઇન્દ્રિય વધારે જોરદાર છે ? બધી ઇન્દ્રિયો બળવાન છે. પંડિતોને પણ તે ઉપે માર્ગે લઈ જાય છે. દરેક ઇન્દ્રિયને ખૂબ તપાસો. તેને જીતવા માટે ઉપવાસ, મૌન, ત્યાગ, શમ, દમ વગેરે ઉપાયોનું સેવન કરો. ઇન્દ્રિયો મનની સહાય વડે જ ઉત્તેજિત થાય છે, તેથી દુષ્ટ સંકલ્પ-વિકલ્પનો ત્યાગ કરીને અથવા તેને શુભમાં

સર્વ રીતે હિત કરે છે. ઉણોદરી પણ નિદ્રાનો જય કરવા માટે શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

ઉપરની રીતે પ્રત્યેક વિષયમાં નિયમિત બનવાથી સાધક સાધનામાં ઘણી પ્રગતિ કરી શકશે.

ક

પ્રભુનું ધ્યાન

શાસ્ત્રોના શબ્દો એ શબ્દો નહિ પણ સૂત્રો છે, સૂત્રો જ નહિ પણ સત્યો છે. શાસ્ત્રોનાં સત્યોની ચાવી ગુરુગમ છે. ગુરુગમથી શાસ્ત્રોના રહસ્યો પ્રગટ થાય છે. ગ્રંથો બહારથી મદદ કરે છે. ગુરુ પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ અને પ્રભુનું ધ્યાન અંતરમાં પેસી અજવાળું કરે છે.

દોષોને જીતવાના કેટલાક ઉપાયો

સાધના એ આરોગ્યજનક માર્ગ છે અને તે અનેક વિષમતાઓથી ભરેલો પણ છે, તેથી તે માર્ગે પ્રયાણ કરવામાં ઘણી જ સાવધાની રાખવી પડે છે. અનાદિ અસદ્ અભ્યાસના યોગે ચિત્તની વૃત્તિઓ પાણીના પ્રવાહની જેમ સહજ રીતે અધોગમનમાં ટેવાઈ ગયેલી હોય છે. સહજ ભાવે અધોગમન કરતું પાણી સમુદ્રમાં ભળી જઈ અપેય બની નય છે અને પોતાની મીકાશ ગુમાવી દે છે. તેને જો સાધના દ્વારા યોગ્ય ભૂમિમાં વાળી લેવામાં આવે, તો તેમાંથી જ જીવનપ્રદ અન્ન, ઔષધિઓ આદિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવી જ રીતે અશુભ આલંબન રૂપ અધોગમન માટે સહજ ભાવે ટેવાઈ ગયેલી ચિત્તવૃત્તિઓ પણ સંસાર-સાગરમાં ભળી જઈને પોતાનું સ્વત્વ ગુમાવી દે છે. તેને બદલે સાધના દ્વારા તે ચિત્તવૃત્તિઓનું જો ઉર્ધ્વીકરણ કરવામાં આવે, તો તેમાંથી આત્માને પુષ્ટ કરનારી જીવની સહજ શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે. વિશુદ્ધ બનેલી ચિત્તવૃત્તિઓ આત્મશક્તિને પ્રગટ થવામાં સહાયભૂત બને છે.

વિષમ માર્ગે ચઢવા માટે જેમ પગથિયાં જોઈએ, હાથમાં આલંબન જોઈએ, પ્રકાશ જોઈએ, ‘હું ચઢી શકીશ’-એવી દૃઢ શ્રદ્ધા જોઈએ અને ‘દેહં પાતયામિ વા

કાર્યે સાધનામિ ' અર્થાત્ શારીરિક શ્રમને અવગણીને પણ કાર્ય સાધવાનો વીર્યોદ્દાસ જોઈએ; તેમ સાધનામાર્ગમાં આગળ વધવા માટે કે સાધનાની ટોચે પહોંચવા માટે પણ આચરણ રૂપી નિસરણી જોઈએ, શાસ્ત્ર રૂપી દીપક જોઈએ, તેમાંથી નીકળતો જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ જોઈએ, ગુરુ રૂપી હસ્તાવલંબન જોઈએ, શ્રદ્ધાનું અખૂટ ળળ જોઈએ અને વિષમ પરિસ્થિતિ આવે તો પણ તેમાં ટકી રહેવા રૂપ ધૈર્ય જોઈએ, તો જ સાધનાસિદ્ધિ માટે સફળતા મળે છે.

ન્યાં સુધી રોગ હોય ત્યાં સુધી સુવૈધના વચન અનુસાર રોગને અનુરૂપ ઔષધ લેવું પડે છે અને જેમ તે વારંવાર લેવા છતાં દોષ રૂપ ગણાતું નથી, તેમ અહીં સાધનામાર્ગમાં પણ ઉપયોગી ઉપાયોને જુદી જુદી રીતે સમજવા પ્રયત્ન કરવો પડે છે. જે વસ્તુ નવી હોય, અઘરી હોય અને દુષ્કર હોય, તેને અનેક વખત જુદી જુદી રીતે સમજવામાં આવે તો જ તેમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે. એક જ રીતથી કે એક જ સપાટે તેમાં પ્રવેશ કે પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. વારંવારના આદરપૂર્વકના સતત અભ્યાસથી જ તેમાં આગળ વધી શકાય છે.

ચિત્તની અશુદ્ધિઓને-દોષોને ટાળવા એ જ સાધનાનું મુખ્ય કાર્ય છે. વિધિપૂર્વકની સાધનાથી તે અવશ્ય ટળે છે. મલ, વિક્ષેપ અને આવરણ આદિ સમગ્ર દોષોને ટાળવાનું સામર્થ્ય સદ્ગુણોની નિયમિત સાધનામાં છે, એ વાત નિશ્ચિત છે. પરંતુ આપણા ચિત્તમાં સદ્ગુણોનો પ્રવેશ કરાવવા માટે, આપણા ચિત્ત સુધી તેને પહોંચાડવા માટે

નથી જ સમૃદ્ધિશાલી બને છે. આ વિચાર સદાચરણને સ્થિર કરે છે.

(૪) મૃત્યુનો નિરંતર વિચાર કરવો. આપણને જેના વચન ઉપર વિશ્વાસ હોય, એવો કોઈ આપ્તપુરુષ જે આપણને કહે કે—‘તમે અમુક કલાક પછી મરવાના છો.’ આ સાંભળીને તમારી પાપ કરવાની હિંમત ચાલશે નહિ.

એક રાત્રીને રોગ થયો. તેના એક હિતસ્વી અનુભવીએ દવા તરીકે વનસ્પતિનો રસ આપવા માંડ્યો અને રાત્રીની સાથે પોતે પણ તે રસ પીવા માંડ્યો. રાત્રીને કાયદો થવા લાગ્યો, પણ જેમ કાયદો થતો ગયો તેમ રાત્રીમાં ખરાબ વિચારો વધતા ગયા. આથી રાત્રીએ પોતાના હિતસ્વી ઔષધદાતાને પૂછ્યું કે—‘રસ તમે પણ લ્યો છો અને હું પણ લઉં છું, છતાં તમને નહિ અને મને ખરાબ વિચારો કેમ આવે છે ?’ અનુભવી હિતસ્વીએ તેનો ઉત્તર પછી આપવાનું કહ્યું અને સાથે સાથે એમ પણ કહ્યું કે—‘રાત્રી આજથી ત્રીશમાં દિવસે તમારું મૃત્યુ છે. તમે રસ લો છો તેના કરતાં સાત ગુણો વધારે લો, જેથી કદાચ મૃત્યુથી બચી શકાય.’ રાત્રીએ બચવાની લાલચથી સાત ગુણો રસ લેવો શરૂ કર્યો. રાત્રીની તબીબત વધારે સુધરતી ચાલી અને ખરાબ વિચારો તદ્દન અટકી ગયા. રાત્રીએ જ્યારે તેનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે અનુભવીએ કહ્યું કે—‘ત્રીશ દિવસ પછી આવતારા મૃત્યુના ભયથી તમારા ખરાબ વિચારો અટકી ગયા છે. તમે મને પૂર્વે પૂછેલા પ્રશ્નનો પણ એજ વાસ્તવિક ઉત્તર છે. હું તો

પુરુષો પાસેજ હૃદયની શુભ્તતમ વાતો પ્રગટ થઈ શકે છે અને તેથી એક વિશિષ્ટ પ્રકારનો આરામ મળે છે. તેઓની સાથેનો વાર્તાલાપ શુભો મેળવવા માટે અને અવગુણો ટાળવા માટે પરમ સહાય કરે છે.

(૬) એકેકે દુર્ગુણ અથવા પાપ લઈને તેના પ્રતિપક્ષી શુભનો વિચાર કરવાથી, અથવા તે દોષથી મુક્ત થઈ ગયેલા પવિત્ર પુરુષોને વિષે પ્રમોદભાવ ધારણ કરવાથી અને તેવી દશા મેળવવા માટે હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરવાથી દુર્ગુણો જલદી નાશ પામે છે અને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ સુલભ બને છે.

(૭) શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જ્ઞાનની હાજરીનો વિચાર કરવો. સર્વજ્ઞના જ્ઞાન સામે પોતાની જાતને સંતાડી શકાતી નથી. આપણા મનમાં થતા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિચારને પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ જાણી શકે છે. મનુષ્યનું પોતાનું હૃદય પણ ત્યાં હંમેશાં હાજર હોય છે.

(૮) આત્મશક્તિનો વિચાર કરવો. આત્મશક્તિ આગળ આખરે પાપબળ પામર બને છે. પાપ એ મૃગલું છે અને આત્મશક્તિ એ સિંહ છે. હૃદયમાં દિવ્ય શક્તિ હાજર છે—એવું જે જાણે છે, તેને કાંઈ દુષ્કર નથી અને તેને કોઈ ભય નથી.

(૯) જે બાળત સિદ્ધ થઈ શકે તેવી ન હોય તે સંખંધી વાદ કરવો તે નિર્થક છે. આપણે હૃદયથી ન માનતા હોઈએ એવી દલીલો આપી વાદ કરવો, તે વિતંડા-

નીચે ઉજળું અંતઃકરણ શ્રેષ્ઠ છે. લોકોની નિન્દા કે સ્તુતિની કાંઈ કિંમત નથી. અંદરથી સારાને પણ અજ્ઞાન લોક ખરાબ કહે છે અને ખરાબને પણ સારો કહે છે. વળી બાહ્ય ખોટા દેખાવથી પોતાને તેમજ બીજાને પણ અત્યંત નુકશાન થાય છે. સાચો અને પવિત્ર માણસ સારો દેખાવ ન કરે, તો પણ તે પ્રગટ થયા સિવાય રહેતો નથી. શક્ટીની જેમ નહિ, પણ રોહિત મત્સ્યની જેમ ગંભીર અને અગાધ જળમાં રમણુતા કરનારા જ શમસુખનું અવગાહન કરી શકે છે—આત્માનંદમાં મગ્ન રહી શકે છે.

(૧૧) સાધક જીવનમાં સહિષ્ણુતા ગુણ અત્યંત આવશ્યક છે. અનેક દોષોને દાબી દેવાની તાકાત સહિષ્ણુતામાં છે. માનવજીવનની શ્રેષ્ઠતા ઘડવાના અનેક ઉપાયો છે, તેમાં સહિષ્ણુતા મુખ્ય છે. સહિષ્ણુતામાં એક મહાન લાભ એ પણ છે કે—તેમાં રાજીખુશીથી ઈચ્છાપૂર્વક સહન કરવાની કળા કેળવવાની તક મળે છે. તે તક માનવજીવન સિવાય બીજા ભવોમાં એટલી સુલભ નથી. તેમાં પણ જેમને દેવાધિદેવ તરીકે સર્વગુણસંપન્ન શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા મળ્યા હોય, તેમના ભાગ્યની તો કોઈ સીમા જ રહેતી નથી. એવો નિયમ છે કે—રાત-દિવસ વારંવાર જે ઈષ્ટદેવનું રટણ થતું હોય, તે ઈષ્ટદેવના જીવનની અસર એના ભક્ત ઉપર સૌથી વધુ પડે છે. ઉત્તમ કુલમાં જન્મ લેનાર મહા ભાગ્યશાળી જીવને પ્રાયઃ માતાની કુક્ષિમાં જ ઈષ્ટદેવની ભક્તિના સંસ્કારનો

સંક્ષિપ્ત દિનચર્યાગર્ભિત હિતશિક્ષા

(૧) ચેતન! અનાદિ મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કર અને વહેલો જાગૃત થા. સ્વસ્થ થઈને સાધ્ય અને સાધક દશાનું સ્મરણ કરાવનાર મહા સંગલભય શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહાસંવ્રતનું સ્મરણ કર. પૂર્વકાલીન પવિત્રતમ મહા-પુરુષોનાં તથા સત્ત્વ અને શીલગુણના પ્રકર્ષથી સમગ્ર જગતને ઉજ્જવલ બનાવનારી મહા સતીઓનાં નામસ્મરણથી તારા આત્માને પાવન કર.

(૨) ભાવમળને ઘોઈ નાખવા માટે અને આત્માને ભાવ આરોગ્યનો વ્યાયામ આપવા માટે, ઓ યોગીકુલના વારસદાર! જેમાં સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ગુરુવન્દન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પચ્ચક્ષુખાણુ-એ છ આવશ્યક રહેલાં છે, તે આવશ્યક ક્રિયાને (પ્રતિક્રમણને) તું વિધિપૂર્વક કર. સાધકોના જીવનવિકાસ માટેના સમગ્ર યોગો આ ક્રિયામાં એક જ સ્થળે અનંત ઉપકારી શ્રી ગણધર ભગવંતોએ કુશળતાપૂર્વક ગોઠવી દીધા છે. આથી આ આવશ્યક ક્રિયા સામાન્ય વસ્તુ નથી, પણ યોગ અને અધ્યાત્મ માર્ગનું સર્વ સંકેત્ય તેમાં ગુંથાયેલું છે. આવી સર્વાંગસુંદર અને સરલ પ્રક્રિયાની વારંવાર પ્રાપ્તિ થવી એ પણ જીવને ભવચક્રમાં અતિ દુર્લભ છે, માટે તેને તું સદ્ગુણ કર.

સંક્ષિપ્ત દિનચર્યાગર્ભિત હિતશિક્ષા

(૧) ચેતન! અનાદિ મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કર અને વહેલો જાગૃત થા. સ્વસ્થ થઈને સાધ્ય અને સાધક દશાતું સ્મરણ કરાવનાર મહા સંગલભય શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ કર. પૂર્વકાલીન પવિત્રતમ મહા-પુરુષોનાં તથા સત્ત્વ અને શીલગુણના પ્રકર્ષથી સમગ્ર જગતને ઉજ્જવલ બનાવનારી મહા સતીઓનાં નામસ્મરણથી તારા આત્માને પાવન કર.

(૨) ભાવમળને ધોઈ નાખવા માટે અને આત્માને ભાવ આરોગ્યનો વ્યાયામ આપવા માટે, ઓ યોગીકુલના વારસદાર! જેમાં સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ગુરુવન્દન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પચ્ચક્ષણ—એ છ આવશ્યક રહેલાં છે, તે આવશ્યક ક્રિયાને (પ્રતિક્રમણને) તું વિધિપૂર્વક કર. સાધકોના જીવનવિકાસ માટેના સમગ્ર યોગો આ ક્રિયામાં એક જ સ્થળે અનંત ઉપકારી શ્રી ગણધર ભગવંતોએ કુશળતાપૂર્વક ગોઠવી દીધા છે. આથી આ આવશ્યક ક્રિયા સામાન્ય વસ્તુ નથી, પણ યોગ અને અધ્યાત્મ માર્ગનું સર્વ રહસ્ય તેમાં ગુંથાયેલું છે. આવી સર્વાંગમુંદર અને સરલ પ્રક્રિયાની વારંવાર પ્રાપ્તિ થવી એ પણ જીવને ભવચક્રમાં અતિ દુર્લભ છે, માટે તેને તું સદ્ગ કર.

પૂજા પ્રાપ્ત સામગ્રીના સદ્વપયોગ માટે, વસ્તુઓ ઉપરની મૂર્ચ્છા ઉતારવા માટે અને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે કરવાની છે. ગુણના લક્ષ્યપૂર્વકની પૂજા તને અવશ્ય ગુણી બનાવશે અને તારા આત્મામાં પણ કરુણાદિ ભાવોને જગાડશે.

(૫) જ્યાં-ત્યાંથી પારકું પડાવી લેવાની બુદ્ધિના યોગે આત્મધનહીન અને કંગાળ બનેલા, તેમ જ જે-તે ખાવા રૂપે આહારસંજ્ઞાથી સાવ જીતાઈ ગયેલા એ આત્મન! તું હવે સત્પાત્રમાં તારી લક્ષ્મીને દેતાં શીખ. દીન, હીન અને કરુણા-પાત્ર જીવે ઉપર તું અનુકંપા કરવામાં શૂરો થા. હવે પછી એ અલક્ષ્ય અને અપેય પદાર્થોથી તારા દેહને અભડાવીશ મા. તારો દાતા ગુણુ અને અણાહારી સ્વભાવને તું યાદ કર. તું પાંગળો અને પામર થા મા. તારી અનંત શક્તિ-ઓને ફેરવ. દાન, શીલ અને તપમાં તારા આત્મતેજનો પ્રકાશ પાથર.

(૬) ઉદરપોષણ તો શ્વાનાદિ પણ કરે છે, પરન્તુ તું શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મમાર્ગને અનુસરનાર છે, તેથી તારે પેટ માટે અન્યાય, અનીતિ કે વિશ્વાસઘાતનો આશરો કદી પણ લેવાનો ન હોય.

(૭) સંસારની પાપમય વિકથાઓના શ્રવણથી રોગી બનેલા તારા આત્માને, સદ્ધર્મની પ્રેરણાના અમીપાન કરાવનારી શ્રી જિનવાણીને સદ્ગુરુઓના પુનિત મુખકમલથી સારી રીતે ઉપયોગપૂર્વક શ્રવણ કરાવ. એના શ્રવણથી તારો.

(૧૦) ઓ ભાઈ ! જો તારે સાચી આધ્યાત્મિક નત્વ-
તિને ખીલવવી હોય, તો તેના અનન્ય સાધનભૂત સંધ્યાકાળનું
પડાવશ્યક પ્રતિક્રમણ તું ગુરુઓની પાસે જઈને કરી લે.
ધ્યાનમાં રાખજે કે-જો તું સવળી ક્રિયાઓ નાહ કરે, તો
અવળી ક્રિયાઓ-પાપબંધની પ્રવૃત્તિઓ તને પળે પળે
ભરખી જ રહી છે અને તારું આત્મધન લૂંટી જ રહી છે.

(૧૧) તું કેવો ભાગ્યશાળી ! કે-સ્વાધ્યાયનો પુણ્ય
અવસર ફરી તને પ્રાપ્ત થયો. ભાઈ ચેતન ! તત્ત્વાભ્યાસની
અલખને તું જગાવ, શુભ ભાવની તું ધૂન લગાવ અને
તારી ચિત્ત અટવીનો કળજો લઈ બેઠેલા મહા મોહ ચોરટા-
ઓને સ્વાધ્યાય રૂપ તિક્ષ્ણ શસ્ત્રથી તું મારીને હઠાવ.

(૧૨) ભાઈ ! તારું જીવનસર્વસ્વ કોણ છે ?, તેને
તું અત્યારે જ એકાન્તમાં વિચાર. તું ક્યાંથી આવ્યો ?,
તારે ક્યાં જવું છે ?, તું શું કરી રહ્યો છે ? અને તારે શું
કરવું બેઠ્યો ?-એનું તું વારંવાર નિરીક્ષણ કર. અનાદિ
ભૂતકાળમાં તેં કરેલા અનંતા દેહસંબંધોને તું ભૂલી ના.
એક જ પવિત્ર ધ્યેયમાં તું મગ્ન બની ના. અશરણશરણ્ય
પરમકૃપાળુ દેવાધિદેવના પુનિત નામસ્મરણ તું રટતો રહેજે.

(૧૩) ચેતન ! તું મહા ચપળ ઇન્દ્રિયો રૂપી ઘોડાઓ
ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને ઘોડેસ્વાર થયો છે, પરંતુ તું લગામ
હાથમાં રાખજે. કુટિલ અને ચપળ તે ઇન્દ્રિયો. તને ન
ચૂકવે, તે માટે તું અપમત્ત બનીને તેનું દમન કરજે.
ભાઈ ! તને પુણ્યના બળે ઇન્દ્રિયો મળી છે, માટે તેનાથી

નિત્ય કરવા લાયક છ કર્તવ્યો

‘દેવપૂજા ગુરુપાસ્તિઃ, સ્વાધ્યાયઃ સંયમસ્તપઃ ।

દાનં ચેતિ ગૃહસ્થાનાં, પદ્મકર્માણિ દિનેદિને ॥’

૧-દેવદર્શન-પૂજન

દેવપૂજા, ગુરુની ઉપાસના, સ્વાધ્યાય, સંયમ, તપ અને દાન-આ છ વસ્તુઓ ગૃહસ્થોને પ્રતિદિન કરવા લાયક છે. દેવાધિદેવ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા સર્વદોષથી રહિત (વીતરાગ) અને સર્વગુણસંપન્ન છે. તેઓના દર્શન, પૂજન અને ગુણોત્કીર્તન એ ઉત્તમ આત્માઓ માટે પ્રતિદિન અવશ્ય કરવા લાયક છે. પરમ ગુણપ્રકર્ષને પામેલા શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની હૃદયના બહુમાનપૂર્વક દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય પ્રકારે સેવા-ભક્તિ કર્યા સિવાય ઉત્તમ ગુણોની પ્રાપ્તિ પ્રાયઃ સુલભ નથી.

“પ્રશમરસ નિમગ્ન, પરમ કર્ણુરસની મૂર્તિના, નિર્મળ અને નિરૂપાધિક એવી શ્રી જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમાના દર્શન કરવા હું જાઉં.”-એવા સંકેદપ માત્રથી પાપની રાશિઓ પીગળવા માંડે છે. જેમ જેમ એ દિશામાં આગળ પગલાં ભરે છે, તેમ તેમ અધ્યવસાયની શુદ્ધિથી અધિક અધિક નિર્જરાનો ભાગી બનતો જાય છે.

ભગવાનના યથાર્થ ગુણોને વિષે બહુમાનયુક્ત બનેલા આત્માને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પણ સુલભ બને છે,

તો પછી બીજાં ક્ષણ મળે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એ એક સાધારણ નિયમ છે કે-જે જેનું પ્રતિદિન ધ્યાન ધરે છે, તે મોડા-વહેલા એક દિવસ અવશ્ય તેના જેવો થાય છે. આથી જેમને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવું હોય, તેમણે પરમાત્માના ગુણોને લક્ષ્યમાં રાખીને, તેઓની તન, મન અને ધનથી સેવા બજાવી, મોક્ષના મીઠા મેવા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જરૂરી છે.

૨-ગુરૂવન્દન

પાંચ મહાવ્રતોને ધારણ કરનારા, સર્વથા કંચન-કામિનીના ત્યાગી, સામાયિકમાં રહેનારા અને ધર્મનો ઉપદેશ આપનારા ગુરૂઓ કહેવાય છે. આવા ગુરૂઓને વન્દન કરવાથી તીર્થંકર પરમાત્માની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે. તેનાથી માન રૂપી પર્વત ગળી જાય છે, તેમ જ નમ્રતા, લઘુતા વગેરે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા શાસ્ત્રધ્રુવણ અને શાસ્ત્ર-અધ્યયનની સુંદર તક મળે છે. તેઓની વૈયાવચ્ચ અને ભક્તિ સંસારસમુદ્રથી તારવા માટે નાવડીનું કામ કરે છે. તેઓની કૃપાથી જ વિનય, વિવેક, ઉદારતા, ક્ષમા આદિ નિર્ભળ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેઓને કરેલું વન્દન નીચ ગોત્ર બપાવે છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાવે છે. સુગુરૂના સમાગમ વિના જીવને કદી પણ સાચું જ્ઞાન થતું નથી. પુણ્ય-પાપ, ભક્ત્યાભક્ત્ય, પેયાપેય આદિ વસ્તુઓનો વિવેક પણ ગુરૂગમ વિના પ્રગટતો નથી. આથી જ જીવનને ઉન્નત બનાવવાની ઇચ્છાવાળાઓને ગુરૂ-ઉપાસનાની ઘણી જરૂર છે.

૩-સ્વાધ્યાય

મોક્ષાર્થીએ પ્રતિદિન જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. નિત્ય નવનવી જ્ઞાનવૃદ્ધિમાં ઉપયોગવંત રહેનાર યાવત્ તીર્થંકર-નામકર્મ ઉપાર્જન કરે છે. શ્રી જિનશાસનમાં સ્વાધ્યાયને મોક્ષનું પરમ અંગ કહ્યું છે. આત્માને મોક્ષની સાથે જોડનારા અસંખ્ય વ્યાપારોમાંથી કોઈ પણ યોગમાં વર્તતો જીવ પ્રતિ સમય અસંખ્ય લવોના કુર્મેને ખપાવે છે, તો પણ સ્વાધ્યાય યોગમાં વર્તતો જીવ સ્થિતિ અને રસ વડે કુર્મેને વિશેષે કરીને ખપાવે છે. મન, વચન અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો નિગ્રહ અને એ ત્રણેયનું શુભ વ્યાપારોમાં પ્રવર્તન, સ્વાધ્યાય યોગમાં જે રીતે સિદ્ધ થાય છે, તે રીતે પ્રાયઃ અનન્ય વ્યાપારો વળતે થઈ શકતું નથી. આ સ્વાધ્યાય ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ પૂર્વધરોને હોય છે અને ઘટતાં ઘટતાં જેને ખીજું કોઈ પણ ન આવડતું હોય, તેને પણ શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રનો સ્વાધ્યાય હોય છે, કેમ કે-આ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર દ્વાદશાંગીનો સાર છે. વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા-આ પાંચેય પ્રકારનો સ્વાધ્યાય કર્મક્ષયમાં અસાધારણ હેતુ બની પરં-પરાએ પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. એ કારણથી શ્રી જિનવચનને પરમ મંત્રસ્વરૂપ માનીને, તેનો અતિ આદર અને ભક્તિપૂર્વક સ્વાધ્યાય યોગમાં પ્રયત્ન કરવો, એ સુમુશુનું પરમ કર્તવ્ય છે.

૪-સંયમ

ઇન્દ્રિનિગ્રહની બુદ્ધિથી અનાદિ સંજ્ઞાઓને કાપવા

છે. પોરિગ્રીથી એક હજાર વર્ષના, એક આયંબિલથી હજાર કોડ વર્ષના અને એક ઉપવાસથી દશ હજાર કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવી શકાય છે. એટલા માટે ઉત્તમ માનવલવ પામીને સકામપણે-ઈચ્છાપૂર્વક અને ધર્મબુદ્ધિથી શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞા મુજબ નવકારશીથી માંડીને પોરિગ્રી, એકામણું, આયંબિલ, ઉપવાસ વગેરે પરચ્છેદ્યાણનો અભ્યાસ શરીરની અનુકૂળતા મુજબ ચાલુ રાખવો, એ બુદ્ધિમાનોનું પરમ કર્તવ્ય છે.

૬-દાન

ચાર પ્રકારના ધર્મમાં દાન, એ ધર્મનું પ્રથમ અંગ છે. તે વગર તકલીફે સહેલાઈથી આવરી શકાય તેવું અનુષ્ઠાન છે. દાનથી ધનનો નાશ થતો નથી પણ ધનની વૃદ્ધિ થાય છે. દાનના અભ્યાસ વિના પરિગ્રહસંજ્ઞા છેદાતી નથી. આથી પરિગ્રહસંજ્ઞાને કાષવાની બુદ્ધિપૂર્વક નિત્ય દાનક્રિયાનો અભ્યાસ કેળવવો જરૂરી છે. પરિગ્રહસંજ્ઞા એટલે પરપુદ્ગુલ પદાર્થમાં “અહં-મમ” ની કલ્પના. અભયદાન, જ્ઞાનદાન, સુપાત્રદાન, અનુકંપાદાન-આમ દાનના અનેક પ્રકારો છે. તે પૈકી કોઈ પણ ઠેકાણે અપાયેલું દાન નિષ્ફળ જતું નથી. સાત ક્ષેત્રમાં અપાયેલું દાન ધર્મવૃદ્ધિનું કારણ બને છે અને તેથી શાસન અવિચ્છિન્ન બને છે. અનુકંપાદાનથી હૃદયની કોમળતા અખંડ રહે છે. અને જગતમાં શ્રી જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય છે. દાન વડે અનેક પ્રકારના વૈર-વિરોધ નાશ પામે છે અને પ્રાણીઓ વશ થાય છે. વ્યક્તિના

સુખકારણ શ્રી નવકાર

‘હરહ્ તુહં કુણહ્ સુહ, જણહ્ જસં સોસણ ભવસમુદં ।
 હહ્ લોચ પરલોહ્ય, સુહાણમૂલં નમુક્કારો ॥ ૧ ॥’

અર્થ—‘શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર હુઃખને હરે છે, સુખને કરે છે, યશને ઉત્પન્ન કરે છે, ભવસમુદ્રને શોષવે છે તથા આ નવકાર આ લોક અને પરલોકનાં સઘળાં સુખોતું મૂળ છે.’

શાસ્ત્રોમાં ઠેર ઠેર મહામંત્ર શ્રી નમસ્કારનો જે મહિમા બતાવવામાં આવ્યો છે, તે કેવળ શ્રદ્ધોક્તિ નથી. વળી તેમાં અતિશયોક્તિભર્યું કંઈ પણ નથી, પરંતુ જ્ઞાની-ઓની દૃષ્ટિએ એક સિદ્ધ થયેલી હકીકત છે. આજે પણ સમર્પિતભાવે જેઓ મહામંત્રને શરણે જાય છે અને વિધિ-પૂર્વક તેનું આરાધન કરે છે, તેઓને પોતાની યોગ્યતાનુસાર ચક્રિંગિત્ પણ સ્વાતુલ્ય તથા સિવાય રહેતો નથી. માત્ર તે અતુલ્ય મેળવવા માટે સાધકે પોતાની યોગ્યતા વધારવાની જરૂર રહે છે.

શ્રી નમસ્કારનું સ્મરણ હુઃખને હરે છે અને સુખને કરે છે વગેરે કહેવાની પાછળ જે રહસ્ય રહેલું છે, તે સ્થિર બુદ્ધિ વડે વિચારવાથી એ વાત સમજી શકાય તેવી છે.

આપણા ચિત્તમાં સત્ત્વ, રજ્જસ અને તમસ નામની

શકાય નહિ. એક કાળે બન્ને ભાવો પ્રધાનપણે એકી સાથે ટકી શકતા નથી. આથી શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓના આલંબનથી ચિત્ત બ્યારે સત્વપ્રધાન બને છે, ત્યારે તેટલો વખત દુઃખથી તે મુક્ત બને છે અને તેમાં સુખ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે બ્યારે મનુષ્યનું ચિત્ત સત્વપ્રધાન બને છે, ત્યારે તેમાં એક એવું સામર્થ્ય પ્રગટ થાય છે કે-તેના પ્રભાવે તે સારા-માઠા તમામ નિમિત્તોને લાલકારી બનાવી શકે છે.

સામાન્ય ઉપદ્રવથી માંડી મરણાન્ત ઉપસર્ગ સુધીના એક પણ પ્રસંગ એવો નથી, કે જે સ્થિર અને શાન્ત ચિત્તવાળાને લાલ કરનારો ન બને.

તેનાથી ઊલટું જેનું ચિત્ત સ્થિર નથી અને જેની બુદ્ધિ નિર્મળ નથી, તેના માટે ઊંચામાં ઊંચું ગણાતું આલંબન પણ લાલ કરનારું બનતું નથી.

ચંચળ ચિત્તની સ્થિરતા ઉત્તમ આલંબનોના પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી સાધ્ય છે, પણ તે વિના શક્ય નથી. સાધનામાર્ગમાં શુભ આલંબનોને વિષે ચિત્તની સ્થિરતા બહુ ઉપયોગી છે. એટલા માટે આત્મવિકાસના અર્થી આત્માઓએ ઉત્તમ આલંબનોના બળ વડે દિન-પ્રતિદિન પોતાની યોગ્યતા પ્રગટાવવા માટે સદા અપ્રમત્ત રહેવું ખૂબ જરૂરી છે. માનવજીવનમાં કરવા લાયક એ એક મહાન કાર્ય

તેજને આપણા આત્મપ્રદેશોમાં કદપી તેમાં આપણા ચિત્ત રૂપી ઘટને કબાડી દેવો જોઈએ-તેમાં તન્મય થવું જોઈએ. તે ત્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી આપણે અને પરમેષ્ઠિઓ હવે જુદા નથી-એવી રીતે ચિત્તને તેમાં વિલીન કરવાનું હોય છે.

જેમ વ્યાયામ કરનાર માત્ર થોડો સમય જ વ્યાયામ કરે છે, પણ તે દ્વારા મેળવેલાં બળ અને સ્ફુર્તિ તેને ચોવીસેય કલાક કામ આપે છે, તેમ પરમેષ્ઠિઓની સાથે વિધિપૂર્વક થયેલો મિલાપ ભલે અદ્ય સમય માટે હોય, પણ તે જીવનના વિકાસક્રમમાં પ્રતિક્ષણ ઉપયોગી બને છે.

જ્યારે જ્યારે ચિત્ત તમોવૃત્તિથી આવૃત્ત થઈ ઉદ્વિગ્ન બને, ત્યારે ત્યારે ચિત્તને પ્રસન્ન કરવા માટે અંતઃકરણમાં ધિરાજમાન પરમેષ્ઠિઓના તેજમાં ચિત્તને વિલીન કરવાનો અભ્યાસ કેળવવો જરૂરી છે, કેમ કે-એ દુઃખનાશનો અને સુખપ્રાપ્તિનો એક ઘણો જ સરળ, નિરૂપાય અને નિર્ભય ઉપાય છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓની સાથે ચિત્તની એકાગ્રતા સાધવા માટે દેવ-ગુરુ પ્રત્યે હાર્દિક બહુમાન, નિર્દોષ જીવન, સર્વત્ર ઔચિત્યનું પાલન, પવિત્ર વાતાવરણ, ગ્રાહ્ય મુહૂર્ત અથવા ત્રિસંધ્યાનો પવિત્ર સમય, સ્થિર આસન, ભાવનાઓનું પરિણામ, વિષયોથી ચિત્તની પરાહુમ્બતા, ધ્યેયની એકાગ્રતા અને નિશ્ચિત કરેલા સમયે નિયમિતપણે આદર તથા સત્કારપૂર્વકનો અભ્યાસ જરૂરી છે.

શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ અને જાતપૂર્વકના આ વિષયમાં કરેલો પુનઃ પુનઃ સતત અભ્યાસ પરમેષ્ઠિઓની સાથે એકતા-તન્મયતા દરાવવામાં યોગ્ય જ સાબિત થઈ શકે છે. ઉપદેશની રીતે હૃદયકમલ આદિ કોઈ પણ એકાદ વ્યવસ્થાનમાં પરમેષ્ઠિઓની કૃપના કરી, ચિન્તનું સ્થાપન કરવાથી, પોતાને અનુભવમાં આવી શકે તેવી ઘણી પ્રતીતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે.^૧

સૌ કોઈ નમસ્કારના પરમ તેજને પ્રાપ્ત કરે, એ જ શુભેચ્છા.

૧-અપામેકત્ર કુત્રાપિ સ્થાને સ્થાપયતો મનઃ ।

ઉત્પદ્યન્તે સ્વસંવિત્તેર્વહ્વઃ પ્રત્યયાઃ કિલ ॥

—શ્રી યોગશાસ્ત્ર પ્ર. ૬ : શ્લો. ૮

શ્રી નવકાર સાર સંગ્રહ

મહાપુરુષોના પ્રવચનોમાંથી, તેઓશ્રીની સાથે ચર્ચા-વિચારણામાંથી, પત્રવ્યવહાર દ્વારા તથા વિવિધ વાંચન-મનન દ્વારા મહામંત્ર શ્રી નવકારની આરાધના અંગે એકત્રિત થયેલ સારભૂત સામગ્રી અહીં રજુ કરવામાં આવે છે.

(૧) શ્રી નવકારના પ્રથમ પાંચ પદમાં પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે અને તેની શૃલિકાના ચાર પદમાં નમસ્કારનો મહિમા છે. શૃલિકા સહિત શ્રી નવકાર મહામંત્ર સર્વાંગસંપૂર્ણ મહામંત્ર બને છે.

(૨) મહામંત્રના પ્રથમ બે પદ દેવપદ છે અને પછીના ત્રણ પદ ગુરુપદ છે. ‘નમો’ પદનું રહસ્ય ‘માર્ગાનુસારિતા’ છે, કેમ કે-નમસ્કારની ક્રિયા મોક્ષ અપાવે છે અને તેમાં આલંબન દેવ-ગુરુ છે. કર્મબંધન કાયા, વચન અને મન-એમ ત્રણ વડે થાય છે. મન-વચન-કાયા વડે નમસ્કાર કરવાથી ત્રણેય પ્રકારના કર્મોનો નાશ થાય છે.

(૩) શ્રી નવકારના બપમાં એકાગ્રતા જરૂરી છે. જે વસ્તુની એકાગ્રતા લાવવી હોય તેના ગુણમાં રસ થવો જોઈએ. બીજા વિચારો ન આવે તેનો કેવળ નિષેધાત્મક (Negative) પ્રયત્ન કરવાને બદલે જેનો બપ. કરીએ તેનો વિધેયાત્મક (Positive) વિચાર

સ્મરણ કરવામાં આવે, તો દેવલોકના ઘંટારવ, દિવ્ય સંગીત, દિવ્ય રૂપ, દિવ્ય ગંધ અને દિવ્ય રસનો અનુભવ થાય છે. 'Do and See'—અંદર ઉંડાઉતરો અને અનુભવ કરો.

(૬) મનુષ્યશરીરમાં અનેક ચક્રો છે. તે ચક્રો જો ઉઘડી જાય, તો અદ્ભુત શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આરાખડી એ પરમાત્મ પદની ચાવી છે. 'અહું' પદમાં આરાખડીનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર છે અને તે ઉપર અનુસ્વારનું ખીજ છે. અક્ષરોમાં અનુસ્વાર લગાવવાથી ગજબ તાકાત આવે છે. અનુસ્વાર એ શબ્દની તીવ્ર ધાર છે. આત્માનું મૂળ ભાંચે છે, કેમ કે—પંચપરમેષ્ઠિઓ ભાંચે છે : ચાર ડાળીઓ નીચે છે : છંદ—શાસ્ત્રો એનાં પાંદડાં છે. માત્ર તેને જોવાથી મોક્ષનો કે આત્મતત્ત્વનો અનુભવ નહિ થાય. 'If you look at sky, you will see sun, moon etc.' 'જો તમે ઉંચે આકાશમાં જોશો, તો સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે દેખાશે.' 'If you look at earth, you will see dust, dust and dust.' 'જો તમે નીચે પૃથ્વી ઉપર જોશો, તો ધૂળ, ધૂળ અને ધૂળ જોશો. 'અહીં' 'અહં' એ પૃથ્વી છે અને 'અર્હં' એ આકાશ છે.' આત્મતત્ત્વને અનુભવવા માટે 'અહં'ને જોવાનું છોડી 'અર્હં'ને જોતાં શીખો.

(૭) જગતમાં મનુષ્યજન્મ કરતાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ ખીજ કોઈ નથી. માનવનું શરીર પામીને જ પરમાત્માઓ પરમ પદને પામ્યા છે. શરીર-વચન-મનમાંથી અનંત શક્તિઓ

વરાળ અને વિજળીની માફક ફાગટ વળા કરે છે. તેને પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગૃહિણી પાલન વડે કાળુમાં લઈ શકાય છે. આત્મદેવમાં વિચાર એ બીજ છે. મનમાં આવેલા વિચારો બીજનું કામ કરે છે. બીજ ગુણ અને અગુણ એ પ્રકારના છે. ગુણ વિચાર એ આંગાના બીજનુદય છે અને અગુણ વિચાર એ આયગના બીજનુદય છે. આરા બીજેને વાવવાના હોય છે અને અરા બીજેને બાગવાના હોય છે. મનને આરા વિચારોમાં રોકવા માટે સદેશો ઉપાય પંચ-પરમેષ્ઠિના વત્પ છે. કરતાં-કરતાં અને ઉડતાં-ગેડતાં મન-વચન-કાયાના યોગેને દેતી શકાય છે.

(૮) નવકાર વિધન કરે છે, પાપ ટાળે છે અને અસંખ્ય જન્મોના કુસંસ્કારોને બાળે છે. તે ગુરુમુખે નવકાર મળે, તો જ તે ફલિભૂત થાય છે. ગુરુ પાસે વિધિપૂર્વક તેના પાઠ લેવો જોઈએ. આંતર મન એક અમૂલ્ય ભંડાર છે અને તેમાં સંસ્કારોનો સંગ્રહ થાય છે. જ્યારે સામગ્રી મળે ત્યારે તે પ્રગટે છે. નવકારના વત્પથી ગુણ સંસ્કારોનો સંગ્રહ થાય છે.

(૯) મનને સ્થિર રાખવા માટે સ્વાધ્યાય કરવો તે ઉત્તમ છે. ક્રિયાયોગ અને વચનયોગ સરળ છે, પણ મનયોગ દુષ્કર છે. આત્માના અધ્યવસાયો સૂક્ષ્મ-અણ્વી અને ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. જડ કરતાં ચૈતન્યની શક્તિ અનંતી છે. ચૈતન્યની જેટલી શુદ્ધિ થાય તેટલો જીવને ઉપકાર થાય છે. જેટલી મલિનતા થાય તેટલો તેને અપકાર થાય છે. સત્ક્રિયાથી મનની શુદ્ધિ

થાય છે, તેથી અધ્યવસાયો શુદ્ધ બને છે અને તેથી સ્વ-
પરતું કલ્યાણ થાય છે. પોતાના અધ્યવસાયોને મલિનતાથી
દૂર કરે તે મંગળ અને તે મંગળ પાપનો નાશ કરે છે.
લેખન કે ઉચ્ચાર એ ભાવમંગળનું સાધન છે. અધ્યવસાયોની
શુદ્ધિ તે ભાવમંગળ છે.

(૧૦) તર્ક કરતાં શ્રદ્ધાનું સામર્થ્ય વધુ છે. પાંચ
ઇન્દ્રિયો અને મનથી તર્ક થાય છે, પરંતુ પાંચ ઇન્દ્રિયોની
અને મનની શક્તિ મર્યાદિત છે. જગતમાં અનંત સૂક્ષ્મ
અને અમૂર્ત પદાર્થો છે. તેને જાણવા માટે યોગદષ્ટિ-અનુ-
ભવદષ્ટિ જોઈએ. કેવળ તર્ક અપ્રતિષ્ઠિત છે. જે શાસ્ત્રોનો
અને દિવ્ય દષ્ટિનો આધાર લઈને તર્ક કરે, તે જ
તત્ત્વનિર્ણયમાં સફળતા મળે. જે વસ્તુની ઉપાસના કરીએ,
તેના ગુણો આપણામાં આપોઆપ આવી જાય છે. આ
વિષય તર્કનો નથી પણ શાસ્ત્રનો, શ્રદ્ધાનો અને અનુભવનો
છે. નામની અને આકૃતિની ઉપાસના કરવાથી ઉપાસ્યના
ગુણો આપોઆપ ખેંચાઈને આવે છે.

(૧૧) મન બાહ્ય અને અંતર બે પ્રકારના છે. બાહ્ય
મન દૃશ્ય મન છે, જેથી તે પૌદ્ગલિક છે. આંતર મન
ભાવ મન છે, જેથી તે આત્મિક છે. જ્યારે બાહ્ય મન
ઉંઘતું હોય, ત્યારે આંતર મન જાગૃત રહે છે. નામ અને
આકૃતિની ઉપાસનાથી મનને ઉપાસ્યના મૂળ આત્મા સાથે
સંબંધ થાય છે અને તેના ગુણોનું ખેંચાણ થાય છે તથા
પોતાના આત્મામાં તે ગુણો ઉતરે છે. શ્રી અરિહંતદેવોનું

જેવું ચિંતન કરે છે તેવો તે થાય છે, એ વાત આજે વિજ્ઞાન પણ સ્વીકારતું થયું છે.

(૧૪) પાપો જો અંદરથી જરાક આધો-પાછો થાય છે, તો તેની ગંભીર અસર આખા મકાનને પહોંચે છે, તેમ ચિત્તનો પરિણામ વિષય-કષાયથી વાસિત થાય છે તેની માડી અસર સમગ્ર જીવનતાંત્રને પહોંચે છે અને અંદરનું પવિત્ર વાતાવરણ હોળાવા માંડે છે. એ હોળાણાણને ટાળવા માટે તેમ જ શુદ્ધિને વધારવા માટે શ્રી નવકારમાં પોતાની સમગ્રતાને ગોઠવવા રૂપ સાધના નિતાન્ત આવશ્યક છે.

(૧૫) પહેલાં યોગ્યતા મેળવો, પછી ઈચ્છા કરો. કુદરતની પાસે ઘણી વસ્તુ છે. તે શોધી રહી છે કે કોને આપું ? તમે કોઈ વસ્તુની શોધ કરશો નહિ, પણ ફક્ત યોગ્યતા નિર્માણ કરો. બીજાને સંતોષ આપવો એ મોટામાં મોટું દાન છે-મોટામાં મોટી યોગ્યતા છે. પોતાને ગમે તેટલાં કષ્ટ હોય તેને ન ગણતાં સામાનું કલ્યાણ થાય, એ એક જ મનોરથ ઉત્તમ જીવેને હોય છે. સજ્જન પુરૂષોત્તમ લક્ષણ છે. જેના જેના સંસર્ગમાં તે આવે, તેનો તેનો ઉદ્ધાર કરવાની જ ભાવના તેઓને હોય છે. આ વિશિષ્ટ ભાવના જ તેઓને યોગ્ય, પવિત્ર અને મહાન બનાવે છે.

(૧૬) સજ્જનની સુવર્ણની જેમ અગ્નિપરીક્ષા થાય છે. સુવર્ણને અગ્નિમાં તપાવે અને ટીપે તથા એમ વારંવાર કરે ત્યારે ઘાટ ઘસાય છે, તેમ દુર્જનતાને સહન કર્યા વગર સજ્જનતા પ્રગટતી નથી.

જ્ઞાન આખા જગતને બાણનારૂં છે, છતાં મગજ ઉપર બોલો વધારનારૂં નથી અને તે આત્મગુણ રૂપ હોવાથી પરબ્રહ્મના આનંદસ્વરૂપ છે. આત્માના સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં ચિદ્દેવો અર્થ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે કે-આનંદ આપે. ચૈતન્ય પ્રગટ થાય એટલે આનંદ આવે અને આનંદ આવે એટલે ચૈતન્ય શુદ્ધ થાય.

ઉપાસ્ય દેવતું ત્રીન્તુ લક્ષણ પૂર્ણતિશય છે. પ્રભુ ત્રિજગદર્ચિત છે. ત્રિજગદર્ચિત્વ તેઓનું મહા ઉપકારિત્વ સૂચવનારૂં છે. બીજા લોકો તેઓની પૂજા કરે છે તેના આધારે તેઓનું ત્રિજગદર્ચિતપણું નથી, પણ ‘સર્વિ જીવ ક્ષં શાસન રસી’-એવી તેઓની જે ઉત્કટ ભાવના છે તેનાથી તે છે. તેથી તેઓની તરફ જગતના જીવો પૂજા કરવા માટે ખેંચાઈને આવે છે.

ચોથું લક્ષણ વચનાતિશય છે. પ્રભુ તત્ત્વોપદેશક છે. આ જગત બે સુખી હોય, તો તે પ્રભુની દેશનાનો પ્રતાપ છે. જૈન હો યા અજૈન, પણ તે પ્રભુની વાણીના પ્રતાપે સુખી છે. કોઈ પણ સ્થળે યત્કિંચિત્ પણ સાં જોવામાં આવે છે, તે પ્રભુની પાસેથી જ ગયેલું છે. જ્યાં જ્યાં સુખ કે સૌંદર્યનો અંશ પણ દેખાય છે, ત્યાં ત્યાં સમજવું કે-તે ધર્મનો પ્રતાપ છે. એ ઉપકાર કોનો? ભગવાનની વાણીનો. પ્રભુની વાણી અતિશયવાળી, સત્ય અને મધુર છે.

પ્રભુ ઉપાસ્ય છે, તેનું કારણ ઉપરની ચાર વિશેષતાઓ છે.

(૨૦) પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે—સગર નીચ કે ન પોંચે તે પણ ખેંચાણ થાય છે. ભગવાન કેવા છે ? પ્રેમના મહા સાગર અને મેલીલાવનારી ભરેલા છે. તેઓને કાંઈ કેવાનું નથી, પણ પાને પરમાત્મપદ મેળવ્યું છે તે જીવંત કેવા આપવાનું છે. કયું છે કે—

‘સ્વયંભૂરમણ્યધિકરણામ્સર્વાર્થિના ।

અનંતજિદનેતાં વઃ પ્રચ્છન્તુ સુત્વત્રિદમ ॥૧૥।’

અર્થ—‘સ્વયંભૂરમાતૃની ક્ષધા કરતાર કુદગારસ રૂપ જળ વડે અનંતનાથ ભગવાન તમને અનંત મુખની લક્ષ્મીને આપનારા થાઓ.’

તાત્પર્ય કે—પ્રભુમાં કુદગારસ એટલો ગંધો ભરેલો છે, કે—તે સ્વયંભૂરમાતૃ સાથે ક્ષધા કરે છે.

(૨૧) ભગવાનને જગતપિતા વગેરે અનંક વિશેષણો આપવામાં તેઓનું વૈશિષ્ટ્ય શું છે ? જીવને જે જોઈએ છે, તે શ્રી તીર્થંકરદેવ જ આપી શકે છે. જીવને શું જોઈએ છે ? પ્રેમ જોઈએ છે. તે પ્રેમ પૂરેપૂરો અને શુદ્ધ કોણ આપે ? શ્રી તીર્થંકરદેવ જ. શ્રી અરિહંતદેવ અખૂટ પ્રેમનો ખજાનો છે, કે જે પ્રભુ આપણને આપી દે છે.

(૨૨) છોકરાને મા શું આપે છે ? નથી પૈસા આપતી કે નથી લણાવતી, કેમ કે—પૈસા પિતાને આધીન છે. વિદ્યા લણાવવાનું વિદ્યાશુરને આધીન છે, તો મા શું આપે છે ? પ્રેમ અને વાત્સલ્ય. તેથી માનું ગૌરવ શાસ્ત્રમાં વધારે છે. સ્વાર્થથી ખરડાયેલો પ્રેમ આપનારી ‘મા’ ઉપર પણ જે

પૂજ્યભાવ આવે છે, તો પ્રભુ તો શુદ્ધ અને અખૂટ પ્રેમથી ભરેલા છે, તેઓના ઉપર કેટલો પૂજ્યભાવ-સમર્પણભાવ આવે છે ? માને વાતમ્મય હોય છે, તેથી પોતાના પુત્ર માટે ભાવના ભાવ્યા કરે છે કે-મારો છોકરો ડાહ્યો થાય-મોટો થાય, તેમ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતને જગતના દરેક જીવોને કોઈ પણ ભોગે મોક્ષમાં પહોંચાડવાની ઉમદા ભાવના છે. ભગવંતના જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્રથી ઉપકાર થાય છે, તે તો છે જ; ઉપરાન્ત તેઓની આપણને મોક્ષે પહોંચાડવાની ઉમદા ભાવનાથી મહાન ઉપકાર થઈ રહ્યો છે. જે અનંતા સિદ્ધ થયા છે, તે તેઓની આ ઉમદા ભાવનાથી જ થયા છે.

(૨૩) શ્રી અરિહંત પ્રભુના સ્મરણથી વિદ્ય આવતાં નથી. જેઓનું નામસ્મરણ પણ વિદ્યોનો નાશ કરે, તેઓનો પ્રભાવ કેટલો ? તેઓની કંઠણા કેટલી ? તેઓનો સ્વભાવ કેવો ? જે નામસ્મરણ કર્યા છતાં કદાચ વિદ્યો આવે, તો સસજવું કે-ઘણું વિદ્યો આવવાનાં હતાં તે અટક્યાં છે. વસ્તુને જે યોગ્ય અર્થમાં ઘટાવાય, તો અશ્રદ્ધા થતી નથી અને પ્રગત્ત કરવામાં ઉદ્દેગ આવતો નથી. બધાં કાર્યની સિદ્ધિ પાછળ શ્રદ્ધાબળ કામ કરે છે. જે શ્રદ્ધાબળ મજબુત હોય તો કાર્યસિદ્ધ થાય જ છે. ભગવાનનું નામ પવિત્ર અને મંગળમય છે, જેથી તે વિદ્ય હરે જ છે. સ્તુતિકારો કહે છે કે-

‘ત્વન્નામમંત્રમન્ત્રિણં મનુજાઃ સ્મરન્તિ ।

સદ્યઃ સ્વયં વિગતવંધમન્ત્રા ભવન્તિ ॥’

અર્થ—‘તમારા નામ’ રૂપ મંત્રનું જે મનુષ્યો અહિં નિશ્ચય સ્મરણ કરે છે, તેઓ બંધનના લયથી સ્વયં તત્કાલ રહિત બને છે.’

(૨૪) આત્માની ત્રણ દશા છે. બહિરાત્મદશા, અંતરાત્મદશા અને પરમાત્મદશા. જગતમાં જે લયંકર પાપ હોય તો તે બહિરાત્મદશાનું છે. હિંસા, અસત્ય વગેરે પાપો તો પછી આવે છે. જ્યારે તીવ્ર બહિરાત્મદશા હોય, ત્યારે આત્માનો લેશ માત્ર અનુભવ થતો નથી. તેને બધો આનંદ-પ્રમોદ કાયા અને કાયાના સુખોમાં જ સમાઈ જાય છે. જ્યારે બહિરાત્મદશાની પરાકાષ્ઠા હોય છે, ત્યારે બાહ્ય પદાર્થોમાં તીવ્ર આસક્તિ હોય છે. કંચન-કામિની-કુટુમ્બ-કાયા અને કીર્તિ, આ પાંચ કષ્ટામાં તેને પોતાનું સર્વસ્વ સમજાય છે. મારી કાયા એમ બોલે છે ખરો, પણ વસ્તુતઃ તો તેને ‘હું’ રૂપે જ માને છે. હું માંદો છું, હું સ્વરૂપવાન છું અને હું જ્ઞાની છું. એટલે જ્યારે હું ઉપર ચોટ લાગે છે, ત્યારે તે સહન કરી શકતો નથી-હુઃખી થાય છે. જ્યારે તીવ્ર બહિરાત્મદશા હોય છે, ત્યારે બધી વસ્તુને તીવ્ર ‘હું’ રૂપે માની લે છે. એટલે બધી વસ્તુ તેના એક અંગ રૂપે બની જાય છે અને ત્યારે તે વસ્તુના નાશમાં અંગ કપાય અને જેટલું હુઃખ થાય તેટલું હુઃખ તેને થાય છે. આવું મહા મિથ્યાત્વનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે થાય છે. અંતરાત્મદશામાં હું ‘સ્વરૂપે’ પરમાત્મા છું. બાહ્ય-જડના સંયોગે આ દશામાં આવી પડ્યો છું, જેથી તેમાંથી છૂટવા માટે પરમાત્મદશાની લાવના કરવી એ ઉપાય છે,

એ જાતિના વિચારો આવે છે. પરમાત્મદશા એ સ્વ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે અને તે સ્વરૂપની રમણતાથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે દશામાં જીવને સર્વ દોષો નષ્ટ થઈ જાય છે અને સર્વ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૫) જે જોઈએ તે સઘળાંનું નિધાન શ્રી નવકાર મંત્ર છે. શ્રી નવકાર મંત્રમાં શરણભૂત પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ થવાનો અંતરાય તૂટે તે માટે નમસ્કાર છે. ‘નમો અરિહંતાણં’ દુઃખનાશક, મુખસ્થાપક અને મોક્ષસાધક છે. તેના જાપથી રોગો-કષ્ટો નાશ પામે છે અને દેવો પણ ખેંચાઈને આવે છે. જાપ કરતાં પહેલાં આસન અને મુદ્રા જરૂરી છે. જેમ જંગલમાં રામને શોધવા જતાં લક્ષ્મણ સીતાદેવીની કુટિરની ચારેય બાજુ લાઈનેદોરી બાંધે છે. અને કુંડાળું કરે છે, કે જેથી કોઈ પ્રાણી-પિશાચ અંદર પ્રવેશ ન કરી શકે, તેમ ‘વજ્રપંજર સ્તોત્ર’ જોલીને શરીરના દરેક ભાગ ઉપર હાથ ફેરવીને આપત્તિથી રક્ષણ થાય છે. ‘નમો અરિહંતાણં’ પદ ગણવાથી ભાવ-આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. મન પ્રત્યેક ક્ષણે એક વૈતાલ રૂપ છે. એક મિનિટમાં મનમાંથી ૪૮ થી ૫૫ વિચારો બહાર પડતા હોય છે, જ્યારે મન વ્યગ્ર થાય, ત્યારે વિચારોના ઉલ્લાસો ઠલવાય છે. મન અને પ્રાણને અતિશય ગાઢ સંબંધ છે, જેથી પ્રાણની સાથે મનને લેખવી દેવું. પ્રાણ રોમેરોમમાં વ્યાપી જાય છે. શ્વાસ લેતી વખતે ‘નમો’ અને શ્વાસ મૂકતી વખતે ‘અરિહંતાણં’નું રટણ કરવાથી મંત્ર શ્વાસની સાથે મળી જાય છે. મન

શ્વાસોશ્વાસ સાથે બંધાયેલું હોવાથી તરત ઓટાય થાય છે અને શ્વાસોશ્વાસ શરીરના ઓંકે ઓંકે પરમાણુઓ સાથે ભળી છે. શરીરના આરોગ્યમાં શ્વાસોશ્વાસ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. ‘Deep breathing’ ઉંડો અને દીર્ઘ શ્વાસોશ્વાસ ઠેઠ નાભિ-આંતરડા સુધી પહોંચે છે અને અશુદ્ધ તત્ત્વોને બહાર કાઢે છે. આ રીતે શ્વાસોશ્વાસની શ્રેષ્ઠ માળાથી ‘નવો અરિહંતાણ’નો નાપ કરવાથી દ્રવ્ય અને ભાવ-આરોગ્ય, ગોધિલાભ અને સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. બધો આધાર quality ઉપર છે, પણ કેવળ quantity ઉપર નહીં.

(૨૬) મન બે પ્રકારના છે. ૧-objective mind એટલે બાહ્ય મન. ૨-Subjective mind એટલે સૂક્ષ્મ મન. સૂક્ષ્મ મન સદા નાગૃત રહે છે. સૂક્ષ્મ મન એટલે આંતર મન. આંતર મનમાં સંસ્કારોનો ભંડાર હોય છે. રમકડાંને જેમ ચાવી આપવાથી આપોઆપ ચાલે છે-ગતિ કરે છે, તેમ આંતર મનને માત્ર ચાવી આપવાથી સંસ્કારો આપો-આપ કામ કરે છે. બાહ્ય મન ન્યારે સુખ હોય કે બીજા વિચાર કે કાર્યમાં રોકાયેલું હોય, ત્યારે પણ આંતરિક મન નાગૃત રહીને કામ કરે છે. આંતરિક મન સદા નાગૃત રહીને એની મેળે વિચારો કે સંસ્કારો સુજળ કામ કરે છે. આ વાત સ્વાનુભવથી દરેક સમજી શકે છે. દા.ત તો ઘરે જતાં રસ્તામાં જો અનેક વિચારો કરતું બાહ્ય મન બાહ્ય વિચારોમાં મગ્ન હોય, તો પણ આંતર મન માણસને બરાબર ઘરે પહોંચાડે છે. યાદ રાખેલા કોઈ સૂત્ર-સ્તવન-સન્નિધિ બોલવાનું શરૂ કર્યા પછી જો કેટલાકનું મન બીજે

ભટકે, તો પણ આંતરિક મનના બળે ભૂલ વગર બધું બોલી શકે છે. આ શક્તિ આંતરિક મનની છે. માત્ર તેને સંસ્કાર આપવા પડે છે. મનના ખરાબ સંસ્કારો કાઢવાનું કામ પણ મનને જ સોંપવું પડે છે, કારણ કે-કાંટો જ કાંટાને કાઢવા માટે ઉપયોગી થાય છે. બાહ્ય મન ચોર છે. તેની ચોરી કે લગામ આંતર મનને સોંપવી જોઈએ. જો આંતર મન સારા સંસ્કારોથી વાસિત હોય તો તે સારી રીતે ચોરી કરે છે. જો આંતર મન ચોર હોય અને કુસંસ્કારોથી વાસિત હોય, તો બંને મન રૂપી બે ચોર ભેગા મળી આત્માને લૂંટે છે. આંતર મનને જો પવિત્ર પ્રેરણા આપી હોય, તો સુતા હોઈએ ત્યારે સુંદર પરિણામ પામી શકાય છે. ભોજન કરતાં અને શયન કરતાં પહેલાં નવકારના પવિત્ર સ્મરણથી પરમાણુઓ અમૃતમય બને છે અને તેથી શમરસ-શાન્તરસ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨૭) વિનય સૌથી મોટો ધર્મ છે. નમવાથી ભક્તિ શ્રેષ્ઠ થાય છે. નમ્યો તે પ્રભુને ગમ્યો. કૃવામાં ઘડો પાણી ભરવા માટે નાખવામાં આવ્યા પછી જો તે વાંકો વળે અને નમે, તો જ તેમાં પાણી ભરાય છે. હૃદયમાં જો લઘુતા નિર્માણ કરો, તો પ્રભુતા આપોઆપ મળે છે. લલિમા લલિધથી આકાશમાં ઉડી શકાય છે. હૃદયમાં લઘુતા લાવવાથી માણસને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી ઔદ રાજલોક અને મોક્ષ સુધી જવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૮) દેવ-શુર-ધર્મ-ધર્મક્રિયા એ નિમિત્ત છે, પણ કાર્યની સિદ્ધિ આપણા ઉપાદાન-યોગ્યતા ઉપર છે. પ્રતિ

પ્રભુનું નામ, પ્રભુની સ્થાપના, પ્રભુનું દ્રવ્ય અને પ્રભુનો ભાવ-એ ભવ રૂપી શીતને હરે છે, કષાય રૂપી દાવાનળને શમાવે છે, વિપયની તૃપાને છીપાવે છે અને કર્મ રૂપી મેલને ધુવે છે. એ સર્વ સત્પુરૂષોને સ્વસંવેદનથી અને અનુભવથી સિદ્ધ થયેલી ચીજ છે. આથી તેમાં તર્કનો આશ્રય ન લેતાં વસ્તુસ્વભાવની શ્રદ્ધાને મુખ્ય બનાવવી ઉચિત છે, જેથી સાધના સહજ બને છે.

પ્રથમ પદ એ શ્રી નવ પદોનું નવનીત છે. જેમ સમગ્ર નવકાર એ દ્વાદશાંગીનો સાર છે, તેમ પ્રથમ પદ ‘નમો અરિહંતાણં’ એ દ્વાદશાંગીના સારનો પણ સાર છે. તેનું કારણ અરિહંતો એ પંચપરમેષ્ઠિમય છે. અરિહંતો ભાવથી અરિહંત છે, દ્રવ્યથી સિદ્ધ છે, ગણધરોના આચાર્ય છે, તેઓને ત્રિપદી આપવાથી ઉપાધ્યાય છે અને સર્વોત્તમ સાધુપણું સાધવાથી સાધુ છે. આથી શ્રી અરિહંતના નમસ્કારમાં પાંચેય નમસ્કાર આવી જાય છે. પાંચેયને નમસ્કાર કરવાથી સર્વ વિઘ્નોનો નાશ થાય છે, સર્વ મંગલોનું આગમન થાય છે, સર્વ સિદ્ધિઓનું આહ્વાન થાય છે અને સર્વ પુરુષાર્થોનું આમંત્રણ થાય છે.

આધ્યાત્મિક સાધના

મોક્ષઃ કર્મયાક્ષદેવ, સત્ચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્ ।

ધ્યાનસાધ્યં મતં તત્ત્વ, તદ્વ્યાનં હિતમાત્મનઃ ॥

—શ્રી યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ, ૪-૧૧૩

મોક્ષ કર્મક્ષયથી થાય છે, કર્મનો ક્ષય આત્મજ્ઞાનથી થાય છે અને એ આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સાધ્ય છે, માટે ધ્યાન આત્માને હિતકારી છે. અહીં એ પણ સમજવું જરૂરી છે કે-ધ્યાન માટે પ્રથમ ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થવી જોઈએ. ચિત્તની એકાગ્રતા માટે ચિત્તની નિર્મળતા અને શરીરશુદ્ધિ આવશ્યક છે. ચિત્તની નિર્મળતા માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવની સાધના જરૂરી છે. મૈત્રી આદિ ભાવોને જીવનમાં ઉતારવા માટે જીવનવ્યવહારમાં નીતિ, ન્યાય, વ્રત, નિયમ, ત્યાગ, દૈરાગ્ય અને સંયમની આવશ્યકતા છે. શરીરશુદ્ધિ માટે તપની સાધના જરૂરી છે. આ છે આત્મા અને કર્મને જુદા પાડી આપનાર આધ્યાત્મિક સાધના.

માનસિક રોગ, ટાળવાનો

રામબાણુ ઉપાય

ખરાબ વિચારો એ માનસિક રોગ છે. ભલે તે જુદા જુદા અનેક આકારે પ્રગટ થાય, પણ મૂળ તો તે બધા વિકૃત મનના પરિણામો છે. જુદા જુદા તે તમામ ખરાબ વિચારોને અટકાવવાનો અને માનસિક રોગોને ટાળવાનો સિદ્ધ-રામબાણુ ઉપાય શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નવકાર છે. એ મંત્રના પવિત્ર ન્તપથી મનને વાસિત કરવાનું છે અથવા મહા મંત્રના પ્રથમ પદસ્વરૂપ ‘નમો અરિહંતાણં’નું રટણ કર્યા કરવાનું છે. એ સંબંધી કહ્યું છે કે-

“નમસ્કાર અરિહંતને, વાસિત જેહનું ચિત્ત;
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત.
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુર્ગતિ વાસ;
ભવક્ષય કરતાં સમરતાં, લાહીએ સુકૃત ઉદ્ધાસ. ૧

જેમ કુશળ વૈદ્ય હજારો રોગોની એક જ દવા શોધી કાઢે છે, તેમ જ્ઞાની ભગવંતોએ મનુષ્યોના માનસિક હજારો રોગના નાશ માટે અમોઘ જડીબુટ્ટી સમાન આ મંત્રને ફરમાવ્યો છે. આ નવકાર રૂપી કેશરી કિશોર જ્યાં સુધી આપણા મનમાં નિભર્યાપણે ફરે છે, ત્યાં સુધી પાપ વિચારો રૂપી તુચ્છ સત્ત્વો પ્રવેશ પામી શકતા નથી. “સર્વ જગતનું

કદયાણુ થાઓ.”-એવી ગુણ ભાવનાપૂર્વક મહામંત્ર શ્રી નવકારના સતત સ્મરણથી માત્ર માનસિક ખરાબ વિચારો અટકે છે, એટલું જ નહિ પણ ખરાબ વિચારને ઉત્પન્ન થવાની મૂળભૂત યોગ્યતા જ નાશ પામે છે. મહામંત્ર શ્રી નવકારની એ જ વિશેષતા છે. ‘સત્ત્વપાવપણાસજો’- એ પદમાં આ અર્થ છૂપાયેલો છે.

(ધર્મસાધના-આવૃત્તિ પહેલી-પૃ. ૫૪૧-૪૨માંથી)

ક્ર

જેણે અનેક રીતે શક્તિઓ અને સદ્ગુણોનો સંચય કર્યો છે, તેને સાચવવાની જવાબદારી પણ તેના પોતાના ઉપર જ છે. તે જે સહિજ પણ ગાફેલ રહે તો તેને ન પાલવે. તળાવમાં અખૂટ જળ ભર્યું હતું, પણ તેમાં એક નાની સરખી ત્રડ હતી. ત્રડ વધતી ગઈ અને છેવટે સરોવર ફાટ્યું. જે પાણીથી ભરેલા તળાવનું જળ ખચાવતું હોય, તો નાનામાં નાની ત્રડની પણ કાળજી રાખવી જોઈ એ. સદ્ગુણો માટે પણ તેમ જ સમજવું.

શ્રી નવ પદ અને તેની સાધના

અરિહંત સિદ્ધ વંદો, આચારજ ઉવજાયા,
મુનિ દરિસણ નાણુ, ચરણ તપ એ સમુદાય;
એ નવપદ સમુદિત, સિદ્ધચક્ર સુખદાય,
એ ધ્યાને લવિના, લવકોટિ હુઃખ નય. ૧

શ્રી જૈનશાસનમાં શ્રી સિદ્ધચક્ર-નવપદની આરાધના સુપ્રસિદ્ધ છે. મોટામાં મોટા શહેરથી માંડી નાનામાં નાના ગામડા સુધી જૈન કુલમાં જન્મેલો લાગ્યે જ એવો કોઈ આત્મા હશે, કે જે સિદ્ધચક્ર-નવ પદનું નામ ન જાણતો હોય. આ સિદ્ધચક્રની આરાધનામાં સુખ્ય આરાધના શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ-એ નવ પદોની છે. તેથી તે શ્રી નવ પદ-નું નામથી પણ એટલાં જ પ્રસિદ્ધ છે, કારણ કે-શ્રી સિદ્ધચક્રમાં જોઈ શકાય તે પ્રથમ જો કોઈ માંડણું હોય તો આ શ્રી નવ પદોનું છે. શાશ્વતી જોખીના દિવસોમાં એ નવ પદોને અવલંબીને નવ દિવસ સુધી દરરોજ આયંબિલ-પૂર્વક એક એક પદની આરાધના કરવામાં આવે છે. શ્રી સિદ્ધચક્રમાં જીવનું જે કાંઈ છે, તે પણ પ્રથમ માંડલાના વિસ્તાર રૂપે છે. ધર્મનું તમામ સારભૂત સત્ત્વ અને તત્ત્વ શ્રી સિદ્ધચક્રમાં સંગ્રહીત થયેલું છે. એથી એની આરાધના દ્વારા સમગ્ર ધર્મની આરાધના સુલભ બની જાય છે.

હૃલ્લભ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરીને જીવનમાં વિશુદ્ધ ભાવે શ્રી સિદ્ધચક્રની આરાધના કરી લેવી એ વિવેકી આત્માઓનું એક શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે. શ્રી સિદ્ધચક્રના આલંબન દ્વારા આત્મ-વિકાસના માર્ગમાં આત્મા દિન-પ્રતિદિન પોતાની પ્રગતિ કેવી રીતે અધિકાધિક સાધતો રહે છે, તે જાણવા માટે અહીં શ્રી સિદ્ધચક્રની વિશેષતા સંબંધી થોડી ઉપયોગી હકીકત જોઈએ.

દાન, શીલ, તપ અને ભાવ રૂપ ધર્મના ચાર પ્રકારોમાં ભાવ એ પ્રધાન સ્થાને છે. દાનાદિ બીજી ક્રિયાઓ પણ ભાવ-શુદ્ધિ હોય તો જ સફળ બને છે. આ ભાવ એ મનનો વિષય છે અને પ્રાથમિક અવસ્થામાં મન અતિ ચંચળ હોય છે. તે આલંબન વિના કોઈ રીતે સ્થિર રહી શકતું નથી.

જ્યાં સુધી જીવ ઉપર પ્રમાદનું જોર છે, ત્યાં સુધી તે પ્રમાદને હઠાવવા માટે સાલંબન અનુષ્ઠાનના આચરણ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય જ્ઞાનીપુરુષોએ જોયો નથી. ધર્મકાર્યમાં ઉત્સાહ ન થવા દેવો, એ પ્રમાદનું સ્વરૂપ છે. તત્ત્વથી આ પ્રમાદ જ આત્માનો કટ્ટર શત્રુ છે. તે નામથી એક હોવા છતાં કાર્યથી અનેક પ્રકારે પરિણમી જીવને ધર્મમાર્ગમાં પ્રગતિ કરવા દેતો નથી. બહુ રૂપવાળા આ પ્રમાદના મર્મ-સ્થાનને ભેદી, તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા માટે અનુભવ-સિદ્ધ જ્ઞાનીપુરુષોએ અસંરકારક અનેક ઉપાયો બતાવ્યા છે. એ બધાં ઉપાયોનો સુંદર સંગ્રહ એકી સાથે એક જ સ્થાને જો ક્યાંય જોવા મળતો હોય, તો તે શ્રી નવ પદ્મની આરાધનામાં જોવા મળે છે.

જે કે મોક્ષની સાથે જોડનાર તમામ ધર્મવ્યાપારો એ યોગ જ છે, તેમ છતાં તે તમામ વ્યાપારોમાં શ્રી નવ પદનું સ્થાન સૌથી મોખરે છે. સાધક એના આલંબનથી જ આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં સાચી પ્રગતિ સાધી શકે છે. ખીન્ન પણ તમામ ધર્મવ્યાપારોમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારે નવ પદમાંના કોઈ પણ પદનું સ્થાન રહેલું જ છે.

શ્રી સિદ્ધચક્રની આરાધનાથી આત્મકલ્યાણકારી સાચા સદ્ગુણોનો કેવી રીતે વિકાસ થતો રહે છે અને આત્માના શત્રુભૂત એવા મુખ્ય મુખ્ય દોષોનો કેવી રીતે હાસ થવા માંડે છે, તે બાબતને આત્મનિરીક્ષણ પૂર્વક વારંવાર ખૂણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવી જરૂરી છે. જે એ પ્રમાણે થાય, તો દિન-પ્રતિદિન આરાધનામાં વેગ આવ્યા વિના રહે નહિ. શ્રી સિદ્ધચક્ર એ સદ્ગુણોનું સંગ્રહસ્થાન છે. સાચો એક પણ સદ્ગુણ એવો નથી, કે જે શ્રી સિદ્ધચક્રમાં ન હોય. આથી શ્રી સિદ્ધચક્રને સદ્ગુણ રૂપી રત્નોની બાણ કે રત્નોના રત્નાકરની ઉપમા આપવામાં આવી છે. તેની સાચી આરાધના કરનારને ગુણરત્નનું દારિદ્ર દૂરી પણ હોતું નથી.

શ્રી નવ પદની આરાધનામાં વેગ લાવવા માટે ચાર વસ્તુઓની માહિતી અનિવાર્ય રૂપે હોવી જોઈએ. (૧) સાધ્ય, (૨) સાધક, (૩) સાધના અને (૪) તેનું ફળ. એ ચાર વસ્તુઓનું જ્ઞાન આરાધકને ચોક્કસ હોવું જોઈએ. સંક્ષેપમાં સાધ્ય અભીષ્ટ, અબાધિત અને સર્વશ્રેષ્ઠ હોવું જોઈએ. સાધક સદાચાર આદિ ગુણોથી સંપન્ન હોવો જોઈએ. સાધના શબ્દ, અર્થ અને તે બંનેમાં ઉપયોગ સહિત હોવી જોઈએ તથા

તેનું પરંપર ફળ ઐકાન્તિક, આત્યન્તિક અને અવિનશ્વર સુખસ્વરૂપ મોક્ષ હોવું જોઈએ. શ્રી નવ પદ્મની આરાધનામાં અતિ પ્રયોજનભૂત એ ચારેય બાબતોને આપણે અહીં ક્રમસર વિચારીએ.

સાધ્યશુદ્ધિ

શ્રી નવ પદ્મની આરાધનામાં સાધ્ય તરીકે શ્રી અરિહંતાદિ નવ પદો છે, જેથી અહીં પ્રથમ તે સંબંધી વિચારણા કરીએ.

(૧) શ્રી અરિહંત પદ—શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું સ્થાન શ્રી નવ પદમાં સૌથી પ્રથમ છે. તેમાં મુખ્ય કારણ તો તેઓનું વિશિષ્ટ આત્મદ્રવ્ય છે. વળી બીજા તમામ પદોનું ઉત્પત્તિસ્થાન પણ શ્રી અરિહંત પદ છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા મોક્ષમાર્ગના આઘ પ્રકાશક હોવાથી વિશ્વ ઉપર તેઓનો ઉપકાર મહાન અને અજોડ છે. મોક્ષનો માર્ગ ચર્મચક્ષુને અગોચર હોય છે. કેવળજ્ઞાન રૂપી ચક્ષુ વિના તે સાક્ષાત્ જોઈ-જાણી શકાતો નથી. શ્રી અરિહંત પરમાત્માના આત્માઓ સમગ્ર જગતનું કલ્યાણ કરનારી અને સર્વસત્વહિતકારિણી—એવી ઉત્કૃષ્ટ ભાવના સહિત પૂર્વભવોમાં મોક્ષમાર્ગની એવી સુંદર આરાધના કરે છે, કે જેથી ચરમ ભવમાં તેઓ ત્રણ ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મે છે. અનુક્રમે સકલ લોગસામગ્રીનો ત્યાગ કરી, વરસીદાન વડે દીન—દુઃખી જનોનો ઉદ્ધાર કરી અને સહુ સ્વજનવર્ગ પ્રમુખને સંતોષી તેઓ યોગ્ય અવસરે સંયમ સ્વીકારે છે. તે પછી તેઓ અપ્રમત્તભાવે સંયમનું

પાલન કરે છે, ઘાતીકર્મો ખપાવે છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેઓ સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગને જ્ઞાનચક્રથી જોઈને, તેને અતિશયવાળી વાણી વડે યથાર્થ રૂપમાં જગતના જીવો સમક્ષ પ્રગટ કરે છે. તેઓના અતાવેલ માર્ગે પ્રયાણ કરીને અનેક આત્માઓ પોતાનું શુદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરે છે અને અજરામર બને છે. વળી ભવિષ્યમાં પણ મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહે, તે માટે શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓ તીર્થની સ્થાપના કરે છે. એ તીર્થના આલંબનથી અનેક ભગ્યાત્માઓ મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્રી અરિહંતદેવોમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા એ પણ છે કે-જેમ તેઓ મોક્ષમાર્ગના દર્શક છે, તેમ તેઓ સ્વયં મોક્ષમાર્ગ રૂપ પણ છે. તેઓએ દર્શાવેલા માર્ગે ચાલવાથી જેમ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તેઓ સ્વયં માર્ગ રૂપ હોવાથી તેમનું નામસ્મરણ, દર્શન અને ધ્યાન કરવા દ્વારા કર્મનો ક્ષય થાય છે, આત્મગુણ પ્રગટે છે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ટૂંકમાં ત્રણેય કાલમાં મોક્ષનો માર્ગ ચાલુ રહે છે, તેમાં મુખ્ય કાળો શ્રી અરિહંત પરમાત્માનો હોય છે. તેઓના ઉપકાર તળે આવ્યા સિવાય કોઈ પણ જીવ પોતાનું કલ્યાણ સારી શકતો નથી, જેથી તેઓનો ઉપકાર અજોડ અને મહાન બની નીકળે છે.

આ રીતે શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું પદ એ પરોપકાર રૂપી ગુણનો ભંડાર છે. આ પદની આરાધના કરનારો આરાધક આત્મા, આરાધ્ય શ્રી અરિહંત પરમાત્મામાં

રહેલ પરોપકાર રૂપી ગુણની અનુમોદનાથી પોતામાં પણ પરોપકારલાવને વિકસાવી ક્રમે ક્રમે તેને પરાક્રાષ્ટાએ પહોંચાડવા માટે સમર્થ બની શકે છે. એવો નિયમ છે કે-જે આત્મા હંમેશાં લાવપૂર્વક ગુણના લક્ષ્યપૂર્વક જેનું સતત ચિંતન, મનન, સ્મરણ, જાપ, ધ્યાન આદિ કરે છે, તે આત્મા પણ મોહો-વહેલો તેના જેવો થયા વિના રહેતો નથી. ખરી રીતે આ પરોપકારલાવ એ જ માનવજીવનનું સાચું અમૃત છે. એ લાવને કેળવવાથી આત્માનો અનાદિ શત્રુ સ્વાર્થલાવ, કે જેમાં કેવળ પોતાના જ ભૌતિક સુખ અને સગવડની ચિંતા પ્રધાનપણે હોય છે, તે પશુલાવ ટળી જાય છે અને આત્મા દિવ્યતાના પંથે વળે છે. આવા અનેક લાભો શ્રી અરિહંતપદની આરાધનાથી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી શ્રી અરિહંતદેવ આપણા પરમ ઉપકારી છે. ઉપકારીને લાવપૂર્વક નમવાથી તથા તેઓની ભક્તિ, સેવા, ઉપાસના અને આરાધના કરવાથી આપણામાં કૃતજ્ઞતા નામનો ગુણ વિકાસ પામે છે, કે જે કૃતજ્ઞતા ગુણ મોક્ષમાર્ગની આરાધનાનું મૂળ છે.

(૨) શ્રી સિદ્ધપદ-શ્રી નવ પદમાં બીજું પદ શ્રી સિદ્ધપદ છે. સિદ્ધ પરમાત્માઓ અનંત ગુણોના ધામ છે. તેઓને! સુખ્ય ગુણ અવિનાશીપણું છે. કારણના આસેવન વિના કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, એ દૃષ્ટિએ સિદ્ધ પરમાત્માઓએ આ આવનાશીપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે. તે કોઈ આકર્ષક ઘટના નથી, પણ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના અનાતન માર્ગને અનુસરી, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ રતન-

ત્રયીનું યથાર્થ આરાધન કરી, આત્માની અનંત શક્તિ-અનંત સુખ-સમૃદ્ધિને આવરનારા સકલ કર્મબંધનોને તોડી નાખી શિવસંપદાને વર્યા છે. આ રીતે આત્માની સહજવસ્થા રૂપ પરમ પદની પ્રાપ્તિ થવાથી, હવે તેઓને જન્મ-જરા-મરણાદિ કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ રહ્યું નથી અને કદી પણ નાશ ન પામે તેવું અનુપમ તથા સંપૂર્ણ સુખ તેઓમાં પ્રગટ થયું હોય છે. આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવ પોતાના સ્વરૂપને કદી પણ છોડતો નથી, માટે જ સિદ્ધપદ અવિનાશી કહેવાય છે. શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માના આ અવિનાશીપણાનો ગુણ સમગ્ર મુમુક્ષુ આત્માઓનું લક્ષ્યબિન્દુ છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓ પણ દીક્ષા અંગીકાર કરતી વખતે સિદ્ધપદને નમસ્કાર કરે છે અને જગતને સિદ્ધપદના માર્ગે દોરે છે, માટે જ અનુપમ ઉપકારી તરીકે તેઓની ગણતરી થાય છે. જગતના તમામ પદાર્થો ઉપર કાળની અસર છે, પરંતુ આ એક જ પદ એવું છે કે જેના ઉપર કાળની પણ અસર નથી. શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓના અવિનાશી સ્વરૂપનો વિચાર જીવને સિદ્ધ બનાવી અગ્નિંત્ય પ્રેરણા આપે છે, હિંમત આપે છે અને જીવનમાં છૂપાયેલ વીર્યોદ્ધાસમાં અપૂર્વ વૃદ્ધિ કરાવે છે. સિદ્ધપણામાં રહેલ અનંત ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનો ખ્યાલ ત્યાં સુધી જીવને આવતો નથી, ત્યાં સુધી તેને સાંસારિક ગુણનો લોભ ટળતો નથી. શ્રી સિદ્ધપદની આરાધનાથી જીવને પોતાના આત્મામાં પણ સત્તાગત એટલી જ અનંતી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ રહેલી છે અને તેને યોગ્ય ઉપાયો દ્વારા પ્રાપ્ત પણ કરી શકાય છે, એવી પ્રતીતિ થાય છે. આથી આરા-

ધનામાં વેગ વધતો જાય છે, આત્મિક સુખની વૃદ્ધિ થતી જાય છે અને આત્મામાં રહેલ દીનતા નામનો દોષ ટળતો જાય છે. આ પદની આરાધનાથી અંતે જીવ પોતાના નિર્મળ અવિનાશી આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

(૩) આચાર્ય પદ—શ્રી નવ પદજીમાં ત્રીજું પદ શ્રી આચાર્ય પદ છે. તેઓ પાંચ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરે છે, નવવિધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, ચાર કષાયોનો જય કરે છે, પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત હોય છે, પંચાચારનું પાલન કરવામાં સમર્થ હોય છે, તેમ જ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુણિતનું પાલન કરે છે. તેઓમાં આ છત્રીશ ગુણો અને એવા જીવંત પણ અનેક ગુણોનો સમૂહ અળકી રહ્યો હોય છે બળી તેઓ સંયમમતમાં પારગામી હોવા ઉપરાન્ત સકળ શાસ્ત્રોમાં પણ પારગામી હોય છે. તે આચાર્ય ભગવંતો ભવ્ય જીવો ઉપર અનેક રીતે મહાન ઉપકાર કરે છે.

મુમુક્ષુઓ માટે મોક્ષ એ સાધ્ય છે અને સદાચરણ એ સાધન છે. જેને મોક્ષની ઈચ્છા હોય, તેણે મોક્ષના અનન્ય સાધનભૂત સદાચારને પણ જીવનમાં અપનાવવો જ રહ્યો. આ ત્રીજા પદમાં રહેલા આત્માઓ પોતે સદાચારનું પાલન કરે છે અને જગતને પણ એ માર્ગે ચાલવાની સતત પ્રેરણા પંચાચારમય પોતાના જીવનથી અને ઉપદેશથી આપે છે. પંચાચારના પાલનમાં જગતના તમામ ઉત્તમ આચારોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, એ દૃષ્ટિએ શ્રી આચાર્ય ભગવંતોનું પદ એ સદાચારનો ભંડાર છે. આ પદની આરાધના

સાધુપદ છે. તેઓ સાંસારિક સુખની અસારતા જોઈને, આત્માના શાશ્વત સુખમાં ઠરવા માટે ગૃહવાસનો ત્યાગ કરે છે અને સદ્ગુરુનું ભાવથી શરણ સ્વીકારી, પ્રમાદરહિતપણે સત્તાપીશ ગુણો સહિત ઉજ્જવલ રત્નત્રયીનું ધીરપણે પાલન કરતાં પોતાના જન્મને કૃતાર્થ કરી રહ્યા હોય છે. સુખપ્રધાન સાધુ ભગવંતોનો સુખ્ય ગુણ સહાય-વૈયાવચ્ચ છે. નિઃસ્વાર્થભાવે કલ્યાણમાર્ગમાં સહાય કરનાર આત્મા ઉત્તમ તત્ત્વો પ્રત્યે નમ્રતાપૂર્વક સાચો સેવાભાવ પ્રગટાવવા માટે સમર્થ બની શકે છે. આવો સેવાભાવ એ જ મોક્ષના સાચા મેવા પ્રાપ્ત કરવાનો સાચો ઉપાય છે. સેવાભાવના વિકાસથી જીવમાં એકલપટ્ટાપણા નામનો દોષ નાશ પામે છે અને તેનામાં ભાવ ઐશ્વર્ય પ્રગટ થવા લાગે છે.

(૬) સમ્યગ્દર્શન પદ-શ્રી નવ પદજીનું છઠ્ઠું પદ સમ્યગ્દર્શન છે. તેના બળથી શ્રી કેવળી ભગવંતોએ ભાખેલા જીવાદિ તત્ત્વોને આપણે સત્ય-પ્રામાણિક લેખી સદહી શકીએ છીએ. જે જ્ઞાન અને ચારિત્રનું મૂળ છે, તે સમ્યગ્દર્શન ૬૭ બોલથી અલંકૃત છે. એકડા વિના જેમ મીઠાં નહામા છે, તેમ સમ્યગ્દર્શન વિના કોઈ ક્રિયા કલ્યાણ રૂપ થતી નથી. આ સમ્યગ્દર્શન સદ્ભાવનાઓનો લંડાર છે. તમામ સદ્ભાવનાઓનો સાચો પ્રારંભ સમ્યગ્દર્શનથી થાય છે. જીવનમાં સદ્ભાવનાઓના વિકાસ વિના, તેને આત્મસાત્ કર્યા વિના કોઈ પણ આત્મા પોતાનું અંતિમકલ્યાણ સાધી શકતો નથી. સમ્યગ્દર્શનથી આત્મામાં સદ્ભાવનાઓનો વિકાસ થાય છે. સદ્ભાવનાઓના વિકા-

સૂત્રી આત્મ-રૌદ્ર ધ્યાન રૂપ અસદ્ભાવ જલની પાસે અગ્નિની જેમ આપોઆપ શમી જાય છે અને આત્મા શુભ ધ્યાનમાં વધુ ને વધુ સ્થિર બનતો જાય છે.

(૭) જ્ઞાનપદ-શ્રી નવ પદોમાં સાતમું પદ જ્ઞાનપદ છે. જ્ઞાનપદ એ ચૈરાગ્યનો લાંઠાર છે. ત્યાં સાચું જ્ઞાન હોય ત્યાં સૂર્યના પ્રકાશમાં અંધકારની જેમ અસદ્-રાગ ન સંભવે અને ત્યાં અસદ્રાગ હોય ત્યાં સાચું જ્ઞાન ન સંભવે. સમ્યક્જ્ઞાનનું કૃપા વિરતિ છે. અર્થાત્ જ્ઞાનપદની આરાધના વડે પાપથી વિરામ પામવા રૂપ વિરતિ નામનો શુભ પ્રગટે છે અને સાંસારિક સુખની આસક્તિજન્ય અવિરતિ નામનો દોષ તાણ પામવા લાગે છે.

(૮) ચારિત્રપદ-શ્રી નવ પદોમાં આઠમું પદ ચારિત્રપદ છે. આ ચારિત્રપદ સર્વ ગુણોનો લાંઠાર છે. ચારિત્ર સહારાજનતા દરબારમાં પ્રવેશ કર્યા વિના, તેમાં અનુ-મત થયા વિના કોઈ પણ નય, વાદ કે વિચારને સમ્યક્પણની છાપ મળી શકતી નથી. જથ્થા વાદવિવાદો ચારિત્રશુદ્ધિ પામે શાન્ત પડી જાય છે. અંતે ચારિત્ર વિના કોઈની સુદ્ધિ થતી નથી. આથી પરિણામે ચારિત્રશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય, તે જ સાધનાને સાચી સાધના ગણી શકાય. આ ચારિત્રપદનું આરાધન કરનાર આત્મામાં અનેક નિર્મળ ગુણો પ્રગટ થાય છે અને તે આત્મા સર્વ દોષથી સુદ્ધ બને છે.

(૯) તપ પદ-શ્રી નવ પદોમાં નવમું પદ તપ પદ છે. જેમ અગ્નિનો તપ આપવાથી સોનામાં રહેલ મેલ બગી જાય છે અને તે શુદ્ધ કાંચન બને છે, તેમ શાસ્ત્રમાં કહેલ

અનેક પ્રકારના બાહ્ય-અભ્યંતર તપનું ક્ષમા સહિત સેવન કરવાથી આત્મામાં રહેલ ચીકણા-નિકાચિત કર્મો પણ ક્ષય પામી જાય છે અને આત્માનું શુદ્ધ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ પ્રગટી નીકળે છે. તપનો આવો મહાન પ્રભાવ બાણી, તદ્દલવમોક્ષ-ગામી શ્રી તીર્થંકરદેવ-શ્રી ગણધર ભગવંતો જેવા ઉત્તમોત્તમ મહાપુરુષોએ પણ ભાવથી તેનું સેવન કર્યું છે. તપ પદ એ સંતોષગુણનો ભંડાર છે. અનેક પ્રકારની અસત્ ઈચ્છાઓથી આ જીવ હંમેશાં સતત ઘેરાયેલો હોય છે. તપ પદની આરાધનાથી તે તમામ ઈચ્છાઓ ઉપર કાબુ મેળવવા માટે સમર્થ બને છે. ઈચ્છાઓનો નિરોધ એ જ તપનું સાચું સ્વરૂપ છે. આ તપગુણ જેમ જેમ વિકાસ પામતો જાય છે, તેમ તેમ જીવને સંતોષગુણનો લાભ થતો જાય છે. જીવનમાં જેમ જેમ સંતોષગુણની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ સુખ પણ વૃદ્ધિ પામે છે અને બ્યારે આ સંતોષગુણ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે, ત્યારે જીવને અનંત ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ સહજ બની જાય છે.

સાધક શુદ્ધિ

શ્રી નવ પદની આરાધના કરનાર આરાધક આત્મા કેવો હોવો જોઈએ, તે માટે શ્રી સિરિ-સિરિવાલ કહામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે-ક્ષમાવાન, દાનત અને શાન્ત આત્મા જ શ્રી નવ પદની આરાધના કરી શકે છે. તેનાથી વિપરીત ગુણવાળો તેની આરાધના કરી શકતો નથી, કિન્તુ વિરાધક બને છે. તાત્પર્ય એ છે કે-કામ, ક્રોધ અને લોભ-એ ગ્રહ

પ્રકારના દોષો આત્મામાં આરાધનાનો ભાવ ઉત્પન્ન થવા દેતા નથી. તે ત્રણ દોષોને જીતવા માટે અહીં તેના પ્રતિપક્ષી ત્રણ ગુણોને મુખ્ય કરીને બતાવવામાં આવ્યા છે. ક્ષમાથી ક્રોધનો, દાનતતાથી કામનો અને શાન્તતાથી લોભનો નિગ્રહ થાય છે. તે ત્રણેય ગુણોને ક્રમશઃ વિચારીએ.

(૧) ક્ષમાવાન એટલે ક્ષમાથી ભરેલો. ક્ષમાથી ભરેલો તે કહેવાય, કે જે બીજાના અપરાધોને સહન કરતાં અને પોતાના અપરાધોની માફી માગતાં શીખ્યો હોય, સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ પ્રગટ્યો હોય અને કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે વૈર અને વિરોધનો પરિણામ ન હોય.

સંસારી અવસ્થામાં જીવ અનેક રીતે અનેક જીવોનો અપરાધ કરી રહ્યો હોય છે અને તે કારણે તે કર્મથી ભારે બને છે. જ્યાં સુધી આ કર્મનો ભાર ઘટે નહિ, ત્યાં સુધી આરાધનાનો સાચો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. સર્વ જીવોની સાથે શુદ્ધ હૃદયથી ક્ષમાપના કરવા વડે જીવના અધ્યવસાય નિર્મળ થાય છે અને અધ્યવસાય નિર્મળ થવાથી કર્મનો ભાર ઓછો થાય છે. આથી જેમણે આરાધનાના સાચા અધિકારી બનવું હોય, તેમણે સૌથી પહેલાં સર્વ જીવો પ્રત્યે કરેલા અપરાધોની ફરી ન કરવાના અધ્યવસાયપૂર્વક ક્ષમાપના કરી લેવી જોઈએ.

(૨) દાનત એટલે ઇન્દ્રિયોને દમનારો-જીતનારો. અર્થાત્ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ રૂપ ઇન્દ્રિયોના પાંચ વિષયોની વાસનાથી મનને રોકનારો. ઇન્દ્રિયોના વિષયોને-

કામનાઓને જીત્યા સિવાય મનુષ્ય કષાયો ઉપર વિજય મેળવવા માટે સમર્થ થતો નથી. ઇન્દ્રિયોને જીતવાનો સરળ અને નિર્ભય ઉપાય પ્રથમ અપ્રશસ્ત વિષયોમાંથી તેને જેથી પ્રશસ્ત વિષયોમાં જોડવી તે છે. પ્રશસ્ત વિષયોમાં ઇન્દ્રિયોને જોડવી એનો અર્થ એ છે કે—આ ઇન્દ્રિયજન્ય જેમણે કર્યો છે, તેમની લક્ષિત આદિમાં તેને જોડવી.

સંસારમાં એક બાબત પાંચ વિષયો છે અને બીજી બાબત પાંચ પરમેષ્ઠિઓ છે. પાંચ પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે લક્ષિત પ્રગટવાથી ક્રમશઃ પાંચ વિષયોનો રાગ ટળે છે. જેમ કે—શ્રી અરિહંતદેવની વાણીનું શ્રવણ કરવાથી ‘શબ્દ’ નામનો વિષય, શ્રી સિદ્ધ ભગવંતના શાશ્વત રૂપના ધ્યાનથી ‘રૂપ’ નામનો વિષય, શ્રી આચાર્યના પંચાચારની સુગંધથી ‘ગંધ’ નામનો વિષય, શ્રી ઉપાધ્યાયના જ્ઞાનામૃતના રસાસ્વાદથી ‘રસ’ નામનો વિષય અને મુક્તિની સાધનામાં લીન સાધુ મહારાજના સ્પર્શથી ‘સ્પર્શ’ નામનો વિષય જીતવાનું બળ પ્રગટે છે.

આ રીતે શ્રી નવ પદજીના સાચા આરાધકે પોતાની સામગ્રી અને સર્વ શક્તિને અશુભ વિષયોમાંથી નિવારી શુભ વિષયોમાં જોડવાનું સંપૂર્ણ લક્ષ્ય રાખવું જરૂરી છે. ઇન્દ્રિયજન્યનો એ જ ધોરી માર્ગ છે. આ અભ્યાસ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામતો એક દિવસ સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રાપ્ત કરાવનારો બને છે.

(૩) શાન્ત એટલે કષાયને જીતનારો. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—આ ચાર કષાયો સંસાર રૂપી વૃક્ષનું મૂળ

છે. આ ચાર કષાયોની તરતમતાથી સંસારની તરતમતા છે. આ કષાયોને છૂતવાનો ઉપાય પ્રથમ તેને પાતળા પાડવા તે છે. ક્રોધાદિના કટુ વિપાકો તથા તેના પ્રતિપક્ષી ક્ષમાદિ શુણ્ણના માહાત્મ્યનું ચિન્તન આદિ કરવાથી ક્રોધાદિ કષાયો પાતળા પડે છે. જેમ કે-ક્રોધ એ ધર્મ-અર્થ-કામાદિ સર્વ પુરુષાર્થનો ઘાતક છે. ઘણા કાળ સુધી પાળેલું સંયમ ક્ષણ-વારના ક્રોધથી નાશ પામે છે. ક્રોધથી મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય અને શરીર ઉપર ઘણી ખરાબ અસર થાય છે. ક્રોધથી અશુભ કર્મનો બંધ અને પરિણામે દુર્ગતિ થાય છે, બ્યારે ક્ષમાથી સર્વ પુરુષાર્થની અનાયાસે સિદ્ધિ થાય છે, શુભ કર્મપ્રકૃતિનો બંધ થાય છે અને પરિણામે સદ્ગતિ અને મોક્ષસુખના ભાગી બનાય છે.

એ રીતે માનથી વિનયનો નાશ થાય છે, માયાથી વિશ્વાસનો નાશ થાય છે અને લોભથી સર્વ શુણ્ણનો નાશ સર્જાય છે. આ ક્રોધાદિને તેના પ્રતિપક્ષી ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા અને સંતોષથી છૂતવા માટે સર્વથા ઉદ્યમશીલ રહેવું ખાસ જરૂરી છે. ઉપરાન્ત કષાયો ઉપર સંપૂર્ણ વિજય પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા શ્રી પરમેષ્ઠિ ભગવંતો પ્રત્યે નમ્ર વૃત્તિવાળા બની સાચો નમસ્કારભાવ કેળવવો, તે પણ કષાયોને છૂતવાનો એક શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે અને તેથી શ્રી નવ પદજીના આરાધકનું તે પણ એક પરમ કર્તવ્ય બને છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ આરાધક જેમ ક્ષમાવાન, દાનત અને શાન્ત હોય છે, તેમ આરાધનાને યોગ્ય બીજા ઉચિત

ગુણોના પણ તે અવશ્ય અર્થી હોય છે. તે ગુણો નીચે પ્રમાણે છે.

પરિમિત અને સાત્ત્વિક આહાર કરવાવાળો, ઉપાસનામાં પ્રીતિવાળો, ધૈર્યવાન, દયાળુ, પરોપકારપ્રિય, અપરોપતાપી, દેવ-ગુરુનો ભક્ત, વિનયવાન, ઇર્ષ્યા-માત્સર્ય-દ્વેષ-પરનિંદા આદિથી પરાડ્ઝુખ, ગુણાનુરાગી, સુશીલ, પ્રસન્ન મનવાળો, સર્વ જીવોનું હિત ચિંતવનારો, સર્વ જીવો પ્રત્યે કરુણા-રસથી તરળોળ હૃદયવાળો, સર્વ જીવોને આત્મસ્વરૂપે જોનારો અને સર્વત્ર સમતાભાવને ધારણ કરનારો હોય છે. આવો આરાધક ઉત્તમોત્તમ આરાધક ગણાય. આવો ગુણી આરાધક અચિન્ત્ય મહિમાશાલી શ્રી સિદ્ધચક્રની સંપૂર્ણ સાધના કરી શકે અને સાક્ષાત્ અનુભવી પણ શકે. શ્રી શ્રીપાલના કથાનકમાં ઉપર કહ્યા તે ગુણોના ખીજકો છૂપાયેલા છે. એના પ્રભાવે શ્રી શ્રીપાળ મહારાજ સર્વત્ર જય, વિજય અને સુયશની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા અને તેઓની આરાધના યોગી-શ્વરોના ચિત્તને પણ ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરાવનારી ણની હતી.

સાધના શુદ્ધિ

સાધકનું શ્રી અરિહંત આદિ પદોની સાથે અભેદપણે જોડાણ થવું, એનું નામ તાત્ત્વિક સાધના છે. એકતા, લીનતા, તન્મયતા, એકાગ્રતા, લય, સમરસીભાવ, એકીકરણ, સમાધિ, સમતા, સ્થિરતા, સામ્ય, પ્રણિધાન, સમાપત્તિ, ઉપયોગ, સ્વરૂપરમણતા, અદ્વૈતભાવ, ઉન્મનીભાવ, અમૃતક્રિયા-આગમાં તાત્ત્વિક સાધનાનાં જ ખીજાં નામો છે. સાધનાની આ

સર્વશ્રેષ્ઠ દશા છે. આ સાધના શીઘ્ર ફળે છે. ધર્મગ્રન્થોમાં જ્યાં જ્યાં ચમત્કારિક હકીકતોનું વર્ણન આવે છે, તેની પ્રાધળ્ય સુખ્ય ફાળો આ તાત્ત્વિક સાધનાનો હોય છે. આમ છતાં આ સ્થિતિએ એકદમ પહોંચાતું નથી. ત્યાં સુધી પહોંચવા માટે તેને ગુણકારી અને અનિવાર્ય અનેક ભૂમિકાઓ માંથી પસાર થવું પડે છે અને તે ભૂમિકાઓને પણ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને સાધના કહેવામાં આવે છે.

તાત્ત્વિક સાધના સુધી પહોંચવા માટે, પ્રથમ ‘સ્થાન’ એટલે લાંબા સમય સુધી સુખપૂર્વક બેસી શકાય તેવું કોઈ આસનવિશેષ સિદ્ધ કરવું જોઈએ તથા આરાધના માટે નક્કી કરેલા સૂત્રોનું અથવા ‘મંત્રાક્ષરો’નું ઉચ્ચારણ શુદ્ધ હોવું જોઈએ. ચિત્તની વૃત્તિઓને બાહ્ય વિષયોમાંથી ખેંચી તેને હૃદયકમલ આદિ નક્કી કરેલા સ્થાને જોડવી જોઈએ અને બાહ્ય ‘આલંબન’ તરીકે પ્રતિમાદિ વિષયમાં દૃષ્ટિને સ્થિર-સ્થાપન કરવી જોઈએ.

સામાન્ય નિયમ એવો છે કે-સ્થૂલ ઉપરથી સૂક્ષ્મમાં જવું, મૂર્ત ઉપરથી અમૂર્તમાં જવું અને આલંબન ઉપરથી નિરાલંબનમાં જવું. આલંબન વડે ક્રમે ક્રમે સૂક્ષ્મ, અમૂર્ત અને અપરિચિતમાં પહોંચી શકાય છે.

શ્રી નવ પદજીની સાથે લીનતા કેળવવા માટે જીવનમાં પહેલાં ન્યાય, નીતિ, સદાચાર, પ્રેમ, પરોપકાર અને વ્રત-નિયમાદિ કેળવવા જોઈએ, તેમજ પછી જ્ઞાન, પૂજન. સ્તોત્ર, જાપ અને ધ્યાનનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. ધ્યાન

માટે ચિત્તની નિર્મળતા અને શરીરની શુદ્ધિ આવશ્યક છે. ચિત્તની નિર્મળતા માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્ય-
સ્થભાવ તથા શરીરશુદ્ધિ માટે તપ જરૂરી છે. દીર્ઘકાળ
સુધી વચ્ચે આંતરું પાડ્યા વિના આદર, સત્કાર અને
ખડૂમાનપૂર્વક જ્યારે આરાધ્ય તત્ત્વોનો અભ્યાસ સ્થિર થાય
છે, ત્યારે ચિત્તના મગ્ન, વિશ્લેષ અને આવરણ આદિ દોષો
નાશ પામે છે અને તેના પરિપાક રૂપે સાધ્યની સાથે
સાધકને એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે.

શાસ્ત્રમાં દ્રવ્યક્રિયાને ભાવક્રિયા બતાવવા માટે
'તન્નિવત્તે તસ્મિન્ને' ઇત્યાદિ જે આઠ વિશેષણો બતાવવામાં
આવ્યા છે, તે પણ સાધકની સાધ્યની સાથે એકતા-લય-
લીનતા સાધવા માટે ખાસ જરૂરી છે. જેમ કે-

૧. તચ્ચિત્તઃ-તેમાં સામાન્ય ઉપયોગવાળો.
૨. તન્મનઃ-તેમાં વિશેષ ઉપયોગવાળો.
૩. તસ્લેશ્યઃ-તેમાં લેશ્યાની વિશુદ્ધિવાળો.
૪. તદધ્યવસિતઃ-તેમાં અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિવાળો.
૫. તત્તીવ્રાધ્યવસિતઃ-તેમાં અધ્યવસાયની તીવ્ર વિશુદ્ધિવાળો.
૬. તદર્થોપયુક્તઃ-તેના અર્થમાં જ ઉપયોગવાળો.
૭. તદર્પિતકરણઃ-તેમાં જ ત્રણેય કરણોનું સમર્પણ કરેલ.
૮. તદ્ભાવનાભાવિતઃ-તેની જ ભાવનાથી ભાવિત.

અર્થાત્ તેમાં જ લયલીન બનીને બીજે કોઈ પણ સ્થાને
મનને ન જવા દેવાપૂર્વક ક્રિયા કરે, ત્યારે ભાવક્રિયા બને છે.

શ્રી નવ પદજીની સાથે એકતા સાધવા માટે આપણી આરાધનાને પણ ત્યાં સુધી પહોંચાડવાનું લક્ષ્ય હોવું જરૂરી છે.

ધ્યાનના પ્રારંભમાં અરિહંત આરાધ્ય અને હું આરાધક, સિદ્ધ સાધ્ય અને હું સાધક, આચાર્ય સેવ્ય અને હું સેવક, ઉપાધ્યાય પૂજ્ય અને હું પૂજક, સાધુ ઉપાસ્ય અને હું ઉપાસક—એમ શ્રી નવ પદોની સાથે દ્વૈતભાવ હોય છે. પરમેષ્ઠિવિષયક આ દ્વૈતભાવ પણ પ્રશસ્ય દ્વૈતભાવ છે અને તે અદ્વૈતભાવનું પ્રધાન કારણ છે. આ દ્વૈતભાવમાં ભક્તિની પરાકાષ્ઠા છે, અર્થાત્ મારે આ પરમાત્માની ભક્તિ જ જોઈએ. હું પરમાત્માનો ભક્ત જ બન્યો રહું. તે સિવાય મને બીજું કંઈ જ ન જોઈએ. અહીં સાધકને મુક્તિ કરતાં પણ ભક્તિ વધુ પ્રિય બને છે. ભક્તિના આ પરિણામમાં તેના ચિત્તમાં સદૈવ પરમાત્મા જ વસી રહ્યા હોય છે. આથી આ પરિણામમાં આગળ વધતાં તેનો દ્વૈતભાવ સર્વથા ભૂંસાઈ જાય છે. પોતાની જાતને તે પરમાત્મામાં વિલીન કરે છે, અર્થાત્ ધ્યાતા ધ્યેયસ્વરૂપ બને છે. પછી તેને મારો આત્મા જ અરિહંતાદિ છે—એમ નવેય પદોની સાથે એકચભાવ ઉત્પન્ન થઈ આત્મતત્ત્વનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થાય છે, કે જે ધર્મનું અંતિમ ધ્યેય છે, યોગનો અંતિમ આદર્શ છે અને સાધનાનું અંતિમ ફળ છે. આ રીતે શ્રી નવ પદજીનું ધ્યાન અંતે આત્માને ચૈતન્ય અને આનંદની પરમ સ્તીમાએ પહોંચાડનારું બને છે. તેનાથી બીજા અવાન્તર લાભો સહેજે પ્રાપ્ત થાય તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. યોગથી

જે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે બધી શ્રી નવ પદજીના એકાગ્રતાપૂર્વક થતા ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે-શ્રી નવ પદજીમાં તન્મયતા પ્રાપ્ત થવી એ એક પ્રકારનો શ્રેષ્ઠ યોગ જ છે.

શ્રીપાળ મહારાજને શ્રી નવ પદના આલેખનથી કેવી સુંદર તન્મયતા-એકાગ્રતા કેળવી હતી અને કેવી રીતે આત્મ-તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો, તે હકીકત પ્રસ્તુતમાં ખાસ ઉપયોગી હોવાથી અહીં રજુ કરીએ છીએ.

‘ एवं च संयुक्तो सो जाओ, नवपद्म लीनमणो ।

जइ कहवि तह पेक्खइ, अप्पाणं तम्मयं चेव ॥१॥ ’

શ્રી સિરિ સિરિવાલ કહામાં ચરિત્રકાર શ્રી રતન-શેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-રાજા શ્રીપાળ પોતાની અંતિમ અવસ્થામાં શ્રી નવ પદોના ધ્યાનમાં અને સ્તુતિમાં એવા લીન મનવાળા બની ગયા હતા, કે જે ધ્યાનના પ્રભાવે પોતાના આત્માને તન્મય અર્થાત્ શ્રી નવ પદમય જોવા લાગ્યા.

અહીં શ્રી નવ પદોના ધ્યાનનો પ્રભાવ ધ્યાતાને કેવા પ્રકારે કૃણદાયી નિવડે છે, તેનું યથાસ્થિત આલેખન છે. શ્રી નવ પદોની લક્ષિત અને આરાધના જીવનમાં ત્યારે વિધિ-પૂર્વક થાય છે, ત્યારે તેનું અંતિમ કૃણ શ્રી નવ પદમય પોતાને આત્મા છે, તેવા દર્શનમાં પરિણમે છે. એ દર્શન અંતે આત્મા પોતે જ શ્રી નવ પદસ્વરૂપ છે-એવા જ્ઞાનમાં પરિણમે છે. એ જ્ઞાન છેવટે ધ્યાતાને પોતાના આત્મામાં જ

લીન મનવાળો બનાવે છે. આત્માનું આ જાતિનું જ્ઞાન એ જ મોક્ષનું અસાધારણ કારણ બને છે.

શ્રી યોગશાસ્ત્ર નામના મહા શાસ્ત્રમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ધ્યાનનું રહસ્ય બતાવતાં, એ જ વાતને નીચેના શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે—

‘મોક્ષઃ કર્મેક્ષ્યાદેવ, ચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્ ।

ધ્યાનસાધ્યં મતં તત્ત્વ, તદ્વ્યાનં હિતમાત્મનઃ ॥૧૧॥’

સકળ કર્મના ક્ષય રૂપી મોક્ષ આત્મજ્ઞાનથી થાય છે અને આત્મજ્ઞાન એ ધ્યાનથી સાધ્ય છે. એટલા માટે ધ્યાન એ જ આત્માનું પરમ હિત કરનાર છે. આત્મહિતકારક આ ધ્યાનની સામગ્રી શ્રી નવ પદો પૂરી પાડે છે. શ્રી નવ પદો એ આત્માનું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. એનું અવલંબન લેનાર પોતાના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે. આત્મજ્ઞાન જેનું ફળ છે, એવી આરાધનાને જ શ્રી જૈનશાસનમાં મોક્ષમાર્ગ તરીકે વર્ણવેલ છે. બધી આરાધનાનું અંતિમ લક્ષ્ય આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે અને ધ્યાન દ્વારા તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે. શાસ્ત્ર દ્વારા આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું પરોક્ષ જ્ઞાન મેળવનાર તે જ્ઞાનને ધ્યાન દ્વારા પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે. આથી બાર પ્રકારના તપમાં ધ્યાન રૂપી અભ્યંતર તપને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તપના બીજા બધાં પ્રકારો ધ્યાન રૂપી અભ્યંતર તપની પુષ્ટિ માટે છે. ધ્યાન રૂપી અભ્યંતર તપની પુષ્ટિ માટે જો તે ન થાય, તો તેની કિંમત મોક્ષમાર્ગમાં કાંઈ નથી, કેમ કે—આત્મધ્યાન

જ આત્મજ્ઞાન યાને આત્મસાક્ષાત્કારનું કારણ બને છે. એ જ વાતને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ શ્રી શ્રીપાળ-રાસની ચોથા ખંડની સાતમી ઢાળમાં નીચે સુજળ વર્ણવે છે.

“અરિહંત સિદ્ધ તથા લલા, આચારજ ઉવળગાય;
 મુનિ દંસણ નાણ ચરિત્ત તવ, એ નવપદ મુક્તિ ઉપાય. ૧
 એ નવપદ ધ્યાતા થકા, પ્રગટે નિજ આતમ રૂપ;
 આતમદરિસણ જેણે કર્યું, તેણે મુંઘો ભવભય દૂપ. ૨
 ક્ષણ અર્ધે જે અઘ ટળે, તે ન ટળે ભવની કોડી રે;
 તપસ્યા કરતાં અતિ ઘણી, નહિ જ્ઞાન તણી છે જોડી રે. ૩
 આતમજ્ઞાને મગ્ન જે, તે સવિ પુદ્ગલનો ખેલ;
 ઈન્દ્રબલ કરી લેખવે, ન મિલે તિહાં દેઈ મન મેલ. ૪
 બાણ્યો ધ્યાયો આતમા, આવરણ રહિત હોય સિદ્ધ;
 આતમજ્ઞાન તે દુઃખ હરે, એહિજ શિવહેતુ પ્રસિદ્ધ. ૫
 ચોથે ખંડે સાતમી ઢાળ, પૂરણ થઈ તે ખાસ;
 નવપદ મહિમા જે સુણે, તે પામે સુજસ વિલાસ. ” ૬

અહીં શ્રી નવ પદના ધ્યાનને મુક્તિનો પરમ ઉપાય કહ્યો છે, કેમ કે—તે ધ્યાન આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું અપરોક્ષ જ્ઞાન કરાવે છે. જે આત્મજ્ઞાનના ધ્યેય વિનાની તપસ્ય કોડો ભવો સુધી કરવામાં આવે, તો પણ તે મુક્તિનું કારણ થતી નથી. શ્રી નવ પદોનો મહિમા આત્મજ્ઞાનના કારણે છે, એમ શ્રી શ્રીપાળચરિત્ર સિદ્ધ કરે છે. શ્રીપાળરાસની બીજી આરાધના અંતે આત્મજ્ઞાનમાં પરિણામ પામે

હતી. આજે પણ જેઓ શુદ્ધ ભાવથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક શ્રી નવ પદની આરાધના કરે છે, તેઓ આત્મજ્ઞાનના અધિકારી બનીને રાત્ર શ્રીપાળની જેમ અદ્ય ભવે મોક્ષના અધિકારી થઈ શકે છે.

ફલશુદ્ધિ

શ્રી નવ પદજીની આરાધના શા માટે હોવી જોઈએ, તે માટે સાધકનું કોઈ ચોક્કસ ધ્યેય હોવું જરૂરી છે. શ્રી જૈનશાસનમાં આરાધનાનો મુખ્ય હેતુ સર્વ કર્મના ક્ષય રૂપ અને આત્માના સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ રૂપ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ ખીજા કોઈ ઈરાદો નહિ. મુક્તિના હેતુ સિવાય થતા ધર્માનુષ્ઠાનને શાસ્ત્રોમાં નીચે મુજબ અનર્થકારક અને નિર્થક વર્ણવવામાં આવેલ છે. કહ્યું છે કે—

“ લઙ્ગિય, કીર્તિ આદિ આ લોકના રૂળની અપેક્ષાથી કરવામાં આવતું અનુષ્ઠાન એ વિધાનુષ્ઠાન છે. અનુષ્ઠાન કરતી વખતે આ લોકના રૂળની ઈચ્છા રાખવી, તે અંતઃકરણના પરિશુદ્ધ પરિણામનો તત્કાળ નાશ કરે છે, તેમ જ કંટપતરુ અને ચિંતામણિ આદિની ઉપમાઓથી પણ અધિક એવા ધર્માનુષ્ઠાન વડે તુચ્છ એવી કીર્તિ આદિના લાભની આકાંક્ષા ધર્મની લઘુતા કરાવનાર છે. ”

આ લોકના ભોગથી નિઃસ્પૃહ, પરંતુ પરલોકમાં દેવ, દેવેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિના મુખની સ્પૃહાવાળા અનુષ્ઠાનને ગરાનુષ્ઠાન કહેવામાં આવ્યું છે. જેમ વિધ પ્રાણનો તત્કાલ નાશ કરે છે, તેમ ‘ગર’ કાલાન્તરે તેનો નાશ કરે છે.

વળી કોઈ પણ પ્રકારના ધ્યેય વિના અને ઉપયોગની શૂન્યતાપૂર્વક થતા અનુષ્ઠાનને અનનુષ્ઠાન કહેવામાં આવ્યું છે, અર્થાત્ તે અનુષ્ઠાન વાસ્તવિક અનુષ્ઠાન નથી.

આ રીતે વિષ, ગરલ અને અનનુષ્ઠાન નામના ત્રણ અનુષ્ઠાનોમાં મુક્તિનું ધ્યેય ન હોવાથી તે આત્માને હિતકર નથી, પરંતુ જે અનુષ્ઠાન પરિણામે તાત્ત્વિક અનુષ્ઠાન રૂપે એટલે કે-અમૃતાનુષ્ઠાન રૂપે પરિણમવાનું છે, તે તદ્દહેતુ અનુષ્ઠાન અને અમૃતાનુષ્ઠાન-એ જ અનુષ્ઠાનો મુક્તિનું કારણ હોવાથી આત્માને અત્યંત હિત કરનાર છે.

અમૃત અનુષ્ઠાનનું લક્ષણ બાંધતાં કહ્યું છે કે-

“તદ્વગત ચિત્ત ને સમય વિધાન,
ભાવની વૃદ્ધિ ભવભય અતિ ઘણો;
વિસ્મય પુલક પ્રમોદ પ્રધાન,
લક્ષણ એ છે અમૃતક્રિયા તણો.”

અર્થ-જેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા છે, જે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી યુક્ત છે, જેમાં શુભ ભાવની અત્યંત વૃદ્ધિ છે, જે કરતી વખતે ભવનો અતિશય ભય છે, ચિત્તમાં વિસ્મય છે, શરીરમાં રોમાંચ ખડા થાય છે અને દરિદ્રને નિધાનની પ્રાપ્તિથી કે જન્મબાંધને નેત્રની પ્રાપ્તિથી પણ જેમાં અધિક આનંદ છે, એ પ્રકારના લક્ષણવાળા અનુષ્ઠાનને અમૃતાનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

આ અનુષ્ઠાન અમરણનો એટલે મુક્તિનો અવન્ધય હેતુ હોવાથી, તેને અમૃતાનુષ્ઠાન કહેવાય છે. આવું અનુ-

ઠાન બે એક જ વાર પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો પણ તેનો અનુભવ રૂપી રસાસ્વાદ કદી પણ જતો નથી.

આ રીતે શાસ્ત્રકારોએ આરાધનાના ફળ તરીકે મુક્તિ-પ્રાપ્તિના ધ્યેયને નજર સમક્ષ રાખવાનું ભારપૂર્વક દ્રશ્યમાનું છે અને અનંતર કે પરંપરાએ જેનાથી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થાય તેવા અનુબંધોને જ તાત્ત્વિક અનુબંધો તરીકે વર્ણવ્યા છે.

તમામ મુમુક્ષુ સત્પુરુષો આ મુક્તિ તરફ કેમ આકર્ષાયા છે, તે હકીકત પણ સમજવા યોગ્ય છે. ઉત્તમ પુરુષો કદાપિ નિષ્કળ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. તેઓ પ્રાપ્ત સુખને છોડીને હર્ષપૂર્વક સંયમના આકરા માર્ગે પ્રયાણ કરવાનું પસંદ કરે છે, તેનું મુખ્ય કારણ તેઓને પોતાની વિવેકદૃષ્ટિથી અને ન્યાયબુદ્ધિથી સંસારની અસારતા ઝરાઝર લક્ષ્યમાં આવી ગઈ હોય છે અને એવી દૃઢ પ્રતીતિ થયેલી હોય છે કે—મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થયા સિવાય આપણા તરફથી બીજા જીવોને સંપૂર્ણ અભય કદી પણ મળી શકવાનું નથી, પણ કાંઈ ને કાંઈ બીજાના કષ્ટમાં નિમિત્તભૂત બનવું જ પડે છે. ઉત્તમ પુરુષોને પોતાના દુઃખ કરતાં પણ પરનું દુઃખ વધુ કષ્ટકારક બને છે. વળી શાસ્ત્રવચનથી સંયમના ફળ તરીકે પ્રાપ્ત થનાર મુક્તિપદની સુંદરતા પોતાના જ્ઞાનમાં ઝરાઝર અંકિત થયેલી હોય છે. એ ફલશુદ્ધિ ઉપરની અવિચલ શ્રદ્ધાથી જ તેઓને સંયમજીવન કષ્ટકારક નહિ પણ આનંદદાયક બને છે.

શાસ્ત્રોમાં મુક્તિસુખનું વર્ણન કરતાં દ્રશ્યમાનમાં આનંદ,

છે કે-જો આ સંસારના તમામ સુખો એકત્ર કરી તેનો વર્ગ કરવામાં આવે, અર્થાત્ તેટલાને તેટલાએ ગુણુવામાં આવે, તો પણ તે સુખ સંપૂર્ણસ્વરૂપ લાલ અને સહજનનંદસ્વરૂપ મુક્તિ જે આત્માએ પ્રાપ્ત કરી છે, તે આત્માના સુખના એક પ્રદેશના સુખ જેટલું પણ થઈ શકતું નથી. વળી જો મુક્તાત્માઓના સુખનો માત્ર એક અંશ જ લેવામાં આવે, તો પણ તે સુખ સમગ્ર લોકાકાશમાં શમાઈ શકે નહિ.

જેમ ગ્રામ્યજન કદાચ નગરના ગુણોને જો જાણે તો પણ ઉપમાયોગ્ય વસ્તુના અભાવથી તેનું વર્ણન કરી શકતો નથી, તેમ જ્ઞાની પુરૂષો પણ મુક્તાત્માઓનું સ્વરૂપ જાણતાં હોવા છતાં પણ તેઓનું સ્વરૂપ કહેવાને માટે સંસારમાં કોઈ ઉપમા નહિ મળવાથી કહી શકતા નથી.

એવું અનુપમ, અનુત્તર અને અવિનાશી-કદી પણ ક્ષય ન પામે તેવું સુખ મુક્તિમાં રહેલું છે. *

મુક્તિપદને પામેલા મુક્તાત્માઓમાં આવા પ્રકારના અનુપમ સુખની જેમ બીજા પણ અનંત ગુણો પ્રગટ થયા હોય છે, પરંતુ તે બધા ગુણો વૈષ્ણવી વાણી દ્વારા વર્ણવી શકાતા નથી. આથી પં. શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર શ્રી નવ પદની પૃથ્વિમાં સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે-“ નવ પદનું ધ્યાન ધરતાં નવ ક્ષાયિક ગુણ આવે.” અર્થાત્-જ્ઞાન, દર્શન,

* મુક્તિનું વિશેષ વર્ણન આ પુસ્તકમાં જ આગળ “અંતરંગ મહારાજ્ય” નામના પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યું છે. નિઝામુએ ત્યાંથી જાણી લેવું.

છે કે-જો આ સંસારના તમામ સુખો એકત્ર કરી તેનો વર્ગ કરવામાં આવે, અર્થાત્ તેટલાને તેટલાએ ગુણુવામાં આવે, તો પણ તે સુખ સંપૂર્ણસ્વરૂપ લાભ અને સહજનંદસ્વરૂપ મુક્તિ જે આત્માએ પ્રાપ્ત કરી છે, તે આત્માના સુખના એક પ્રદેશના સુખ જેટલું પણ થઈ શકતું નથી. વળી જો મુક્તાત્માઓના સુખનો માત્ર એક અંશ જ લેવામાં આવે, તો પણ તે સુખ સમગ્ર લોકાકાશમાં શમાઈ શકે નહિ.

જેમ ગ્રામ્યજન કદાચ નગરના ગુણોને જો જાણે તો પણ ઉપમાયોગ્ય વસ્તુના અભાવથી તેનું વર્ણન કરી શકતો નથી, તેમ જ્ઞાની પુરૂષો પણ મુક્તાત્માઓનું સ્વરૂપ જાણતાં હોવા છતાં પણ તેઓનું સ્વરૂપ કહેવાને માટે સંસારમાં કોઈ ઉપમા નહિ મળવાથી કહી શકતા નથી.

એવું અનુપમ, અનુત્તર અને અવિનાશી-કદી પણ ક્ષય ન પામે તેવું સુખ મુક્તિમાં રહેલું છે. *

મુક્તિપદને પામેલા મુક્તાત્માઓમાં આવા પ્રકારના અનુપમ સુખની જેમ ખીજ પણ અનંત ગુણો પ્રગટ થયા હોય છે, પરંતુ તે બધા ગુણો વૈષ્ણવી વાણી દ્વારા વર્ણવી શકાતા નથી. આથી પં. શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર શ્રી નવ પદની પૂજામાં સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે-“ નવ પદનું ધ્યાન ધરતાં નવ ક્ષાયિક ગુણ આવે. ” અર્થાત્-જ્ઞાન, દર્શન,

* મુક્તિનું વિશેષ વર્ણન આ પુસ્તકમાં જ આગળ “અંતરંગ મહારાજ્ય” નામના પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યું છે. નિજાસુએ ત્યાંથી જાણી લેવું.

છે કે-જો આ સંસારના તમામ સુખો એકત્ર કરી તેનો વર્ગ કરવામાં આવે, અર્થાત્ તેટલાને તેટલાએ ગુણવામાં આવે, તો પણ તે સુખ સંપૂર્ણસ્વરૂપ લાભ અને સહજનંદસ્વરૂપ મુક્તિ જે આત્માએ પ્રાપ્ત કરી છે, તે આત્માના સુખના એક પ્રદેશના સુખ જેટલું પણ થઈ શકતું નથી. વળી જે મુક્તાત્માઓના સુખનો માત્ર એક અંશ જ લેવામાં આવે, તો પણ તે સુખ સમગ્ર લોકાકાશમાં શમાઈ શકે નહિ.

જેમ ગ્રામ્યજન કદાચ નગરના ગુણોને જો જાણે તો પણ ઉપમાયોગ્ય વસ્તુના અભાવથી તેનું વર્ણન કરી શકતો નથી, તેમ જ્ઞાની પુરૂષો પણ મુક્તાત્માઓનું સ્વરૂપ જાણતાં હોવા છતાં પણ તેઓનું સ્વરૂપ કહેવાને માટે સંસારમાં કોઈ ઉપમા નહિ મળવાથી કહી શકતા નથી.

એવું અનુપમ, અનુત્તર અને અવિનાશી-કદી પણ ક્ષય ન પામે તેવું સુખ મુક્તિમાં રહેલું છે. *

મુક્તિપદને પામેલા મુક્તાત્માઓમાં આવા પ્રકારના અનુપમ સુખની જેમ ખીજ પણ અનંત ગુણો પ્રગટ થયા હોય છે, પરંતુ તે બધા ગુણો વૈખરી વાણી દ્વારા વર્ણવી શકાતા નથી. આથી પં. શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર શ્રી નવ પદની પૃથ્વિમાં સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે-“ નવ પદનું ધ્યાન ધરતાં નવ ક્ષાયિક ગુણ આવે. ” અર્થાત્-જ્ઞાન, દર્શન,

* મુક્તિનું વિશેષ વર્ણન આ પુસ્તકમાં જ આગળ “ અંતરંગ મહારાજ્ય ” નામના પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યું નિઝામુએ ત્યાંથી જાણી લેવું.

કલ્યાણુ રૂપ હોવાથી જ્ઞાની ભગવંતોએ તેનો ખાસ નિર્દેશ કર્યો છે અને તે તરફ ભવ્ય જીવોનું લક્ષ્ય દોર્યું છે.

સૌ કોઈ શ્રી નવ પદજીની આરાધનામાં લીન મન-વાળા થઈ પરમ કલ્યાણુ સાધનારા બને, એ જ શુભેચ્છા.

સહુવું અને ચાહવું—એ બંને આત્મશાન્તિ મારેના સુદર ઉપાયો છે. ઝેરના કટોરા હસતે મુખે પીવા અને તે પાનારને પ્રસન્નતાથી અમૃત પીરસવું. એવી વૃત્તિ દૃઢ થયા પછી જગતમાં તેને કોઈ ઉપસર્ગ કે પરીપહ સંતાપ પમાડી શકતો નથી.

(૯) શ્રીમંતાર્ધ છતાં નમ્રતા.

ઉત્તમ પુરુષોમાં ઉપરના નવ અમૃતના કુંડો પ્રગટ-પણે હોય છે.

ઉપરના શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે—ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયા પછી, વિવેકી મનુષ્યોએ તેને એવી રીતે સફળ બનાવવી જોઈએ, કે જેથી તે આત્મા સર્વ કોઈને સાક્ષાત્ અમૃતના કુંડ જેવો બની જાય : અર્થાત્ તેનું સાન્નિધ્ય માત્ર પણ બીજા જીવોને દુઃખ, શોક, સંતાપ તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને હરનારાં બની જાય.

ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય એટલા માત્રથી આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી, પરંતુ તેને સદુપયોગ કરવાથી તેની સાચી સફળતા અને સ્વ-પરતું કલ્યાણ સધાય છે.

(૬) શ્રીમંતાઈ છતાં નમ્રતા.

ઉત્તમ પુરૂષોમાં ઉપરના નવ અમૃતના કુંડો પ્રગટ-પણે હોય છે.

ઉપરના શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે-ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયા પછી, વિવેકી મનુષ્યોએ તેને એવી રીતે સફળ બનાવવી જોઈએ, કે જેથી તે આત્મા સર્વ કોઈને સાક્ષાત્ અમૃતના કુંડ જેવો બની જાય : અર્થાત્ તેનું સાન્નિધ્ય માત્ર પણ બીજા જીવોને દુઃખ, શોક, સંતાપ તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને હરનારાં બની જાય.

ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય એટલા માત્રથી આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી, પરંતુ તેનો સદુપયોગ કરવાથી તેની સાચી સફળતા અને સ્વ-પરતું કલ્યાણ સધાય છે.

દરેક શક્તિ માટે આ સનાતન નિયમ છે કે-જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો આત્માને એક મહાન લાભ એ થાય છે કે-તેથી ઉત્તરોત્તર શક્તિઓનો વિકાસ વધતો જાય છે : અને જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો દિન-પ્રતિદિન તે શક્તિઓ ઉલટી ક્ષીણ થતી જાય છે અને તેથી આત્માને નુકશાન પણ એટલું જ થાય છે. આ નવ મહાન શક્તિઓ છે. વધારેમાં વધારે સ્વ-પરતું લાભ અથવા ખુફ આ શક્તિઓ દ્વારા થાય છે. ઉપરના શ્લોકમાં પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરી તેને સફળ કરી લેવાની રીત બતાવવામાં આવી છે. જેમ કે-

(૬) શ્રીમંતાઈ છતાં નમ્રતા.

ઉત્તમ પુરૂષોમાં ઉપરના નવ અમૃતના કુંડો પ્રગટ-પણે હોય છે.

ઉપરના શ્લોકોનો ભાવાર્થ એ છે કે-ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયા પછી, વિવેકી મનુષ્યોએ તેને એવી રીતે સફળ બનાવવી જોઈએ, કે જેથી તે આત્મા સર્વ કોઈને સાક્ષાત્ અમૃતના કુંડ જેવો બની જાય : અર્થાત્ તેનું સાન્નિધ્ય માત્ર પણ બીજા જીવોને દુઃખ, શોક, સંતાપ તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને હરનારાં બની જાય.

ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય એટલા માત્રથી આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી, પરંતુ તેનો સદુપયોગ કરવાથી તેની સાચી સફળતા અને સ્વ-પરનું કલ્યાણ સધાય છે.

દરેક શક્તિ માટે આ સનાતન નિયમ છે કે-જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો આત્માને એક મહાન લાભ એ થાય છે કે-તેથી ઉત્તરોત્તર શક્તિઓનો વિકાસ વધતો જાય છે : અને જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો દિન-પ્રતિદિન તે શક્તિઓ ઉલટી ક્ષીણ થતી જાય છે અને તેથી આત્માને નુકશાન પણ એટલું જ થાય છે. આ નવ મહાન શક્તિઓ છે. વધારેમાં વધારે સ્વ-પરનું લલું અથવા ખુરં આ શક્તિઓ દ્વારા થાય છે. ઉપરના શ્લોકમાં પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરી તેને સફળ કરી લેવાની રીત બતાવવામાં આવી છે. જેમ કે-

(૯) શ્રીમંતાર્થ છતાં નમ્રતા.

ઉત્તમ પુરૂષોમાં ઉપરના નવ અમૃતના કુંડો પ્રગટ-પણે હોય છે.

ઉપરના શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે-ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયા પછી, વિવેકી મનુષ્યોએ તેને એવી રીતે સફળ બનાવવી જોઈએ, કે જેથી તે આત્મા સર્વ કોઈને સાક્ષાત્ અમૃતના કુંડ જેવો બની જાય : અર્થાત્ તેનું સાન્નિધ્ય માત્ર પણ બીજા જીવોને દુઃખ, શોક, સંતાપ તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને હરનારાં બની જાય.

ચિત્ત આદિ નવ શક્તિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય એટલા માત્રથી આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી, પરંતુ તેનો સદુપયોગ કરવાથી તેની સાચી સફળતા અને સ્વ-પરનું કલ્યાણ સધાય છે.

દરેક શક્તિ માટે આ સનાતન નિયમ છે કે-જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો આત્માને એક મહાન લાભ એ થાય છે કે-તેથી ઉત્તરોત્તર શક્તિઓનો વિકાસ વધતો જાય છે : અને જો તેનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે, તો દિન-પ્રતિદિન તે શક્તિઓ ઉલટી ક્ષીણ થતી જાય છે અને તેથી આત્માને નુકશાન પણ એટલું જ થાય છે. આ નવ મહાન શક્તિઓ છે. વધારેમાં વધારે સ્વ-પરનું લલુ અથવા ખુર આ શક્તિઓ દ્વારા થાય છે. ઉપરના શ્લોકમાં પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરી તેને સફળ કરી લેવાની રીત બતાવવામાં આવી છે. જેમ કે-

- (૧) ચિત્તની સફળતા તેને કોમળ બનાવવામાં છે.
- (૨) વાણીની સફળતા તેને મધુર બનાવવામાં છે.
- (૩) દષ્ટિની સફળતા તેને ઉન્નતવળ (ભદ્ર) બનાવવામાં છે.
- (૪) શક્તિની સફળતા તેને ખામોશ રાખવામાં છે.
- (૫) બુદ્ધિની સફળતા તેને ન્યાયમાર્ગે જોડવામાં છે.
- (૬) લક્ષ્મી પામ્યાની સફળતા તેને સત્પાત્રમાં અને દયાના કાર્યોમાં ખર્ચવામાં છે.
- (૭) રૂપની સફળતા શીલ અને સદાચારના પાલનમાં છે.
- (૮) જ્ઞાનની સફળતા અભિમાન-દોષ ટાળવામાં છે.
- (૯) શ્રીમંતાઈની સફળતા નમ્રતામાં છે.

ધર્માનુષ્ઠાનોની સાથે આપણે હંમેશાં આત્મસાક્ષીએ આપણું અંતર પણ તપાસવું જોઈએ કે-આપણા જીવનમાં આ બધું દેખાય છે કે નહિ ?

આમાંનું ચિહ્ન જ્યારે આપણા જીવનમાં અનુભવાય, ત્યારે સમજવું કે-આપણામાં ધર્મનો પ્રવેશ થઈ રહ્યો છે.

ચિત્ત આદિ ઉપરની નવ શક્તિઓ મનુષ્યને ભવચક્રમાં અનેક વાર પ્રાપ્ત થાય છે ખરી, પરંતુ મોટે ભાગે અજ્ઞાન દશામાં તેનો દુરુપયોગ કરી આત્મા તે દ્વારા પોતાની અધોગતિ જ નોતરે છે. દેવ-ગુરૂની કૃપા સંપાદન કરી, વિવેકબુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી અને પોતાની પાત્રતા વિકસાવી આત્મા જ્યારે આ બધી શક્તિઓને સન્માર્ગમાં જોડે છે, ત્યારે તે બધી શક્તિઓ અમૃતના કુંડસ્વરૂપ બની જાય છે. પછી

તેમાં જીવનભર નિત્ય સ્નાન કરનારો અર્થાત્ ત્રિકરણ યોગે પોતાના જીવનમાં તેનું પાલન કરનારો અને તેમાં જ રમણતા કરનારો ભવ્ય આત્મા અજરામર-સ્વરૂપ બને છે તથા તેના પરિચયમાં આવનારા બીજાં પણ અનેક જીવોને તે અમૃતનું પાન કરાવી અજરામર બનાવવા માટે ભાગ્યશાળી બને છે.

સૌ કેઈ આ ધર્મામૃતનું પાન કરી અજરામર પદની પ્રાપ્તિ કરો, એ જ એક શુભાભિલાષા.

અહિંસા વડે દેહની, સંયમ વડે ઈન્દ્રિયોની અને તપ વડે મનની શુદ્ધિ થાય છે. જો બીજી રીતે કહેવું હોય, તો મનોનિગ્રહ માટે તપ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ માટે સંયમ અને દેહનિગ્રહ માટે અહિંસા આવશ્યક છે તથા અહિંસા માટે મૈત્ર્યાદિ, સંયમ માટે વૈરાગ્યાદિ અને તપ માટે જ્ઞાનાદિ સાધનો પણ આવશ્યક છે.

પ્રભુભક્તિનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ અને તેમાં કાવ્યોનું સ્થાન

કુંદયાણુમાર્ગની આરાધનાના અનેક માર્ગો છે, પણ તેમાં ભક્તિમાર્ગ એ સરળ, સુલભ અને અપેક્ષાએ શીઘ્ર સિદ્ધ થાય એવો યોગ છે. વળી પ્રભુભક્તિગર્ભિત ભાવ-વાહી કાવ્યો આખાલ-ગોપાલ સર્વને આકર્ષી શકે તેવી વસ્તુ છે. તેનું આલંબન સાધી આત્મા સહેલાઈથી પરમાત્માની સાથે એકાકાર થઈ શકે છે અને આ રીતે એક સાધારણ શિક્ષિત મનુષ્ય પણ આ માર્ગે પ્રયાણ કરી પરંપરાએ પોતાનો આત્મનિસ્તાર કરી શકે છે. વળી ભક્તિ એ વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનની પૂર્વભૂમિકા છે. તેના અભાવમાં પાયા વિનાની ઈમારતની જેમ વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન સ્થિર રહી શકે નહિ. માટે જ ‘ભક્તિ વિના મુક્તિ નહિ’ અને ‘ભક્તિ એ મુક્તિની દૂતિ’ છે—એમ કહેવાય છે. અપેક્ષાએ મુક્તિ કરતાં પણ ભક્તિની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવતાં કેટલાંક દૃષ્ટાન્તો આપણને જોવા મળે છે. પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશો-વિજયજી ગણિવરે પોતાની એક ગુર્જર કૃતિમાં કહ્યું છે કે—

“ મુક્તિથી અધિક તુજ ભક્તિ મુજ મન વસી,
જેહશું સખળ પ્રતિબંધ લાગો;

અમક પાપાણુ જેમ લોહને ખિંચાયે,
મુક્તિને રાહજ તુજ ભક્તિ રાગો.”

અન્યત્ર એક સ્થળે તેઓશ્રીએ સંસ્કૃત કાવ્યમાં પણ
ક્રમાવ્યુત્થે છે કે—

‘સારમેતન્મયા લઘ્વં, શ્રુતાઘ્વેરવગાહનાત્ ।
ભક્તિર્ભાગવતી વીજં, પરમાનંદસમ્પદામ્ ॥ ૧ ॥’

અર્થ—શ્રુતસાગરનું અવગાહન કરવાથી આ પ્રકારનો
સાર મેં પ્રાપ્ત કર્યો છે કે—શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિ
એ જ એક પરમાનંદ-મોક્ષની સંપદા(લક્ષ્મી)નું બીજ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રભુભક્તિ અવશ્ય મુક્તિને ખેંચી
લાવે છે. ભક્તિ એ મુક્તિનો અમોઘ ઉપાય છે. જેને
મુક્તિની ઈચ્છા હોય, તેણે મુક્તિના અનન્ય કારણ રૂપ
પ્રભુભક્તિને પોતાના આત્મામાં જગાડવી જ જોઈએ. એ
પ્રમાણે કાર્ય—કારણની સનાતન વ્યવસ્થા છે. વાસ્તવિક કારણોના
સેવન વિના વાસ્તવિક કાર્યની ઉત્પત્તિ કદી પણ થતી નથી.

મુમુક્ષુઓ માટે મોક્ષપ્રાપ્તિ એ કાર્ય છે અને પ્રભુ-
ભક્તિ એ એનું કારણ છે. એટલે જેમને કાર્યની ઈચ્છા હોય,
તેમણે અવિરતપણે નિયમિત આદર અને બહુમાનપૂર્વક
પ્રભુભક્તિમાં લાગી જવું, એ જ કાર્યસિદ્ધિનો મહામંત્ર છે.

ભક્તિપૂર્વક થતી સ્તવનાનો મહિમા અદ્ભૂત છે. ગુણ-
બહુમાન પૂર્વકની ભક્તિ સર્વકલ્યાણકારિણી છે. જે જે ગુણો
પ્રાપ્ત કરવાનું આપણું ધ્યેય છે, તે તે તમામ ગુણો એક

જ જગ્યાએ પરમાત્મામાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા છે. પરમાત્મા એટલે સર્વોત્કૃષ્ટ અનંત ગુણોનું પવિત્ર ધામ. સર્વકલ્યાણકારી સદ્ગુણોને એક જ સાથે રહેવા માટેનું જે કોઈ સંકેત-સ્થાન હોય, તો તે પરમાત્મા છે. જગતમાં એક પણ એવો સદ્ગુણ નથી, કે જે પરમાત્મામાં પરાકાષ્ટાએ વર્તેલો ન હોય. જગતમાં પણ જ્યાં જ્યાં સદ્ગુણી રૂપી ગંગાનો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે, ત્યાં ત્યાં તે પ્રવાહ પણ પરમાત્મા રૂપી હિમાલયમાંથી નીકળેલો છે. એટલે પરમાત્મા જેમ સર્વ સદ્ગુણોનું ધામ છે, તેમ જગતમાં પણ સદ્ગુણોનો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે તેનું ઉદ્ગમસ્થાન પણ પરમાત્મા છે. આપણને પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિ જાગે છે, તેમાં પણ પરમાત્માની અનંત કૃપા, સર્વ જીવરાશિને તારવા માટેની તેઓની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના અને તેઓની પરોપકારરસિકતા કારણ છે. તેઓની ગુણપ્રકર્ષતા અને અચિંત્ય શક્તિ એમાં કામ કરે છે. ભગવાનનું નામ લેતાંની સાથે જ કે તેમનું દર્શન કે તેમના સદ્ગુણોનું ચિંતન કરતાંની સાથે જ, ભયંકર રાગ-દ્વેષાદિ કિલ્લ ભાવોથી અને તે ભાવોના પરિણામે ઉત્પન્ન થનારી વિવિધ આપત્તિમાંથી જાચાવીને ભગવાન આપણું રક્ષણ કરે છે. તેઓનું સ્મરણ ક્ષણવારમાં આપણા આત્મામાં શુભ ભાવની વૃદ્ધિ કરાવી અને ચિત્તની પ્રસન્નતા વધારી, તેને સુખનું ભાજન બનાવે છે. પ્રભુભક્તિનું તાત્કાલિક ફળ ચિત્તની પ્રસન્નતા છે. અને પરંપરક ફળ સદ્ગતિ તથા મોક્ષ છે. પ્રભુભક્તિના તાત્કાલિક ફળ તરીકે ચિત્તની પ્રસન્નતાનું પણ રાગ-દ્વેષથી ભરેલા આ સંસારમાં ઘણું મોટું મૂલ્ય છે.

ખરી રીતે આ ચિત્તની પ્રસન્નતા એ જ મનુષ્યનું આંતર ધન છે અને તે બાહ્ય-અભ્યંતર તમામ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનું પરમ કારણ છે. આ ચિત્તની પ્રસન્નતા ત્રણ ભુવનની બાહ્ય સંપત્તિ કરતાં પણ અધિક છે. ત્રણ ભુવનનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું હોય, પણ જો ચિત્ત પ્રસન્ન નથી હોતું, તો તે ઐશ્વર્ય ઉલટું કષ્ટકારક બને છે : અને જો ચિત્તની પ્રસન્નતા હોય, તો ગમે તેવા કપરા સંજોગોમાં પણ કષ્ટનો અનુભવ થતો નથી, પરંતુ તેવા પ્રસંગે પણ આનંદનો અનુભવ થાય છે.

આ રીતે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષપણે ભગવાન તરફથી અનંત ઉપકારો આપણા ઉપર થઈ રહેલા છે. આવું જો સમજે છે, તે કૃતસ્ આત્મા જળ વિના માછલીની જેમ એક ક્ષણ પણ પ્રભુના સ્મરણ વિના રહી શકતો નથી. પરમાત્મગુણો પ્રત્યેના બહુમાનના પરિણામપૂર્વક કરાતી ભક્તિ એ પાપવનને બાળી નાખવા માટે દાવાનળ સમાન છે, કારણ કે-તેમાં ગુણપ્રકર્ષતાની ટોચે પહોંચેલા ભગવાન પ્રત્યેનું બહુમાન છે. આ બહુમાનનો પરિણામ કામધેનુ, કામકુંભ અને ચિંતામણિ રત્ન કરતાં પણ અધિક પ્રભાવયુક્ત છે.

જીવનમાં ભજિતરસનો આસ્વાદ લઈ ને તૃપ્ત થયેલા અનુભવસિદ્ધ મહાપુરૂષોએ શાસ્ત્રોમાં દર્શાવ્યું છે કે-પરમાત્મા પ્રત્યેની ભક્તિના પરિણામથી સમકલિની નિર્મળતા થાય છે, જ્ઞાનપ્રકાશ વધે છે અને આરિયની સ્થિરતા થાય છે. વળી તે જ મહાપુરૂષો દ્રષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે-ઉત્તમ કાવ્યો દ્વારા પરમાત્માના ગુણોને વાગ્યીમાં ઉતારવાથી, પોતાના ચિત્તને પરમાત્માના ગુણોમાં પરીલી શકાય છે અને

પરમાત્માના ગુણોમાં ચિત્તની તન્મયતા થવાથી અનેક ભવ-સંચિત પાપપુંજો ક્ષણવારમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. હૃદયમાં પરમાત્માના ગુણોની સ્થિરતા થવાથી કર્મના દૃઢ બંધનો પણ શિથિલ થઈ જાય છે. પરમાત્માના ગુણોનું ધ્યાન, ચિંતન અને વારંવાર સ્મરણ થવાથી દુરચ્છેદ અને દીર્ઘ એવા સંસારનો પણ શીઘ્ર ઉચ્છેદ થઈ જાય છે.

ભક્તિરસપ્રધાન કાવ્યોનું નિત્ય નિયમિત રટણ કરનાર ભવ્ય આત્માને પોતે સમજી શકે તેવી અનેક પ્રકારની અનુભૂતિ પણ થવા લાગે છે. જેમ કે—જાણે પરમાત્માની સાથે પોતાની એકાગ્રતા વધતી જતી હોય, જાણે દિન-પ્રતિદિન પોતામાં પાપવૃત્તિ ઘટતી જતી હોય, જાણે હૃદયમાં પવિત્રતાનો વધારો થતો હોય, જાણે બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ અને નિર્મળ બનતી હોય અને જાણે અંતઃકરણમાં ધર્મબીજનું વાવેતર થઈ રહ્યું હોય—એવો અનુભવ થવા લાગે છે. સંક્ષેપમાં જો કહેવું હોય, તો પ્રભુભક્તિથી શુભ ભાવની દિન-પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થાય છે. વળી એ શુભ ભાવની વૃદ્ધિ ક્રમસર ઉપરના ગુણસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરાવી, અંતે આત્માને વિકાસની પરાક્રાએ પહોંચાડી અને જીવને સર્વ કર્મથી રહિત બનાવી મોક્ષનું અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે સમર્થ બને છે. આ રીતે પ્રભુભક્તિ એ સર્વ કલ્યાણનું અમોઘ બીજ છે. સર્વ કર્મના ક્ષય રૂપ તથા અનંત સુખના ભંડારસ્વરૂપ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટે શક્ય પુરૂષાર્થ કર્યા કરવો, એ જ આ હુલ્લભ મનુષ્યજન્મમાં કરવા લાયક ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણસાધના છે.

ગુણવાનોના ગુણોનું ઉત્કૃષ્ટ કરવું, એ પ્રાપ્ત થયેલ

વાયાનું સાચું ફલ છે અને એ જ દૃષ્ટિએ પ્રભુગુણરસિક એવા મહાપુરુષોએ પરમાત્મગુણો પ્રત્યે પોતાની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વ્યક્ત કરવા માટે ભક્તિરસથી ભરપૂર અનેક ભાવ-વાહી કાવ્યોની રચના કરી છે. સામાન્ય રીતે ગદ્યરચના કરતાં પદ્ય(કાવ્યમય)રચનામાં કંઠસ્થ રાખવાનું વધારે સરળ પડે છે. કાવ્યો કંઠસ્થ થયા પછી, તેને અનુકૂળતા મુજબ ગમે તે સમયે સ્વતંત્ર રીતે પુનઃ પુનઃ રટણ અને અનુપ્રેક્ષા કરવા દ્વારા તેના સંસ્કારો હૃદયમાં ઉંડે સુધી ઉતારી શકાય છે, કે જે સંસ્કારો જન્માંતરમાં પણ ભક્તિભાવની ભગૃતિમાં નિમિત્ત બની જીવને સહેલાઈથી કલ્યાણસાધનામાં આગળ વધારે છે.

આ રીતે પ્રભુભક્તિમાં કાવ્યો એ ઘણી ઉપયોગી વસ્તુ બને છે. ભક્તિરસથી ભરપૂર ઉત્તમ કાવ્યોનું આલંબન લઈને, પ્રભુગુણમાં અનુરાગી અનેક ભવ્ય આત્માઓ આજે પણ પ્રભુભક્તિમાં તરબોળ થઈ પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધી રહ્યા છે, એવું આપણને ઘણે સ્થળે જોવા મળે છે. સૌ કોઈ પ્રભુભક્તિમાં એકાકાર થઈ આત્મકલ્યાણના પંથે વળે, એ જ કામના.

卐

આર્તધ્યાનની આગ અને રૌદ્રધ્યાનની જ્વાલા-
મુખી શમાવવાનું સાધન દાન અને દયા છે.

અનંત ધર્માત્મક શ્રી જિનાજ્ઞામાં સૌનું હિત સમાયેલું છે.

આ-સામસ્ત્યેનાનન્તવર્મ-વિશિષ્ટતયા જ્ઞાયતે-અવવુદ્યન્તે
પદાર્થો યયા ઇતિ આજ્ઞા ।

અર્થ-અનંત ધર્માત્મક પદાર્થો જેના વડે સમસ્ત રીતિએ
જણાય, તે આજ્ઞા. આજ્ઞા શબ્દનો આ વ્યુત્પત્તિ અર્થ છે.

જેમ ઢાલની ખંને બાબુ ખરાબર જોયા વિના તેનું
સાચું દર્શન થઈ શકતું નથી, તેમ પદાર્થોમાં પણ અનેક
અને પરસ્પરવિરુદ્ધ ધર્મો રહેલા હોય છે. તે તમામ ધર્મોને
યથાસ્થાને યોજવા એનું જ નામ એકાન્તવાદ છે. એક જ
માણસમાં બુદ્ધી બુદ્ધી અપેક્ષાથી અનેક ધર્મો પ્રગટપણે રહેલા
અનુભવાય છે. જેમ કે-તેને ભારતીય, ગુજરાતી, અમુક
જ્ઞાતિનો, અમુક ધર્મનો, અમુકથી નાનો, અમુકથી મોટો,
અમુકનો પિતા, અમુકનો પુત્ર, ઇત્યાદિ અનેક ધર્મોથી
સંબોધી શકાય છે.

વસ્તુ અનંત ધર્માત્મક હોવા છતાં, તેની માત્ર પોતાને
ઈષ્ટ એવી અમુક અપેક્ષાને જ નિરપેક્ષપણે વધારે પડતું
વજન આપવું અને અન્ય યોગ્ય ધર્મોનો અપલાપ કરવો,
એનું નામ એકાન્તવાદ છે. એકાન્તવાદથી વસ્તુની સાચી
ઝોળખાણ થઈ શકતી નથી. પાંચ અંધપુરૂષો ભેગા થયા.

અને હાથીની પરીક્ષા કરવા બેઠા. દરેક તેનું એક એક અંગ પકડીને બેસી ગયા અને પોતપોતાનો એકાંગી મત રબુ કર્યો, પણ તેથી હાથીની સર્વાંગ સાચી પરીક્ષા થઈ શકી નહિ.

ધર્મના પણ ભૂમિકા ભેદે અનેક પ્રકારો છે. તે તમામ ભેદોને અનેકાન્ત દૃષ્ટિએ બેવાથી ઉપકારી બને છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિને વરેલા જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિ નિર્મળ હોય છે, જેથી તેઓ વસ્તુના કયા અંગને આગળ કરવાથી જીવોનું કલ્યાણ થઈ શકે, તેને સારી રીતે સમજી શકે છે. તે વાત નીચેના દૃષ્ટાન્તથી સરળતાપૂર્વક સમજી શકાશે.

ધર્મથી સર્વથા પરાઈમુખ તદ્દન બાહ્ય દશામાં રહેલો કોઈ જીવ માત્ર ધર્મસ્થાનમાં દાખલ થાય છે અને સત્ તત્ત્વોને માત્ર એક પ્રણામ કરે છે. એટલા માત્રથી પણ જ્ઞાની પુરૂષો તેને ધર્મી તરીકે સંબોધન કરે છે. અહીં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર છે, કારણ કે-તે એવા સ્થાનમાં આવ્યો છે, કે જ્યાં આવવાથી હવે તેની ધાર્મિક વૃત્તિઓને વિકાસ થવાની પૂરી તક છે. એટલે વસ્તુના એ અંશને આગળ કરીને, તેને ધર્મસ્થાનમાં દાખલ થતાંની સાથે જ ધર્મી તરીકે સંબોધવો એમાં કશું ખોટું નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ માનસશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે એને ધર્મમાર્ગે ચઢાવવા માટે આ એક જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ થયેલો પ્રયોગ છે. ઉત્તેજન આપવાથી જ જીવ ધર્મમાર્ગમાં આગળ વધે છે અને વિશ્વાસુ બને છે. એ વિશ્વાસ જેમ જેમ વધે છે, તેમ તેમ તે ઘણી જ સરળતાથી આગળ ધપી શકે છે. એમાં પણ જે વસ્તુ પોતે જ અતિ મહિમાવાંતી હોય છે,

અનંત ધર્માત્મક જિનાજ્ઞામાં સૌનું હિત સમાયેલું છે. ૧૪૧.

તે ઉપરનો વિશ્વાસ તો તેને આગળ જતાં અત્યંત નિશ્ચલ બનાવી દે છે.

મહાપુરુષોના જીવન જે જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ તપાસવામાં આવે, તો તેઓએ જે મહાન વિકાસ કર્યો હોય છે, તેના મૂળમાં કોઈ આવા તત્ત્વે જ કામ કર્યું હોય છે. તેઓના વિકાસની શરૂઆતમાં કોઈ કંઈનાવંત પુરુષની કંઈનાવે જ સુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હશે. બાળકને શરૂઆતના પગલાં ભરવાં એ કાર્ય ઘણું જ કઠણ હોય છે. એમાં ડગલે ને પગલે સ્થલનાની સંભાવના હોય છે. હિતવત્સલ માતા કંટાળ્યા વિના પુત્રના પ્રાથમિક પગલાંને મન, વચન અને કાયાની શુભ ચેષ્ટા દ્વારા જે ઉત્તેજન ન આપત, તો એ બાળક કદી પણ ચાલતાં શીખી શકત નહિ. પ્રથમનું પગલું ઘણું લડતરડતું હોય છે. વારંવાર પડી જવાય છે, તેથી ત્યાં તેણે કેટલા કદમ ભર્યા અને કેટલો માર્ગ કાપ્યો, એ વસ્તુ મહત્ત્વની નથી, પણ તે એક ડગલું પણ ચાલતાં શીખ્યો, એ જ વસ્તુ માતાને મન અતિ મહત્ત્વની હોય છે. એનું વાંકુંચુંકું અને પારાવાર ભૂલથી ભરેલું પગલું માતાને આનંદકારક જ બને છે. બાળકની ભૂલ તરફ માતાનું લક્ષ્ય જતું નથી. માતાનું હૃદય જ આવા પ્રકારનું હોય છે અને એથી બાળક થોડા જ વખતમાં ચાલતાં, દોડતાં અને કૂદતાં પણ શીખી જાય છે.

તે જ રીતે ધર્મની શરૂઆત એ નાના બાળકની જેમ પા-પા પગલી ભરવાની ક્રિયા છે. ત્યાં પણ માતા જેવું.

હૃદય ધરાવનાર સજ્જન પુરૂષો એ પગલાંને ઉત્તેજન આપી આગળ વધારે છે. એના પ્રતાપે અનેક ભૂલથી ભરેલો અને સદ્ગતિના માર્ગમાં પંગુ જેવો માણસ પણ સન્માર્ગમાં દોડતો થઈ જાય છે.

સામાન્ય પણ સદ્ગુણોને ઉત્તેજન આપવાની કળાનું પરિણામ આવું સુંદર અને મધુર આવે છે, એમ જ્ઞાનીઓ સારી રીતે જાણતાં હોવાથી નાના પણ સુકૃતને તેઓ ઉત્તેજન આપતાં અચકાતા નથી. બીજા ગુણવંતના સદ્ગુણની અનુમોદના ન કરવી, એ સમકિતનો અતિચાર ગણાય છે.

આ થઈ વસ્તુના એક છેડાની વાત. હવે વસ્તુના બીજા છેડાની વિચારણા કરીએ.

જેઓ ચૌદ પૂર્વી છે અને સમગ્ર શાસ્ત્રના પારને પહોંચી ગયા છે, જેઓનું જીવન અણિશુદ્ધ પવિત્ર છે અને જેઓના જીવનના એક ખૂણામાં પણ અસદાચરણ નથી, જેઓ પરહિતમાં રત છે અને મૈત્રી આદિ લાવોથી ભરપૂર છે, જેઓ અપ્રમત્તપણે આગળ વધી રહ્યા છે અને અનેકને આલંબન આપી રહ્યા છે : આવી ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરી હોવા છતાં પણ ભૂલ થવાનો સંભવ હોવા માત્રથી, તેઓને પણ જ્ઞાની પુરૂષો જાગૃત રહેવા માટે વારંવાર પ્રેરણા કર્યા કરે છે. વળી તેઓ ફરમાવે છે કે-હે મહાતુભાવો ! તમે ચેતતા રહેજો ! ખ્યાલ રાખજો ! તમારી સહેજ પણ ભૂલ તમને નીચે પટ્ટી પાડશે. તમે અતિ ઉચ્ચ સ્થાને બિરાજો છો, માટે તમારે વધારે સાવધ રહેવાની જરૂર છે.

ભૂમિ ઉપર ચાલનાર માણસ કરતાં આકાશમાં મુસાફરી કરનાર માણસને સાવધાની રાખવાની વધારે જરૂર છે. ત્યાંથી સાધ્યની સિદ્ધિ જેમ નજીક છે, તેમ ત્યાં જો થોડી પણ બેદરકારી રાખવામાં આવે તો ત્યાંનું પતન પણ ચૂરેચૂરા ઉડાડી દેનારું છે. એટલે એમને વધારે કાળજીની જરૂર છે. એ જ વસ્તુને લક્ષ્યમાં રાખીને જ્ઞાની પુરૂષો એવા અપ્રમત્ત જીવોને પણ સાવધાનીનો સૂર સંભળાવતા રહે છે.

જેઓની ઘણી ખરી કળાઓ ખીલી ગઈ છે અને માત્ર હવે અલ્પ કળા જ ખીલવાની બાકી છે, તેવા જીવો પણ પોતાના અધિક વિકાસની વાતને ભૂલી ન જાય, ઇતિ-કર્ત્તવ્યતા ન માની લે અને ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચેલ માણસ પણ ત્યાં અટકી ન જાય, એની પૂરેપૂરી કાળજી શ્રી જિનાજ્ઞામાં છે. આથી અપ્રમત્ત આત્માઓને પણ ઉપદેશ આપ્યો છે કે-હો મુનિઓ ! તમે એક સમય પણ પ્રમાદ કરશો નહિ.

અનંત કળા જોઓની દબાયેલી છે અને અતિ ગાઢ અજ્ઞાન દશા જોઓ અનુભવી રહ્યા છે, એવા જીવો પણ અધિક વિકાસને માર્ગે ચઢે, એ ધ્યેયથી તેઓની અલ્પ કળાની પણ જ્ઞાની પુરૂષોએ કદર કરી છે. આથી મૈત્રી-ભાવનામાંથી નિગોદના જીવોને પણ બાદ કર્યા નથી. એ જ વસ્તુ તેઓમાં રહેલ જીવત્વની કદર રૂપ છે. એ કદર તેઓને જિંચે લાવવામાં સાક્ષાત્ યા પરંપરાએ નિમિત્તભૂત બને છે.

‘સૌનું હિત થાઓ.’-એ મૈત્રીભાવનાનું સ્વરૂપ છે. આવી ભાવના ભાવનારા નિર્મળ આત્માઓ સંસાર રૂપી

રૂપમાં પડેલા જીવોને બહાર કાઢવા માટે હસ્તાવલંબન આપનારા બને છે. વિકાસક્રમમાં આગળ વધતા આવા જીવો ન્યારે એ હસ્તાવલંબનને દઢ રીતે સ્વીકારે છે, કે તરત તેઓ જાંચે આવે છે. ખાડામાં પડેલા જીવોને જો કોઈ હસ્તાવલંબન આપનાર હોય જ નહિ, તો તેઓનો કદી પણ ઉદ્ધાર થઈ શકે નહિ. એ દૃષ્ટિએ મૈત્રીભાવના ભાવનારા આત્માઓ સંસારમાં ખુંચેલા જીવોને બહાર લાવવામાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારે નિમિત્તભૂત બને છે.

દ્રંકાણુમાં સમગ્ર જીવરાશિનો પોતપોતાની ભૂમિકા મુજબ વિકાસ થયા કરે અને તેઓનો કયાંય વિકાસ અટકે નહિ, એવી રીતની પરમાત્માની આજ્ઞા છે. પરમાત્માની તમામ આજ્ઞાની પાછળ સૌના વિકાસની ભાવના છૂપાયેલી છે. શ્રી જિનાજ્ઞાનું એ પરમ રહસ્ય છે.

અનેકાન્ત દૃષ્ટિ કેને કહેવાય, જિનાજ્ઞા કેને કહેવાય અને વ્યવહાર તથા નિશ્ચય કેને કહેવાય, એનો સામાન્ય અર્થ તો ગમે તે બુદ્ધિમાન માણસ કરી શકે છે, પણ જિનાજ્ઞા મુજબ અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી સ્વ-પરનું કલ્યાણ થાય તેવી રીતે, અર્થાત્ પોતાના અને પરના દોષો ટળે અને જીવાત્માઓ વિકાસમાર્ગમાં આગળ વધે એવી રીતે, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો જીવનમાં સમવતાર કરવો એ મહત્ત્વની હકીકત છે. ભાવિત જ્ઞાનનું એ લક્ષણ છે. જ્ઞાન માત્રથી કલ્યાણ થતું નથી, પણ જ્ઞાન ન્યારે પરિણતિમાં ઉતરે છે અને આચરણમાં મૂકાય છે, એટલે કે-જ્ઞાન મુજબ ન્યારે સંવેદન

અનંતવર્માત્મક જિનાજ્ઞામાં સૌનું હિત સમાયેલું છે. ૧૪૫

અનુભવાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાન કલ્યાણકારી બને છે. એવું જ્ઞાન જો માત્ર એક પદનું હોય, તો પણ યાવત્ કેવળજ્ઞાન આપવા માટે સમર્થ બને છે. લાવિત થયેલ એક ‘સામાયિક’ પદ માત્રના જ્ઞાનથી અનંતા આત્માઓ કેવળજ્ઞાન અને ભવના નિસ્તારને પામ્યા છે. અલાવિત ઘણું પણ જ્ઞાન એ કાર્યક્ષમ બની શકતું નથી. અનુભવી પુરુષોનું સ્વાનુભૂતિ પૂર્વકનું એ કથન છે. જેઓએ જિનાજ્ઞાનું રહસ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જેઓ અનેકાન્તવાદથી લાવિત હૃદયવાળા છે, તેઓએ એ રીતે જ નિશ્ચય અને વ્યવહારનો જીવનમાં સમવતાર કર્યો છે.

૫. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ધર્માવિજયજી મ. અમૃતચેલ નામક સજ્જાયમાં ફરમાવે છે કે—

“થોડો પણ ગુણ પરતણો,
સાંભળી હર્ષ મન આણ રે;
દોષ સવ પણ નિજ દેખતાં,
નિર્ગુણ નિજ આત્મા જાણ રે.”

અર્થ—બીજાનો થોડો પણ ગુણ દેખીને મનમાં પ્રમુદિત થવું, એમાં રહસ્ય એ છે કે—લલે ગુણ અદ્ય હોય, પણ તે અદ્ય ગુણની ઉપેક્ષા એ માત્ર ઉપેક્ષા નથી, પરંતુ દોષબુદ્ધિનું પરિણામ છે, એમ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વિચારતાં જણાઈ આવે છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ગુણનો અર્થી હોય છે. બીજામાં રહેલ અદ્ય પણ ગુણ દેખીને, તે પ્રમુદિત ન બને એ

બને નહિ. ઝવેરી ખીજના એક રતિ માત્ર સાચા મોતીને સાચું ન કહે અથવા ઉપેક્ષા કરે, તેમ જ જો સાચા તરફ તેનો પક્ષપાત ન કરે, તો તેનું મધ્યસ્થપણું ટકતું નથી. દુશ્મનના પણ સાચા મોતીને તે જ્યારે સાચા તરીકે સ્વીકારે, ત્યારે જ તે પોતાનું મધ્યસ્થપણું ટકાવી શકે છે.

સ્થિર દૃષ્ટિથી વિચારતાં જણાશે કે—સત્પુરૂષોને મન ખીજના સદ્ગુણોની કિંમત ઘણી મોટી હોય છે. ખીજના ગુણની કદર કરવી એ ઔદાર્ય વૃત્તિનું પ્રતિક છે. ઔદાર્ય વૃત્તિ પરિણામે મોક્ષના દ્વાર ખોલી આપે છે. ખીજના ગુણની કદર કર્યા વિના ઔદાર્ય વૃત્તિ પ્રગટતી નથી, તે સ્થિર થતી નથી તથા કાર્પણ્યદોષનો ઉચ્છેદ થઈ શકતો નથી. લાખો અને કોટોના દાન કરતાં પણ ખીજના ગુણની કદર કરવી, એમાં વિશેષ ઔદાર્યની જરૂર પડે છે. અપેક્ષાએ કોટોનું દાન સહેલું છે, પણ ગુણની કદર કઠિન છે, કારણ કે—તે યોગ્યતાની ઘણી અપેક્ષા રાખે છે.

ખીજ ગુણો ગમે તેટલા મેળવ્યા હોય, પણ જ્યાં સુધી ખીજના ગુણની ઉપેક્ષા કે તેમના સદ્ગુણો પ્રત્યેની દ્વેષબુદ્ધિ ટળે નહિ, ત્યાં સુધી આત્મવિકાસના માર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. દ્વેષબુદ્ધિ ટળ્યા પછી જ ખીજ બધા સાધનો ઉપયોગી બને છે. ગુણદૃષ્ટિ કેળવ્યા વિના દ્વેષબુદ્ધિ ટળતી નથી. *

* ઉત્ત્ર વિહાર ને તપ જપ કિરિયા, કરતા દ્વેષ તે ભવમાંહે કીરિયા;
યોગનું અંગ અદ્વેષ છે પહેલું, સાધન સવિ લહે તેહથી વહેલું. ૧
—શ્રીમદ્ગોવિંજયજી મહારાજ.

ખીન્તનો લેશ પણ ગુણ જોઈને પ્રમુદિત થવું, એમાં અનેકાન્ત દષ્ટિનો સદુપયોગ છે. જો એમ થાય, તો શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબ વ્યવહાર નયને યથાસ્થાને યોજ્યો એમ કહી શકાય.

ખીન્તના લેશ પણ ગુણને જોઈને મનમાં જો પ્રમોદ-લાવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, તો બહારથી મનુષ્ય ખીજી રીતે ભલે ગમે તેટલો ધર્મી ગણાતો હોય, પણ જિનાજ્ઞા મુજબના વ્યવહારને યથાસ્થાને યોજવાનું બળ હજી તેણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી. અનાદિ કાળથી આપણા આત્મામાં લાગેલા દોષોમાંથી જૂટવાનો સરળ અને સરસ ઉપાય ખીન્તનો થોડો પણ ગુણ જોઈને પ્રમુદિત થવું તે છે. તે માટે પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશો-વિજયજી મ.નું નીચેનું સુલાપિત ખૂબ જ મનનીય છે.

“અન્યમાં પણ દયાદિક ગુણો,
જો જિતવચન અનુસાર રે;
સર્વ તે ચિત્ત અનુમોદિયે,
સન્નિત ખીજ નિરધાર રે.” ૧

પોતાના પરમાણુ જેટલા પણ દોષને પર્વત જેટલો માનવો. એમાં હેતુ એ છે કે—આત્મવિકાસની ઈચ્છાવાળાએ ખીન્તના ગુણોને વ્યવહારથી જોવાના છે અને પોતાના આત્માને નિશ્ચયથી જોવાનો છે. નિશ્ચયથી તો જ્યાં સુધી લેશ પણ અશુદ્ધિથી પોતાનો આત્મા ખરડાયેલો છે, ત્યાં સુધી વખાણવા લાયક નથી. આજે ભલે આપણામાં અદ્ય દોષ છે, પણ જ્યાં સુધી છત્તસ્થપણું છે ત્યાં સુધી દોષોની

ઉત્પત્તિનો સંભવ છે. આથી પોતાનો આત્મા નિઃશંકપણે પ્રશંસવા લાયક બનતો નથી. જો એ પ્રમાણે માનવામાં આવે તો જ સંપૂર્ણ શુદ્ધિ શક્ય બને છે, અન્યથા વિકાસ અટકી જાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેનું પતન પણ સંભવિત છે. જ્યાં સુધી પોતાના આત્મામાં દોષનો એક લવ પણ છે અને તે સંપૂર્ણ શુદ્ધ બન્યો નથી, ત્યાં સુધી તેણે પોતાના આત્માને તત્ત્વથી નિર્ગુણી માનવો એ ભાવિત જ્ઞાનની નિશાની છે. આ રીતે અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી સ્વ-પરના આત્માને જોતાં શીખવું, એ વિવેકજ્ઞાનનું કૃણ છે અને એ શ્રી જિનાજ્ઞાનું રહસ્ય પણ છે.

જાય છે. એટલા માટે જ આપણે હંમેશાં સારા આલંબનોમાં રહેવાનું છે. સર્વ શુભ અનુષ્ઠાનો પણ એટલા માટે જ નિર્માણ થયાં છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓ એ તમામ આલંબનોમાં સર્વ-શ્રેષ્ઠ આલંબન છે. તેથી દરરોજ થોડા વખત તેઓની સાથે એકમેક થવા માટે એકાન્તમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ મહામંત્રનું આરાધન કરવું જોઈએ. એમ કરવાથી થોડા જ વખતમાં આપણી અંતરંગ વૃત્તિઓમાં એટલો બધો પલટો આવે છે, કે જે આજે આપણી કલ્પનામાં પણ ન આવે.

જેમ મોટા અધિકારીઓ પાસે જવામાં માણસ વિનય, સહયતા અને સમયની ચોક્કસાઈ જાળવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિને જ્યારે આપણે આપણા મનમંદિરમાં પધરાવીએ છીએ, ત્યારે એ બધું જાળવવું જરૂરી છે.

મોટા માણસની સાથે વાતકરવામાં જેમ બીજા બધા વિચારોને છોડીને આપણે એકાગ્ર, એકતાન અને એ જ કાર્યમાં ઓતપ્રોત થઈએ છીએ, તેમ પરમેષ્ઠિઓની સાથે મંત્રણા કરતાં આપણે એકાગ્ર બનવું જોઈએ. કોઈ મોટા પુરૂષને આપણે આંગણે બોલાવીએ છીએ, ત્યારે જેમ આપણું આંગણું વાળીચોળીને સ્વચ્છ બનાવીએ છીએ, તેમ પરમેષ્ઠિઓને જ્યારે મનમંદિરમાં પધરાવીએ છીએ, ત્યારે સંકલ્પ-વિકલ્પ રૂપ બધો કચરો દૂર કરી સ્વચ્છ બનવું જોઈએ.

આ રીતે ચોક્કસ સમયે મનની શુદ્ધિપૂર્વક આંતરું

નમસ્કાર-રમરાણુ

જીવનમાં સુખ, શાન્તિ અને સમાધિને કોણ નથી ઈચ્છતું? જીવ માત્રને તેની અભિલાષા હોય જ છે, એટલું જ નહિ પણ રાત-દિવસ તેઓ તે માટે સતત પ્રયત્ન પણ કરી જ રહ્યા હોય છે, પરંતુ જો ખરી રીતે જોઈએ તો સુખથી તેઓ વેગળા જ હોય છે.

આજે આપણા જીવનમાં જો આપણને બહારથી કદાચિત્ ચત્કિંચિત્ સુખ જણાતું હોય, તો પણ તાત્કાલિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આપણું વર્તમાન જીવન સુખમય નથી પણ દુઃખમય છે. સંસારમાં દુઃખનો કાળ અધિક છે, જ્યારે સુખનો કાળ અલ્પ છે. ચારેય ગતિમાં જીવને અનિચ્છાએ અનેકવિધ દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. એ દુઃખોના કારણોને સર્વથા નાબુદ કરવાની સામગ્રી માત્ર મનુષ્યજીવનમાં જ છે. એ કારણે મનુષ્યજીવનની શ્રેષ્ઠતા શાસ્ત્રોમાં જણાવી છે. મનુષ્યજીવન વારંવાર મળતું નથી, જેથી મહાપુરુષોએ સર્વ મનુષ્યોને એક હકીકત ખૂબ જોરદાર રીતે વારંવાર કહી છે કે-‘હું પુણ્યવંતા બંધુઓ! અત્યંત દુર્લભ આ માનવ-જીવન તમોને મળી ગયું છે. આ મનુષ્યજીવનમાં જ દુઃખ અને તેના કારણોને સર્વથા દૂર કરી શકાય છે, માટે જાગો, જાગ્રત પામો અને મળેલ અમૂલ્ય તકને સફળ કરો.’ દુઃખ

કોઈને જરા પણ ગમતું નથી, પરંતુ દુઃખને નાબુદ કરવા માટે દુઃખના કારણોને નાબુદ કરવાં જ પડે છે. કાર્ય-કારણનો અચળ નિયમ આ જગતમાં વર્તે છે. દુઃખનું કારણ પાપ છે અને પાપને નાબુદ કરવાથી દુઃખ નાબુદ થઈ શકે છે. સુખનું કારણ ધર્મ છે અને તેને આરાધવાથી સુખ-શાન્તિ મળે છે.

મહર્ષિઓની આ મહાન શોધ છે. આથી તેઓ માત્ર દુઃખને જ દૂર કરવાનું ન કહેતાં, દુઃખના કારણો-પાપ, અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વાદિને દૂર કરવા ઉપર જ ખાસ ભાર આપે છે. એ જ રીતે જો સુખ-શાન્તિ જોઈતી હોય, તો સુખના કારણભૂત ધર્મને આરાધીને આત્મામાં ધર્મનો સંચય કરો. ધર્મ વિના કદી ક્યારેય કોઈને સુખ, શાન્તિ કે આબાદી પ્રાપ્ત થતી નથી.

પ્રાચીન કાળથી થયેલાં સર્વ મહાપુરુષોએ દુઃખખટુલ એવા આ સંસારમાં અનેકવિધ દુઃખોથી બચાવનાર અને રક્ષણ કરનાર એક માત્ર ધર્મ હોવાથી ધર્મ જ સારભૂત છે-એમ ઉપદેશોત્તું છે. એ ઉપદેશના આધારે અનેક મનુષ્યો ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા, રૂચિ અને આદર ધરાવે છે, સર્વ કોઈ વિવેકી આત્માઓ યથાશક્ય ધર્મકાર્ય કરવા ઇચ્છે છે, એટલું જ નહિ પણ ધર્મકાર્ય કરતા આવ્યા છે અને આજે પણ ધર્મ નિમિત્તે વિવેકી જનસમુદાય કાંઈ ને કાંઈ સુકૃત કરે છે.

પરંતુ આજના ભૌતિક યુગમાં માનવીને માથે દિન-

જે જેઓને આખા નવકારનો એક હજાર જપ કરવા જેટલો સમય ન મળી શકતો હોય, તો તેઓ પણ દરરોજ શ્રી નવકારના પ્રથમ પદ ‘નમો અરિહંતાય’ રૂપ સાત અક્ષરનો જે એક હજાર વાર જપ કરે, તો તે પણ ત્રીશ વર્ષમાં પ્રથમ પદનો કોડ જપ કરી શકે છે. જે મનુષ્ય ધારે, તો આટલો સમય ગમે તે પરિસ્થિતિમાં પણ અવશ્ય મેળવી શકે છે. શુદ્ધ અંતઃકરણ પૂર્વકની માત્ર દસ-પંદર મિનિટની નમસ્કારની આરાધનાથી પરિણામે એક કોડ નમસ્કારના સંસ્કાર આત્મામાં પાડી શકાય છે. આ લાભ નાનોસુનો નથી. નમસ્કારના સંસ્કારથી ચિત્ત વાસિત થયા પછી તેમાં પાપ પ્રવેશી શકતું નથી.

શરૂઆતમાં આ સંસ્કાર આપણે પાડવાના છે અને તે દઢ થયા બાદ એ સંસ્કાર જ આપણા મનને વિના પ્રયત્ને શ્રી નમસ્કાર-ભાવમાં જોડી રાખશે અને પછી સતત તેનું સ્મરણ થતું રહેશે.

નવકાર એ ચૌદ પૂર્વનો સાર છે અને તેનું પ્રથમ પદ ‘નમો અરિહંતાય’ એ નવકારનો પણ સાર છે. પ્રથમ પદ માટે શ્રી મહાનિશિથ સૂત્રમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે.

તિપયપરિછિન્નેગાલાવગ સત્તત્ત્વરપરિમાણંઅણંતમરિઅત્થ-
સારં, અણેગાઈસયગુણસંપઓવેઅં, સત્ત્વમહામંત્ત પવર વિજ્ઞાણ
વીઅંમૂયં, પવચળદેવયાદિદ્વિઅં ॥

અર્થ-(૧) ત્રણ પદ, એક આલાપક અને સાત

ઉપાસનાની દૃષ્ટિએ પ્રથમ પદમાં પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર એકી સાથે થઈ જાય છે. તે માટે નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

અર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાયમુન્નિત્વ રૂપમર્હન્તઃ ।

પૂજ્યોપચારદેશક-પાઠક-નિર્વિપયચિત્તત્વાત્ ॥૧॥

—શ્રી સિંહતિલકસુરિ કૃત મંત્રરાજ રહસ્ય.

અર્થ—અરિહંત પરમાત્મા પાંચેય પરમેષ્ઠિ રૂપ છે, કેમ કે—તેઓમાં પૂજ્યત્વ, ઔપચારિક સિદ્ધત્વ, ઉપદેશકત્વ, પાઠકત્વ અને મુનિનાં જેવું નિર્વિપય ચિત્તત્વ, એમ પાંચેય ગુણો રહેલા છે.

એ રીતે પ્રથમ પદ પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર રૂપ પણ બને છે. શ્રી યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમાં ફરમાવ્યું છે કે—

યદીચ્છેદ્ ભવદાવાગ્નેઃ, સમુચ્છેદં ક્ષણાદપિ ।

સ્મરેત્તદાદિ મંત્રસ્ય, વર્ણસપ્તકમાદિમમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—જો તમે ક્ષણ માત્રમાં સંસાર રૂપી દાવા-નળનો ઉચ્છેદ કરવા ઇચ્છતા હો, તો શ્રી નમસ્કાર મહા-મંત્રના પ્રથમ પદમાં રહેલ સાત અક્ષરો ‘નમો અરિહંતાણ’નું સ્મરણ કરો.

શ્રી નવકારના એકેક અક્ષરના સ્મરણમાં પણ અનંત અનંત પાપકર્મો દૂર કરવાની તાકાત છૂપાયેલી છે. શ્રી નવ-કાર જાપના આ અને બીજા આવા અનેક લાભો હોવાથી

શ્રી નવકારના જાપ આદિમાં એકાગ્રતા લાવવાના ઉપાયો

સાધકો તરફથી ઘણી વખત એક ક્રીયાદ એ આવે છે કે—મહામંત્ર નવકારના જાપમાં એકાગ્રતા લાવવા માટે અમો ઘણો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પણ અમારું મન એમાં એકાગ્ર થતું જ નથી. જાપ વખતે તે ખહાર જ દોડ્યા કરે છે.

આ પ્રશ્ન સાધકને માટે એક મોટામાં મોટી સમસ્યા છે. તેનો યોગ્ય ઉકેલ જ્યાં સુધી ન આવે, ત્યાં સુધી સાધક સાધનામાં સ્થિરતા મેળવી શકતો નથી, આગળ વધી શકતો નથી અને ‘મારું મન સ્થિર થતું નથી.’—એ જાતના વિચારથી હંમેશાં તે મુંઝવણમાં રહ્યા કરે છે. જાપમાં પ્રવેશ કરનારા સાધકને શરૂઆતમાં ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં આવો અનુભવ પ્રાયઃ સૌ કોઈને થાય છે.

આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે નીચેની વિચારણા ઉપયોગી થશે.

એકાગ્રતાનો સંબંધ રસની સાથે છે. કોઈ પણ વિષયમાં જીવને જ્યાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં તે સહજ રીતે એકાગ્ર જાતી જાય છે એવો નિયમ છે.

અને વાસ્તવિક રીતે તેમાં આણુ નેટલો પણ ગુણ નથી, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિઓમાં પર્વત નેટલા ગુણો રહેલા છે અને દોષનો એક અંશ પણ તેઓમાં નથી. સંસારમાં એક બાબત પાંચ વિષયો છે અને બીજી બાબત પાંચ પરમેષ્ઠિઓ છે. પાંચ વિષયો સર્વ અવસ્થામાં કેવી રીતે કેવળ ત્રાસદાયક છે અને પાંચ પરમેષ્ઠિઓ સર્વ અવસ્થામાં કેવી રીતે નિષ્કારણ બાંધવ-તુલ્ય છે અને અનંત સુખમાં હેતુભૂત છે, તે વાત નીચેની હકીકતથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે.

(૧) પાંચ વિષયોનાં સુખને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થતાં જ પાપ શરૂ થાય છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિ પદને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થતાં જ પાપ અપવા લાગે છે.

(૨) પાંચ વિષયોના સુખોની પ્રાપ્તિ ઈચ્છા માત્રથી નહિ પણ કર્મના ઉદયથી થાય છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિ પદોની પ્રાપ્તિ કર્મના ઉદયથી નહિ પણ જીવની ઈચ્છા અને પ્રયત્નના બળથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(૩) પાંચ વિષયોની પ્રાપ્તિથી મળતાં સુખોનો અંત આવે છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિ પદોની પ્રાપ્તિથી મળતાં સુખો અવિનાશી હોય છે.

(૪) પાંચ વિષયોથી મળતાં સુખ અપૂર્ણ હોય છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિ પદોથી મળતાં સુખ પૂર્ણ હોય છે.

(૫) પાંચ વિષયોના સુખને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં જ અશાન્તિ વધવા લાગે છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિ પદને મેળવવાની સાધના કરતાં જ શાન્તિ વધવા લાગે છે.

(૬) પાંચ વિષયોનું સ્મરણ કરતાં જો મરણ આવે તો તીવ્ર દુઃખ અને અસમાધિ થવા લાગે છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિઓનું સ્મરણ કરતાં જો મરણ આવે તો સુખ, શાન્તિ અને સમાધિ ટકી રહે છે.

(૭) પાંચ વિષયોનું સ્મરણ કરતાં જો મરણ પામે તો દુર્ગતિ મળે છે, જ્યારે પાંચ પરમેષ્ઠિઓનું સ્મરણ કરતાં જો જીવ મરણ પામે તો નિયમા સદ્ગતિગામી થાય છે.

(૮) સંસારમાં પાંચ વિષયોનું સામ્રાજ્ય એકછત્રીય છે. જ્યાં સુધી શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિઓનું શરણ નથી મળતું, ત્યાં સુધી સંસારવર્તી તમામ જીવો ઉપર તેઓની આજ્ઞા અખંડપણે પ્રવર્તે છે. આવા બળવાન શત્રુઓને જીતનાર તથા પોતાને શરણે આવનાર બીજાને જીતાડનાર હોવાથી, શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિઓ વિશ્વના તમામ જીવોના નિષ્કારણ ઉપકારી એવા પરમ બાંધવો છે.

આવી જાતની સૂક્ષ્મ વિચારણાથી અવિદ્યાજનિત અસત્ વિકલ્પો ઘસાતા જાય છે અને સમ્યગ્ વિચારોનું બળ પુષ્ટ બને છે. વિચારોની પુષ્ટતા જ્યારે પરાક્રાષ્ટો પહોંચે છે, ત્યારે તેમાંથી કાર્યની નિષ્પત્તિ અવશ્ય થાય છે.

આચારથી અપરિમાર્જિત વિચાર જેમ કાર્યકર નીવડતો નથી, તેમ વિચારથી અપરિમાર્જિત આચાર પણ સંપૂર્ણ કાર્યક્ષમ બની શકતો નથી. આથી શ્રદ્ધાની સ્થિરતા માટે પ્રત્યેક વિષયમાં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિપૂર્વક વસ્તુના ધર્મોને વિચારવાની જરૂર છે.

શ્રી નવકારના નામમાં એકાગ્રતા લાવવા માટે સૌથી વધુ ચિત્તની પ્રસન્નતા છે. મૈત્રી આદિ લાવનારી ચિત્ત પ્રસન્ન બને છે. મોટે ભાગે જ્યાં સુધી જીવ કેવળ પોતાના જ સુખ-દુઃખ અને સગવડ-અગવડને પ્રધાનપણે વિચાર કરે છે. ત્યાં સુધી તેનું ચિત્ત હંમેશાં અપ્રસન્ન, એકચુકત તથા ઉદ્વિગ્ન રહે છે. તેના સ્થાને પોતાની જેન પોતા સિવાય બીજા જીવોના પણ હિતને અને સુખનો લાભ ધારણ કરવાથી ચિત્ત અપ્રસન્ન મરી પ્રસન્નતા અનુભવે છે.

આ સંસાર એ દુઃખનો દાવાનળ છે. તેમાં વિવિધ જાતિઓમાં અને વિવિધ ગતિઓમાં અનંતાનંત જીવો અપાર વેદના ભોગવી રહ્યા છે. તે ‘જ્યાં જીવોના દુઃખ દૂર થાયો અને તેઓ જ્યાં પરમાનંદસ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે.’-આ જાતિના વિચારથી પોતાના દુઃખો પણ ભૂલી જવાય છે અને ચિત્તમાં પ્રસન્નતા પ્રગટે છે.

વળી ચિત્તનો એક દોષ ચંચળતા છે, જેના કારણે મન સ્થિર રહેતું નથી. તે ચંચળતા દૂર કરવા માટે મંત્રના પદોમાં મનને બાંધી દેવું જરૂરી છે. આ કાર્ય અભ્યાસથી સાધ્ય છે. અભ્યાસ વળતે મહામંત્ર શ્રી નવકારના અક્ષરોમાં જ ઉપયોગ રાખવો જોઈએ અને તે સિવાય બીજા તમામ સંકલ્પ-વિકલ્પો છોડી દેવા જોઈએ. આથી વારંવારના અભ્યાસથી ચંચળ ચિત્ત પણ સ્થિરતા પામે છે.

આખો નવકાર અથવા નવકારના પ્રથમ પદસ્વરૂપ ‘નમો અરિહંતાણુ’ પદને એવી રીતે રટી લેવું કે-ઉંઘમાં

પણ જોની સંસ્કારધારા ચાલુ રહે. જો પ્રમાણે જોકાદ પદને દૃઢ રીતે આત્મસાત્ કરવાથી પણ ખીમે ખીમે ચિત્તની સંચળતા નામનો દોષ આપોઆપ ટળી જાય છે અને સંચળતા ટળ્યા પછી નવકારના જાપ વખતે મન આપોઆપ તેમાં સ્થિર જાની જાય છે.

વળી ચિત્તની સ્થિરતા માટે એક મહત્ત્વની વાત જો પણ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે-સાધનાના ક્ષણ સંખ્યાની ઉત્સુકતા ટોકી દેવી જોઈએ, કારણ કે-જીજ્ઞાસુ કારણોની જેમ અપાળે ક્ષણની ઉત્સુકતા પણ જોકાચતામાં એક બહુ જ બાધક વસ્તુ છે. આપણું સમગ્ર લક્ષ્ય વર્તમાનમાં પરમેષ્ઠિજોના વાગ્ડ અક્ષરોમાં, આકૃતિમાં અથવા તેજોના શુભોમાં અથવા તેજોના સ્વરૂપમાં પરોવવાનું છે. જો આપણું પ્રાપ્ત કર્ત્તવ્ય છે. અર્થાત્ આપણું અનંતર જોય પરમાત્મામાં ચિત્તને સ્થાપન કરવું તે છે. પરંપર જોય તો જોના પ્રભાવે સિદ્ધ થવાનું છે. જેમ કીડતાવાળા શહેરમાં દ્વાર વિના પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, તેમ અનંતર જોયને છોડીને પરંપર જોયની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. આપણી વર્તમાન પ્રાપ્ત ફરજ જો આપણે બરાબર અટકા કરીશું, તો તેનું ક્ષણ તો ચોક્કસ કાળે અવશ્ય મળવાનું છે. આથી ફક્તની ઉત્સુકતાને તજીને જાપ વખતે જોયમાં ચિત્તને સતત રીતે પરોવવાની ક્રિયા જો જ આપણા માટે અત્યારે મુખ્ય અને મહત્ત્વની વસ્તુ છે. આપણું જે મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે, તેને આપણે જેવી તીવ્રતાથી બળનીજો

છીએ, તે મુજબ જ ફળ પણ આપણી નિકટ આવતું જાય છે.

આપણા મુખ્ય ધ્યેયની સતત જાગૃતિ રહે, તે માટે જાપ વખતે સાધકે નવકાર પાસે શાન્ત ચિત્તે પ્રણિધાન-પૂર્વક નીચેની પ્રાર્થના કરવી લાલચાયક છે.

પ્રાર્થના

“હે પરમ ભંગળ નવકાર! તારા ચરણે આવેલો હું
એટલું જ માગું છું કે-તારા અચિંત્ય પ્રભાવથી નિયમિત
અખંડિત રીતે ઉત્સાહથી અને એકાગ્રતા સાથે પરમ પદની
પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી તને આરાધવાનું સામર્થ્ય મારામાં
પ્રગટે. મને ખીણું કશું જ જોઈતું નથી.”

આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાં દત્તચિત્ત રહેનાર
સાધકનું મન દિન-પ્રતિદિન નવકારમાં વધુ ને વધુ સ્થિરતા
અનુભવશે.

ધ્યાન સાધના

મૈત્ર્યાદિભાવયોગેન, શુભધ્યાનપ્રભાવતઃ ।

સુખં-સુખેન પ્રાપ્નોતિ, જીવોમોક્ષં ન શંસયઃ ॥૧॥

અર્થ—મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ વડે તથા શુભ ધ્યાનના પ્રભાવથી જીવ અત્યંત સુખપૂર્વક મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, એમાં સંશય નથી.

ધ્યાનનો હેતુ

સકલ કર્મના ક્ષય રૂપ મોક્ષ આત્મજ્ઞાનથી થાય છે અને આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી થાય છે. એટલા માટે ધ્યાન એ જ આત્માનું પરમ હિત કરનાર છે. આત્મા દેહથી ભિન્ન છે. જ્ઞાની મહાત્માઓને આનો સાક્ષાત્ અનુભવ છે. ધ્યાનના વિશિષ્ટ અભ્યાસીઓને પણ દેહથી ભિન્ન એવા આત્માનો અનુભવ કરવાનો હોય છે. “ સર્વં જીવો પોતાનું અને પરનું આત્મકલ્યાણ સાધી મુક્તિસુખ પામે. ”—એ શુભ ધ્યાનનું મુખ્ય કારણ છે. સંસારના સર્વ તારકોએ પહેલાં શુભ ધ્યાન ધ્યાવીને પોતાના આત્માને જાણ્યો અને અને પછી જગતના જીવોને તેનો બોધ આપ્યો. આત્માની પરમ ઉન્નતિ સાધવા માટે ધ્યાનની પરમ આવશ્યકતા છે. ધ્યાનથી જ આત્માનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે.

ધ્યાનનું સ્વરૂપ

દ્યેયમાં ચિત્તની એકાગ્રતા એ ધ્યાન છે. કોઈ પણ એક વિષયમાં ચિંતન અને લાવનાથી તદ્લીન-તન્મય બની જવું એ ધ્યાન છે. મહર્ષિ પતંજલિએ ૧-યમ, ૨-નિયમ, ૩-આસન, ૪-પ્રાણાયામ, ૫-પ્રત્યાહાર, ૬-ધારણા, ૭-ધ્યાન અને ૮-સમાધિ-એમ યોગનાં આઠ અંગો કહ્યા છે. તેમાં સાતમા ધ્યાનનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ એવું જે આઠમું અંગ સમાધિ છે, તેની સમીપ જ છે. તદુપરાન્ત જૈન શાસ્ત્રકારોની દૃષ્ટિએ ધ્યાન એ એક અભ્યંતર તપ છે. આમ અભ્યંતર તપનું સર્વશ્રેષ્ઠ અંગ ધ્યાન છે. આવા ધ્યાન રૂપી અભ્યંતર તપથી કર્મનો સંવર અને કર્મની નિર્જરા થાય છે તથા મોક્ષસુખ પમાય છે.

ધ્યાનના પ્રકારો

ધ્યાનના ચાર પ્રકારો છે. ૧-આર્તધ્યાન, ૨-રૌદ્રધ્યાન, ૩-ધર્મધ્યાન અને ૪-શુકલધ્યાન. આર્તધ્યાન અને રૌદ્ર-ધ્યાન અપ્રશસ્ત-અશુભ ધ્યાન કહેવાય છે. તે તો પ્રાયઃ સર્વ સંસારી જીવોને વિના પ્રયાસે થયા કરે છે. બાકીના બે ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન પ્રશસ્ત-શુભ ધ્યાન છે, અને તે ધ્યાન માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. સંક્ષેપમાં ધ્યાનના બે ભેદ છે. અશુભ ધ્યાન અને શુભ ધ્યાન. અશુભ ધ્યાનથી અનિદ્રા રૂણ મળે છે અને સંસાર વધે છે, જ્યારે શુભ ધ્યાનથી ઈદ્ર રૂણ મળે છે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં ધ્યાન એટલે શુભ ધ્યાન સમજવું.

ધ્યાનના અધિકારી

ધ્યાનના અધિકારી થવા માટે જીવનમાં દાન કરવાની, ન્યાય-નીતિપૂર્વકના શીલપાલનની તથા મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓની જરૂર છે. આપણને મળેલાં તન-મન-ધન ઇત્યાદિથી પરતું હિત થાય તેમ કરવું, એ દાન છે. માર્ગાનુસારિતા પૂર્વકનું ન્યાય-નીતિમય જીવન જીવવું, એ શીલ છે. સર્વ જીવોનું શ્રેય સાધવાની શુભ ભાવના, એ મૈત્ર્યાદિ ભાવના છે. ધ્યાનમાં પ્રવેશવા માટે દાન, શીલ અને મૈત્ર્યાદિ ભાવનાની પૂર્વ-ભૂમિકા હોવી જોઈ એ. માર્ગાનુસારિણાથી માંડીને સમ્યગ્-દષ્ટિ, દેશવિરત્તિ, સર્વવિરત્તિધર, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત જીવો ઉચ્ચ પ્રકારના ધ્યાનના અધિકારી ગણાય છે.

ધ્યાનનું ફળ

ધ્યાનથી જ આત્માની વિશુદ્ધિ થાય છે, ધ્યાનથી જ આત્માનું યથાર્થ શુદ્ધ અને પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટે છે, ધ્યાનથી જ સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને ધ્યાનથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ધ્યાનનો સમય

ધ્યાન માટે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની સંધ્યાનો સમય વધારે સારો મનાય છે. વિશિષ્ટ પ્રકારના ધ્યાન માટે પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન ઇત્યાદિ સંધિના દિવસો, જેવાં કે-અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા, એકમ, ત્રણેય ચતુર્માસની અડ્ડાઈ ઓ, જન્મે શાશ્વતી ઓળી તથા દીપાવલીના દિવસો વધારે સારા મનાય છે. આવા સંધિના સમયે દેહ અને

આત્માની સિન્નતા શીઘ્ર લક્ષ્યમાં આવી જાય છે. દેહ અને આત્માનો ભેદ આવા સંધિકાલના પ્રભાવે ધ્યાન વડે સહેલાઈથી સમજાય છે. આથી જ જ્ઞાનીઓએ સંધ્યા સમયે પૂજા, આરતિ, ધ્યાન વગેરે કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તે સમયે જગતના અન્ય નૈસર્ગિક તત્ત્વો પણ ધ્યાનાદિમાં પોષક બને છે અને સાંસારિક વ્યવહારમાં બાધક બને છે. ધ્યાનની માત્રા વધારવા માટે કૃષ્ણ પક્ષ કરતાં શુકલ પક્ષ વધારે સારો ગણાય છે, કારણ કે-ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના પણ ધ્યાનમાં સહાયક બને છે. રાત્રે સૂતાં પહેલાંનો સમય અને બ્રાહ્મમુહૂર્તે ઉઠ્યા પછીનો સમય પણ ધ્યાન માટે સારો ગણાય છે. હંમેશાં એક નિશ્ચિત સમયે નિયમિતપણે ધ્યાનનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

ધ્યાનને યોગ્ય સ્થાન

જ્યાં મન પ્રસન્ન રહે તેવા પ્રશાન્ત, નિર્જન અને પવિત્ર સ્થાનો ધ્યાન માટે પસંદ કરવા જોઈએ તથા તેથી વિપરીત અશાન્ત, બહુ વસ્તીવાળા અને અપવિત્ર સ્થાનો ધ્યાન માટે તદ્દન પ્રતિકૂળ હોવાથી છોડી દેવા જોઈએ. ગિરિગુફા; સમુદ્ર તટ, પવિત્ર શીલા આદિ કુદરતી રીતે સૌન્દર્યયુક્ત સ્થાનો ધ્યાન માટે વધારે યોગ્ય ગણાય છે. ગૃહસ્થોએ સગવડ અનુસાર ઘરમાં જ ધ્યાન માટે કોઈ અલગ ભાગ રાખવો જોઈએ.

ધ્યાનમાં આસન

ધ્યાનમાં બિછાવવાનું આસન ગરમ કાપડનું રાખવું.

ઘાસનું આસન યા લાકડાનું પાટિયું પણ આસન તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય. પદ્માસન, સિદ્ધાસન, સુખાસન, પર્યાકાસન વગેરે અનુકૂળ આસને કરોડરજી સીધી રહે તેમ બેસીને ધ્યાન કરવું જોઈએ. તથા સમય, સ્થાન તથા આસન નિયમિત અને અનુકૂળતા મુજબ રાખવા.

ધ્યાન માટે દિશા

સવારે પૂર્વદિશામાં મુખ કરીને અને બપોર પછી ઉત્તરદિશામાં મુખ કરીને ધ્યાનમાં બેસવું એ ઉત્તમ છે.

આત્માની ત્રણ અવસ્થા

ધ્યાનનો મુખ્ય હેતુ પરમાત્માપણું પ્રગટ કરવું એ જ છે. આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ એ જ પરમાત્માપણું છે. તેથી આત્માની વિવિધ અવસ્થાનું જ્ઞાન મેળવવું જરૂરી છે. આ જીવની ત્રણ અવસ્થા છે. બહિરાત્મદશા, અંતરાત્મદશા અને પરમાત્મદશા. શરીર આદિ પરપદાર્થોમાં આત્મબુદ્ધિ રહેલી, એ બહિરાત્મદશા છે. શરીરાદિ સર્વ પરપદાર્થોથી હું ભિન્ન ચતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું—એવી સમજણ થવી, એ અંતરાત્મદશા છે. સર્વ કર્મબંધનોથી મુક્ત, શુદ્ધ, બુદ્ધ, અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્યાદિથી યુક્ત આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવું, એ સર્વશ્રેષ્ઠ પરમાત્મદશા છે. આ રીતે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણી, બહિરાત્મદશાને તજી અને અંતરાત્મદશાને મેળવી પરમાત્મદશાને ધ્યાવવી. જ્યારે પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરીએ, ત્યારે જ ધ્યાનની ખરી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય.

ઉચ્ચ કોટિના લબ્ધ આત્મામાં આ કર્ણુદ્રૃતા સ્વાભાવિક હોય છે. કર્ણુ ભાવના ભાવવાથી દયા પ્રગટે છે અને આપણી આધ્યાત્મિકતા સદા વૃદ્ધિ પામે છે.

૪-માધ્યસ્થ્ય ભાવના

અધર્મી, અપરાધી, પાપી અને દુરાચારી જીવોનાં અધર્મ, અપરાધ, પાપ અને દુરાચારો, કે જે અસાધ્ય હોય, તે પ્રતિ દ્વેષ, ક્રોધ કે તિરસ્કાર કર્યા સિવાય ઉદાસીનતા સેવવી-ઉપેક્ષા કરવી, એ માધ્યસ્થ્ય ભાવના છે. આ ભાવનાથી સહનશીલતા પ્રગટે છે અને સમતાભાવ વૃદ્ધિ પામે છે.

અનિત્યત્વાદિ બાર ભાવનાઓ

મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ ઉપરાન્ત નીચે પ્રમાણે અનિત્યત્વાદિ બાર ભાવનાઓ વારંવાર ચિંતવવા યોગ્ય છે.

૧-અનિત્ય ભાવના : સંસારના સર્વ પદાર્થો પર્યાય દષ્ટિથી અનિત્ય છે.

૨-અશરણુ ભાવના : સંસારમાં ધર્મ સિવાય સાચું શરણુ કોઈ નથી.

૩-સંસાર ભાવના : વિષય-કષાય રૂપ સંસાર સદા દુઃખમય છે.

૪-એકત્વ ભાવના : આ આત્મા એકલો આગ્યો છે અને એકલો જ્વાનો છે.

૫-અન્યત્વ ભાવના : આ આત્મા સર્વ પરપદાર્થોથી ભિન્ન છે.

૬-અશુચિ ભાવના : શરીર અશુચિમય છે.

૭-આશ્રવ ભાવના : આશ્રવથી કર્મબંધ થાય છે અને ભવભ્રમણ વધે છે.

૮-સંવર ભાવના : સંવરથી કર્મ અટકે છે અને ધ્યાનની રૂચિ જાગે છે.

૯-નિર્જરા ભાવના : નિર્જરાથી કર્મક્ષય છે અને ધ્યાનવૃદ્ધિ થાય છે.

૧૦-ધર્મ સુ-આખ્યાન ભાવના : ખરેખર શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ ધર્મને સુંદર રીતે પ્રકાશ્યો છે.

૧૧-લોક ભાવના : દ્રવ્યપર્યાયાત્મક લોકનું યથાર્થ સ્વરૂપ ભાવનું તે.

૧૨-બોધિ હુલ્લભ : સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ હુલ્લભ છે.

મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ અને અનિત્યત્વાદિ બાર અનુપ્રેક્ષા (ભાવનાઓ) નિરંતર ભાવવાથી ચિત્તની નિર્મળતા વધે છે, વિક્ષેપો ઘટે છે, ધ્યાનની રૂચિ જાગે છે, ધ્યાનમાં સ્થિરતા થતાં આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ મોક્ષમાર્ગે યથાશક્તિ પ્રયાણ થાય છે.

ધ્યાનમાં આલંબન

આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું, એ ધ્યાનનો મુખ્ય હેતુ છે. આ ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે ધ્યાનમાં આલંબન કેનું લેવું, તે એક અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. સિદ્ધ અને સંસારી સૌનાં આત્માઓ સત્તાથી (દ્રવ્યથી) તો એક સરખા જ છે. સિદ્ધાત્માઓમાં આત્માના સર્વ ગુણો પૂર્ણપણે પ્રગટ

થાય છે, જ્યારે સંસારી આત્માઓમાં આ આત્મગુણો પૂર્ણપણે પ્રગટ થયા નથી. અર્થાત્ સંસારી જીવો સર્વ કર્મબંધનથી સર્વથા મુક્ત થયા નથી, એ જ ભેદ છે. આ ભેદ આપણે ધ્યાનમાં પ્રયાસો દ્વારા દૂર કરવાનો છે, જેથી આપણે ધ્યાનમાં સ્વાભાવિક રીતે એવું જ આલંબન લેવું જોઈએ, કે જે આત્માઓએ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું હોય. આવા આલંબનો તરીકે શ્રી અરિહંત ભગવંતો અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતો છે. તેથી ધ્યાનમાં એ અરિહંત ભગવંતો અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંત આદિ પંચપરમેષ્ઠિઓને ધ્યેય રૂપે રાખી, તેઓના જેવા શુદ્ધ, ખુદ્ધ અને મુક્ત થવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

જેવું આલંબન તેવું ફળ

‘જેવું ધ્યાન ધરીએ તેના જેવા થઈએ.’—આ એક અચલ-વ્યાપક ન્યાય છે. એ ન્યાયે શ્રી વીતરાગદેવનું ધ્યાન કરનાર વીતરાગ થાય છે અને સરાગીનું ધ્યાન કરનાર સરાગી જ થાય છે. તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતોનું અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોનું ધ્યાન કરવું એ જ યોગ્ય છે.

શ્રી સિદ્ધ પરમાત્મા અશરીરી છે, અરૂપી છે, ઇન્દ્રિયાતીત છે અને સચ્ચિદાનંદમય છે, તેથી તેઓનું ધ્યાન ધરનાર આત્મા આત્માની તેવી ઉચ્ચ દશાને પામે છે.

શ્રી અરિહંતદેવનું ધ્યાન ધરનાર આત્મા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર અને અનંત વીર્યાદિ આત્મગુણોને પૂર્ણપણે પ્રગટાવી તેઓના જેવો થાય છે, એ શંકા

વગરની વાત છે. આથી ધ્યાતાએ વીતરાગ શ્રી અરિહંત-
દેવનું અને સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ અને
તેઓનું સ્વરૂપ ગુરૂના ઉપદેશથી તથા શાસ્ત્રના વાંચન-
શ્રવણાદિથી જાણી લેવું જોઈએ.

શ્રી વીતરાગ લગવાનના આત્માના ગુણો અનંત છે.
તેઓના અનંત ગુણોનું વર્ણન શબ્દોમાં થઈ શકે તેમ
નથી. તેઓના અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર
અને અનંત વીર્યાદિ ગુણોનું નિરંતર ચિંતન કરવાથી
આપણા આત્મામાં સુપુખ્તપણે રહેલાં એ સર્વ ગુણો
ધીરે ધીરે જાગૃત થાય છે. આ રીતે શ્રી વીતરાગ
લગવંતનું ધ્યાન ધરતાં ધરતાં ધ્યાતા સ્વયં ધ્યેય રૂપ બની
જાય છે, એ જ ધ્યાનનું સર્વશ્રેષ્ઠ રૂપ છે. આ બધું ધ્યાતાને
સ્વયં અનુભવથી જ સંપૂર્ણપણે સમજાય છે. તેથી ધ્યાનનું
ખરૂં રહસ્ય અને ખરૂં મહત્ત્વ સમજવા ઈચ્છનારે આનો
સ્વાનુભવ કરવો જોઈએ.

ધ્યાનના આલંબન રૂપ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના
દ્રવ્ય-ગુણપર્યાયનું ધ્યાન કરવાથી આત્માના જ દ્રવ્ય-ગુણ-
પર્યાયનું ધ્યાન થાય છે, માટે શ્રી વીતરાગદેવ જ ધ્યાનનું
ઉત્કૃષ્ટ આલંબન છે.

ધ્યાનાવસ્થામાં કર્મબંધનની મંદતા

ધ્યાનમાં આગળ વધતાં મનની સ્થિરતા પ્રગટે છે,
ધ્યેયમાં તદ્દિલનતા આવે છે અને મન-વચન-કાયાના યોગો
સ્થિર બને છે. તેથી નવાં કર્મોનો આશ્રવ અત્યંત મંદ
બની જાય છે, જુનાં કર્મો ક્ષીણ થતાં જાય છે અને આ

ગુણો પ્રગટ થતાં જાય છે. આ રીતે આત્મા કુર્મખંધનથી મુક્ત થતાં ઉન્નત બને છે અને ધીમે ધીમે આત્મોન્નતિ કરતાં કરતાં તે વધારે ને વધારે ઉજ્જવલ બનતો જાય છે.

ધ્યાનનું પારંપરિક ફળ

ધ્યાનની શરૂઆતમાં પ્રથમ પ્રશસ્ત બાહ્ય પદાર્થોનું ધ્યાન કરવું, પછી શ્રી વીતરાગ ભગવાનની પ્રતિમાનું ધ્યાન કરવું અને પછી તે પરમાત્માના ગુણોનું ચિંતન કરવું. આમ શ્રી વીતરાગદેવતા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખ વગેરે આત્મગુણોનું ધ્યાન કરવાથી આ લોકમાં સર્વ સુખ મળે છે, પરલોકમાં સ્વર્ગના સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને પરંપરાએ મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આવું શુભ ધ્યાન કરવાથી ભૂત-ભવિષ્યકાળના જ્ઞાનનો બોધ થાય છે અને દેહથી સિન્ન આત્માની સ્થિતિ સમજાય છે. જેમ વસ્ત્ર અને દેહ ખરેખર સિન્ન છે અને જેમ તલવાર અને મ્યાન પરસ્પર સિન્ન છે, તેમ આ દેહ અને દેહમાં રહેલ આત્મા પણ પરસ્પર સિન્ન છે તે ધ્યાનના પ્રભાવે સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. આવું યથાર્થપણે જ્યારે સમજાય છે, ત્યારે જ સાચું આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે અને ત્યારે જ યથાર્થપણે મોક્ષમાર્ગે પ્રયાણ થાય છે. આમ દેહસિન્ન આત્મા પ્રગટપણે લક્ષ્યમાં આવતાં સર્વ કર્મોને ક્ષીણ કરવાનો માર્ગ હાથ લાગે છે અને સંસારસમુદ્રને પાર કરી મોક્ષને પામી શકાય છે. આથી જ મોક્ષમાર્ગમાં શુભ ધ્યાનનું અને તેના અભ્યાસનું અપૂર્વ મહત્ત્વ વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

સંકલેશ નાશનો રામબાણ ઉપાય

“કલેશે વાસિત મન સંસાર, કલેશરહિત મન તે લવપાર.”

ઉપરનું ટંકશાળી વચન પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશો-
વિજયજી ગણિવરનું છે. તેઓશ્રીની સર્વનયસાધેક્ષ અનુ-
ભવ વાણી વર્તમાનકાળે આરાધનાપ્રિય આત્માઓ માટે એક
પરમ દીવાદાંડી સમાન છે. પૂજ્યશ્રીએ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત
ભાષામાં અનેક ઉત્તમ ગ્રંથો રચ્યા છે. તેમાં વિશેષ ખુશી
થવા જેવું તો એ છે કે-તેઓશ્રીએ ગુર્જર ભાષામાં પણ
વિપુલ સાહિત્ય રચ્યું છે માત્ર સાહિત્ય રચ્યું છે એટલું જ
નહિ, પણ ગુર્જર કૃતિઓમાં પણ શાસ્ત્રોનાં પરમ રહસ્યોને
પ્રગટ કરવામાં તેઓશ્રીએ અપૂર્વ સફળતા પણ પ્રાપ્ત કરી
છે. આમ કરીને અદ્ય ઝોધવાળા જીવો માટે તેઓશ્રીએ
આરાધનાનો માર્ગ ઘણો જ સરલ બનાવી આપ્યો છે.
તેઓશ્રીની કોઈ પણ ગુર્જર કૃતિનું મનન-ચિંતન કરનાર
આત્માને કોઈ અપૂર્વ તાજગી અનુભવવા મળે છે.

અહીં રજુ કરવામાં આવેલ ‘અમૃતવેલ’ નામની
સજ્જાય ત્રિકાળ આરાધના માટે અત્યંત આવશ્યક અને
ઉપયોગી હકીકતથી ભરપૂર શ્રી ચરિત્રણ પયન્નો તથા
શ્રી પંચસૂત્ર આદિ મહાન શાસ્ત્રોના આધારે તેઓશ્રીએ
રચેલ છે. ‘અમૃતવેલ’ નામની સજ્જાયનું જેવું નામ છે,
તેવા જ ગુણોથી તે ભરપૂર છે.

આ દેહથી જ મોક્ષસુખનો ચર્કિચિત્ અનુભવ કરવાની

જેમને તીવ્ર તમન્ના જાગી હોય, તેમણે આ સજ્જાત્રમાં રજી થયેલ ઉપદેશને આત્મસાત્ જનાવવા માટે સહૃદય ભાવે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. નિષ્કપટ ભાવે થોડા દિવસ સુધી ત્રણ સંધ્યાએ આ પ્રયત્ન નિયમિત ચાલુ રાખવાથી, આ-રાધક આત્માના માનસિક કલેશો પાતળા પડે છે અને જાણે પોતાનું મન દિન-પ્રતિદિન વધુ ને વધુ પ્રસન્ન અને સાર્વિક આનંદથી ભરપૂર જની રહ્યું હોય એવો સાક્ષાત્ અનુભવ થયા સિવાય રહેતો નથી. એની ખાત્રી માટે ‘કરી જુઓ અને અનુભવો.’ અનુભવી પુરુષોનું કથન છે કે-તેનાથી માનસિક સંકલેશો અવશ્ય ટળે છે.

આ સજ્જાત્રને શ્રી પંચસૂત્રાદિ મહાન ગ્રંથોની સાથે કેવી રીતે સંબંધ છે, તે જાણવા માટે શ્રી પંચસૂત્રના પ્રારંભમાં આવેલી નીચેની હકીકત ઉપયોગી છે, જેથી તે અહીં રજી કરીએ છીએ. શ્રી પંચસૂત્રની શરૂઆતમાં કહ્યું છે કે-

“લોકમાં નિશ્ચે આ જીવ અનાદિ છે. જીવનો વિષય-કપાય રૂપ અને તેના ફલસ્વરૂપ ચાર ગતિ રૂપ સંસાર અનાદિ છે. તે સંસાર અનાદિ કર્મસંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. કર્મસંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી તે સંસાર દુઃખ રૂપ છે, દુઃખના ફળવાળો છે અને દુઃખનો જ અનુબંધ કરાવનાર છે. કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ અને દુઃખ રૂપ એવા સંસારના નાશનો ઉપાય શુદ્ધ ધર્મનું સેવન કરવું તે છે. શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ પાપકર્મના નાશથી થાય છે અને ‘પાપ-કર્મનો’ નાશ તથા ભવ્યત્વાદિ કારણોના પરિપાકથી થાય છે.

તે તથાલબ્યત્વાદિ ભાવોને પરિપક્વ કરવાના સાધનો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ચતુઃ શરણુગમન-શ્રી અરિહંતાદિ ચારને શરણે જવું તે.

(૨) દુષ્ટત ગર્હા-પાપકર્મની નિંદા-બુદ્ધિ સા કરવી તે.

(૩) સુકૃતની અનુમોદના કરવી તે.

એ કારણે કલ્યાણકામી લબ્ય આત્માઓએ મનની એકાગ્રતાપૂર્વક ત્રિસંધ્યાએ એ ત્રણને કરવાં જોઈએ અને મનમાં જ્યારે જ્યારે રાગ-દ્વેષજનિત સંકલેશ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે ત્યારે તો તેને વારંવાર કરવાં જોઈએ.”

‘અમૃતવેલ’ નામની સજ્જાયમાં પણ ચતુઃશરણુ-ગમન, દુષ્ટત ગર્હા અને સુકૃત અનુમોદના-આ ત્રણ વસ્તુઓને જ પદ્ધતિસર સમન્વયવામાં આવેલ છે. તે સિવાય તેમાં ખીણ પણ આરાધનામાં અત્યંત ઉપયોગી અને પ્રયોજનભૂત હકીકત રજુ કરવામાં આવી છે, કે જે આરાધના-પ્રિય આત્માઓને ખૂબ જ આવશ્યક છે.

આ સજ્જાય કૃતિમાં જો કે નાની છે, પરંતુ તેમાં ધર્મની શરૂઆતથી માંડી મોક્ષ પર્યન્તનો ઉપદેશ સમાયેલો છે. એમાં એટલો બધો ગંભીર અર્થ ભર્યો છે કે-જો તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવે, તો એક મહાન ગ્રંથ બની જાય. અરે ! આખી સજ્જાય તો દૂર રહી, પણ તેની કોઈ એકાદ કડી કે પદ પણ એટલા ગંભીર ભાવથી ભરેલા છે કે-તેનો વિસ્તાર કરતાં એક મોટું પુસ્તક બની જાય.

સજ્જાયના કર્તા મહાપુરુષે મોક્ષમાર્ગની વાસ્તવિક આરાધના માટે અનેક શાસ્ત્રોનો સાર આ સજ્જાયમાં ખૂબ

કાળજીપૂર્વક ગોઠવી દીધો છે. આ સન્ન્યાયનું ચિંતન-મનન કરતાં, પૂ. ઉપાધ્યાય મહારાજશ્રીની બહુશ્રુતતા, કુશાગ્ર બુદ્ધિ, માર્ગપ્રેમ, કરુણા અને પરોપકારભાવની પ્રતીતિ થાય છે અને તેઓશ્રી પ્રત્યે કોઈ પણ સહૃદયી આત્માનું મસ્તક નમી પડે છે. આરાધના વિષયક ચોટલી બધી સામગ્રીના તેમાં સંક્ષેપમાં સમાવેશ થયો છે, કે તેને જો દૂકમાં કહેવું હોય, તો એમ પણ કહી શકાય કે-તેઓશ્રીએ એક મહાસાગરને ગાગરમાં સમાવી દીધો છે. તેઓશ્રીની આ કૃતિનું જેમ જેમ અવગાહન વધતું જાય છે, તેમ તેમ આરાધકભાવની વૃદ્ધિ તથા “વાણી વાચક જસ તણી, કોઈ નયે ન અધુરી.”-એ વાક્યની અંતઃકરણમાં દઢ પ્રતીતિ સહજ ભાવે થઈ જાય છે. યોગ અને અધ્યાત્મ માર્ગની સંગતિ કરીને એ જન્મે માર્ગોનું રહસ્ય તેઓશ્રીએ તેમાં પ્રગટ કર્યું છે.

‘અમૃતવેલ’ની આ સન્ન્યાય માનસિક સર્વ પ્રકારના કલેશોના નાશ માટેનો એક રામબાણ ઉપાય છે. જેમ જેમ મનમાં કલેશનો નાશ થતો જાય છે, તેમ તેમ નિરૂપાધિક આત્મિક સુખનો અનુભવ વધતો જાય છે અને તેના પ્રભાવે સંસારમાં પણ મોક્ષસુખની ઝાંખી થઈ શકે છે, તેમ જ પરિણામે આત્મા સદાને માટે સર્વ કલેશોથી રહિત બની પરમાનંદ પદની પ્રાપ્તિ કરવા માટે ભાગ્યશાળી બને છે. હવે તે સન્ન્યાય નીચે આપવામાં આવે છે.

સૌ કોઈ આ સન્ન્યાયના ભાવને જીવનમાં ઉતારો અને નિરૂપાધિક આત્મિક સુખનો અનુભવ કરો, એ જ અવ્યર્થના.

આરાધનાપ્રિય આત્માઓને મોટે ત્રિકાળ
આરાધનાનું સ્વરૂપ દર્શાવનાર સુપ્રસિદ્ધ

“ અમૃતવેલ ” નામની સજ્જાત્રી

(સ્વામી સીમંધરા વિનતિ-એ દેશી.)

ચેતન જ્ઞાન અબ્જવાળીએ, ટાળીએ મોહ સંતાપ રે;
ચિત્ત ડમડોળતું વાળીએ, પાળીએ સહજ ગુણ આપ રે. ચે૦ ૧
ઉપશમ અમૃત રસ પીણીએ, કીણીએ સાધુ ગણગાત રે;
અધમ વયણે નવિ ખીણીએ, દીણીએ સજ્જનને માન રે. ચે૦ ૨
ક્રોધ અનુબંધ નવિ રાખીએ, ભાખીએ વયણ મુખ સાચ રે;
સમકિતરત્ન-રૂચિ જોડીએ, છોડીએ કુમતિ મતિ કાચ રે. ચે૦ ૩
શુદ્ધ પરિણામને કારણે, ચારના શરણુ ધરે ચિત્ત રે;
પ્રથમ તિહાં શરણુ અરિહંતનું, જોહ જગદીશ જગમિત્ત રે. ચે૦ ૪
જે સ્મૃતિસરણુમાં રાજતા, ભાંજતા ભવિક સંદેહ રે;
ધર્મનાં વચન વરસે સદા, પુષ્કરાવર્ત જિમ મેહ રે. ચે૦ ૫
શરણુ ખીણું ભજે સિદ્ધનું, જે કરે કર્મ ચકચૂર રે;
ભોગવે રાજ્ય શિવનગરનું, જ્ઞાન-આનંદ ભરપૂર રે. ચે૦ ૬
સાધુનું શરણુ ત્રીણું ધરે, જોહ સાધે શિવપંથ રે;
મૂલ ઉત્તર ગુણે જે વર્યા, ભવ તર્યા ભાવ નિર્ઘંથ રે. ચે૦ ૭

જેહ વિરતિ દેશ શ્રાવક તણી, જેહ સમકિત સદાચાર રે;
 સમકિતદષ્ટિ સુર-નર તણો, તેહ અનુમોદિયે સાર રે. ચે૦ ૧૯

અન્યમાં પણ દયાદિક ગુણો, જેહ જિનવચન અનુસાર રે;
 સર્વ તે ચિત્ત અનુમોદિયે, સમકિત-ખીજ નિરધાર રે. ચે૦ ૨૦

પાપ નવિ તીવ્ર લાવે કરે, જેહને નવિ લાવ-રાગ રે;
 ઉચિત સ્થિતિ જેહ સેવે સદા, તેહ અનુમોદવા લાગ રે. ચે૦ ૨૧

થોડકો પણ ગુણ પરતણો, સાંભલી હર્ષ મન આણુ રે;
 દોષ લવ પણ નિજ દેખતાં, નિરગુણ નિજાતમાં જાણુ રે. ચે૦ ૨૨

ઉચિત વ્યવહાર અવલંબને, ઈમ કરી સ્થિર પરિણામ રે;
 ભાવિયે શુદ્ધ નય લાવના, પાવ નાશય તણું ઠામ રે. ચે૦ ૨૩

દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજા રૂપ રે;
 અક્ષય અકલંક છે જીવનું, જ્ઞાન આનંદ સ્વરૂપ રે. ચે૦ ૨૪

કર્મથી કલ્પના ઉપજે, પવનથી જિમ જલધિ-વેલ રે;
 રૂપ પ્રગટે સહજ આપણું, દેખતાં દષ્ટિ સ્થિર મેલ રે. ચે૦ ૨૫

ધારતાં ધર્મની ધારણા, મારતાં મોહ વડ ચોર રે;
 જ્ઞાનરૂચિ વેલ વિસ્તારતાં, વારતાં કર્મનું જોર રે. ચે૦ ૨૬

રાગવિષ દોષ ઉતારતાં, જારતાં દ્વેષ રસ શેષ રે;
 પૂર્વ મુનિ વચન સંભારતાં, વારતાં કર્મ નિઃશેષ રે. ચે૦ ૨૭

દેખીએ માર્ગ શિવનગરનો, જે ઉદાસીન પરિણામ રે;
 તેહ અણુછોડતા ચાલીએ, પામીયે જિમ પરમ ધામ રે. ચે૦ ૨૮

શ્રી નયવિજય ગુરૂ શિષ્યની, શિષ્યડી અમૃત-વેલ રે;
 એહ જે ચતુર નર આદરે, તે લહે સુજસ રંગરેલ રે. ચે૦ ૨૯

સૌ સમજી શકે તેવી સરળ અને સંગીતમય ભાષામાં ત્રિકાલોચિત આરાધનાનું સ્વરૂપ ઉપકારી મહાપુરૂષે આ એક જ સ્વાધ્યાયમાં ગુંથી આપ્યું છે, કે જેને આરાધનાના અર્થી પ્રત્યેક આત્માએ કંઠસ્થ કરી લઈ ત્રિકાળ પઠન કરવા યોગ્ય છે. પ્રથમની ચાર ગાથામાં પીઠિકા કરીને બીજી ચાર ગાથામાં શ્રી અરિહંતાદિ ચારનું શરણ સ્વીકારવાનું ફરમાવ્યું છે. ત્યાર બાદ સાત ગાથામાં દુષ્કૃતની નિંદા, સાત ગાથામાં સુકૃતની અનુમોદના અને છેલ્લી સાત ગાથામાં શેષ આરાધનાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. એમાં વર્ણવેલ પ્રત્યેક શબ્દ પ્રમાદી આત્માને જાગૃત કરે છે તથા આરાધક આત્માએ જીવન કેવી રીતે વીતાવવું જોઈએ, તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે છે. એનો અર્થ એટલો બધો સ્પષ્ટ છે કે—સામાન્ય બુદ્ધિમાન વાંચક તેને વાંચવાની સાથે જ તેમાં કહેલા રહસ્યને પામી જાય છે. એ કે તેની પાછળ રહેલા ગંભીર રહસ્યને પામવા માટે ગુરૂગમ પૂર્વકના વિશેષ પ્રયત્નની આવશ્યકતા છે, છતાં પણ જ્યાં સુધી તેટલી સામગ્રી પ્રાપ્ત ન થઈ શકે, ત્યાં સુધી તેના વાંચન માત્રથી પણ શ્રી જૈન-શાસનમાં દર્શાવેલી ‘ત્રિકાળ આરાધના એ શું ચીજ છે?’ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જાય, એ માટે તે આખી સજ્જાયને અહીં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. આ સજ્જાયનું વાંચન અને મનન પરમ લાભપ્રદ હોઈ એને વારંવાર મનન-પૂર્વક વાંચવા અને વિચારવાની ભલામણ છે.

ॐ શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ ॐ

સદ્ગુણ નામાવલી

સદ્ગુણોનો અભ્યાસ શરૂ કર્યા બાદ તેમાં પ્રગતિ સાધવા માટે ચારેય બાબતોનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો જરૂરી છે. કોઈ પણ વિષયમાં ઔચિત્યનો ભંગ ન થાય તેવી રીતે સદ્ગુણોના અભ્યાસમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું જોઈએ. સાધકે બધી પ્રવૃત્તિને એવી રીતે ગોઠવવી કે-તે દ્વારા સાહજિક રીતે સદ્ગુણ-સાધનામાં પુષ્ટિ મળતી રહે. જે સદ્ગુણોનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હોય, તે સદ્ગુણોને પુષ્ટ કરે તેવા સાહિત્યનું વાંચન, મનન અને પરિશીલન વધારવું જોઈએ. શરૂ કરેલ સદ્ગુણના સંસ્કારને અંતઃકરણમાં વધારે પુષ્ટ કરવા માટે, તે વિષયના વિશેષ જાણકારો પાસેથી યુક્તિ, દલીલો અને દૃષ્ટાન્તો તથા તેઓના સ્વાનુભવો જાણવા માટે નમ્ર બનીને પ્રયાસો કરવા જોઈએ. અનુભવી પુરૂષોના સાન્નિધ્યમાં સહજ ભાવે એક ક્ષણમાં જે મળે છે, તે ખીણ રીતે વર્ષો સુધીના સંકટો પ્રયત્નોથી પણ સુલભ થતું નથી. આથી સદ્ગુણની પ્રાપ્તિમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ અને સરળ ઉપાય સદ્ગુણી પુરૂષોના સાન્નિધ્યમાં જિજ્ઞાસુભાવે વસવું તે છે. તેઓને પરતંત્ર થવું, તેઓની હિતશિક્ષા પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારવી અને તેને યથાશક્તિ અમલમાં પણ મૂકવી. સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ અને તેના સંસ્કારોને હૃદયમાં દઢ કરવા માટે

આ બધી અનુકૂળ સામગ્રી ગણાય. સર્વ સામગ્રી સહિત વસ્તુ કુળદાયક બને છે.

અંતે તો જીવનમાં ઉતારેલા સદ્ગુણો જ મનુષ્યને દિવ્ય બનાવે છે—એમ માની, નીચે લખેલા કોઈ પણ સદ્ગુણને જીવનમાં ઉતારવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મિષ્ટાન્ના માત્ર નામ ગણી જવાથી તેના સ્વાદનો અનુભવ થતો નથી કે પેટ ભરાતું નથી, પણ તેને પેટમાં ઉતારવાથી તેના સ્વાદની ખબર પડે છે, પેટ ભરાય છે અને તૃપ્તિ અનુભવાય છે. સદ્ગુણોના વિષયમાં પણ એમ જ છે. સદ્ગુણોને માત્ર ગણી જવાથી સદ્ગુણ આવી જતા નથી, પણ તેને નિષ્ઠાપૂર્વક હૃદય સુધી ઉતારવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. હૃદય સુધી ઉતારવા માટે આપણે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવાનો છે અને પછી સદ્ગુણ પોતે જ આપણું રક્ષણ કરશે. ‘ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ’ એ જ વાત સદ્ગુણના વિષયમાં સમાન રીતે લાગુ પડે છે. સદ્ગુણો એ ધર્મના જ અલગ અલગ પ્રકારો છે. હૃદય-મંદિરમાં તેને પ્રેમપૂર્વક પધરાવવાથી તે જરૂર રક્ષણ કરે છે. સદ્ગુણો અનંત છે, કે જે બધા લાખી શકાય નહિ; છતાં કેટલાક સદ્ગુણોના નામો માત્ર અહીં જણાવવામાં આવે છે. પ્રત્યેક સદ્ગુણનો જો વિસ્તાર કરવામાં આવે, તો તેનું એક મોટું પુસ્તક થાય. તેથી અહીં તો જીવનવિકાસમાં ઉપયોગી સદ્ગુણોના માત્ર નામો જ જણાવવામાં આવ્યા છે.

સદ્ગુણોના નામો

૧. ક્ષમાશીલતા
૨. નમ્રતા
૩. સરળતા
૪. સંતોષવૃત્તિ
૫. અહિંસા
૬. સત્ય
૭. અચ્યૈર્થ
૮. બ્રહ્મચર્ય
૯. અપરિગ્રહ
૧૦. મૈત્રીભાવ
૧૧. પ્રમોદભાવ
૧૨. કરુણાભાવ
૧૩. મધ્યસ્થભાવ
૧૪. શમ
૧૫. સંવેગ
૧૬. નિર્વેદ
૧૭. અનુકંપા
૧૮. આસ્તિક્ય
૧૯. દાનપ્રિયતા
૨૦. શીલસંપન્નતા
૨૧. તપશ્ચર્યા
૨૨. ભાવનાપ્રિયતા
૨૩. જ્ઞાનરસિકતા

૨૪. સમ્યગ્ શ્રદ્ધાન
૨૫. ચારિત્રસંપન્નતા
(સંયમપ્રિયતા)
૨૬. ધૈર્ય
૨૭. સ્થૈર્ય
૨૮. ગાંભીર્ય
૨૯. દાક્ષિણ્ય
૩૦. સૌજન્ય
૩૧. ઔદાર્ય
૩૨. સૌહાર્દ
૩૩. માધુર્ય
૩૪. માર્ગાનુસારિતા
૩૫. ન્યાયપ્રિયતા
૩૬. કૃતજ્ઞતા
૩૭. પરોપકાર-રસિકતા
૩૮. શિષ્ટાચાર પ્રશંસા
(શિષ્ટનો આદર)
૩૯. અવિસંવાદિતા
૪૦. પાપભીરતા
૪૧. સત્સંગપ્રિયતા
૪૨. ધર્મશ્રવણ-રસિકતા
૪૩. સાત્ત્વિકતા
૪૪. ઔચત્યવેદિતા

૪૫. અનભિનિવેશિતા

૪૬. ગુણપક્ષપાતતા

૪૭. વિમૃશ્યકારિતા

૪૮. લોકપ્રિયતા

૪૯. લગ્નગુણતા

૫૦. દયાગુણતા

૫૧. વૃદ્ધાનુસારિતા

૫૨. સૌમ્યદેષ્ટિ

૫૩. વિશેષજ્ઞતા

૫૪. લબ્ધલક્ષતા

૫૫. દીર્ઘદર્શિતા

૫૬. અરકૂંતા

૫૭. અશંકતા

૫૮. મધ્યસ્થતા

૫૯. મધુરભાષિતા

૬૦. પ્રસન્નદેષ્ટિતા

૬૧. સારગ્રાહકતા

૬૨. દીનાબયુદ્ધરણાદર

૬૩. અદીનતા

૬૪. ઓજસ્વિતાં

૬૫. પ્રચ્છન્નદાનિતા

(ગુપ્તદાન)

૬૬. સદાચાર-રસિકતા

૬૭. ગુરૂજનપૂજકતા

(વડીલ વર્ગ)

૬૮. સ્વાધ્યાયરસિકતા

૬૯. સહિષ્ણુતા

૭૦. ભ્રાતૃભાવ

૭૧. સહાયતા

૭૨. વિનય

૭૩. વિવેક

૭૪. સ્વાશ્રય

૭૫. નિર્ભયતા

૭૬. નિષ્પક્ષપાતિતા

૭૭. સેવારસિકતા

૭૮. ઉત્તમતા

૭૯. ઈન્દ્રિયવિજયતા

૮૦. પરનિંદાત્યાગ

૮૧. લોકાપવાદભીરૂતા

૮૨. ભદ્રકપરિણુતિ

૮૩. મિત્રભાષણ

૮૪. કેમલતા

૮૫. પ્રજ્ઞાપનીયતા

૮૬. અક્ષુદ્રતા

૮૭. નિર્ગુણીદયાપરતા

૮૮. ગુરૂપરતંત્રતા

૮૯. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર
રટણુતા

૯૦. દેવ-ગુરુભક્તિ-તત્પરતા

૯૧. મિતાહાર

૯૨. મૌનપ્રિયતા

૯૩. નિયમિતતા

૯૪. નિશ્ચયબલ (પ્રણિધાન)
 ૯૫. ઉદ્યમશીલતા
 (સત્કર્ત્ત્વ્યોમાં)
 ૯૬. નિખાલસતા
 ૯૭. સુઘડતા (વ્યવસ્થિતતા)
 ૯૮. પ્રશાન્તતા
 ૯૯. પવિત્રતા (મન-વાણી
 અને ક્રિયાની)
 ૧૦૦. પ્રસન્નતા
 ૧૦૧. માનવતા
 ૧૦૨. સહૃદયતા
 ૧૦૩. નિઃસ્વાર્થતા
 ૧૦૪. ગુણાનુરાગ
 ૧૦૫. વાત્સલ્યતા
 ૧૦૬. ગુણવંત-પારતંત્ર્ય
 ૧૦૭. શ્રદ્ધાલુતા
 ૧૦૮. શુભ ધ્યાનરસિકતા
 ૧૦૯. સંવરપ્રિયતા
 ૧૧૦. ઉપશમપ્રધાનતા
 ૧૧૧. ચતુઃશરણુગમન
 ૧૧૨. સુકૃત-અનુમોદન
 ૧૧૩. દુષ્કૃત ગર્હા
 ૧૧૪. પ્રાયશ્ચિત્ત (પશ્ચાત્તાપ-
 ના પરિણામો)
 ૧૧૫. અધ્યાત્મપ્રિયતા
 ૧૧૬. પડાવશ્યકરસિકતા
 ૧૧૭, યમ-નિયમાદિ યોગાંગ-
 પ્રિયતા
 ૧૧૮. સ્થાનાદિ યોગપ્રિયતા
 ૧૧૯. પ્રીતિ ભક્તિ આદિ-
 અનુષ્ઠાનરક્તતા
 ૧૨૦. ખેદાદિ દોષપરિહાર-
 પરાયણતા
 ૧૨૧. અમૃતાનુષ્ઠાનાદિ
 મદનુષ્ઠાનતત્પરતા
 ૧૨૨. પ્રણિધાનાદિપૂર્વક
 શુદ્ધ ક્રિયાપક્ષપાતિતા
 ૧૨૩ અદ્રેષાદિ ગુણપ્રિયતા
 ૧૨૪. પિંડસ્થાદિ ધ્યાન-
 પ્રવીણતા
 ૧૨૫. પરમ તત્ત્વજિજ્ઞાસા
 ૧૨૬. પરમ તત્ત્વચિંતન
 ૧૨૭. વૈરાગ્ય
 ૧૨૮. ત્યાગપ્રિયતા
 ૧૨૯. સમર્પણતા (પરમ
 તત્ત્વો પ્રત્યે)
 ૧૩૦. અપ્રમત્તતા
 ૧૩૧. નિઃસ્પૃહતા
 ૧૩૨. નિર્લેપતા
 ૧૩૩. ઔદાસિન્ય
 ૧૩૪. સમભાવિતા
 ૧૩૫. નિર્વિકલ્પતા
 ૧૩૬. સદા મગનતા
 ૧૩૭. સર્વત્ર આત્મસમદર્શિત્વ
 ૧૩૮. પરમાત્મસમદર્શિત્વ

અહીં સદ્ગુણો અને સદ્ગુણોને ઉપકાર કરનારાં તત્ત્વોનો પણ સંગ્રહ કરી લેવામાં આવ્યો છે. આમાં દર્શાવેલા કોઈ કોઈ સદ્ગુણો જે કે સમાન અર્થવાળા લાગે છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારતાં દરેક શબ્દનો કાંઈક સ્વતંત્ર અર્થ પણ હોય છે. સમભિરૂઢ નયનો એવો મત છે કે—શબ્દ ફરે છે, એટલે અર્થમાં પણ ફેરફાર થાય છે. એ અપેક્ષાએ દરેક શબ્દમાં કાંઈક વિશેષતા પણ રહેલી હોય છે.

અહીં એટલી વાત યાદ રાખવાની ખાસ જરૂર છે કે—સદ્ગુણોને સાનુબંધ બનાવનાર સદ્ગુણ અને સદ્ગુણવાન ઉપરનો પ્રેમ છે. પરમેષ્ઠિઓ સદ્ગુણના ભંડાર છે. તેઓમાં અનંત સદ્ગુણો ભર્યા છે તેઓમાં રહેલા એ સદ્ગુણોનું ચિંતન, મનન અને અનુભવન સદ્ગુણો પ્રત્યે પ્રેમ જગાડવામાં અને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિમાં પ્રબળ નિમિત્તભૂત છે.

પ્રીતિપૂર્વકના નિયમિત અભ્યાસથી હૃદયમાં સદ્ગુણોના સંસ્કારો ઘણા ઊંડા ઉતરી શકે છે અને તેથી જન્માન્તરમાં સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ, રૂચિ, પાલન અને પાર પામવાપણું સુલભ બને છે.

ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળા જીવોને સદ્ગુણોની સાધનામાં પણ ભિન્ન ભિન્ન રૂચિ સ્વાભાવિક હોય છે. સાધક કોઈ પણ વાસ્તવિક સદ્ગુણ પ્રત્યે અરૂચિભાવ રાખ્યા વિના, પોતાને યથારૂચિ સદ્ગુણની સાધના દ્વારા પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધી શકે, તેથી અહીં અનેક સદ્ગુણોના નામો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

સૌ કોઈ સદ્ગુણોના નિયમિત અભ્યાસ દ્વારા તેના પ્રત્યે પ્રીતિવાળા બની, નિર્મળતા પ્રાપ્ત કરી સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધનારા બનો, એ જ શુભેચ્છા.

ચિંતનકણિકા અને સુધાખિંદુ સંબંધી બે ખોલ

ચિંતનકણિકા અને સુધાખિંદુના મથાળા નીચે અહીં સદ્ગુણપોષક કેટલાંક ગુજરાતી સુભાષિતોને રજૂ કરવામાં આવ્યા છે, કે જે પ્રમાદ-નિદ્રામાં ઘોરતા આત્મામાં નતગૃતિ લાવવા માટે આલંબનભૂત થવા સંભવ છે. માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ આજે વિવિધ પ્રકારના પ્રયોગો દ્વારા મનુષ્ય-જાતિની સુખશાન્તિ અને ઉન્નતિ સાધવા માટે પ્રયાસો કરી રહેલ છે. જો કે તે તમામ પ્રયોગો કેટલા પ્રમાણમાં સફળતાને પ્રાપ્ત કરશે, તે સંપૂર્ણપણે કહેવું મુશ્કેલ છે; તે પણ સામાન્ય રીતે એટલું જરૂર કહી શકાય કે-જેટલું ધર્મ-સાપેક્ષ આ જગતમાં હશે, તેટલું જ પરિણામે માનવજાતને લાભદાયક બનશે; અને જેટલું ધર્મ-નિરપેક્ષ હશે, તે પરિણામે હાનિકારક બન્યા વિના નહિ રહે.

માનવજાતિની સુખ, શાન્તિ અને ઉન્નતિ માટેના સિદ્ધિ અને વાસ્તવિક ઉપાયોનો જે વારસો આપણને જ્ઞાનીપુરૂષો તરફથી મળ્યો છે, તેને પોતાના સંજોગ અને શક્તિ સુજળ અનુભવમાં લઈને આત્મસાત્ બનાવવાની આજે ખૂબ આવશ્યકતા ઉભી થઈ છે, આજની જડવાદની ઝેરી અસરમાંથી બચવાનો એ જ એક અમોઘ ઉપાય છે. તે વિના ભલભલ

માણસો પણ જડવાદના ઝેરી ઝંઝાવાતમાં અટવાઈ ગયા વિના નહિ રહે.

સુખ, શાન્તિ અને ઉન્નતિ માટેના વાસ્તવિક ઉપાયોને જીવનમાં ઉતારવા દ્વારા જ મનુષ્ય પોતાની વાસ્તવિક ઉન્નતિ સાધી શકે છે અને પરંપરાએ સકલ વિશ્વનું હિત સર્નાય તેવા આચાર અને વિચારનો માર્ગ પણ એ દ્વારા જ અવિચ્છિન્ન બન્યો રહે છે.

ઉત્તમ આચાર અને વિચારદર્શક સાહિત્યનો વિશાળ વારસો સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં પૂર્વપુરૂષો મૂકી ગયા છે. તે ભાષાઓમાં સ્વયં સમજી શકે તેવી પરિસ્થિતિ આજે મોટા ભાગના જનસમુહમાં રહી નથી. તેથી તેવા જીવો પણ આ ઉત્તમ વારસાથી સર્વથા વંચિત રહી ન જાય, તે માટે તે મહાપુરૂષોના વચ્ચનોને અનુકૂળ રહી તે વારસાને રજુ કરવાની આવશ્યકતા ઉભી થાય છે.

અહીં જે સુભાષિતો રજુ કરવામાં આવ્યા છે, તેનું પરિશીલન અને અનુભાવન આત્માને અનેક આપત્તિઓ-માંથી બચાવનાર હોવા ઉપરાન્ત સદ્ગુણ-સાધનાના માર્ગમાં આગળ વધવા માટે એક ઉપયોગી દીવાદાંડીની ગરજ સારે તેવાં છે; કારણ કે-એમાં માનવમાં રહેલી માનવતાને પ્રગટાવવા માટે કર્ત્તવ્યધર્મનો નાદ ઠેર ઠેર પ્રદર્શિત થયેલો જોવામાં આવે છે. તેના મૂળમાં જ્ઞાની-અનુભવી પુરૂષોના વચ્ચનોનો આધાર હોવાથી, તે સુભાષિતોની સંજ્ઞાને યોગ્ય અને છે.

આખાલ-ગોપાલ સૌ કોઈ સમજી શકે તેવી સાદી, સરળ અને અસરકારક ભાષામાં સંક્ષિપ્ત રીતિએ લખાયેલાં.

આવાં સુંદર સુભાષિતોનો વર્તમાનકાળમાં જેટલો અધિક પ્રચાર થાય, તે એકાન્તે લાભતું જ કારણ છે, એમ ધારીને આ સુભાષિતો અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે.

વર્તમાનકાળમાં કેટલાક સ્થળે અનુભવીઓની દેખરેખ નીચે અને તેઓની સલાહ-સૂચનાને લક્ષ્યમાં રાખીને, ધર્મ-સ્થાનોમાં એક પાઠીયા ઉપર દરરોજ સુંદર સુભાષિતો લખવાની પ્રથા શરૂ થઈ છે અને તે દ્વારા અનેક આત્માઓને સુંદર ભાવગર્ભિત ઉત્તમ વિચારોનું વાંચન સરળ બને, એ હેતુ તેમાં મુખ્ય હોય છે. ઘણી વખત ધર્મના પ્રેમી શ્રદ્ધાળુ જીવો પણ સંજોગ અને સામગ્રીના અભાવે સાક્ષાત્ ગુરુમુખે વ્યાખ્યાનશ્રવણ કે તેઓના સમાગમ આદિનો લાભ મેળવી શકતા નથી. તેઓને એ રીતે આવું વાંચન કેટલેક અંશે લાભકારી થવા સંભવ છે. સાત્ત્વિક વાંચનમાં અનેક ફાયદાઓ સમાયેલા છે. દૂકમાં કહેવાનું કે-ઉત્તમ સુભાષિતોનું વાંચન, મનન અને પરિશીલન મનુષ્યની આશા, હિંમત અને શ્રદ્ધાને જગાડે છે, દુઃખો મટાડે છે, તુચ્છ આનંદનો મોહ ઓછો કરે છે, વિચાર અને જીવન ઉજ્જમાળ બનાવે છે. તથા પરંપરાઓ મનુષ્યને દેવ બનાવે છે. તે માટે સુંદર વિચારગર્ભિત સુભાષિતોનો પોતાના હૃદયમાં સ્થિર કરવાની દૃષ્ટિએ કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવો, એ કલ્યાણના અર્થી પ્રત્યેક વિવેકી મનુષ્યનું પરમ કર્તવ્ય છે.

સૌ કોઈ આ સુભાષિતોને વાંચી, વિચારી, હૃદયસ્થ કરી, જીવનમાં ઉતારી, હુર્લભ માનવજીવનને સફલ કરી, સ્વ-પર કલ્યાણને સાધનારા બનો, એ જ મનોકામના.

—સુનિ કુંદકુંદવિજય

વાચક જસની

અનુભવ વાણી

સાર એતન્મયા લબ્ધં,

શ્રુતાવ્ધેરવગાહનાદ્ ।

મક્તિર્માગવતી વીજં,

પરમાનન્દ સપદામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રુતસાગરનું અવગાહન કરવાથી આ પ્રકરણનો સાર મેં પ્રાપ્ત કર્યો છે કે—પરમાત્માની ભક્તિ એ જ એક પરમાનંદ ભોક્ષ-લક્ષ્મીનું બીજ છે.

—મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

ગણિવર

ચિંતન કળિષ્ઠા

(૧) “લગવાન સદા મારી સમીપ અંતરાત્મામાં ધિરાજમાન છે અને તેઓનું સ્મરણ કરવા માત્રથી તે માં રક્ષણ કરે છે.”—આ ભાવ જ્યાં સુધી અત્યંત દૃઢ ન બને, ત્યાં સુધી પ્રયત્નપૂર્વક ભક્તિ ચાલુ રહેવી જોઈએ.

(૨) લગવાન પ્રેમમય, કંઠશુભય, મંગલમય, જ્ઞાનમય અને સર્વમય છે. લગવાન વિષયક પ્રશ્નકર્તા, ઉત્તરદાતા અને શ્રોતા—એમ ત્રણેય પવિત્ર થઈ જાય છે.

(૩) જ્ઞાનીને પણ ઉપાસના વિના શાન્તિ થતી નથી. પ્રભુ ચિન્મય છે, તેથી ઉપાસના ચિન્મયની થવી જોઈએ. ધ્યાન, ધ્યેય, ધ્યાતા અને તેનું ફળ—એ બધું ચિન્મય થવું જોઈએ.

(૪) વિષયોમાં અરૂચિ ત્યારે થશે, કે જ્યારે પ્રભુમાં પૂર્ણ રૂચિ ઉત્પન્ન થશે. વિષયોની ઉપસ્થિતિમાં પણ ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ ન થવી, એ વૈરાગ્યનું લક્ષણ છે. તેવો વૈરાગ્ય પ્રભુની ભક્તિથી પ્રગટે છે.

(૫) કાર્ય માત્રમાં લગવત્સેવા અને આજ્ઞાપાલનનો ભાવ કેળવવો જોઈએ. આજ્ઞાપાલનના પરિણામથી લગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૬) મનુષ્યનું શરીર અશુચિમય છે, છતાં તેમાં એક ગુણ એ છે કે-જો તેને પાપમાર્ગથી રોકી પરમાત્મલક્ષિ-ઉપાસનાના માર્ગે જોડવામાં આવે, તો તે દિવ્ય શરીરને પ્રાપ્ત કરાવે છે. માનવદેહમાં જ આ તાકાત છે.

(૭) લક્ષિતશૂન્ય જ્ઞાનમાં સુખ નથી, પણ સુખ પ્રેમમાં છે. જાણવાનું નામ જ્ઞાન છે. પ્રેમનું નામ લક્ષિત છે. અભ્યાસ યોગ, ધ્યાન, ચિન્તન-એ લક્ષિતાનાં જ બીજાં નામો છે.

(૮) લક્ષિત ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ય છે અને કૃપા પ્રયત્નથી લભ્ય છે. પ્રયત્નનો વિષય ભગવાનનાં નામ, રૂપ, કથા અને ગુણ બનવા જોઈએ. તેથી યોગ્ય ક્ષેત્ર અને કાળ પણ સહાયકારક થાય છે.

(૯) જ્ઞાન કરતાં પ્રેમ વધે છે. પ્રેમપ્રાપ્તિનો ઉપાય શ્રદ્ધા-લક્ષિત છે. શ્રદ્ધા-લક્ષિતનો ઉદ્દેશ પવિત્ર અંતઃકરણમાં જ થાય છે.

(૧૦) હું ભગવાનનો છું, ભગવાન મારા છે તથા હું અને ભગવાન એક છીએ-એ જાતિનું અભિમાન પ્રશસ્ત અભિમાન છે.

(૧૧) શરીરથી ભિન્ન જીવ શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ છે. ભગવાન પણ શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ છે. એ રીતે બન્નેની જાતિ એક છે. જ્યારે શરીરથી અલગતાનું જ્ઞાન થાય, ત્યારે જીવ અને શિવ અભિન્ન બની જાય છે. ભગવાન સાથેની એ જ વાસ્તવિક એકતા છે.

(૧૨) જેમ ભગવાન જ્ઞાનથી વિશ્વમય હોવા છતાં વિશ્વથી અલગ અને અનાસક્ત પણ છે, તેમ જીવ પણ શરીરમય હોવા છતાં પોતાને જ્યારે શરીરથી અલગ અને અનાસક્ત અનુભવે ત્યારે ભગવાન બને છે.

(૧૩) જીવનો સ્વભાવ જ પ્રેમ કરવો તે છે. જ્ઞાનીનો પ્રેમ વૈરાગ્યમાં, કામીનો પ્રેમ સંસારમાં અને ભક્તનો પ્રેમ ભગવાનમાં થાય છે. જ્ઞાની શિવસ્વરૂપ છે, કે જે કામનો કંટર શત્રુ છે.

(૧૪) વીતરાગની ભક્તિમાં વૈરાગ્યનાં બીજ છૂપાયેલાં છે. જ્ઞાન એ રાગનો અને ભક્તિ એ દ્વેષનો પ્રતિપક્ષી છે.

(૧૫) દેહદષ્ટિથી પ્રભુનું સેવકપણું, જીવદષ્ટિથી પ્રભુનું અંશપણું અને આત્મદષ્ટિથી પોતામાં પ્રભુપણું—એમ ઉપાસનાના ત્રણ પ્રકારો છે.

(૧૬) સાકારોપાસનામાં જીવ-શિવનો ભેદ વાસ્તવિક માનવામાં આવે છે. નિકારોપાસનામાં તે ભેદ માયિક છે.

(૧૭) ભગવાનસ્મરણાદિમાં જેટલા પાપનો નાશ કરવાની શક્તિ છે, તેટલા પાપ જીવ એક જન્મમાં ક્ષદી કરી શકતો નથી.

(૧૮) ભગવાન દીનબન્ધુ છે, એનો અર્થ એ છે કે પોતાનું કાંઈક છે—એમ જે માનતો નથી, તેના બન્ધુ ભગવાન છે. દીન એટલે તદ્દન ખાલી.

(૧૯) ધ્યાન ઈષ્ટાકાર ‘વૃત્તિ’ રૂપ છે. તેનું સાધન

સત્સંગ, શ્રવણ, ગુણાનુવાદ, સાધુદર્શન, ગુરૂસેવા, એક સેવન ઇત્યાદિ છે. તદલીનતા તેની મુખ્ય શરત છે.

(૨૦) ભજનનો ત્યાગ કરવાથી જીવ દુઃખી થાય કેમ કે-વિષયોનું ભજન ચાલુ હોય છે. વિષયો ક્ષણભં છે, જેથી અવિનાશી તત્ત્વનું ભજન એ જ મુખ્યનો ઉપાય છે.

(૨૧) એક બાબત ભગવાન છે, બ્યારે બીજી બાબત આખું જગત છે. વિચાર માત્રથી મોહ છૂટતો નથી. ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ અને ભક્તિ પ્રગટાવવાથી જગતનો મોહ જાય છે.

(૨૨) માણસ પ્રેમ કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી, પરંતુ પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માની ભક્તિથી જ પ્રેમની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૩) ભગવાનને આપણી ભક્તિની જરૂર નથી, પણ ભગવાન પ્રત્યે આપણી પ્રીતિ વધારવા માટે ભગવાનની ભક્તિ કરવાનું વિધાન છે.

(૨૪) વિચારથી વસ્તુનો નિશ્ચય થાય પણ પ્રેમ થાય નહિ. પ્રેમ વસ્તુના ધ્યાનથી અને ઉપાસનાથી થાય છે. જેમ વિષયોના સંગથી વિષયોમાં પ્રેમ થાય છે, તેમ ધર્મપ્રિય પુરુષોના સંગથી ભગવાનમાં પ્રેમ થાય છે.

(૨૫) સાધનાનું મુખ્ય કારણ પરમાત્મકૃપા છે. પરમાત્માની કૃપા નામસ્મરણ, સદાચાર અને નિરભિમાનતાથી થાય છે.

(૨૬) વિષયની વિસ્મૃતિ રોગના કારણે થાય તે પ્રમાદ છે અને ધ્યાનના કારણે થાય તે લય છે.

(૨૭) ભક્તિથી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, જ્યારે ભક્તિ ન કરવાથી વિષયાસક્તિ થાય છે. એ દૃષ્ટિએ ભક્તિથી મહાન લાભ અને અભક્તિથી મહાન નુકશાન છે.

(૨૮) જેમ પતિ પ્રત્યેના પ્રેમના કારણે ઘરવાળા બધા પ્રત્યે પ્રેમ અને સેવા થાય છે, તેમ ઈષ્ટમાં નિષ્ઠા થવાથી ઈષ્ટની સાથે સંબંધ ધરાવનાર વિશ્વ પ્રત્યે પ્રેમ અને સેવા સહજ ભાવે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

(૨૯) વિષયાસક્તિ બંધન છે અને તે બંધન ભગવદ્દાસક્તિથી તૂટે છે.

(૩૦) પાપી કોણ કહેવાય ?, કે જે ભગવાનથી વિમુખ અને અશાસ્ત્રીય કર્મોમાં પ્રવૃત્ત હોય.

(૩૧) પાપ કેવી રીતે થાય છે ? સંસારચિન્તનથી. પાપ કેવી રીતે જાય છે ? ભગવત્ચિન્તનથી.

(૩૨) કામી અને પ્રેમીની દશા એક જ છે, પણ કામ એ નરકની નિશાની છે અને પ્રેમ ભગવત્સ્વરૂપ બનાવે છે. પ્રેમ એ અલૌકિક છે અને કામ એ લૌકિક છે.

(૩૩) પોતાના શરીરનું ચિન્તન જેમ વિના પ્રયત્ને થાય છે, તેમ ભગવાનનું ચિન્તન પણ અભ્યાસથી સહજ બને છે.

(૩૪) પરમાત્મામાં મનને જોડવું તે પ્રયત્નસાધ્ય છે, જ્યારે તેમાં ગાઢતા અને લીનતા થવી તે કૃપાસાધ્ય છે.

(૩૫) ધ્યાનાભ્યાસ પરિપક્વ થવાથી નિદ્રા ઘટી જાય છે, કેમ કે-નિદ્રાજનિત આરામ પછી ધ્યાનથી જ મળી જાય છે.

(૩૬) ધ્યાનમાં આસનની સ્થિરતાની સાથે વૃત્તિની સ્થિરતા પણ જરૂરી છે.

(૩૭) જ્યારે ભગવચ્ચિંતન પૂર્ણ થાય છે, ત્યારે જગ-ચિંતન છૂટી જાય છે. ચિંતનને ધ્યાન પણ કહેવાય છે.

(૩૮) વિષયોને દુઃખ રૂપ જોનાર ભગવાનના ભજનનો સાચો અધિકારી છે.

(૩૯) પ્રભુના નામનો જપ, પ્રભુના સ્વરૂપનું ધ્યાન, પ્રભુના ગુણોનું શ્રવણ અને પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન-એમ ચાર પ્રકારે પ્રભુનું ચિંતન થાય છે. ચિન્તનથી પ્રભુ પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિ જાગે છે અર્થાત્ અભેદ ભાવે પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૪૦) પ્રેમ સત્ત્વગુણ છે, કામ રજોગુણ છે અને મોહ તમોગુણ છે. સત્ત્વગુણ પ્રગટ્યા વિના જ્ઞાન થતું નથી.

(૪૧) જ્યાં સુધી રૂપ અને શબ્દમાં રાગ છે, ત્યાં સુધી સગુણોપાસના જરૂરી છે. શબ્દ અને રૂપમાં જેને રાગ નથી, તે નિર્ગુણોપાસનાના અધિકારી છે.

(૪૨) આપણે જ્ઞાની છીએ કે અજ્ઞાની છીએ તે મહત્ત્વની વસ્તુ નથી, પણ મહત્ત્વની વસ્તુ તો આપણું અંતઃકરણ પવિત્ર છે કે અપવિત્ર છે, તે છે.

(૪૩) શાસ્ત્રશ્રવણ, સત્સંગતિ, મૃત્યુપરિભાવન અને પાપ-પુણ્યોના વિપાકોનું આલોચન, એ ધર્મપ્રાપ્તિના ઉપાયો છે.

(૪૪) ગુરુ, મંત્ર, દેવતા, તીર્થ, ઔષધ, શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષો—એ બધાં શ્રદ્ધાથી ફળે છે, પણ તર્કથી નહિ. ફળપ્રાપ્તિનો અમોઘ ઉપાય કોઈ જ્ઞાન નહિ પણ શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ છે.

(૪૫) કામ-ક્રોધાદિ મનના તરંગો છે. મન શાન્ત થવાથી જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪૬) પારસમણિ કરતાં પણ સત્પુરુષાર્થની કિંમત વધારે છે, કારણ કે—સત્પુરુષાર્થના એક અંશમાંથી જ પારસમણિ મેળવી શકાય છે.

(૪૭) જીવનની એક ક્ષણ કોડો સોનામહોરોથી પણ ખરીદી શકાતી નથી. તેને વ્યર્થ ગુમાવવા જેવી ખીજ નુકશાની કયી છે ?

(૪૮) વિનયથી મેળવેલી વિદ્યા, દયાથી આપેલું દાન, ભાવથી કરેલી ભક્તિ અને સ્નેહથી આપેલું માન, એ જ સફળ અને સુખદાયી બને છે.

(૪૯) થોડું બોલો, થોડું જમો અને થોડું સુવો. એથી સાધનામાં શીઘ્ર પ્રગતિ થાય છે.

(૫૦) પશ્ચાત્તાપથી પાપનાશ, પાપનાશથી ચિત્તશુદ્ધિ અને ચિત્તશુદ્ધિથી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૫૧) મલ, વિશ્લેષ અને આવરણ—એ ચિત્તના ત્રણ દોષો છે. સંતર્કર્મથી મલદોષ જાય છે, ઉપાસનાથી વિશ્લેષદોષ

નાશ પામે છે અને મલ-વિક્ષેપ જવાથી જિજ્ઞાસા નળે છે તથા તે પછી વિચાર દ્વારા જ્ઞાન થવાથી ત્રીજો આવરણ દોષ નાશ પામે છે.

(૫૨) શરીરનો ખોરાક અન્ન છે, મનનો ખોરાક ભક્તિ છે, કાનનો ખોરાક શુણુનુવાદ છે, નેત્રનો ખોરાક પરમાત્મ-દર્શન છે અને હાથનો ખોરાક પવિત્ર પુરુષોની સેવા છે.

(૫૩) પ્રેમ એ બીજ છે, ભક્તિ એ અંકુર છે, શ્રદ્ધા એ ખાતર છે, સત્સંગ એ વરસાદ છે, સમર્પણ એ પુષ્પ છે અને નિમજ્જન એટલે પરમાત્માની સાથે એકાકાર થઈ જવું તે ફળ છે.

(૫૪) અંતઃકરણમાં પરમાત્મભક્તિ અને પ્રભુપ્રેમ નાગૃત થવાથી વિદ્યા, બુદ્ધિ, બળ-એ બધું આપોઆપ આવે છે.

(૫૫) મનુષ્યનું પ્રધાન લક્ષણ મનન છે. પરમાત્મચિન્તન અને શાસ્ત્રમનનથી તે સાર્થક થાય છે.

(૫૬) આત્માનો મુખ્ય રોગ રાગ છે, કે જે પ્રશસ્ત રાગથી નય છે. સંસારસુખમાં રાગ તે મોહ છે, ધર્મકાર્યમાં રાગ તે શ્રદ્ધા છે અને પરમાત્મા પ્રત્યે રાગ તે ભક્તિ છે. શુભ રાગથી અશુભ રાગ નય છે.

(૫૭) મરણના વિચારથી રાગ-દોષ નય છે અને મોક્ષના વિચારથી દ્વેષ-દોષ નય છે. જે રાગ-દ્વેષ ઉપર વિન્ય ઈચ્છતા હોય, તેને મૃત્યુ અને મોક્ષનો વિચાર રસાયણ તુલ્ય છે.

(૫૮) દૈવી સંપત્તિનો સંગ્રહ નીચેની ચાર વાતે થાય છે. દયા, ક્રોધ, લજ્જા અને સ્થૈર્ય. દયાથી કઠોરતા નાય છે, ક્રોધથી ક્રોધ નાય છે, લજ્જાથી અકાર્ય નાય છે અને સ્થૈર્યથી મન-વચન અને કાયાની અપજતા નાય છે.

(૫૯) પ્રભુના નામનો જપ, તેઓની સેવા અને તેઓના ધ્યાનથી ચિત્ત આર્દ્ર બને છે. ચિત્ત આર્દ્ર બન્યા પછી તેના ઉપર ભક્તિનો દઢ રંગ સહેલાઈથી ચઢી શકે છે.

(૬૦) ચિત્તને સંકટપ-વિકટપરહિત બનાવવું તે મુખ્ય મૌન છે, જ્યારે મિતભાષણ ગૌણ મૌન છે.

(૬૧) “લગવાન સિવાય કોઈ સહાયક નથી.”—એ વિચાર અસહાયતાનું પ્રકટન છે અને “લગવાન પરમ સહાયક છે.”—એ વિચાર સંરક્ષણનો વિશ્વાસ છે.

(૬૨) ભક્તિમાં મુખ્ય વિધ્નો નીચે મુજબ છે. મદ અને માન, ક્રોધ અને ચિંતા, ભોગોની કામના અને લયની ભાવના.

(૬૩) પરમાં મુખ્ય શોધે તે બાહ્યાત્મા, અંતરમાં મુખ્ય શોધે તે અંતરાત્મા અને પોતાના મુખમાં લીન બને તે પરમાત્મા કહેવાય છે.

(૬૪) અનેક પ્રકારે ભક્તો લગવાનની ઉપાસના કરે છે, પણ લગવાન તો એક જ છે અને તેઓની આજ્ઞાનું અનુસરણ પણ એક જ છે. પ્રકૃતિવશાત્ માર્ગો ભિન્ન ભિન્ન છે.

(૬૫) જ્યારે સુવર્ણ તપે, સુખડ ઘસાય, પથ્થર કોરાય,

કપડું કતરાય અને ફૂલ કરમાય, ત્યારે શુદ્ધિ, સુગંધી, મૂર્તિ, વસ્ત્ર અને ફળ બને છે. એ રીતે વિવેકી માનવીને પણ કષ્ટો, દુઃખો અને કસોટીઓ આવે છે, કે જે સહનશીલ બનાવી અને નમ્રતા પ્રગટાવી તેને મહાન બનાવે છે.

(૬૬) ક્રોધ અને લોભનું બીજ કામ (વાસના) છે. જ્યારે કામ અધુરો રહે છે ત્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે જ્યારે પૂરો થાય છે ત્યારે લોભ વધે છે. કામનો વિજય કામભોગથી કદી પણ થતો નથી, પરંતુ તેનો વિજય નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને મૈત્રીભાવ વડે થાય છે.

(૬૭) તમો તમારા સ્થાને ઉભા રહીને તમારાથી જેઓ નીચા છે, તેઓ તરફ કષ્ટણા અને પ્રેમ વહાવો તથા જેઓ ઉંચા છે, તેઓ પ્રત્યે સન્માન અને ભક્તિ દાખવો.

(૬૮) જેમ તલવારની કિંમત મ્યાનથી નહિ પણ ધારથી છે, તેમ માણસની કિંમત ધનથી નહિ પણ સદાચારથી છે.

(૬૯) પ્રેમ ધર્મ છે અને મોહ પાપ છે. પ્રેમ આપે છે અને મોહ લૂંટે છે. પ્રેમને પ્રકાશ ગમે છે અને મોહને અંધકાર ગમે છે. પ્રેમમાં ત્યાગ હોય છે અને મોહમાં લોભુપતા હોય છે. પ્રેમને માતાની આંખ છે અને મોહને ગીધની આંખ છે. પ્રેમમાં ભાવના હોય છે અને મોહમાં વાસના હોય છે.

(૭૦) પરસ્ત્રી, પરદ્રવ્ય અને પરનિંદાથી જેઓ દૂર છે, તેઓ પવિત્ર વસ્તુથી પણ વધુ પવિત્ર છે.

(૭૧) ક્રોધ કરનાર ઉપર ક્રોધ ન કરવો, જે પોતાની સાથે ન બોલે તેની સાથે પણ બોલવું અને વાદવિવાદ વળતે ચૂપ રહેવું, તેમ જ કોઈનું અપમાન કે તિરસ્કાર ન કરવો, એ સુખી થવાની ચાવી છે.

(૭૨) ધ્યાન, જપ, સેવા, સ્વાધ્યાય અને સત્સંગ-આ પાંચેય આત્મોન્નતિના પ્રધાન સાધનો છે.

(૭૩) શાસ્ત્રની અને ગુરૂની આજ્ઞા પાળવાથી સાધનમાં પ્રાયઃ કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી. જો કદાચ તે આવે, તો પણ તે ટકતું નથી.

(૭૪) રાગ-દ્વેષથી મુક્ત થવા માટે પરમાત્મા અને તેઓના સેવકો પ્રત્યે ભક્તિભાવ થવો, એ પરમ આવશ્યક છે.

(૭૫) દેહમાં ‘અહં’બુદ્ધિ અને ભોગ્ય પદાર્થોમાં ‘મમ’બુદ્ધિ-એ બંને પરમ દુઃખનાં કારણો છે.

(૭૬) રાગ-દ્વેષ, અદ્ય જ્ઞાન અને અભિમાન, એ જીવનમાં બંધનનાં કારણો છે.

(૭૭) પાપનાશનો ઉપાય સદ્વિચાર અને પ્રતિજ્ઞા બંને છે. પ્રતિજ્ઞા પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધ થાય છે.

(૭૮) કર્મકાંડમાં નિયમ, ઉપાસનામાં પ્રેમ અને જ્ઞાનમાં વિચાર મુખ્ય છે.

(૭૯) શૌચ એટલે બાહ્યાંતર પવિત્રતા. સંતોષ એટલે પ્રારબ્ધવશ પ્રાપ્તમાં તૃપ્તિ. લગ્ન એટલે અધર્માચરણમાં સંકેચ. ક્ષમા એટલે સુખ-દુઃખને ધીરતાથી સહવા. આજ્ઞવ

એટલે સરલ ભાવથી વર્તાવ. જ્ઞાન એટલે વિચારપૂર્વક વર્તન. ધ્યાન એટલે ભગવાનનું ભજન-સ્મરણાદિ. આ બધા સાત્ત્વિક ભાવો સાધનામાર્ગમાં આવશ્યક છે.

(૮૦) પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયને પોતાનું ગ્રહાયર્થ છે. સારી વાત કરવી તે વાણીનું, સાંભળવી તે કાનનું અને દેખવી તે આંખનું ગ્રહાયર્થ છે. વાસનાઓનું મુખ્ય કારણ ભોગ-બુદ્ધિ છે અને તેને ભક્તિની બુદ્ધિથી દૂર કરવી તેનું નામ ગ્રહાયર્થ છે.

(૮૧) જેમ પૂર્વદિશાનો વાયુ વાદળ લાવે છે અને પશ્ચિમ દિશાનો વાયુ વાદળને લઈ જાય છે, તેમ સકામ અને નિષ્કામ બન્ને કર્મ હોવા છતાં બન્નેમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જેટલું અંતર છે. એક કર્મને કાપે છે, જ્યારે બીજો કર્મને વધારે છે.

(૮૨) સ્વયંને-સત્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે બે બાબતો સાધવાની જરૂર છે. એક ભગરૂકતા અને બીજી શૂન્યતા. આ બે બાબતોની પૂર્ણતા જ્યાં થાય છે, ત્યાં સમાધિ પ્રગટે છે. ભગરૂકતા માટે જડતા-પ્રમત્તતા તજવી જોઈએ અને શૂન્યતા માટે અશાન્તતા તજવી જોઈએ.

(૮૩) નિઃસ્પંદતા અને અપ્રમત્તતા એ બન્ને વડે સ્વયંને પામી શકાય છે અને જીવનમાં આમૂલચૂલ પરિવર્તન લાવી શકાય છે.

(૮૪) જ્યાં નકલમાં આનંદ છે, ત્યાં અકલની બાદ-

ખાંડી છે. જ્યાં અસલ તરફ ગતિ છે, ત્યાં અછલની હોં-શિયારી છે. અસલ અને નકલમાં જેટલો વિરોધ છે, તેટલો અછલ અને નકલમાં પણ વિરોધ રહેલો છે.

(૮૫) કેવળજ્ઞાનીઓના અવિરોધી વચનને અનુસાર ચાર ભાવનાઓથી યુક્ત સદ્ગુણમાં જે પ્રવર્તન, તે જ યથાર્થ ધર્મ છે.

(૮૬) સમજણ ભાડે મળે છે, પરંતુ સદ્વર્તન ભાડે મળતું નથી. તે તો પોતે જાતે જ સેવવું પડે છે.

(૮૭) સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યેનું મમત્વ દૂર કરવા માટે પદાર્થોને પર્યાય દૃષ્ટિથી જોતાં શીખવું જોઈએ, કે જેથી કંચન, કામિની અને કીર્તિનો મોહ વિલય પામશે.

(૮૮) જીવ ઉપર અજીવની અસરનું નામ સંસાર. તે અસરથી સર્વથા મુક્ત થવું તેનું નામ મોક્ષ.

(૮૯) એકાન્ત અને મૌનએ અભ્યાસી અને વાસના-રહિત જીવને લાભદાયી છે. ખીજાને તો સ્વચ્છંદતા દ્વારા તમોગુણની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે.

(૯૦) સંતો દુઃખને દૂર કરતાં નથી, પરંતુ દુઃખને સુખમાં ફેરવી નાંખે છે. અર્થાત્ તેઓ મનને એવી રીતે ઘડે છે કે-દુઃખ અને સુખ બન્નેમાં તેઓના મનની સમતા ટકી રહે છે.

(૯૧) મિત્રની, ધર્મની, ધીરજની અને સ્ત્રીની પરીક્ષા આપત્તિના સમયમાં જ થાય છે.

(૬૨) “કોઈનું” મારે ન જોઈએ અને માફ સૌને કામ આવે. ”—એવી ભાવનાનું નામ સાચી ઉદારતા.

(૬૩) જીવનમાં સુખ-દુઃખ બન્ને આવવાના છે. તે બન્નેને સત્કારો. જીવનમાં સંયોગ અને વિયોગ બન્ને રહેવાના છે, માટે મનને તે તે સમયે શાન્ત દશામાં રાખો. કેરીના મધુર રસ સાથે કારેલાની કડવાશ જ આનંદ આપે છે.

(૬૪) જેમ કાચી કેરીમાં ખટાશ હોય છે અને તેને તાપ આપવાથી તેમાં મીઠાશ પૂરાય છે, તેમ જીવનના ખાટા રસને મીઠો કરવા માટે દુઃખના તાપ રૂપ અનુભવની જરૂર છે.

(૬૫) સુખ અને દુઃખ બન્ને જીવનમાં પોષક તત્ત્વો છે. સંપત્તિ-વિપત્તિ ટાઢ-તડકા જેવી છે. સુખ-દુઃખ બન્ને જીવન રૂપી રથના બે ચક્કો છે. બન્ને ચક્કો મળીને જ જીવનરથ આગળ ચાલે છે.

(૬૬) મોટું કોણ ? માનવી કે તેનો પડછાયો ? ધન, સંપત્તિ કે સત્તા એ પડછાયા રૂપ છે. સાચી વસ્તુ તો માનવી પોતે છે. પડછાયો તો બાહ્ય વસ્તુ છે. પડછાયો માણસને લીધે છે, પણ પડછાયાને લીધે માણસ નથી. બહારના ભપકાથી લોકો અંતરે, પણ અંદરનો ખતનો સમૃદ્ધ નહિ હોય તો પોતાને સુખ નહિ મળે.

(૬૭) જેમ માણસ ભૂલોની મૂર્તિ છે, તેમ ધર્મની પણ મૂર્તિ છે. જો તે ભૂલોને સુધારી લે, તો તે ધર્મની મૂર્તિ બની જાય છે.

(૬૮) રાગ-દ્વેષનું મૂળ અહંકાર છે. અહંકારથી

સ્વત્વ-પરત્વની ભાવના થાય છે. સ્વત્વ એ રાગ રૂપ છે અને પરત્વ એ દ્વેષ રૂપ છે. નીતિ અને સદાચારનો ભ્રંશ એ રાગ-દ્વેષની ઉત્કટતા સૂચવે છે

(૬૬) જેમ કામી કેવલ પોતાના ઇચ્છિત વિષયને જુએ છે, તેમ ભક્ત કેવલ ભગવાનને જ જુએ છે અને તેને ખીન્નની તરફ જોવાનો અવકાશ જ નથી.

(૧૦૦) મનુષ્ય ભજન અને ધ્યાન કરી શકે છે, પણ તેનાથી સેવા કઠિન છે. ભગવાનની અત્યંત કૃપા જેના ઉપર ઉતરે, તે જ સેવા કરી શકે છે.

(૧૦૧) નિષ્કામ કર્મ કરવાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ, ભગવદ્ગ્રાહ્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે.

(૧૦૨) તપસ્વીઓનાં નેત્ર સ્વચ્છ અને ભક્તનાં નેત્ર શીતલ હોય છે. જે પોતાને તૃણથી પણ નીચા અને સર્વત્ર ભગવદ્ દષ્ટિ હોવાથી ખીન્નને મોટા માનીને સેવામાં સંલગ્ન રહે છે, તે ભક્ત છે.

(૧૦૩) જેને દેવ-ગુરુ, માતા-પિતા અને પાપનો ભય નથી, તે પાપી છે. પાપ, પરલોક તથા દુર્ગતિનો ભય દોષ રૂપ નહિ પણ ગુણ રૂપ છે. તે ભય તો ધર્મ અને સદ્ગતિનો પ્રેમ પેદા કરે છે. જે ભય દોષ રૂપ છે, તે પાપનો નહિ પણ કષ્ટનો છે.

(૧૦૪) લોકનિંદાનો ભય પણ પાપને રોકે છે, પરમાત્મા અને પરલોકનો ભય અવનતિ અને અશાન્તિને રોકે છે.

(૧૦૫) પ્રસન્નતા જ ખરું ભોજન છે. જેના અંતરમાં સાચી પ્રસન્નતા છે, તેને સાદું ભોજન પણ ગુણકારી બને છે અને જેના અંતરમાં પ્રસન્નતા નથી, તેને પૌષ્ટિક ખોરાક પણ ગુણકારી બનતો નથી.

(૧૦૬) શુભ કાર્યોમાં સો વિઘ્નો હોય છે. ધર્મસાધના હંમેશાં સામા પૂરે જ સિદ્ધ થાય છે.

(૧૦૭) વાણી, મન, હિંસા, ક્રોધ, ઉદર અને ઉપસ્થ—એ છ વસ્તુઓના વેગને જેઓ સહે છે, તેઓ દૈવી સંપત્તિમાન છે.

(૧૦૮) “ઐમિતિ પંડિતાઃ કુર્યુઃ” જે કાંઈ થઈ રહ્યું છે તે બરાબર છે. યોગ્ય છે અને કાર્ય—કારણના નિયમયુક્ત છે—એમ સુરા પુરૂષો વિચારે છે. એવો વિચાર એ અનુકૂળતાનો સંકલ્પ છે અને અન્યથા ન ચિંતવવું તે પ્રતિકૂળતાનું વિસર્જન છે.

(૧૦૯) મુનિપણું વાણીના મૌનથી મળતું નથી, પણ મનની ચંચળતાના અભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૧૦) દુઃખ એ પ્રભુ પ્રત્યે લગની લગાવવામાં એક સહાયક તરીકે છે. પ્રાયઃ દુઃખમાં પ્રભુની જેવી યાદ થાય છે, તેવી યાદ સુખમાં થતી નથી.

(૧૧૧) ઉપાસનામાં જો મોટામાં મોટું કોઈ વિઘ્ન હોય, તો તે પોતાની ક્રિયાનું અભિમાન છે.

(૧૧૨) કૃતજ્ઞતા, નમ્ર ભાવ, વિનય, નિરભિમાનિતા, નિરહંકારિતા વગેરે પર્યાય શબ્દો છે.

(૧૧૩) ધર્મનું ખરું જ્ઞાન ધર્મના આચરણથી થાય છે. દુર્ગતિમાં પડતાં જીવને જે ધારણ કરે અને સદ્ગતિમાં સ્થાપે, તે ધર્મ છે. તે કેવળ જાણવા માત્રથી કેમ બને ?

(૧૧૪) શ્રદ્ધા દ્વારા જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વકના જ્ઞાન દ્વારા ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૧૧૫) સૌન્દર્ય બાહ્ય પણ છે અને આંતરિક પણ છે. જેને આંતરિક સૌન્દર્યમાં આનંદ મળે છે, તેને બાહ્ય વસ્તુમાં સુંદરતા રહેતી નથી. એ જ વાત પ્રકાશ માટે છે અને વિશ્રાન્તિ માટે પણ સમજવી. જેને આંતરિક પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને બાહ્ય પ્રકાશ તુચ્છ છે. જેને આંતરિક વિશ્રાન્તિ મળે છે, તેને બાહ્ય વિશ્રાન્તિ નગણ્ય છે.

(૧૧૬) લોભીને મન ધન અને કામીને મન સ્ત્રી સુંદર લાગે છે, તેમાં પદાર્થ નહિ પણ આસક્તિ કારણ છે.

(૧૧૭) તરંગ સમુદ્રના છે પણ સમુદ્ર તરંગનો નથી. પર્યાય દ્રવ્યનું છે પણ દ્રવ્ય પર્યાયનું નથી. વ્યક્તિ જાતિની છે પણ જાતિ વ્યક્તિની નથી. સમુદ્ર અને તરંગ, દ્રવ્ય અને પર્યાય, જાતિ અને વ્યક્તિ કંથયિત્ સિદ્ધાસિદ્ધ છે.

(૧૧૮) પ્રથમ બહિરદષ્ટિ, પછી અંતરદષ્ટિ અને છેવટે ઉર્ધ્વદષ્ટિ હોય. પ્રથમ દર્શન બાહ્ય સૃષ્ટિમાં થાય, પછી અંતરાત્મામાં થાય અને છેવટે ઉચ્ચત્તી એકતામાં થાય. એક આહરાત્મા છે, બીજો અંતરાત્મા છે અને ત્રીજો પરમાત્મા છે.

(૧૧૯) હુઃખનું મોટું કારણ રાગ-દ્વેષ છે. મન, વચન

અને કર્મથી રાગ-દ્રેષને દૂર કરવાની સાધના કરવા વડે જ કર્મનો નિકાલ થાય છે.

(૧૨૦) જ્યાં ચિત્તમાં શાન્તિ નથી, હૃદયમાં ન્યાય નથી, આંખમાં શરમ નથી અને પેટમાં ગંભીરતા નથી, ત્યાં તે પોતે જ નરકસ્વરૂપ છે.

(૧૨૧) વિષયોની પ્રાપ્તિ પ્રારબ્ધાધીન છે. તેમાં જે ભોગબુદ્ધિ થાય છે, તે અવિચાર અને આસક્તિના કારણે થાય છે.

(૧૨૨) પ્રેમના બે પ્રકાર છે. સ્વાભાવિક અને કૃત્રિમ. સ્વાભાવિક પ્રેમ કારણમાં હોય છે અને સદા એક સરખો રહે છે, જ્યારે કૃત્રિમ પ્રેમ કાર્યમાં હોય છે અને તે અનિત્ય છે.

(૧૨૩) આત્મા અથવા ઈષ્ટમાં જે આસક્તિ હોય તો તે કેવળ સુખ રૂપ છે, જ્યારે વિષયોમાં આસક્તિ દુઃખ-મિશ્ર સુખ રૂપ છે. તેમાં ખીજાની સહાય લેવી પડે છે, તેથી પરતંત્રતા-પરાધીનતા છે. પરાધીનતા એ જ દુઃખ છે.

(૧૨૪) વિષય પ્રત્યે પ્રેમ અને આસક્તિ ચોરને ચોરી કરાવે છે અને જોરને જોરી કરાવે છે. પતંગ, ભ્રમર, મીન, હરણ અને હાથી એકેકે વિષયના પ્રેમથી પ્રાણ અર્પે છે. એ જ પ્રેમ જે અવિનાશી-સચ્ચિદાનંદ તત્ત્વ પ્રત્યે પ્રગટે, તો અનંતા સ્વાધીન આનંદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

(૧૨૫) પ્રભુપ્રેમ એ હૃદયનો ભાવ છે. તે વાણીને

અગોચર છે. એ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે. સત્સંગ અને સાધુ-પુરુષોની સેવા કરવાથી, તેઓના વચન ઉપર આદર કેળવવાથી અને વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવાથી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧૨૬) સંસારથી વૈરાગ્ય અને સાધના ઉપર પ્રેમ, એ વિરક્તનાં લક્ષણ છે. જેટલું ચિત્ત ભગવાનમાં લાગશે, તેટલી ભક્તિ અને શક્તિ વધશે.

(૧૨૭) ઉદાસીનતા અને સહનશીલતા એ સાચા વૈરાગ્યની નિશાની છે. ઉદાસીનતા એટલે વિષયોમાં ભળવું નહિ, પણ તેનાથી અલગ રહી તેના ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ અનુભવવું.

(૧૨૮) શરીરમાં સ્થાયી રૂપે રહેવાવાળા પાંચ દેવ છે. શ્રી, હ્રી, ધી, જ્ઞાન અને સન્માન. ભાગવાથી તે પાંચેય ચાલ્યા જાય છે અને ભાગવાના સંકેદપ માત્રથી મનમાં માલનતા આવે છે.

(૧૨૯) બધાં કેવળ શુષ્ક વાદવિવાદ જ છે, ત્યાં ભગવાન પણ નથી અને પરમાર્થ પણ નથી.

(૧૩૦) જેમ અજ્ઞાન પશુ છે, તેમ પોતાના સ્વભાવને જે કાબૂમાં ન રાખી શકે તે પણ પશુ છે.

(૧૩૧) ગાઢ સુષુપ્તિ (નિદ્રા) તમોગુણની પરાકાષ્ટા છે. સમાધિ સત્ત્વગુણની પરાકાષ્ટા છે. સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાનના કાર્યનો લય થાય છે, પરંતુ તેના કારણરૂપ અજ્ઞાનતા તો

રહે છે; બ્યારે સમાધિમાં સત્વગુણના કાર્યનો લય થાય છે અને તેના કારણે રૂપ વિશુદ્ધ સત્ત્વ રહે છે. સત્વગુણની આ સ્થિતિ પ્રયત્નપ્રાપ્ય છે. સુધુષ્ટિ પ્રપંચથી ઉત્પન્ન થયેલા થાકને કારણે સ્વાભાવિક છે અને તેમાં કોઈ પ્રયત્નની જરૂર નથી, બ્યારે સમાધિ પ્રયત્નજન્ય છે.

(૧૩૨) સંપૂર્ણ પ્રપંચ ઉપર ઉઠાસીને દષ્ટિ રાખી, સ્વ-સ્વરૂપમાં સ્થિત રહેવાથી વાસનાનો ક્ષય થાય છે અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય છે.

(૧૩૩) વિચારથી સંશય દૂર થાય છે અને એકાગ્રતાથી ચંચળતા દૂર થાય છે. સમાધિ પછી શરીર તૃણની જેમ હલકું થાય છે અને ચિત્ત સ્થૂલથી હઠી સૂક્ષ્મમાં સ્થિત થાય છે.

(૧૩૪) સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ જેવા માટે આંખની અને દર્પણની સ્વચ્છતા આવશ્યક છે. આત્માનુભવ માટે આંખની જગ્યાએ વિવેકની સ્ફુટતા અને દર્પણની જગ્યાએ રાગ-દ્વેષ-રહિત ચિત્તવૃત્તિ આવશ્યક છે.

(૧૩૫) કોઈ પણ ભૂમિકામાં રહેલો આત્મા જો પોતાની ભૂમિકાને ઉચિત નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે, તો તે તમોગુણનું કાર્ય સમજવું.

(૧૩૬) બ્રહ્મનિષ્ઠમાં તિતિક્ષાનું હોવું સ્વાભાવિક છે.

(૧૩૭) જેમ શરીરસંપત્તિ આત્માથી ભિન્ન છે, તેમ પ્રાણ અને મન પણ આત્માથી ભિન્ન છે. જેમ શરીરના

અવયવો પાસે ઈચ્છાનુસાર કાર્ય લઈ શકાય છે, તેમ પ્રાણ અને મન પાસેથી પણ અભ્યાસના બળે ઈચ્છાનુસાર કાર્ય લઈ શકાય છે.

(૧૩૮) રાગ-દ્વેષની નિવૃત્તિ વિવેક માત્રથી નહિ હિન્તુ આત્મપ્રેમથી થાય છે. વિવેકથી તો નિવૃત્તિની કુંચી માત્ર મળે છે.

(૧૩૯) તત્ત્વજિજ્ઞાસા અને તત્ત્વકુતૂહલ વૃત્તિ વચ્ચે અંતર છે. નિષ્કામ કર્મ અને ઉપાસના દ્વારા ચિત્ત શાન્ત થઈ ગયા બાદ જે જિજ્ઞાસા થાય, તે સાચી તત્ત્વજિજ્ઞાસા છે. તે પહેલાં માત્ર કુતૂહલ છે.

(૧૪૦) આરાધના આત્મકલ્યાણના અર્થે થાય એ સુંદર છે, પણ તેથી શાસનપ્રભાવનાને અલગ પાડવાની જરૂર નથી. “પ્રભુનું શાસન ખૂબ વિસ્તાર પામે.”—એ ભાવના પણ આત્મિક આરાધના છે અને આજ્ઞાવિચય ધ્યાનને પોષનારી છે.

(૧૪૧) સર્વ પણ શુભ કર્મ પ્રભુઆજ્ઞાના પાલન રૂપે કરવું, પણ ફલની ઈચ્છાથી નહિ. ફલ તો અપરંપાર મળ્યું છે, જેથી તેનો પ્રભુઆજ્ઞાના પાલનમાં સદુપયોગ કરવો. પરમાર્થથી પ્રભુ અને આત્મા ભુદા નથી. પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી આત્માની પ્રસન્નતા થાય છે.

(૧૪૨) જેનામાં નમ્રતા નથી, તે સેવા કરી શકતો નથી. સેવા કરી સેવ્યનો ઉપકાર માનો અને તમને તેની સેવા કરવાનું ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું, તેનો હર્ષ ધારણ કરો—તેનું અનુમોદન કરો.

જેમ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવાનો છે, તેમ ઉધ્વીકરણ માટે આત્મા માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને કરુણા કેળવવાની છે. પ્રેમ અને કરુણાપૂર્વકનો વૈરાગ્ય સ્થિર અને દંઢમૂલ બને છે.

(૧૫૧) માત્ર આત્મસુધારણા ખાતર જેઓ પ્રભુના શબ્દોના સંગ્રહ રૂપ શાસ્ત્રોને સાંભળે છે, તેઓ જ પ્રભુની કૃપા મેળવી શકે છે. જેઓ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે આદ્યા વગર જ પ્રભુના શબ્દો ઉપર તક કરવા લાગે છે, તેઓ પ્રભુદર્શનના અધિકારી બની શકતા નથી. પ્રભુની આજ્ઞાનો અમલ એ જ પોતાનું કર્તવ્ય માનનાર પ્રભુનો સાચો સેવક બની શકે છે. શ્રદ્ધાળુ ભક્ત જ પ્રભુનો સાચો કૃપાપાત્ર બની શકે છે.

(૧૫૨) જૈનદર્શને સત્ય, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય આદિ શબ્દોને સંકુચિત અર્થમાં સ્વીકાર્યા નથી. અહિંસાનો અર્થ ન મારવું એટલો જ મર્યાદિત નથી, કિન્તુ બધાય જીવો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ, પ્રેમ, કરુણા અને મન-વચન-ક્રિયાથી બધાનું ભક્તું કરવાની ભાવનાનો અહિંસા શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે. સત્ય એટલે અનેકાન્ત અને બ્રહ્મચર્ય એટલે વિશ્વ સમસ્તને બ્રહ્મમય માનીને એમાં વિચરણ કરવું. એ રીતે અહિંસા, સત્ય અને બ્રહ્મચર્ય—એ ત્રણ એક જ વિચારના ત્રણ સ્વરૂપો છે.

(૧૫૩) આપણે ઈચ્છીએ એવા આપણે બની શકતા નથી, તો પછી ખીન્નએ એવા બનવું જોઈએ, એવો આગ્રહ રાખીને ગુસ્સો શી રીતે કરાય ?

(૧૫૪) રાગ અને દ્વેષમાં દ્વેષ એ નિર્બળ છે, તેથી

તેને કાઢવા માટેનો ઉપાય પહેલો લેવો જોઈએ. દ્રેષ હઠ્યા પછી રાગ કાઢવો સુલભ બને છે. દ્રેષ મૈત્ર્યાદિ ભાવો વડે ટળે છે. પછી રાગભાવ વૈરાગ્યભાવની પ્રબલતા અને ગુણાનુરાગ આદિ પ્રશસ્ત રાગભાવની દૃઢતા થવાથી આપોઆપ ન્તય છે.

(૧૫૫) નામજિનનું સ્થાન જીભમાં, સ્થાપનાનું સ્થાન ચક્ષુમાં, દ્રવ્યનું સ્થાન મનોયોગમાં અને ભાવનું સ્થાન હૃદયમાં છે. જેમ કોઈ નિર્ધનને ઘણી લક્ષ્મી મળે ત્યારે તેનું દેવું અને દરિદ્રપણું બંને ટળે છે, તેમ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિથી આત્મધર્મ રૂપ ધન પ્રગટે છે અને રાગ, દ્રેષ અને મોહ રૂપ દરિદ્રપણું ન્તય છે તથા જન્મ-જરા-મરણ રૂપ કરજનો ભય પણ મટે છે.

(૧૫૬) મોહનો મૂલ મંત્ર રાગ-દ્રેષ-અહં-મમ છે, કે તેથી કર્મ બંધાય. તે હૃદયમાં આવે એટલે આર્ત-રૌદ્ર થાય અને તેથી વિષય-ક્રપાય સેવે તથા તેથી ઘણાં કર્મ બંધાય અને તેથી ભવપરંપરા વધે. એ મોહના મૂલ મંત્રનો પ્રતિપક્ષી મંત્ર અરાગદ્રેષ-નાહં ન મમ છે.

(૧૫૭) યથાર્થ જોવું, જાણવું અને આચરવું એ સમ્યક્ રત્નત્રયી છે તથા કર્મના હૃદયકાળે સમ્યક્ સહન કરવું ને યથાર્થ તપ છે.

છે અને રૂચિ તે મોક્ષનું કારણ છે. એ રીતે મોક્ષ રૂપ કાર્યનું મૂલ કારણ શ્રી અરિહંત છે, તેથી એ ઉપકાર શ્રી અરિહંતદેવનો છે.

(૧૫૬) અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વના ઉદયે ઉદ્વિગ્નતા, વેદનીયના ઉદયે અશાંતા, અવિરતિ-ચારિત્રમોહનીયના ઉદયે આકુલતા અને વીર્યાન્તરાયના ઉદયે અસ્થિરતા નીપજે છે.

(૧૬૦) નિર્ધનતા સહવી એ સહેલી છે, પણ સાધન-સંપન્ન દશામાં તૃણા, અભિમાન અને ઈન્દ્રિયોની સ્વચ્છંદતા ઉપર અંકુશ મૂકવો એ કઠણ છે. દેશપારની સખ સહવી એ સહેલી છે, પણ દેશપાલકનું ણિરૂદ્ધ મેળવીને નિરભિમાન રહેવું એ મુશ્કેલ છે.

(૧૬૧) સંસાર નિઃસાર છે, તેનો અર્થ વિષય-કષાયની પરિણતિ નિઃસાર છે. સમ્યગ્દર્શન રૂપ ધર્મ સાર છે અને તેમાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાન સાર છે. વળી તેમાં સમ્યક્-ચારિત્ર સારભૂત છે અને તેમાં નિર્વાણપદ જે મોક્ષ તે સારભૂત છે.

(૧૬૨) ભવથી મુક્ત જીવનું જહુમાન એ ભવ પ્રત્યે અજહુમાન છે. ભવ પ્રત્યે અજહુમાન એ મુક્ત પ્રત્યે જરૂં જહુમન છે. ભવ એટલે ચાર ગતિ રૂપ સંસાર જ નહિ, પણ તેના કારણ રૂપ ચાર કષાયો અને પાંચ અવતો પણ લેવા.

(૧૬૩) સરલતા ધારણ કરવાથી, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવાથી, બુદ્ધિને નિર્મલ કરવાથી, ઈન્દ્રિયોને જીતવાથી, વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરવાથી અને પ્રાણી માત્રમાં સદ્ભાવ રાખવાથી

માનવને અવિનાશી એવા આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને તેથી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૬૪) પોતે જાણે છે-એવું જાણનારાઓ જીર્ણ થઈ જાય છે, પરંતુ દેહાધ્યાસ ટાળી મનોનાશ અને વાસના વિલય દ્વારા સ્વાનુભવી થવું તે જ ખરું જાણવું છે. વ્યક્તિના નાના 'હું' નો અપરિમિત 'હું' માં વિલય કરવો, એ અંતરાત્મદશાનું લક્ષણ છે.

(૧૬૫) અપૂર્ણતાની દૃષ્ટિ નમ્રતા લાવે છે. પૂર્ણતાની દૃષ્ટિ નિર્ભયતા આપે છે. ઉભય દૃષ્ટિ મળીને મોક્ષમાર્ગ ખોલે છે.

(૧૬૬) શ્રવણકળાના ચાર નિયમો આ પ્રમાણે છે.
૧-એકાગ્રતાથી સાંભળવું: લખવા-વાંચવાની જેમ સાંભળવું.
૨-પૂર્વગ્રહ બાંધીને રાખવો, ૩-ઉતાવળ અને આવેશ છોડી દેવો. ૪-ચાદ રાખવા, વિચાર કરવા તથા જે કંઈ ઉપયોગી જણાય તેનું આચરણ કરવા માટે સાંભળવું.

(૧૬૭) સેવાથી વિનય, વિનયથી આચાર અને આચરથી સિદ્ધિ મળે છે. સેવાનું મૂળ મૈત્ર્યાદિ ભાવના છે અને તેનું મૂળ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા છે.

(૧૬૮) સર્વ ધર્મનું મૂળ મૈત્ર્યાદિ ભાવના છે અને તેનું મૂળ શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું વિશિષ્ટ આત્મદ્રવ્ય છે.

(૧૬૯) પ્રભુના નામાદિ વડે આલંબન આપે છે, ઉપદેશાદિ વડે તીર્થ આપે છે, સાધના અને સિદ્ધિ વડે આદર્શ

આપે છે અને એ ત્રણના ફલસ્વરૂપ ગુણ ધ્યાન અને સદ્ગતિ આપે છે. આ વસ્તુઓ આપવાની શક્તિ માત્ર પ્રભુમાં છે. એથી પ્રભુની ભક્તિ એ સર્વશ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે. સાચી ભક્તિ આજ્ઞાના પાલનમાં છે. આજ્ઞાનું પાલન એ એક બાબત આત્માના મોક્ષ માટે થાય છે અને બીજી બાબત જગતના હિત માટે થાય છે. કહ્યું છે કે—

‘ આત્મનો હિ મોક્ષાર્થ જગતોઽપિ હિતાય ચ ॥ ’

(૧૭૦) પ્રભુગુણ-પ્રકર્ષ વડે ‘આદર્શ’ આપે છે, માર્ગ-દેશકતાથી ‘પ્રેરણા’ આપે છે અને માર્ગ રૂપ હોવાથી ‘આલંબન’ આપે છે. આલંબન અર્થે પ્રભુના દર્શન-પૂજનાદિ, પ્રેરણા માટે શાસ્ત્ર-આગમાદિ અને આદર્શ માટે તપ-સંયમાદિ ઉપકારક થાય છે. માર્ગદેશક પ્રભુ વડે ભેદ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થાય છે, માર્ગ રૂપ પ્રભુ વડે અભેદ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ગુણપ્રકર્ષવાન પ્રભુ વડે અભયાદિ ધર્મોની સિદ્ધિ થાય છે.

(૧૭૧) પ્રેમ, સેવા અને અહિંસાની ભાવના એ દૈવી ગુણો છે. તેનો આધારસ્તંભ એ છે કે—સ્વરૂપથી જીવ માત્ર દેવ છે. બધા જીવોની પાછળ એક દિવ્ય તત્ત્વ રહેલું છે. પ્રતિજ્ઞા આ સત્યનું સ્મરણ કરવું અને તદ્દનુરૂપ આચરણ કરવું, એ દિવ્ય જીવનની આવી છે. જ્યારે બધા ગુણોના આધારસ્તંભ સ્મરણ આ ભવ્ય સત્ય સમન્વય છે, ત્યારે ભય-ચિન્તા અને ઉદ્વેગ હૃદયના ઉંડાણમાંથી વિદાય લે છે. જ્યારે બધા પ્રત્યે પ્રેમ અને લાગણીથી જોતાં શીખાય છે, ત્યારે

એ જ્ઞાન જીવ માત્ર સાથે એકતાનો અનુભવ કરાવે છે. પોતે એ રીતે જગદ્રૂપ થઈને રહેવું, તે, અહંતા અને મમતા ટાળવાનો પરમ ઉપાય છે.

(૧૭૨) અહંકાર એ નાશનું નગારું છે. તેનો નાશ નમસ્કારથી થાય છે, ભક્તિથી થાય છે અને અલેક્ષ ભાવનાથી થાય છે.

(૧૭૩) અહિંસાના પ્રભાવેજે અંતરમાંથી રાગ-દ્વેષ અને ગમા-અણુગમા ઓછા થાય, ચિત્તમાં વાત્સલ્યજન્ય પ્રસન્નતાનો સ્વરૂપ પણ આત્માનુભવ થાય અને જીવનમાં વિશ્વમૈત્રીની ભાવનાની પ્રતિષ્ઠા થાય, તો ધર્મકરણી સત્ય ઠરે.

(૧૭૪) જગતના તમામ જીવોના હિતની ભાવના, એ આત્માને સ્વચ્છ બનાવવાનો ઉપાય છે. હૃદયના ઉમળકાંથી એ ભાવના થવી જોઈએ.

(૧૭૫) શ્રી અરિહંતદેવના શરણથી મૈત્રી આવે છે અને ક્રોધ જાય છે. શ્રી સિદ્ધના શરણથી પ્રમોદ જાય છે અને માન જાય છે. સાધુના શરણથી ક્રૂણા પેદા થાય છે અને માયા જાય છે. ધર્મના શરણથી મધ્યસ્થતા આવે છે અને લોભ જાય છે.

(૧૭૬) મૈત્રી હિતચિન્તાની અપેક્ષા રાખે છે અને હિતચિન્તા સમ્યગ્જ્ઞાનની તથા યથાર્થ વિવેકની અપેક્ષા રાખે છે. યથાર્થ વિવેક બે પ્રકારનો છે. એક જીવ પ્રત્યેની સમાનતાનો અને બીજો પુદ્ગલ પ્રત્યેની વિભિન્નતાનો.

(૧૭૭) સર્વની હિતચિન્તા અથવા પરની હિતચિન્તા, એ શુભ સવિકલ્પ દશાનો પ્રારંભ છે અને એનો પ્રકર્ષ અપરાધીનું પણ શુભ ચિંતવણું તે છે. વાસીચંદનકલ્પ અવસ્થા, એ સવિકલ્પ શુભ અવસ્થાની ટોચ છે.

(૧૭૮) દ્વેષને ખમવો, સ્નેહને નમવો અને રાગને દમવો એ નમસ્કાર મંત્રનું તાત્પર્ય છે. પ્રથમ પરમેષ્ઠિ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા જીવાત્માઓ પ્રત્યે સ્નેહથી ભયપૂર છે, તેથી તેઓને નમવું એ સ્નેહને જ નમવા ખરોખર છે. જે સ્નેહને નમે છે તે સ્નેહથી ભયપૂર બને છે. સ્નેહ એ એક જ એવી ચીજ છે, કે જે એક બાબુ દ્વેષને શમાવે છે અને બીજી બાબુ રાગને હઠાવે છે. સ્વસુખવિષયક રાગ સર્વસુખવિષયક રાગથી હઠે છે. સ્વદુઃખવિષયક દ્વેષ સર્વવિષયક દુઃખના દ્વેષથી ટળે છે. એ માટે જેને અધિકારી થવું હોય, તેણે સૌ પહેલાં સર્વ જીવો પ્રત્યે કરેલા અપરાધની ક્ષમાપના કરી લેવી જોઈએ.

(૧૭૯) દયા એ ધર્મનું મૂળ છે, રતનત્રયસ્વરૂપ છે અને સર્વ જીવોને સુખકર છે. સર્વ પ્રાણી માત્રને આત્મવત્ જાણી સર્વ પ્રત્યે સમાન મૈત્રીભાવ દર્શાવી યથાશક્તિ ઉપકારાદિ કરી તેઓનું ભલું ચિંતવવું, અપરાધી પ્રત્યે પણ અંતરમાં ખુરં ચિંતવવાના દ્વેષપરિણામ ધારણ ન કરે અને કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ ન દાખવે, એ મૈત્રીભાવ છે.

(૧૮૦) મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ અંતરાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. મૈત્રી પ્રાણીઓ તરફ પ્રેમ ભાવનાર છે, પ્રમેદ

ગુણોમાં રમણ કરનાર છે, કરુણા હૃદયથી હિત કરનાર છે અને મધ્યસ્થતા હૃદયની વિશાલતા બતાવનાર છે.

(૧૮૧) પુદ્ગલ સાથે અલેદ્યુદ્ધિ અને જીવ સાથે લેદ્યુદ્ધિ, એ સર્વ પાપનું બીજ છે. જીવ સાથે અલેદ્યુદ્ધિ અને પુદ્ગલ સાથે લેદ્યુદ્ધિ, એ સર્વ ધર્મનું મૂળ છે. નમસ્કાર વડે જીવ સાથે અલેદ્યુદ્ધિ સધાય છે અને સામાયિક વડે પુદ્ગલ સાથે લેદ્યુદ્ધિ સધાય છે. તેથી નવકાર અને સામાયિક એ સાધનાના બે પાયા છે. જીવોથી અલેદ્યુદ્ધિ અને પુદ્ગલથી લેદ્યુદ્ધિ, એ સર્વ મંગલનું બીજ છે. એથી મમતા ગદે છે અને સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. મમતા એ પાપનું બીજ છે અને સમતા એ ધર્મનું મૂળ છે. પંચ નમસ્કાર વડે પુદ્ગલની મમતા ટળે છે અને જીવો પ્રત્યે સમતા પ્રગટે છે. જીવોની મમતાના બળે સમતાભાવ પ્રગટતો જાય છે અને પુદ્ગલો ઉપરની મમતાનો ભાવ નાશ પામતો જાય છે.

(૧૮૨) જડ ઉપરનો રાગ એ પાપનું બીજ છે. ચેતન ઉપરનો ભક્તિરાગ એ મંગલનું મૂળ છે. શ્રી તીર્થંકર-દેવોનો ઉપદેશ જડ પ્રત્યે વિરાગ અને ચેતન પ્રત્યે અનુરાગ કેળવવા માટે છે. મોક્ષમાર્ગમાં ચેતન સહાયકારક છે અને જડ વિઘ્નકારક છે. સર્વ જીવો સામાયિક રૂપ અને સિદ્ધ-સ્વરૂપ છે, એમ જોનાર પોતે સામાયિક રૂપ અને સિદ્ધસ્વરૂપ બને છે. પૂર્ણતાની દૃષ્ટિ પૂર્ણતાને અપાવે છે અને અપૂર્ણતાની દૃષ્ટિ અપૂર્ણતા અર્પે છે. દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ-એ ન્યાય છે.

(૧૮૩) સુખમાં વૈરાગ્ય અને દુઃખમાં મૈત્રી, એ સુખ

દ્રવ્યનું સતત ભાન. ઉત્કૃષ્ટ આત્મદ્રવ્ય શ્રી તીર્થંકર પર-
માત્માનું છે. તેની સાબીતી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ કરુણાભાવ છે.
તે ભાવનું સ્મરણ કરાવનાર તેઓની મુદ્રા છે. તેઓના આત્મ-
દ્રવ્યનું સ્મરણ કરાવનાર તેઓનું નામ છે. એ રીતે નામ,
આકૃતિ, દ્રવ્ય અને ભાવ વડે સર્વ ક્ષેત્રે અને સર્વ કાલમાં
સર્વ જીવોને જેઓ પવિત્ર કરી રહ્યા છે, તેઓનું ધ્યાન એ
સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યાન છે. ત્રિભુવનને પવિત્ર કરનારી શક્તિ તેઓના
નામ, આકૃતિ, દ્રવ્ય અને ભાવમાં છે.

(૧૮૯) ભેદ નયનો આશ્રય લેવાથી આચારશુદ્ધિ થાય
છે અને અભેદ નયનો આશ્રય લેવાથી વિચારશુદ્ધિ થાય છે.
અથવા વૈરાગ્યને વિકસાવવા માટે ભેદને આગળ કરવો જોઈએ
તથા મૈત્રી અને ભક્તિને વિકસાવવા માટે અભેદને આગળ
કરવો જોઈએ. એ બંનેમાંથી એકને પણ જો મૂકવામાં આવે,
તો આરાધના પાંગળી બને છે.

(૧૯૦) રૌદ્રધ્યાનનું નિવારણ સામાયિકના પરિણામથી
સુલભ બને છે અને આર્તધ્યાનનું નિવારણ નમસ્કારના
પરિમાણથી સિદ્ધ થાય છે. તીવ્ર કષાયોને મંદ બનાવનાર
મૈત્રી છે. મંદને નિર્મૂલ કરનાર ભક્તિ છે.

(૧૯૧) આત્મા સામાયિક રૂપ છે. એ દ્રવ્યાર્થિક
નયનું શ્રદ્ધાન છે. એ શ્રદ્ધાન વડે પર્યાયાર્થિક નયથી આત્મામાં
સામાયિક ગુણ પ્રગટે છે.

(૧૯૨) દ્રવ્યાર્થિક નયે જીવ 'તુંબીમૃત્તિકા' ન્યાયે કર્મ
સાથે મળેલ છે. જેમ તુંબી ઉપર માટીનો થર લાગ્યો હોય

તો પણ તુંબડીની અંદર કાંઈ બગાડ ન હોય, તેમ આત્માને કર્મનો સંબંધ જાણવો. ‘લોહાગ્નિ ન્યાય’ પણ દ્રવ્યાર્થિક નય જાણવા માટે છે. પર્યાયાર્થિક નયે આત્મા કર્મ સાથે ‘ક્ષીર-નીર’ ન્યાયે લોલીભૂત એક રૂપ થયો છે, જેથી ચતુર્ગતિ પરિભ્રમણ કરે છે.

(૧૯૩) ‘નમો’ પદ એ મોક્ષ પ્રત્યે મમતા કેળવે છે અને સંસાર પ્રત્યે સમતા કેળવે છે. મોક્ષતત્ત્વ પ્રભુસ્વરૂપ છે, તેથી તે ગુણોની ખાણ છે. સંસારતત્ત્વ એ કર્મનું સર્જન છે, તેથી તે રાગ, દ્વેષ, દુઃખ અને દોષોની ખાણ છે.

(૧૯૪) ‘નમો’ મંત્રની સાથે દયા અને ક્ષમાની ભાવના ઝલકી રહેવી જોઈએ. દયાથી દુઃખપ્રહાણ ઈચ્છા અને ક્ષમાથી પાપપ્રહાણ ઈચ્છા વ્યક્ત થાય છે. જ્યારે સ્વપાપપ્રહાણ માટે ક્ષમા અને પરદુઃખપ્રહાણ માટે દયાની સાથે પ્રભુનું નામ લેવામાં આવે છે, ત્યારે સ્વદુઃખપ્રહાણ આપોઆપ થાય છે. તે જ મોટું મંગલ છે. સ્વદુઃખપ્રહાણ રૂપી સાધ્યની સિદ્ધિ માટે પરદુઃખપ્રહાણ અને સ્વપાપપ્રહાણ રૂપી સાધનની અર્થાત્ દયા અને ક્ષમાની લાગણી તથા ભાવના અવશ્ય હોવી જોઈએ. ક્ષમા, દયા, શાન્તિ, પ્રેમ વગેરે પરમાત્માના દિવ્ય ગુણો છે. પ્રભુનું નામ ગ્રહણ કરવા પૂર્વે અને પછી તે અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. તેથી નામનું ગૌરવ વધે છે અને નામનો મહિમા પ્રગટે છે.

(૧૯૫) નમસ્કાર એ હાથીની આંખ છે. જેમ હાથી પોતે મોટો હોવા છતાં પોતાની આંખ વડે બીજાં બધાંઓને

મોટા તરીકે જુએ છે, તેમ 'નમસ્કાર' ભાવ જેઓને પ્રાપ્ત થયો છે, તેઓ પોતાના સિવાય ખીન્ન બધાંઓને પોતાનાથી મોટા જુએ છે.

(૧૬૬) 'નમો' પદ શ્રી પંચપરમોષ્ટ સાથે સંબંધ કરાવી આપે છે, બ્યારે મનમાં શિવમસ્તુની ભાવના સર્વ જીવો સાથે સંબંધ કરાવી આપે છે. પરમેષ્ઠિનો સંબંધ ધર્મવૃદ્ધિ કરાવે છે, બ્યારે જીવોનો સંબંધ પાપ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

(૧૬૭) 'આમેમિ સંવ જીવે,' 'શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ' અને 'ચત્તારિ મંગલ'—એ ત્રણેય મળીને જીવની પાત્રતા વિકસાવે છે. એક વડે દ્વાન્તગુણ, ખીન્ન વડે શાન્તગુણ અને ત્રીજા વડે દ્વાન્તગુણ કેળવાય છે. ભાવનું ઉત્પાદન સાપેક્ષ છે. સામા પ્રત્યે હૃદયમાં તો જ ભાવના જાગશે કે—સામાને આપણા પ્રત્યે ભાવ હશે. જો કદાચ કોઈને અકસ્માત્ કોઈ પ્રત્યે ભાવ જાગે, તો તે તેના પૂર્વના ભાવનું કાર્ય હશે. એ દૃષ્ટિએ આપણને શ્રી અરિહંતદેવ કે શ્રી સિદ્ધ ભગવંત પ્રત્યે જે ભાવ જાગે છે, તેનું કારણ તેઓનો આપણા પ્રત્યે ભાવ છે, તે સિવાય ખીન્નું શું કારણ છે? તે ભગવંતોમાં સુંદર, શિવ અને સત્ય એવો વિલક્ષણ પ્રકારનો ભાવ જગતના જીવો પ્રત્યે સનાતન રીતે વિદ્યમાન છે. તે જીવને શુભ અને શુદ્ધ તરફ આકર્ષે છે અને જગતના જીવોમાં શુભ કે શુદ્ધ ભાવને જગાડે છે.

(૧૬૮) સંયમના પ્રભાવે વાસનાનો પરંજય થાય છે, વિલાસ તરફ દોડતું મન વૈરાગ્ય તરફ ફરવા લાગે છે અને ચિત્તમાં સમતા રસની સરિતા વહેવા લાગે છે.

(૧૯૯) કોમળતા, મધુરતા અને વિવેક એ જીવનભરમાં સુખી થવાના ત્રણ સિદ્ધ ઉપાયો છે.

(૨૦૦) ઉદારતા, સદાચાર, સહિષ્ણુતા અને સદ્ભાવના, એ જીવનમાં પોષક તત્ત્વો (Vitamins) છે.

(૨૦૧) માનવી માત્રમાં સદ્ગુણ અને દુર્ગુણ ખંને હોય છે. માનવીના સદ્ગુણ મારફત આપણે તેના હૃદયમાં પ્રવેશી શકીએ છીએ. તેના અવગુણ સાથે આપણે શું કામ છે?

(૨૦૨) જેઓ સરલ સ્વભાવે ભૂલનો સ્વીકાર કરે છે, તેઓનો વિકાસ કયાંય અટકતો નથી અને દિન-પ્રતિદિન ક્લ્યાણમાર્ગમાં તેઓ વેગબંધ આગળ વધ્યા કરે છે. હૃદયની સરલતા એ જ સુક્તિનો ટૂંકામાં ટૂંકો અને સરલમાં સરલ પંથ છે.

(૨૦૩) લાજ-શરમ એ તો ગુણોની માતા છે. લજ્જાનુ આત્મા નાનું પણ અકાર્ય કરતાં અચકાશે.

(૨૦૪) પોતાનું કામ પડતું મૂકીને પણ સુદાક્ષિણવાળો આત્મા ખીજની વહારે થાય છે અને તેથી ખીજનો માટે તે શ્રદ્ધેય બને છે, ખીજનો તેનું વચન માનનારા બને છે અને એ આત્માનું અનુકરણ કરે છે.

(૨૦૫) વ્યવસ્થા એ ઘરની શોભા છે, આતિથ્યસત્કાર એ ઘરનો વૈભવ છે, સદાચાર એ ઘરનું શિખર છે અને પ્રેમ એ ઘરની પ્રાતઃકા છે.

(૨૦૬) કષાયો અને ઈન્દ્રિયોથી જીતાવું એ જ

આત્માનો સંસાર છે. કપાયો અને ઈન્દ્રિયોથી મૂકાવું એ જ આત્માનો મોક્ષ છે.

(૨૦૭) જેમ પ્રત્યેક ઇંધનમાં અગ્નિ એક જ છે, તેમ પ્રત્યેક દેહમાં આત્મતત્ત્વ સરખું જ છે. પરમાત્માના ધ્યાનથી આત્મભાવ વિકસે છે. સ્તોત્ર, જપ આદિ તેનાં સાધનો છે.

(૨૦૮) ‘અહં’ એ કર્મપ્રકૃતિનું સર્જન છે, માટે પરાધીન છે અને ‘અહં’ એ આત્મતત્ત્વનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, માટે સ્વાધીન છે. પરાધીન તત્ત્વની ઉપાસનાથી પરાધીન અનાય છે, તેમ જ સ્વાધીન તત્ત્વની ઉપાસનાથી પરાધીનતાનો અંત આવે છે અને સ્વાધીનતાનું પ્રભાત પ્રગટે છે.

(૨૦૯) અહિંસા એ સર્વ જીવો પ્રત્યેના સદ્ભાવનું પરણામ છે, અનેકાન્ત એ સર્વ સદ્વિચારો પ્રત્યેના સદ્ભાવનું સર્જન છે અને અપરિગ્રહ એ સર્વ પદાર્થો પ્રત્યેના નિરીહભાવનું રૂપ છે.

(૨૧૦) વસ્તુ માત્ર ત્રણ ધર્મવાળી છે. વસ્તુને માત્ર ઉત્પાદ ધર્મવાળી જોવાથી બહિરાત્મભાવ વધે છે, ઉત્પાદ અને વ્યય ઉભય ધર્મોને વિચારવાથી અંતરાત્મભાવ જાગે છે તથા ઉત્પાદન-વ્યયની સાથે ‘દ્રૌવ્ય’ ભાવનું ચિંતન કરવાથી પરમાત્મભાવ પમાય છે.

(૨૧૧) જ્યારે મન આત્મા સાથે મળે, ત્યારે દિવ્ય ભાવ પ્રગટે છે, જ્યારે મન મન સાથે મળે ત્યારે વીરભાવ પ્રગટે છે અને જ્યારે મન દેહ સાથે મળે ત્યારે પશુભાવ પ્રગટે છે. પશુભાવ એટલે અજ્ઞાન, દ્વેષ, મોહ, ભય,

સત્કાર્યમાં લબ્ધ, પર પ્રત્યે ઘૂણા વગેરે. વીરભાવ એથી વિરુદ્ધ છે અને દિવ્યભાવ સમતામય છે.

(૨૧૨) પોતામાં પૂર્ણતાની દૃષ્ટિ વિરક્તિ અપાવે છે. બીજામાં તુલ્યતાની દૃષ્ટિ ભક્તિ અને મૈત્રીને વિકસાવે છે.

(૨૧૩) મનની ભૂમિકા ઉપર બધું ક્ષણિક છે, બ્યારે મનની ઉપર આત્માની ભૂમિકા ઉપર બધું અક્ષણિક છે. સંસાર એ મનનો અને કર્મનો નકશો તથા તમાસો છે. જો મનની પાર આત્માના પ્રદેશમાં રહેવાનો અભ્યાસ પાડવામાં આવે, તો નિર્ભયતા છે-શાન્તિ છે.

(૨૧૪) જ્યાં પ્રેમનો શુદ્ધ ઉદય થયો, ત્યાં ત્યાગનો ઉદય થવાનો જ. દયા એ પ્રેમનું પ્રગટ સ્વરૂપ છે. ‘જેવો હું તેવો તે અને જે દુઃખ તેનું તે માંડું.’-આવો વિચાર સ્વાર્થી મનુષ્ય કરી શકતો નથી. જ્યારે બીજાના દુઃખથી જીવ પીગળે છે, ત્યારે તેને આત્માનુભવ કે આત્મવિચાર પ્રગટેલો કહેવાય છે. પ્રેમભાવ અને સમભાવ એકાર્થક છે.

(૨૧૫) પોતાના અપરાધને ખમવા અને બીજાના અપરાધને શમાવવા, એ જાતિની નમ્રતા અને ઉદારતા જ પરમાત્મભાવની નજીક જીવને લઈ જાય છે.

(૨૧૬) અહિંસાના બે રૂપ છે-સંયમ અને તપ. સંયમ સંવરસ્વરૂપ છે અને તપ નિર્જરા રૂપ છે. સંયમ એ પરભાવવિરમણ રૂપ છે અને તપ એ સ્વભાવરમણતા રૂપ છે. એ બંને મળીને અહિંસા પૂર્ણ થાય છે.

(૨૧૭) ‘દેહ એ અદૃશ્યનું પરિણામ છે.’—એ વિચાર કરવાથી મમતા ઘટે છે અને સમતા પ્રગટે છે.

(૨૧૮) લંગર વડે બંધાયેલી નૌકાને હલેસાં મારી-તેને કિનારે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વ્યર્થ છે. તમારા જીવન રૂપી સાગરમાં ખૂંચેલું અહંભાવનું લંગર પહેલું ખેંચી લો અને પછી જ તમે તમારું ધ્યેય સિદ્ધ કરી શકશો.

(૨૧૯) સામાના દોષ વિસરી જવા અને તેના સદ્-ગુણોને સ્મૃતિની દાળડીમાં સાચવી રાખવા, એનું નામ-હૃદયની વિશાળતા છે.

(૨૨૦) જેના એક પણ રૂંવાટામાં કોઈના અકલ્યાણની ભાવના નથી, તેનું જગતની કોઈ પણ શક્તિ ખરાબ કરી શકતી નથી.

(૨૨૧) નિરાશાવાદીને દરેક તકમાં મુસીબતોનો આભાસ થાય છે, જ્યારે આશાવાદીને દરેક મુસીબતમાં તકનાં દર્શન થાય છે.

(૨૨૨) કોઈને પાડી નાખવામાં બહાદુરી નથી, પણ પ્રીતિ ગયેલાને ઉભો કરવામાં સાચી વીરતા છે.

(૨૨૩) માણસ નશીબથી કદાચ મોટો થાય ખરો, પરંતુ સુસંગત કર્્યા સિવાય કદી હાલો કે સારો થઈ શકતો નથી.

(૨૨૪) જે ભૂખ-તરસ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરીને નિરંતર પ્રભુપ્રાપ્તિની સાધના કર્યા કરે છે, એ નિઃશંક

મહાન વિભૂતિ છે; પરંતુ એથીય અધિક મહાન એ છે, કે જે અવિવેકી વ્યક્તિઓનાં કટુ વચનો ક્ષમાપૂર્વક સહી લે છે.

(૨૨૫) મને ખીન્ન કેટલા ઉપયોગી થાય છે—એમ વિચારવા કરતાં, હું ખીન્નને કેટલો ઉપયોગી થાઉં છું—એ વિચાર કરવો સારો છે.

(૨૨૬) શરીરથી અન્યની સેવા, ઇદ્રિયોથી સંયમ, મનથી સદ્ભાવના, બુદ્ધિથી વિવેક, સ્વભાવથી નમ્રતા અને સર્વત્ર ઔચિત્યનું પાલન કરનારો મનુષ્ય પોતાના માનવભવને સફળ કરનારો બને છે.

(૨૨૭) હંમેશાં પ્રકૃષ્ટિત અને પ્રસન્ન ચિત્ત રહેવાથી મોટી મોટી મુશ્કેલીઓ શાન્ત થઈ જાય છે, સ્વાસ્થ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને આયુષ્ય પૂરું ભોગવી શકાય છે.

(૨૨૮) જેમ સોનાની પરીક્ષા ઘસીને, કાપીને, તપાવીને અને ટીપીને—એમ ચાર રીતે થાય છે, તેમ માણસની પરીક્ષા પણ વિદ્યાથી, ચારિત્રથી, ગુણથી અને કાર્યથી—એમ ચાર રીતે થાય છે.

(૨૨૯) શરીરને નૌકા કહી છે, જીવને નાવિક કહ્યો છે અને સંસારને સમુદ્ર કહ્યો છે. જીવ રૂપી નાવિક દ્વારા નૌકા ચલાવીને મહર્ષિ જીવન—મરણ રૂપી આ મહા સમુદ્રને તરી જાય છે.

(૨૩૦) જેવી રીતે આડ ફળથી ઝાળખાય છે, સોનું કસોટીથી પરખાય છે અને ઘંટની કિંમત રણકારથી અંકાય

છે, સ્ત્રી રીતે મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ તેની નમ્રતા અને વિવેકથી પરખાય છે.

(૨૩૧) બધાય ગુણોમાં વિનયગુણ મોટો અને સર્વ-શ્રેષ્ઠ એથી જ વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ ખીલે છે અને જીવન-દીપ્તિ મળે છે. એથી જ શિષ્ટતાનું સર્વોપરી પ્રમાણપત્ર મળે છે.

(૨૩૨) હૃદય એક ઘડા જેવું છે. ઘડાને ભરવા માટે તેમ નમાવવો પડે છે, તેમ હૃદયના ઘડાને નમાવ્યા સિવાય હૃદયગુણના જળને પામી શકાશે નહિ.

(૨૩૩) જો વિનય હોય તો નમન થાય, જો નમન થાય તો જ મનન થઈ શકે અને જ્યારે મનન કરે ત્યારે જ જીવનનું અમૃત મેળવી શકાય. પરિણામમાં બધીય માણિતનું મૂળ એક જ વિનય છે અને એટલે જ વિનય સર્વ ગુણોમાં મોટો ગણાય છે.

(૨૩૪) હંમેશાં નમ્રતા રાખનાર માણસ કદી પાછો પડતો નથી. નમ્રતા એ હારની નિશાની નથી પણ શાણગારનું ચિહ્ન છે, પ્રેમનું પ્રતિક છે અને જીવનની પ્રગતિ છે.

(૨૩૫) ભાવ એ ધર્મનો મિત્ર છે, કર્મ રૂપી ઇંધાને બાળવાનો અગ્નિ છે, સુકૃત રૂપી અન્નમાં ઘી છે અને મુક્તિનો છડીદાર છે.

(૨૩૬) શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ મહાપુરુષોએ પણ આશ્રય કુરેલી હોવાથી મૈત્રી-પ્રમોદ-કારણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવનાઓ ધન્ય છે. ધર્મધ્યાનની સિદ્ધિ માટે તેનું ચિત્તમાં દીર્ઘકાળ સુધી ચિંતન કરવું અત્યંત આવશ્યક છે.

(૨૩૭) સર્વ જીવ-મૈત્રી એ માફ ધ્યેય, સર્વ જીવ-કલ્યાણ એ મારી ભાવના અને સર્વ જીવ શ્રેય સાધે એ મારો મુદ્રાલેખ છે. આ પવિત્ર વૃત્તિ ન લોપાય તે માટે સતત જાગૃત રહેવાની જરૂર છે.

(૨૩૮) તમારાથી વિરોધી થયેલા સંબંધીને અનુકૂળ કરવા ઇચ્છો છો ? તો તેને માટે એક જ સરળમાં સરળ ઈલાજ છે. તે ઈલાજ એ જ કે-‘તમે તેના ઉપર પ્રેમ-પ્રવાહ વહેવડાવો.’ ભલેને તે તમારો દ્વેષ કરતો હોય, પરંતુ તમે તો પ્રેમ જ કરો. પ્રેમનું સામર્થ્ય એટલું બધું અપરિમિત છે કે-તે ધારે તે કરી શકે છે.

(૨૩૯) આત્મા અદ્ભૂત છે, પણ તેની અદ્ભૂતતાની આંખી થવી સહેલી નથી. એ અદ્ભૂતતા કોઈ પ્રસંગે જ જણાઈ આવે છે. અન્યના એવા અદ્ભૂત પ્રસંગો જોતાં, સાંભળતાં, વાંચતાં અને વિચારતાં એવું અદ્ભૂત કાર્ય કરવાનું મન થાય છે, વીર્યોદ્ભાસ વધે છે અને એક વખત જે આત્મા નિર્બળ ગણાતો તે અદ્ભૂત બની જાય છે.

(૨૪૦) મધમાખીના ડાંખ તરફ ન જુઓ, પણ તે જે પદાર્થને જન્મ આપે છે તે તરફ નજર કરો, તો તમે તમારા ડાંખનું દુઃખ વિસરી જશો.

(૨૪૧) આપણું મન ક્ષેત્ર જેવું છે. જો તેમાં સુવિચારોનું ખી રોપશો તો ઉત્તમ ફળ થશે અને જો તેમાં કુવિચારો ઉત્પન્ન થવા દેશો તો ફળ પણ તેવું અનિષ્ટ મળશે.

(૨૪૨) દુઃખ એ જીવનમાં અકસ્માત્ આવી પડેલી

વસ્તુ નથી, પણ એ જ જીવનનું કેન્દ્ર છે. દુઃખ અને વેદનાના દર્શનથી પ્રત્યેક મહાન કાર્ય જન્મે છે.

(૨૪૩) સમુદ્રમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નો પડેલાં છે. જો તમને એક જ રૂબડી મારવાથી કોઈ રત્ન ન મળે, તો તમે સમુદ્રને રત્નોથી ખાલી ન સમજશો. પાછી મહેનત કરો. તમને ક્યારે ને ક્યારેક એ રત્નો જરૂર મળશે.

(૨૪૪) જીવન-સરિતાના નીર વહી જાય છે, પણ કરેલ સુકૃત્યો અવિચળ રહી માનવીને અમર બનાવે છે.

(૨૪૫) જે પ્રકારે ઉકળતા પાણીમાં મનુષ્ય પોતાનો ચહેરો જોઈ શકતો નથી, તે પ્રકારે ક્રોધી મનુષ્ય પોતાની ભલાઈ શેમાં છે એ જોઈ શકતો નથી.

(૨૪૬) ઈચ્છાનો સાગર હંમેશાં અતૃપ્ત જ રહે છે. એની માગણી જેમ જેમ પૂરી કરતાં જઈએ છીએ, તેમ તેમ તે વધારે ગર્જના કરે છે.

(૨૪૭) આખા જગત પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવું, તેમાં પરમાત્માની ઓળખ છે. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ક્ષેમ છે અને જ્યાં વેર છે ત્યાં નાશ છે.

(૨૪૮) સજ્જનોમાં અગ્રણી તે જ થઈ શકે છે, કે જે પોતાનું હિત બીજાના હિતકાર્યમાં જ હંમેશાં સમાવી દે છે.

(૨૪૯) સુખ અને આનંદ એવું અત્તર છે કે-તમે બીજા ઉપર તે જેટલું વધારે છાંટશો, તેટલી વધુ ખુશબો તમારામાં આવશે.

(૨૫૦) જ્ઞાન એક પૈડું છે, ક્રિયા બીજું પૈડું છે. જો બન્ને પૈડાં લેગાં થાય, તો જ ધર્મ રૂપી રથ ઘરાઘરાયાલે અને મોક્ષપુરીમાં પહોંચાડે.

(૨૫૧) દીવો કરવો નથી, વાટ સંકોરવી નથી, તેલ સ્ત્રીચંદ્રું નથી અને દીવાસળી સળગાવવી નથી, છતાં ફરિયાદ કરવી છે કે—પ્રકાશ થતો નથી, કિસ્મત ખૂલતું નથી, પ્રતિક્ષા જડતી નથી, ઐશ્વર્ય સાંપડતું નથી અને પ્રભુ રીઝતા નથી !

(૨૫૨) પ્રાતઃકાળ, મનનો ઉત્સાહ અને કોઈના અંતરની આશિષ—એ ત્રણેય ઉત્તમ મુહૂર્ત્તા છે.

(૨૫૩) સદ્ગુણો જીવનનો બાગ છે, સુસંસ્કાર જીવન—બાગનો માળી છે, સદ્વિચાર જીવન—બાગના સુગંધી પુષ્પો છે અને સદાચરણ એ જીવન—બાગના સુગંધી પુષ્પોની સુગંધનો પમરાટ છે.

(૨૫૪) “વિવેકી આત્મા માટે જગતના સર્વ પદાર્થો ઉપકારી છે.”—એ ભાવના જ્યારે દિલમાં એકાકાર બને છે, ત્યારે ગમે તેવા વિકટ સંજોગોમાં પણ આત્મા સમાધિ રાખી શકે છે. જેમ ગજસુક્રમાળે અંગારાને ઉપકારી માન્યા, મેતારજ મુનિએ વાધરને ઉપકારી માની, ચંડકૌશિક સર્પે કીડીઓને ઉપકારી માની અને દંડપ્રહારીએ પથ્થરોના વરસાદને ઉપકારી માન્યો.

(૨૫૫) સદાચાર, સદ્વિદ્યા, સત્કર્મ અને સત્સંગ—એ આત્માના અલંકારો છે.

(૨૫૬) “કોઈનો નાનામાં નાનો ઉપકાર ભૂલવો.

નહિ અને કોઈએ કરેલા મોટામાં મોટા અપકારને કદી યાદ કરવો નહિ.”—આવો વિચાર એ સુખી થવાનો અદ્ભૂત કીમીયો છે.

(૨૫૭) લેવામાં જે સુખ મળે છે તે ક્ષણિક હોય છે, જ્યારે ખીજતને કાંઈ પણ આપવાથી પ્રાપ્ત થતું સુખ જ જીવનભર જળવાઈ રહે છે.

(૨૫૮) આપણે ખોટા માર્ગે ગમે તેટલા દૂર નીકળી ગયા હોઈએ, પરંતુ માર્ગદર્શન મળતાં એ માર્ગે ચાલતાં અટકી સાચા માર્ગે પાછા વળવું, એ જ વધારે સાફ છે.

(૨૫૯) ત્રણ જગતના સર્વ જીવોના હિતની ભાવના તેમ જ તે સુજળની શક્ય પ્રવૃત્તિ, એ અક્ષય સુખનું ખીજ છે.

(૨૬૦) “મારા સિવાય કોઈ કાર્ય થવાનું નથી.”—એવો ગર્વ કદી કરવો નહિ. પોતાના ભાગે આવી પડતું કામ ગર્વરહિત ધનીને કુશળતાપૂર્વક કરવું, એ આપણી દરજ છે.

(૨૬૧) સૌથી મોટો કોણ ? જે કોઈની પાસેથી કાંઈ પણ ઈચ્છતો નથી તે.

(૨૬૨) હુઃખને દૂર કરવાવાળું નિશ્ચય નયથી ભગવાનનું સ્મરણ છે અને વ્યવહાર નયથી સ્મરણનો વિષય ભગવાન છે.

(૨૬૩) ભક્તિ તો ભાવથી પેદા થાય છે અને ભાવ

ભગવત્કૃપાથી મળે છે. કૃપા તેનાં મહાત્મ્યના વિચારથી જન્મે છે.

(૨૬૪) વૈરાગ્યવાન પુરુષને જે આનંદ આવે છે, તે ખીજને ત્રિકાળમાં પણ આવતો નથી.

(૨૬૫) સત્તા અને ન્યાયનો દંડ તો જેનાં હૃદયમાં સત્ય, દયા, પ્રેમ અને સદ્ભાવ ભર્યાં હોય, એનાં હાથમાં જ શોભે.

(૨૬૬) જેમ સૂર્ય તિમિરારિ કહેવાય છે તે ઉપચાર છે, કારણ કે-સૂર્યે તિમિરને કદી જીતેલ જ નથી, તેમ અજ્ઞાનનું કારણ શોધવાને બદલે અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન કરવું વધુ યોગ્ય છે.

(૨૬૭) જે મા-બાપે જન્મ આપ્યો, ખૂબ દુઃખ વેઠી મોટા કર્યા, પાલન-પોષણ કર્યું, તેમ જ શિક્ષણ અને સુસંસ્કાર આપ્યા, એવા ઉપકારી મા-બાપનો જીવ દુભાય એવું હીણું જીવન શા માટે જીવવું જોઈએ ?

(૨૬૮) જેનું હૃદય લુકપુનું તેનું જીવન સુકું. જેની જાંઘળી સૂની તેનું જગત સૂનું. જેની જાંઘળી ભીની તેનું જગત ભીનું. જાંઘળી ભીની રહે દયાથી, ક્રોધગતાથી અને લાગણીથી. જાંઘળી સૂની બને નિર્દયતાથી, નિષ્કુરતાથી અને નિંદાથી.

(૨૬૯) જગતનાં મહાપુરુષો કેવળ જીવતા જ નહિ, પણ પોતાનાં નિર્મળ જીવનથી પણ ઉપદેશ આપે છે.

(૨૭૦) શક્તિ અને સંપત્તિ વડે મર્યાદિત સેવા કરી કાય છે. જ્યારે એ શક્ય સેવાની સાથે શુભ ભાવના જે છે, ત્યારે મન વડે અમસ્ત વિશ્વની સેવાનો સંતોષ બની શકાય છે.

(૨૭૧) સેવા, સહકાર, શ્રદ્ધા અને સદ્ભાવ-એ કુટુંબ-જીવનની ઈમારતનાં ચાર પાયો છે.

(૨૭૨) નિંદા, અસૂચા, માત્સર્ય અને વેર-ઝેર, એ કુટુંબજીવનને પાયમાલ કરનાર ચાર ઉધઈઓ છે.

(૨૭૩) બીજાનું દષ્ટિબિન્દુ સમજવાની અને બીજાના હાથ માટે સહન કરવાની ઉદારતાનાં અભાવમાંથી જ વિશ્વના વેવિધ ક્ષેત્રોમાં વિષમતા અને વિષમયતા ઉભી થાય છે.

(૨૭૪) અવગુણ તો નાવડામાં પડેલા કાણુ જેવું છે. કાણું નાનું કે મોટું હોય, પણ તે નાવને હુબાડી જ દે છે. અવગુણનું પણ એવું જ છે.

(૨૭૫) બીજા તરફનું મોટું આચરણ પરિસ્થિતિ બગાડે છે, જ્યારે પોતા તરફનું અવગું આચરણ જીંદગી બગાડે છે.

(૨૭૬) આપણા મનના ચશ્માનો જે રંગ હોય, તે રંગે જ આપણને દુનિયા દેખાય છે.

(૨૭૭) અભ્યંતર સાધના એટલે ચિત્તની શુદ્ધિ અને ચિત્તની એકાગ્રતાના ધ્યેયવાળી યોગસાધના. એથી જીવન-શુદ્ધિ અને વ્યવહારશુદ્ધિ ઉભય સધાય છે.

(૨૭૮) પેલું વૃક્ષ, પેલી ધૂપસળી અને પેલું ચંદન કાપટ મુંગી અને મહત્વની વાત કહે છે કે—“સહી લેજો બળી જાજો અને ઘસાઈ જૂટજો.”

(૨૭૯) અસત્ય કદી વિજેતા બનશે, તો પણ થોડા સમય પૂરતું જ બનશે. શાશ્વત વિજય તો અંતે સત્યને જ મળશે.

(૨૮૦) સત્ય નિર્વિકલ્પ અનુભવગમ્ય છે. વિચાર વિકલ્પમય છે. વિકલ્પથી અંતિમ સત્યની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે. વિકલ્પના પરિત્યાગથી—વિકલ્પોને શાન્ત કરવાથી નિર્વિકલ્પ સત્યમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યના આકાશમાં સત્યના સૂર્યનું દર્શન થાય છે.

(૨૮૧) યમ—નિયમથી પ્રેમ અને પ્રેમથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે જ્ઞાન પ્રેમને અને પ્રેમ નિયમને પણ પેદા કરે છે. પહેલી પ્રથમ ભૂમિકા છે, બ્યારે બીજી દ્વિતીય ભૂમિકા છે.

(૨૮૨) ધર્મના બે પ્રકાર છે—સામાન્ય અને વિશેષ. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, સદાચાર અને ભગવદ્ભજનાદિ સામાન્ય ધર્મ છે અને પરંપરાગત ધર્મ એ વિશેષ ધર્મ છે.

(૨૮૩) કંચન—કામિનીના મોહમાંથી છૂટી શકનાર આત્મા હજી નીકળશે, પરંતુ કીર્તિના મોહમાંથી બચનાર તો કોઈ વિરલ આત્મા જ મળી શકશે.

(૨૮૪) નયદષ્ટિ ભાવના માટે છે. વસ્તુસ્થિતિ જણાવ-

૧૨ પ્રમાણુજ્ઞાન છે. જ્ઞાનનું અનંતર કૃષ્ણ હૈયમાં હાન-
પુદ્ધિ અને ઉપાદેયમાં ઉપાદાનપુદ્ધિ છે. તે શ્રી નવકારનાં
મરણથી દઢ થાય છે.

(૨૮૫) મારી પાસે એક દીવો છે, કે જે મારી
ઠવનયાત્રામાં આવતા ખાડા ટેકરાનું દર્શન કરાવી મને સાચો
માર્ગ બતાવે છે. એ દીવાનું નામ છે અનુભવ.

(૨૮૬) સુખ ભોગવવું તે મુડી ખાઈ જવા બરાબર
કે. દુઃખ ભોગવવું તે દેવું ચૂકવીને કરજ ઉતારવા બરાબર છે.

(૨૮૭) જેમ સ્વપ્નનું રાજ્ય આંખ ખુલતાં વાદ્યું
નય છે, તેમ જાગૃતનું રાજ્ય આંખ બંધ થતાં જવાનું જ
કાય છે.

(૨૮૮) પોતાના સુખમાંથી ખીન્નને ભાગ આપવો અને
ખીન્નના દુઃખોમાંથી પોતે ભાગ લેવો. તેમ કરવાથી આંખ
બંધ થયા બાદ પણ સુખ સાથે જ રહે છે.

(૨૮૯) સંપત્તિ કોડોની હોય, પણ જે માતા-પિતાદિ
ત્રીલજનોના આશિર્વાદ ન હોય તો અંતરમાં સુખ થતું નથી.

(૨૯૦) સંસારનું ચિંતન ન કરવું તે તેનો ત્યાગ
છે અને સંસારનું ચિંતન કરવું તે રાગ છે. સંસારનું ચિંતન
ન કરવાનો ઉપાય પરમાત્મા પ્રત્યે આત્મનિવેદન-આત્મ-
સમર્પણ છે.

(૨૯૧) મરતાં પહેલાં વૈરનો ત્યાગ કરીને મરવું.
એનું મરણ સુધરે, તેનું બધું જ સુધર્યું જાય.

(૨૯૨) ભગવાનની આજ્ઞા માનવા માટે જે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરતાં પણ અચકાતો નથી, તે જ પરમાત્માના પ્રચુર સામ્રાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે.

(૨૯૩) સંસારનાં સુખ ન્યારે વિષના કટોરા જેવા લાગે છે, ત્યારે જ ભક્તિનો સાચો રંગ લાગે છે.

(૨૯૪) સંસારમાં રાગ વિષયીને છે, ભગવાનમાં રાગ ભક્તને છે અને જે રાગરહિત છે તે ભગવાન છે.

(૨૯૫) જે પરમાત્મામાં રાગ નહિ હોય, તો ત્યાગ કર્યો હશે છતાં ત્યાગનો અનુબંધ નહિ પડે. જે આત્મા-રામી કે ભગવત્પ્રેમી નહિ હોય, તે ખીન્નઓની સાથે રાગ-દ્રવ્ય ક્યાં વિના રહી શકશે નહિ.

(૨૯૬) સંસારના જંગલથી છૂટી શકાય છે, પરંતુ કુશાસ્ત્રની પકડથી છૂટવું એ પ્રભુકૃપા વિના અતિ અતિ કઠિન છે.

(૨૯૭) પેટમાં ગયેલું ઝેર વમન આદિ ઉપાયો દ્વારા અહિલાઈથી દૂર કરી શકાય છે, ન્યારે કાન દ્વારા પ્રવેશ પામેલ મિથ્યા ઉપદેશ રૂપી ઝેરનું નિવારણ કરવું ઘણું કઠણ છે. પેટમાં ગયેલું ઝેર જે તુકશાનકારક બને, તો પણ એક વખતના મૃત્યુ માટે થાય છે, ન્યારે કુસંસ્કારોનું ઝેર અનેક ભવો સુધી દુઃખ અને મરણનું કારણ બને છે.

(૨૯૮) સાચો શ્રીમંત તે છે, કે જેને જે મળેલ છે તેમાં સંતોષ છે અને મળેલમાં જેને સંતોષ નથી તે જ સાચો દરિદ્રી છે.

(૨૯૯) સબ્જનો બીજ તરફથી પ્રાપ્ત થતા દુઃખો ભોગવીને રાજ થાય છે, જ્યારે દુર્જનો બીજને ભયંકર દુઃખો આપીને રાજ થાય છે.

(૩૦૦) પરનિંદામાં ખૂશ થનારો કુર છે અને સ્વ-પ્રશંસામાં પ્રસન્ન થનારો આત્મઘાતી છે.

(૩૦૧) દાન, તપ અને વિદ્યાભ્યાસ માટે હંમેશાં અત્યંત અભિલાષી રહેવું સારું છે.

(૩૦૨) યાદ તો દુર્જન-સબ્જન બન્નેની રહે છે, પરંતુ દુર્જનની યાદ વૃણા ઉપજાવે છે અને સબ્જનની યાદ અમી વર્ણવે છે.

(૩૦૩) ઉત્તમ પુરૂષો થોડા ઉપકારનો પણ ઘણો બદલો આપે છે, જ્યારે અધમ માણસો ઘણા ઉપકારના બદલામાં પણ અપકાર કરવામાં જ તત્પર રહે છે.

(૩૦૪) ભગવાનની સેવા અને ભક્તિ ભક્તના હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તે માટે છે.

(૩૦૫) અંતઃકરણની વૃત્તિ ભગવદ્ભાવ રૂપ થઈ જવી તે ખરું પૂજન છે. પોતાની ક્ષુદ્રતા દાખવા માટે પરમાત્માનું પૂજન આવશ્યક છે. પૂજન વડે ભક્ત ભગવાનની જેમ સમર્થ બને છે.

(૩૦૬) એક વખતના જુગારે જેમ મહાભારતના યુદ્ધને જન્મ આપ્યો, તેમ એક જ દુર્ગુણ અનેક વિપત્તિઓને નોતરે છે.

(૩૦૭) જગત અને અગ્નિ બન્ને સરખાં છે. અગ્નિથી સુંદર લોજન બનાવી શકાય છે અને સળગી પણ શકાય છે. જે જગતના અજ્ઞાનીને રાગનું કારણ બને છે, તે જગત જ્ઞાનીને વરાગ્યનો હેતુ થાય છે.

(૩૦૮) જો અહિંસાનું અમૃત ન હોત, તો હિંસાનું વિષ જગતને ભસ્મ કરી દેત.

(૩૦૯) માંદાઓને જોઈને જેને સુગ ચઢતી નથી અને દયા પ્રગટે છે, તે સાચો સજ્જન છે.

(૩૧૦) દેવામાં દાનતની, મુશકેલીમાં મિત્રની, રણમાં શૌર્યની અને સંકટમાં સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે.

(૩૧૧) સ્વજનની યાદ રૂપે એકાદ દોષમાંથી મુક્ત થવાની પ્રતિજ્ઞા, એ જ તેનું સાચું સ્મરણ છે.

(૩૧૨) કેવળ જર, જમીન અને જોડે જ નહિ, પણ જો તાસ્વિક દષ્ટિએ વિચારીએ તો તે માટેની સમદષ્ટિનો અભાવ જ કળિયાનું મૂળ છે.

(૩૧૩) વડીલોના પ્રેમાશ્રુ જેવો કોઈ ઉત્તમ અલિપેક માનવીના શ્રેય માટે નથી.

(૩૧૪) જેની આંખમાં કંઠુણ છે, હૃદયમાં વાત્સલ્ય છે, વાણીમાં પરોપકાર છે અને કંઠમાં કોમળતાભરી કવિતા છે, તે જ જગતને કંઠુણમય અને કલ્યાણમય બનાવી શકે છે.

(૩૧૫) એકાદ સાડું લક્ષણ પણ એવું આપણે વિક-સાવીએ, કે જે જગતમાં સર્વાનું લક્ષ્યબિન્દુ બની જાય.

(૩૧૬) મર્યાદાની વાડ વિના માનવતાની વાડી લેવાઈ શે-નાશ પામી જશે, માટે મર્યાદાપાલનમાં જાગતાં રહેવું ખૂબ જ જરૂરી છે.

(૩૧૭) શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ જ જીવનમાં રક્ષણ, શરણ અને ભક્તિ આપી શકે છે. આનો જેમ જેમ અનુભવ થાય છે, તેમ તેમ વધારે પ્રતીતિ અને બહુમાન ઉપજે છે.

(૩૧૮) બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કેવલ પાંડિત્ય વડે થતી નથી, રંતુ અનુભવી સંતોની ભક્તિ અને કૃપા વડે દેષિતું ઉદ્ધારન થાય છે.

(૩૧૯) કર્મક્ષય નિમિત્તે, પ્રભુપ્રીતિ અર્થે અને શાસ્ત્રાના પાલન માટે જે ભક્તિ થાય છે, તે જ સાત્ત્વિક ભક્તિ સમજવી.

(૩૨૦) પાંચ વિષયોની લાલચે, યશ-કીર્તિના લોભે અને ઐશ્વર્ય નિમિત્તે જે ભક્તિ થાય છે, તે રાજસ ભક્તિ ગણવી.

(૩૨૧) હિંસાની ભાવનાથી અથવા દંભ અને માત્સર્ય માદિ મલિન હેતુથી જે ભક્તિ થાય છે, તે તામસ ભક્તિ ગણવી.

(૩૨૨) શ્રવણ, અર્ચન, વંદન, કીર્તન, પાદસેવન, ભરણ, દાસત્વ, સખ્યત્વ અને આત્મનિવેદન-એ મુજબ ભક્તિના નવ પ્રકારો પણ કહ્યા છે.

(૩૨૩) વાસ્તવિક જ્ઞાન તે છે, કે જેથી અંતરમાં પરમાત્માનો અનુભવ કરી શકાય.

(૩૨૯) મનુષ્યની ચિત્તવૃત્તિ નામ અને રૂપાત્મક વસ્તુને સહેલાઈથી ગ્રહણ કરનારી હોવાથી પરમાત્મતત્ત્વ નામ અને રૂપાત્મક સ્વરૂપે ઉપાસવામાં આવે છે. ઈશ્વર-તત્ત્વનાં તે સાંકેતિક તનુઓ છે.

(૩૩૦) પ્રભુ પાસે ઝડપથી કેવી રીતે પહોંચી શકાય ? માથે ઉઠાવેલો ભાર-અહંતા-મમતા રૂપી મિથ્યાભિમાન મૂઢી દે, એટલે ઝડપથી પ્રભુ પાસે પહોંચી શકાશે.

(૩૩૧) શુભ વિચારને જ સાચી શક્તિ-આણુ શક્તિ-કહી શકાય. શુભ વિચાર પ્રયત્નથી જ આવે છે. જે પોતાના વિચાર સંબંધમાં સન્નગ હોતો નથી, તે પોતાની શક્તિ ખોઈ જશે છે.

(૩૩૨) વ્યાક્રેષ્ઠ અને વ્યામોહરહિત થતું ધ્યાન તે શુદ્ધધ્યાન છે. વ્યાક્રેષ્ઠ એટલે ચંચળતા અને વ્યામોહ-એટલે મલિનતા. ભાવનાથી મલિનતા જાય છે અને એકાગ્રતાથી ચંચળતા જાય છે.

(૩૩૩) મન એ મનુષ્યની વિરલ સંપત્તિ છે. એની શક્તિઓ અમાપ છે, એની ક્રિયાશીલ શક્તિઓ અમાપ છે અને સુપુષ્ટ-પ્રચ્છન્ન શક્તિઓ પણ અમાપ છે. યોગ્ય પ્રયત્નથી તે બધી શક્તિઓ કામ કરતી થઈ શકે છે. એ પ્રયત્નનું નામ સંયમ છે.

(૩૩૪) શાન્તિનું - નિરુપાધિકતાનું - અક્ષુબ્ધપણુનું અને નિર્વિકારીપણુનું સુખ સામાન્ય સુખોથી ભુદું છે. તેને

નિત્ય સુખ, આત્મસુખ, ચિત્સુખ કહે છે. તેને સત્ય સુખ પણ કહેવાય. એને ઓળખવા માટે સચ્ચિદાનંદ અથવા નિર્વિદ્ય ચિન્માત્રસમાધિ પણ કહે છે. બુદ્ધિ અને બોધ આત્મામાં સ્થિર થયો, એટલે તે સુખ આવી મળે છે. તેથી જેની પ્રજ્ઞા સ્થિર થઈ, તેનું જીવન સુખી થયું એમ કહ્યું છે.

(૩૩૫) મનનાં સુખ-દુઃખ એ માણસનાં સુખ-દુઃખ નથી. માનસિક સુખ-દુઃખની વ્યાખ્યા અને જીવનની દૃષ્ટિથી સુખ-દુઃખની વ્યાખ્યામાં ફેર છે. શરીરને સુખ આરોગ્યથી છે પણ બળથી નહિ. આરોગ્યને સુખ ઔષધથી છે પણ મીઠાઈથી નહિ. જે સુખોથી મનને હર્ષ થાય છે, તે ખરાં સુખ નથી. ખરાં સુખ શાન્તિમાં છે પણ ચિત્તના બળ-ભળાટમાં નહિ.

(૩૩૬) માનવ પાસે સર્વશ્રેષ્ઠ શક્તિ ધરાવતું મન છે. તેને જો પરમ તત્ત્વ સાથે સતત જોડાયેલું રાખવામાં આવે, તો માનવ મહા માનવ અને પૂર્ણ માનવ પણ બને છે.

(૩૩૭) અહંને ભૂલી મનની પ્રચંડ શક્તિ જ્યારે અહંને નમે છે અને સંપૂર્ણ શરણાગતિ સ્વીકારી મન જ્યારે અહંમય થઈ જાય છે, ત્યારે ત્રૈલોક્યપૂજ્ય શ્રી અરિહંતદેવની અચિન્ત્ય શક્તિ તેને અદૃશ્ય રીતે સહાય કરે છે. ગુલની ઉદ્ભવર્તના, અશુભની અપવર્તના તથા મંકમ વગેરે કરણો અને સંવર-નિર્જરાની પ્રક્રિયા વડે આત્મા સ્વયં શક્તિશાળી બની ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ કરે છે.

(૩૩૮) પ્રેમ એ ક્રિયા (activity) નથી. પ્રેમ

સત્તાની એક સ્થિતિ (State of Being) છે. અહિંસા એ પ્રેમનો અભાવ નથી પણ સંબંધનો અભાવ છે. પ્રેમ સંબંધ નહિ પણ સ્થિતિ (State) છે. અહિંસા એટલે શ્રી વીતરાગપ્રેમ.

(૩૩૬) પોતાના હૃદયમાં ઉંડા ઉતરીને જે મનુષ્યો વિચાર કરશે, તેઓને પરમાત્મા વિષે શંકા રહેશે નહિ. જે માણસ હૃદયમાં ઉતરી જઈ પ્રશાન્ત બને છે, તે જ માણસ પરમાત્માને જોઈ શકે છે.

(૩૪૦) વિચાર એ વસ્તુ છે. સારા વિચાર માણસના જીવનમાં જરૂર સારા ફેરફાર કરી શકે છે. સારા વિચારની અસર માણસ પોતે જ સમજી શકે છે.

(૩૪૧) જેમ રોગ આગંતુક છે, તેમ બધાં દુઃખ પણ આગંતુક છે. જેમ રોગ નિર્વૃત્ત થાય ત્યારે પોતાની મેળે ખબર પડી જાય છે, તેમ આત્માનો સ્વભાવ પ્રગટ થાય ત્યારે પોતે જ પ્રમાણભૂત થાય છે.

(૩૪૨) તત્ત્વજ્ઞાનની શુદ્ધિ અનેકાન્તવાદથી થાય છે, પ્રયત્નની પુષ્ટિ તત્ત્વજ્ઞાનથી થાય છે અને પ્રયત્નની શુદ્ધિ મોક્ષના ઉદ્દેશથી થાય છે.

(૩૪૩) ગુણગુહુમાન પૂર્વકની ભક્તિ સકલ કલ્યાણકારિણી છે. એકલી ભક્તિ કે એકલા ભગવાન નહિ, પણ ગુણો અને ઉપકારનો ખ્યાલ ઉપજતાં ગુહુમાનપૂર્વક કરાતી ભક્તિ કલ્યાણકારિણી છે.

(૩૪૪) બુદ્ધિને જે અનુકૂળ મન અને મનને જે અનુકૂળ ઇન્દ્રિયો હોય, તો જીવનનો વ્યવહાર આત્માને અનુકૂળ થાય છે. એથી વિપરીત જે ઇન્દ્રિયોની પાછળ મન અને મનની પાછળ બુદ્ધિ જાય, તો અનર્થકારક થાય છે.

(૩૪૫) જે ઘોડેસ્વારના હાથમાં લગામ અને લગામના હાથમાં ઘોડો હોય, તો નિયત કરેલા સ્થાને સહેલાઈથી પહોંચી શકાય છે; પણ જે ઘોડાના તાળામાં લગામ અને લગામના તાળામાં સવાર હોય, તો નિયત કરેલા સ્થાને પહોંચવાની આશા રહેતી નથી. ઇન્દ્રિયો એ ઘોડા છે, મન એ લગામ છે અને બુદ્ધિ એ સવાર છે.

(૩૪૬) જે બુદ્ધિ રૂપી નાવ મન રૂપી પવનને વશ થાય, તો તે તારી શકે નહિ પણ ડુબાડી દેવામાં કારણ બને.

(૩૪૭) તિર્યંચમાં પરતું કાર્ય કરવાપણું દબાણથી અકામપણે છે, માનવમાં તે સકામપણે-ભાવથી છે અને સિદ્ધોમાં તે સ્વભાવથી છે, તેથી દરેકના મુખની માત્રા ઉત્તરોત્તર અધિક છે.

(૩૪૮) દયાથી ક્ષમા અને ક્ષમાથી દયા એ પરસ્પર પોષક છે. દાનથી શમન અને શમનથી દાન એમ પરસ્પર પૂરક છે. દમનથી દાનતા અને દાનતાથી દમન-એમ એક જ અર્થને કહેનાર બે વસ્તુ છે. દાનથી સંતોષવૃત્તિ પોષાય છે અને દયાથી ક્ષમાધર્મ પોષાય છે. દમનથી ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ દૂર થાય છે. દયા, દાન અને દમન-એ ત્રણ વસ્તુ-ઓની આવશ્યકતા જે જન્માન્તર માને તો જ સિદ્ધ થાય.

(૩૪૬) ચાર ગતિમાં નિત્ય ઉદ્દેગ એટલે ભવનિર્વેદ અને આત્મસ્વરૂપમાં નિત્ય રમણ એટલે મોક્ષાભિલાષ-સંવેગ.

(૩૫૦) દોષોનો નાશ, આવરણોનો વિલય, બુદ્ધિનું તારતમ્ય, જ્ઞાનની અપ્રાપ્ત્યકારિતા અને શાસ્ત્રોની અવિસંવાદિતા—એ પાંચ વડે શ્રી વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી પુરુષોની સત્તા સપ્રમાણ સાબીત થાય છે.

(૩૫૧) માર્ગાનુસારિતા એટલે મોક્ષમાર્ગને અનુસરવા-પણું. તેને તત્વાનુસારિતા અને સત્યાનુસારિતા પણ કહેવાય. ભવ અને મોક્ષને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજવા માટે આ માર્ગાનુસારિતાં ગુણો સહાયકારક છે, કેમ કે—તેમાં અતત્વાભિનિવેશ નથી. દુરભિનિવેશ તત્ત્વવિચારણામાં બાધક છે. તત્ત્વવિચારણા વડે જ તત્ત્વવિચારણા ગુણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

(૩૫૨) કોઈ પણ એક સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ વસ્તુમાં મનને રોકવું તે ધારણા, તે જ વસ્તુ વિષે એકાગ્ર ચિત્તે વિચાર કરવો તે ધ્યાન અને એમ કરવા જતાં ચિન્ત્ય વિષયમાં એક રૂપ જેવી અવસ્થા અનુભવવી તે સમાધિ. મનની આ ત્રણ ભૂમિકા એ જ મનનો સંયમ છે. અર્થાત્ ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એક વિષયમાં થાય તેનું નામ સંયમ છે. પ્રયત્નથી જ આવો સંયમ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

(૩૫૩) જ્ઞાનથી પરમાત્માને જાણી શકાય છે, પ્રેમથી તેને પામી શકાય છે અને જ્ઞાનથી તેને મેળવી શકાય છે.

(૩૫૪) કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી નમ્રતા આવે છે અને ધર્મનો વિચાર કરવાથી નિર્ભયતા આવે છે.

(૩૫૫) આચારશૂન્ય વિચાર પાંગળો છે અને વિચાર-શૂન્ય આચાર આંધળો છે. પાંગળો આંધળાની પીઠ ઉપર ચઢીને અને આંધળો પાંગળાનું માર્ગદર્શન મેળવીને ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચી શકે છે.

(૩૫૬) જ્ઞાન એટલે બુદ્ધિ વડે જાણવું અને વિજ્ઞાન એટલે જીવનમાં અનુભવવું. જે જ્ઞાન આચરણ અને કૃતિ દ્વારા આત્મસાત્ કરવામાં આવે, તે વિજ્ઞાન બને છે.

(૩૫૭) સંકુચિત આત્મીયતામાંથી મોહ પેદા થાય છે અને તે દેહવિયોગ પ્રસંગે શોકનું કારણ બને છે.

(૩૫૮) શક્તિ પરમાત્માની કૃપાથી મળે છે અને પરમાત્મકૃપા હૃદયની નિર્મળતામાંથી સાંપડે છે. હૃદયની નિર્મળતાનું અમોઘ સાધન શુભ વિચારો છે.

(૩૫૯) વીતરાગ એ શુદ્ધ આત્માનું વિશેષણ છે. વીતરાગ પરમાત્મા એ માંજ પરિશુદ્ધ સ્વરૂપ છે. પરમાત્માનું ધ્યાન એ મારાજ શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન છે.

(૩૬૦) જે ધન, સત્તા અને કીર્તિને ટકાવી રાખવાની ભાવના નાગી અથવા એ ત્રણમાંથી એકને પણ સાચવવાની વૃત્તિ નાગી, તો જીવનમાર્ગમાં દુઃખનાં દુઃખરો રચાવા લાગે છે.

(૩૬૧) કૃતજ્ઞતા ગુણની સિદ્ધિ માટે બીજાથી જ આપણું થાય છે—એમ માનવું જોઈએ. અપ્રમાદ ગુણની સિદ્ધિ માટે જે આપણે કરીએ, તો જ આપણું થાય—એમ માનવું જોઈએ.

(૩૬૨) જેનો સંકલ્પ મોટો તે માણસ મોટો. બીજાના સુખ માટેનો સંકલ્પ એ શ્રેય છે અને પોતાના સુખ માટેનો સંકલ્પ એ પ્રેય છે. પરાર્થ વૃત્તિવાળાનો સંસાર પણ શ્રેય માટે થાય છે અને સ્વાર્થ વૃત્તિવાળાની ભક્તિ પણ પ્રેય માટે થાય છે.

(૩૬૩) સંયમ, બુદ્ધિ, ભાવના, શાન્તિ અને સુખ—એ અનુક્રમે એકબીજાનાં સાધનો છે. સંયમ વિના બુદ્ધિ નથી, બુદ્ધિ વિના ભાવના નથી, ભાવના વિના શાન્તિ નથી અને શાન્તિ વિના સુખ છે જ નહિ.

(૩૬૪) અહંકાર અને આત્મવિશ્વાસ એ બે બુદ્ધી ચીજ છે. અહંકાર એ મનુષ્યના હ્રદ્ય વ્યક્તિત્વનું પ્રતિબિંબ છે અને તે મનુષ્યના પતનનો હેતુ છે, બ્યારે આત્મવિશ્વાસ એ તેનામાં રહેલી સનાતન શક્તિઓનો પ્રાદુર્ભાવ છે. આત્મવિશ્વાસ મનુષ્યને ઉન્નત બનાવે છે અને ગૌરવ અપાવે છે.

(૩૬૫) શરીર લોભ માટે નથી પણ ભક્તિ માટે છે. આ સમજણ એટલે બ્રહ્મચર્ય. એમાં બ્રહ્મદષ્ટિ અને બ્રહ્મ નિષ્ઠા રહેલી છે.

(૩૬૬) નિકિય જીવનની સાથે જે કોઈ વાંચન થાય, તેમાં વિચારોનો ગુંચવાડો વધે છે. વિચાર ઉકલતા નથી, પણ જે કાર્ય કરે છે તેને એક નિશ્ચિત દિશા મળે છે અને કાર્યક્રમ મળે છે.

(૩૬૭) ક્રિયાથી ભેદ, ભાવથી અભેદ અને જ્ઞાનથી ભેદાભેદશૂન્ય—એ ત્રણ પરસ્પર મળીને કાર્ય થાય છે.

(૩૬૮) એકાન્ત વ્યવહારને જ ખેંચે તે અપરિણત અને એકાન્ત નિશ્ચયને જ ખેંચે તે અતિ પરિણત, પરંતુ વ્યવહાર-નિશ્ચય ઉભયને ધરાવે માને તે પરિણત.

(૩૬૯) લાકડાને જો બાળવું હોય, તો તેને માટે જોટલી ગરમીની જરૂર હોય તેટલી ગરમી આપવી જોઈએ; તેમ અહંકારને બાળવા માટે જોટલી ભક્તિની જરૂર હોય તેટલી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ.

(૩૭૦) બહારના યુદ્ધથી કદાચ દેશ જીતાય, પરંતુ અંદર કામ અને ક્રોધ સાથે યુદ્ધ કરવાથી દેશ અને કાળ બંને જીતાય છે.

(૩૭૧) ધનવૃદ્ધિના સ્થાને જીવનવિકાસ એ જ જીવનનું ધ્યેય બનવું જોઈએ. સાચી સેવા ધનથી નહિ પણ તન અને મનથી થાય છે.

(૩૭૨) આપણે જ્યારે એકબીજાને મળીએ છીએ, ત્યારે હાથ જોડીને પગે લાગીએ છીએ. એનો અર્થ એ જ છે કે-હું અને તમે એક છીએ.

(૩૭૩) દરેક આત્મા તત્ત્વથી પરમાત્મા છે. અંદર રહેલા આ પરમાત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરવો, એ ધર્મ માત્રનું ધ્યેય છે. તેને નિષ્કામ કર્મથી, ભક્તિથી, યોગથી અને તત્ત્વદર્શનથી એક યા અનેક સાધનો વડે સ્થિર કરો, એ ધર્મનો સાર છે.

સુધા ખિન્દુ

* દયા અને દાન—એ ઉર્ધ્વગતિ ગમનની બે પાંખો છે. * શ્રદ્ધા અને પુરુષાર્થ—એ બે વિજયના માતા-પિતા છે. * સત્ય અને પ્રેમ એ વિશ્વની અમોઘ શક્તિ છે. * પ્રેમનો ધર્મ સેવા છે અને પ્રેમની ભાષા મૌન છે. * સાચું સુખ અને સૌંદર્ય આત્મામાં જ છે. * સૌંદર્ય અને યૌવન એ બંનેની શોભા શીલ અને સંયમમાં છે. * તર્ક તકરાર કરાવે છે અને શ્રદ્ધા એકરાર કરાવે છે. * અદેખાઈ અને ઈર્ષા એ દુઃખનાં મૂળ છે. * ભાગ્ય એ બાંધ તીજેરી છે અને પુરુષાર્થ તેની ચાવી છે. * અર્થનું કામ ચક્કરને વધારે છે અને પરમાર્થનું કામ ચક્કરથી મુક્તિ અપાવે છે. * તપનું અણર્થ ક્રોધ અને જ્ઞાનનું અણર્થ અભિમાન છે. * ગર્વને જ્યાં સ્થાન નથી એ ગૌરવનું સ્થાન છે. * વિવેક વિનાના વાણી કે વિચારની કિંમત નથી. * મનડું સવળું તો નિત્ય દીવાળી છે અને મનડું અવળું તો હાઈયાની હોળી છે. * દરેક કાર્યમાં આશય અને ધ્યેય શુદ્ધ રાખો. * પરમાત્માની સ્મૃતિએ જ સાચી સંપત્તિ અને વિસ્મૃતિએ જ ખરી વિપત્તિ. * આચરણ વિનાની વિદ્વત્તા અંધના આંજણ જેવી છે. * જો સાચી શ્રદ્ધા અને સાચી લક્ષિત હોય તો ગમે તેવું અઘરું કામ પાર પડે છે. * નિષ્ક્રિય ઉંડા જ્ઞાન કરતાં સક્રિય સાદી સમજ મહાન છે. * દુઃખને સહી લેજો અને

સુખને વહેંચી લેજો. * જે માનવી તૃષ્ણામુક્ત છે, તે આ
 સંસારમાં સૌથી વધુ શ્રીમંત છે. * પશ્ચાત્તાપ એ પરમા-
 ત્માની નજીક લઈ જનારૂં સ્વર્ગીય ઝરણું છે. * બીજાનું
 ભલું કરીને વિનમ્ર રહેનાર મહાપુરુષ છે. * જ્યારે અનિષ્ટ
 આવે, ત્યારે ઈષ્ટનું શરણું સ્વીકારજો. * જ્ઞાન તો અક્ષય
 પાત્ર છે અને તે જેટલું પીશો તેટલું વધશે. * નમે એ
 સૌને ગમે. * પોતે પોતાને નાનો સમજવાવાળો મનુષ્ય
 વાસ્તવમાં બધાથી ઊંચો છે. * વિનય એ મોટું વશીકરણ
 છે. * નમ્રતા રાખનાર ચઢે છે અને અભિમાની નીચો
 પડે છે. * ધર્મનું મૂળ વિનય છે અને વિનયનું મૂળ
 મર્યાદા છે. * તાકીને તીખા ટકોરા મારે, છતાં તેના પ્રત્યે
 પણ નિરસ્કાર ન સેવે તેનું નામ તપસ્વી. * માન પામે
 એ નહિ, પણ માન પચાવે એ મહાન કહેવાય. * આનંદી
 સ્વભાવ એ ઔષધનું કામ કરે છે. * સત્ય એ સંસારનું
 માનસિક ધન અને પ્રસન્નતાની જનની છે. * વર્તનમાં
 બાળક બનો, સત્યમાં યુવાન બનો અને જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ બનો.
 * દાન વિનાની દોલત એ જીવ વિનાના દેહ જેવી છે.
 * માણસ કરતાં માણસાઈ મરી જાય તે ભયંકર છે.
 * ગુણોને ગ્રહણ કરનારના જીવનમાં સારા ગુણો આવે છે.
 * નિંદાખેર ઘણા ગુણોને જતાં કરી અવગુણની શોધ કરે
 છે. * મહાન પુરુષોની પ્રતિજ્ઞા પથ્થરમાં કોતરેલા અક્ષરો
 જેવી છે. * માનવજન્મ રૂપી શ્રેષ્ઠ વૃક્ષનું ફળ સંયમપ્રાપ્તિ
 છે. * ગુરૂ આજ્ઞાનું પાલન એ બધા ગુણો કરતાં વધારે
 છે. * જ્યાં પક્ષપાત હોય, ત્યાં સત્ય ઘવાય છે. * કાર્ય-

સિદ્ધિને માટે તપ એ પહેલું મંગલ છે. * સાતેય વ્યસ-
નોનો ત્યાગ કરજો, પણ દાન દેવાના વ્યસનને કદી છોડશો
નહિ. * ભૂલ થવી એ અસ્વાભાવિક છે, પણ થયેલી ભૂલનું
પ્રાયશ્ચિત્ત ન લેવું એ અસ્વાભાવિક છે. * સ્વેચ્છાએ
સ્વીકારેલ નિયમ એ બંધન નથી પણ સંયમ છે. * વિકા-
રોને છતવા એ જ સાચો વિજય છે. * પારકા માટે
પગથિયું ન બની શકો તો કાંઈ નહિ, પણ ખાડો તો ન
જ બને. * અલંકારો કરનાં મદ્દુશુણ્ણથી મનુષ્ય વધારે
ગોણે છે. * પોતાના અનુભવથી જે પ્રેરણા મળે છે, એ
કહેવાથી કે સાંભળવાથી નથી મળતી. * હંમેશાં સત્ય બોલો
અને તે જ સુખ તથા ખુશીનો મૂળ મંત્ર છે. * આત્માને
ઝોળખવો એ જ સાચી વિદ્યા છે અને તેને બાધ કરનારી
બીજી બધી અવિદ્યા છે. * હંમેશાં શું થશે ? તેનો વિચાર
ન કરો, પણ શું કરવું છે ? તેનો વિચાર કરો. * ચિત્તની
શુદ્ધિ ભોજનની શુદ્ધિ ઉપર નિર્ભર છે. * જીવનને વર્ણોથી
નાહ, પણ આરા ક્રમોથી માપો. * વૈદ્યનું કામ વિધિ
બતાવવાનું છે, ન્યારે દવાનું સેવન તો રોગીએ પોતે જ
કરવાનું છે. * યોગ્ય કારીગરના હાથમાં આવેલો અણુધડ
પાપાણુ પૂન્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. * ક્ષમા આપવી અને
ચાચવી એ વીરત્વનું લક્ષણ છે. * ગંભીરતા માનવીનો
સર્વતોમુખી ગુણ છે. * સૌના મિત્ર થવા માટે સૌથી
મિત્રતા રાખવી એ અમોઘ છે. * ભૂખ્યાનો ભોજન આપો,
દુઃખીને દિલાસો આપો અને હારેલાને હિંમત આપો.
* મોટાઈનું માપ શુણ્ણથી મપાય છે, પણ વૈભવ કે વયથી

નહિ. * આળશ એ જીવતા મનુષ્યની કબર છે. * દૂંડી
 દષ્ટિવાળામાં ઈર્ષા પ્રવેશ કરે છે. * સારા ગ્રંથો સારા
 મિત્રોની ગરજ સારે છે. * દુઃખ એ આપણી થયેલી ભૂલોની
 શિક્ષા છે. * અનીતિનો આરંભ એ વિપત્તિનું આમંત્રણ
 છે. * જો ખરી શાન્તિ ચાહતા હો, તો ખામોશ રાખો.
 * પ્રભુની સાચી ભક્તિ તેઓની આજ્ઞાપાલનમાં રહેલી છે.
 * સત્યને સાક્ષી કે સોગન કશાની જરૂર નથી. * ખરાબ
 વિચાર કરવા તે ઝેર પીવા સમાન છે. * સદાચારી જીવન
 એ જ સારા થવાનો ઉપાય છે. * જ્ઞાની પુરૂષોએ ચીંધેલ
 માર્ગે શ્રદ્ધા રાખીને ચાલો. * જો કાન છે, માટે જાને
 ખાણું સાંભળીને નિર્ણય કરો. * શીલબ્રહ્મ મનુષ્યનું
 જીવન એ પ્રાણ વિનાના કલેવર જેવું છે. * ખાંડીભાર
 શખ્દો કરતાં શેરભાર વર્તનનાં મૂલ્ય ઝાઝાં છે. * મહાન
 પુરૂષો જે રસ્તે ગયા તે રાજમાર્ગ છે. * ખાવામાં અને
 ખોલવામાં જીભ ઉપર કાબૂ રાખો. * ખરો શિષ્ય જ સાચો
 ગુરૂ જાની શકે છે. * સદ્ગ્રંથોનું વાંચન કલ્યાણ મિત્રની
 ગરજ સારે છે. * ક્રોધના આવેશમાં વિચારશક્તિ હણાઈ
 જાય છે. * સંયોગને અંતે વિયોગ હોય છે. * સાફ કામ
 કાલને બદલે આજે જ કરો. * દિલસોજીવાળું વચન અમૃતની
 ગરજ સારે છે. * દૃઢ સંકલ્પ વિના મહાન કાર્યો થઈ
 શકતાં નથી. * ખુદ્દિ પ્રાપ્ત થયાનું ફળ તત્ત્વની વિચારણા
 છે. * જેના હૃદયમાં ધર્મ વસે છે, તેને દેવો પણ નમસ્કાર
 કરે છે. * દેશકાલને ઉચિત ક્રિયા કરનારો સીદાતો નથી.
 * ઉપદેશકના અભાવે મનુષ્ય પણ પશુ જેવું આચરણ કરે

છે. * યશની ઇચ્છાવાળાએ લોકની વિરૂદ્ધ આચરવું નહિ.
 * ઘરના આંગણે આવેલો મનુષ્ય આદરમાનને પાત્ર છે.
 * ધર્માચરણ એ જ આત્મોન્નતિનું સાધન છે. * યુદ્ધિ
 એ ધારી તલવાર છે અને તેનો પરમાર્થના કાર્યમાં ઉપયોગ
 કરો. * નીતિ, ન્યાય, પ્રમાણિકતા અને સદાચારને દૃઢતાથી
 સાચવો. * જ્યારે હિંસા વધે છે, ત્યારે દુઃખ વધે છે એ
 કુદરતી નિયમ છે. * આત્મગુણોનો વિકાસ એ જ સાચું
 જ્ઞાન છે. * માતા, પિતા, પાલક, વિદ્યાગુરુ અને ધર્મ-
 ગુરુઓના ઉપકારને કદી ન ભૂલો. * જીવનની ક્ષણે ક્ષણ
 અતિ ડિંમતી છે, માટે એને એળે ન ગુમાવો. * પ્રભુભક્તિ
 જીવનને ધન્ય બનાવે છે. * કેળવાયેલી માતા સો શિક્ષકની
 ગરજ સારે છે. * ધર્મથી આ લોક અને પરલોકના સુખ
 મળે છે. * પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની કામનાવાળા ઋષિ-
 મુનિઓના વચનોનો આદર કરો. * સારા પુસ્તકોનું વાંચન
 અને મનન સારા વિચારોનું ઉત્પાદક છે. * શુભ કાર્યના
 આરંભે મંગલ કરવું જોઈએ, જેથી વિધો દૂર થાય.
 * અનુકંપા પણ ધર્મપ્રભાવનાનું મોટું સાધન છે. * દુનિયા
 કેવી છે? તે જોવા કરતાં હું કેવો છું? તે તપાસો. * જરૂર
 કરતાં વધારે ખોલીને શક્તિને દુર્વ્યય ન કરો. * દયાળુ
 માણસ જ જગતના જીવોનું આશ્રયસ્થાન બને છે. * સાચો
 ગરીબ તે છે, કે જેને વારસામાં સુસંસ્કાર-ધન મળ્યું
 નથી. * અનિયમિતતા મનુષ્યને આગળ વધવા દેતી નથી.
 * આર્ય દેશની પ્રધાનતા અધ્યાત્મને આભારી છે. *
 ઉન્નતિનો માર્ગ સુખ અને સગવડો વચ્ચે થઈને પસાર

થતો નથી. * ક્રોધના આવેશમાં કોઈ પણ કાર્ય કરવું, તે
 તોફાની દરિયામાં નાવ ચલાવવા જેવું છે. * મનગમતું
 સૌ માણે, પણ અણગમતું નિભાવવું તેમાં જ ખરી મોટાઈ છે.
 * આરિત્રની શુદ્ધિ વિના જીવનની ઉન્નતિની આશા વ્યર્થ
 છે. * સંતાનોને જેવા બનાવવા ચાહો, તેવા પહેલાં બંતે બનો.
 * જેટલી ગ્રાહ્ય વસ્તુની જરૂરીયાત ઓછી, તેટલું સુખ
 વધારે. * સહન કરી બાણે તેના જેવો બીજો કોઈ સુખી
 નથી. * નિંદા કરતાં પણ પ્રશંસાને સહન કરવી કઠણ
 છે. * વાણી એ વિલાસ માટે નથી પણ વિકાસ માટે છે.
 * પાત્રતા વિના પારસમણિ પણ અનર્થ કરનાર બને છે.
 * હારની કબર પણ જીતની ઈમારત રચનાર સિદ્ધિઓ
 મેળવે છે. * જેટલું દિલ ચોક્કસ, તેટલાં દોષો ખુંચે :
 જેમ આંખમાં કણ. * કેવળ દેહના ડાકડમાળમાં દટાઈ
 રહેવું એ અનાર્થ સંસ્કૃતિ છે. * સવારે ઉઠતાં જ વિચારો
 કે-મારે શું સત્કાર્ય કરવાનું છે ? * રાત્રે સૂતી વખતે
 વિચારો કે-મેં આજે શું સત્કાર્ય કર્યું ? * દિલ સાફ
 રાખો : સ્વચ્છ હૃદયમાં જ પ્રભુને પધરાવી શકાય છે.
 નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ સર્વ ઈષ્ટ કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે. * ઉપયોગ-
 પૂર્વકનું મૌન વાણી કરતાં પણ વધુ કાર્યકર બને છે.
 * તમારી વાણી એ તમારા વિચારોનો ધ્વનિ છે. * જો સાં
 પણ વચન મીઠાશથી કહેવાય, તો તેને સામે હર્ષથી ઝીલે.
 * સોનાની પણ લગડી જો હાથમાં ધગધગતી આપે, તો
 હાથમાં કોણ લે ? * જીવનપંથ કૂલોથી નહિ પણ કંટકોથી
 ઘવાયેલો છે. * અગ્નિમાં તથ્યા પછી જ સુવર્ણમાં તેજ

આવે છે. * માણસ વિચારશીલ બને છે, એટલે વાતોડિયો
મટી બંધ છે. * જો અહિંનો અભાવ હોય, તો જ જીવનનો
પ્રભાવ પડે. * ભૂલથી પાપમાં પડે તે માનવ, પાપનો
પસ્તાવો કરે તે દેવ અને પાપનો આનંદ માને તે દાનવ.
* દાતાર, લિલુકોને પોતાના પુણ્યના દરવાજા માને.
* સુંદર દેખાવું તેના કરતાં સુંદર બનવું એ વધુ શ્રેષ્ઠ
છે. * સંતોષવું સુખ સર્વ પ્રધારની સમૃદ્ધિથી લાંચું છે.
* સાફ લાગે તે સંવરીને જીવનવિકાસના પથે ધપતો જ.
* સંગીતમય પ્રભુલક્ષિત અનંત રૂળ આપે છે. * કૃપણ
ધનિક ભવિષ્યનો ભિખારી છે. * અભ્યાસ કે અનુભવ
વિના અભિપ્રાય ન આપો. * કુસંપ એ સમાજશરીરને
કોલી ખાનાર કીડો છે. * અતિ ઉગ્ર પુણ્ય અને પાપ તરત
જ રૂળે છે. * દુઃખને હિંમત રાખીને સહન કરતાં શીખો.
* પ્રભુલક્ષિત એ આત્મગુણ-પુષ્ટિનું રસાયણ છે. * સાચું
સુખ ભોગમાં નહિ પણ ત્યાગમાં છે. * ઈચ્છા એ માનસિક
લુપ્તા છે. * વિશ્વને ધારણ કરનાર તત્ત્વ સત્પુરુષોમાં રહેલું
ઔચિત્ય છે. * નમ્રતા એ દિવાલ છે અને તે અભિમાનને
રોકે છે. * ઠંડા પાણીથી આગની જેમ નમ્ર અવાજથી
ક્રોધ ઠંડો પડે છે. * ધર્મ વિનાનું જીવન યથુ સમાન છે.
* સુખી અવસ્થામાં ગર્વ ન કરો. * પ્રાચીન શ્રેષ્ઠ મર્યાદા-
ઓને દૃઢતાથી પાળો. * ઉદ્ભટ વેશ પહેરો નહિ.
* ભાક્ત-કાવ્યોને મધુર કંઠે મનનપૂર્વક જોડો. * કોઈને
જોડા આગ અને ગાળ ન આપો. * ખાર અને અદેખાઈ
પોતાને જ દુઃખી કરે છે. * શુભ કાર્ય કરવામાં વિલંબ કે

વાયદા ન કરો. * થયેલી ભૂલનો સરલ સ્વભાવે સ્વીકાર કરો. * સદાચાર એ સદ્ગતિની સુંદર સડક છે. * દુરાચાર એ દુર્ગતિનો ઉંડો ખાડો છે. * શરીર અને આત્માની ભિન્નતાનું ભાન કરાવે તે જ જ્ઞાન. * ધર્મ એટલે જ્ઞાન, દર્શન, સમતા, સમભાવ અને શાન્તિ. * અધર્મ એટલે રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મમતા અને અહંભાવ. * સત્કાર્યો જ મનુષ્યને મહાન બનાવે છે. * જ્યારે આત્મા અહંભાવથી વિરક્ત બનશે, ત્યારે તે સુખિતવધૂને વરશે. * આત્મા અનંત શક્તિનો ખજાનો છે, અનંત તેજનો અંખાર છે અને અનંત સુખનું ધામ છે. * જિંદગીમાં આરોગ્ય એ જ સાચું ધન છે. * કરેલું પાપ કે ભૂલ ડાંખ્યા વગર રહેતું નથી. * જગત ભોગીનું કિંડાસ્થાન છે, જ્યારે યોગીનું સાધન મંદિર છે. * કેળવણી તે છે, કે જેથી ઉત્તરોત્તર લઘુતાગુણ વૃદ્ધિ પામે. * પાપ એ માનસિક દુઃખ છે અને ધર્મ એ માનસિક સામર્થ્ય છે. * સત્પુરુષોનો સમાગમ એ જ સ્વર્ગ છે. * ચારિત્ર આગળ સૌ બળ કોડીના છે. * જીવનના બાગમાં વિદ્યાર્થી વયએ વસંત સમી છે. * જેમ વાણીમાં ચાંદીની કિંમત છે, તેમ મૌનમાં સોનાની કિંમત છે. * ગમ ખાવામાં જે પુરુષાર્થ છે, તે તલવાર ચલાવવામાં નથી. * વાણીની કરકસર કરનાર મહાત્મા છે. * સંતોષ એ મહાન સમૃદ્ધિ છે. * જો સિદ્ધિનું સંગીત સાંભળવું હોય, તો સાધનાના સાજને ઘડો. * સિદ્ધિનો સુધારસ પીવા માટે તો સાધનાનું સુવર્ણપાત્ર જોઈએ. * મોહનો મિનારો નહિ, પણ ત્યાગની નૌકા પ્રેમસાગરનો કિનારો દેખાડી શકે છે. * વિરક્તિ સુક્તિની

જન્મદાત્રી છે. * પાપ અને પુણ્યના કણો જ્યાં જ્યાં વેરાય, ત્યાં ત્યાં તે ઉગે. * ધર્મકરણીમાં ચિત્તવિશુદ્ધિનું ધ્યેય એ સૌથી શ્રેષ્ઠ ધ્યેય છે. * ચારિત્ર એ જ સર્વોત્તમ શક્તિ છે. * માણસનું ચારિત્ર એ જ એની આંટ છે. * આત્મ-સુખ સૌથી મોટો આનંદ છે. * ઈર્ષ્યા એ કાતિલ ઝેર છે અને તેનાથી જે અળગો છે, તે સંસારનો તપસ્વી છે. * સેવાધર્મ પરમ ગહન છે: વીરલાઓ જે તેનું ઓજસ પાથરી નય છે. * સુખ એ આપણા ઉત્તમ પ્રયત્નની બક્ષીસ છે. * માપ બહાર જવું તેનું નામ પાપ. * વાસના સંતો-પાય લોગથી અને ભાવના સંતોષાય ત્યાગથી. * જેનું જીવન સદ્ગુણોથી મહેલું હોય, તે જ સાચો ધર્માત્મા. * ત્યાગ અને સંયમ વિના સેવાની ભાવના સચવાશે નહિ. * જેના વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર સુંદર હોય, તે જ સાચો જ્ઞાની. * અંતઃકરણની શુદ્ધિ એ જ જીવનની શુદ્ધિ. * વાણીનો વિચારપૂર્વકનો ઉચ્ચાર એટલે વિનય. * જેટલી ઈચ્છાઓ ઓછી તેટલી દિવ્યતા વધુ. * મહાન બનવું છે? તો સૌથી પ્રથમ નાના બનતાં શીખો. * દૂધ, ફૂલ, પાણી, વિદ્યા અને ધન-એ આપવાથી વધે છે. * મૌનપાલનથી સત્ય-પાલન સહેલું બને છે. * વિનયી, વિવેકી, નમ્ર, દયાળુ અને સરલ બનો. * સર્વ પ્રાણીઓ સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરો. * જે બધાનું સહન કરે છે, તે સત્સંગી છે. * સંધ્યા સમયે લોજન અને લોજન સમયે ભાષણ (બોલવું) એ બંને વળ્ય છે. * બીજનાં અવગુણ જોવા તે અવ-નતિનું કારણ છે, જ્યારે બીજનાં ગુણો જોવા તે ઉન્નતિનું

કારણ છે. * મનની શાન્તિ એ આરોગ્યની નિશાની છે.
 * ભજન, ભોજન અને નિદ્રા નિયત સમયે થવાં જોઈએ.
 * સ્વપ્રતિષ્ઠાને વિદ્યા સમાન વર્જ્ય ગણેા. * ત્યાગ સત્ક-
 મનો નહિ, પણ કર્મફલની વાસનાનો કરવો એ યોગ્ય છે.
 * સત્કર્મ અને સત્યિંતનથી ઉભયને લાભ છે. * પરસ્ત્રી,
 પરધન અને નાસ્તિકનો સંગ નાહ કરવો. * ઈશ્વરપ્રેમ એ
 વિધિ છે અને જગત્પ્રેમ એ નિષેધ છે. * જ્યાં નિયમ છે,
 ત્યાં પ્રેમ છે. * મન વશ કરવાનો ઉપાય નિયમનું પાલન
 છે. * જેઓ અત્યંત સહનશીલ છે, તેઓ જ અત્યંત જ્ઞાની
 છે. * સંસાર અનિત્ય છે અને ધર્મ નિત્ય છે. * ઋણ
 અને અશ્નિ વધવા દેવા ન જોઈએ. * સુખ સત્ત્વગુણમાં છે,
 પણ રજોગુણ કે તમોગુણમાં નથી. * અર્થાર્થી અને ઇન્દ્રિ-
 યરામી પુરૂષોનો સંગ ત્યાજ્ય છે. * પ્રેમ પરમાર્થ છે.
 જ્યારે કામ સ્વાર્થ છે. * અભિમાન એ પડતીનો પિતા છે.
 * ઉપકારનો બદલો ભૂલી જનાર પશુ છે. * ગરીબોનાં
 બેઢી શ્રીમંતો નહિ પણ સંતો છે. * ચિન્મયની ઉપાસના
 ચિન્મય બનીને જ કરી શકાય છે. * પ્રેમ વિનાનો ત્યાગ
 અને ત્યાગ વિનાનો પ્રેમ એ બન્ને ઘોખા રૂપ છે. * ઘોર
 તપશ્ચર્યા કરો, પણ અભિમાન કરો નહિ. * બુવાનીમાં
 મોજશોખ એ જમતું તેડું છે. * ભક્તિ સુલભ છે, કેમ
 કે-તેમાં કરુણાસાગરનો આશ્રય છે. * કટાઈ જવા કરતાં
 ઘસાઈ જવું સાઈ છે. * માન મેળવવાનો નહિ, પણ માન
 આપવાનો શોખ રાખો. * જ્ઞાન કરતાં ધ્યાન ચઢીયાતું
 છે. * જેનું મન બગડેલું છે, તેને બધું બગડેલું દેખાય

છે. * જગવાનની આજ્ઞાપાલનમાં જ સાચો વિજય (વિનય)
 છે. * તરંગ દષ્ટિ એ લેહ દષ્ટિ છે, ન્યારે સમુદ્ર દષ્ટિ એ
 અલેહ દષ્ટિ છે. * ભક્તિનું કૃપા મૃત્યુના લયનો અને
 કર્મફલનાં પ્રલોભનનો ત્યાગ છે. * પ્રેમ માંગતો નથી પણ
 આપે છે. * નિંદા કરવા કરતાં નિદ્રા લેવી સારી છે. *
 પરમાર્થી તે છે, કે જેને જગવાન મુખ્ય અને સંસાર ગૌણ
 છે. * પ્રભુનું એક નામ (યથેષ્ઠિત દાતાર) ભક્તવાંચ્છા-
 કલ્પતરુ છે. * સજ્જનો અને સંતોનાં આધારે જ આ
 ધરતી ટકી છે. * સાચો સંત પોતાના ગુણોને ગુપ્ત રાખે
 છે અને પોતાના અવગુણોને પ્રગટ કરે છે. * ઉઘમી દુઃખ
 પામતો નથી અને આળસુ મુખ પામતો નથી. * સમતામાં
 મુખનો સાગર છે અને મમતામાં દુઃખનો મેરુ છે. *
 નિઃસ્વાર્થ સેવા એ ઉત્તમ સેવા છે. * અઢી અક્ષરનો
 (શબ્દ) 'પ્રેમ'—એ પ્રભુની પ્રીતનો માર્ગ દેખાડે છે. *
 ન્યારે ક્રોધ આવે, ત્યારે તમારું મુખ આરિસામાં જોવાથી
 ક્રોધ શમી જશે. * જેઓ આશાના દાસ છે, તેઓ જગ-
 તના દાસ છે. * અજ્ઞાનીનું લક્ષણ અભિમાનીપણું છે અને
 જ્ઞાનીનું લક્ષણ નિરભિમાનીપણું છે. * જે સંપત્તિ ઈશ્વરને
 ભૂલાવે, તેના કરતાં જે ક્ષણે ક્ષણે પ્રભુને યાદ કરાવે તે
 વિપત્તિ ઘણી સારી છે. * કોમળ દેખાય તે 'કોમળ' નહિ,
 પણ કોઈનાં દિલની કોમળતાનું રક્ષણ કરે તેનું નામ જ
 કોમળ. * બાહ્ય સુંદરતા નહિ, પણ માનવીનું હૃદયસૌન્દર્ય
 જ માનવીને આદરપાત્ર બનાવી શકે છે. * આવ્યાર વિનાના
 વિચાર ખોટા મોતી જેવા છે. * ઉદાર આપીને શ્રીમંત

આ બધાં ઈશ્વરીય અંશ છે. * વિપત્તિનું કારણ સંપત્તિનો અભાવ નથી, પણ સન્મતિનો અભાવ છે. * ખાનદાની બનરમાં નહિ પણ વારસામાં મળે છે. * કડવા લાગતાં હિતવચનો સાંભળવાની બીનતૈયારી તો મોટી બીમારી છે અને તેથી હિતેચ્છુ સંકોચ પામે છે. * સવારમાં જે મોડો ઉઠે, તે પોતાના જીવનમાં પણ મોડો જ પડે છે. * સત્તા અને પૈસા પાછળ પાગલ બનનારો માનવ આખરે ખત્તા જ ખાય છે અને અંતે ખાતર ભેગો થાય છે. * અપૂર્ણતાની ચાદી પૂર્ણતા પામવાની ચાવી છે. * ધ્યેયપ્રાપ્તિ મુશ્કેલ નથી, પણ જો ધ્યેયને મેળવવાની તન્મયતા સદા જળવાઈ રહે તો. * સત્તા, યૌવન, વ્યસન અને અવિવેકનાં મિશ્રણમાંથી જ વિનાશનું રસાયણ બને છે. * માન માંગીને નહિ પણ તે આપીને જ મેળવી શકાશે. * સમર્પણનો સાચો આનંદ કૃતાર્થતાની નમ્ર લાવનામાં છે. * ધર્મલાલ માટે લોભને હઠાવવો જોઈએ અને કષ્ટનાશ માટે કપાયનો નાશ કરવો જોઈએ. * અગ્નિથી સુવર્ણની, સુવર્ણથી સ્ત્રીની અને સ્ત્રીથી પુરૂષની કસોટી થાય છે. * આપણે જેવા છીએ, તે આપણા ભૂતકાલીન વિચારોનું પરિણામ છે. * સંસારનું સુખ એ ખરેખર સુખ નથી, પણ દુઃખનું જ એક બીજું નામ છે. * મનુષ્ય અજ્ઞાનથી સાચી વસ્તુ ખોટી જગ્યાએ શોધે છે. * વિષયમાં વિતૃષ્ણા તે વૈરાગ્ય છે અને આત્મસ્થિતિમાં યતન તે અભ્યાસ છે. * જપ શુદ્ધ લાવપૂર્વક અને સ્થિર ચિત્તપૂર્વક થવો જોઈએ. * જો મનમાં બીજી વસ્તુ પેસશે, તો મન-

મોહન ત્યાંથી નાશી જશે. * જે અમર છે અને સદાય તમારી સાથે છે, તે તો તમારી અંદર જ છે. * પ્રયાસમાં નિષ્ફળતા એ હાર નથી, પરંતુ પ્રયાસ છોડી દેવો એનું નામ જ હાર છે. * સજ્જન શું ખાય ? ખામોશ * શત્રુ કોણ ? ક્રોધ. * કાઢવો કોને ? દુર્ગુણને. * નિંદા કોની કરવી ? પોતાના પાપોની. * વિદ્યા કોણ સાધી શકે ? જેનામાં વિનય હોય તે. * દાન કોણ કરી શકે ? જેને લક્ષ્મી પ્રત્યે મોહ ન હોય તે. * સંગત કોની કરવી ? સજ્જનની. * અુદ્ધિમાન કોણ ? જે વિષય-કષાય પ્રત્યે પ્રેમ ન કરે તે. * ધનવાન કોણ ? ભાગ્ય જે કાંઈ આપે તેમાં સંતોષ રાખે તે. * ચતુર કોણ ? વિષય અને કષાય રૂપ સંસાર જેને ન ફસાવી શકે તે. * ત્યાગી કોણ ? જેના અંતરમાં સાંસારિક કામનાઓ નથી તે. * કૃપણ કોણ ? ભાગ્યે આપેલા ધનનું દાન કરવામાં સંકોચ રાખે તે. * સર્વથી ઉત્તમ સાધન કોણ ? પળે પળે પ્રભુનું જ સ્મરણ-ચિંતન કરવું તે. * વૈરાગ્ય રેચક છે, જ્ઞાન પાચક છે અને ભક્તિ લાંઘન છે : એ ત્રણેય કર્મ રૂપી અણર્થનાં ઔષધ છે. * જ્યારે પોતાની ભૂલ દેખવામાં આવે, ત્યારે સમજવું કે-હવે ભગવાનનો અનુગ્રહ શરૂ થયો. * જે મન શાન્ત હોય, તો આત્મા પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી લે છે. * જે વાંચનથી ચિત્તનાં સંકલ્પ ઓછા થાય, તે વાંચન હિતકારક છે. * ઈચ્છા એ માનસિક સુધા છે. * જ્યારે મન શાન્ત થાય છે, ત્યારે જેવા ભગવાન હતા તેવો જીવ થાય છે. * કીર્તિ ભોગથી નહિ પણ ત્યાગથી મળે છે. * નમ્રતા વિના પરમાત્મપદને પામી શકાતું નથી.

અંગ્રેજી સુવાક્યો સંબંધી બે બોલ

મનુષ્ય-સ્વભાવ અનુકરણશીલ છે. તે જેના સંસર્ગમાં આવે છે, તેના ગુણ-દોષની અસરથી સર્વથા મુક્ત રહી શકતો નથી. તેમાં નબળી વસ્તુનું અનુકરણ સરળતાથી થઈ જાય છે, કારણ કે-તે પતનનો માર્ગ છે. પર્વત ઉપરથી પથ્થરની મોટી શિલાને ક્ષણ વારમાં નીચે પટકી શકાય છે, જ્યારે તેને ઉપર ચઢાવવામાં અનેકની સહાય અને અથાગ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહે છે.

ભારતની સંસ્કૃતિના પાયામાં અધ્યાત્મવાદ છે; અને એ અધ્યાત્મવાદને કેન્દ્રમાં રાખીને, તેને આ હુલ્લ ભાનવ-જીવનમાં વણી લેવા માટે બધા બાહ્ય આચાર-વિચારની રચના ભારતના ઋષિમુનિઓએ કરી છે. તેમાં તે મહા-પુરુષોની નિઃસ્વાર્થ કૃષ્ણા એ જ મુખ્ય કારણ છે. આપણી અદ્ય બુદ્ધિથી પૂર્વ-ઋષિમુનિઓની અપાર અને અગમ્ય કૃષ્ણા આજે આપણે સર્વથા સમજી ન શકીએ, પરંતુ તેઓની એ કૃષ્ણાથી જ આજે ભારતવર્ષ અધ્યાત્મવાદમાં સૌથી મોખરે રહી શક્યું છે.

ભારતની સંસ્કૃતિમાં શું ઝવેરાત ભર્યું છે, તે સંસ્કૃતિમાં કેટલી સહનશીલતા, સાદાઈ, પરમાત્મનિષ્ઠા, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, સંતોષ વૃત્તિ અને જીવ માત્રનું ભલું કરવાની શુભ ભાવના ભરી છે, તેની ખરે અવસરે બહાર પડ્યા વિના રહેતી નથી.

જ્યારે કપાસનો ગંજ અને ચાંદીનો પર્વત પવન વિનાના નિરૂપદ્રવ સ્થાનમાં હોય છે, ત્યારે તેની સ્થિરતામાં કોઈ ખાસ વિશેષતા દેખાતી નથી. દૂરથી જોનારને બંને ગંજ સમાન સ્થિર દેખાય છે, પરંતુ જ્યારે પવનનો સખત અપાટો આવે છે, ત્યારે કપાસનો ઢગલો વેરવિખેર થઈ આકાશમાં ચારેય બાજુ ઊડી જાય છે, પોતાના સ્થાનથી તે ભ્રષ્ટ બની જાય છે અને તે ફરીથી પોતાની મૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી : જ્યારે ચાંદીનો પર્વત ગમે તેવા પવનના અપાટાની વચ્ચે પણ એમ ને એમ અડગપણે સ્થિર ઊભો રહે છે. તેના એક અંશમાં પણ કંપ થતો નથી.

તે રીતે સુખ અને શાન્તિના કાળમાં તમામ મનુષ્યો બહારથી શાન્ત અને ડાહ્યા દેખાય છે, પરંતુ જ્યારે માતૃ-જાત ઉપર કુદરતી સંકટ ઉતરી પડે છે, તેને મુશ્કેલીના દિવસો આવે છે અને જે વખતે મનુષ્યના તમામ પ્રયત્નો નિષ્ફળ બને છે, તે વખતે જેણે આર્યસંસ્કૃતિ પચાવી નથી, તે મુશ્કેલીમાં પોતાનું સમતોલપણું જાળવવા સમર્થ થઈ શકતો નથી અને અનેક પ્રકારે ઉલટ માર્ગે જઈ તે પોતાનો વિનાશ સર્જે છે. જ્યારે આર્યસંસ્કૃતિને જેણે પચાવી છે, તે ગમે તેવા સંકટના સમયમાં પણ અસત્ય વિકલ્પોની જાળમાં ગુંચવાતો નથી. પોતે દુઃખી થાય છે, તેમાં ખીજા કોઈ ઉપર તે મિથ્યા આરોપ મૂકતો નથી. અનેક આપત્તિના વાદળાં-ઓની વચ્ચે પણ પોતે જો સાવ અભણ, નિર્ધન અને અસહાય હોય, તો પણ તે પોતાના સત્ત્વજાળથી મેડની જેમ નિઃપ્રકંપ

રહી શકે છે અને તમામ આપત્તિઓને ઉલ્લંઘી જવા સમર્થ બને છે. આ છે આર્યસંસ્કૃતિનું ઝવેરાત !

લૌતિક દૃષ્ટિએ ભારત ખીન્ન દેશોની અપેક્ષાએ નિર્ધન, કંગાલ, દુઃખી અને સુખ-સગવડ વિનાનો દેશ લલે ગણાય અને ખીન્ન દેશો તેની અપેક્ષાએ વધારે સુખી છે—એવો ગર્વ પણ લલે લે, પરંતુ નાની નાની મુશ્કેલીઓ આવી પડતાં વાત વાતમાં આપઘાત અને મોટા ગુન્હાઓની સરખામણી બે કરવામાં આવે, તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે કે—ભારતનું જીવન ઉજ્જવળ છે—સત્વયુક્ત છે. તેનું કારણ એ છે કે—ભારતની સંસ્કૃતિમાં સહનશક્તિ, પ્રેમ, મૈત્રી, પરોપકાર, પરમાત્મતત્ત્વની નિષ્ઠા અને ભક્તિ આદિ ઉચ્ચ તત્ત્વો સાહજિક રીતે ગુંથાયેલાં છે અને એ તત્ત્વો જ ભારતનું સાચું નૂર છે. આ નૂરની કિંમત દુનિયાના તમામ વૈભવોથી પણ અધિક છે. સત્ય, શિયળ, સ્વમાન અને વચનની ખાતર ભારતની પ્રજાએ મોટા મોટા સામ્રાજ્યોનો પણ ત્યાગ કરવામાં લેશ પણ આંચકો અનુભવ્યો નથી, પણ તે માટે મોટું ગૌરવ લીધું છે. આવી આવી હુકીકતોથી ભારતનો ઇતિહાસ ઘણો જ ગૌરવવંતો છે. એમાં કોઈ પણ તટસ્થ વિચારકથી ના પાડી શકાય તેમ નથી.

અંગ્રેજોનાં સહવાસમાં આવીને, કાળદોષથી ભારતની પ્રજાએ ઘણી બાબતોમાં તેઓનું નિર્ધારક અનુકરણ કર્યું છે. ભારતવર્ષને માટે જે આચાર-વિચાર કોઈ રીતે યોગ્ય નથી, તેવા આચાર-વિચારનું આંધળું અનુકરણ કર્યું છે,

તે એક હકીકત છે અને તેનાં માઠાં પરિણામો ભારતની સંસ્કારનિષ્ઠ પ્રજા આજે ભોગવી પણ રહી છે. પશ્ચિમની પ્રજાનાં જ્ઞાનપાન, રહેણીકરણી અને પહેરવેશ ભારત કરતાં જુદા જ પ્રકારનાં છે, કારણ કે—તેનો ઉછેર જુદા વાતાવરણમાં થયો છે. ભારતીય પ્રજા માટે તે અનુકરણ કરવા લાયક નથી. અંગ્રેજ પ્રજાએ ભારતની પ્રજાનું નિરર્થક અનુકરણ ક્યું નથી અને જો તેણે કોઈ અનુકરણ ક્યું છે તો તે ઘણું અદ્ય ક્યું છે તથા તે પણ સારી વસ્તુનું ક્યું છે.

જો આપણે પણ અનુકરણ કરવું જ હોય, તો તેમની સારી વસ્તુનું અવશ્ય અનુકરણ કરવું જોઈએ. ‘બાલાદપિ હિતં ગ્રાહ્યઃ’ બાળક પાસેથી પણ જો હિતકારક વચન હોય, તો તે ગ્રહણ કરવું જોઈએ—એવી ડાહ્યા માણસોની નીતિ છે. અંગ્રેજોમાં પણ જો કર્ત્તવ્યનિષ્ઠા, શિસ્તબદ્ધતા, વ્યવસ્થિતા, નિયમિતતા, વફાદારી, મિતભાષણ આદિ ગુણો હોય, તો તેની આપણે અવશ્ય કદર કરવી જોઈએ. જેનામાં જે સદ્ગુણ પ્રગટપણે દેખાતો હોય, તેની કદર કરવાથી તે સદ્ગુણ આપણામાં પણ પ્રગટે છે. સદ્ગુણપ્રાપ્તિનો એ ધોરી માર્ગ છે. એ દૃષ્ટિએ આ સંગ્રહમાં સદ્ગુણપોષક અંગ્રેજી સુબાકયો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

ભારતીય સાહિત્યમાં આ બધું ઠેર ઠેર ગ્રંથોમાં ઠાંસી ઠાંસીને પુબ્જા ભરેલું છે, છતાં સ્વાભાવિક રીતે જ વિશ્વમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળા જીવો હોવાથી, તેમાંના કેટલાક જીવોને આવું વાંચન પણ લાભકારક થવા સંભવ છે.

જો માર્ગાનુસારિતાને પોષનારી અત્ય વાત ગમે ત્યાંની હોય, તો પણ ગુણુજ્ઞ અને સરળ આત્માઓ તેમાંથી પ્રેરણા મેળવી શકે છે. જગતમાં જે સનાતન સત્ય છે, તે ગમે તે ભાષામાં રજુ થાય તેથી તેની કિંમત ઘટી જતી નથી. શુદ્ધ સોનાનો ઘાટ ગમે તે હોય, પણ તેથી તેની સુવર્ણતામાં હરકત આવતી નથી. એ વાતને ખ્યાલમાં રાખીને અંગ્રેજી ભાષામાં આત્માને ઉન્નત કરનારા દયા, દાન, પરોપકાર, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, કૃતજ્ઞતા, ન્યાય, નીતિ, અદાચારપોષક અને સર્વ-આધારણ સદ્ગુણદર્શક મુવાકયો, અંગ્રેજીના તથા બીજાઓના પણ અંગ્રેજી ભાષામાં રજુ થયેલાં જ્યાં જ્યાંથી મળ્યાં, ત્યાં ત્યાંથી સંગ્રહ કરીને, અહીં તેને ગુજરાતી ભાવાર્થ સહિત રજુ કરવામાં આવ્યા છે.

અંગ્રેજી વાક્યોનો ભાવાર્થ લખવામાં જો કયાંય ભૂલ પડી ગઈ હોય, તો તેના જાણકાર મહાનુભાવો તેને સુધારીને વાંચે અને તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરે, એવી અમારી ખાસ સલામત છે.

—સુનિ કુંદકુંદવિજય

સદ્ગુણપોષક અંગ્રેજી સુવાક્યો

1. Learn from the past, plan for the future, but live the present.

ભૂતકાળમાંથી બોધપાઠ લો, ભવિષ્યકાળ માટે યોજના કરો, પરંતુ જીવો તો વર્તમાન ક્ષણમાં જ અર્થાત્ વર્તમાનમાં જો કાંઈ કરો તે એકાગ્રતાપૂર્વક કરો. તેમાં જ સમગ્ર સફળતા છૂપાયેલી છે.

2. If you want to have peace with God you must have peace with man, with every man, God does not dwell in a heart full of hatred.

જો તમે પરમાત્મા સાથે શાન્તિ-સમતા ઇચ્છતા હો, તો તમારે સહવર્તી સાથે-દરેક માનવ-પ્રાણી સાથે શાન્તિ રાખવી જોઈએ, કારણ કે-જેનું હૃદય તિરસ્કારથી ભરેલું છે, તે હૃદયમાં પરમાત્મા રહેતા નથી.

3. Clean your heart with forgiveness and adorn your soul with love.

ક્ષમાપનાથી તમારું હૃદય સ્વચ્છ કરો અને તમારા આત્માને પ્રેમથી વિભૂષિત કરો.

4. Don't say, 'That is my temper, I am made that way, I can't help it.' Stand up and fight, and your temper will be conquered.

આવું કદી ન બોલો કે-‘મારો સ્વભાવ આવો છે, હું આવી રીતે ઉદ્બેધ છું, હું કંઈ ફેરફાર કરી શકું તેમ નથી.’ ખરા થાઓ,

જાત થાઓ અને કમર કસો, એટલે તમારો સ્વભાવ છતાં અર્થાત્ દાબુમાં આવશે.

5. Be hard with yourself and soft with others. Forgive all, but don't forgive yourself.

તમારી જાત સાથે કડક અને બીજા સાથે કોમળ—નમ્ર બનો. જ્યાંને ક્ષમા આપો પણ તમારી જાતને ક્ષમા ન આપો. અર્થાત્ તમારી ભૂલનો અચાવ ન શોધો પણ તેનો એકરાર કરતાં શીખો.

6. Obstacles? Welcome! It is by overcoming them that we shall climb higher and nearer to God.

અરે વિદ્વો! તમે ભલે આવો. વિધ્નોને પાર કરવાથી જ આપણે વધુ ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર અને પરમાત્માની વધુ નજીક ચઢીશું—પહોંચીશું.

7. If the river flows low, it attracts to itself the waters of many tributaries. If a man is humble it attracts to himself the hearts of many men.

જો નદી નીચાણમાં વહે છે, તો તે રસ્તામાં ઘણાં ઝરણાઓના પાણીને પોતા તરફ આકર્ષે છે. તેમ જો મનુષ્ય નમ્ર હોય છે, તો તે ઘણા મનુષ્યોના હૃદયોને પોતા તરફ આકર્ષે છે.

8. Silence is the companion of great men.

શાન્તિ એ મહાપુરુષોનો સાથી છે.

9. There is an art of remembering things and there is an art of forgetting them also. Remember the good you have seen in others and

the good they have done to you. Forget the evil you have seen in others and the evil they have done to you. That will be a blessed memory.

વસ્તુને યાદ રાખવાની એક કળા છે અને તેને ભૂલવાની પણ એક કળા છે. બીજામાં જે સારું જોયું હોય તે તથા તેમણે જે તમારું ભણું કયું હોય તે યાદ રાખો. બીજાઓમાં જે બુરું જોયું હોય તે તથા તેમણે તમારું બગાડ્યું હોય તે ભૂલી જાઓ. આવી યાદગીરી રાખવાની કળા એ આશીર્વાદ રૂપ છે.

10. Don't be a miser. Let your heart and your hand be open.

કદી કૃપણ ન બનો. તમારું હૃદય અને તમારા હાથ મોકળા (ઉદાર) રાખો.

11. When the waters of the lake are troubled they cannot reflect the image of your face. When your heart is not at peace you cannot see yourself as you are.

ન્યારે સરોવરનું પાણી ડહોળાયેલું હોય છે, સારે તમારા મુખનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું દેખાતું નથી. તેમ તમારું હૃદય ન્યારે શાન્ત-સ્વસ્થ હોતું નથી, સારે તમે જેવા છો તેવા તમને જોઈ શકતા નથી.

12. Do not be afraid of suffering. Suffering tempers the soul, detaches from earthly things and brings us closer to God.

દુઃખથી ડરો નહિ, કેમ કે-દુઃખ તો આત્માને ઘડે છે, સંસારી

વસ્તુ પ્રત્યે અનાસક્ત બનાવે છે અને આપણને પરમાત્માની વધુ નજીક લાવે છે.

13. Sacrifice is the road to success.

ખીન માટે ભોગ આપવો અર્થાત્ ખીનને માટે આપણે ધસાર્થ છૂટકું, એ વિનય પામવાનો માર્ગ છે.

14. Old people live in their past. Young people live in the future. How few are the true men who live the present fully?

કદ્દ પુરૂષો પોતાના ભૂતકાળમાં જીવે છે અર્થાત્ ભૂતકાળને યાદ કર્યા કરે છે. યુવાન પુરૂષો પોતાના ભવિષ્યકાળમાં જીવે છે અર્થાત્ ભવિષ્યના સ્વપ્ના સેવ્યા કરે છે. વર્તમાનકાળમાં જ જે પૂર્ણપણે જીવે છે, તેવા સત્પુરૂષો કેટલા જોવા હોય છે ? અર્થાત્ ખરેખર તેવા આત્માઓ વિરલ જ હોય છે.

15. Cast a glance about you. Look at the people you know, relatives, friends, neighbours, teachers. See the most lovable trait you find in each one of them and then try to imitate it in your way.

તમારી આસપાસ જાણુ દષ્ટિ ફેંકો. તમે જે લોકોને, સગાવહાલાને, મિત્રોને, પાડોશીઓને અને શિક્ષકોને જાણનાં હો, તેઓ પ્રત્યે નજર કરો. તે દરેકમાં રહેલ જે કંઈ ગુણ તમને ઘણો જ ગમતો હોય તે જુઓ અને પછી તમારી રીતે તે ગુણનું અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરો. (આથી ગુણ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય, એટલું જ નહિ પણ દરેકની સાથે ગાઢ મૈત્રી-પ્રેમભાવ ટકી રહેશે.)

16. There is no labour where one loves, or if there is, the labour itself is loved.

જ્યાં જે આહે છે ત્યાં (ગમે તેટલું કરે તો પણ) તેને શ્રમ લાગતો નથી, અથવા તો ત્યાં શ્રમ હોય તો તે શ્રમ પણ પ્રિય લાગે છે.

17. Humility is like a balance. The more a man lowers himself on the one side, the higher he raises on the other.

નમ્રતા-નમ્ર હાથ એ ત્રાજવા સમાન છે. ત્રાજવાની જેમ મનુષ્ય પોતાને એક બાજુ વધુ ને વધુ નમાવે છે, તેમ બીજી બાજુ તે વધુ ને વધુ ઉચ્ચ-મહાન બને છે.

18. Peace of heart is the greatest victory a man can achieve.

મનુષ્ય જે મોટામાં મોટી સિદ્ધિ મેળવી શકતો હોય, તો તે પોતાના અંતઃકરણની શાન્તિ છે.

19. Listen before you speak. Understand the question before you try to answer.

તમે બોલો તે પહેલાં સાંભળો અને તમે જવાબ આપો તે પહેલાં તે પ્રશ્ન સમજો અર્થાત્ વિચારી જુઓ.

20. Never take an important decision without putting the matter before God in prayer.

પરમાત્માની આગળ પ્રાર્થનામાં તે વસ્તુ મૂક્યા વિના અર્થાત્ ઈષ્ટતું સ્મરણ કર્યા વિના કદાપિ અગત્યનો નિર્ણય ન કરો. (ઈષ્ટના સ્મરણથી હૃદય નિર્મળ થાય છે અને તેથી જે વખતે જેવો નિર્ણય જરૂરી હોય છે, તેથી જ નિર્ણય તે કરી શકે છે.)

21. A beautiful prayer : O Lord, make me good and make everybody else better than me.

સુંદર પ્રાર્થના એ છે કે-હે પરમાત્મન ! તમે મને સારો કરો. અને બીજા દરેકને મારા કરતાં પણ ચઢીયાતા કરો.

22. Are you so busy that you cannot find ten minutes daily to be alone with you, with your thoughts, with your soul, with your God and pray ? Ten minutes spent faithfully in prayer every day would make a difference to your life.

શું તમે એટલા બધા વ્યગ્ર છો કે તમે રોજ તમારી સાથે, તમારા વિચારો સાથે, તમારા આત્મા સાથે અને તમારા પરમાત્મા સાથે દશ મિનિટનો સમય કાઢીને એકાન્તમાં બેસીને પ્રાર્થના ન કરી શકો ? રોજ પ્રાર્થનામાં શ્રદ્ધાપૂર્વક કાઢેલી દશ મિનિટ પણ તમારા જીવનમાં મોટું ફેરફાર કરશે.

23. Learn how to keep secrets when you must. Do not scatter to the four winds everything you hear. Do not broadcast everything you know. Let people realise that you know more than what you say.

બ્યારે તમોને કોઈ પણ રહસ્યમૂલ વાતો ગુપ્ત રાખવી જોઈએ એવું લાગે, ત્યારે તે કેમ ગુપ્ત રાખવી તે ધ્યાન રાખો. તમે જે કોઈ સાંભળો, તે વસ્તુનો ચારેય બાજુ પ્રચાર ન કરો. તમે જે કોઈ જાણો, તેનો ફેલાવો ન કરો. લોકને ખાતરી થવા દો કે-તમે જે કોઈ કહો છો તેના કરતાં વધુ જાણો છો.

24. You cannot please everybody, but please God first and you will please the rest of men.

તમે દરેક વ્યક્તિને ખુશ નહિ કરી શકો (કારણ કે-જીવોની રચિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની હોય છે. એક વાત એકને ગમે છે, તે જ

વાત બીજને અપ્રિય લાગે છે.), માટે પ્રથમ પરમાત્માને ખુશ કરો અને પછી બીજ મનુષ્યોને ખુશ કરી શકશો.

25. Don't speak ill of others, but don't worry if people speak ill of you, forgive and forget. A life still more honest than before, will be the best answer to such critics.

તમે બીજનું બુકું ન બોલો. જો લોક તમારું ખરાબ બોલે, તો તેની પણ ચિંતા ન કરો. બીજને ક્ષમા આપો અને તે ભૂલી જાઓ. તમારે પ્રથમ કરતાં હજુ વધારે પ્રામાણિક જીવન જીવવું એ જ આવા કીડાબોરોને ખરો જવાબ છે.

26, Failure is the school of success.

પરાજય એ વિજયની વિદ્યાશાળા છે.

27. Whole life is a journey. Don't fall in love with each station or with landscape, or with the train itself. We are all tourists in this earth, still on the way to our true 'home.'

આપણું આખું જીવન મુસાફરી છે. માર્ગમાં આવતાં દરેક સ્ટેશનના કે સુંદર દેખાવના કે તે વાહન માત્રના રાગમાં ફસાશો નહિ. આ પૃથ્વીમાં આપણે બધા મુસાફર છીએ. હજી તો આપણે આપણા વાસ્તવિક ઘરના માર્ગમાં છીએ, પણ ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચ્યા નથી. ઈષ્ટ સ્થાન તો હજી હવે પ્રાપ્ત થવાનું છે, માટે વચ્ચે કયાંય અટકી ન જાઓ.

28. You praise God, you obey him, you pray to him, but do you love him? A father wants obedience and respect from his son, but more than that he wants love.

તમે પરમાત્માની પ્રશંસા કરો છો, આજ્ઞા માનો છો અને પ્રાર્થના કરો છો, પરંતુ તમે તેને ખરા દિલથી ચાહો છો ? પિતા-પુત્ર પાસેથી આજ્ઞાક્રિતપણું અને અહુમાન ઈચ્છે છે, પરંતુ તેનાથી વધુ તો તે ખેતા ઉપરનો પ્રેમ ઈચ્છે છે.

29. If you close your eyes and throw a stone in a crowded street you can do much harm. And if you blindly throw, unkind remarks, unfair criticisms among others, you are sure to do such harm also.

તમે જો આંખો મીંચીને લોકની ઘણી ગીડદીવાળી શેરીમાં પથ્થર ફેંકો, તો તમે ઘણું નુકશાન કરશો. એ રીતે જો તમે ખીન્નઓ પ્રત્યે અવધણું-વગર વિચાર્યે કઠોર સૂચન કે ખોટી ટીકા કરશો, તો તમે પણ આવું મોટું નુકશાન કરશો.

30. Mahatmas meditate and contemplate for the well being of the universe, and send out vibrations of good wishes all over the world.

મહાપુરુષો આખા વિશ્વના સલા માટે ધ્યાન અને ચિંતન કરે છે અને આખા વિશ્વમાં કલ્યાણભય લાવનાઓના કંપનો-મોઝનઓને ફેલાવે છે.

31. The goal of life is light within. Light alone can save the man from the knocks of the world.

અંતરંગ-પ્રકાશ મેળવવો, એ માનવજીવનનું ધ્યેય છે. માત્ર અંતરંગ પ્રકાશ જ મનુષ્યને સંસારની અંધગમણોમાંથી બચાવી શકે છે.

32. The goal of all the sacred books is to

discriminate between the inert and the life and to discover the SELF as BRAHMAN.

જડ-ચેતનનો વિવેક કરવો અને પોતાના આત્માને બ્રહ્મસ્વરૂપ જાણવો, એ જ બધાં પવિત્ર શાસ્ત્રોનું ધ્યેય છે.

33. Guru is a master-mind mechanic. He puts the parts of the disciple's scattered mind in working order and initiates it to function as SELF ABSOLUTE.

ગુરુ એ મહાબુદ્ધિશાળી શિલ્પી છે. તે શિષ્યના ખેરવિખેર થઈ ગયેલા મનના વિભાગોને વ્યવસ્થિતપણે કાર્ય કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં મૂકે છે અને તે શિષ્ય પોતાની જાતે જ સ્વતંત્રપણે એક સ્વાધીન વ્યક્તિ તરીકે કાર્ય કરી શકે તે માટે પ્રેરણા આપે છે.

34. Water in ocean, lake, tank or a pit is water. ATMAN is the same in all forms.

પાણી જેમ સમુદ્ર, સરોવર, તળાવ કે ખાડામાં જ્યાં હોય પણ તે પાણી જ છે, તેમ બધા શરીરોના આકાર જુદા જુદા હોય પણ આત્મતત્ત્વ તો પાણીની જેમ સમાન છે.

35. Stone when carved by the sculptor becomes an image. Similarly Guru makes his disciple a moving image of Brahman.

જેવી રીતે પથરુ પણ શિલ્પીથી ઘડાય તો તે પરમાત્માની પ્રતિમા રૂપ બને છે, તેવી રીતે ગુરુ પણ પોતાના પાપાણુતુલ્ય-શિષ્યને બ્રહ્મ-પરમાત્માની હાલતી-ચાલતી પ્રતિમા જેવો બનાવે છે.

36. The milk in the breast of the mother is meant for the child. The internal knowledge

with the Mahatmas is meant for the good of the seekers.

જેમ માતાના શરીરમાં રહેલ દૂધ પોતાના બાળક માટે હોય છે, તેમ મહાત્માઓના હૃદયમાં રહેલ શાશ્વત્ જ્ઞાન પણ સાચા સાધકોના કલ્યાણ માટે જ હોય છે.

37. With the objective high and the vigilant eyes on the path, one can realise his goal without delay.

ઉચ્ચ આદર્શ અને જાગૃત ચક્ષુથી યુક્ત વ્યક્તિ વિલંબ વિના પોતાના ધ્યેયને સિદ્ધ કરી શકે છે.

38. The doctor operates the patient with knife for his own good. Similarly, the Guru operates upon and tunes the mind of disciple and saves him from death and re-births.

જેમ ડૉક્ટર દર્દીના બધા માટે જ તેના ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરે છે, તેમ ગુરુ શિષ્યના હિત માટે જ તેના હૃદય દ્વારા કરવાપૂર્વક તેને જ્ઞાનાદિ આપીને જન્મ અને મરણના ફેરામાંથી બચાવે છે.

39. Man's heart is the temple of God from where the mind, intellect and senses are being inspired.

મનુષ્યનું હૃદય એ પરમાત્માનું મંદિર છે, કે ત્યાંથી તેનું મન, બુદ્ધિ અને ઈન્દ્રિયો ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરે છે.

40. Bliss is our own reality, we can experience when we like.

આનંદ એ આપણું પોતાનું જ તત્ત્વ છે, તેથી આપણે ત્યારે ઈચ્છીએ ત્યારે તેનો અનુભવ કરી શકીએ.

41. Every day is a new light for a wise man.

પ્રત્યેક દિવસ એ ઝાંઝા માણસ માટે નવા પ્રકાશ રૂપ છે.

42. Every soul is potentially divine. The veil lies in the ignorance of self. Self is all knowledge, all existence and all bliss. It is a matter of identifying it and becoming one with it.

પ્રત્યેક આત્મા સત્તાથી એટલે કે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં દિવ્ય છે. માત્ર પોતાનું અજ્ઞાન એ જ વચ્ચે પડે છે. (એ પડદાની પાછળ) પોતે તે સંપૂર્ણ સત્, ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપ છે. આવા સ્વરૂપ સાથે એકતા કરવી અને એક થવું એ જ મહત્ત્વનું છે.

43. If the man acquires all the knowledge of the world, but if he has not know himself, he is still an ignorant man.

મનુષ્ય આ સંસારનું બધું જ્ઞાન મેળવે, પણ જો તે પોતાની જાતને જ-પોતાના આત્માને જ ન જાણે, તો તે હજી અજ્ઞાની જ છે.

44. More the desires, belittled is the man, lesser the desires, elevated is the man.

જેમ ઇચ્છાઓ વધે છે, તેમ મનુષ્ય વધારે કંગાળ બનેતો જાય છે અને જેમ ઇચ્છાઓ ઘટે છે, તેમ મનુષ્ય વધુ મહાન બને છે.

45. Only the great shall own a mistakes only a few shall learn from a mistake. Those who know the art of owning a mistake, are the most benefited from the mistake.

ફક્ત મહાપુરુષો જ પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કરે છે. ફક્ત થોડા

મનુષ્યો જ ભૂલમાંથી બોધ લે છે. જે મનુષ્યો ભૂલને સ્વીકારવાની કળા જાણે છે, તેઓ ભૂલમાંથી ઘણો લાભ મેળવે છે.

46. Perception leads to observation, Observation leads to investigation, Investigation leads to contemplation, Contemplation leads to meditation.

સામાન્ય જ્ઞાન એ નિરીક્ષણ તરફ દોરે છે, નિરીક્ષણ એ શોધ તરફ દોરે છે, શોધ એ એકાગ્ર ચિંતન તરફ દોરે છે અને એકાગ્ર ચિંતન એ ધ્યાન તરફ દોરે છે.

47. Purity of heart is a pre-requisite to self realisation, Purity of mind is a pre-requisite to control of senses, Purity of body is a pre-requisite to a healthy mind, Purity of actions is a pre-requisite to spiritual progress.

આત્મસાક્ષાત્કાર માટે હૃદયની શુદ્ધિ આવશ્યક છે, ઈન્દ્રિયોના સંયમ માટે મનની શુદ્ધિ આવશ્યક છે, સ્વસ્થ ચિત્ત માટે શરીરની શુદ્ધિ આવશ્યક છે અને આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે કાર્યોની શુદ્ધિ આવશ્યક છે.

48. Constant practice makes us efficient, Constant meditation keeps us wakeful, Constant contemplation gives us insight, Constant repetition makes us spontaneous.

હંમેશનો અભ્યાસ આપણને સક્ષમ બનાવે છે, હંમેશનું ધ્યાન આપણને જાગૃત બનાવે છે, હંમેશનું એકાગ્ર ચિંતન આપણને અંતઃદૃષ્ટિ આપે છે અને હંમેશનું પુનરાવર્તન (પુનઃ પુનઃ ૨૮૯) આપણને સાદગીકર કરે છે અર્થાત્ આપણી સાધનાને સાદગીકર બનાવે છે.

49. Those who know the least are the most proud, Those who know the most are the least proud. Proudness is a sign of human shallowness, Proudness is the result of human hollowness.

જેઓ અત્યંત અદ્ય જાણે છે તેઓ જ સૌથી વધુ ગર્વિષ્ટ હોય છે, પરંતુ જેઓ સૌથી વધુ જાણે છે તેઓ તો સહેજ પણ અભિમાની હોતા નથી. અભિમાન એ માનવીય છીછરાપણાનું ચિહ્ન છે અને તે મનુષ્યની પોકળતાનું પરિણામ છે.

50. Mother is the foundation of our existence. Guru is the source of our knowledge. God is the source of the bliss. OUR SELF is existence, knowledge and bliss.

આપણા શરીરની હૈયાતિનું મૂળ કારણ માતા છે. આપણા જ્ઞાનનું મૂળ ગુરુ છે. આપણા આનંદનું મૂળ પરમાત્મા છે. આપણો આત્મા સત્, ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપ છે.

51. Mother, Father and Guru are living Gods on earth.

માતા, પિતા અને ગુરુ-એ ત્રણેય પૃથ્વી ઉપરના જીવંત દેવતા છે.

52. Mother is giving silent massage through her unattached service and selfless love.

માતા પોતાની નિષ્કામ સેવા અને નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ-વાત્સલ્યભાવ દ્વારા મૂકે ઉપદેશ આપે છે.

53. The human life is the boat to get across the worldly ocean.

માનવજન્મ એ સંસારસમુદ્રને પાર પામવા માટે એક નાવ છે.

54. The SEEKER through renunciation and constant practice takes his life-boat across.

વૈરાગ્ય અને સતત અભ્યાસ દ્વારા જિજ્ઞાસુ પોતાની જીવન-નોંકાને પાર ઉતારે-છે.

55. To maintain equilibrium of the mind under all circumstances is the greatest WISDOM.

અથા બનાવોમાં માનસિક સમતા સાચવી રાખવી, એ જ સર્વોચ્ચ હકીકત છે.

56. Just as the sky gets cleared after the clouds have showered, Similarly, tears of love for the Lord purify even impure hearts.

જેમ વાદળો વરસ્યા પછી આકાશ નિર્મળ થાય છે, તેમ પરમાત્માની ભક્તિ નિમિત્તે આંખમાંથી નીકળેલા આંસુ મનુષ્યના અંતઃકરણને પણ પવિત્ર કરે છે.

57. Desires lead to disappointment, Faith brings light to life.

ઈચ્છાઓ અર્થાત્ ઇશ્વરના ઇચ્છાઓનું અનુચિત નિરાશા તરફ લઈ જાય છે અને શ્રદ્ધા જીવનમાં આશાનો પ્રકાશ લાવે છે.

58. By living in solitude away from multitude, One gets enlightened attitude.

લોકોથી દૂર એકાન્ત-પવિત્ર સ્થાનમાં રહેવાથી મનુષ્ય ઉચ્ચ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરે છે.

59. Water does not stay in a reversed

broken pot, Similarly, knowledge does not stay in a perverted shattered mind.

જેમ ભાંગેલા ઉંઘા વાળેલા ઘડામાં પાણી ટકતું નથી, તેમ વ્યુદ્વેષાહિત-હતાશ થઈ ગયેલા મગજમાં સાચું જ્ઞાન ટકતું નથી.

60. The mind under the influence of senses is a passionate mind, and the mind guided by DIVINE WISDOM leads to UNITY-YOGA.

ઇન્દ્રિયોને આધીન થયેલું મન વિકારી થાય છે, પણ દિવ્ય પ્રજ્ઞાશુભ મન એકત્વ યોગ (સમતા યોગ) તરફ લઈ જાય છે.

61. The seed grows in the fertile land, knowledge downs on a man with a pure mind.

જેમ ખીજ રસાળ ભૂમિમાં ઉગે છે, તેમ જ્ઞાન પવિત્ર મનમાં પ્રકાશિત થાય છે.

62. A dam across the water enables us to cross it. Self-restraint and order assist us to cross the worldly ocean.

પાણીનો અંધ જેમ આપણને પાણીને ઉલ્લંઘી જવામાં સહાય કરે છે, તેમ યમ-નિયમ આપણને સંસારસમુદ્રથી પાર પામવા માટે સહાય કરે છે.

63. Human body is composed of five elements and to identify it with ' I ' is the greatest folly.

માનવદેહ પાંચ ભૌતિક તત્ત્વોથી બનેલ છે, છતાં તેમાં ' હું '-પણું વારણ કરવું એ જ સૌથી મોટી ભૂખર્તા છે.

64. Anger deprives the man of his angle of WISDOM.

ક્રોધ એ ઝહાપણની દષ્ટિમાંથી મનુષ્યને ભ્રષ્ટ કરે છે.

65. SAVIOR is greater than the killer.

મારનાર કરતાં અચાવનાર વધારે મોટો છે. (પાપ કરતાં પુણ્ય વધુ શક્તિશાળી છે.)

66. Cheerfulness is the essence of man's life, Otherwise it is a strife.

(આત્મિક) આનંદ એ જ માનવજીવનનો સાર છે, નહિ તો મનુષ્યજીવન કલહ રૂપ છે.

67. To be virtuous is the only way to perfect happiness and spiritual elevation.

આત્મિક ગુણોની ખીલવણી એ જ આત્મિક ઉન્નતિ અને સંપૂર્ણ સુખનો માર્ગ છે.

68. Chastity is life, Sensuality is death.

સદાચાર એ જીવન છે અને દુરાચાર એ મરણ છે.

69. To know is good, to live is better and to be is perfect.

જાણવું એ સારું છે, જીવનમાં જીવી જવું એ વધુ સારું છે તથા તદ્દરૂપ બની જવું એમાં પૂર્ણતા છે.

70. The path of virtues is peaceful.

સદ્ગુણોનો માર્ગ શાન્તિથી ભરપૂર છે.

71. Virtue alone is happiness below.

સદ્ગુણ એ જ પૃથ્વી ઉપરનું સુખ છે.

72. Virtuous men are worshipped everywhere.

સદ્ગુણી માણસો દરેક ઠેકાણે પૂજાય છે અર્થાત્ સત્કાર પામે છે.

73. Care more for virtues than for money.

પૈસા કરતાં સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે વધુ ડાળજી રાખો.

74. Doing right is at first hard, then delightful; such is the history of every virtue. At first it may mean self-denial of effort, but the reward comes, when at length, the effort grows into a pleasure.

સદ્ગુણનું આચરણ એ પહેલાં મુશ્કેલ છે, પરંતુ તે આચરણ પછી બહુ આનંદદાયક છે. દરેક સદ્ગુણ માટે આ એક સનાતન નિયમ છે કે-તેને માટે પ્રથમ જાતને મારવી પડે છે અને પ્રયાસ કરવો પડે છે, પરંતુ આખરે જ્યારે પ્રયત્ન આનંદમાં પરિણમે છે, ત્યારે તેનો બદલો મળે છે.

75. Humility is mother, nurse, root and foundation for a man to be great.

નમ્રતા એ માતા છે, પોષક છે, મૂળ છે અને મનુષ્ય માટે મહાન થવાનો પાયો છે.

76. Purity of mind is the most essential thing for a man to be great.

માનસિક પવિત્રતા એ મોટા માણસ થવા માટે સૌથી વધારે આવશ્યક વસ્તુ છે.

77. Keep your heart as glossy and white as diamond.

તમારા હૃદયને હીરા જેવું ચળકતું અને ઉજ્જવળ રાખો.

78. Remember that your life's mission is something higher and nobler.

યાદ રાખજો કે-તમારા જીવનનું ધ્યેય (તમે ધારે છે તેના કરતાં) કાંઈક વધારે ઉચ્ચ અને વધારે ઉમદા છે.

79. Real Religion is not a luxury of respectable folk, but it is the prime necessity of all.

ખરો ધર્મ તે કાંઈ માનવંતા માણસોની મેજશોખની વસ્તુ નથી, પરંતુ તે તો દરેકની (આવશ્યક) ખાસ જરૂરિયાતની વસ્તુ છે.

80. Do unto others, as you would have others do unto you.

જેવો વર્તાવ તમે ખીજને પાસે કરાવવા માગતા હો, તેવું વર્તન તમે ખીજને પ્રત્યે કરો.

81. Our learning is best when it teaches humility, but to be proud of learning is the greatest ignorance in the world.

જે જ્ઞાન આપણને નમ્ર બનાવે છે, તે જ્ઞાન ઉત્તમ છે, પણ પોતાના જ્ઞાન વિશે અભિમાન કરવું, એ દુનિયામાં મોટામાં મોટું અજ્ઞાન છે.

82. Be kind, humble and honest.

માયાળુ, નમ્ર અને પ્રમાણિત બનો.

83. Sense shines with double lustre when it is set in humility.

બુદ્ધિ જ્યારે નમ્રતા સાથે જોડવામાં આવે છે, ત્યારે તે બેલા પ્રકાશથી ઝળકી જાડે છે.

84. Let us have faith that right makes might.

આપણે એવી શ્રદ્ધા રાખવી કે-સત્ય જ બળ પેદા કરે છે.

85. Confidence makes a man strong, therefore have confidence in to your self and your work.

શ્રદ્ધા માણસને મજબૂત બનાવે છે, માટે તમારી જાતમાં અને તમારા કાર્યમાં શ્રદ્ધા રાખો.

89. Remember that self-control, self-sacrifice, self-confidence and self-reliance are the chief qualities for a man to be great.

યાદ રાખો કે-આત્મસંયમ, આત્મબોગ, આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મ-વિશ્વાસ-એ મનુષ્યને મહાન થવા માટે મુખ્ય ગુણો છે.

87. Patience and perseverance scatter the clouds of difficulties.

વૈય અને અંતીલાપણું એ મુસીબતોના વાદળોને વિખેરી નાખે છે.

88. Zeal and effort are the instruments to succeed in every work.

ઉત્સાહ અને પ્રયત્ન એ દરેક કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં સાધનો છે.

89. To return evil for good is devilish, to return good for good is human, but to return good for evil is divine.

ભલાઈનો અદ્ભુતો ધુરાઈથી આપવો એ રાક્ષસીપણું છે, ભલાઈનો અદ્ભુતો ભલાઈથી આપવો તેમાં માનવતા રહેલી છે, પરંતુ ધુરાઈનો અદ્ભુતો ભલાઈથી આપવો એ દિવ્યતા છે.

90. Pure charity is the desire to be useful to others without thought of recompense.

અદ્ભુતો મેળવવાની ઈચ્છા વિના ખીજને ઉપયોગી થવાની અભિ-
લાષા, એ જ શુદ્ધ દાન કહેવાય છે.

91. Good company brings every thing good.

સન્નજન પુરોની સોખત તમામ સારી વસ્તુ મેળવી આવે છે.

92. Riches of a good-hearted man are for the benefit of others.

સદ્દેહ (સન્નજન) પુરૂષની સંપત્તિ ખીજના કલ્યાણ માટે હોય છે.

93. A noble mind is humble in prosperity and proud in adversity.

ઉમદા મન સંપત્તિ વખતે નમ્ર હોય છે અને વિપત્તિ વખતે ગૌરવવંતુ હોય છે.

94. Character is property. A man is known by what he loves :—friends, places, books, thoughts, good or bad, from these his character is told.

સદાચાર એ મિલકત છે. મનુષ્ય કેવા મિત્રાને ચાહે છે, કેવા સ્થળોએ જાય છે, કેવા પુસ્તકો વાંચે છે અને કેવા સારા-માફા વિચારો ધરાવે છે, તે તે વસ્તુઓ ઉપરથી તેનું ચારિત્ર કહી શકાય.

95. A man is known by the company he keeps.

માણસ કેવી સોખત રાખે છે, તેના ઉપરથી તે જોળખાય છે.

96. A great man shows his greatness by the way he treats little man.

એક સામાન્ય માણસ પ્રત્યેના આચરણથી મોટા માણસની મોટાઈ માણુમ પડી આવે છે.

97. Selfishness is the survival of the animal in us. Humanity only begins for man with doing things to others.

સ્વાર્થવૃત્તિ એ તો આપણામાં રહેલી શેષ પશુતા છે. પરોપકાર કરવાથી મનુષ્યમાં રહેલી માનવતા પ્રગટ થાય છે.

98. Care more for others than for yourself.

તમારી જાત કરતાં બીજાઓ માટે વધારે કાળજી રાખો.

99. He, that does good to another, does good also to himself.

બીજાનું ભલું કરવામાં પોતાનું પણ ભલું સમાયેલું છે.

100. The luxury of doing surpasses every other personal enjoyment.

બીજાઓનું ભલું કરવામાં માણસને જે આનંદસદૃશી ઉપજે છે, તે તમાન પ્રકારના બીજા પોતાના અંગત મોજાઓખના આનંદો કરતાં ચડી જાય છે.

101. He, that does good to another man, especially, when the other has done some wrong, does also good to himself; not in the consequence, but in the very act of doing it; for, the consciousness of well doing is ample reward.

જે માણસ બીજાનું ભલું કરે છે અને ખાસ કરીને અપકાર કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર કરે છે, તે પોતાનું પણ કંઈકાણું કરે છે. તેનું ભવિષ્યમાં શુભ પરિણામ આવશે, એટલું જ નહિ પણ તેનું કામ કરતી વખતે ‘પોતે સાં કામ કરે છે.’—એવું ભાન જ મનુષ્યના પોતાના શુભ કામનો પુષ્કળ અહેસો છે.

102. The best sermon is the example of a good unselfish life.

ઉત્તમ નિઃસ્વાર્થ જીવન જીવી ગયાનું દૃષ્ટાન્ત પૂરું પાડવું, એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ છે.

103. If you can't be a highway, be a path. If you can't be the sun, be a star. It is not by the size you win or you fail, be the best of whatever you are.

રાજમાર્ગ ભલે ન બની શકે, કેડી તો બનો! સૂર્ય ભલે ન બની શકે, તારકા તો બનો! તમારો જય અથવા પરાજય કેટલા પ્રમાણમાં થાય છે તે મહત્ત્વનું નથી, તમારામાં જે કંઈ છે તેમાંનું સર્વોત્તમ દર્શાવો એ મહત્ત્વનું છે.

104. Every word uttered by a speaker costs him some physical loss, and in the strictest sense he burns that others may have light.

110. The whole science of life is to avoid sowing the seeds of regret.

પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે એવા પાપ રૂપી ખીજને ન વાવવા, એ જ જીવનનું સારભૂત વિજ્ઞાન છે.

111. Let this be your motto that "what is truth is mine."

“સાચું એ જ માફ.”—એ તમારો મુદ્રાલેખ થાઓ.

112. Mind well, that human life is the most precious of all.

સર્વ વસ્તુઓમાં મનુષ્યજીવંતી સૌથી વધુ કિંમતી છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો.

113. Every man is mortal.

દરેક માણસ મરણાધીન છે.

114. Men must be taught as if you taught them not, and things unknown proposed as things forgot.

માણસને એવી રીતે કેળવવા જોઈએ કે—આપણે તેમને શીખવાડીએ છીએ એમ નહિ, (પરંતુ) તેઓ જે અજાણી વસ્તુઓને ભૂલી ગયા હતા તેનું માત્ર આપણે ભાન કરાવીએ છીએ.

115. Labour to learn, before you grow old. Because learning is more precious than silver or gold. Silver and gold would vanish away, but acquired knowledge will not decay.

ઘેરા યાઓ તે પહેલાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરો, કારણ.

કે-સોના-ચાંદી કરતાં પણ જ્ઞાન વધુ કિંમતી છે. સોનું અને ચાંદી નાશ પામશે પણ પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન નાશ પામશે નહિ.

116. X-Ray shows the parts of the body, while Shastra shows the habits of the soul.

‘ એક્સ-રે ’ શરીરના અવયવ બતાવે છે, જ્યારે શાસ્ત્ર આત્માની ટેવોને (રીતભાતને) બતાવે છે.

117. Honesty is the best policy for all.

પ્રમાણિકપણું એ સૌ માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ નીતિ છે.

118. Sin is the root of all pains.

પાપ, સઘળાં દુઃખોનું મૂળ છે.

119. All other knowledge is harmful to him, who has no science of honesty and good nature.

પ્રમાણિક અને સારા સ્વભાવના વિજ્ઞાનથી જે પરિચિત નથી, તેને બીજું બધું જ્ઞાન હાનિકારક નીવડે છે.

120. How happy is that man whose armour is his honest thought !

જેનું અખતર પ્રમાણિક વિચાર છે, તે માણસ કેટલો ગમે સુખી છે !

121. Corruption, wins not more than honesty.

લાંચ-રૂઝત મેળવનાર, એ પ્રમાણિક કરતાં વધુ વિજયી બનતો નથી.

122. Dishonesty is forsaking of permanent happiness for temporary advantages.

અપ્રમાણિકતા દાખવવી, એ ક્ષણિક લાભ ખાતર શાશ્વત સુખને ગુમાવવા જેવું છે.

123. Not education, but character is man's greatest need and man's greatest safe-guard.

શિક્ષણ નહિ પણ ચારિત્ર જ માણસની મોટામાં મોટી જરૂરિયાત અને સૌથી વધુ સંરક્ષક વસ્તુ છે.

124. Men believe more from seeing than hearing. The way is long by precepts, short and effective by examples.

સાંભળવા કરતાં નજરે દીઠામાં માણસોને વધુ શ્રદ્ધા મેસે છે. ઉપદેશનો માર્ગ લાંબો છે. દષ્ટાન્તનો (જીવનમાં જીવી બતાવવાનો) માર્ગ ટૂંકો અને અસરકારક છે.

125. Forgive and forbear.

માફી આપો અને સહન કરો.

126. Have equal eyes towards all.

સઘળાંને સમાન દષ્ટિથી જુઓ.

127. True courage and courtesy always go hand in hand. The bravest men are the most forgiving and the most anxious to avoid quarrels.

હુમેશાં સાચી દિ'મન અને સમ્મતા સાથે જ હોય છે. સાચા વીરો જ ક્ષમાશીલ હોય છે અને તેઓ કસદથી વેગળા રહેવાને ઘણા આતુર હોય છે.

128. He, that has not forgiven an enemy, has not yet tasted one of the sublime enjoyments of life.

જેણે જીંદગીમાં શત્રુને ક્ષમા આપી નથી, તેણે હજી સુધી જીંદગીના ઉમદા રસનો આસ્વાદ લીધો નથી.

129. Sweet are the uses of adversity.

આપત્તિના ફળ મધુર હોય છે.

130. He who cannot forgive others, breaks the bridge over which he himself has to pass, for every man has need to be forgiven.

જે મનુષ્ય બીજાને ક્ષમા આપી શકતો નથી, તે જે પુલ ઉપરથી પોતાને પસાર થવાનું છે, તે જ પુલને ભાંગી નાંખે છે, કારણ કે-દરેક પુરુષને ક્ષમા મેળવવાની જરૂરિયાત રહે છે.

131. He who is patient and clam in forgiving, under all circumstances, manifests the truth.

જે અધ્યા સંજ્ઞેગોમાં વૈયર્વાન અને ક્ષમા આપવામાં શાન્ત છે, તે સત્યને પ્રગટ કરે છે.

132. It is a greater thing to acknowledge a fault, than not to know how to commit one.

કરેલી ભૂલનો સ્વીકાર કરવાનું જ્ઞાન, એ ભૂલ ન કરવાના જ્ઞાન કરતાં પણ વધારે મોટી વસ્તુ છે.

133. No quality will get a man more friends than disposition to admire the qualities of others.

બીજાના ગુણોની પ્રશંસા કરનારો ગુણ (એટલે કે-ગુણાનુશાન નામનો ગુણ) જોડવા મિત્રોને મેળવી આપે છે, તેટલા બીજાને કોઈ પણ ગુણ મેળવી આપતો નથી.

134. The greater the aim, the richer the suffering.

ધ્યેય જેટલું વધારે ઉંચું હોય, તેટલું વધારે સહન કરવાનું હોય.

135. The secret of success is constancy in purpose.

ધ્યેયમાં સતત રિચરતા રાખવી, એ સફળતાની ચાવી છે.

136. Lives of great men all remind us,
We can make our lives sublime;
And departing leave behind us,
Footprints on the sands of time.
Footprints that perhaps another,
Sailing over life's solemn aim,
A for-lorn and ship-wrecked brother,
Seeing shall take heart again.

મહાન મનુષ્યોના જીવન આપણને યાદ કરાવે છે કે—આપણે પણ આપણા જીવનને લઘુ બનાવી શકીએ છીએ અને મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ સમયની રેતી ઉપર આપણે આપણા ગોતાના પગલાંની છાપ મૂકતા જઈએ છીએ. જે પગલાં જોઈને જીવનના ગંભીર ધ્યેય માટે મુસાફરી કરતો કોઈ નારીપાસ થયેલ અને જેના જીવનની નાવ ભાંગી ગઈ છે, એવા એકલા અદુલા આંધવને દિશ્ન અને પ્રેરણા મળશે.

137. To err is human, to forgive is divine.

મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર છે, પરંતુ જે ક્ષમા અર્પે છે તે દેવ સમાન છે.

138. Men are seldom blessed with good fortune and good sense at the same time.

વિપુલ સમૃદ્ધિ અને નિર્મલ યુદ્ધિ—એ બંને એક સાથે મનુષ્યોમાં લાગ્યે જ હોય છે.

139. He, that is good will infallibly become better; he that is bad will certainly become worse, for vice, virtue and time never stand still.

સારો માણસ ખરેખર વિશેષ સારો થતો જાય છે અને ખરાબ માણસ વિશેષ ખરાબ થતો જાય છે, કારણ કે—દુર્ગુણ, સદ્ગુણ અને સમય—એ ત્રણ કદી સ્થિરપણે રહેતાં નથી. (પરંતુ વધઘટ થયા જ કરે છે.)

140. He is the man, who dies before the death.

જે મનુષ્ય મૃત્યુ પહેલાં સર્વથી અલિપ્ત થઈ જાય છે, એ જ ખરેખર મનુષ્ય છે.

141. There is only one way under high heaven, to get anybody to do anything, that is by making another person want to do it.

જગતમાં બીજા પાસે કાર્ય કરાવવાનો એક જ માર્ગ છે અને તેને તે કાર્ય કરવાની ઈચ્છા પેદા કરાવવાથી થઈ શકે છે.

142. The sacrifice that is regretted is no longer an acceptable sacrifice, and the gift that is grudged loses its moral worth.

જે ત્યાગ કરવા બદલ પશ્ચાત્તાપ થાય એ સ્વીકાર્ય ત્યાગ નથી અને જે ભેટ આપવા બદલ અક્રોધ થાય એ ભેટ પોતાનું નૈતિક મૂલ્ય ગુમાવી દે છે.

143. Better mend one fault in yourself than a hundred in your neighbour.

પાડોશીની સો બૂલ સુધારવા કરતાં પોતાની એક જ બૂલ સુધારવી વધારે શ્રેષ્ઠ છે.

144. If money is lost nothing is lost, if health is lost something is lost, but if character is lost everything is lost.

તમે જે ધન ગુમાવો તો કંઈ ગુમાવ્યું નથી, જે શરીરનું સ્વાસ્થ્ય ખગડે તો કંઈક ગુમાવ્યું છે, પણ જે ચારિત્ર ગુમાવો તો બધું ગુમાવી બેઠા છો.

145. A man convinced against his will, is of the same opinion still.

ઈચ્છા વિરુદ્ધ પરાણે ખાત્રી કરાવવાથી માણસ પોતાના અભિપ્રાયને બદલી શકતો નથી.

146. When we change our action, we will automatically change our feelings, we may not be saintly enough to love our enemies, but for the sake of our own health and happiness let us at least forgive them and forget them.

આપણે કાર્ય બદલીશું તો આપણું મનિ આલેખ્યાય બદલાશે. શત્રુને ચાલવા જેટલી મુલતતા ન હોય તે: પણ, અપમાન જ સ્વાસ્થ્ય અને સુખ ખાતર આપણે શત્રુને ક્ષમા કરીએ અને (શત્રુતા) ભૂલી જઈએ.

147. Practice makes a man perfect.

અભ્યાસ મનુષ્યને સંપૂર્ણ બતાવે છે.

148. Do you wish people to speak well of you ? Then do not speak at all of yourself.

લોકો તમારા માટે સાફ બોલે એમ તમે ઈચ્છો છો ? તો તમારા માટે તમે પોતે પ્રશંસાનો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારશો નહિ.

149. We all, when we are well, give good advice to the sick.

જ્યારે આપણે અધા પણા તંદુરસ્ત હોઈએ છીએ, ત્યારે જ માંદાઓને સારી શીખામણ (ડાહી ડાહી શીખામણ) આપવાનું આપણને સૂઝે છે.

150. When anyone provokes you, be assured that it is your opinion, which provokes you.

જ્યારે કોઈ પણ તમને ઉશ્કેરે છે, ત્યારે ચોક્કસ માનજો કે—તમારા અભિપ્રાયો જ તમને ઉશ્કેરે છે.

151. Adversity is the best school of discipline.

વિપત્તિ એ શિસ્તની કેળવણી આપનાર એક ઉત્તમ શાળા છે.

152. Let us not allow ourselves to be upset by small things. We should ignore and forget. Remember, life is too short to be little.

હુદ્ર અનાવૈયા આપણે મુઝાઈ જવું નહિ જોઈએ, બદકે તેની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ અને તેને ભૂલી જવા જોઈએ. યાદ રાખો, જીવન એટલું અધું દૂંડું છે કે—આપણને હુદ્ર ભાવ પરવડે તેમ નથી.

153. When misfortune befalls you, do not find fault with the person, who is apparent

158. Love others and you will be loved.

તમે બીજાને ચાહો, તો બીજા તમને જરૂર ચાહશે.

159. Bless them that curse you.

જેઓ તમારી નિંદા કરે, તેનું પણ તમે સારું ધ્યાન.

160. Love your enemies.

તમારા શત્રુને પણ ચાહો.

161. Killing the least, living the best.

બીજાને ઓછામાં ઓછી પીડા કરવી, એ પ્રકારનું જીવન સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

162. Seek the good of the other man, but be not in bondage to his face or fancy.

બીજામાં રહેલું ગુણોને શોધો, પરંતુ તેમના ઉપર ઉપરના બાલ દેખાવ અગર ઉડતી કલ્પનાઓમાં દોરવાઈ ન જાઓ.

163. Nothing good ever comes of violence.

હિંસામાંથી કંઈ પણ સારું પરિણામ કદી નિપજતું નથી.

164. Kindness is the golden chain by which society is bound together.

દયાલાવ એ એવી સોનેરી સાંકળ છે, કે જેનાથી સમાજ સુસંગઠિત રહેલું છે.

165. Paradise is open to all kind hearts.

તમામ દયાળુ હૃદયને માટે સ્વર્ગનાં બારણાં ખુલ્લાં જ હોય છે.

166. Kind hearts are more than coronets.

રાજમુદ્રક કરતાં દયાળુ હૃદય વધારે મૂલ્યવાન છે.

167. It does not cost to be kind.

દયાળુ થવામાં કાંઈ કિંમત બેસતી નથી.

168. Man's inhumanity to man makes countless thousands mourn.

માનવની માનવ પ્રત્યેની માનવહીનતા (ક્રૂરતા) અગણિત હજારોને શોક કરાવે છે.

169. Ashes fly back in face of him, who throws them.

જે રાખ ફેંકે છે, તેના મુખ ઉપર રાખ પાછી ઉડે છે. અર્થાત્ ક્રૂરતાનો વ્યવહાર કરનાર પ્રતિ ક્રૂરતા પાછી આવે છે.

170. Contentment is better than wealth.

સંતોષ એ સંપત્તિ કરતાં વધારે સારો છે.

171. Contentment is the root of happiness.

સંતોષ એ સુખનું મૂળ છે.

172. Contentment does not arise from wealth, rank or power, but it arises from the simple mind that is easily pleased with what he gets, and it arises simple tests that are easily qualified together with the heart of considering that whatever is, is best.

ધન, હોદ્દો અગર સત્તાથી કદી સંતોષ ઉત્પન્ન થવાનો નથી, પરંતુ જે વસ્તુ મળી રહે, તેમાં જ સ્વાભાવિક રીતે ખુશ રહેનારા, સાદા મન દ્વારા, તેમજ અલ્પ વૈભવોમાં જ આનંદ માનનારા અને પ્રોતાની પાસે જે કાંઈ છે, તેને સર્વોત્તમ સમજનારા હૃદય દ્વારા સંતોષ પેદા થઈ શકે છે.

173. Contentment is a pearl of great prices, and whoever procures it at the expense of ten thousand desires, makes a wise and happy purchase.

સંતોષ એ મહા મૂલ્યવાન મોતી છે. જે કોઈ દશ હજાર ઇચ્છાઓનું બલિદાન આપીને સંતોષનું મોતી ખરીદ કરે છે, તે ખરીદી ડહાપણભરેલી અને સુખદાયક ગણાય છે.

174. The less I have, the more I am.

મારી પાસે જેટલું ઓછું છે, તેટલો હું વધુ સમૃદ્ધ છું.

175. My crown is in my heart, not on my head, not decked with diamonds and indian stones, not to be seen my crown is called contentment. A crown it is that seldom kings enjoy.

મારો મુગટ મારા મસ્તક ઉપર નહિ પણ મારા હૃદયમાં છે. તે હીરાથી કે પુષ્પરાજથી જડેલો નથી, તે દેખી શકાતો નથી. તે મારા મુગટનું નામ સંતોષ છે. તે મુગટ રાજાઓના ઉપભોગમાં લાગ્યે જ આવે છે.

176. The Truth, the Good, the Beautiful.

[સત્યં શિવં સુન્દરમ્]

સત્ય, શિવ અને સુંદર (એ ત્રણેય એક જ છે.)

177. There is nothing so delightful as the hearing or the speaking of the truth.

સત્ય કથન કે સત્ય શ્રવણ જેટલું આનંદદાયક છે, તેટલું બીજું કશું આનંદદાયક નથી.

from sin by belief in Holiness of perfection. They are saved from evil by belief in good, for every belief is manifested in the life.

સત્યની સર્વોપરિતામાં વિશ્વાસ રાખવાથી માણસો ભૂલ કરતાં બચ્યા છે, પૂર્ણતાની પવિત્રતામાં વિશ્વાસ રાખવાથી તેઓ પાપ કરતાં બચ્યા છે અને સારાપણમાં વિશ્વાસ રાખવાથી તેઓ દોષથી બચ્યા છે, કારણ કે-દરેક માન્યતા જીવનમાં કાર્ય રૂપે પ્રગટ થાય છે.

185. Generous man can only make the good use of his welth.

ઉદાર માણસ જ પોતાની લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી શકે છે.

186. Money spent on myself may become a mill-stone about my neck, money spent on others, may give me the wings like angels.

પોતાના માટે ખર્ચેલા પૈસા પત્થરની ધાંટીતું પડ બની ગળે વળગે છે, ન્યારે બીજા માટે ખર્ચેલા પૈસા માણસને દેવદૂતો જેવી પાંખો આપે છે.

187. What I gave I have, what I spend, I had, what I spent, I lost.

મેં જે (દાન રૂપે) આપ્યું તે મારું છે, જે હું ખર્ચ્યું છું તે મારી પાસે હતું અને જે મેં ખર્ચ્યું તે મેં ગુમાવી નાખ્યું.

188. The hand that gives, gathers.

જે હાથ દાન આપે છે, તે એકઠાવે છે અર્થાત્ કમાણી કરે છે.

189. It is more blessed to give than to receive. Self must be forgotten and that the

needs of others must be put first. When this is understood and practised, the peace of mind which has been promised to men will become a reality.

લેવા કરતાં આપવું એ વધારે ઈષ્ટ વસ્તુ છે. આપણી જાતને ભૂલી જવી જોઈએ. ખીજાની જરૂરીયાતને પહેલાં મૂકવી જોઈએ. જ્યારે આ સમજાય છે અને અમલમાં મૂકાય છે, ત્યારે મનુષ્ય ભાટે માનસિક શાન્તિનું જે નિર્માણ થાય છે, તે વાસ્તવિક રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

190. Have sympathy from within towards all, if you have nothing to pay.

જો તમે કંઈ ન આપી શકતા હો, તો સૌ પ્રત્યે અંતઃકરણ પૂર્વક સહાનુભૂતિ તો જરૂર દર્શાવો.

191. First deserve and then desire.

પહેલાં યોગ્યતા મેળવો અને પછી ઇચ્છા કરો.

192. Biggest room in the world is the room for self improvement.

વિશ્વમાં જે કોઈ મોટામાં મોટું કરવા જેવું કામ હોય, તો તે આત્મસુધારણાનું છે.

193. We never know a greater character of other's, unless there is in ourselves something congenial to it.

જ્યાં સુધી આપણે ખીજાના ઉત્તમ ચારિત્રને જાણીશું નહિ, ત્યાં સુધી આપણે પારકી સુશીલતાને કદી ઓળખી શકીશું નહિ.

194. Every man is my superior in some way. In that I can learn of him.

કોઈક અપેક્ષાએ દરેક માણસ મારાથી વિશેષ ચઢિયાતો છે અને તેથી હું તેની પાસેથી કોઈક શીખામણ મેળવી શકીશ.

195. Utter not a word of despair, but work with zeal, and fruit you are sure to attain.

નિરાશાનો એકેય શબ્દ બોલો નહિ, પણ ઉત્સાહથી કામ કરો અને તેનું ફળ તમે જરૂર મેળવવાના છો.

196. Remember that world is full of dangers, difficulties and disappointments, but have courage and you will be safe.

એટલું યાદ રાખજો કે—આ જગત ભય, મુશ્કેલીઓ અને નિરાશાઓથી ભરેલું છે, પરંતુ જો હિંમત રાખશો તો તમે સહીસલામત રહેશો.

197. Success comes to the man who does not fear failure.

જો પરાજયથી ભય પામતો નથી, તે માણસને વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

198. Nothing is impossible, impossible is an adjective found in the dictionary of cowards.

કોઈ વસ્તુ ‘અશક્ય’ નથી. ‘અશક્ય’ એ વિશેષણ કાપર માણસોના શબ્દકોષમાં મળે છે.

199. Obedience alone gives right to command.

આત્તાંકિતપણું એ જ આજ્ઞા કરવાનો હક્ક આપે છે. અર્થાત્ સ્વયં આજ્ઞાવીન રહેનારાઓને જ અન્ય ઉપર આજ્ઞા ચલાવવાનો હક્ક રહે છે.

200. The height by great men reached and kept,
Were not attained by sudden flight;
But they while their companions slept,
Were toiling hard in night.

મોટા માણસોએ જે મોટાઈ પ્રાપ્ત કરી હોય છે અને સાચવી રાખી હોય છે, તે અદ્ભુત મેળવેલી વસ્તુ નથી હોતી, પણ જ્યારે સત્રિના વખતે તેમના સોગતોઓ ઊંઘતા હતા, ત્યારે તેઓ સખ્ત પરિશ્રમ કરતા હતા.

201. Begin. To begin is half the work.
Let half still remain. Again begin this and,
thou wilt have finished.

પ્રારંભ કરો. પ્રારંભ કરવો એ અડધી કાર્યસિદ્ધિ છે. બાકીનું અડધું લહે બાકી રહે. બાકીના આ અડધાનો ફરી પ્રારંભ કરો અને તમે તે પૂર્ણ કર્યું હશે.

202 Silence is the rest of the mind, and
silence is to the spirit what sleep is to the body,
nourishment and refreshment. It covers folly,
keeps secrets, avoids disputes and prevents sins.

મૌન એ મનનો વિરામ છે અને નિદ્રાથી જેમ શરીરને પોષણ અને તાજગી મળે છે, તેમ મૌનથી આત્માને પણ પોષણ અને તાજગી મળે છે. મૌન મૂર્ખતાને ઢાંકે છે, ગુપ્તતાને સાચવે છે, અધડાઓને ટાળે છે અને પાપોને અટકાવે છે.

203. Think before you speak and look-
before you leap.

બોલતાં પહેલાં વિચાર કરો અને દૂધતાં પહેલાં જુઓ.

204. The tongue is the instrument of the greatest good, and the greatest evil, that is done in the world.

જગતમાં જે કંઈ ઉત્કૃષ્ટ સારું અથવા અત્યંત ખુરું કાર્ય થાય છે, તે બધાનું કારણ જીભ છે.

205. True eloquence consists in saying all that is necessary and nothing but what is necessary.

જરૂરી એવું બધું કહેવું અને જરૂરી સિવાય બીજું કંઈ પણ ન કહેવું, એમાં જ ખરી વક્તૃત્વ કળા સમાયેલી છે.

206. Hear much, but speak little.

સાંભળો ઘણું, પણ બોલો થોડું.

207. The tongue is but three inches long, yet it can kill man six feet high.

જીભ માત્ર ત્રણ ઇંચની છે, છતાં તે છ ફૂટ ઊંચા માણસને મારી શકે છે.

208. Give your ears to all, tongue to none.

તમારા ધન બધાને આપો, પણ જીભ કોઈને આપો નહિ. અર્થાત્ સાંભળો ખરા, પણ બધાને કહેવાનું ન હોય.

209. An angry man opens his mouth and shuts his eyes.

ક્રોધી માણસ ખોલે છે મોંડું ઉઘાડું રાજે છે અને પોતાની આંખો બંધ રાજે છે. અર્થાત્ ક્રોધી માણસ દેખી શકતો નથી.

210. A wound from a tongue is worse than

a wound from a sword, for the latter affects only the body, the former, the spirit.

તલવારના જખમ કરતાં શબ્દનો જખમ વધારે ખરાબ છે, કેમ કે-તલવારનો જખમ શરીરને જ ઈજા કરે છે, જ્યારે શબ્દનો જખમ આત્માને ઈજા કરે છે.

211. By examining the tongue, physicians find out the diseases of the body and philosophers, the diseases of the mind and heart.

જીભની પરીક્ષા કરીને ડૉક્ટરો શરીરના રોગો શોધી કાઢે છે અને તત્ત્વવેત્તાઓ (પણ) માણસની જીભ ઉપરથી મન અને હૃદયના રોગો શોધી કાઢે છે.

212. Great talkers are like leaky vessels, every thing runs out of them.

ઘણું બોલનારા માણસો ડાણાવાળા વાસણ જેવા હોય છે. તેમાંથી દરેક વસ્તુઓ બહાર નીકળી જાય છે.

213. A wise man reflects before he speaks, while a fool speaks and then reflects on what he has uttered.

ડાહ્યો માણસ બોલતા પહેલાં વિચારે છે. (પોતાના શબ્દોની શી અસર થશે તે પ્રથમ વિચારે છે અને પછી બોલે છે.), જ્યારે મૂર્ખ માણસ બોલી નાખે છે અને પછી પોતે શું બોલ્યો તેના વિશે વિચાર કરે છે.

214. Never hold anyone by button or the hand in order to be heard out, for if people are unwilling to hear you, you better hold your tongue than them.

તમને સાંભળવા માટે બટન પકડીને કે હાથ પકડીને કદી કોઈને પરાણે રોડી રાખશો નહિ, કેમ કે—જો લોકો તમને સાંભળવા ન ઈચ્છતા હોય, તો તેમને પકડી રાખો તેના કરતાં તમે તમારી જીભને પકડી રાખો, એ વધારે આર્થ છે.

215. He that cannot refrain from much speaking, is like a city without walls.

જો માણસ બોલવા ઉપર અંકુશ રાખી શકતો નથી, તે માણસ કિલ્લા વગરના શહેર જેવો છે. મતલબ કે—તે ક્યારેક જોખમમાં મૂકાઈ જાય છે.

216. Tie your tongue; keep it within the banks; a rapidly flowing river soon collect mud.

તમારી જીભ રૂપી નદીને અંકુશમાં રાખો અને (હોઠ રૂપી) બંને કાંઠાઓની અંદર જ તેને રહેવા દો. જો નદી પૂરજોશથી વહે છે, તેમાં કાદવ-કીચડ જલદી એકઠો થાય છે.

217. Here is a golden, heaven-sent opportunity, never criticise anybody at any time.

આ સ્વર્ગે અમ્મેલી સોનેરી તક છે કે—‘ કદી કોઈની પણ ટીકા કરો નહિ.’

218. It is very easy to criticise a man, but it is difficult to appreciate him.

માણસની ટીકા કરવી એ બહુ સહેલું છે, પરંતુ તેની કદર કરવી એ થાણું મુશ્કેલ છે.

219. Nobody likes criticism. Everybody's shilling is worth 18 d. Stinging criticism, even if it is justified, spoils human relations.

223. Don't complain about the snow on your neighbour's roof, when your doorstep is unclean.

તમારું આંગણું ન્ત્યારે મગ્નિન હોય, ત્યારે તમારા પાડોશીના છાપરે બરફ (કચરો) પડ્યો હોય તેની ફરિયાદ કરશો નહિ.

224. He is the littlest who be littles other.
જે બીજને હલકા પાડે છે, તે પોતે સૌથી વધુ હલકો બને છે.

225. Men talk only to conceal the mind.
માત્ર પોતાના મનને છૂપાવવા માટે માણસ બોલ બોલ કરે છે.

226. I shall never speak ill of anybody.

હું કદી કોઈનું બૂઝું બોલીશ નહિ.

227. What is duty? Did you ever think of it?

પોતાની ફરજ શું છે, તેનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે ?

228. The right performance of this hour's duties will be the best preparation for the hours or ages that follow it.

વર્તમાન ઘડીની ફરજોનું સાચું પાલન ભવિષ્યની ઘડીની ફરજોની ખરી તૈયારી છે. અર્થાત્ આજની ફરજો જો અદા કરશો તો ભવિષ્યની ફરજો બરાબર અદા કરવી સહેલી પડશે.

229. We are not in this world to do what we wish, but to be willing to do that which is our duty.

આપણે આ દુનિયામાં આપણી ઈચ્છાઓની તૃપ્તિ કરવા માટે અસ્તિત્વમાં આવ્યા નથી, પણ આપણી ફરજોનું પાલન કરવાની ઈચ્છા કરવા માટે આવ્યા છીએ.

230. Get rid of wishing habit and replace it with the habit of decision and action.

દેવળ ઈચ્છા કરવાની દેવમાંથી મુક્ત થાઓ અને તેને બદલે નિર્ધાર અને પુરૂષાર્થ કરવાની દેવને અપનાવો.

231. Honour and shame from no condition rise. Act well your part and there all the honour lies.

માન અને શરમ કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાંથી ઉત્પન્ન થતાં નથી. તમે તમારો પાઠ સારી રીતે ભજવો તો સમગ્ર સન્માન ત્યાં રહેલું જ છે.

232. I slept and dreamt that life was a beauty, but awoke and found that life was a duty.

હું ઉંઘ્યો અને સ્વપ્નું આવ્યું કે-જીંદગી એક જાતનું સૌંદર્ય છે, પણ હું જાગ્યો અને જોયું કે-જીંદગી એક કર્તવ્ય છે.

233. Jack of all, (but) master of none.

અથા વિષયોમાં માથું મારનારો કોઈ પણ વિષયમાં પૂરો નિષ્ણાત બની શકતો નથી.

234. As you think, so you become.

તમે જેવા વિચાર કરશો તેવા બનશો.

235. Garner up noble thoughts in your mind, for noble thoughts make noble lives.

તમારા દિલમાં ઉંચા વિચારોનો સંગ્રહ કરો, કેમ કે-ઉંચા વિચારો જીવનને ઉન્નત બનાવે છે.

236. Evil is wrought by want of thought, as well as want of heart.

હૃદયની ખામીની જેમ વિચારની ખામીથી (પણ) ખરાબી થાય છે.

237. If a man takes no thought about what is distant, he will find sorrow near at hand.

જે દૂર છે તે વિષે જો માણસ લાંબો વિચાર ન કરે, તો તેને હાથવેંતમાં જ દુઃખનો ભેટો થશે.

238. Mere study without thought is useless, but thought without study is dangerous.

વિચાર વિનાનો માત્ર અભ્યાસ નિર્થક છે, પરંતુ અભ્યાસ વિનાનો વિચાર તો ભયંકર છે.

239. Only be clear about what is finally right, whether you can do it or not, and every-day you will be more and more able to do it, if you try.

અંતે સત્ય વસ્તુ શું છે તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરો, ભલે પછી તમે તે કરી શકો અથવા તો ન કરી શકો. પરંતુ જો તમે પ્રયત્ન કરશો, તો દિન-પ્રતિદિન તમે તે વસ્તુ કરવા માટે વધુ અને વધુ શક્તિમાન બનશો.

240. The world is a comedy to those who think, a tragedy to those who feel.

બુદ્ધિથી વિચારનારને જગત હાસ્યરસનું નાટક જણાય છે, સંવેદનથી અનુભવનારને તે કરુણરસનું નાટક લાગે છે.

241. For every element under the sun, there is a remedy or there is none. If there be one, try to find it. If there be none, never mind it.

જગતમાં પ્રત્યેક રોગનો ઉપાય છે અથવા નથી હોતો. જો ઉપાય હોય તો તેને શોધી કાઢો અને જો ન હોય તો તે વિષે ચિંતા ન કરો.

242. Wisdom is to the mind, what health is to the body.

આરોગ્ય જેમ શરીર માટે છે, તેમ ડહાપણ મન માટે છે.

243. A man's wisdom is his best friend, folly his worst enemy.

માણસનું ડહાપણ એ તેનો શ્રેષ્ઠ મિત્ર છે, જ્યારે મૂર્ખતા એ તેનો ખરાબમાં ખરાબ શત્રુ છે.

244. There are no circumstances however unfortunate, that clever people don't extract some advantage from.

ગમે તેવા વિપરીત હોય તો પણ કોઈ પણ સંજોગો એવા નથી, કે જેમાંથી હોંશિયાર માણસો કંઈ ફાયદો મેળવી ન શકે, અર્થાત્ ચતુર પુરુષો ગમે તેવા કમનશીબ ગણાતા સંજોગોમાંથી પણ ફાયદો લે છે.

245. Circumstances are the rulers of the weak, but are the instruments of the wise.

સંતોગોનું સામ્રાજ્ય નબળા માણસ પર છે, પણ ડાહ્યા માણસો માટે તો તે સંતોગો સાધન રૂપ બને છે.

246. Prevention is better than cure.

(રોગના) ઉપચાર કરતાં પથ્યપાલન વધુ હિતકર છે. અર્થાત્ પથ્યપાલન દ્વારા પ્રથમથી જ રોગને અટકાવવો તે વધારે સારું છે.

247. When fate hands us a lemon, let us try to make a lemonade.

આપણા નશીબ જ જ્યાં આપણને ખોટું લીંબુ બક્ષે, તો પણ આપણે તો એમાંથી મિષ્ટ લીંબુ રસ જ (સરખત) બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

248. A wise man's day is worth a fool's life.

મૂર્ખ માણસની આખી જીંદગી કરતાં ડાહ્યા પુરુષનો એક દિવસ વધારે કિંમતી છે.

249. It is the mind and heart that make a man poor or rich, miserable or happy, for these are always stronger than fortune.

મન અને હૃદય માણસને ગરીબ અથવા તવંગર, દુઃખી અથવા સુખી બનાવે છે, કારણ કે—આ બે વસ્તુઓ ભાગ્ય કરતાં હંમેશાં વધારે શક્તિશાળી છે.

250. Stop grieving over being misunderstood and try yourself at understanding other people. It is much saner and happier.

તમારા માટે ગેરસમજ થાય એ માટે દિલગીરી લાવવાનું બંધ કરો અને બીજાઓને સમજવા માટે પ્રયત્ન કરો, એ જ વધારે ઊંડા પણવાળું અને સુખદાયક છે.

251. Strong characters are produced by strong thinking. Good deeds are the outcome of good thoughts. No man lives a noble life without thinking nobly.

ઉચ્ચ આચરણ ઉચ્ચ વિચારણાઓમાંથી ઉદ્ભવે છે. સારાં કૃત્યો એ સારા વિચારોનું પરિણામ છે. ઉત્તમ વિચાર કર્યા વિના કોઈ પણ માણસ ઉત્તમ જીવન જીવી શકતો નથી.

252. An arrow may fly through the air and leave no trace, but an ill thought leaves a trail like a serpent.

તીર હવામાંથી પસાર થાય છે પણ તેનું ચિહ્ન હવામાં રહેતું નથી, જ્યારે ખરાબ વિચારોનું ચિહ્ન સર્પના લીસોટાની જેમ રહી જાય છે.

253. The life given us by nature is short, but the memory of a well spent life is eternal.

પ્રકૃતિએ આપણને બક્ષેલું જીવન દૂંડું છે, પણ સારી રીતે ગાળેલા જીવનની સ્મૃતિ શાશ્વત છે.

254. The fool doth think he is wise, but the wise man knows himself to be fool.

અજ્ઞાની માણસ પોતાની જાતને જ્ઞાની માને છે, પરંતુ જ્ઞાની માણસ તે પોતાની જાતને અજ્ઞાની માને છે.

255. An empty mind is Devil's workshop.

ખાલી પડેલું મન એ પિશાચનું કારખાનું છે.

256. Union is strength and division is death.

સંપ એ શક્તિ છે અને કુસંપ એ મૃત્યુ છે.

257. United we stand and divided we fall.

સંગઠનથી આપણી ઉન્નતિ અને દુસંપથી આપણી અવનતિ થાય છે.

258. So long as you stand side by side, shoulder to shoulder and arm to arm, no one can hurt you, no one can harm. Together you are safe and sound, but once stand apart, you will fall to the ground.

જ્યાં સુધી તમે એકબીજાના ખભેખલા, હાથોહાથ અને પડખે પડખુ પકડીને ઉભા રહેશો, ત્યાં સુધી તમને કોઈ પણ ઈજા અગર નુકશાન કરી શકશે નહિ. ભેગા છો ત્યાં સુધી જ તમને શાન્તિ અને સલામતી છે, પણ એક વખત જો જુદા પડ્યા તો જરૂર તમે જમીનદોસ્ત થઈ જશો.

259. Use three physicians ! doctor Quiet, doctor Merry mind and doctor Diet.

(સ્વાસ્થ્યસંરક્ષણ માટે) આ ત્રણ ડૉક્ટરોનો ઉપયોગ કરો ! ડૉ. શાન્તિ, ડૉ. ચિત્તની પ્રસન્નતા અને ડૉ. પથ્ય ખોરાક.

260. All the misfortunes of men spring from their not knowing how to live quietly at home.

મનુષ્યોને ઘરમાં શાન્તિથી રહેવાની કળા ન આવડવાના કારણે અધા કલેશો ઉત્પન્ન થાય છે.

261. Peace is such a precious jewel that I would give anything for it but truth.

શાન્તિ એક એવું કિંમતી રત્ન છે કે-તેની પ્રાપ્તિ માટે સત્ય (સદાચાર) સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુનો હું ભોગ આપું.

262. Do not postpone till to-morrow what you can do to-day, because delay is dangerous.

જે કાર્ય તમે આજે કરી શકતા હો, તેને કાલ ઉપર છોડશો નહિ, કારણ કે-ઢીલ જોખમકારક છે.

263. Time and tide will wait for no-body.

સમય અને ભરતી કોઈની રાહ જોતાં નથી.

264. Economy is not how little one can spend, but how wisely one can spend it.

થોડું વાપરવું એનું નામ કરકસર નથી, પણ જે વાપરવું તે ડહાપણથી વાપરવું તેનું નામ કરકસર છે.

265. Live not eat, but eat to live.

ખાનપાન માટે જીંદગી નથી, પણ જીંદગીને ટકાવવા માટે ખાનપાન છે.

266. The lamp of genius burns more quickly than the lamp of life.

જીવનદીપ કરતાં બુદ્ધિપ્રતિભાનો દીપક વધુ વેગથી બળે છે.

267. When the heart dares to speak, needs no preparation.

જ્યારે હૃદય જોણવાની હિંમત કરે છે, ત્યારે તેને પૂર્વ તૈયારીની જરૂર પડતી નથી.

268. While shame keeps watch, virtue not wholly extinguished from the heart. Nor

will moderation be entirely expelled from the mind of tyrants.

જ્યાં સુધી લગ્ન હૃદયની યોગી કરે છે, ત્યાં સુધી સદ્ગુણોનો દીવો હૃદયમાંથી તદ્દન ઓલવાઈ જતો નથી. વળી લગ્ન છે ત્યાં સુધી બુદ્ધીઓના મનમાંથી પણ મધ્યસ્થતા સંપૂર્ણ રીતે નાશ નહિ પામે.

269. He enjoys much who is thankful of little. A greatful mind is both a great and happy mind.

જે થોડા ઉપકારને પણ ધણો માને છે, તે ધણો આનંદ અનુભવી શકે છે. કૃતજ્ઞ મન એ વિશાળ અને સુખી બને છે.

270. He who has conferred kindness should be silent. He who has received, one should speak of it.

જેણે દયા કરી છે તેણે મૌન રહેવું જોઈએ, પરંતુ જેના ઉપર દયા કરવામાં આવી હોય તેણે પ્રગટપણે તે વિષે બોલવું જોઈએ અર્થાત્ આભાર માનવો જોઈએ. (કૃતજ્ઞ બુદ્ધિવું એ લક્ષણ છે.)

271. Pleasure's coach is virtue's grave.

ભોગવિલાસનો રથ એ સદ્ગુણની કબર છે, અર્થાત્ ભોગવિલાસમાં અંતે કલ્યાણ નથી.

272. Control your passions or they will control you.

તમે તમારી વાસનાઓ ઉપર કાબૂ મેળવો, નહિ તો તે તમારા ઉપર કાબૂ મેળવશે.

273. A man of pleasure is a man of pain.

શોખીન અર્થાત્ વાસનાને આધીન માણસ દુઃખી થાય છે.

274. Wordly riches are like nuts. Many clothes are torn in getting them, many a teeth broke in cracking them, but never a belly filled with eating them.

સાંસારિક વૈભવો સોપારી જેવા છે. તેને પ્રાપ્ત કરતાં ઘણાંયનાં કપડાં ફાટ્યાં છે, સોપારી ખાતાં ઘણાંયનાં દાંત તૂટ્યા છે, તેમ છતાં સોપારી ખાઈને કદિ કોઈનું પેટ ભરાયું નથી.

275. Master your passions and heaven is not far.

ઈંદ્રિયોના વિકારો પર કાબૂ મેળવો, એટલે સ્વર્ગ દૂર નથી.

276. That man is happy whose passions are not his master, but he is the master of his passions.

જેની મનોવૃત્તિઓ પોતાના ઉપર વચસ્વ ધરાવતી નથી પણ પોતે તેના ઉપર વચસ્વ ભોગવે છે, તે માણસ સુખી છે.

277. A life merely of pleasure or chiefly of pleasure is always a poor and worthless life, not worthy the living, always unsatisfactory in its course, always miserable in its end.

ભોગી કે વિલાસી જીવન હંમેશાં કિંમત વિનાનું ક્ષુદ્ર જીવન છે. એવું જીવન જીવવા યોગ્ય નથી. તેના જીવનનો માર્ગ હંમેશાં અસંતોષ-કારક છે અને હંમેશાં તેનો અંત દુઃખમાં પરિણમે છે.

278. Anger is a bitter enemy of the soul.

ક્રોધ એ આત્માનો કટ્ટર શત્રુ છે.

279. Anger is a momentary madness. Do control your passion or it will control you.

ક્રોધ એ ક્ષણિક ગાંડપણ છે. તેને કાબૂમાં રાખો, નહિતર તે તમારા ઉપર કાબૂ મેળવશે.

280. Anger to take revenge upon ourselves of others' faults.

ક્રોધ કરવો, એ ખીમના ગુન્હાની પોતે સખ ભોગવવા જેવું છે.

281. One inflamed with anger is as responsible as one intoxicated with fiery liquor.

ક્રોધથી પ્રભવિત (ગુસ્સાવાળો) મત્તખ ઉગ્ર મદિરાથી મસ્ત થયેલ માણસ જેટલો જ જવાબદાર છે.

282. Bad temper has its curse. Few things are bitter than to feel bitter. Anger is a venom that poisons self more than the venom.

ખરામ મીમજ એ પોતે જ દુર્ગુણ છે. ખોટું લગાડવું એના કરતાં ભાગ્યે જ કોઈ ખરામ વસ્તુ હશે. ગુસ્સો માણસને ઝેર કરતાં પણ વધારે ઝેરવાળો બનાવે છે.

283. One angry moment often does what we repent for years, it works the wrong, we never make right by sorrow or tears.

ક્રોધની એક ક્ષણ ધણી વખત એવું કરે છે, કે જેને માટે વર્ષો

સુધી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે; અને એ (ક્રોધી ક્ષણ) એવું ખોટું કામ કરે છે કે—આપણે દિલ્લગીરી કરવાથી અગર તો આંસુ સારવાથી કદી પણ તેને સુધારી શકતા નથી.

284. Gold is worse poison to men's souls doing more murders in this loathsome world, than mortal drug.

કંચન એ માતવના આત્મા માટે ખરાબમાં ખરાબ વિષ છે. આ કંટાળાજનક સંસારમાં બીજા કોઈ પણ ઝેર કરતાં ધનનું ઝેર કેરું વર્તાવે છે.

285. A poor man wants something, covetous man all things.

ગરીબ માણસ તો થોડું જ માગે, પણ લોભીયો માણસ તો બધું જ માગે.

286. Greed is the root of all sins.

લોભ એ સઘળાં પાપનું મૂળ છે.

287. The greatest humbug in the world is the idea that money can make a man happy.

પૈસો માણસને સુખી કરી શકે છે, એ વિચાર દુનિયામાં મોટામાં મોટી ભ્રમણા છે.

288. Selfishness is the basis of all the world trouble; working for one's self means disaster. It encourages others to do likewise and gets no return.

સ્વાર્થવૃત્તિ એ દુનિયાની સઘળી મુસીબતોનું મૂળ છે. પોતાના જ

સ્વાર્થની સાધના એ તો આક્રમકને આમંત્રણ આપવા જેવું છે; અને બીજાઓને તેવી સ્વાર્થવૃત્તિમાં રહેવા માટે તે પ્રેરણા આપે છે તથા તેથી કાંઈ પણ બદલો મળતો નથી.

289. The most destructive of all emotions is fear.

ભય એ બધી લાગણીઓમાં સૌથી વધારે વિનાશક લાગણી છે.

290. Fear makes man powerless.

ભય માણસને શક્તિહીન (સત્વહીન) બનાવી દે છે.

291. A courageous foe is better than a cowardly friend.

બીકણુ મિત્ર કરતાં હિંમતવાન-બહાદુર દુશ્મન વધારે સારો છે.

292. Success comes to the man who does not fear failure.

જે માણસ નિષ્ફળતાથી ડરતો નથી, તેને જ સફળતા મળે છે.

293. Fear is faith in evil. He who fears becomes psychologically coward and the thing he fears will surely overpower him.

ભીંસતા એ પાપમાં વિશ્વાસ સૂચવે છે. જે બીએ છે તે માનસિક રીતે આયલો બની જાય છે અને જે વસ્તુથી બીએ છે, તે વસ્તુ તેના ઉપર સ્વાર થઈ જાય છે.

294. He who fears to do wrong, has but one great fear, he has a thousand, who had overcome it.

જે પાપકર્મથી ડરે છે, તેને તે એક જ મોટી બીક છે, પણ

જેણે એ બીકને તથા દીધી છે, તેને બીજા હૃદયો ભયો ઉત્પન્ન થાય છે.

295. Remember that this world is a mirror and your actions good or bad are seen in it.

યાદ રાખો કે-આ જગત એક અરીસો છે, જેમાં તમારા સારા અગર ખૂરાં કાર્યો દેખાઈ આવે છે.

296. A man is creature of circumstances, but a religious man is the lord of himself and a master of circumstances.

માણસ એ સંજ્ઞેગોનો કૃદો છે, પરંતુ ધર્મી મનુષ્ય પોતાની જાતનો અને સંજ્ઞેગોનો માલિક છે.

297. A man is the architect of his own fortune.

માણસ પોતાના નશીબને ધડનાર છે.

298. If nobody loves you, be sure it is your own fault.

જે તમને કોઈ આહુતું ન હોય, તો ખાત્રીથી માનજો કે-તેમાં તમારો પોતાનો દોષ છે.

299. Failure leads to success and should not be feared.

નિષ્ફળતા સફળતા તરફ દોરી જાય છે અને તેથી (નિષ્ફળતાથી) ગભરાવું ન જોઈએ.

300. Once failure is half success.

એક વખતની હાર અડધી જીત છે.

301. Fast of the body is the feast of the soul; feast of the body is the fast of the soul.

દેહનો ઉપવાસ એ આત્મા માટે ઉજાણી છે અને દેહની ઉજાણી એ આત્મા માટે ઉપવાસ છે.

302. Strength is life and weakness is death.

શક્તિ એ જીવન છે અને નિર્બળતા એ મૃત્યુ છે.

303. What shall it profit a man, if he shall gain the whole world and lose his own soul.

આત્મબળને ગુમાવીને આખું વિશ્વ મળે, તો પણ તેથી માણસને શું લાભ થશે ?

304. He that loses wealth, loses much, he that loses friends, loses more, but he that loses his spirit, loses all.

જે માણસ સંપત્તિ ગુમાવે છે તે ઘણું ગુમાવે છે, જે મિત્રો ગુમાવે છે તે તેથી પણ વધારે ગુમાવે છે, પણ જે આત્માને ગુમાવે છે તે બધું જ ગુમાવે છે.

305. A beauty of the soul is a joy for ever.

આત્માની સુંદરતા એ શાશ્વત આનંદ છે.

306. We should not be puffed up with pride in prosperity and cowed down in adversity.

આપણે સંપત્તિમાં અભિમાનથી ફૂલાઈ ન જવું જોઈએ અને આપત્તિમાં દીન ન બનવું જોઈએ.

307. The beauty of elements is momentary.

પદાર્થોની સુંદરતા ક્ષણિક છે.

308. Do not look to a few, who are above, but look to millions, who are below you.

(દુન્યવી સુખમાં) જે થોડા તમારી ઉપર છે તે તરફ દષ્ટિ ન કરો, પણ જે કરોડો તમારી નીચે છે તેની સામે દષ્ટિ કરો. (એટલે તમારું દુઃખ ઘટવું થઈ જશે.)

309. Remember that death forgets none sooner or later.

યાદ રાખો કે-મૃત્યુ મોટું અગર વહેલું કોઈને પણ ભૂલતું નથી.

310. Our birth is nothing but our death begun.

આપણો જન્મ એટલે મૃત્યુના પ્રારંભ સિવાય બીજું કશું નથી.

311. How happy is that man whose soul is still prepared for death.

જેનો આત્મા કોઈ પણ વખતે મૃત્યુ માટે તૈયાર છે, તે માણસ કેટલો ખર્ચો સુખી છે !

312. Life ! I know not what thou art. But know that thou and I must part.

હે જીવન ! તું શું છે તે હું જાણતો નથી, પણ એટલું તો હું જાણું છું કે-તારે અને મારે જુદા પડવાનું છે.

313. Remember that pains, unrest and sorrow are the shadows of life.

યાદ રાખો કે-દુઃખો, એચેની અને દિસગીરી એ જીવનના પડખા છે.

314. Do not be like a dumb-driven cattle, be a hero in the strife with Karma.

કર્મની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરેલો તું મુંઝા દોર જેવો ન બન,
શરવીર બન.

315. One picture is worth ten thousand words.

એક ચિત્ર દશ હજાર શબ્દોની ગરજ સારે છે.

316. Envy and jealousy are the roots of misery.

અદેખાઈ અને ઇર્ષ્યા એ દુઃખનાં મૂળ છે.

317. Bad thoughts are worse enemies than lions and tigers.

સિંહ અને વાઘ કરતાં અશુભ વિચારો વધારે ખરાબ દુશ્મનો છે.

318. He may be more cruel who breaks a heart than he who breaks a hand.

માણસના હાથને તોડનાર કરતાં હૃદયને તોડનાર વધુ ધાતકી છે. (અર્થાત્ માણસને મારી નાંખનાર કરતાં માણસની ભાવનાને કચરી નાંખનાર એક અપેક્ષાએ વધુ ક્રૂર છે.)

319. Insult is more than operation.

વાહકાપ કરતાં પણ અપમાન વિશેષ દુઃખદાયક છે.

320. It is not miserable to be blind. It is only miserable not to be able to endure blindness.

અંધતા કષ્ટકારક નથી. અંધતા સહન ન થાય તે કષ્ટકારક છે.

321. I never wonder to see men wicked, but I often wonder to see them not ashamed.

દુષ્ટ માણસને જોઈને આશ્ચર્ય થતું નથી, પરંતુ તેઓ પોતાની દુષ્ટતા માટે શરમાતા નથી તે જોઈને ઘણી વાર આશ્ચર્ય થાય છે.

322. Penny wise and pound foolish.

આપણે પાઈ પાઈનો હિસાબ રાખીએ છીએ અને સોના-મહોરની દરકાર પણ કરતા નથી.

323. Fly the pleasure that bites to-morrow.

જે સુખ પરિણામે દુઃખ આપે તેને છોડી દેવું જોઈએ.

324. He who purposely cheats his friends would cheat his God.

જે માણસ (જાણી જોઈને) મિત્રોને ઠગે છે, તે પરમાત્માને પણ ઠગશે.

325. We cannot do evil to other without doing it to ourselves.

આપણી જાતનું ખુરં કર્યા વિના આપણે બીજાનું ખુરં કરી શકતા નથી. અર્થાત્ બીજાનું બગાડવામાં આપણું પણ બગડી જાય છે.

326. As you sow, so shall you reap.

તમે જેવું વાવશો, તેવું લાવશો.

327. Never smile on other people's faults. your own faults may be huge joke to others.

બીજા લોકોની ભૂલ, તરફ કદી હસો નહિ, કારણ કે-તમારી પોતાની ભૂલો બીજા માટે વધુ હાસ્યપાત્ર હોવા સંભવ છે.

328. Nothing is good or bad but thinking makes it so.

કોઈ પણ વસ્તુ સારી અગર ખરાબ નથી, પણ વિચારે વસ્તુને તેવી (સારી અગર ખરાબ) બતાવે છે.

329. Remember that authority is not to crush others.

યાદ રાખો કે—સત્તા કોઈને છુંદી નાખવા માટે હોતી નથી.

330. Try to mitigate the distress of the poor and the miserable.

દીન અને દુઃખીઓના દુઃખને ઓછા કરવા માટે પ્રયત્ન કરો.

331. Do not be afraid of the enemies who attack you. Be afraid of the friends who flatter you.

તમારા પર હુમલો કરનાર દુસ્મનોથી ડરો નહિ, પણ ખુશામત કરનાર મિત્રોથી ડરતા રહો.

332. If you want to gather honey don't kick over the bee-hive.

જે તમારે મધ એકઠું કરવું હોય, તો મધપૂડા ઉપર લાત મારો નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે—જેનાથી તમને ફળની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તેનો નાશ કરો નહિ.

333. Quiet atmosphere is good for meditation.

શાન્ત વાતાવરણ ધ્યાન માટે સારું છે.

334. You are safe and sound if you will never forget God.

જે તમે પરમાત્માને કદી ભૂલશો નહિ, તો તમે શાન્ત અને સહિસન્નામત છો.

335. Trust in God and do the right.

પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખો અને સત્ય આચરો.

336. Turn towards the Divine and all your difficulties will be solved.

પરમાત્મા સન્મુખ અને એટલે તમારી અધી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જશે.

337. The will of God is victory.

ભગવદ્-ઈચ્છા વિજયવંત છે.

338. God has two dwellings. One is heaven and the other in a meek and thankful heart.

પરમાત્માનો વાસ દિવ્યતામાં, તેમજ નમ્ર અને કૃતજ હૃદયમાં-
એમ એ જગ્યાએ હોય છે.

339. Fear of God is beginning of wisdom.

પ્રભુથી ડરવું એ જ રહ્યપણની શરૂઆત છે.

340. Prayer should be the key of the day and the lock of the night.

પ્રાર્થના દિવસની આવી છે અને રાત્રિનું તાળું છે. પ્રત્યેક દિવસના પ્રભાતનું પ્રાર્થના રૂપી આવીથી ઉદ્ઘાટન કરો તથા તેનું પ્રાર્થના રૂપી તાળાથી રાત્રિ પહેલાં સમાપત કરો. અર્થાત્ સવારમાં ઉઠીને સૌથી પ્રથમ પરમાત્માનું સ્મરણ કરો અને સૂતી વખતે પણ પરમાત્માનું સ્મરણ કરો.

341. Necessity is the mother of invention.

જરૂરિયાત એ શોધખોળની જનેતા છે.

342. Materially you are nothing, spiritually you are everything.

ભૌતિક દષ્ટિએ તમે કાંઈ નથી, આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ તમે સર્વસ્વ છે.

343. To know how to wait is to put time on your side.

રાહ જોવાની કળા કેળવવી, એ સમયને આપણા પક્ષમાં લેવા તુલ્ય છે.

344. To be concerned for one's own happiness, is the surest way of becoming unhappy.

સ્વાર્થીય સુખ માટે ચિંતા કરવી, તે તો દુઃખી થવાનો નિશ્ચિત માર્ગ છે.

345. It is often the last key that opens the door.

ઘણી વાર અંતિમ આવી જ (છેલ્લો પ્રયત્ન) દ્વારને ઉઘાડે છે.

346. Life is not to be alive, but to be well.

જીવતા રહેવું તેનું નામ જીવન નહિ, પણ સ્વસ્થ રહેવું તે જીવન છે.

347. Time wasted is existence, used is life.

વ્યર્થ ગાળેલો સમય માત્ર અસ્તિત્વ છે, સદ્વ્યય કરેલો સમય જીવન છે.

348. What is best for all, turns out best for him too.

જે બધાં માટે ઉત્તમ છે, તે તેને પોતાના માટે પણ ઉત્તમ નીવડે છે.

349. Soul is wonderful and what is wonderful is soul.

આત્મા એ અદ્ભૂત છે અને જે અદ્ભૂત છે તેનું નામ આત્મા છે.

350. Mercy seasons justice.

દયા ન્યાયને શોભાવે છે.

351. As a man eats so he becomes.

માણસ જેવો ખારાક ખાય છે તેવો તે બને છે. અર્થાત્ જેવું અન્ન તેવું મન.

352. Goodness and godliness go hand in hand; goodness without godliness is fiction and godliness without goodness is sheer fraud.

ભલાઈ અને ધર્મપરાયણતા એકી સાથે રહે છે. ધર્મપરાયણતા વિહોણી ભલાઈ તો ફાલ્સપનિક કથા છે અને ભલાઈ વગરની ધર્મપરાયણતા એ કેવળ દુર્લ છે.

353. Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of God.

જેઓનો આત્મા નમ્ર છે તેઓને ધન્ય છે, કારણ કે-ઈશ્વરનું સામ્રાજ્ય તેઓનું છે.

354. Blessed are the merciful, for they shall obtain mercy.

દયાળુ લોકોને ધન્ય છે, કારણ કે-તેઓને (દૈવી) દયા મળશે જ.

355. Blessed are the pure in heart, for they shall see God.

શુદ્ધ હૃદયવાળાને ધન્ય છે, કારણ કે-તેઓને ઈશ્વરનું દર્શન મળશે જ.

410. He who masters the small becomes rightful possessor of the great.

જે નાની વસ્તુ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવે છે, તે જ મહાન વસ્તુનો સાચો સ્વામી બને છે.

411. A man must know himself, if he is know truth.

મનુષ્યે જે સત્ય સમજવું હોય, તો તેણે પ્રથમ પોતાની જાતને જાણવી જોઈએ.

412. Seek diligently the path of holiness:
પવિત્રતાનો પંથ ખતથી શોધો.

413. The renunciation of self is the way of truth.

સ્વાર્થનો ત્યાગ એ જ સત્યનો માર્ગ છે.

414. Only that work endures that is built upon an indestructible principle.

જે કાર્ય અવિનાશી સિદ્ધાન્ત ઉપર રચાયેલું છે, તે જ હંમેશાં ટકે છે.

415. Inward harmony is spiritual power.

આન્તરિક્ષ સુસંગતિ (અવિસંવાદિતા) જ આધ્યાત્મિક બળ છે.

416. Divine love knows neither sorrow nor change.

દિવ્ય પ્રેમમાં શોક કે પરિવર્તન હોઈ શકતાં નથી.

417. There is no nobler work or higher science than that of self-perfection.

આત્માની પૂર્ણતા કરતાં વધારે ઉમદા કોઈ કાંઈ નથી અથવા વધારે ઉચ્ચ કોઈ વિજ્ઞાન નથી.

418. There are two channels through which good comes to us and they are forgiveness and gratitude.

ફત્તહતા અને ક્ષમા-એ એ દ્વારો વડે આપણું હિત થાય છે.

419. Self control strengthens the mind and life-force bring happiness and peace of mind.

આત્મસંયમ મનને અને ઊવનશક્તિને સશક્ત કરે છે તથા આનંદ અને માનસિક શાન્તિ આપે છે.

420. The two physical eyes reveal matter. The third eye reveals God or spirit.

એ ચર્મચક્ષુ વસ્તુ (ભૌતિક) દેખાડે છે. તૃતીય જ્ઞાન (શાસ્ત્ર) ચક્ષુ આત્મા કે પરમાત્મા બતાવે છે.

421. Anticipation is sweeter than realisation.

વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરતાં તેની આશા-અભીક્ષા-અલિસાપા વધુ આનંદપ્રદ-મધુર હોય છે.

422. Our devotion and his power work magic in the life of true sadhak.

આપણી ભક્તિ અને ભગવાનની અચિંત્ય શક્તિ-એ બન્ને સાચા સાધકના ઊવનમાં ચમત્કાર (જાદુ) કરે છે.

423. In the process of self-discipline there are three stages; control, purification and relinquishment.

મનને સ્વ-નિયંત્રણમાં રાખવાની પ્રક્રિયામાં સંયમ હૃદયશુદ્ધિ અને ત્યાગ-એ ત્રણ પગથીયાં છે.

424. There is in the heart of every man and woman a selfless centre.

દરેક સ્ત્રી-પુરુષનાં હૃદયમાં એક નિઃસ્વાર્થી-અદ્વિતીય-સૂક્ષ્મગિન્દુ છે, કે જ્યાં હુ'પણ' નથી-અહંભાવ નથી.

425. The truly contented man works energetically and faithfully, and accepts all results with an untroubled spirit.

ખરો સંતોષી મનુષ્ય ઉત્સાહપૂર્વક અને શ્રદ્ધાપૂર્વક કામ કરે છે. અને બધા (સારા અથવા ખરાબ) પરિણામેને સમભાવપૂર્વક સ્વીકારે છે.

426. Stillness is the altar of spirit. Where motion ceases, spirit begins to manifest.

શાન્તિ એ આત્માની વેદિકા છે. (એ શાન્ત અવસ્થામાં) જ્યાં ગતિ રોકાય છે, ત્યાં આત્મજ્યોતિ દેખાવા માંડે છે.

427. Dislike, resentment and condemnation are all forms of hatred, and evil cannot cease until these are taken out of the heart.

અપ્રીતિ, રોષ અને નિન્દા-એ બધાં તિરસ્કારનાં જુદા જુદા રૂપો છે. જ્યાં સુધી એ બધા હૃદયમાંથી કાઢી નાંખવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી દોષો અટકતાં નથી એટલે અહિત રોકાતું નથી.

428. A changed attitude of mind changes the character, the habits and the life.

મનનું વલણ જો બદલાય, તો ચારિત્ર્ય, આદત અને જીવનમાં પણ ફેરફાર થાય છે.

429. Where pride, self-love, hatred and condemnation are, there can be no brotherhood.

જ્યાં ગર્વ, મમત્વ, તિરસ્કાર અને નિંદા હોય છે, ત્યાં બ્રાતૃભાવ હોઈ શકતો નથી.

430. A pure heart is the end of religion and the beginning of divinity.

વિશુદ્ધ અંતઃકરણ એ સમગ્ર ધર્મનું ધ્યેય છે અને દિવ્યતાનો પ્રારંભ છે.

431. A pure heart and a righteous life are the great and all important things.

નિર્મળ હૃદય અને ગુણીયલ સદાચારી પવિત્ર જીવન-એ જ મહાન અને સૌથી અગત્યની વસ્તુ છે.

432. No great man ever complains of want of opportunity.

કોઈ પણ મહાપુરુષ તકના અભાવ માટે કદાપિ ફરીયાદ કરતા નથી. અર્થાત્ ‘અમને તક મળતી નથી’-એમ કદી પણ કહેતા નથી, પરંતુ દરેક પ્રસંગને તેઓ ‘તક’ બનાવી લે છે.

433. Ignorance is disease, knowledge is health. Guru is the divine doctor, who cures us by giving knowledge of self.

અજ્ઞાન એ રોગ છે, જ્ઞાન એ સ્વાસ્થ્ય છે. ગુરુ એ (આધ્યાત્મિક-દૈવી ચિકિત્સક) દિવ્ય વૈદ્ય છે, કે જે આપણને આત્મજ્ઞાન આપીને નિરોગી બનાવે છે.

434. No one can steal our peace by his insulting words or deeds and that no one can inflame our ego by his praise.

અપમાનકારી શબ્દો કે કૃત્યો દ્વારા કોઈ પણ આપણી શાન્તિ ચોરી કે છીનવી શકતું નથી અને પ્રશંસા દ્વારા આપણા અહંભાવને વધારી શકતું નથી. અર્થાત્ આપણે પોતે જ આપણી શાન્તિ કે અશાન્તિ માટે જવાબદાર છીએ.

435. With the practice of self-discipline a man begins to live.

પોતાનાં ઉપર કાબુ રાખવા માંડે ત્યારથી મનુષ્ય ઉચ્ચ જીવન ગાળવું શરૂ કરે છે.

436. True resolution is the crisis of long thought.

લાંબો વિચાર કર્યા પછી જ પાકા નિર્ણય ઉપર અવાય છે.

437. It is in the purification of his lower nature that a man becomes strong and Godlike.

અધમ-તામસી પ્રકૃતિને સાર્વિક કરવામાં જ મનુષ્ય નિર્ભય અને વૈવી બને છે.

438. One who knows not that he knows not, is a fool. One who knows that he knows not, is a wise man.

જે માણસ 'પોતે જાણતો નથી' એમ નથી જાણતો, તે મૂર્ખ છે અને જે માણસ 'પોતે જાણતો નથી' એમ જાણે છે, તે વિકાસ છે.

439. A thought constantly repeated at last becomes a fixed habit.

જે વિચારનો વારંવાર અભ્યાસ થાય છે, તે છેવટે દૃઢ દેવ બની જાય છે.

440. Every sin may be overcome.

દરેક પાપનું નિવારણ થઈ શકે છે.

441. Without the right performance of duty, the higher virtues cannot be known.

ફરજના સાચા આચરણ વિના ઉચ્ચ સદ્ગુણો પિછાની શકાતા નથી.

442. Man is the doer of his own deeds, as such he is the maker of his own character.

મનુષ્ય પોતાનાં કાર્યોનો કર્તા છે અને તેથી તે પોતાના ચારિત્ર્યનો ઘડનાર છે.

443. Character is destiny.

ચારિત્ર્ય ઐલાન્ય (નસીબ) છે.

444. Every form of unhappiness springs from a wrong condition of mind.

દરેક પ્રકારનું દુઃખ મનની મલિન દશામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

445. The wise man meets passion with peace, hatred with love and returns good for evil.

સમજી માણસ વાસનાને શાન્તિ વડે વશ કરે છે, દ્વેષ કે તિરસ્કારને પ્રેમથી છોટે છે અને અપકારના બદલામાં ઉપકાર કરે છે.

446. Life is a great school for the development of character.

જીંદગી એ ચારિત્ર્યના વિકાસ માટે એક મોટી શાળા છે.

447. He who will control himself will put an end to all his sufferings.

જે પોતાની જાતનું દમન કરશે, તે પોતાનાં બધાં દુઃખોનો અંત લાવશે.

448. He who will purify himself will destroy all his ignorance.

જે પોતાના આત્માને પવિત્ર બનાવશે, તે પોતાના તમામ અજ્ઞાનનો અંત લાવશે.

449. Whilst a man loves his lusts he cannot love wisdom.

જ્યાં સુધી મનુષ્ય વાસનાઓને ચાહે છે, ત્યાં સુધી તે જ્ઞાન ઉપર પ્રીતિ રાખી શકતો નથી.

450. In the knowledge of truth there is freedom.

સ્વાતંત્ર્ય સત્યના જ્ઞાનમાં છે.

451. Joy is to the sinless.

નિષ્કાપીને આનંદ વરેલો છે.

452. Peace is to the pure.

શાન્તિ પવિત્ર આત્માને વરેલી છે.

453. You can only help others in so far as you have uplifted and purified yourself.

તમે તમારા આત્માને જેટલો ઉચ્ચ અને પવિત્ર બનાવ્યો હશે, તેટલા પ્રમાણમાં જ તમે બીજાઓને સહાય કરી શકશો.

454. The righteous man is invincible. No enemy can possibly overcome him.

ન્યાયી મનુષ્ય અજીત હોય છે. કોઈ પણ શત્રુ તેનો પરાલભ કરી શકતો નથી.

455. It is better to love than to accsue and denounce.

બીજાને નિંદવા કે બદનામ કરવા કરતાં આહવા તે વધારે સારું છે. (તેથી ઉભયને લાભ થાય છે.)

456. We know nothing higher than goodness.

ભલાઈ કરતાં કોઈ વધારે ઉચ્ચ સદ્ગુણ હોઈ શકે-એવું અમે જાણતાં નથી.

457. Every pain we suffer brings us nearer to the knowledge of the divine wisdom.

જે કોઈ દુઃખ આપણે સહીએ છીએ, તે દરેક દુઃખ આપણને દિવ્ય સમજણના જ્ઞાનની વધારે સમીપ લઈ જાય છે.

458. When perfect good is realised and known then calm vision is acquired.

જ્યારે પૂર્ણ શ્રેય અનુભવાય છે અને સમજાય છે, ત્યારે શાન્ત દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે.

459. He is brave who conquers another, but he who conquers himself is supremely noble.

જે બીજાઓને જીતે છે તે શરવીર છે, પણ જે પોતાની જાતને જીતે છે તે ઘણો ઉમદા (પ્રશંસનીય) છે.

460. He who purifies his own heart is the world's greatest benefactor.

જે પોતાના હૃદયને શુદ્ધ અર્થાત્ પવિત્ર બનાવે છે, તે જગતનો સૌથી મોટો ઉપકારક છે.

461. Only the pure in heart see God.

પવિત્ર હૃદયવાળા જ પરમાત્માનાં દર્શન કરે છે—કરી શકે છે.

462. Truth is the light of the universe and the day of the mind.

સત્ય એ જ વિશ્વનો પ્રકાશ છે અને મનનો દિવસ (ઉદય) છે.

463. Open thine eyes to eternal light.

શાશ્વત પ્રકાશ પ્રતિ તારાં ચક્ષુ ખોલ.

464. They are the doers of the father's will who shape their conduct according to the divine precepts.

જે પોતાનું ચારિત્ર્ય દિવ્ય સિદ્ધાન્તો મુજબ ઘડે છે, તે જ પરમાત્માની ઇચ્છા મુજબ વર્તન કરનારા છે.

. In the principal of love, all knowledge intelligence and wisdom are contained.

પ્રેમ (વિશ્વમૈત્રી) ના સિદ્ધાન્તમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને વિવેકનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

466. Love is not complete until it is lived by man.

મનુષ્ય ત્યાં સુધી જીવનમાં પ્રેમને અપનાવે નહિ, ત્યાં સુધી એ પ્રેમ પૂર્ણ થતો નથી.

467. As self is the root cause of all strife and suffering, so love is the root cause of all peace and bliss.

જેમ અધા કલહો અને દુઃખોનું મૂળ સ્વાર્થાધિતા છે, પ્રેમ સંપૂર્ણ શાન્તિ અને સુખનું મૂળ પ્રેમ (મૈત્રીભાવ) છે.

468. All so-called evil is seen to be rooted in ignorance.

અધા કહેવાતા અનિષ્ટોનું મૂળ અજ્ઞાન છે.

469. Do not dispute about truth, but live it.

સત્યની માત્ર ચર્ચા ન કરો, પરંતુ તેને જીવનમાં ઉતારો.

470. The pure-minded cannot think, "I have been injured by another." They know no enemy but self.

ખીજાએ મને નુકશાન પહોંચાડ્યું—તેવો વિચાર પવિત્ર મનવાળા કરી શકતા જ નથી. તેઓ પોતાની જાત સિવાય ખીજાને દુશ્મન તરીકે જાણતાં જ નથી.

471. Goodness is the aim of religions.

લલાઈ એ ધર્મોનું ધ્યેય છે.

472. The perishable in the universe can never become permanent, the permanent can never pass away.

નાશવંત વસ્તુ વિશ્વમાં કદી શાશ્વત બની ન શકે અને શાશ્વત વસ્તુ કદી નાશ ન પામે.

473. Man cannot immortalise the flesh.

મનુષ્ય (પોતાના) શરીરને અમર બનાવી શકે નહિ.

474. Spiritual principle can only be acquired after long discipline in the pursuit and practice of virtue.

સદ્ગુણ-સાધનાના માર્ગમાં લાંબા સમય સુધી શિસ્ત પાળ્યા પછી આધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

475. A listless mind could not achieve any kind of success.

અંચળ ચિત્ત કોઈ પણ પ્રકારનો વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી.

476. Money wasted can be restored, health wasted can be restored, but time wasted can never be restored.

ગુમાવેલ ધન પાછું મેળવી શકાય છે, ગુમાવેલ આરોગ્ય ફરી મેળવી શકાય છે, પણ ગુમાવેલો સમય કદાપિ પાછો મેળવી શકાતો નથી.

477. Lack of sympathy arises in egoism, sympathy arises in love.

અહંકારને લીધે સહાનુભૂતિ ઘટે છે અને પ્રેમભાવથી સહાનુભૂતિ વધે છે.

478. Gentleness is the hall-mark of spiritual culture.

નમ્રતા એ આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનો મુદ્રાસેખ છે.

479. Gentleness is akin to divinity.

નમ્રતા એ દિવ્યત્વની ઘણી જ નજીક છે.

480. To wish to bring down the perfect to the imperfect is the crown of folly, but to strive to bring the imperfect up to the perfect is the height of wisdom.

અપૂર્ણની પાસે પૂર્ણને ઉતારી લાવવાની ઇચ્છા કરવી તે તો-મૂર્ખતાની ટોચ છે, પરંતુ અપૂર્ણને પૂર્ણતાની ઉચ્ચતાએ લઈ જવા માટે કોશિષ કરવી તે જ શ્રેષ્ઠ વિવેકદંડિ છે.

481. Meekness is a divine quality and as such is all-powerful.

નમ્રતા (નરમાશ) એ દૈવી સદ્ગુણ છે અને તેથી તે સર્વ-સંક્ષિપ્તમાન છે.

482. He that hath not unbroken gentleness hath not truth.

જેનામાં અખંડ નમ્રતા નથી, તેનામાં સત્ય નથી.

483. The root of success is in character..
વિજયનું મૂળ આરિયમાં છે.

484. Love of money is the root of evil.

પૈસાનો પ્રેમ એ અનિષ્ટનું મૂળ છે.

485. The child holding the finger of his father thinks that he is holding the father..

Similarly, the seeker with the aid of the in of God, realises God.

જેમ પોતાના પિતાની આંખથી પકડીને ચાલનાર બાળક છે કે-“હું વાસ્તવિક રીતે પિતાને પકડીને ચાલુ છું,” તેમ વાનની મૂર્તિની સહાયથી સાધના કરનાર સાધક વાસ્તવિક ભગવાનને જ મેળવે છે.

486. The horse properly bridled is able to reach its destination. The mind when guided by discriminating intelligence is able to reach its goal of SELF-REALISATION.

સારી રીતે લગામમાં રાખેલો ઘોડો જેમ પોતાના ઇષ્ટ સ્થાન પહોંચે છે, તેમ સારી વિવેકબુદ્ધિવાળું મન આત્મસાક્ષાત્કારનું આદર્શને પામવા માટે શક્તિમાન થાય છે.

487. For a perfect sharp photograph, the camera should be steadily focussed. For the realisation of the SELF, the mind need be focussed.

જેમ યથાર્થ ફોટો લેવા માટે કેમેરા સ્થિર ગોઠવવો જોઈએ, તેમ આત્માનો અનુભવ કરવા માટે મનને અવશ્ય એકાગ્ર કરવું જોઈએ.

488. The light-house warns in time and saves the ship from sinking, Guru saves his disciple from drowning in the viciousness of the world.

જેમ દીવાદાંડી યથાયોગ્ય સમયે ચેતવે છે અને સમુદ્રમાં ડૂબી જતા વહાણને બચાવે છે, તેમ ગુરુ પણ સંસારના વિપયવિકારોમાં ડૂબતા શિષ્યને બચાવે છે.

489. The first ray of the dawn removes the darkness. On the discovery of the SELF ignorance does not stay.

જેમ પ્રાતઃકાલનું પ્રથમ કિરણ રાત્રિના અંધકારને દૂર કરે છે, તેમ આત્માનું દર્શન થતાંની સાથે અજ્ઞાન રહેતું નથી.

490. The top revolving at high speed appears as stationary. The transitory life, whirling towards death, appears as stationary.

જેમ ઘણા વેગથી ભમતો ભમરડો સ્થિર જેવો દેખાય છે, તેમ મૃત્યુ તરફ વેગપૂર્વક ભમતું ક્ષણિક જીવન પણ સ્થિર જેવું દેખાય છે.

491. Just as the eyes see through the spectacles, the SELF, the SEER within sees through the eyes.

જેમ ચક્ષુઓ ચક્ષુ દ્વારા જુએ છે, તેમ અંદર રહેલો દષ્ટા રૂપી આત્મા ચક્ષુ દ્વારા જુએ છે.

492. Like lotus closing at sunset. The man gets caught in the darkness of his own ignorance. With the down of knowledge the realised experiences bliss within.

સૂર્યના અસ્ત સમયે જેમ કમળ ખીણઈ જાય છે, તેમ મનુષ્ય પણ પોતાના અજ્ઞાનના અંધારામાં (આત્મજ્ઞાન રૂપ સૂર્યનો અસ્ત થતાં) પકડાઈ જાય છે-હૂંપી જાય છે. જ્ઞાનનો ઉદય થતાં આત્મજ્ઞાની પોતામાં જ રહેલ આનંદને અનુભવે છે.

493. Mist vanishes away in the sun. De-

lusion, anger, lust and unhappiness vanish away on realising the SELF.

સૂર્યના પ્રકાશમાં જેમ ઝાકળ અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તેમ આત્માનું દર્શન થતાંની સાથે ભ્રાંતિ, ક્રોધ, કામ અને દુઃખ દૂર થઈ જાય છે.

494. Snake-hole reminds us of the snake,
-the temple reminds us of GOD.

જેમ સાપનું દર સાપનું સ્મરણ કરાવે છે, તેમ પરમાત્માનું મંદિર આપણને પરમાત્માનું સ્મરણ કરાવે છે.

495. Lighter is the load,
better for the traveller,
Less is the attachment,
better for the seeker.

મુસાફરીમાં જેમ વજનવાળી વસ્તુ એટલે કે-સરસામાન જેટલો ઓછો તેટલું મુસાફરને માટે વધારે સારું છે, તેમ સાધના માર્ગમાં જેટલી બાહ્ય પદાર્થોની આસક્તિ ઓછી તેટલું સાધકને માટે વધારે સારું છે; અર્થાત્ સાધના સરલ બને છે.

496. The paint does not last on a rusty sheet. Satsang is not effective to a man with a perverted mind.

મલિન પતરા ઉપર કરેલ રંગ જેમ ટકતો નથી, તેમ મલિન મનવાળા મનુષ્યને થયેલ સત્સંગ પણ સફળ થતો નથી.

497. The bird flies on two wings; viveka and Vairagya are the two wings of SELF-REALISATION.

જેમ પક્ષી બે પાંખો વડે ઉડે છે, તેમ વિવેક અને વૈરાગ્ય આત્મસાક્ષાત્કાર માટેની બે પાંખો છે.

498. River is running towards its source-the sea; Jeeva unveils the ignorance and attains SELF KNOWLEDGE.

જેમ નદી પોતાના મૂળ સમુદ્ર તરફ દોડે છે, તેમ જીવ પણ અવિદ્યાને દૂર કરે છે અને પોતાનું આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.

499. One eye of the hunter is closed while aiming at the prey. The inner eye of the man closes, the moment he wishes ill of others.

શિકારી જ્યારે પોતાના શિકાર તરફ તાકીને જુએ છે, ત્યારે તેની એક આંખ બંધ હોય છે; તેવી જ રીતે જે પણે કોઈ પણ વ્યક્તિ ખીન્નનું ખરાબ ચિંતવે છે, તે જ સમયે તેની અંતઃચક્ષુ બંધ થઈ જાય છે.

500. The football is knocked about because of the air in it. The man is knocked about because of the EGO in him.

ફુટબોલ જેમ હવાને કારણે આમ-તેમ અથડાય છે, તેમ મનુષ્ય પણ પોતામાં રહેલ અહંભાવના કારણે આમ-તેમ અથડાય છે.

નમસ્કાર લાવ

‘નમો’ લાવ અર્થાત્ નમસ્કાર લાવ, એ તમામ સદ્ગુણોમાં મુખ્ય સદ્ગુણ છે. ઉપરાન્ત તે તમામ સદ્ગુણોનું મૂલ પણ છે, તેથી ‘નમો’ પદ સંબંધી વિચારણા આગમ, યુક્તિ આદિ વિવિધ દષ્ટિબિન્દુઓથી અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે.

‘નમો’ એ નૈપાતિક પદ છે. તે એક પ્રકારનું અવ્યય છે. તે દ્રવ્ય અને લાવ-એમ બંને પ્રકારના નમસ્કારનું સૂચન કરે છે. દ્રવ્ય-નમસ્કાર એટલે હાથ જોડવા, મસ્તક નમાવવું, ઘૂંટણે પડવું વગેરે; અને લાવ-નમસ્કાર એટલે જેમને નમસ્કાર કરતા હોઈએ તેમના પ્રત્યે વિનય રાખવો, ભક્તિ રાખવી અને ઉત્કટ આદર રાખવો. ‘જેને હું નમસ્કાર કરું છું એ મોટા અને હું નાનો.’-એવી લાવના પ્રગટ કરવી, કારણ કે-એવી લાવના પ્રગટ્યા સિવાય લાવનમસ્કાર થાય નહિ. નમો!લાવ, નમસ્કારલાવ, નમ્રલાવ, નમ્રતા, વંદના-આ બધા એકાર્થ-એક જ અર્થને બતાવનારા શબ્દો છે.

‘નમો’ પદમાં નમસ્કારની લાવના છે અને તે ધર્મનું બીજ છે. એટલે નમસ્કારથી આપણા અંતઃકરણમાં ધર્મના બીજનું વાવેતર થાય છે. પરમપૂજ્ય આચાર્યભગવંત શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે શ્રી લલિતવિસ્તરા નામની ચૈત્ય-

વન્દન સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-‘ધર્મ’ પ્રતિ મૂલભૂતા વન્દના’ અર્થાત્-ધર્મ પ્રત્યે લઈ જનારી મૂલભૂત વસ્તુ વંદના છે- નમસ્કાર છે, કારણ કે-તેના વડે ઉત્પન્ન થતો ભાવોદ્ભાસ આત્મક્ષેત્રમાં ધર્મપ્રશંસા-ધર્મના બહુમાન રૂપી બીજને વાવે છે, ધર્મચિન્તાદિ રૂપ અંકુરાઓ પ્રગટાવે છે, ધર્મશ્રવણ અને ધર્મ આચાર રૂપ શાખા-પ્રશાખાઓનો વિસ્તાર કરે છે તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખોની પ્રાપ્તિ રૂપ ફૂલ અને ફળને આપે છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની શરૂઆત ‘નમો’ પદથી થાય છે, એ જ એની એક મહાન વિશેષતા છે. આ ‘નમો’ પદ ધર્મશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર અને તંત્રશાસ્ત્ર-એ ત્રણેયની દૃષ્ટિએ રહસ્યમય છે.

ધર્મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તે વિનયનું બીજ છે, કે જેનું પરંપર ફળ મોક્ષ છે. વાચકશેખર પૂ. શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે પ્રસારતિ પ્રકરણમાં ફરમાવ્યું છે કે-“વિનયનું ફળ ગુરુની સેવા છે, ગુરુસેવાનું ફળ શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે, શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું ફળ આશ્રવનો નિરોધ છે, આશ્રવ-નિરોધનું ફળ સંવરની પ્રાપ્તિ છે, સંવરની પ્રાપ્તિનું ફળ તપ છે, તપનું ફળ કર્મનિર્જરા છે, કર્મનિર્જરાનું ફળ ક્રિયાનિવૃત્તિ છે, ક્રિયાનિવૃત્તિનું ફળ યોગનો નિરોધ છે, યોગનિરોધનું ફળ ભવપરંપરાનો ક્ષય છે અને ભવપરંપરાના ક્ષયનું ફળ મોક્ષ છે. આ રીતે વિનય એ સર્વ કલ્યાણનું મૂળ કારણ છે.”

મંત્રશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ‘ નમો ’ એ શોધનખીજ છે, એટલે શરીર, મન અને આત્માની શુદ્ધિ કરવામાં તે અતિ ઉપયોગી છે.

તંત્રશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ‘ નમો ’ એ શાન્તિક અને પૌષ્ટિક કર્મને સિદ્ધ કરનારું પદ છે, તેથી ‘ નમો ’ પદથી પ્રયોજાયેલું સૂત્ર શાન્તિ અને પુષ્ટિને લાવનારું છે.

વળી નવકારની આદિમાં રહેલ આ ‘ નમો ’ પદમાં ઓમ્ પણ છૂપાયેલો છે. તે આ પ્રમાણે. ‘ નમો ’ પદમાં ન્+અ+મ્+ઓ-એ ચાર વર્ણો છે. હવે તે વર્ણોને જો ઉલટાવવામાં આવે, તો ઓ+મ્+અ+ન્ એવો ક્રમ થશે. તેમાંના પ્રથમ જો વર્ણોના સંયોજનથી ઓમ્ ની નિષ્પત્તિ થાય છે.

સંસ્કૃત મનઃ પદના ‘ મ ’ અને ‘ ન ’ અક્ષરોનો જો વિપર્યય કરવામાં આવે, તો નમઃ પદ થઈ જાય છે. એનો અર્થ એ છે કે-ન્યારે આપણું બહિર્મુખ મન અંતર્મુખ બનશે, એટલે કે-બાહ્ય સંસાર તરફ દોડતું મન આંતર સન્મુખ થશે, ત્યારે આ નમો પદ પ્રગટશે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં આ નમો પદનું છ વખત સ્મરણ કરાયું છે. આ નમો પદમાં ઘણા ગંભીર લાવો છૂપાયેલા છે. જેમ કે-‘ નમો ’ એટલે વિશુદ્ધ મનનો નિયોગ, મનનું શુદ્ધ પ્રણિધાન, વિષય-કષાયથી વિરમવું અને સાંસારિક લાવોમાં દોડતા મનને રોકવું.

વળી આ નમો પદ સન્માન, શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને આંતરિક બહુમાનસૂચક પણ છે. વિશેષ પરિચયમાં નમો એ

સમર્પણ-ભાવસૂચક છે અને એથી પણ વિશેષ પરિચયમાં નમો સર્વ સમર્પણ-ભાવસૂચક છે, તેથી પણ જો આગળ વધીને કહીએ, તો નમો બીનશરતી સર્વ સમર્પણભાવનું સૂચક છે.

નમો પદમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યેનો પ્રમોદભાવ રહેલો છે. જ્યાં પ્રમોદભાવ છે, ત્યાં અનુમોદનાના બીજ-માંથી સર્વ સમર્પણ-ભાવનું વૃક્ષ ઉગે છે. જેમ પ્રમોદ-ભાવ નમસ્કારનો પર્યાય છે, તેમ સમર્પણ-ભાવ પણ નમસ્કારનો પર્યાય છે.

જ્યારે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ પ્રત્યે બીનશરતી સર્વ સમર્પણ-ભાવ પ્રગટે છે, ત્યારે આપણામાં રહેલ પશુત્વ રૂપ દુર્ભાવો તરફનું અધોમુખી ચૈતન્ય સિદ્ધત્વ તરફ-ઉર્ધ્વીમુખ સદ્-ભાવો પ્રત્યે વહે છે. આપણા નીચે જતા ભાવપ્રવાહને ઉંચે આકર્ષવાનું જખ્ખર બળ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓમાં છે, પરંતુ આ બળમાં કાર્યકારી ‘નમો’ પદની આકર્ષણ શક્તિ મુખ્ય કારણ છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં અનુમોદના શ્રી પંચમેષ્ઠિઓની છે. આ અનુમોદનાનું મહત્ત્વ ઘણું છે. ત્રણેય કાળની સર્વત્રેષ્ઠ મહાવિભૂતિઓ પ્રત્યે અનુમોદના પ્રગટાવવાની ગ્રાવી ‘નમો’ પદમાં છે. ‘નમો’ પદથી આપણું શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓ સાથે જોડાણ થાય છે. અનુમોદનાનો સંબંધ બાહ્ય કરતાં આંતર મન સાથે વિશેષ છે, જેથી અનુમોદનાનું બળ ઘણું છે.

અનુમોદના નમસ્કારની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે, જ્યારે

‘ નમો ’ એટલે ચૈતન્યને નમવું અને પુદ્ગલને ન નમવું, પુદ્ગલથી પાછા ફરવું અને આત્મા તરફ જવું, બહિર્મુખ વૃત્તિને છોડવી અને અંતર્મુખ વૃત્તિને ધારણ કરવી, બાહ્ય તરફ વલણ ઉદાસીન રાખવું અને આંતર તરફ વલણ અનુમોદનાનું રાખવું, બાહ્ય જગતને અશરણ ભૂત માનવું અને આંતર જગતને શરણભૂત માનવું. ‘ નમો ’ એટલે ‘ નમમ ’—સંયોગસંબંધથી મળેલ વસ્તુ મારી નથી—એમ માનવું અને અસંયોગી આત્મા તથા તેના ગુણોમાં ‘ અહં ’—‘ મમ ’ બુદ્ધિ ધારણ કરવી, ‘ નમો ’ એટલે બહિર્મુખ પ્રાણનો નિરોધ અને અંતર્મુખ પ્રાણનું ધારણ અથવા બાહ્ય ભાવનો રોક, આંતર ભાવનો પૂરક અને આત્મભાવનું સ્થિરીકરણ. ‘ નમો ’ એટલે પર-રૂપથી નાસ્તિત્વ અને સ્વ-રૂપથી અસ્તિત્વ—એ ભાવની આરાધના અથવા બાહ્યથી શૂન્ય થવું અને આંતરથી પૂર્ણ થવું. ‘ નમો ’ પદનો સતત અભ્યાસ નિર્વિકલ્પ સમાધિને અપાવે છે.

ભવથી ભય પામેલાને ‘ નમો ’ એ પરમ શરણ છે. મોહવિષથી ડસાયેલાને ‘ નમો ’ એ પરમ મંત્ર છે. કર્મ-રોગથી બંધાયેલાને ‘ નમો ’ એ પરમ ચિકિત્સા રૂપ છે. ‘ નમો ’ એ મંત્ર છે, સંજીવની છે અને દુર્ગ પાણ છે.

શ્રી અરિહંત, ત્રિહ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ-એ પાંચેયને નમસ્કાર ‘ નમો ’ પદમાં આવી જાય છે. પાંચેયમાં રહેલો અને પાંચેયને કહેલો નમસ્કાર એ ત્રણ છે, શરણ છે અને આધાર છે.

‘નમો’ ભાવનો વિકાસ એટલે સહજ મલનો હાસ, તથાભવ્યત્વનો વિકાસ, વિષયરસથી વિમુખતા, પરમાત્મ-તત્ત્વની સન્મુખતા, અનુકૂલતાનો સંકલ્પ, પ્રતિકૂલતાનું વિસર્જન, અસહાયતાનું પ્રગટન, સંરક્ષણનો વિશ્વાસ, સર્વસ્વનું દાન, અંતરાત્માનું સમર્પણ, નમ્રતાનો ઝરો, વિવેકનો દીપક, શિવનગરીનો રાજમાર્ગ, કર્મતાળાની ચાવી અને માનસિક શાન્તિનો અગ્રદૂત.

‘નમો અરિહંતાણ’—એ પદથી પ્રભુના ચારેય અતિ-શયોની સ્તુતિ થાય છે. ક્રોધાદિ ભાવશત્રુઓનો પ્રભુ નાશ કરનારા હોવાથી અપાયાપગમાતિશય. પ્રભુ ‘અહંત’ પ્રભુ-વનપૂજ્ય હોવાથી પૂજાતિશય અને પૂજાતિશયમાં હેતુ, જ્ઞાન અને વચન હોવાથી પ્રભુનાં જ્ઞાનાતિશય અને વચનાતિશય પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે. આથી શ્રી અરિહંતના નમસ્કારમાં ચારેય અતિશયોની સ્તુતિ પણ આવી જાય છે. ‘નમો’ એ અણ્વાત્મક અર્થાત્ અત્યંત લઘુતાસ્વરૂપ ભાવ છે, તેથી તેમાં ધર્મસત્તાને સંપૂર્ણ સમર્પણ આવી જાય છે.

નવકારને ગણનારો દીન ન હોય. પ્રભુની ઓળખાણ થતાંની સાથે જ બંધી દીનતા ચાલી જાય છે. પ્રભુ એટલે અનંત સામર્થ્યવાન અને અનંત વીર્યવાન. આત્મા અનંત સામર્થ્યનો ભંડાર છે—એવી સમજણ નવકારથી પ્રાપ્ત થાય છે. નમસ્કાર જેને કરવામાં આવે છે, તે પરિમેષ્ટિઓ પણ નમસ્કાર વડે જ પરમ પદે પહોંચેલા છે. તેથી નવકારમાં પરમ સામર્થ્યવાન આત્મા અને સામર્થ્યને પ્રગટાવવાનું

સાધન-એ જાનને વસ્તુઓ રહેલી છે. સાધ્ય પરમાત્મા છે અને સાધન નમસ્કાર છે. નવકાર વડે ધર્મવૃક્ષનું મૂલ સીંચાય છે, ધર્મનગરનાં દ્વાર ખુલે છે અને ધર્મપ્રાસાદનો પાયો નાંખાય છે. ધર્મ જગતનો આધાર, ગુણરત્નોનું નિધાન અને ધર્મ રૂપી અમૃતરસનું મૂલ શ્રી નવકાર છે. શ્રી નવકારને ધારણ કરનારો ઉપશમરસને પામે છે, સંવેગરસને મેળવે છે, નિર્વેદભાવને પામે છે તથા અનુકંપા અને આસ્તિક્ય ગુણનો સ્વામી બને છે.

નમસ્કારભાવ એ મંગલ છે, જ્યારે અહંકારભાવ એ અમંગલ છે. નમસ્કારભાવ એ અહંકારભાવનો પ્રતિપક્ષી છે. અંધકારનો નાશ પ્રકાશ વડે થાય છે. નમસ્કારભાવ રૂપી પ્રકાશ અહંકારભાવ રૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે. નમસ્કારભાવ એ અહંકારભાવ રૂપી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. ધર્મનું મૂળ દયા છે અને પાપનું મૂલ અભિમાન છે. નમસ્કારભાવ વડે હિંસાદિ અને ક્રોધાદિ તથા રાગાદિ અને નિંદાદિ સર્વ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. એ રીતે નમસ્કાર વિનય રૂપ પણ છે, સ્વાધ્યાય રૂપ પણ છે, ધ્યાન રૂપ પણ છે અને કાર્યોત્સર્ગાદિ રૂપ પણ છે.

નમસ્કાર એ સર્વ પાપોનો નાશક છે, કેમ કે-તે દ્રવ્ય-ભાવ સંકોચ રૂપ છે. સઘળાં પાપોનું મૂળ દ્રવ્ય-ભાવ અસંકોચ છે. દ્રવ્ય-અસંકોચ વચન અને ક્રિયાનો અસંયમ છે. ભાવ-અસંકોચ મન અને બુદ્ધિનો સ્વચ્છંદ છે. વચન અને ક્રિયાના વ્યાપારોને વિષે મમત્વ અને અહંત્વ, તેમજ

મન તથા બુદ્ધિના વ્યાપારોને વિષે અસદ્ અભિનિવેશ, એ કર્મબંધના મુખ્ય હેતુઓ છે. નમસ્કાર એ દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય-ના સંકોચ રૂપ હોવાથી પાપનાશક છે તથા ધર્મપ્રશંસા, ધર્મબહુમાન અને ધર્મના આદર રૂપ હોવાથી સૌ મંગલોમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે.

‘નમો’ વડે અશુભ આશ્રવનો નિરોધ થાય છે એટલે તે અંશમાં સંવર થાય છે તથા તેના વડે શુભાશ્રવનું સેવન થતું હોવાથી શુભાનુબંધી પુણ્યનું ઉપાર્જન પણ થાય છે. વળી ‘નમો’ વડે ધર્મનો વિનય તથા ધર્મીનું બહુ-માન થતું હોવાથી કર્મની નિર્જરા પણ થાય છે. વિનય અને બહુમાન એ અભ્યંતર તપના જ પ્રકારો છે. આ રીતે ‘નમો’થી શુભાશ્રવ, સંવર અને નિર્જરાના-એ ત્રણેય સધાય છે, તેથી શાસ્ત્રોમાં ‘નમો’ને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોના નીચોડ રૂપ કહેલ છે. ધર્મશાસ્ત્ર કર્મનું બળ જખરજસ્ત વર્ણવે છે. તે કર્મનું બળ પણ ‘નમો’ પાસે અપંગ બની નય છે, કેમ કે-તેમાં કર્મક્ષયનું પ્રબળ કારણ શુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ ગુપ્તપણે રહેલું છે.

મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને અંતર્મુખ બનાવવાનું અને એ વૃત્તિઓને બુદ્ધિમાં લય કરવાનું પરમ સાધન ‘નમો’ પદ છે. ‘નમો’ પદ જેને પરિણામ પામે, તેને બધી વિદ્યાઓ, બધી લક્ષ્મીઓ અને બધા સદ્ગુણો શોધતા આવે. જીવન જીવવાની કળા ‘નમો’ પદના આરાધનથી સાંપડે છે. સત્પુરુષોની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું અને સદ્ વસ્તુઓને

નીકટ લાવવાનું પરમ સાધન પણ ‘નમો’ પદની આરાધનામાં રહેલું છે. ‘નમો’ પદથી તત્ત્વાર્થદર્શન અને તત્ત્વાર્થસંજોધ પ્રાપ્ત થવા સાથે તત્ત્વાર્થરમણતા પણ સિદ્ધ થાય છે. ‘નમો’ પદની આરાધના વડે અપૂર્વ સહનશીલતા, વિશુદ્ધ સંયમ અને બાહ્ય-અંતર ઈચ્છાનિરોધ રૂપ પરમ તપની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ બને છે અને એ બધાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ રૂપ છે.

‘નમો’ એટલે દ્રવ્ય-ભાવ સંકોચ. વ્યવહારમાં તેને ‘કરજોડ’-‘માનમોડ’ શબ્દોથી પણ કહેવામાં આવે છે. ‘કરજોડ’ એ દ્રવ્યસંકોચ રૂપ છે અને ‘માનમોડ’ એ ભાવસંકોચ રૂપ છે. દ્રવ્યથી કાયાને અને વચનને સંકોચવા, નમ્ર બનાવવા અને વિનયને પ્રગટ કરે તેવી રીતે પ્રવર્તાવવા. ભાવથી મનને નમાવવું, સંકોચવું અને પરમાત્મભાવમાં વિલીન કરવું.

મનરહિત થવાની ક્રિયા નમન છે. (ન + મન = નમન) મન છે ત્યાં સુધી મોહ છે. મોહરહિત થવું એટલે સંયોગસંજોધથી મળેલા પદાર્થોમાં ‘અહં’ અને ‘મમ’ બુદ્ધિનો પરિત્યાગ કરવો. નમનક્રિયાથી તે સધાય છે, કેમ કે-તેમાં આત્માથી ભિન્ન વસ્તુ તરફ ત્યાગભાવ કેળવી આત્મવસ્તુ તરફ ઢળવાનું છે. આત્મવસ્તુ તરફ સંપૂર્ણપણે અને કાયમ માટે ઢળેલા સિદ્ધ ભગવંતો છે. તેઓને નમસ્કાર કરવો, એ જ સર્વ સાધકોનું પરમ ધ્યેય છે, તેથી નમસ્કાર પદનો અર્થ મનરહિત બનવાની સરળ યાત્રી રૂપ બની જાય છે.

‘નમો’ પદનું સ્મરણ મરણને જીતનારું છે, પરંતુ :
 એ ‘નમો’ પદ કેને ? પાંચ પરમેષ્ઠિઓને. પરમેષ્ઠિઓ-
 પરમ પદે બીરાજમાન છે. ‘નમો’ પદના સ્મરણથી પરમેષ્ઠિ-
 પદને તેઓ પામ્યા છે, તે ‘નમો’ પદનું સ્મરણ મરણને
 જીતનારું છે. જે નમસ્કારભાવની આરાધનાથી સાધુઓ સાધુ
 બને છે, ઉપાધ્યાયો ઉપાધ્યાય બને છે, આચાર્યો આચાર્ય
 બને છે, અરિહંતો અરિહંત બને છે અને સિદ્ધો સિદ્ધ
 બને છે, તે નમસ્કારભાવ કેવો હશે ?—એનો વિચાર કરતાં
 કરતાં જ મિથ્યાત્વની, રાગ-દ્વેષની, ક્રોધ, માન, માયા અને
 લોભની, તેમજ નવ નોકષાયની ગ્રન્થીઓ છેદાઈ-ભેદાઈ જાય.
 છે અને આત્મા શુદ્ધ નિર્મલ સ્વરૂપવાળો બની જાય છે.

નમો-અમો-દમો-શમો-ગમો-રમો, એ છએ શબ્દો
 પરસ્પર સંબંધવાળા છે. જેમ કે-નમ્યો તે જ કહેવાય, કે
 જે દમ્યો હોય. અમ્યો હોય, એટલે બીજાના અપરાધોને
 સહન કરતાં અને પોતાના અપરાધોની માફી માંગતાં શીખ્યો
 હોય. અમ્યો તે કહેવાય, કે જે પોતાના મન અને ઇન્દ્રિ-
 યોને ખમતો હોય. દમવું એટલે એવી રીતે જીવવું કે છકાય
 જીવમાંથી કોઈને પણ ફરીથી પીડાકારક ન થવાય. શમ્યો
 તે કહેવાય, કે જે ઇન્દ્રિયો અને મનને અસંયમ તરફ
 પ્રેરનાર ઇચ્છાઓથી રહિત થયો હોય. શમ્યો હોય એટલે
 શાન્ત થયો હોય અને ઇચ્છારહિત બન્યો હોય. ઇચ્છારહિત
 બન્યો તે કહેવાય, કે જેને આત્મા ગમ્યો હોય, એક-
 આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે જ રૂચિવાળો બન્યો હોય અને સુખનો પુંજ
 એક આત્મા જ છે-એવા તત્ત્વનિર્ણય ઉપર આવ્યો હોય.

નમો પદાર્થનું છેલ્લું રૂપ આત્મરમણતા છે. આત્મ-રમણતા આત્મતત્ત્વની તીવ્ર રૂચિ માગે છે. જ્યાં સુધી આત્મ-તત્ત્વની તીવ્ર રૂચિ ન જાગે ત્યાં સુધી અનાત્મ-જડ પદાર્થોની ઈચ્છા ટળતી નથી, જ્યાં સુધી એ ઈચ્છા ન ટળે ત્યાં સુધી મન તથા ઈન્દ્રિયોત્તું દમન થતું નથી અને જ્યાં સુધી એ ન થાય ત્યાં સુધી અપરાધ ક્યાં સિવાય રહેવાતું નથી તથા જે અપરાધ કરે છે તેની પાસે 'નમો' પદાર્થ સંપૂર્ણ-પણે આવ્યો નથી.

નમ્ર વૃત્તિ એટલે પીગળેલી વૃત્તિ અથવા કુણી બનેલી વૃત્તિ. પીગળેલા સોનાનો ઘાટ ઘડી શકાય છે. કુણી અને ચીકણી બનેલી માટીના વાસણ ઘડી શકાય છે. નમ્રતામાં કુણાશ છે, આર્દ્રતા છે અને દ્રવીભૂતતા છે. કુણાશ અને દ્રવીભૂતતા એ નમ્ર પરિણામ છે. અગ્નિના તાપથી સોતું પીગળે છે. પગની લાતો સહન કરવાથી જેમ માટી કુણી બને છે, તેમ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપી આગનો તાપ સુવર્ણ સમાન આત્મદ્રવ્યને પીગળાવે છે. આથી વિનય પહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે અને પશ્ચાત્તાપ કહ્યો છે. પશ્ચાત્તાપ કુણાશને લાવે છે, જ્યારે પ્રાયશ્ચિત્ત આત્મદ્રવ્ય શુદ્ધ કરે છે.

નમ્ર આત્મા સહિષ્ણુ બની શકે છે. સહિષ્ણુતા માટે નમ્રતાની જરૂર છે અને નમ્રતા મટે પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત-પશ્ચાત્તાપની જરૂર છે. પશ્ચાત્તાપ માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. જ્ઞાનનો વિષય જ્યારે સર્વ જીવોમાં રહેલું સમત્વ બને, ત્યારે ભૂલોનો પશ્ચાત્તાપ જાગે છે. પશ્ચાત્તાપની સાથે જ

વિનય-ગુણ અને સહિષ્ણુતા-ગુણ તથા સંયમ-ગુણ અને ઈચ્છાનિરોધ-ગુણ પ્રગટ થાય છે. આથી સર્વ આત્મા મારા આત્માની સમાન છે, એ જ્ઞાન ધર્મ માત્રનું મૂળ છે. એના પાયા ઉપર મારો આત્મા પરમાત્મા સમાન છે, એ જ્ઞાન લાભ કરનાર થાય છે.

‘નમો’ની આરાધના વિના મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે. ‘નમો’માં પ્રથમ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વથી મોક્ષ છે, પછી અવિરતિ અને પ્રમાદથી મોક્ષ છે અને છેવટે ક્ષાય અને યોગથી મોક્ષ થાય છે. ‘નમો’ આવતાંની સાથે જ માન અને ક્રોધ જવા લાગે છે. ‘નમો’ એ દુશુણ્ણોનો પ્રતિપક્ષી છે અને સદ્ગુણોને ખેંચી લાવનારો છે. પોતે અપરાધી છે, એવા પોતાના અપરાધીપણાના ખ્યાલથી નમ્ર વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘નમો’માં એક બાબત પાપકર્મનો ભય અને બીજી બાબત ધર્મતત્ત્વનો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે.

નવકાર એ ચૌદ પૂર્વનો સાર છે અને સમભાવ એ નવકારનું મૂલ છે. સમસ્ત દ્વાદશાંગી અને તેના સાર રૂપ નવકાર એ સમભાવ રૂપી સામાયિકને વર્ણવવા માટે છે. સમભાવ એ બીજ છે તેને પ્રકાશવા માટે અને તેનું શબ્દો દ્વારા નિરૂપણ કરવા માટે દ્વાદશાંગી અથવા તેના સાર રૂપ નવકાર છે. બીજા શબ્દોમાં ચૌદ પૂર્વનો સાર નવકાર છે અને નવકારનો સાર સમભાવ છે. જોણે સમભાવને પ્રાપ્ત કર્યો, તેણે સમસ્ત દ્વાદશાંગીના સારને પ્રાપ્ત કર્યો છે. સમભાવ એ શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય

રૂપ છે અથવા મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય સ્વરૂપ પણ છે.

નમસ્કારનો ભાવ એ જીવંત મુક્તિ છે. નમ્રતાની સિદ્ધિ એ જ આપણા માટે વર્તમાન સિદ્ધિ છે. સર્વ તીર્થંકર ભગવંતો અને ગણધર ભગવંતો એ જ ભાવની આરાધના કરીને સિદ્ધિ અને મુક્તિ પામ્યા છે. નમસ્કારભાવની આરાધના એ પરમ મંગલ છે, લોકમાં તે સર્વથી ઉત્તમ છે અને સર્વને તે પરમ શરણભૂત છે. ‘નમો અરિહંતાણું’ એ પ્રથમ પદમાં દુષ્કૃત ગર્હા, સુકૃતાનુમોદના અને ચતુઃશરણુગમન રહેલાં છે. દુષ્કૃત ગર્હા એ પરમ મંગલ છે, સુકૃતાનુમોદના એ પરમ લોકોત્તમ છે અને ચતુઃશરણુગમન એ સર્વ ભયનિવારક છે. અથવા ‘નમો’ પદ મંગલ વાચક છે, ‘અરિહંત’ પદ લોકોત્તમ વાચક છે અને ‘તાણું’ પદ શરણુગમન વાચક છે. ચાર વસ્તુ મંગલ છે, લોકમાં તે ઉત્તમ છે અને એકાન્ત તે શરણ્ય છે. એ ચારથી અવશ્ય શરણુ મળે છે અને એને છોડીને બીજી કોઈ વસ્તુ શરણુભૂત બની શકતી નથી. એ રીતે મુક્તિમાર્ગની આરાધનાનો સાર ‘નમો’ પદમાં રહેલો છે.

નમ્ર વૃત્તિ વિના ઉચ્ચ ગોત્રનો ખંધ કહ્યો નથી. તીર્થંકરગોત્ર સર્વથી ઉચ્ચ છે. તેનું ઉપાર્જન ઉત્કટ નમસ્કાર-ભાવને માંગે છે. ત્રિભુવન-હિતચિંતાનો ભાવ ત્રિભુવનપૂજ્ય બનાવે છે. જ્યાં સુધી ત્રણ ભુવનમાં એક પણ જીવ પ્રત્યે મૈત્રી, પ્રમોદ કે કૃષ્ણાભાવ ઉપજવો બાકી રહે, ત્યાં સુધી

ત્રિભુવનપૂજ્યત્વ પ્રગટતું નથી. જીવત્વ સામાન્યને ઉદ્દેશીને મૈત્રી છે, નિશ્ચયથી સિદ્ધત્વ અને સ્વરૂપથી શુદ્ધત્વને ઉદ્દેશીને પ્રમોદભાવ છે તથા કર્મબદ્ધત્વ અને દુઃખાનુભૂતિત્વને ઉદ્દેશીને કષ્ટભાવ છે. તે ભાવો સર્વજીવવિષયક છે, માટે જ પરમ મંગલ, પરમ લોકોત્તમ અને પરમ શરણ્ય છે.

પોતાના નાના દોષોને મોટા અને ખીન્નના નાના ગુણોને મોટા તરીકે જોવા અને એથી વિરૂદ્ધ પોતાના મોટા ગુણોને નાના અને ખીન્નના મોટા દોષોને નાના જોવા, એ સાચો નમસ્કારભાવ છે. આવો નમસ્કારભાવ એ નિકટભવી જીવની નિશાની છે. ખીન્નના ગુણ આધિક અને મોટા દેખાય તે નમસ્કારભાવનો વિસ્તાર છે અને પોતાના દોષ અધિક અને મોટા દેખાય તે નમસ્કારભાવનું ઊંડાણ છે. એથી નમસ્કારભાવ વડે જીવાદિ તત્ત્વોના જ્ઞાનની સૂક્ષ્મ પ્રતીતિ અને અનુભૂતિ વધતી જાય છે.

સઘળી આરાધનાનું મૂળ નમ્ર વૃત્તિ છે. પ્રભુએ સપ્રતિક્રમણ ધર્મ દ્રશ્યો છે, તેની પાછળ પણ એ જ રહસ્ય છે. જીવો પ્રત્યે આક્રમણ તે અધર્મ છે. આક્રમણ જો અનુચોગે પણ થકું હોય તો તેનાથી પાછા દ્રશ્ય અર્થાત્ પ્રતિક્રમણ કરવું તે ધર્મ છે. ધર્મના સાધકે આક્રમક નહિ પણ પ્રતિક્રમક બનવાનું છે. સ્વ એટલે આત્મા, તેનું સંરક્ષણ તો જ થાય કે-સદા નમ્ર વૃત્તિ ટકી રહે. જો ધર્મનો વિરાટ મહિમા જેઓના ખ્યાલમાં સહજ પણ આવે, તો તેઓ

નમ્ર ઇન્યા વિના રહી શકે જ નહિ. ધર્મનો પ્રતિપક્ષ અધર્મ છે. અધર્મના માર્ગે ચાલવામાં રહેલી આપત્તિ અને ધર્મ-માર્ગે ચાલવામાં રહેલી સંપત્તિ, તેનું જ્ઞાન અને સંવેદન જોડાને થાય છે, તેઓ હંમેશાં નમ્ર રહે છે. મણકામાં રહેલા દોરાની જેમ ધર્મના પ્રત્યેક અનુયાયી, જેવાં કે-અહિંસા, સંયમ, તપ વગેરેમાં જો નમ્રતા રૂપી દોરો પરી-વાયેલો રહે, તો જ તે માલાસ્વરૂપ ઇની શકે અને કંઠ ઉપર ધારણ કરવાને લાયક થાય. જો નમ્રતા રૂપી દોરો ખસી ગયો કે તૂટી ગયો તો છૂટા પડેલા બધા મણકા પહેરવા માટે અયોગ્ય બને. નમ્રતામાં ક્ષમા છે, ઔદાર્ય છે, દાક્ષિણ્ય છે અને સૌજન્ય છે. વળી તેમાં શમ, દમ, તિતિક્ષા અને સંતોષ પણ છે. ગુણ માત્રની જનની નમ્ર વૃત્તિ છે. એ નમ્ર વૃત્તિ વડે જ ગણધર ભગવંતો ગણધર બને છે અને ત્રિભુવનપતિ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો જિનેશ્વર બને છે. સર્વ પ્રકારની શુભ પ્રકૃતિઓનો એકી સાથે સંગમ કરાવનાર વૃત્તિનું નામ નમ્ર વૃત્તિ છે. જેમ નીચે રહેલાને ઉંચે જવા માટે નમવું પડે છે, તેમ આધ્યાત્મિક સાધનામાં પણ ઘણી નીચી સપાટીએ રહેલા જીવોને ઉંચે ચઢવા માટે નમ્ર વૃત્તિ જ સહાયક છે. નમવું એટલે માન છોડીને ધીબને માન આપવું. નમવું એટલે કર્મબદ્ધ પોતાની જાતને તૃણ તુલ્ય ગણવી અને સર્વ પ્રકારના પરીપહ-ઉપસર્ગને યોગ્ય માનવી. નમવું એટલે સકલ વિશ્વના જીવોમાં પ્રચન્નપણે રહેલ પ્રભુત્વ જોવું અને પોતામાં પ્રગટપણે રહેલું શુદ્ધત્વ નિહાળવું. આનું નામ તાત્ત્વિક નમ્ર વૃત્તિ છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના પ્રથમ પાંચ પદ ચતુઃશરણ-
ગમન અર્થમાં, ચૂલિકાના પહેલાં જે પદ દુષ્કૃત ગર્હા અર્થમાં
અને છેલ્લાં જે પદ સુકૃતાનુમોદના અર્થમાં પણ લઈ
શકાય છે. એ રીતે અર્થની ભાવનાપૂર્વક જે નમસ્કારનું સ્મ-
રણ તથા રટણ સતત થતું રહે, તો જીવને ભાવધર્મની સિદ્ધિ
થાય છે અને ભાવધર્મની સિદ્ધિના આરેય અંગોનો નમ-
સ્કારથી વિકાસ થાય છે. તે અંગોનાં નામો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) રત્નત્રયધરને વિષે અદ્વિતીય ભક્તિ, (૨) તેઓની
સેવા, (૩) સર્વને માટે એક શુભની જ ચિન્તવના, તથા
(૪) ચાર ગતિ રૂપ અથવા ચાર કથાય રૂપ સંસારની સદા
જીગૃહ્સા. ભાવધર્મના આ ચાર અંગો શ્રી નમસ્કાર મહા-
મંત્ર વડે વિકસે છે, જેથી ધર્મના અર્થી જીવ માત્ર માટે
તેનું આલંબન અનિવાર્ય છે.

જીવ માત્ર પ્રત્યે નમ્ર બનવા માટે જામણા છે. એ
નમ્રતામાં પ્રભુતા જૂપાયેલી છે. પ્રભુ પ્રભુ થાય છે, તે આ
નમ્રતાના પ્રતાપે થાય છે. તેથી પ્રભુના ભક્તે પણ સર્વ
જીવો પ્રત્યે નમ્ર બનવું જોઈએ, પોતાના અપરાધની ક્ષમા
માંગવી જોઈએ અને સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીની ભાવના
રાખવી જોઈએ. સર્વને રત્નત્રયી રૂપ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ
થાઓ અને સર્વ જીવ પોતાનું આત્મહિત સાધો, એ જાતિ-
ની મૈત્રીભાવના સહિત અપરાધને ખમાવવાની ક્રિયા એ પૂર્ણ
બનવાનો રાજમાર્ગ છે.

નમસ્કારની ક્રિયા એ જ કૃતકૃત્યતા અપાવે છે. કર્તા

તથા—“ અહં પ્રભો ! નિર્ગુણ ચક્રવર્તી, કરો દુરાત્મા હતકઃ સપાપ્મા । ” અને પતિતથી પણ પતિત, અધમ, પરનિન્દક, પાપી, નિમકહરામી, વિષયી, ઉદરભરી અને લપટ તથા—

હું અવગુણનો આરડાજી, ગુણ તો નહિ લવણેશ,
કાજળથી પણ શાચળાજી, મારા મનના પરિણામ;
તું તો કરુણારસ લયોજી, તું સહુનો હિતકાર રે.
જિનજી, મુજ પાપીને તાર.

—એવી રીતે પોતાની જાતને અતિ અધમ અને શ્રી અરિહંતને અતિ ઉત્તમ સમજવી અતિ આવશ્યક છે. પોતાની અધમતા અને શ્રી અરિહંતની ઉત્તમતા, એ બંનેની સાચી સમજણના બળે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર શીઘ્રપણે સિદ્ધ કરી શકાય છે.

સ્વ-અભિન્ન પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એ લક્ષ્ય છે અને સ્વ-ભિન્ન પરમાત્મસ્વરૂપ એ આલંબન છે. ‘તમો અરિહંતાણં’ એ પદમાં શ્રી અરિહંતો આલંબન રૂપ છે. તેઓને નમસ્કાર કરવા દ્વારા બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, અંતરાત્મભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સ્વ-અભિન્ન પરમાત્મભાવનું લક્ષ્ય વિંધાય છે. બહિરાત્મભાવ રૂપી ધનુષ્ય ઉપર અંતરાત્મભાવ રૂપી બાણ ચઢાવી પરમાત્મભાવ રૂપી લક્ષ્યને વિંધવાની ક્રિયા, એ અરિહંતોના નમસ્કારનું ધ્યેય છે. શ્રી અરિહંતોને નમસ્કાર તથા શ્રી અરિહંતોનો નમસ્કાર એ બંનેનો અર્થ છે. શ્રી અરિહંતોને નમસ્કાર કરતી

વળતે દ્રવ્ય-ભાવનો સંકેત ધ્યાતામાં થાય છે. શ્રી અરિહંતોનો નમસ્કાર એ અર્થ વળતે દ્રવ્ય-ભાવ સંકેત ધ્યેયનો ગ્રહણ કરવાનો છે. શ્રી અરિહંતો રૂપી ધ્યેય જે પ્રકારનો દ્રવ્ય-ભાવ સંકેત કરીને ધ્યેયસ્વરૂપ બન્યા છે, તે સંકેતનું સ્મરણ કરી ધ્યાતા તે સ્વરૂપ બને અને નમસ્કાર કરે, એ અર્થ પણ ઈષ્ટ છે. કહ્યું છે કે-‘દેવો મૂત્વા દેવં વજેત્ ।’ દેવ સમાન બનીને દેવની પૂજા કરો.

ધર્મ જીવનમાં જીવાય ત્યારનો આનંદ તો બુદ્ધો છે, પરંતુ ધર્મ જીવનમાં સમન્તય તેનો આનંદ પણ અપૂર્વ અને અવર્ણનીય છે. ધર્મ સમન્તયો છે, તેની કસોટી ‘નમો’ પદથી થાય છે. ધર્મ જીવાયો છે, તેની પરીક્ષા સામાયિક પદથી થાય છે. ‘નમો’ એ ધર્મની પ્રશંસા રૂપ છે. સામાયિક એ સાક્ષાત્ ધર્મસ્વરૂપ છે.

શ્રી નવકાર મહિમા

શ્રી નવકાર મહામંત્ર એ સારની પોટલી છે, રતની પેટી છે અને સર્વ ઈષ્ટનો સમાગમ છે.

ગાઈડિક મંત્ર જેમ સર્પના વિષનો નાશ કરે છે, તેમ શ્રી નમસ્કારમંત્ર સમસ્ત પાપ રૂપી વિષનો નાશ કરે છે.

પરલોકના માર્ગે પ્રયાણ કરતા જીવ રૂપી મુસાફરને આ લોક રૂપી ઘરમાંથી નીકળતી વેળાએ શ્રી નવકારમંત્ર એ પરમ ભાથાતુલ્ય છે.

શ્રી નવકારના પ્રભાવથી ચોરો રક્ષક બને છે, ગ્રહો અનુગ્રહ કરે છે અને અપશુકનો શુભ શુકન રૂપ બની જાય છે.

ત્રણ ભુવનમાં રહેલા વિવેકી સુરો, અસુરો, વિદ્યાધરો તથા મનુષ્યો સુતાં, જાગતાં, ખેસતાં, ઉઠતાં કે હરતાં-ફરતાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને યાદ કરે છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ ગુણાનુરાગનું પ્રતીક છે. એનાથી જો ગુણાનુરાગ ન હોય તો જાગે છે અને જો તે હોય તો વૃદ્ધિ પામે છે, કે જે મોક્ષનું અવંધ્ય બીજ છે.

અંતરાત્મભાવને લાવનાર, તેને ટકાવનાર, તેને વધારનાર અને ઈવટે પરમાત્મભાવ સુધી તેને પહોંચાડનાર

શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર છે. તેથી માર્ગાનુસારિતાની ભૂમિકાથી માંડી સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવરતિ, સર્વવિરતિધર આદિ તમામ જીવોની આરાધનામાં શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ પરમ અંગ છે.

જે અંધકાર દીવાથી, સૂર્યથી, ચંદ્રથી કે ખીલત કોઈ પણ તેજથી નાશ નથી પામતો, તે અંધકાર પણ નમસ્કારના તેજ વડે અત્યંત નાશ પામે છે.

હૈ મિત્ર ! જે તારૂં મન નમસ્કારનું ધ્યાન કરવામાં લયલીન નથી થતું, તો ચિરકાલ સુધી આચરણ કરેલા તપ, શ્રત અને ચારિત્રની ક્રિયાઓનું શું ફળ છે ? અર્થાત્ નમસ્કારના ધ્યાન વિના એ બધુંય નિષ્ફળ છે.

આ નવકાર જે જન્મ વખતે ગણવામાં આવે, તો જન્મ બાદ બહુ ઋદ્ધિને આપનારો થાય છે અને જે તે મૃત્યુ વખતે ગણવામાં આવે, તો મરણ બાદ સુગતિને આપનારો થાય છે. વળી જે તે આપત્તિ વખતે ગણવામાં આવે, તો સેંકડો આપત્તિઓનું ઉલ્લાંઘન થાય છે અને જે તે ઋદ્ધિ વખતે ગણવામાં આવે, તો તે ઋદ્ધિ વિસ્તારને પામે છે.

આ જન્મમાં જે આત્મા વિધિથી, લાવથી અને ચિત્તની એકાગ્રતાથી જે શ્રી નવકાર મહામંત્રની આરાધના કરે, તો તે આત્મા લવાન્તરમાં ઉચ્ચતમ ભતિ, કુલ, રૂપ, આરોગ્ય અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે છે.

પંચ નમસ્કાર રૂપી સારથિ દ્વારા હંકાયેલા જ્ઞાન રૂપી ઘોડાવાળા અને સંયમ રૂપી રથમાં ઝેઝી મનુષ્ય શીઘ્ર નિવૃત્તિપુરીમાં પહોંચી જાય છે.

શ્રદ્ધા રૂપી દીવેલ અને બહુમાન રૂપી વાટથી યુક્ત ભાગ્યશાળી પુરુષોના મનમંદિરમાં પ્રકાશતો શ્રી નવકાર રૂપી શ્રેષ્ઠ દીપક મિથ્યાત્વ રૂપી અંધકારને હરી લે છે.

પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી જેને શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને નરક ગતિનું અને તિર્યંચ ગતિનું ભ્રમણ હંમેશને માટે અટકી જાય છે અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષના દ્વાર ઉઘડી જાય છે.

સર્વ શુભ પ્રયત્નોની સિદ્ધિ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રની અર્થભાવનામાં છે. મહામંત્રના અર્થની ભાવના સર્વ સિદ્ધિઓનું બીજ છે અને સર્વ અનુષ્ઠાનોનો પ્રાણ છે.

જપ દ્વારા પરમેષ્ઠિ નમસ્કારને હૃદયમાં વસાવ્યા પછી કેઈ અશુભ ભાવ ત્યાં રહી શકતો નથી.

આપણો સર્વતોમુખી વિકાસ સાધવાનું, આપણને સુખી બનાવવાનું, આપણી આપત્તિઓને દૂર કરવાનું અને સર્વ મનોરથોને સફળ બનાવવાનું અપૂર્વ સામર્થ્ય શ્રી નમસ્કારમાં છે.

શ્રી નવકારના પ્રત્યેક અક્ષરમાંથી નીકળતા પ્રકાશને આત્મવ્યાપી બનાવો, કે જેથી અજ્ઞાન અંધકાર આત્મામાંથી પોતાની મેંજે જ પલાયન થઈ જશે.

અનેક દુઃખોથી પરાજીત સંસારી જીવો માટે શ્રી નવકાર સર્વ મંત્રોમાં પ્રધાન મંત્ર છે. તેનું સર્વ ધ્યાનમાં શ્રેષ્ઠ ધ્યાન છે અને તે સર્વ તત્ત્વોમાં પરમ પવિત્ર તત્ત્વ છે.

શ્રી નવકાર રૂપ જે ખડક ઉપર હું ઉભો છું, તે ખડક ઉપર ભવસમુદ્રના તોફાની મોનાઓ ભલે ગમે તેટલાં આવી પડે ! તે માફ કરશું જ અનિષ્ટ કરી શકે તેમ નથી. ઉલટું તે ખીચારા મોનાઓ ખડક સાથે અથડાઈ ને છિન્ન-ભિન્ન થઈ જશે.

જો જ્ઞાની બનવું હોય, તો તમે નવકારના શરણે જાઓ. અને તેમાં લયલીન બનો. ચૌદ પૂર્વના સારભૂત નવકારમાં જે પ્રયત્ન કરે છે, તે જ ચૌદ પૂર્વના રહસ્યોને સમજવાને લાયક બને છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને સમજવા માટે કેવળ તર્ક, યુક્તિ કે બુદ્ધિ એ સંપૂર્ણ સાધન નથી. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનું વાસ્તવિક જ્ઞાન તથા એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ તો કેવળ સાધના દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સાધના નિત્ય નિરંતર શુદ્ધ અને લગત ચિત્તથી સર્વસમર્પણની બુદ્ધિપૂર્વકના જપ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

કલ્પવૃક્ષથી અધિક મહિમાવાળા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રના પ્રત્યેક અક્ષરમાં એક હજાર અને આઠ વિદ્યાઓ વિદ્યમાન છે.

કર્મસત્તા સારાય જગત ઉપર શાસન કરે છે, પરંતુ

તે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિથી હરે છે. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિની સાથે સંબંધ બેડવાથી કર્મબંધન ઢીલાં પડે છે.

જગતમાં એવી કોઈ પણ ઉત્તમ યા શ્રેષ્ઠ વસ્તુ નથી, કે જે ભક્તિપૂર્વકના નવકારના જાપથી જીવો પ્રાપ્ત ન કરી શકે.

ભાવ નમસ્કાર પરમ તત્ત્વ છે, પરમ સારભૂત છે, અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે અને શાશ્વત કામધેનુ છે. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ પ્રત્યે વિનય-બહુમાનપૂર્વક સર્વ સમર્પણનો ભાવ એ ભાવ નમસ્કાર છે.

જેમ જેમ નવકારના વર્ણનો રસ મનમાં પરિણામ પામે છે, તેમ તેમ અનુક્રમે જળથી ભરેલા કાચા ઘડાની જેમ જીવની કર્મગ્રન્થીઓ ઓગળી જાય છે.

જે મહા ભાગ્યશાળી આત્માની મન રૂપી શુદ્ધિમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર રૂપ કેસરી સિંહ બીરાજમાન છે, તેઓના મનમાં પાપકર્મ રૂપી હાથીઓનો સમૂહ ટકી શકતો નથી.

શ્રી નવકાર મહામંત્રનો જાપ કરવાવાળો સંસારમાં કોઈ દિવસ દુઃખી થતો નથી અને નિશ્ચયથી મોક્ષપ્રાસાદના શાશ્વત સુખોનો તે અધિકારી બને છે.

સાધક શ્રદ્ધા, ભક્તિ, બહુમાન અને એકાગ્રતાની સમજપૂર્વક જે સર્વ સમર્પણભાવથી શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનું શરણ ગ્રહણ કરે છે, તો તેની બુદ્ધિ, મન, વાણી, દેહ આદિ સર્વ પવિત્ર બની જાય છે.

શ્રી નવકારમંત્રની પ્રાપ્તિ સિવાય, લબ્ય જીવોના અનેક જન્માન્તરસંચિત શારીરિક, તેમ જ માનસિક રોગ—શોકાદિ દુઃખ તથા તેના કારણભૂત કર્મોના નાશ થવો અસંભવ છે.

શ્રી નવકાર ઉભય લોકના સુખનું મૂળ છે—એવું જાણીને તમે આ મહામંત્રનું સદા સ્મરણ કરો, કારણ કે—શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિને કરેલો નમસ્કાર જીવને હલ્તરો ભવથી છોડાવે છે અને દુર્લભપ્રોધિ બીજની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતો એટલે વિશ્વકલ્યાણની ભાવનાનો ભંડાર. તેઓને ભાવપૂર્વક નમવાથી એ ભાવના નમસ્કાર કરનારમાં પ્રગટે છે. પછી જગતમાં તેનો કેઈ શત્રુ રહેતો નથી.

ધ્યાન સર્વ તપમાં શ્રેષ્ઠ તપ છે. જ્યારે તેનો વિષય શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ બને છે, ત્યારે ધ્યાનગત થયેલો શ્રી નવકાર મદોન્મત્ત હાથીની જેમ સર્વ કર્મ રૂપી વૃક્ષોનું ઉન્મૂલન કરી નાખે છે.

સમગ્ર વિશ્વમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ઉપકારી છે. એમાં પણ શ્રી અરિહંતદેવ પરમ ઉપકારી છે, કારણ કે—પરમો-પકારી શ્રી અરિહંતદેવ જગતના જીવોને માટે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરીને ધર્મમાર્ગનો પ્રોધ કરે છે. તેઓ સમગ્ર વિશ્વમાં સર્વ કાળમાં સર્વ જીવોના હિતચિંતક હોવાથી સર્વને માટે પરમપૂજ્ય છે.

આત્મહિત સાધનારાઓના જીવનમાં શ્રી અરિહંતદેવ કેન્દ્રસ્થાને છે. સઘળાં કર્મોથી મુક્ત થવાનું જે મહાન ધ્યેય સિદ્ધ કરવું હોય, તો તે માટે અતિ પુષ્ટ આલંબન જોઈએ : અને એવું આલંબન માત્ર શ્રી અરિહંતદેવ છે.

જો જીવન સાર્થક બનાવવું હોય અને જો માનવ જન્મનો સમય અને માનવ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરવો હોય, તો મોક્ષમાર્ગ રૂપી ધર્મના દાતા શ્રી અરિહંતદેવને જીવનના કેન્દ્રસ્થાને રાખો.

શ્રી અરિહંતદેવોમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા એ છે કે-તેઓએ દર્શાવેલા માર્ગ ઉપર ચાલવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. એ જ પ્રમાણે તેઓ નામસ્મરણ, દર્શન અને ધ્યાન કરવા દ્વારા કર્મોનો ક્ષય થાય છે, આત્મગુણ પ્રગટે છે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્રી નવકાર લાવધર્મનું બીજ છે, તેમ જ લાવધર્મથી પ્રાપ્ત થનારાં સુખોનું બીજ છે, કે જેના દ્વારા સ્વર્ગ તેમ જ મોક્ષનાં દુર્લભ સુખો પણ સુલભ બની જાય છે.

શ્રી નવકારના જે અડસઠ અક્ષરો છે, તે મોક્ષનગરના અડસઠ પ્રતિનિધિઓ છે. તેઓની સાથે મંત્રણા એકાન્તમાં ગુપ્તપણે કરવી જોઈએ.

નમસ્કારની ક્રિયા એ સન્માનનું દાન છે. સન્માનનું દાન સર્વ દાનોમાં ચઢીયાતું દાન છે. જે યોગ્યને યોગ્ય સન્માન આપે છે, તેનું પુણ્ય ખૂટતું નથી અને તેનામાં

પાપનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. આથી સન્માનને પાત્ર વ્યક્તિને સન્માનનું દાન કરવું, એ માનવજન્મનો અમૂલ્ય લ્હાવો છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતો જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ સન્માનનાં પાત્રો છે. તેઓને નમસ્કાર કરવાથી સન્માનનું દાન થાય છે, કારણ કે—નમવું એ તેઓનું મોટામાં મોટું સન્માન છે. તેઓને નમવાથી અહંનાં ઝેર ઉતરી જાય છે અને સુધ્ધિ થાય છે. જો તેઓને નમવાનું સત્ત્વ આત્મામાં પ્રગટે છે. અહંને નમાવ્યા વિના એક પણ શત્રુ નમે નહિ અને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિને નમ્યા વિના અહં કદાપિ નમે નહિ. અહંને નમાવવા માટે શ્રી નવકાર—સાધના અતિ આવશ્યક છે.

શ્રી નવકારનું જળપર ળળ એ છે કે—તે આપણા દુશ્મનોનો નાશ કરે છે. વાસ્તવિક રીતે આપણા પોતાના દુષ્ટ મન સિવાય આપણા બીજા કોઈ દુશ્મન નથી. શ્રી નવકાર મહામંત્ર છે, કારણ કે—તેના વડે મનની દુષ્ટતા દૂર થાય છે.

રત્નથી ભરેલી પેટીનું વજન અતિ અલ્પ હોય છે, પરંતુ તેનું મૂલ્ય ઘણું હોય છે. એ પ્રમાણે શ્રી નવકારમંત્ર શબ્દોમાં નાનો છે, પણ અર્થથી અનંત છે અને સિદ્ધાન્તથી પ્રમાણભૂત છે.

શ્રી નવકાર એ ઉત્કૃષ્ટ માતા છે, પિતા છે, નેતા છે, દેવ છે, ગુરુ છે, ધર્મ છે, પ્રાણ છે, સ્વર્ગ છે, અપવગ છે, સત્ત્વ છે, તત્ત્વ છે, મતિ છે અને ગતિ છે.

જીવનના પ્રત્યેક દિવસની ત્રણ સંધ્યાએ તમે શ્રી નવકાર મહામંત્રને ૧૦૮ વાર એવી રીતે સમર્પણ કરો કે-તે વળતે તમે નમસ્કારના ધ્યાન વિના બીજું કંઈ કરી શકો જ નહિ. છ મહિના સુધી નિયમિત ત્રિસંધ્ય એકા-ગ્રતા પૂર્વકના ધ્યાન પછી તમે જોશો કે-તમારું જીવન પવિત્ર અને શાન્તિમય બની ગયું હશે, તેમ જ તમારી કલ્પનામાં પણ ન આવે એ રીતે તમારા શુભ મનોરથો સફળ બની રહ્યા હશે.

卐

સદ્ગુણ સાર

૧. ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો.
૨. સાધુધર્મની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો.
૩. સુક્તિગમનની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો.
૪. ક્ષાન્તિ આદિ ૧૦ સદ્ગુણો અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયો.
૫. અંતરંગ મહારાજ્ય.
(ચારિત્રરાજ્યમાં પ્રવેશ અને તેનું ફળ.)
૬. ધર્મકલ્પવૃક્ષનું મૂળ.
૭. ધર્મની વ્યાખ્યા.
૮. ધર્મની ઓળખ.
૯. આમાયિક ધર્મ.
૧૦. ધર્મનો પ્રભાવ.

પકાર કરવા માટે બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો. મહાપુરુષોની સાથે પ્રથમ લાષણ કરવું, ધર્મ કરનાર માણસોની હંમેશાં અનુમોદના કરવી, પારકાના : સર્મો (ખાનગી વાતો) જરા પણ પ્રગટ કરવા નહિ અને હંમેશાં શિષ્ટ પુરુષોને યોગ્ય સારો વેષ પહેરવો અને આચારો પણ સારાં રાખવા. આ પ્રમાણે સદ્ગુણોનું સેવન કરવાથી શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતે બતાવેલા શુદ્ધ ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨-સાધ્યધર્મની યોગ્યતા

જેઓએ ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે, એવા સન્ન્યસ પુરુષોએ પોતાના ધર્મની રક્ષા માટે નીચે મુજબના ગુણોનું સેવન કરવું જરૂરી છે.

અકલ્યાણ મિત્રનો સંબંધ છોડી દેવો અને કલ્યાણ મિત્રોની સેવા કરવી, પોતાને ઉચિત સ્થિતિ-મર્યાદાનું ઉદ્ધાન ન કરવું, વ્યવહારમાર્ગની હંમેશાં અપેક્ષા રાખવી, ગુરૂ મહારાજને તથા વડીલ વર્ગને યોગ્ય માન આપવું, તેઓ જે આજ્ઞા કરે તે પ્રમાણે વર્તવું, દાન વગેરે સદ્ગુણોમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી, ભગવાનની ઉદારતાપૂર્વક પૂજા કરવી, સાધુ મહાત્મા પુરુષોની નિરંતર શોધ કર્યા કરવી, તેઓનો સંયોગ મેળવીને ધર્મશાસ્ત્રનું વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરવું, મહા યતનપૂર્વક તેની પર્યાલોચના-સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવી, તેમાં કહેલ બાબતોનો અર્થ સમજીને વિધિ પૂર્વક તેનું અનુષ્ઠાન કરવું, ધૈર્યને ધારણ કરવું, ભવિષ્ય-

કાળનો ખરાબર વિચાર કરવો, મરણને વારંવાર નજર સન્મુખ રાખ્યા કરવું, પરલોક સાધનામાં તત્પરતા રાખવી, ગુરૂ મહારાજની સેવા કરવી, યોગ પદ્ધતિનું દર્શન કરવું, તેના રૂપને પોતાના મનમાં વારંવાર સ્થાપન કરવું, ધારણને સ્થિર કરવી, કોઈ પણ પ્રદારનો આંતરૂ વિદ્વેષ થાય તેવો માર્ગ તજી દેવો, યોગશુદ્ધિ થાય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો, ભગવાનના મંદિરો તેમ જ મૂર્તિઓ તયાર કરાવવાં, તીર્થંકર મહારાજના વચ્ચેનો લખાવવાં, શ્રી નવકાર મહા-મંત્રનો મંગળ જાપ વારંવાર કર્યા કરવો, ચાર શરણોને વારંવાર અંગીકાર કરવા, હૃષ્કૃત્ય(ખરાબ કામો)ની વારંવાર નિંદા કરવી, સારાં કામોની વારંવાર અનુમોદના કરવી, પૂર્વપુરૂષોના સુંદર આચારવાળાં ચરિત્રો વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ પુરૂષોના પગલે ચાલવું. એ એ પ્રમાણે સદ્ગુણોનો અભ્યાસ કરવાથી સાધુ મહારાજના ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની યોગ્યતા આવે છે.

૩-સુક્રિતગમનની યોગ્યતા

ચાર પછી ભાવમુનિ થયેલ મહાનુભાવોએ ગ્રહણ-શિક્ષા ધારણ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્ત્વ સમજવાની જિજ્ઞાસા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી. (૧) પોતાનાં અને પારકાં શાસ્ત્રોને ખરાબર જાણનાર, (૨) પારકાનું હિત કરવાના કાર્યમાં સદા તત્પર, (૩) સામા માણસના હૃદયના આશ-યને ખરાબર સમજનાર, અને (૪) પોતાના નામને સાર્થક કરનાર-એવા ગુરૂ મહારાજની સાથે પોતાનો સાચો સંબંધ

કેવી રીતે થાય તે માટે શોધ કરવી-પ્રયત્ન કરવો. ગુરૂ મહારાજનો વિનય ખરાબર કરવો, અનુયાયીની સર્વ વિધિઓ કરવા માટે તત્પર રહેવું : મંડલિ, નિષદ્યાઅક્ષ વગેરેમાં ખરાબર યત્ન કરવો. નાના-મોટાનો ક્રમ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે ખરાબર પાળવો, સાધુને યોગ્ય અશનક્રિયા પાળવી, વિકૃત વગેરે વિશ્લેષોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, ભાવપૂર્વક ક્રિયા વગેરેમાં ઉપયોગપ્રધાનતા રાખવાનો અભ્યાસ કેળવવો, આગમ સાંભળવાનો વિધિ ખરાબર શીખવો, બોધપરિણતિ આચરવી, સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિરતા થાય તે માટે યત્ન કરવો, મનની સ્થિરતા કરવી, પોતાને જ્ઞાનધન મળી જાય તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું, અભણ જનોની હાંસી ન કરવી, વિવાદનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અજ્ઞાની મનુષ્યોની બુદ્ધિમાં ભેદ ઉત્પન્ન ન કરાવવો અને અયોગ્યને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવો નહિ.

આ પ્રમાણે કરનાર ભવ્યાત્મા, ગુણગ્ર પુરૂષોને માન્ય એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે અને આનંદસ્વરૂપ સમતા રૂપી લક્ષ્મી તેમને આપોઆપ મળી આવે છે તથા અનેક ભાવસંપત્તિઓના તે સ્થાન રૂપ થઈ પડે છે.

ઉપર પ્રમાણે જ્યારે અંદરથી સાચી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે ગુરૂ મહારાજનો તેમના ઉપર ખરો પ્રસાદ થાય છે. પછી તેઓ તેમને સિદ્ધાન્તના રહસ્યો બતાવે છે; અને તેનામાં-(૧) શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઈચ્છા, (૨) શાસ્ત્ર સાંભળવું, (૩) શાસ્ત્રગ્રહણ, (૪) શાસ્ત્રધારણ, (૫) ઉહ,

(૬) અપેક્ષા, (૭) વિચારણા અને (૮) તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ-
એ બુદ્ધિના આઠ ગુણો ગુરૂ મહારાજ ખીલાવે છે.

પછી આંતરવન શિક્ષા શરૂ કરવી, સર્વ ઉપકરણો
અને કપડાંઓની પ્રત્યુપેક્ષણ કરવી, વારંવાર પ્રમાર્જન
કરવું, ભીક્ષાગ્રયામાં દોષ ન લાગે તે માટે એકાગ્રતા રાખવી,
દોષનું પ્રતિક્રમાયુ કયા કરવું, આલોચના લેવી, નિર્દોષ
ભોજનવિધિ શીખવી, ભોજનપરિકર્મ વિવિધપૂર્વક સાફ કરવા,
આગમને અનુસાર મળવિસર્જનની વિધિ કરવી, સ્થંડિલ-
ભૂમિનું ધરાધર નિરીક્ષણ કરવું, સર્વ પ્રકારની ઉપાધિઓથી
રહિત થઈને આવશ્યક કરવું, આગમમાં કહેલ વિધિ
પ્રમાણે કાલગ્રહણ કરવું, પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય કરવો,
દરરોજની ક્રિયામાં સાવધાન રહેવું, પાંચ પ્રકારના આચારો
ધરાધર પાળવા, ચરણકરણની ધરાધર આચરણ કરવી,
અપ્રમાદ ભાવને અત્યંત દૃઢ કરવો અને અતિ ઉચ્ચ ચર્ચા
ધારણ કરવી. આ પ્રમાણે કરવાથી મોક્ષમાં અસ્થલિત
પહોંચાડનાર ગુણસમૂહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા મહાત્મા પુરૂષો આ
પ્રમાણે સદ્ગુણ ઉપાર્જન કરવાના ઉપાયો બતાવે છે. તેઓના
એવા ઉપદેશથી પ્રથમ ગુણસ્થાનકે રહેલા ભદ્રિક પરિણામી
ભવ્ય આત્માઓ ભાવરતનની પરીક્ષા કરનારા બને છે અને
હિંસાદિ યુક્ત મિથ્યાધર્મનો ત્યાગ કરી સદ્ગુણ ઉપાર્જનના
કામમાં મંડી જાય છે.

ક્ષાન્તિ આદિ દશ સદ્ગુણો.

ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિમાં, તેની સ્થિરતામાં અને તેને પાર ઉતારવામાં ક્ષાન્તિ આદિ સદ્ગુણો ખૂબ જ મહત્વના છે. શ્રી ઉપમિતિલવપ્રપંચા કથા નામના ગ્રન્થરત્નમાં તે હકીકત એક સુંદર રૂપક દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે. તે આત્માર્થી જીવોને વારંવાર મનન કરવા લાયક હોવાથી તેનો ઉપયોગી ભાગ અહીં રજૂ કરીએ છીએ.

દીક્ષાનો પ્રાણ ક્ષાન્તિ આદિ સદ્ગુણો છે.

દેવલજ્ઞાની શ્રી નિર્મળાચાર્ય ભગવંતે મુમુક્ષુ એવા ગુણધારણ નામના રાજાને કહ્યું કે-હે રાજા! જો તારે ભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવી હોય, તો ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓની સાથે તારે અવશ્ય સંબંધ બાંધવો પડશે. તેઓની સાથે જો તું જોડાયેલો હોઈશ, તો જ અમે તને પ્રત્યક્ષ (દીક્ષા) આપીશું. પ્રત્યક્ષ અને ક્ષાન્તિ આદિ કન્યાઓને જરા પણ વિરોધ નથી, એટલું જ નહિ પણ ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓ વિના પ્રત્યક્ષ લેવી તે પણ નિર્થક છે : કારણ કે-તેઓની સાથે સંબંધ બાંધ્યા વિના જ દીક્ષા લેનારનું કાંઈ વળતું નથી. તેટલા માટે તેઓની સાથે સંબંધ કરીને પછી તારે દીક્ષા લેવી.

આ ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓ કોણ છે ? અને તેના

માતા-પિતાદિ સંબંધીઓ કેળવે છે ? તથા તેઓ અત્યારે ક્યાં રહે છે ?-એ જાતની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવા માટે તે સર્વ હકીકત શ્રી કેવલી ભગવંતે નીચે પ્રમાણે કહી છે.

ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓની ઓળખાણ

ચિત્તસૌંદર્ય નામનું નગર છે, તેનો શુભ પરિણામ નામનો રાજા છે. તેને નિષ્પ્રકંપતા અને આશ્વતા નામની બે રાણીઓ છે. તેઓને અનુક્રમે ક્ષાન્તિ અને દયા નામની બે કન્યાઓ છે.

વળી એક શુભ માનસ નામનું નગર છે. તેનો શુદ્ધાભિસન્ધિ નામનો રાજા છે. તેને વરતા અને વર્યતા નામની બે રાણીઓ છે. તેઓને અનુક્રમે મૃદુતા અને સત્યતા નામની બે કન્યાઓ છે.

વધુમાં એક વિશદ માનસ નામનું નગર છે. તેનો શુદ્ધાભિસન્ધિ નામનો રાજા છે. તેને શુદ્ધતા અને પાપક્ષીરૂતા નામની બે રાણીઓ છે. તેઓને અનુક્રમે ઋણુતા અને અચોરતા નામની બે કન્યાઓ છે.

તેમ જ શુભ ચિત્તપુર નામનું એક નગર છે. સદાશય નામનો તે નગરનો રાજા છે. તેને વરેણ્યતા નામની પત્ની છે. એ રાણીને બે કન્યાઓ છે. એકનું નામ બ્રહ્મરતિ અને બીજીનું નામ સુકૃતતા છે.

વળી સમ્યગ્દર્શન નામના સેનાપતિને માનસી વિદ્યા નામની એક કન્યા છે અને ખુદ મહારાજ ચારિત્રરાજ અને મહાદેવી વિરતિને નિરીહતા નામની એક પુત્રી છે.

એ પ્રમાણે દશ કન્યાઓના રહેવાનાં સ્થાનો અને તેઓના માતા-પિતાનાં નામો જણાવ્યા. હવે મહારાજ ગુણુધારણને ક્ષાન્તિ આદિ એ કન્યાઓ કેવી રીતે મળી શકશે અને તે માટે ગુણુધારણ રાજાએ કેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, તે હકીકત શ્રી નિર્મળાચાર્ય જણાવે છે.

ક્ષાન્તિ આદિ કન્યાઓની પ્રાપ્તિનો ઉપાય

કર્મપરિણામ રાજા પોતે જ કાળપરિણતિ નામની મહાદેવી સાથે વિચાર કરીને અને તેની સંમતિ મેળવીને પુણ્યોદયને આગળ કરશે અને પછી તેઓ ઉપરના નગરો જણાવ્યા છે ત્યાં જશે. ત્યાં જઈને તેઓ એ દશેય કન્યાઓના માતા-પિતાઓને અનુકૂળ કરશે અને તેમ કરીને એ કર્મપરિણામ મહારાજ પોતે જ એ દશેય કન્યાઓ ગુણુધારણ રાજાને અપાવશે. હવે એમાં એક હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે—આ કન્યાઓની પ્રાપ્તિ ઈચ્છનારે બધા સદ્ગુણોનો સારી રીતે અભ્યાસ પાડવો પડશે, એ કન્યાઓને મેળવવા યોગ્ય પોતાના આત્માનો વિકાસ કરવો પડશે અને જાતે એ કન્યાઓને લાયક થવું પડશે. તેના પરિણામે કર્મપરિણામ રાજા તેને અનુકૂળ થશે અને એ રાજા એક વાર અનુકૂળ થયો, એટલે કન્યાઓના મા-બાપ પોતાની મેળે જ કન્યાઓને આપવા તત્પર બની જશે.

વળી કન્યાઓ પણ પોતાની મેળે સામે ચાલીને તે યોગ્ય આત્મા પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિવાળી બની જશે. ત્યાર પછી તેને કન્યાઓની સાથે સ્વાભાવિક સંબંધ થશે અને

તે ગ્રંથ એવા મુદ્રિત થશે કે-એ કોઈનાથી વૃદ્ધિ શકશે નહિ.

જારી રીતે આ ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓ ક્ષમાદિ આત્માના દશ સદ્ગુણો છે. આત્મામાં અનાદિકાળથી ધર કરીને ગેડલા ક્રોધાદિ ભાવશત્રુઓની પશ્ચડમાંથી આત્માને છોડાવવા માટે તે તે દોષોના પ્રતિપક્ષી ઉપાયો છે. કહ્યું છે કે-

‘ત્રો ચઃ સ્યાદ્ વાયકો, દોષસ્તસ્ય તસ્ય પ્રતિક્રિયાં ।

ચિન્તયેદ્ દોષસુક્તેષુ, પ્રમોદં ચતિષુ વ્રજન્ ॥ ૧ ॥’

તાત્પર્ય એ છે કે-ક્રોધાદિ જે જે દોષો આત્માને આધાકારી બનના હોય, તેના પ્રતિપક્ષી ક્ષમાદિ ગુણોના અભ્યાસ કેળવવો. અને એવા દોષોથી જેઓ મુક્ત થઈ ગયા હોય તેવા સહાત્માઓ પ્રત્યે પ્રમોદભાવ ધારણ કરવો. તેઓના તે તે ગુણો જોઈને રાજી થવું. દોષનાશ માટેના તે ઘણા જ સરળ અને અસરકારક ઉપાયો છે.

ગાહી પણ એ જ રીતે સંકલના કરવામાં આવી છે. જેમ કે-ક્રોધ એ આત્માનો ભાવશત્રુ છે. તેના નાશ માટે તેના પ્રતિપક્ષી ગુણ ક્ષાન્તિ-ક્ષમાને, હિંસાદોષના નાશ માટે દયાને, માનદોષના નિવારણ માટે મૃદુતાને, મૃપાવાદ-દોષના નિવારણ માટે સત્યતાને, કપટવૃત્તિ છોડવા માટે ઋજુતાને, અદત્તાદાનના નિવારણ માટે અચોરતાને, લોભ ત્યાગ માટે મુક્તતાને, અગ્રહના ત્યાગ માટે ગ્રહરતિને, અ-વિદ્યા-અજ્ઞાનના નાશ માટે વિદ્યાને અને પરિગ્રહ-દોષના

નિવારણ માટે નિરીહતાને; એ રીતે દોષોની મુક્તિ માટેના વાસ્તવિક ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે.

અહીં ખાસ એક વિશેષતા એ છે કે—ક્રોધાદિ નાશના હેતુઓ જ્ઞાન્તિ આદિ છે. એ બતાવવાની સાથે સાથે જ્ઞાન્તિ આદિ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિમાં પણ જે જે વાસ્તવિક હેતુઓ છે, તેને બહુ જ સુંદર રીતે બતાવવામાં આવ્યા છે. ક્રોધ પણ વસ્તુના હેતુના હેતુ સુધી પહોંચવાથી તે કાર્ય વધારે સુદૃઢ બની શકે છે.

તે માટે નીચે અહીં જ્ઞાન્તિ આદિની પ્રાપ્તિમાં જે જે સદ્ગુણો વાસ્તવિક હેતુભૂત છે, તેના અભ્યાસની ભલામણ સાથે આત્માની યોગ્યતા વધારવા માટે સુંદર ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે, જે ખૂબ જ મનનીય છે અને વારંવાર પરિશીલન કરવા યોગ્ય છે. હવે તે હકીકત ક્રમસર અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે.

૧-જ્ઞાન્તિ કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે ભવ્ય આત્મા જ્ઞાન્તિને ઇચ્છતો હોય, તેણે જગતના સર્વ પ્રાણીઓ તરફ મૈત્રીભાવ રાખવો જોઈએ. અર્થાત્ સર્વ નાના-સોટા જીવો પોતાના સંબંધી છે અને મિત્ર છે—એમ વિચારવું. અન્ય માણસ ગમે તેટલો પરાભવ કે અપમાન કરે, તે સર્વ સહન કરવા માટે પરાભવ કરનાર પ્રત્યે પ્રીતિવાળા થવું, તેના પ્રતિકૂળ વર્તનની પણ અનુમોદના કરવી અને વિચારવું કે—એવા પ્રકારનો પ્રીતિયોગ સંપાદન

થવાથી પોતાના આત્મા ઉપર એક પ્રકારના અનુબ્રહ્મ થાય છે. જો તેવા પ્રસંગે આત્મા બીજાના પરાભવ કરે, તો બીજાનો પરાભવ કરી તે દુર્ગતિમાં જવા યોગ્ય બને છે. આથી જો બીજાના પરાભવ કરવાની ઇચ્છા થાય, તો પોતાના આત્માની નિંદા કરવી. વળી વિચારવું કે—જે મુક્ત આત્માઓ છે, તેઓ પારકાને કોપ કરાવવાના કારણે ક્ષય કરી થતા નથી. તેઓ ખરા ભાગ્યશાળી છે. તે માટે તેવા આત્માની અંતઃકરણપૂર્વક પ્રશંસા કરવી. પોતાનો નિરંકાર કરનાર એક રીતે જોતાં પોતાના કર્મની નિર્જરાના હેતુભૂત થાય છે, તેથી તેઓ હિત કરનારા છે—એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી. ખરી રીતે આપણી સામે પ્રતિકૂળ વર્તન કરનારાઓ જ આપણને સંસારનું અસારપાત્ર બતાવનારા હોવાથી, તેઓ જ પોતાના ગુરુ છે—એમ માનવું અને હંમેશાં પોતાના અંતઃકરણને નિશ્ચલ બનાવવું. એવી રીતે સદ્ગુણોનું આચરણ કરનાર પ્રાણી ક્ષાન્તિ કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૨-દયા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

દયા નામની કન્યાને પરણવાની ઇચ્છાવાળાએ પોતાના વર્તનથી અન્યને થોડો પણ સંતાપ થાય, એવી બાબતથી તદ્દન દૂર રહેવું. સર્વ પ્રાણીઓ પોતાના સગાં ભાઈઓ છે—એમ સમજી તેઓ સાથે વર્તવું. અન્ય ઉપર બને તેટલો ઉપકાર કરવો. બીજાને આધિ, વ્યાધિ કે દુઃખમાં પડેલા જોઈ તે તરફ ઉદાસીનભાવ—બેદરકારી ન રાખવી. હંમેશાં

આખા જગતને આહ્વાદ ઉપજવનાર અમૃત સમાન શમપણાના સુંદર આશયને ધારણ કરનાર થવું. એવા પ્રકારના સદ્ગુણોનો અભ્યાસ કરવાથી પ્રાણી દયા કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૩-મૃદુતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી મૃદુતા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તે મહાનુભાવે પોતે અસુક ભિંચી જાતનો છે-એ હકીકત કે એ વાતનો ગર્વ ન કરવો. વળી પોતે ખાનદાન છે, કુળવાન છે અને મોટાના ઘરનો છે-એ હકીકતનો ગર્વ ન કરવો. પોતામાં ઘણું બળ છે અને મોટા પર્વત જેવાને પણ હઠાવી દે તેવો છે, વગેરે શક્તિનું અભિમાન ન કરવું. પોતે ઘણો રૂપાળો છે, આકર્ષક છે અને મનમોહક છે-એ હકીકતનો ગર્વ છાંડવો. પોતે ઘણા છદ્મ-અદમ આદિ તપ કરે છે, કયાં છે અને પોતાના જેવી તપસ્યા અન્ય કોઈ કરી શકતું નથી, એવો તપના ગર્વનો પરિહાર કરવો. પોતાની પાસે ઘણો પૈસો છે, પોતે જેટલો પૈસો ધરાવે છે તેટલો બીજા પાસે નથી, પોતે મોટો કુખેરભંડારી થઈ ગયો છે. અને બીજા સર્વે પોતાની પાસે લીખારી જેવા છે તથા પોતાની પાસે ઉભા રહેવાને પણ લાયક નથી, વગેરે પૈસા-સંબંધી અભિમાન વર્જવું.

પોતે ઘણો વિદ્વાન છે, પોતે બહુ થોડા વખતમાં સેંકડો શ્લોકો યાદ કરી શકે છે, પોતાની દલીલની પદ્ધતિ.

અપ્રતિહત છે અને પાતાની વાપણુકળા સચોટ છે, વગેરે બાબતનાં ગર્વ તદ્દન તજવે.

પોતે જાતમહેનતથી ધન મેળવ્યું છે, ભીખારીપણામાંથી મોટો ધનંદર બન્યો છે, વ્યાપારમાં પોતાની કળા અજોડ છે અને આહુકને બહુ સારું સમન્તવતાં આવડે છે, વગેરે પૈસા મેળવવાની બાબતનાં ગર્વ કદી ન કરવો. બીજાને હું બહુ સારો લાગું છું અને વહાલો લાગું છું, એ જાતનાં ગર્વ ન કરવો. નમ્રતા ધારણ કરવી, વિનયનો વધુ ને વધુ અધ્યાસ પાડવો અને હુંમેશાં પોતાના હૃદયને માખણ જેવું સુકોમળ બનાવવું. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી મૃદુતા કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૪-સત્યતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી સત્યતા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે અન્ય પ્રાણીના મર્મો અને ગુપ્ત વાતો ઉઘાડી પાડવાની ટેવ તદ્દન છોડી દેવી, તેમ જ ચાડીચુંગલી કરવાની પદ્ધતિ તદ્દન વજ્રવી. પારકાના અવાર્ણવાદ બોલવાની કે તિંદા કરવાની બાબતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. વાતો કરતાં કે સાધારણ રીતે બોલવાની બાબતમાં વચનની કડવાશ તદ્દન છોડી દેવી. એકને કહી બીજાને સંલજાવવું, આડું અવળું બોલી કપટાશય બતાવવો, વગેરે વક્રોક્તિ-વાંકા ભાષણ પદ્ધતિ છોડી દેવી. ઠઠ્ઠા-મશ્કરીની રીત તદ્દન તજ દેવી. ખોટી વાત કે અર્ધસત્ય વાત કદી ઉચ્ચારવી નહિ.

નકામું ખોલ-ખોલ કરવાની ટેવનો કે બહુ ખોલવાપણાનો ત્યાગ કરવો અને જે વાત જે સ્વરૂપે બની હોય, તે વાત તે સ્વરૂપે અતિશયોક્તિ કે અર્ધ હુકીકતને છૂપાવ્યા વિના કહેવાની રીત રાખવી. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું પાલન કરનાર પ્રાણી સત્યતા કન્યાને વરવા યોગ્ય થાય છે અથવા તો એવા પ્રાણી તરફ તે કન્યા આપોઆપ ઘણી અનુરક્ત બની જાય છે.

૫-ઋણુતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી ઋણુતા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે કુટિલપણાની તો આટકણી જ કરી નાખવી. પોતાના વર્તનમાં કાંઈ પણ વાંકાચુંકાપણું રાખવું નહિ. સર્વ જગ્યાએ સરળ ભાવ રાખવો અને દેખાડવો. અન્યની છેતરપીંડી કરવાનો વિચાર પણ કદી ન કરવો અને તેને છેતરવાની વાત પણ ન જ કરવી. પોતાના મનને મેલ વગરનું ચોદ્રણું રાખવું. બાહ્ય દેખાવમાં અને અંદરના વર્તનમાં બુદ્ધો બુદ્ધો ભાવ ન રાખવો. પોતાના વિચારોમાં ઉચ્ચ ભાવોને જ સુખ્યતા આપવી અને પોતાના અંતઃકરણને સીધા દંડ જેવું બનાવવું. મનમાં કાંઈ પણ ધુંચ, ગોટા, વાંકાઈ કે ગાંઠ ન રાખવા. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનો અભ્યાસ કરનાર પ્રાણી ઋણુતા કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૬-અચોરતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી અન્ય પ્રાણીને થતી પીડાથી ભય પામે.

છે અને અન્યને થનારી ખીડાનો ખ્યાલ જ તેને થયરાવી નાખે છે, તેને પારકાનો જરા પણ દ્રોહ કરવાની બુદ્ધિ એનામાંથી સર્વથા નાશ પામે છે. પારકાના પૈસા લઈ લેવાની બુદ્ધિના તે દૂર કરે છે. એવાં કાર્યો કરવાથી કેટલી મુશ્કેલી ઊભી થાય છે, કેવા ત્રાસ થાય છે અને કેટલું દુઃખ થાય છે, તેનો તે બરાબર ખ્યાલ કરે છે. છેવટે એવાં અકાર્યોથી દુર્ગતિમાં જવાનો ભય તેના ખ્યાલમાં વારંવાર આવ્યા કરે છે. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી ઉપર અચોરતા કન્યા ખાસ હેતુ કરે છે અને સ્વયંવરા થઈ તેની પાસે આવી તેને વરે છે.

૭-મુક્તતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી મુક્તતા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે વિવેકને પોતામય-એકસ્વરૂપ કરી દેવો. પોતાનો આત્મા કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહથી તદ્દન અલગ છે, જુદો છે, ભિન્ન છે, એવી ભાવના કરવી એ બાહ્ય-અભ્યંતર મીલકતની પિપાસા (મેળવવાની ઇચ્છા) જેટલી બને તેટલી દબાવી દેવી. પોતાના અંતઃકરણને અંદર કે બહાર કોઈપણ વસ્તુ સાથે ન લગાડવું. એનાથી તેને તદ્દન અલગું જ રાખવું. જેમ કાદવ અને પાણીથી કમળ તદ્દન દૂર રહે છે, તેમ પોતાના અંતરભાવને અર્થ (ધન) અને કામસોગથી તદ્દન અલગ કરી નાખવો. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી મુક્તતા કન્યાને વરવા યોગ્ય થાય છે.

૮-પ્રહરતિ કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી પ્રહરતિ કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે દેવતા, મનુષ્ય અને તિર્યંચની સર્વ સ્ત્રીઓને પોતાની માતા સમાન ગણવી. જે સ્થાનોમાં એ સ્ત્રીઓ રહેલી હોય, તેવાં સ્થાનોમાં તેણે જરા વખત પણ રહેવું નહિ. રાગપૂર્વક તેઓ સંબંધી કથા, વાતચીત કે તેઓનાં વર્ણન કરવા નહિ. જે સ્થાન કે શય્યા ઉપર તેઓ બેઠેલ હોય, ત્યાં (બે ઘડી સુધી) બેસવું નહિ. એ સ્ત્રીઓના શરીરના કોઈ પણ ભાગ ઉપર ટીકી ટીકીને બેવું નહિ. ભીંતને આંતરે કોઈ સ્ત્રી-પુરુષનું બેઠવું રહેતું હોય. તો તેની તદ્દન નજીકના મકાનમાં ભીંતને અડોઅડ વાસો કરવો નહિ.

સંસારી અવસ્થામાં અગાઉ પોતે જે વિલાસો કર્યા હોય, તેનું સ્મરણ કરવું નહિ. જે ભોજન કરવાથી ઇન્દ્રિયો વિષય તરફ ઢળે કે વિષય જાગ્રત થાય, તેવી વૃત્તિને ઉશ્કેરનારા માદક કે ભારે આહારનો ત્યાગ કરવો. પ્રમાણથી અધિક આહાર ન કરવો. પોતાના શરીરની કોઈ પણ પ્રકારની શોભા-વિભૂષા કરવી નહિ. ઇન્દ્રિયોના વિષય ભોગવવાની બે ઇચ્છા થાય, તો તેને સંયમ દ્વારા એકદમ દબાવી દેવી. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી પ્રહરતિ કન્યાને વરવા યોગ્ય થાય છે.

ઈચ્છાઓ થાય છે, તે મનના સંતાપને બહુ વધારી મૂકનારી છે. ઇંદ્રિયોના ભોગો ભોગવવાની અભિલાષા મનમાં હુઃખ માટે થાય છે. સંસારમાં જે જન્મ થાય છે તે મરણ માટે થાય છે. પ્રિય વસ્તુ કે પ્રિય જનો સાથે જે મેળાપ થાય છે, તે આખરે વિયોગ માટે થાય છે અને વિયોગમાં પરિણમે છે. આ સંસારની સર્વ રચના જે પ્રાણી કરે છે, તે રેશમીઆ કીડા જેમ પોતાના શરીર આસપાસ રેશમને વીંટાળે છે તેના જેવી છે. જેમ પોતાની જ બનાવેલી રચના કીડાને આકરા બંધનમાં નાખે છે, તેમ સંસારની રચના પ્રાણીને પોતાને જ (રચના કરનારને જ) તીવ્ર બંધનમાં નાખે છે. વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી રાખવાની ટેવ કલેશને વધારનાર થાય છે. સર્વ પ્રકારના સંગો અને સંબંધો હેરાનગતિ માટે થાય છે. પ્રવૃત્તિ હુઃખ રૂપ છે અને નિવૃત્તિ સુખ રૂપ છે. આવા વિચારો તથા આવી ભાવનાઓ જેઓ નિરંતર ધ્યાન જ કરે છે, તેઓમાં નિરીહતા કન્યા ઘણી રક્ત થાય છે અને આખરે તે આવીને જાતે વરે છે.

રાજન ! જ્યારે તારે ઉપર્યુક્ત દશ કન્યાઓ મેળવવી છે, ત્યારે તારે ઉપર જણાવેલાં સર્વ સદ્ગુણોનો વારંવાર અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. આવી રીતે જ્યારે તું લાંબા વખત સુધી કરીશ, ત્યારે તને ભાવ-રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે તથા તને તારા પોતાના બળની યાદકસ ખાતરી થશે અને અંદરના ભાવશત્રુઓ ઉપર તારો વિજય થશે. એટલે પછી તું ઘણો સુખી થઈશ. તેટલા માટે તારે આ સર્વ સદ્ગુણોનો અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે.

અંતરંગ મહા રાજ્ય

આરિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થવી, એનું જ નામ અંતરંગ મહા રાજ્યની પ્રાપ્તિ છે. આ અંતરંગ આરિત્ર મહા રાજ્યમાં વિધિપૂર્વક પ્રવેશ કરવાથી અને તેનું સુંદર રીતે પાલન કરવાથી તેનું કેટલું મહાન ફળ મળે છે, તેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન કરાવવા માટે અતિ ઉપયોગી અને મનનીય હકીકત શ્રી ઉપમિતિ નામના ગ્રંથરત્નમાં ઉત્તમ રાજાના દષ્ટાન્ત દ્વારા રજૂ થઈ છે. તેમાંથી આત્માથી જીવોને પ્રયોજનભૂત કેટલીક હકીકત અહીં નીચે રજૂ કરીએ છીએ.

અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ઉપાયો

પિતા કર્મપરિણામ મહારાજ પાસેથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને, ઉત્તમ રાજાએ સિદ્ધાન્ત-ગુરૂ મહારાજ પાસે આવી રાજ્યની ખરેખરી હકીકત શું છે, તે જાણવા માટે નીચે મુજબ પ્રશ્નો પૂછ્યા. પ્રથમ તો પ્રવેશ કરવામાં સુશકેલ એવા આ રાજ્યમાં મારે દાખલ કેવી રીતે થવું? વળી આવા મહા આકરા પ્રયંડ ચોરોને મારે કેવી રીતે હઠાવવા? કયી નીતિથી રાજ્ય કરવાથી આ સમગ્ર રાજ્યને હું સારી રીતે ચલાવી શકું? મારામાં જે શક્તિ છે તેનો મારે કયે સ્થાને ઉપયોગ કરવો? મહાત્મા ! આપ સર્વ પ્રકારના ઉપાયો જાણો છો; તો માફ રાજ્ય નિષ્કંટક થાય તે માટેનો ઉપાય બતાવો.

ઉત્તમ રાજ્યએ શરૂઆતમાં જ ન્યારે આવો પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે તેનો ઉત્તર આપતાં સિદ્ધાન્તસૂરિ બોલ્યા કે-
 વત્સ ! તું રાજ્યને ખરેખરો લાયક છે, એમાં જરા પણ શંકા નથી : કારણ કે-મોક્ષ મેળવવાની તને પ્રબળ ઈચ્છા થઈ છે અને તે ઈચ્છા પાર પાડવા માટે તું ધર્મની સાધના કરવા ઉજમાળ થયો છે. વળી તું સંસારથી અત્યંત વિરક્ત થયેલો છે અને અર્થ-કામમાં એટલે ધન અને ઈંદ્રિયોના વિષયલોભોમાં તું પ્રવૃત્ત થતો નથી, પણ ઉલટો તે બંનેથી ઉલટો ચાલે છે. વળી આ સંસારનો આખો પ્રપંચ તને દીવા જેવો સ્પષ્ટ જણાઈ આવેલ છે, તેથી એ રાજ્યને માટે તારી યોગ્યતા છે. હવે એ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ક્યા ક્યા ઉપાયો છે, તે હું તને વિગતવાર કહું છું, જે તું ખરાખર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ.

અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતી વખતે રાજ્યએ સૌથી પ્રથમ ગુરૂ મહારાજને સર્વ હકીકત પૂછવી. ગુરૂ મહારાજ જે ઉપદેશ આપે અને જે માર્ગ બતાવે, તેને ખરાખર-જરા પણ ગોટા વાળ્યા વગર અનુસરવો-અમલમાં મૂકવો. વેદના મંત્રોનો પાઠ કરાવીને ઘરે અગ્નિહોત્રી અગ્નિને રાખે અને જે પ્રકારે અગ્નિની સારસંભાળ કરે, તે પ્રમાણે ગુરૂ મહારાજની આરાધના કરવા માટે સદા અપ્રમત્ત રહેવું. ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોનો બહુ સારી રીતે મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવો અને તેના પારગામી થવું. એ ધર્મશાસ્ત્રમાં બતાવેલી હકીકતોનું રહસ્ય ઉઠા ઉતરીને વિચારવું. એ હકીકત ખરાખર સમજીને મનમાં તેને માટે ચોક્કસ ખાત્રી કરવી

અને તેના પ્રત્યે હૃદય દૃઢ કરવું. ધર્મશાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો બતાવ્યા હોય, તે તે આકારે તેનું બરાબર પાલન કરવું. સંત મહાત્માઓની સેવા-ચાકરી કરવી. દુર્જન-હલકા મનુષ્યોથી ધર્મશાં દૂર રહેવું અને તેઓનો પરિચય છાડી દેવો. સર્વ પ્રાણીઓ પાતાના આત્માની સમાન છે અર્થાત્ પાતાની ઉપમા અપાય તેવા છે તેમ ગણીને, જેવી રીતે પાતાનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે તે સર્વનો બચાવ કરવો, તેઓનું રક્ષણ કરવું અને તેઓને પ્રાણદાન આપવું. સત્ય વચન બોલવું અને તે પણ સર્વ પ્રાણીઓને હિત કરે તેવું બોલવું-આકર્ષે ન હોય તે બોલવું. યોગ્ય અવસરે વળત વિચારીને બોલવું અને પરીક્ષા કરીને બોલવું. પારકા ધનનો એક તલ જેટલો લાગ પણ ધણીના આખ્યા વગર લેવો નહિ. સ્ત્રી માત્રની સાથે રાગપૂર્વક લાપણુ કરવું નહિ. રાગબુદ્ધિથી તેમનું સ્મરણ કરવું નહિ. તેઓ સંબંધી કલ્પના કરવી નહિ. તેમની સામું રાગદષ્ટિથી જોવું નહિ. બાહ્ય અને અંતરંગ સર્વ પ્રકારની મૂર્છાનો ત્યાગ કરવો. આત્મ-સંયમની બાબતમાં ખાસ ઉપકાર કરનાર સાધુવેષ ધારણ કરવો. નવ કોટિએ વિશુદ્ધ આહાર, ઉપધિ, શય્યા વગેરે લઈને એના વડે શરીરનો નિર્વાહ કરવો. ગામ, નગર વગેરેના પ્રતિબંધ રહિત નિઃસ્પૃહપણથી વિહાર કરવો. તંદ્રા, અધિક ઊંઘ, પ્રમાદ, આળસ, વિષાદ, ખેદ, શોકાદિને જરા પણ અવકાશ આપવો નહિ.

શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ નામના પાંચ

પ્રકારના સારા-નરસા. પૌદ્ગલિક વિષયો પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન કરવો. પ્રતિ ક્ષણ મૈત્રી આદિ વિશુદ્ધ ભાવના રૂપી જળ વડે આત્માને અત્યંત સ્વચ્છ રાખ્યા કરવો. હંમેશાં મનમાં સર્વ પ્રકારે સંતોષ રાખવો. વારંવાર બાહ્યાભ્યંતર અનેક પ્રકારના તપશ્ચરણ કરવા. સતત રીતિએ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય કર્યા કરવો. પ્રતિ ક્ષણ સર્વદા પરમાત્મામાં અંતઃકરણને સ્થાપન કરવું. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુણ્તિથી પવિત્ર થયેલા માર્ગે ચાલવું. ક્રુધા, પિપાસા વગેરે બાવીસ પરીપહો બરાબર સહન કરવા. દિવ્યાદિ ઉપસર્ગો સહન કરવા. બુદ્ધિ, ધીરજ અને સ્મૃતિનું જેટલું બની શકે તેટલું વધારે બળ ધારણ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો. જે શુભ યોગો હજી પ્રાપ્ત થઈ શક્યા ન હોય, તેને મેળવવા માટે બની શકે તેટલો પૂરતો પ્રયત્ન કરવો.

આ પ્રમાણે કરવાથી અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે. હે રાજન્ ! તારે પણ ત્યાં એ પ્રકારે પ્રવેશ કરવો.

ઉત્તમરાજે કહ્યું કે-જેવી ભગવાનની આજ્ઞા !

પછી સિદ્ધાન્ત ગુરૂ મહારાજે ઉપદેશ આગળ ચલાવતાં ફરમાવ્યું કે-ભાઈ ! જો એમ છે, તો પછીએ અંતરંગ રાજ્યમાં તારો પ્રવેશ થશે. પરંતુ એ બાબતમાં તારે ખાસ એક સંભાળ રાખવી, અને તે એ છે કે-તારે તે વખતે તારા અંતરંગ રાજ્યના અભ્યાસ નામના માણસને તારી સાથે સહાયક તરીકે રાખી લેવો. તેને તારા પોતાના અંગત માણસ તરીકે તારે ગ્રહણ કરવો. વળી તે વખતે ચારિત્રધર્મના

લશ્કરમાંથી વૈરાગ્ય નાનના એક ગીર્વત સાળતી તારી સાથે થશે. આ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય બંનેને સાથે રાખીને તારે અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો.

ત્યાર પછી મહા મોહરાજના લશ્કરના કોઈ પણ માણસને બહાર આવવા દેવા નહિ, તેને જરા પણ ફરકવા દેવા નહિ અને એના કોઈ પણ લશ્કરી કે સેનાથી જો બળાત્કારથી બહાર આવતા જોવામાં આવે, તો તેમને દેખતાં એકદમ હડાવી નાખવા. ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને સારી રીતે ધીરજ આપવી. ચિત્તવૃત્તિ નામની રાજભૂમિને બને તેટલી વધારે સ્થિર કરવી. એ રાજ્યભૂમિમાં સૈન્ય^૧, સુદિતાર^૨, કુરુણા^૩ અને ઉપેક્ષા^૪ નામની ચારેય મહા દેવીઓને પ્રવર્તાવવી. તેઓના પ્રચાર વધુ ને વધુ કરાવવો. એ ચારેય દેવીઓની રાજ્યપાલનમાં બનતી સહાય લેવી. આવી રીતે તારી પાસે જ્યારે સર્વ પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર થઈ જાય, ત્યારે પૂર્વદિશાના બારણેથી તારે અંતર રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો.

એ અંતરંગ ભૂમિમાં ડાળી બાંજુએ મહા મોહરાજના લશ્કરને રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવા સર્વ ગામ, નગર, બાણ, નદી, પર્વત વગેરે આવી રહેલાં છે અને જમણી બાજુએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવા ગામ, નગર, પર્વત, નદીઓ આદિ આવી હેલાં છે.

એ બંને લશ્કરનાં સ્થાનોને રહેવાનો આધાર તો

ઉપર જણાવેલી ચિત્તવૃત્તિ ભૂમિ જ છે. એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે પશ્ચિમ દિશાએ નિર્વૃત્તિ નામની નગરી આવેલી છે. જ્યારે આખી મહા અટવી ઓળંગી જઈએ, ત્યારે પછી સામી બાજુએ નિર્વૃત્તિ નગરી આવે છે. જ્યારે એ અટવી ઓળંગીને એ નિર્વૃત્તિ નગરીએ તું પહોંચીશ, ત્યારે તારા સર્વ મનોરથો પૂરા થશે અને અંતરંગ રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાનું ખરેખરૂં કળ પણ તને ત્યારે મળશે તથા તને સર્વ પ્રકારે આનંદ આનંદ આપશે. એટલા માટે એ નગરીએ પહોંચવા માટે તારે બની શકે તેટલો મોટો પ્રયત્ન કરવો. બીજી કોઈ બાબતમાં તારે કોઈ પણ પ્રકારનો અટકાવ કે પ્રતિબંધ ન કરવો. કોઈ બીજી બાબતમાં ઉતરી જઈ આ બાબતનો પ્રયત્ન મંદ પાડવો નહિ.

વળી આટલી વાત પણ અહીં ધ્યાનમાં રાખજો કે— આ ચિત્તવૃત્તિ અટવીના બરાબર મધ્ય ભાગમાં થઈને એક ઓઠાસીન્ય નામનો રાજમાર્ગ નીકળે છે, જે અત્યંત સીધો છે. તે રસ્તાને મહા મોહરાજાનું લશ્કર પણ અડી શકતું નથી, કેમ કે—ચારિત્ર-ધર્મરાજના લશ્કરને તે અત્યંત વહાલો છે. એ રસ્તે ચાલુ પ્રયાણ કરીને તારે નિર્વૃત્તિ નગરીએ ચાલ્યા જવું.

હવે એ રસ્તે ચાલતાં પ્રથમ અધ્યવસાય નામનું સરોવર આવે છે. એ સરોવરમાં એવી વિચિત્રતા છે કે— જ્યારે ક્યારાથી એ ખરડાયેલું હોય છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે મહા મોહરાજાના લશ્કરનું પોષણ કરે છે અને

ચારિત્રરાજના લશ્કરને પીડા કરે છે. ત્યારે તે પ્રસન્નતા-
 પૂર્વક સ્વસ્થ હોય છે, ત્યારે તેનો તેવો સ્વભાવ હોવાથી
 એ ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે અને
 આગળ જતું કરે છે તથા મહા મોહરાજના લશ્કરને નિર્જાળ
 કરે છે અને દાબી દે છે. એ સરોવરના આવા સ્વભાવને
 લીધે મહા મોહરાજનું આખું લશ્કર તેને પાતાના લાલ
 ખાતર બને તેટલું ડાળી નાખીને મલિન કરે છે અને
 ચારિત્રરાજનું લશ્કર પાતાના લાલ ખાતર તેને પ્રસન્ન-
 -નિર્મળ કરે છે. આ અધ્યવસાય રૂપ મહાન સરોવરને
 સ્વચ્છ રાખવા માટે, અગ્ની, મુદિતા, કુરુણા અને ઉચ્ચેક્ષા
 નામની ચાર મહા દેવીઓની તારે નિમણુક કરવી અને તે
 કામ તારે તેઓને સોંપી દેવું, કારણ કે—મેલ સાફ કરવાના
 કામમાં અને સરોવરને તદ્દન નિર્મળ કરવાના કામમાં
 એ ચારેય મહા દેવીઓ ઘણી હોંશીયાર તથા
 અત્યંત કાબેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન
 અધ્યવસાય સરોવર નિર્મળ થઈ જાય, સ્વચ્છ—પ્રસન્ન
 બની જાય, તેમ જ ચારિત્ર-ધર્મરાજનું લશ્કર વધારે
 બળવાન થાય અને પરિણામે તારા અંગત ભાયાત રાજાઓ
 વધારે પુષ્ટ થાય તથા મહા મોહરાજના લશ્કરીઓ
 દબાઈ જાય અને બળહીન થઈ જાય, એટલે પછી તારે
 આગળ પ્રયાણ કરવું. આગળ ચાલતાં ઉપર જણાવેલ
 અધ્યવસાય રૂપ મહાન સરોવરમાંથી નીકળતી ધારણા
 નામની એકે મોટી નદી તારા માર્ગમાં આવશે. તારે તારી
 સર્વ હીલચાલો અને આસનોને સ્થિર કરી દઈને તથા

શ્વાસોશ્વાસને પણ બંધ કરી દઈને, તેમ જ સર્વ ઈન્દ્રિયોનો વ્યાક્ષેપ તથા દઈને, એકદમ એ નદીએ તારે પહોંચી જવું. એ નદીએ જ્યારે તું પહોંચીશ, ત્યારે મહા મોહ વગેરે તારા મોટા ભયંકર દુશ્મનો એ નદીમાં સ્કંદપ-વિકંદપ રૂપ અનેક મોજાંઓ ઉત્પન્ન કરશે, પરંતુ તારે અત્યંત સાવધાન રહીને જેવાં એ મોજાંઓ ઉઠે કે તરત જ તેને ભાંગી નાખવા. એ રીતે એ નદી ઓળંગીને તું જ્યારે આગળ ચાલીશ, ત્યારે ધર્મધ્યાન નામનો એક દંડોલક તારા જોવામાં આવશે. એ નાનો ટૂંકો રસ્તો છે. એ નાના રસ્તાના માર્ગે તારે ચાલવું. એ દંડોલક આગળ ચાલતાં સ્પર્ધીજ યોગ નામના મોટા રસ્તાને મળી જશે. એ મોટે રસ્તે ચાલતાં મહા મોહ વગેરે તારા ભયંકર સર્વ શત્રુઓનો નાશ થતો જશે અને તેઓને રહેવાના સર્વે સ્થાનકો પણ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ઉંચા-નીચા થઈ જશે તથા પડું-પડું જેવી સ્થિતિમાં આવી જશે. વળી એ રસ્તે ચાલતાં ચારિત્રધર્મ વગેરે અનુકૂળ મિત્રો વધારે ળગવાન થશે. તારી આખી અંતરંગ રાજ્યભૂમિ વધારે ને વધારે શ્વેત અને ત્રિશુદ્ધ થતી જશે. તેમાં રાજસપાણું અને તામસપાણું અગાઉ રહેતું હતું, તેવું નામ પણ નાહ રહે. એ મોટે રસ્તે આગળ વધતાં વળી પાછો એક શુકલધ્યાન નામનો દંડોલક આવશે. એ રસ્તે ચાલતાં નિર્મળ કેવળાલોક તને પ્રાપ્ત થશે. તે વખતે તું સર્વ વસ્તુઓને અને ભાવોને શુદ્ધ આકારમાં યથાસ્થિતપણે જોઈ શકીશ. એ દંડોલકને છેડે વળી નિર્માજ યોગ

ભાઈ! એ નિર્જીતિ નગરીમાં તો સર્વદા ઓચ્છવ-
મહોચ્છવ ચાલ્યા જ કરે છે. જ્યારે તું ત્યાં પહોંચીશ, ત્યારે
તને અંતરંગ રાજ્યનું ખરું રૂળ પ્રાપ્ત થશે અને ખરેખર
રાજ્યપ્રાપ્તિનો લાભ મળશે. તને તે વખતે કોઈ પ્રકારની
ખાધા-પીડા રહેશે નહિ. તારા આખા શત્રુસમૂહનો નાશ
થયેલો હોવાથી, તું તે વખતે તદ્દન નિર્ભય થયેલો હોઈશ.

હો ભાગ્યશાળી! ત્યાં તું હંમેશાં આનંદની લહેરોમાં
મગ્ન રહીશ. તારી સાથે અંતરંગ રાજ્યના રાજાઓ છે,
તેઓને પણ ઘણી સંપત્તિઓ મળશે અને તેમાં લય પામીને
તેઓ તારી સાથે આનંદ કરશે. વળી તને ખીજી એક વાત.
કહું તે પણ તું ખરાખર લક્ષ્યમાં રાખજે. આ રાજ્યમાં જ્યારે
તું પ્રવેશ કરે, ત્યારથી જ તારા શત્રુનો વિનાશ કરનાર બળ-
વાન સેનાની વૈરાગ્યને મોખરે રાખી તારે પ્રયાણ કરવું
અને અભ્યાસ નામના રસ્તાના નિપુણ ભોમીયાને સાથે
રાખીને, તે બતાવે તે માર્ગ જ આગળ ચાલવું. આ વૈરાગ્ય
અને અભ્યાસની સહાયથી જ્યારે તારો રાજ્યમાં પ્રવેશ
થશે, ત્યારથી જ પગલે પગલે તારી સંપત્તિમાં વધારો થતો
જશે. હવે તને વધારે શું કહેવું? દ્વંદ્વમાં કહું તો તારે
આ માર્ગ જરા પણ છોડવો નહિ. તારા અંતરંગ શત્રુ-
ઓને ખરાખર હણી નાખવાં. બહારની જે કાંઈ સંપત્તિ કે
આકર્ષણો દેખાય તેની સાથે તારે જરા પણ સંબંધ કરવો
નહિ. ચારિત્રધર્મ વગેરે તારા ખરા હિતેચ્છુઓ છે અને
તેઓનું તારે ખરાખર પરિપાલન કરવું. મારા આ વચનોનું
તારે ખરાખર સ્મરણ કર્યા કરવું.

પ્રતિદિન વધતા જતા પ્રતાપવાળું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને, તેણે પોતાના લશ્કરને સારી રીતે પાળવા માંડ્યું, તેમજ આખી પ્રજાને તે આનંદ કરાવવા લાગ્યો. એવી રીતે તેણે નિર્વૃત્તિનો રસ્તો છોડ્યો નહિ અને તે આડો-અવળો ગયો નહિ, જેથી લોકોમાં તેની પ્રસિદ્ધિ પણ ઘણી થઈ. લોકો તો ખુલ્લી રીતે વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે-ખરેખર! આ ઉત્તમકુમાર ધન્ય છે, મહા ભાગ્યશાળી છે, ફરજ બજાવનાર, મહાત્મા છે અને મહા ઉત્તમ પુણ્યવાન પ્રાણી છે. એણે જ્યને આવી રીતે બહુ સારું પાળ્યું અને એ ખરેખરે બન થયો. એ નસીબદાર છે, કૃતકૃત્ય છે તથા પ્રભાવશાળી છે.

ત્યાર પછી દેવતાઓ, દાનવો, મનુષ્યો, ઇંદ્રો અને કિર્વર્તિઓ તેની અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને નેષ્ટંટક સુક્તિમાર્ગે પ્રયાણ કરતાં એ બહુ સુંદર માન-ભક્ષા પામ્યો. ત્યાર પછી એણે અનેક સુખોથી ભરપૂર અને ત્રણેય ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ પામેલ મનોહર અંતરંગ રાજ્ય પાળવા માંડ્યું. તેણે રાજ્ય કરવા માંડ્યું અને પોતાની શક્તિ ઘણી જળરી હોવાથી, જે માર્ગ સિદ્ધાન્ત ગુરુ મહારાજે બતાવ્યો હતો, તે રસ્તે તે આગળ વધતો ચાલ્યો અને નિર્વૃત્તિને નજીક નજીક કરતો માર્ગ કાપવા લાગ્યો. તેમ કરવામાં તેણે ઔદાસીન્ય માર્ગ ખરાબર પકડી લીધો, દેરાજ્ય અને અભ્યાસની સહાય લીધી અને ત્યાર પછી ઉપર જણાવેલ સરોવર, રસ્તાઓ, કેડીઓ અને નદીઓ આળંગતો તથા પ્રગતિ કરતો તે આગળ વધતો ચાલ્યો. ઉપર જણાવવામાં આવી છે, તે સર્વ એટાઓ તેણે યોગ્ય

પ્રકારે કરી અને આત્મવિકાસ મારી રીતે કર્યો. આખરે સર્વદા આનંદ ઉત્પવથી ભરપૂર નિર્વૃત્તિ નગરીએ તે ઉત્તમ રાજા પાંડાંચી ગંધા અને ત્યાં જઈને અંતરંગ રાજ્યનું સુંદર રૂળ મેળવવા અને ભોગવવા માટે તે ભાગ્ય-શાળી થયા.

એ નિર્વૃત્તિ નગરી એવી તો સુંદર અને આકર્ષક છે કે-ત્યાં મરણ નથી, ઘડપણ નથી, પીડા નથી, શોક નથી, ઉદ્વેગ નથી, ભય નથી, ક્રુધા નથી, તૃપ્તિ નથી, અને કોઈ પણ પ્રકારના ઉપદ્રવો નથી. ત્યાં તો તદન સ્વાભાવિક બાધા-પીડા વગરનું, પોતાને સ્વાધીન, અન્ય ઉપમા વગરનું અનંત સુખ, સુખ અને સુખ જ છે. વળી તે એવું સુંદર છે કે-એનો ખ્યાલ માત્ર યોગીઓને જ અનુભવ દ્વારા આવી શકે. બીજા સુખો બહાર લેવા જવા પડે છે, જ્યારે એ નગરના સુખો સ્વભાવે અંદરથી જ મળે છે. બીજા સુખમાં વચ્ચે કાંઈ પીડા-ઉદ્વેગ થાય છે, જ્યારે મોક્ષના સુખમાં કાંઈ પીડા-અડચણ-અંતરાય થતાં નથી. બીજા સુખમાં અન્ય પાસેથી વસ્તુ, ધન, સમય, સહાય આદિની અપેક્ષા રહે છે. નિર્વૃત્તિ નગરીનાં સુખો પોતાની ઉપર જ આધાર રાખે છે. બીજા સુખોનો છેડો આખરે આવે છે અને ત્યારે પાછું દુઃખ થાય છે. મોક્ષના સુખોનો છેડો કદી આવતો નથી. દુનિયાદારીના સુખોને સરખાવવા માટે બીજી ચીજો હોય છે, જ્યારે મોક્ષના સુખ અવશ્ય-અતર્ક્ય છે અને તેની સાથે સરખાવી શકાય એવી આ દુનિયામાં કોઈ પણ ચીજ નથી. જ્યારે એનો અનુભવ થાય, ત્યારે જ તે કદથી

શકાય તેમ છે અને ખરો જ્યાલ તો સંપૂર્ણ જ્ઞાની અથવા વિશિષ્ટ મહા યોગીને આવી શકે તેમ છે.

આવી રીતે ઉત્તમ રાજ્યએ પોતાને મળેલ રાજ્ય પાળ્યું, કે જેને પરિણામે એ નિવૃત્તિ નગરીએ ગયો અને તદ્દન ચિંતા વગરનો થઈ ગયો. તેને રાજ્ય આપનાર કર્મ-પરિણામ રાજ્યને પણ ઉત્તમકુમારે છતીને તેને તદ્દન હઠાવી દીધો. જે નગરીમાં એ ઉત્તમ રાજા ગયો, તે નગરી કર્મ-પરિણામના અધિકારની બહાર હતી. ત્યાં એના રાજ્ય કે જોર જરા પણ ચાલે તેવું ન હતું, એટલું જ નહિ પણ એ નગરીએ ગયેલાઓ કર્મપરિણામને જરાય ખંડણી પણ મોકલતા નહોતા. આથી એ ઉત્તમ રાજા તો કર્મ-પરિણામથી તદ્દન સ્વતંત્ર થઈ ગયો અને પોતે અનંત આનંદ અને વીર્ય, તેમ જ જ્ઞાન અને દર્શનથી પરિપૂર્ણ થઈ, નિરંતરને માટે આનંદ કરતો ત્યાં રહેવા લાગ્યો.

એને સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરવી પણ બંધ પડી ગઈ, પણ માત્ર જ્ઞાન-દર્શનમાં રમણ કરવું એ જ તેનું અશેષ કર્તવ્ય રહ્યું. ચિત્તવૃત્તિ નગરીનું મહા રાજ્ય એણે સુંદર રીતે પાળ્યું અને તેના પરિણામે તેને નિવૃત્તિ નગરીમાં સદાકાળ રહેવાનું થયું. તાત્પર્ય એ છે કે-આવી રીતે વિધિપૂર્વક ચારિત્ર મહા રાજ્યનું પાલન કરીને ઉત્તમ રાજા નિવૃત્તિ નગરીએ પહોંચ્યો.

ઉત્તમ રાજાની જેમ ચારિત્રનું પાલન કરી, પ્રાન્તે સૌ કોઈ અનંત સુખના ભાગી બનેા !

ધર્મકલ્પવૃક્ષનું મૂળ

મંત્રી નિશ્ચિન્ન-મત્ત્વેષુ, પ્રમોદો ગુણશાલિણુ ।
 માધ્યસ્થ્યમવિનીતેષુ, કરુણા સર્વદેહિણુ ॥ ૧ ॥
 ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યતા, મૂલં મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઃ ।
 યૈર્નજ્ઞાતા ન ચામ્યસ્તાઃ, સ તેષામતિદુર્લભઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ-સર્વ પ્રાણિઓને વિષે મંત્રી, ગુણવાનોને વિષે પ્રમોદ, અવિનીતોને વિષે માધ્યસ્થ્ય તથા સર્વ દેહ-ધારીઓને વિષે કરુણા, -આ ચાર મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓ ધર્મ-કલ્પવૃક્ષનું મૂળ છે. જેઓએ આ ચાર ભાવનાઓને બાંધી નથી અને તેના અભ્યાસ કર્યો નથી, તેઓને ધર્મની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે.

૧-મંત્રી ભાવના

મંત્રી આદિ આ ચાર ભાવનાઓ જીવમાં ધર્મ પામ્યા પહેલાં વિપરીત રીતે જોડાયેલી હોય છે. ધર્મ પામ્યા પછી તે સ્વ-સ્થાનમાં જોડાયેલી હોય છે. એટલે કે-પહેલાં કેવળ પોતાના જ સુખની ચિંતા, કેવળ પોતાના જ ગુણોનો પ્રમોદ, કેવળ પોતાનાં જ દુઃખો પ્રત્યે કરુણા અને કેવળ પોતાનાં જ પાપો પ્રત્યે ઉપેક્ષા હોય છે. ધર્મ પામ્યા પછી સર્વનાં સુખ અને હિતની ચિંતા, સર્વ ગુણી જીવોનાં ગુણોનો પ્રમોદ, સર્વ દેહધારી જીવોનાં દુઃખની કરુણા અને

સર્વ પાપાત્માઓનાં પાપની ઉપેક્ષા હોય છે. વળી ધર્મ પામ્યા પહેલાંની અવસ્થામાં બીજાઓ પોતા પ્રત્યે મૈત્રી ધારણ કરે, પોતાના ગુણોને જોઈને બીજા આનંદ પામે, પોતાનાં દુઃખો પ્રત્યે બીજા કંટાળા ધારણ કરે અને પોતાનાં પાપાચરણ પ્રત્યે બીજા મધ્યસ્થ ભાવ રાખે, એવી ભાવના જીવમાં સતતપણે ચાલુ હોય છે. ધર્મ પામ્યા પછી તે બીજાઓ પ્રત્યે મૈત્રી, પ્રમોદ, કંટાળા અને માધ્યસ્થ્યને ધારણ કરે છે. પ્રથમને આર્ત-રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે અને બીજાને ધર્મ-શુદ્ધધ્યાન કહેવાય છે.

ક્ષયરોગવાળાને જેમ વસંતમાલતી, સુવર્ણ, લોહ, અબ્રક વગેરે રસાયણો પુઠિ આપે છે, તેમ આ મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ અતિ આર્ત અને રૌદ્રાદિ અશુભ ધ્યાનોથી થતા આંતરિક ક્ષયરોગનો નાશ કરી ધર્મધ્યાન રૂપી રસાયણ વડે આત્મદેહને પુષ્ટ કરે છે. ત્રિવિધ થયેલી ધ્યાનની ધારાને આ ભાવનાઓ ફરીથી જોડી આપે છે.

આર્તધ્યાન એટલે આપણને વર્તમાનમાં જે અનુકૂળતા મળી છે, તે કાયમ રહે અને જે નથી મળી તે અનુકૂળતા મળે તેમ ઈચ્છવું તથા જે પ્રતિકૂળતા અત્યારે છે, તે કેમ ચાલી નાંચે તથા ભવિષ્યમાં પણ પ્રતિકૂળતા કદી ન આવે તેમ ઈચ્છવું તે. આવા આર્તધ્યાન ઉપર બની જ્યારે હિંસા, અસત્ય, ચોરી વગેરેની પરંપરામાં પરિણમે છે, ત્યારે તે રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.

ધર્મધ્યાન એટલે જીવાદિ તત્ત્વોની, કર્મના સ્વરૂપની

અને પંચાસિદાયમય લોકના સ્વરૂપની વિચારણા કરવી તે આ મર્મધ્યાન જ્યારે પરાક્રાણાંજો પહોંચે છે, ત્યારે જે આત્મા મુલવ થાય છે, તેનું જ નામ શુદ્ધધ્યાન છે.

હવેના પ્રવચન અર્થિશા અને દ્વિમામય હોવાથી મૈત્રીમય છે. હવેના પ્રવચન અનેદાનન્તમય છે. તેમાં સર્વ નયોને સાપેક્ષપણે પાતપાતાના સ્થાને સમાન સ્થાન આપવામાં આવે છે. આ સર્વનયસાપેક્ષતા એ પણ મૈત્રીનો જ એક પ્રકાર છે એમ કહી શકાય.

૨-પ્રમોદ ભાવના

ધર્મમાર્ગમાં સૌથી પ્રબળ વિદ્ન પ્રમોદ છે. પ્રમોદ ભાવનાથી પ્રમોદ દોષ ટળી જાય છે. જ્યાં સુધી ધર્મમાં પ્રમોદ છે, ત્યાં સુધી તેને નિવારવા માટે પ્રમોદ ભાવના અત્યાવશ્યક છે. વર્તમાન સાધનામાં અનેક વિદ્નો દેખાતાં હોય; તો પણ જ્યાં સુધી પ્રમોદ ભાવના વિદ્યમાન હશે, ત્યાં સુધી વિદ્નો ટળ્યા જિવાય રહેવાનાં નથી અને જે પ્રમોદ ભાવ જાગતો હશે, તો ભવિષ્યની સાધના પણ અવશ્ય નિર્વિદ્ન બનશે, તેવો નિશ્ચય દઢ રહેવો જોઈએ. ભવિષ્યની સાધનાને નિર્મળ અને નિર્વિદ્ન બનાવવા માટે પ્રત્યેક પ્રસંગમાં અને પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં પ્રમોદ ભાવનાનો વિષય, કે જે ગુણાધિકતા છે, તેને શોધી કાઢવો જોઈએ અને ચિત્તમાં તેની અનુમોદના તથા ઔચિત્ય ન ધવાય તેવી રીતે પ્રશંસાદિ કરવા જોઈએ. ગુણાનુરાગિણી દષ્ટિથી ગુણી આત્માઓના આશીર્વાદ મેળવવાની યોગ્યતા વિકસે છે અને

લોકમાં પણ પ્રિય બતાવ છે. દોષદષ્ટિ એ એક ઉચ્છેદનું વિષ છે, જે લવોલવ જીવને મારે છે. ગુણદષ્ટિ એ અમૃત છે, જે જીવને અજર-અમર બતાવે છે.

શ્રી નમસ્કાર મંત્રનું ધ્યાન એ પ્રમોદ ભાવની ઉપાસનાનું સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન છે. ચૌદ પૂર્વનો સાર નમસ્કાર છે, અર્થાત્ પ્રમોદ ભાવના ચૌદ પૂર્વનો સાર છે. નવકાર સર્વ શાસ્ત્રોમાં વ્યાપીને રહેલો છે, અર્થાત્ પ્રમોદ ભાવના સર્વ શાસ્ત્રોમાં વ્યાપીને રહેલી છે. નમો એ મોક્ષનું બીજ છે, અર્થાત્ પ્રમોદ ભાવના એ મોક્ષનું બીજ છે. જેમ નમસ્કાર સર્વ પાપનાશક અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ છે, તેમ પ્રમોદ ભાવના પણ સર્વ પાપપ્રણાશક અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ છે.

અન્યના પ્રારંભમાં ઈષ્ટદેવતાના નમસ્કાર રૂપ ભાવમંગલ અન્યકારો કરે છે, એનો અર્થ એ છે કે—સર્વ શાસ્ત્રો અને મંગલ કાર્યોનો પ્રારંભ પ્રમોદ ભાવનાથી થાય છે. સર્વ અનુબંધોનો પ્રારંભ ‘ઈચ્છામિ સ્વમાસવજો’ સૂત્રથી થાય છે. તે પણ પ્રમોદ ભાવના પ્રગટ કરવાનો એક પ્રકાર છે. કાર્યોત્સર્ગમાં પણ પંચપરમેષ્ઠિ અને ચોવીસેય શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું ધ્યાન કરવાનું હોય છે, તે પણ પ્રમોદ ભાવનાનો જ એક પ્રકાર છે. પ્રત્યેક ધર્મક્રિયાના આરંભથી અંત સુધી ક્રિયા કરનારનું ચિત્ત, તે ક્રિયાને બતાવનાર શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધ્યાનથી અલંકૃત હોય છે અને તેથી તે ક્રિયા ભાવક્રિયા અર્થાત્ અમૃતક્રિયા બને છે. આ ધ્યાન

પ્રમોદ ભાવના રૂપ છે. તેથી ક્રિયાને અમૃતમય બનાવનાર પ્રમોદ ભાવના છે. ક્રિયાની પૂર્ણાદૃતિ બાદ પણ તેમાં થયેલ સુકૃતની જો અનુમોદના કરવામાં આવે, તો તે ક્રિયા ઉત્તરોત્તર વિશેષ ફળદાયી બનં છે. આ અનુમોદના પણ પ્રમોદ ભાવનાનો વિષય છે અને તેથી ક્રિયાનું ફળ વધારનાર પણ પ્રમોદ ભાવના છે.

ગુરુકુલવાસમાં વસવાથી કૃતજ્ઞતા, વિનય, વૈયાવચ્ચ, ક્ષમા આદિ ગુણોનું પાલન થાય છે. તે પ્રગટપણે કે પ્રચ્છન્નપણે પ્રમોદ ભાવનાની જ પુષ્ટિ કરે છે. જગતમાં જે કોઈ સત્કાર્યો થાય છે, તેની પાછળ બળ પ્રેરનાર પ્રમોદ ભાવના જ હોય છે. શ્રી જિનમંદિર આદિ ધર્મસ્થાનો પણ મુખ્યત્વે પ્રમોદ ભાવનાના પાયા ઉપર ઉભાં થયેલાં હોય છે. પ્રમોદ ભાવનાની પરાક્રાષ્ટા શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની પરમ પ્રકૃષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિનું ઉપાર્જન કરાવે છે, કેમ કે-તે પુણ્યપ્રકૃતિનું ઉપાર્જન કરનારા પુણ્યાત્માઓ પૂર્વના તીર્થંકરો પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ પ્રમોદ ભાવને ધારણ કરનારા હોય છે અને તેથી જ તે મહાત્માઓ આખલ જગતમાં પ્રમોદનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય બને છે. આ રીતે પ્રમોદ ભાવનાના કારણભૂત શુભ આલંબનોના આદરથી વિદ્વોનો નાશ અને ધ્યાનાદિમાં દૃઢતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૩-કરુણા ભાવના

હુઃખીના હુઃખ દૂર થાઓ, બીજાઓનું હુઃખ તે માફ જ હુઃખ છે, ઈત્યાદિ ભાવના તે કરુણા ભાવના છે.

તેને અનુકંપા પણ કહેવાય છે. ‘અનુ’ એટલે બીજાઓનું દુઃખ જોયા પછી, ‘કંપ’ એટલે તે દુઃખ દૂર કરવાની હૃદયમાં થતી લાગણી, તેને અનુકંપા કહેવાય છે. દુઃખી પ્રાણીને જોઈને સત્પુરૂષોના હૃદયમાં એક પ્રકારનો કંપ ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજાઓનાં તે દુઃખ દૂર કરવાની તેઓને તાલાવેલી જાગૃતિ છે, તે તેઓની અનુકંપા અથવા કરુણા છે. બીજાને દુઃખ ન થાય તે રીતે વર્તન તે દયા છે. હીનગુણી કે દુઃખીનો તિરસ્કાર ન કરવો તે અઘ્રણા છે અને દીન-દુઃખી જીવોને સુખ આપવાની તાલાવેલી તે દીનાનુગ્રહ છે. કરુણા, અનુકંપા, દયા, અઘ્રણા, દીનાનુગ્રહ વગેરે શબ્દો સમાન અર્થવાળા છે. માર્ગાનુસારી અર્થાત્ ધર્મને અભિમુખ થયેલા જીવમાં પણ આ કરુણા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ કરુણાના (૧) લૌકિક, (૨) લોકોત્તર, (૩) સ્વ-વિષયક, (૪) પરવિષયક, (૫) વ્યાવહારિક, (૬) નૈશ્વર્યિક આદિ અનેક પ્રકારો છે.

(૧) લૌકિક કરુણાના બે ભેદ છે. એક ભેદ મોહથી બિમાર વ્યક્તિને તેનો રોગ વધે તેવી અપચ્ચ વસ્તુ આપવી કે, અને બીજો ભેદ દુઃખી પ્રાણીને જોઈને તેના દુઃખ દૂર થાય તે માટે તેને અન્ન-વસ્ત્રાદિ આપવાં તે.

(૨) લોકોત્તર કરુણા એટલે દુઃખનું મૂળ જે પાપ, તે પાપનો નાશ કરવા માટે સાધનો પૂરાં પાડવાં. જેમ કે- ધર્મદેશના, તીર્થપ્રવર્તનાદિ કરવું તે. તેના પણ બે ભેદ છે. એક સંવેગજન્ય છે અને બીજો સ્વભાવજન્ય છે. સંવેગ-

વાથી, પાતાના રૂપનો, બળનો, ધનનો, બુદ્ધિનો, કુલનો અને જાતિ વગેરેનો મદ થાય છે, તેને દર્પ પાણુ કહેવાય છે. આ દર્પથી દુઃખી જીવો પ્રત્યે એક પ્રકારનો તિરસ્કારભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મદૃષ્ટિએ બધા જીવો તુલ્ય છે—એમ જાણીને, દુઃખી જીવો પ્રત્યે જ્યારે કઠણા ભાવના સ્થિર કરવામાં આવે છે, ત્યારે પાતાનો દર્પ અથવા અહંકાર ચાલ્યો જાય છે અને ખીલત પ્રત્યે તિરસ્કાર પણ દૂર થઈ જાય છે.

પ્રત્યેક વસ્તુનું બળ સ્થાનવિશેષ પામીને જ હિતકર કે હાનિકર બને છે. સ્થાનભેદે તે જ વસ્તુ હાનિકર મટીને હિતકર બને છે અથવા હિતકર મટીને હાનિકર થાય છે. વિષયોનો પ્રેમ હાનિકર છે. તે જ પ્રેમ જો પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે દાખવવામાં આવે, તો તે અત્યંત લાભકારક બને છે. વિષયો પ્રત્યે વિરક્તિ લાભદાયક છે. તે જ વિરક્તિ જ્યારે ધર્મ તરફ આવે, ત્યારે દુઃખનું કારણ બને છે. પોતાના જ અને તે પણ વર્તમાનકાલીન જ દુઃખવિષયક દ્વેષ સંકલેશજનક બને છે, પરંતુ તે જ દ્વેષ જો સર્વ દુઃખી પ્રાણીઓના દુઃખ-વિષયક બને તો અથવા પોતાના સર્વકાલીન દુઃખવિષયક બને તો, તે ચિત્તના સંકલેશને દૂર કરનાર બને છે. તાત્પર્ય એ છે કે—વર્તમાનકાળ અને કેવળ સ્વવિષયક સંકુચિત વૃત્તિ જ્યારે ત્રિકાળ અને સર્વ સત્ત્વવિષયક વિશાળ બને છે, ત્યારે ચિત્તના સંકલેશની હાનિ થાય છે અને નિર્મળતા પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આગળ વધીને એવી કઠણામય ચિત્તવૃત્તિથી વિશ્વનું સર્વોત્તમ પદ તીર્થંકર-

પણું પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સર્વ જીવોના દુઃખનું નિર્મૂલન કરનાર મોક્ષમાર્ગ અને ધર્મતીર્થનું પ્રવર્તન કરાવનાર થાય છે.

સર્વ સક્રિયાઓ, સર્વ ધર્મ અનુયાયીઓ, સર્વ આગમ-વાક્યો વગેરેની પાછળ સ્વ-પરવિષયક કર્ણા રહેલી છે. પોતે જે અનુયાયીની સાધના કરે છે, તે અનુયાયી જેમને પ્રાપ્ત થયું નથી, તેમના પ્રત્યે જે કર્ણા ભાવના ન હોય, તો તે અનુયાયીમાં કદી પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી; કેમ કે-તેને પોતાના અનુયાયીમાં વાસ્તવિક પ્રણિધાન થયું નથી, તે અનુયાયીની તાત્વિક મહત્તા કે દુર્લભતા તેને સમજાઈ નથી, અથવા તે અનુયાયીની પાછળ તેને કોઈ દુષ્ટાશય, પરાપક્ષ કે સ્વોત્કર્ષાદિ મલિન આશય હજી ટળ્યો નથી કે શુભાશય પ્રગટ્યો નથી.

આ કર્ણા ભાવનાથી સ્વોત્કર્ષ અને પરાપક્ષાદિ દુષ્ટ ચિત્તવૃત્તિઓનો વિલય થઈ જાય છે અને શુદ્ધ પ્રણિધાનના પ્રભાવે ધર્માનુયાયીની સિદ્ધિ નિર્વિઘ્ન બને છે.

હીનગુણી પ્રત્યે તિરસ્કાર અને દુઃખીના દુઃખ પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરનાર જીવનો મોક્ષ હજી ઘણો દૂર છે-એમ કહી શકાય. જે જીવનો તિરસ્કાર કરે છે, તે પોતે જ તિરસ્કારને પામે છે. જે દુઃખીઓની ઉપેક્ષા કરે છે, તેને દુઃખ વખતે જીવનનો સહાય મળતી નથી. કર્ણા ભાવનાના અભ્યાસથી આ તિરસ્કાર અને ઉપેક્ષા રૂપ અશુભ ચિત્તવૃત્તિઓનો વિલય

શાસ્ત્રકારોની દૃષ્ટિએ ભૌતિક મુખની સિદ્ધિનો આધાર પણ ધર્મ જ છે અને તે પુણ્ય રૂપી ધર્મ છે. આ પુણ્ય રૂપી ધર્મની સિદ્ધિ માટે શાસ્ત્રકારો ‘આદ્ય બાલશરીર’નું દાહન આપે છે. યુવાન શરીરનું કારણ જેમ બાલશરીર છે, તેમ બાલશરીરનું કારણ પણ કોઈ હોવું જોઈએ. બાલ-શરીરનું કારણ જે ગર્ભશરીર માનીએ, તો આદ્ય ગર્ભશરીરનું પણ કોઈ મૂળ કારણ હોવું જોઈએ. તેનું જ નામ કર્મશરીર છે. શાસ્ત્રકારોની ભાષામાં તેને કાર્મણશરીર કહેવાય છે અને તે શુભાશુભ કર્મનાં પુંજ રૂપ છે. શુભ શરીરનું આદ્ય કારણ પુણ્યકર્મ છે. અશુભ શરીરનું પ્રથમ કારણ-મૂળ કારણ પાપકર્મ છે. એકને ધર્મ કહેવાય છે. અને બીજાને અધર્મ કહેવાય છે. એ રીતે ભૌતિક શુભ શરીર એ ભૌતિક શુભ કર્મની નિપજ છે. જે શરીરની નિપજ કર્મથી છે અને કર્મ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુથી તે નથી, તો પછી એ શરીરને સારાં-નરસાં સાધનો અને એ શરીરને સુખ-દુઃખનાં શુભાશુભ નિમિત્તની ઉત્પત્તિનું આદિમ કારણ પણ કર્મ જ છે, બીજું કોઈ જ નથી.

બ્યારે સ્થૂલ દૃષ્ટિથી આદ્ય-કારણ-મૂળ કારણ નજરે ચઢતું નથી, ત્યારે સંસર્ગમાં આવતાં અન્ય અન્ય નિમિત્તો-ને જ તેનાં કારણો તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે; પરંતુ શરીર, શરીરનાં સંબંધીઓ અને શરીરનાં સુખ-દુઃખનાં બાહ્ય હેતુઓનાં મૂળમાં શુભ-અશુભ કર્મ છે. તેને જ શાસ્ત્રકારો ધર્મ અને અધર્મનાં નામથી સંબોધે છે. આ રીતે

સારાય જગતમાં, સવરાચર જીવસૃષ્ટિમાં, વિશ્વનાં પ્રાણી-માત્રની વિવિધ અવસ્થાઓમાં આદ્ય અને પ્રથમ શુભ પ્રેરક હેતુ જો કોઈ હોય, તો તે ધર્મ જ છે; અને તે ધર્મના પ્રભાવે જ સઘળી ઈષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ છે. શાસ્ત્રકારોની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ પ્રકારનાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ, તે બધાંની ઉત્પત્તિ, પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ આદિનો મૂળ આધાર પુણ્યકર્મ રૂપી ધર્મ જ છે.

વિજ્ઞાનની શોધો અને તેથી પ્રાપ્ત થતાં શબ્દ-રૂપાદિ પુદ્ગલોનાં પણ ભૌતિક સુખોની સિદ્ધિનો આદિમ આધાર પણ ધર્મ જ છે, પરંતુ તે ધર્મ સ્થૂલ દૃષ્ટિએ અગોચર છે. ધર્મને સાક્ષાત્ જોવા અને જાણવા માટે જ્ઞાન-ચક્ષુ વિરલ વ્યક્તિઓને જ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મ એ સુખનાં કારણતું કારણ છે. કારણને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ જોઈ શકે છે. કારણનાં કારણને જોવા માટે સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ ચક્ષુની જરૂર પડે છે. તે બધાને સુલભ નથી. તે ચક્ષુની પ્રાપ્તિ માટે તત્ત્વની ખરી જિજ્ઞાસા હોવી જોઈએ. તત્ત્વજિજ્ઞાસુ શાસ્ત્રાભ્યાસ વડે તે ચક્ષુને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શાસ્ત્ર એ સર્વજ્ઞ વચન રૂપ છે. ધર્મને પ્રત્યક્ષ કરવામાં સહાયક બીજું ચક્ષુ એ કેવળજ્ઞાન રૂપી ચક્ષુ છે. કેવળજ્ઞાન રૂપી ચક્ષુ અને શ્રુતજ્ઞાન રૂપી ચક્ષુ વડે કારણના કારણને જાણી શકાય છે-દેખી શકાય છે. શાસ્ત્રચક્ષુ કહે છે કે-વિજ્ઞાન અને તેની શોધોથી મળતાં શબ્દાદિ વિષયોનાં સુખો, એ પાપવૃદ્ધિનાં હેતુભૂત હોવાથી, પાપાનુબંધી પુણ્ય રૂપ (જેનો ભોગવટો

નવાં પાપ બંધાયે, તે પાપાનુબંધી (પુણ્ય) ધર્મનું દ્રશ્ય લેવાથી ત્યાગ્ય છે.

જે ભૌતિક ગુણોની ઉત્પત્તિમાં પાપ નથી, રક્ષણમાં કલેશ નથી, વર્તમાનમાં દુઃખ નથી, ભવિષ્યમાં દુર્ગતિ નથી, અનાયાસે જે નિદ્રા થાય છે, અનીતિપૂર્વકતાં લોભોમાં જેનો દુર્વ્યય નથી તથા ધર્મોન્નતિ અને ધર્મવૃદ્ધિમાં જ જેનો સદુપયોગ છે, એવાં ગુણોની પ્રાપ્તિ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય રૂપી ધર્મનાં સંબંધથી છે. તે ઉત્તરોત્તર શુભ ગતિની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્તભૂત બનીને જીવને અંતે અપવર્ગનાં અવ્યાબાધ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તેનું જ નામ નિઃશ્રેયસ છે. નિઃશ્રેયસનાં ગુણ એ નિરૂપાધિક છે અર્થાત્ પરદ્રવ્યનાં સંયોગ વિના જ થાય છે. એ ગુણોનો આધાર કેવળ આત્મા જ છે. આત્માનાં સ્વરૂપમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ગુણો એ જ પરમાર્થ ગુણો છે. તેની પ્રાપ્તિનો આધાર નિર્જરાલક્ષી ધર્મ છે. એ રીતે શુભાશુભ કર્મના ક્ષયથી મળતાં અવ્યાબાધ ગુણો એ નિર્જરા અથવા અનાશ્રવ રૂપ ધર્મની પેઢાશ છે. અધર્મથી નિપજતાં દુઃખને દૂર કરવાનો ઉપાય સર્વજોક્ષ ઉભય પ્રકારનો શુભાશ્રવ રૂપ કે અનાશ્રવ રૂપ નિર્જરાલક્ષી ધર્મ છે.

ધર્મની ઝોળખ

દુનિયામાં બે પ્રકારના પદાર્થો છે. તે કેટલાક દશ્ય છે અને કેટલાક અદશ્ય છે. દશ્ય પદાર્થોને દેખવા માટે ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયો સિવાય બીજાં સાધનોની જરૂર પડતી નથી. અદશ્ય પદાર્થો કેવળ ઈન્દ્રિયોથી જોઈ શકાતા નથી. તેને જોવા માટે બીજા પદાર્થોની સહાય લેવી પડે છે.

જેમ કે-પર્વતની ટોચ ઉપર રહેલા અગ્નિને જાણવા માટે, નીચે રહેલા માણસને એ અગ્નિમાંથી અવિચ્છિન્ન ધારાએ નીકળેલી ધૂમલેખાની સહાય લેવી પડે છે અને એ ધૂમલેખાને જોઈને તે પુરુષ પોતાની આંખને અદશ્ય એવા અગ્નિને પણ જાણી શકે છે.

એ જ વાત છે ભૂતળના તળ નીચે છૂપાયેલા વૃક્ષના મૂળને જાણવાની કે આકાશના વાદળ નીચે છૂપાયેલા સૂર્યના કિરણને જાણવાની. વૃક્ષના પાન જો લીલાછમ છે કે ફૂલ અને ફળ નિયમિતપણે ઉગે છે, તો તે વૃક્ષનું મૂળ ભૂમિકામાં અવશ્ય સાબું, તાંબું અને અખંડિત છે-એમ નિશ્ચિત થાય છે. અથવા વાદળની ઘનઘોર છાયા વખતે હજુ રાત્રિ થઈ નથી પણ દિવસ છે-એમ સમજી શકાય છે, તો તે અખંડિતની પાછળ સૂર્ય હજુ ગતિ કરી રહ્યો છે પણ અસ્ત પામી ગયો નથી-એ વાત પણ નક્કી થાય છે. અદશ્ય-મૂળ.

જેમ કુળથી અને અદ્વૈત શર્ય જેમ દિન-રાત્રિના વિભાગથી બાળી શકાય છે, તેમ જીવાત્મામાં રહેલો અદ્વૈત ધર્મ પણ તેના કાર્યથી બાળી શકાય છે.

ભૂતકાલીન ધર્મ તેના ફલસ્વરૂપ વર્તમાનકાલીન સંપત્તિથી બાળી શકાય છે અને વર્તમાનકાલીન ધર્મ તેના કાર્યસ્વરૂપ ઔદાર્યોદિ ગુણોથી બાળી શકાય છે.

અસુક વ્યક્તિના ભીતરમાં ધર્મ છે કે નહિ ? અને છે તો તે કેવી રીતે બાળી શકે ?—એ પ્રશ્નનો બાળે સ્પષ્ટ ઉત્તર ન આપતાં હોય, તેમ પૂ. આચાર્યભગવંત શ્રી હરિ-ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ એક સ્થળે ફરમાવે છે કે—

“ઔદાર્યં દાક્ષિણ્યં, પાપજુગુપ્સાઽથ નિર્મલો વોધો ।

લિંગાનિ ધર્મ સિદ્ધેઃ, પ્રાયેણ જનપ્રિયત્વં ચ ॥ ૧ ॥”

અર્થ—ઔદાર્ય, દાક્ષિણ્ય, પાપજુગુપ્સા, નિર્મળબોધ તથા જનપ્રિયત્વ—એ ધર્મસિદ્ધિનાં પ્રધાન લિંગો છે.

જે આત્મામાં ઉદારતાદિ પાંચ લક્ષણો પ્રગટ્યાં છે, તે આત્માની ભીતરમાં ધર્મ રહેલો છે, કારણ કે—ધર્મસિદ્ધિના એ નિશ્ચય લિંગો છે : ઉદારતાદિ ચિહ્નો એ આત્માની અંદર છૂપા રહેલા ધર્મને જ પ્રગટ કરનારા છે.

બીજા શબ્દોમાં ઔદાર્યોદિ ગુણો એ ધર્મવૃક્ષનાં મૂળ-માંથી ઉગીને બહાર નીકળી આવેલા અંકુરાદિ અને શાખા-પ્રશાખાદિ પદાર્થો છે. શાખા—પ્રશાખા અને અંકુર—પત્રોદિને બહાર આવવા માટે જેમ નિર્મળ મૂળની અપેક્ષા છે, તેમ ઔદાર્ય—દાક્ષિણ્યાદિ ગુણોને બહાર આવવા માટે તેના વૃક્ષની

કે તે વૃક્ષના અખંડિત મૂળની આવશ્યકતા છે; અને તે મૂળનું જ નામ નિર્મળ ધર્મ છે.

આત્મામાં રહેલો તે ધર્મ વર્તમાનકાળે ઉદારતાદિ ગુણો રૂપી અંકુરોદિ દ્વારા પ્રગટ થાય છે અને આગામી કાળે સુર-નરની સંપત્તિ રૂપી પુષ્પો અને સિદ્ધિના અનંતા સુખો રૂપી ફળો રૂપે પ્રગટ થાય છે. જે આત્મામાં ઉદારતાદિ ગુણો હજી પ્રગટ્યા નથી, તે આત્મા બહારથી ધર્મની આરાધના કે સાધના કરતો હોય, તો પણ અંદરથી ધર્મને પામેલો જ છે-એવો નિશ્ચય કરી શકતો નથી.

ધર્મવૃક્ષનો પ્રથમ અંકુરો ઔદાર્ય છે. દાન નહિ પણ ઔદાર્ય. દાન અને ઔદાર્યમાં ભેદ છે. સામાને જરૂર છે અને અપાય છે-એ દાન છે અને પોતાને દાતાને દાન કરવાની જરૂર છે અને અપાય છે-એ ઔદાર્ય છે. જે દાન અપાય છે શક્તિ સુજળ, પણ આપવાની લાવના છે સર્વ-સ્વની, તે દાન ઔદાર્ય ગુણથી ભરપૂર છે. જે દાન શક્તિ સુજળ પણ અપાતું નથી, એટલું જ નહિ પણ આપવાની પાછળ લેનારની જરૂરીઆતને જ આગળ કરવામાં આવેલી હોય છે, તે દાન ઔદાર્યની ખામીવાળું છે. ઉદાર આત્મા દાન લેનારની જરૂરીઆતને જેટલી અગત્યતા આપે છે, તેથી કેઈ ગુણી અધિક અગત્યતા પોતાને આપવાની માને છે. દાન નહિ દેવાથી સામાનું કાર્ય બગડી જવાનો ભય તેને તેટલો લાગતો નથી, કે જેટલો ભય દાન નહિ આપવાથી પોતાનું બગડી જવાનો તેને લાગે છે. અથવા આપીને કેટલું

આપ્યું, તે ગણાવવાની વૃત્તિ કરતાં દેટલું નથી આપ્યું તે ગણાવવાની વૃત્તિ તેના હૃદયમાં સદા રમતી હોય છે, એ ઔદાર્યનું લક્ષણ છે. અને એ વૃત્તિનું ઔદાર્ય એ ધર્મ રૂપી વૃક્ષના પ્રથમ અંકુર છે. ધર્મ આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે કે નહિ?—તે વાળવાનું એ પ્રથમ લક્ષણ છે : પીત્તું લક્ષણ દાક્ષિણ્ય છે.

કોઈની પણ પ્રેરણા વિના થતું દાન, એ ઔદાર્ય ગણાય છે અને કોઈની પણ પ્રેરણા કે યાચના બાદ થનારું કાર્ય, એ દાક્ષિણ્ય છે.

કોઈની પણ માગણીને છતી શક્તિએ નકારતાં સંકોચ થયો, એ દાક્ષિણ્ય છે. દાક્ષિણ્ય વિનાનું ઔદાર્ય એ સુવાસ વિનાના પુષ્પ જેવું છે કે સર વિનાના દ્રૂપ જેવું છે. જેમ સુંદર પણ પુષ્પ જો સુવાસ વિનાનું હોય તો તેને કોઈ સેવતું નથી કે જળથી ભરપૂર પણ દ્રૂપ જો સર વિનાનો હોય તો અંતે સુકાઈ જાય છે, તેમ યાચનાનો ભંગ ન કરવા રૂપ દાક્ષિણ્ય સદ્ગુણ જેનામાં પ્રગટેલો નથી, તે આત્મા ઉદાર હોય તો પણ તેની ઉદારતા સદાકાળ ટકતી નથી કે અર્થી આત્માઓને તે સદાકાળ સેવ્ય બનતો નથી.

ધર્મસિદ્ધિનું ત્રીજું લક્ષણ પાપબ્રુગુપ્સા છે. પાપ પ્રત્યે જેને બ્રુગુપ્સા નથી, તેના ઔદાર્ય કે દાક્ષિણ્યનો દુરુપયોગ થવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે. પાપ એ વિષતુલ્ય છે અને પુણ્ય એ અમૃતતુલ્ય છે. એ રીતે પાપ-પુણ્યનો ભેદ જેના અંતરમાં થયો નથી, એ આત્માનું ઔદાર્ય અને

દાક્ષિણ્ય સ્વ-પરના કાયદા માટે થવાને બદલે કેટલીક વાર તુકસાનને માટે થવાનો વધારે સંભવ છે. એ કારણે ધર્મી આત્માના અંતઃકરણમાં ચોથું લક્ષણ નિર્મળ બોધ પણ છે. એથી એ પાપ-પુણ્યનો ભેદ સમજી શકે છે અને પાપનો પરિહાર તથા પુણ્યનો સ્વીકાર કરવાના કાર્યમાં સદા સાવધાન રહી શકે છે. એના પ્રભાવે તેનું ઔદાર્ય કે દાક્ષિણ્ય પાપના માર્ગે ઘસડાઈ જતું બચે છે. ધર્મનું ચોથું લક્ષણ નિર્મળ બોધ છે, તેથી તેના કારણે આત્મામાં સદા પાપની બુગુપ્તિ જાગતી રહે છે અને તેનાથી જ પુણ્યની પ્રશંસા પણ તેના આત્મામાં સદાકાળ રમતી હોય છે. વળી તેના જ કારણે તેના ઔદાર્ય-દાક્ષિણ્યાદિ સદ્ગુણો અને સદ્-પ્રયોગ પણ વધતો રહે છે; અને પરિણામે તે આત્મા આ લોકમાં યશકીર્તિનો અને પરલોકમાં સદ્ગતિનો ભાગી થઈ શકે છે.

એવા જીવોને ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. તે કારણે શારીરિક અને માનસિક અનેક દુઃખોનાં નાશ રૂપ મોક્ષનો નિરૂપમ ઉપાય ભગવાને એક સામાયિકને જ કહ્યો છે. ”

જીવ જ્યારે સમપરિણામવાળો બને છે, ત્યારે પ્રતિ-ક્ષણ નવા નવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં પર્યાયોને પામે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનાં આ પર્યાયો સંકલેશનાં વિચ્છેદક અને નિરૂપમ સુખનાં હેતુ છે. તેથી તેને શાસ્ત્રોમાં ચિન્તામણી, કદપતર અને કામધેનુથી પણ અધિક પ્રભાવ-શાળી કહ્યાં છે. અચિન્ત્ય પ્રભાવશાળી આ સામાયિકનાં પરિણામની પ્રાપ્તિ જીવને સર્વ સાવધ યોગોનો ત્યાગ કરવાથી અને નિરવધ યોગોનું સેવન કરવાથી થાય છે. વસ્તુતઃ સર્વ જીવો સાથે મૈત્રી આદિ પ્રશસ્ત ભાવોને ધારણ કરવાં, એ જ સામાયિક છે. પરંતુ આ ભાવોને જીવનમાં સક્રિય રૂપ આપવા માટે સર્વ સાવધ યોગોનાં ત્યાગની અને નિરવધ યોગોનાં સેવનની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડે છે. એ પ્રતિજ્ઞાના ગ્રહણ અને આસેવનને સામાયિક વ્રત કહેવામાં આવે છે. આ સામાયિક વ્રતનું જ ખીન્નું નામ અહિંસાધર્મ છે.

અહિંસાધર્મમાં આત્મૌપમ્યની દૃષ્ટિ છે અને એ જ દૃષ્ટિ સામાયિક વ્રતમાં છે. જીવનમાં અહિંસાનો પરિપૂર્ણ અમલ કરવા માટે સામાયિક વ્રતની પ્રતિજ્ઞા અનિવાર્ય છે. સામાયિકનો સીધો અર્થ સમતા છે.

“આત્મનઃ પ્રતિકૂલો નિ પરેષાં ન સંમાચરેત્ ।”-“પોતાને-

સમ્યક્ત્વ સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક.

શ્રુત સામાયિક અમુક સમય ગૃધ્રી શાસ્ત્રપાઠ ભણવાનાં નિયમ રૂપ છે. સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રદ્ધાગુણની શુદ્ધિ રૂપ છે. દેશવિરતિ સામાયિક જે ઘડી પ્રમાણ સાવધ વ્યાપારન ત્યાગનાં નિયમ રૂપ છે. સર્વવિરતિ સામાયિક જીવનપર્યંત નિરવધ વ્યાપારનાં પાલનની પ્રતિજ્ઞા રૂપ છે.

બીજી રીતે શ્રુત સામાયિક શાસ્ત્રાભ્યાસ વડે થઈ શકે છે. સમ્યક્ત્વ સામાયિક શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપ અને આસ્તિક્ય આદિ ગુણોનાં આસેવન વડે થઈ શકે છે. દેશવિરતિ સામાયિક સ્થૂલ હિંસા, સ્થૂલ અસત્ય, સ્થૂલ ચોરી વગેરે પાપવ્યાપારોને તજવા વડે થઈ શકે છે. સર્વ વિરતિ સામાયિક હિંસાદિ પાપપ્રવૃત્તિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવા વડે થઈ શકે છે.

સામાયિકને શ્રાવકનાં બાર વ્રતોમાંનું નવમું વ્રત પણ કહ્યું છે. તેને શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. શિક્ષા એટલે અભ્યાસ-આત્માની નિર્મળતાનો અભ્યાસ, પાપસારથી હલકા થવાનો અભ્યાસ અને જીવ માત્ર પ્રત્યે સમતાભાવ કેળવવાનો અભ્યાસ.

આ વ્રતનો વારંવાર અભ્યાસ થવાથી આત્મા સર્વ-વિરતિ ધર્મને લાયક થાય છે. તેથી તેને સાધુતાનો અભ્યાસ પણ કહી શકાય. રોજ એાછામાં એાછી જે ઘડી જેટલો સમય આ સાધુતાનો અભ્યાસ ગૃહસ્થોને અતિ લાભદાયી છે. એથી શાન્તવૃત્તિ, સંતોષવૃત્તિ અને રાગ-દ્વેષનાં હેતુ

ઓમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવા રૂપ સમતાવૃત્તિ કેળવાય છે. સામાયિક કરવું એટલે ચિત્તવૃત્તિને શાન્ત કરવાનો અભ્યાસ કરવો. સમભાવમાં સ્થિર થવાનો, મધ્યસ્થ ભાવને કેળવવાનો અને સર્વ જીવો પ્રત્યે સમાન વૃત્તિ અર્થાત્ સર્વાત્મભાવને કેળવવાનો પ્રશસ્ત અભ્યાસ, એનું જ બીજું નામ સામાયિક છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પણ એ સામાયિક ચાર પ્રકારનું છે. દ્રવ્યથી ધર્મોપકરણને છોડીને બીજા સર્વ દ્રવ્યોનો ત્યાગ કરવો, ક્ષેત્રથી સામાયિક કરવા જેટલી જગ્યાને છોડીને બીજી જગ્યાનો ત્યાગ કરવો, કાળથી જે વડી પર્યંત સામાયિકમાં રહેવાનો નિર્ણય કરવો અને ભાવથી રાગ-દ્વેષરહિતતા અને સમભાવસહિતતા અથવા અશુભ ધ્યાનનો ત્યાગ અને શુભ ધ્યાનનો સ્વીકાર કરવો. અશુભ ધ્યાન આર્ત અને રૌદ્રસ્વરૂપ છે. એ જે ધ્યાનનો ત્યાગ કરવા માટે મૈત્ર્યાદિ ચાર અને અનિત્યત્વાદિ બાર ભાવનાઓનો વિચાર કરવો; તથા વચન અને કાયાનાં અશુભ વ્યાપારોથી બચવા માટે તેટલા વખત સુધી સર્વ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો.

સામાયિકની આ પ્રતિજ્ઞા વટેમાર્ગને વૃક્ષની છાયાની જેમ સંસારનાં ત્રિવિધ તાપથી સંતપ્ત આત્માને શાન્તિ લેવા માટેનું પરમ વિશ્રામ સ્થળ છે, તેમ જ પાપનો અંધકાર દૂર કરવા માટે અને આત્માનો આંતરિક પ્રકાશ મેળવવા માટેનું અદ્વિતીય સાધન છે.

આ વ્રત જીવને અધ્યાત્મ માર્ગનાં રસ્તે ચઢાવવા

માટેનો પરમ ભોમીઓ છે, તેમ જ દુર્ગતિનાં દ્વારની અર્જા અને સદ્ગતિનાં દ્વારની કુંચી છે જેટલો વખત સામાયિક વ્રતમાં, સમતાભાવમાં ચિત્ત ચાંટેલું રહે છે, તેટલો વખત અશુભ કર્મેનો ઉચ્છેદ થાય છે અને તેટલો વખત શ્રાવક સાધુ સમાન બને છે. આથી આત્માર્થી જીવોએ વધુ ને વધુ સામાયક કરવા, એ હિતકારક, સુખકારક અને કલ્યાણકારક છે.

ધર્મનો પ્રભાવ

દશ પ્રકારના ચારિત્રધર્મના પ્રભાવથી સૂર્ય-ચંદ્ર વિશ્વ ઉપર ઉપકાર કરવા દરરોજ ઉદય પામે છે : વરસાદ સમયસર વરસે છે : સમુદ્ર મર્યાદા છોડતો નથી : સિંહ, વાઘ, વાવાઝોડા, દાવાનળ સંહાર કરતા નથી : પૃથ્વી આધાર વિના ટકી રહે છે. એ વગેરે સર્વ નિયમિતપણે વિશ્વમાં વ્યવસ્થિત રીતે ચાલુ રહ્યું છે, તે સર્વ ધર્મનો પ્રભાવ છે. શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ ધર્મભાવના નામની આરમી ભાવનામાં ધર્મનો પ્રભાવ એ રીતે વર્ણવે છે.

‘ ધર્મદયાણ ’-એ પદની ટીકા કરતાં પૂ. શ્રી હરિભદ્ર-સૂરિજી મ. લલિતવિસ્તરા નામના અન્થરત્નમાં ક્રમભાવે છે કે-

‘ સામાયિકાદિગત વિશુદ્ધક્રિયાઽભિવ્યક્ત્યસકલસત્ત્વ-હિતાશયામૃત લક્ષણસ્વપરિણામ એવ સાધુધર્મઃ । ’

અર્થ-‘ સામાયિકાદિની વિશુદ્ધ ક્રિયાથી અભિવ્યક્ત થતો સકલ પ્રાણીઓના હિતના આશય રૂપ અમૃત લક્ષણ સ્વપરિણામ એ જ સાધુધર્મ છે. ’

આને સર્વવિરતિ ચારિત્રધર્મ કહે છે. ધર્મ એટલે જ ચારિત્રધર્મ. એ સાધુધર્મને પ્રાપ્ત કરવાનો પરિણામ એ ગૃહસ્થધર્મ છે, એને દેશવિરતિ ચારિત્રધર્મ કહે છે. કહ્યું છે કે-‘ સાધુધર્મામિલાપાશ્ચરૂપ આત્મપરિણામઃ શ્રાવકધર્મઃ । ’

સમગ્ર વિશ્વવિષયક હિતચિન્તાનો એ ભાવ દશ પ્રકારના ધર્મના આંશિક કે પરિપૂર્ણ પાલન વડે સ્થિર રહેતો હોવાથી, એ ધર્મને લીધે જ સમગ્ર વિશ્વની વ્યવસ્થા એક પણ નિયમને બાધ પહોંચ્યા સિવાય ચાલી રહી છે. શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના આત્મા, શ્રી ગણુધર ભગવંતોના આત્મા, શ્રી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ભગવંતોના આત્મા, સર્વ પ્રાણીવિષયક હિતચિન્તાના ભાવથી ભરેલા છે; અને એ ભાવની રક્ષા ખાતર સતત દશ પ્રકારના આરિત્રધર્મનું તેઓ પાલન કરી, -કરાવી રહ્યા છે. તેથી તે ભાવ સમગ્ર વિશ્વમાં સતત વ્યાપેલો રહે છે; અને એ ભાવના પ્રભાવ વડે જ વિશ્વમાં સર્વ કંઈ વ્યવસ્થિત ચાલી રહ્યું છે. આ હકીકત શાસ્ત્રમાં વારંવાર ઉપદેશી છે.

દશ પ્રકારનો આરિત્રધર્મ ત્યાં જ હોય છે અને ત્યાં જ ટકે છે, કે ત્યાં સર્વ સત્ત્વવિષયક હિતચિન્તા રૂપ વિશુદ્ધ આત્મપરિણામ હયાતિ ધરાવતો હોય અથવા તે પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા ચિત્તમાં વર્તતી હોય. સર્વ સત્ત્વવિષયક હિતચિન્તાના સાચા અમૃત પરિણામમાં દશ પ્રકારનો આરિત્રધર્મ અર્થાત્ સાધુધર્મ અને સાધુધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રૂપ 'શ્રાવકધર્મ' અંતર્ગત રહેલો છે, એમ માનવું જોઈએ. સકલ સત્ત્વવિષયક હિતચિન્તાનો પરિણામ એ જ ભાવધર્મ છે અને એ ધર્મમાં જ વિશ્વના તમામ પદાર્થોને નિયમમાં રાખવાની તાકાત છે. એ ભાવ-ધર્મને ટકાવવા માટે, પેદા કરવા માટે કે વધારવા માટે

જેટલા જેટલા માર્ગો છે, તે બધા પણ કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી ધર્મ છે. ભાવધર્મના કારણે દ્રવ્ય ધર્મ એ દ્રવ્યધર્મ છે. એક પ્રભુની આજ્ઞાના ભાવપાલન રૂપ છે અને બીજી પ્રભુની આજ્ઞાના દ્રવ્યપાલન રૂપ છે. ભાવ અને દ્રવ્ય ઉભય પ્રકારે પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન અને તે પાલન ઉપરનું બહુમાન, એને અનુક્રમે બોધિ અને તેનું બીજ કહેવાય છે. એવી બોધિ અને એનું બીજ પ્રાપ્ત કરી, જગતના આત્માઓ ત્રણેય કાળમાં સુખી થાઓ, સુખી થાઓ, સુખી થાઓ,—એ ભાવના નિરંતર કર્તવ્ય છે. એથી ભવવિરાગ અને મોક્ષાભિલાષ દૃઢ થવા સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને સાચો પ્રભાવ જગતમાં વિસ્તાર પામે છે.

સામાયિક અને નમસ્કાર

સામાયિક એટલે સર્વ જીવો આત્મતુલ્ય છે. એ સાધનાનો અભ્યાસ નવકાર એટલે પોતાનો આત્મા પરમાત્મતુલ્ય છે, એની સાધનાનો અભ્યાસ. જીવનમાં સામાયિક અને સ્મરણ-ધ્યાનમાં નવકાર. સામાયિક એ જીવનમાં જીવવાનો અભ્યાસ છે. સામાયિક રૂપ પ્રત્યક્ષ જીવનના અભ્યાસ વડે નવકારથી ક્લિત થતા પરોક્ષ મોક્ષસુખની પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે ‘કરેમિ ભંતે’નો ‘ક’કાર અને ‘નવકારમંત્ર’નો ‘ન’કાર પ્રાપ્ત થવો એ પરમ પુણ્યોદય છે. કરેમિ ભંતે એ દ્વાદશાંગીનો સંક્ષેપ છે. નવકાર એ દ્વાદશાંગીનો સાર છે. સાર એટલે ક્ષણસંક્ષેપ, એટલે ટૂંકો અર્થ—કાર્યક્રમ. સામાયિકના ટૂંકો અર્થ કાર્યક્રમ વડે—તેની સાચી સાધના વડે શ્રી પરમેષ્ઠિપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રી અરિહંત પ્રથમ પરમેષ્ઠિ રૂપ હોવા છતાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિમય છે. અરિહંતના ધ્યાનથી શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનું ધ્યાન થાય છે અને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિના ધ્યાનથી શ્રી અરિહંતનું ધ્યાન થાય છે. સામાયિક એ પરમેષ્ઠિ થવાની સાધના છે. નવકાર એ સાધનાના પરિણામે મળનારી પદવીનો દ્યોતક છે. નવકાર એ નિશ્ચય રત્નત્રયીનું પ્રતીક છે. સામાયિક એ વ્યવહાર રત્નત્રયીનું પ્રતીક છે. નિશ્ચય એ ક્ષણ છે. વ્યવહાર એ સાધન છે.

“ નિશ્ચય દક્ષિ દદ્ય વરીશ્ચ, પાપં જે વ્યવહાર;
પુણ્યવાન તે પામશેશ્ચ, ભવસુખદનો પાર.”

(ઉ. શ્રી યશોવિજયશ્ચ મ.)

વ્યવહારનું પાલન એ નિશ્ચયનું સાધન છે. નિશ્ચયનું ધ્યાન વ્યવહારનું વિશેષક છે. નવકારને લક્ષ્યમાં રાખીને સામાયિકનું આચરણ કરનાર નિયમા સુક્તિસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. સામાયિકનો વ્યવહાર શુભ હોવાથી પુણ્યનો ઉત્પાદક છે. નવકારનું ધ્યાન લક્ષ્યને ઝોળખાવનાર હોવાથી વ્યવહારને સુધારનાર છે. ‘શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ’ એ સામાયિકના પરિણામ છે. ‘નમો અરિહંતાણં’ એ નિશ્ચયનું લક્ષ્ય છે. વેદના મહા વાક્યની જેમ એ ચૌદ પૂર્વ અને દ્વાદશાંગીનું મહા વાક્ય છે. વેદ, વેદાંગ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મ-શાસ્ત્ર અને પુરાણોનું તાત્પર્ય જીવ બ્રહ્મૈક્ય છે. દ્વાદશાંગીનું રહસ્ય પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર અને એ દ્વારા શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનું પરિણમન છે.

નમસ્કાર એ અનુમોદન સ્વરૂપ છે. અનુમોદન અને પ્રમોદ-એ બે પર્યાય શબ્દો છે. ‘અનુ પશ્ચાત મોદનં, પ્રકર્ષણ મોદનં ।’ ‘ગુણ બેઈને પહેલાં કે પછી ખુશ થવું-ઉત્કૃષ્ટપણે રાજી થવું, તે અનુમોદન અને પ્રમોદ છે.’ નમસ્કાર તેનો સૂચક છે. જો હૃદયમાં અનુમોદના કે પ્રમોદ ન હોય, જેને નમવામાં આવે છે તેના ગુણ ઉપર પક્ષપાત ન હોય, તે જે માર્ગે ગયા હોય તે માર્ગે જવાની વૃત્તિ ન હોય અને તેમણે જે કહ્યું હોય તે બાજુવાની ઈચ્છા કે જિજ્ઞાસા સુદ્ધા

ન હોય; તો તેઓને કરેલો તે નમસ્કાર બુદ્ધો છે—સાચો નથી : દ્રવ્યનમસ્કાર છે—લાવનમસ્કાર નથી. પરંતુ ગુણનો પક્ષપાત અને એ પક્ષપાત સહિત સાચો નમસ્કાર આવે ક્યારે ? ગુણનો પક્ષપાત એ ગુણો પ્રત્યે શ્રદ્ધા માંગે છે. ગુણોમાં ઉપાદેયબુદ્ધિની બુદ્ધિ એ જ સાચી શ્રદ્ધા છે. જ્યાં સુધી જેને નમવામાં આવે છે તેના ગુણોમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ નથી, તે ગુણો આદરવા લાયક છે—આચરવા લાયક છે એવો ખ્યાલ નથી, એ ગુણોને જીવનમાં લાવવા પ્રત્યે ઉદાસીનતા છે અને ઉપેક્ષાબુદ્ધિ કે હેયબુદ્ધિ છે; ત્યાં સુધી સાચો નમસ્કાર—લાવનમસ્કાર ક્યાંથી થાય ?

ગુણોમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ એ લાવનમસ્કારનું પ્રથમ પગથિયું છે. જ્યાં સુધી ચિન્તામણિ અને કામધેનુ કરતાં પણ પરમેષ્ઠિઓને જે ગુણો પ્રાપ્ત થયા છે. તેની કિંમત અધિક છે એવો ખ્યાલ ન આવે—એનું સાચું લાન ન થાય; ત્યાં સુધી લાવનમસ્કાર આવી શકતો નથી. આજે તો મોટે ભાગે જેને નમવામાં આવે છે તેના ગુણોનું જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન છે તેને ઉપાદેયબુદ્ધિને બદલે ઉપેક્ષાબુદ્ધિ છે, અથવા આગળ વધીને કહીએ તો હેયબુદ્ધિ હોય તેવો વર્તાવ છે. પરમેષ્ઠિઓએ પાંચ વિષય ત્યજ્યા છે અને ચાર કષાય જીત્યા છે. પાંચ મહાવ્રતો અને પાંચ આચારોમય તેઓનું જીવન છે અષ્ટપ્રવચનમાતા અને ૧૮૦૦૦ શીલાંગ રચના તેઓ ધોરી છે. તેમાંની કેઈ પણ વસ્તુ ઉપર જેઓને પ્રેમ નથી, આદર નથી, મેળવવાની કે બાંધવાની પણ ઈચ્છા કે

દરકાર નથી; તેઓના નમસ્કાર ભાવનમસ્કાર કેવી રીતે
બની શકે ?

નમસ્કારને ભાવનમસ્કાર બનાવવા માટે ગુણબહુમાન
રૂપ ભાવ વૈભવો. બીજા વાળ્યા વિના જેમ કદી પણ ધાન્ય
ઉગે નહિ, તેમ ગુણો ઉપર બહુમાન-આદરભાવ રૂપ બીજાનું
આધાન કે વાવેતર કર્યા વિના ગુણપ્રાપ્તિ અને તેના રૂપ
રૂપે મોક્ષપ્રાપ્તિ રૂપી ધાન્ય ક્યાંથી ઉગે ? ગમે તેટલી વૃદ્ધિ
થાય અને ગમે તેટલી ભૂમિ શુદ્ધ હોય, પરંતુ બીજા વાળ્યા
વિના હજાર હેતુઓએ પણ ધાન્ય ઉગી શકે નહિ !
'વપન્નં ધર્મચીજન્ત્ય મત્ત્રશંસાદિ ।' સત્પુરુષોના ગુણોનું બહુ-
માન અને પ્રશંસા એ ધર્મબીજનું સાચું વપન છે. પર-
મેષ્ઠિઓમાં રહેલા અનેક ગુણોને ચિન્તામણીથી અધિક
માનો, કામધેનુથી અધિક માનો, કટપવૃક્ષથી અધિક માનો
અને કામકુંભથી અધિક માનો, કેમ કે-એ બધામાં ઈચ્છા
પૂરવાનું અને ચિન્તા ચૂરવાનું જે સામર્થ્ય છે, તેથી
કેઈગણું અધિક સામર્થ્ય સાચા ગુણો અને તેના બહુમાનમાં
રહેલું છે. અથવા કહો કે-ચિન્તામણિ આદિમાં જે સામર્થ્ય
આવે છે તે સામર્થ્ય તેનું પોતાનું નથી, પણ ગુણબહુ-
માનના ભાવથી બંધાયેલા અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાળા પુણ્યમાં
છે. પુણ્ય અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાળું છે. તે ગુણબહુમાનના
ભાવથી ઉપાર્જન થાય છે, તેથી તે ચિન્તામણીથી-કામ-
ધેનુથી અધિક છે.

નવકારનું પુનઃ પુનઃ રટણ એક બાબત પુણ્યને વધારે

છે, જ્યારે બીજી બાબુ પાપનો નાશ કરે છે. નવમું પાપસ્થાન લોભ અને અહારમું પાપસ્થાન મિથ્યાત્વશબ્દ, એ બધા પાપોમાં સૌથી મોટા ગણાય છે. તે બંનેનો નાશ એક જ નવકારથી સધાય છે, કેમ કે—નવકાર દુન્યવી લોભનો શત્રુ છે અને મુક્તિમુખનો લોભ જીવમાં જગાડે છે. નવકાર પાપને પાપ નહિ માનવા રૂપ તથા પુણ્યને પુણ્ય નહિ માનવા રૂપ જડતાનો નાશ કરે છે અને શુદ્ધ દેવ-શુર-ધર્મ ઉપર પ્રેમ પેદા કરે છે.

નવકારનું સામર્થ્ય

મહામંત્ર નવકાર એ શ્રી જૈનશાસનનો પરમ મંત્ર છે. તમામ આરાધનાનું એ અંતિમ રહસ્ય છે. નવકારને પકડવાથી બધી જ ઉત્તમ આરાધના પકડકમાં આવી જાય છે. નવકારનું પુનઃ પુનઃ રટણ કરનાર અંતે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિસ્વરૂપ બને છે. અથવા નવકારના પ્રથમ પદસ્વરૂપ 'નમો અરિહંતાણં'નું પુનઃ પુનઃ રટણ કરનાર આત્મા અંતે શ્રી અરિહંતસ્વરૂપ બને છે. નવકારનું સામર્થ્ય અદ્ભુત છે. તે સર્વાંગશુદ્ધ મહામંત્ર છે તથા બીજા પણ તમામ મહામંત્ર અને પ્રવર વિદ્યાઓના ઉત્કૃષ્ટ બીજસ્વરૂપ છે.

આત્મજ્ઞાન સર્વથી શ્રેષ્ઠ શાથી ?

લોકો હંમેશાં મોટી બાબતો તરફ દોરે છે અને નાની બાબતોને વિસરી જાય છે. તેઓ સમાજના, દેશના અને વિશ્વના ભારણમ વિચારે કરે છે અને પાતાના, પોતાના કુટુંબીઓના અને ઘરના ગ્રીવા-સાદા વિચારે કરવાનું વિસરી જાય છે. મોટાં ગ્રન્થો, ઇતિહાસો અને શાસ્ત્રોમાં ગુચવાયા કરે છે અને નાની નોંધપોથી, દિનચર્યા અને દરરોજની વાતો વિસરી જાય છે : આદર્શોનાં જંગલોમાં રણડે છે અને વાસ્તવિકતાની કેડીઓને છોડી દે છે; તેમજ મોટી વસ્તુઓના ઝગમગાટમાં નાની વસ્તુઓ દેખાતી નથી.

પરંતુ આ દોષ છે-સ્થૂલ ખુદ્ધિનું વિપરીત પરિણામ છે. મોટી વસ્તુઓ હંમેશાં નાની વસ્તુઓમાંથી બનેલી હોય છે. મોટું સરોવર નાના ટીંપાઓથી ભરાયેલું છે. આકાશ ગંગા અસંખ્ય તારાઓની બનેલી છે. ચારિત્ર નાનાં નાનાં આચારણોની હથોડીથી ઘાટ પામેલું હોય છે. મહાત્મ વસ્તુઓ પ્રથમ નાની જ હોય છે. સાગર જેવી ગંગા પ્રથમ ગંગોત્રીની નાની ધારાજ હોય છે. વડનું મોટું વૃક્ષ પ્રથમ નાના બીજસ્વરૂપ હોય છે. પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પણ પ્રથમ નાના જીવાત્મા રૂપે જ હોય છે. નાની બાબત નાની છે-એમ સમજી, તેના તરફ બેહરકાર રહેવું એ સૂક્ષ્મ દષ્ટિની

ખામી સૂચવે છે. નાની ખાખતો મોટી ખાખતોનાં અવયવો. સ્વરૂપ છે—એમ માની, તેના તરફ વધારે ડાખજી રાખવી. એ જ સાચી દૃષ્ટિ છે.

‘વયા પિંડે તથા વ્રહ્માંડે ।’—એ ન્યાયે નાની વસ્તુ-ઓને સમજનાર મોટી વસ્તુઓને આપોઆપ સમજશે. પોતાને ઓળખી લેનાર આખા વિશ્વને સહેલાઈથી ઓળખી લે છે. આત્મજ્ઞાનને એટલા માટે જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન કહ્યું છે.

છવનની પ્રત્યેક ક્રિયાને સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકી, તેમાં શુદ્ધિ, સમજ અને સરલતા લાવવી જોઈએ. કેમ બોલવું, કેમ ચાલવું, કેમ બેસવું, કેમ ઉડવું, કેમ ખાવું, કેમ પીવું—એવી નાની નાની જણાતી ક્રિયાઓ જ સંસ્કૃતિના પાયાની ઈંટો છે. નજીવી લાગતી ખાખતોને પણ બુદ્ધિ અને અંતઃકરણની કેન્દ્રિત કરેલી સમગ્ર શક્તિ વડે જોનારને, વિચારનારને અને આચરનારને જ તેમાં મહત્તાના દર્શન થશે.

ખીજી રીતે વિચારતાં, જેને મોટાં પુસ્તકો વાંચવા હશે, તેને નાના અક્ષરો શીખવા પડશે; જેને લગ્ય શિલ્પ-સ્થાપત્યો સર્જવા હશે, તેને નાનાં હથોડી-ટાંકણા હાથમાં લેવા પડશે; જેને અદ્ભુત નૃત્ય કરવું હશે, તેને ચૈતન્યના નાનામાં નાના ધબકારનો પણ અભ્યાસ કરવો પડશે; તેમજ જે લાખોના હૃદયને હોલાવનાર સંગીત રેલાવવું હશે, તે નાના પણ સ્વરો અને સૂરોને ઘુંટી ઘુંટીને પી જવા પડશે.

બ્રહ્માંડને ઓળખવા માટે પિંડને ઓળખવો જરૂરી.

છે. પરમાત્માનું જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રથમ જીવાત્માને સમજવો આવશ્યક છે. પાઠશાળાઓમાં જીવવિચારનું જ્ઞાન પ્રથમ આપવામાં આવે છે, તેની પાછળ સૂક્ષ્મ વિચાર છે. નાનામાં નાના જીવનું જ્ઞાન પણ સમગ્ર જીવસૃષ્ટિના વિશાળ વિજ્ઞાનનો પાયો છે.

卐

સદ્ગુણ સાધનાનું મહત્ત્વ

Spiritual principles can only be acquired after long discipline in the pursuit and practise of virtue.

સદ્ગુણ સાધનાના માર્ગમાં લાંબાસમય સુધી શિસ્ત પાળ્યા પછી જ આધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્તો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

વિચાર અને વર્તન

સારો પાક જો ઉતારવો હોય, તો સારાં ‘ખીજ’ મેળવવાં જોઈએ. જમીન ગમે તેવી ફળદ્રુપ હોય, હવા-પાણી ગમે તેટલાં અનુકૂળ હોય અને ખેડુત ગમે તેટલો ઉદ્યમી હોય, તો પણ સારાં ‘ખીયારણુ’ વિના સારો પાક નહિ ઉતરી શકે. જેવું ખી હશે તેવું જ ફળ આવશે. વિચારો અને ભાવનાઓ એ જીવનના ‘ખીયારણુ’ છે. ઉત્તમ વિચાર કે ઉન્નત ભાવના એ ઉત્તમ ‘ખી’ જેવી છે. આખો દિવસ વૈતરૂં કરીને કે ઘાંચીના બળદની જેમ ચંત્રવત્ પ્રવૃત્તિમાં જોતરાયા રહેવાથી જ ઉત્તમ ફલો મેળવી શકાતાં નથી. વર્તનની કિંમત ઘણી છે, પણ વિચારની કિંમત ભૂલીને નહિ.

સારો ખેડુત પ્રથમ ઉત્તમ ‘ખી’ મેળવશે, પછી તેને વાવશે, સાફ ખાતર આપશે, પાણી પાઈને મોલ તૈયાર કરશે, મોલને કણસલાં આવશે ત્યાં સુધી તેનું જતન કરશે અને આબ્રુખાબ્રુ નિંદામણુ કરશે તથા સદા બચત રહી લણવા સુધી ધૈર્ય રાખશે. વિચાર રૂપી ખી ઉત્તમ હોય, તો પણ તેને વાવ્યા વગર કે ઉછેર્યા વગર કશું નિષ્પન્ન થવાનું નથી. વિચારને વર્તનમાં પરિણમાવ્યા વિના મહત્તા મળતી જ નથી. છતાં ખી તે તો ખીજ છે. તે ભૂમિમાં પડ્યું

નથી ત્યાં ચૂની કાંઈ નિષ્પન્ન થતું નથી—એ વાત સત્ય છે, તો પણ તેનામાં શક્યતા તો રહેલી જ છે. આરં વિચાર રૂપી બી પણ કોઈ મારા વર્તન રૂપી છોડના કણમલામાંથી જ છૂટું પડેલું છે. એ રીતે વિચાર અને વર્તન વસ્તુતઃ એક જ વિકાસ ચોજનાના એ ભુદા ભુદા છેડા છે. વિચાર કે ભાવના એ પણ એક પ્રકારનું કાર્ય જ છે, તેથી તેનું પણ કારણ શોધવું જોઈએ. એ કારણ પૂર્વના વર્તન સિવાય બીજું કોઈ નથી. જીવનક્ષેત્રમાં ઉત્તમ પાક પકવવા ઈચ્છનારે ઉત્તમ વિચારોની કિંમત જેમ ઓછી નહિ આંકવી જોઈએ, તેમ ઉત્તમ વિચારોની કિંમત આંકનારાઓએ ઉત્તમ વર્તનની પણ તેટલી જ કિંમત આંકવી જોઈએ.

૫૬

ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરો !

“ ગુણેષુ યત્નઃ ક્રિયતાં, ક્રિમાદોપૈઃ પ્રયોજનમ્ ।

વિક્રિયન્તે ન ઘન્ટાભિર્ગાઘઃ ક્ષીરત્રિવર્જિતાઃ ॥”

ભાવાર્થ—જેમ દૂધ વિનાની વંધ્યા ગાયને ગળે ઘાંટા-ધુધરમાળ વગેરે બાંધીને શણગારવાથી દૂધનો અર્થ તેને ખરીદ કરતો નથી, તેમ મનુષ્ય પણ ગુણ વિના કેવળ ઓટા આડંબર કરે તેથી તે મોટો બની જતો નથી. આથી વાસ્તવિક મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રતિદિન ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એ જ વિવેકી મનુષ્યોનું પરમ-શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે.

કાવ્ય સંન્યય

(સદ્ગુણપોષક હુડાઓ સંખંધી બે બોલ.)

માણસ જેવું ગાય છે, તેવું જ ધીમે ધીમે તેનું ઘડતર થતું જાય છે. ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને બીજાં પણ સદ્ગુણપોષક કાવ્યોનું બે નિયમિત રીતે વારંવાર રટણ કરવામાં આવે અને તેને મનનપૂર્વક ભાવિત કરવામાં આવે, તો અંતરાત્મામાં છૂપાએલ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યાદિ સંસ્કારોને પ્રગટ કરવાની સુંદર તક મળે છે. મનુષ્યનું મન એ અનેક પ્રકારના સંકલ્પોનું એક મોટામાં મોટું સંગ્રહ-સ્થાન છે. તેમાં શુભ ભાવો પણ છે અને અશુભ ભાવો પણ છે. દયા, દાન, પ્રેમ, કૃતજ્ઞતા, પરોપકાર, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, મૈત્રી આદિ ભાવો—એ શુભ ભાવો ગણાય છે અને ક્રોધ, દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, અશ્રદ્ધા, કૃતઘ્નતા અને કેવળ સ્વાર્થપરાયણતાદિ અશુભ ભાવો ગણાય છે.

આ શુભાશુભ ભાવો નિમિત્ત પામીને પ્રગટ થાય છે. ઉત્તમ સંસ્કારપોષક શુભ ભાવોને પ્રગટ થવાની બે વારંવાર તક આપવામાં આવે, તો સહજ ભાવે મન પોતે જ સુસંસ્કારોના રંગથી રંગાઈ જાય છે. પછી તો વારંવારના અભ્યાસના ગળથી તે તેનો સ્વભાવ જ બની જાય છે. આ રીતે પ્રયત્ન દ્વારા અનેક મહાપુરુષોએ પોતાના મનને પવિત્ર

કાવ્ય સંચય

(સદ્ગુણપોષક દુહાઓ આદિ.)

- સુખકર સાહિબ એવિયે, શ્રી શંખેશ્વર પાસ;
જામ સુજામ જગ વિસ્તર્યો, ચહિમા નિધિ આવાસ. ૧
- ઠાં ઠાં અહાં પાસજી, મૂલ મંત્ર એ ખીજ;
જપતાં હરિત સવિ ખપે, આવી મસે સવિ ચીજ. ૨
- ધરણુસય પદ્માવતી, હાજર રહે હવુર;
સેવક વંછિત પૂરવે, વિધન કરે ચક્રચૂર. ૩
- શુર ગિર્યા શુભ આગલા, ઉપકારી શિરદાર;
ધર્મ મર્મ સવિ જાણિયે, તત્વાતત્વ વિચાર. ૪
- મુંગા વાચા પામના, પંશુ ગિરિ ચઢી જાય;
શુરકૃપા જલ ઝાર કે, અંધ દેખન લગ જાય. ૫
- શુરભ નિરખી સાંભળે, પરમ પુરુષ નમ થાય;
રોમ રોમ જ્યોતિ જગે, ધર્મરત્ન પ્રગટાય. ૬
- આગમ પાઠે અમિતરી, જિતવાણી શુભ ખાણી;
તેહી જ પ્રભુમું સરસ્વતી, જેમ લલું અવિચળ વાણી. ૭
- તું સરસ્વતી તું ચારદા, તું જ્ઞાણી આર;
વિદ્યા માતા તું કહી, તુજ શુભનો નહિ પાર. ૮

હંસગામિની તું સહિ, વાગીશ્વરી તું હો
 દેવીકુમારી તું સહિ, તુજ સમ અવર ન કોય
 દેવ જ્યો અરિહંતને, ગુરૂ સેવો નિર્ઘં
 દયા ધર્મ પાળો સદા, એ મુક્તિનો પંથ
 નિત્ય પ્રભાતે ઊઠવું, રાત્રી મન ઉમંગ
 ધરવું ધ્યાન વીતરાગનું, કરવું નિર્મળ અંગ
 ચાર ઘડી રાત્રિ પછી, સૂર્ય ઉદય પર્યંતઃ
 ગ્રાહ્યમુદૂર્ત તે જાણવું, ભજન ધ્યાન બલવંત.
 હું પ્રભુ અરજી કરું, તું છે દીન દયાળ;
 મુજ અધમને તારવા, કર કૃપા કૃપાળ.
 તુજ વિણ ઈણ સંસારમાં, શરણું નહિ કોઈ સ્વામ;
 તુજ ચરણોથી પામીયે, અનંત મુખોતું ધામ.
 જગતારણ જગવાલ હો, તું જગ જય જયકાર;
 જે તુજ ચરણે નિત્ય રહે, તે તરીયા સંસાર.
 ત્રણ ભુવનમાં તું વડો, તુમ સમ અવર ન કોય;
 ઇંદ્ર ચંદ્ર ચક્રી હરિ, તુજ પદ સેવે કોય.
 મૈં અપરાધી જનમકા, નખશિખ ભરા વિકાર;
 તુમ દાતા દુઃખ ભંજના, મેરી કરો સંભાર.
 અગ્નિ કેરા બળ થકી, માખણતું ઘી થાય;
 અંતરવૃત્તિ ધ્યાનથી, પરમાતમ પ્રગટાય.
 અહંકારને છોડીને, ભજે અરિહંત સાર;
 રાગ દ્વેષના ત્યાગથી, પામે મોક્ષનું દ્વાર.

- સુમિરન સુરત લગાઈ કે, મુખ તે કચ્છ ન ખોલ;
 ગાહર કે પટ દેઈ કે, અંતર કે પટ ખોલ. ૨૦
- શ્વાસ શ્વાસમેં નામ લે, વૃથા શ્વાસ મત ખોય;
 ન જાનો ચે શ્વાસકો, આવન હોય ન હોય. ૨૧
- કર ભક્તિ ભગવંતની, કર પરમારથ કામ;
 કર સુકૃત જગમેં સદા, રહે અવિચલ નામ. ૨૨
- જલમેં વસે કુસુદિની, ચંદ્રમા વસે આકાશ;
 જો જાકે મનમેં વસે, સો તાકે રહે પાસ. ૨૩
- અંતર શુદ્ધ કર્યા વિના, પ્રભુ ભજવા તે વ્યર્થ;
 ઔષધ સેવે શું થશે, પળાય નહિ જો પથ્ય. ૨૪
- જિનપૂજા જસ ઘર નાહિ, નહિ મુખાત્રે દાન;
 તે કેમ પામે બાપડા, વિદ્યા રૂપ નિધાન. ૨૫
- તિમિર ગયે રવિ દેખતે, કુમતિ ગઈ ગુરૂજાન;
 સુમતિ ગઈ અતિ લોભસે, ભક્તિ ગઈ આલમાન. ૨૬
- સમ્યગ્દષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ પ્રતિપાલ;
 અંતરથી ન્યારો રહે, જ્યું ધાવ ખેલાવે ખાલ. ૨૭
- સમ્યક્ શ્રદ્ધાવાન નર, અજર અમર ગુણધામ;
 કર્મખંધ તે નવ કરે, કરે નિર્જરા કામ. ૨૮
- પંકજ જળ જેમ ભિન્ન રહે, તેમ રહે સમ્યક્ત્વવાન;
 લિપ્ત ન થાય કર્મથી, આતમ શ્રદ્ધાવાન. ૨૯
- જો સમતામાં લીન થઈ, કરે અધિક અભ્યાસ;
 અખિલ કર્મ તે ક્ષય કરી, પામે શિવપુર વાસ. ૩૦

- અશુચિ દેહધી જિન્ન નિજ, દેખે શુદ્ધ સ્વરૂપ;
તે જ્ઞાના સૌ શાસ્ત્રના, શિવગુણ લહે અનૂપ. ૩૧
- તથા કલ્પના બળ સૌ, પરમ સમાધિવંત;
આત્મ ધ્યાન લીન થઈ, પામે ગુણ અનંત. ૩૨
- છે પિંડસ્થ પદસ્થ, રૂપસ્થ ને રૂપાતીત;
જિનભાષિત એ ધ્યાન સૌ, ધ્યાવે એકે ચિત્ત. ૩૩
- સમ્યગ્દષ્ટિ જીવન, દુર્ગતિ ગમન ન થાય;
પૂર્વજન્મ ક્ષય થઈ જતાં, જરૂર મોક્ષે જાય. ૩૪
- રાગ દ્વેષ જે ટાળીને, ધારે સમતા ભાવ;
સામાયિક આરિ તો, કહે જિનવર મુનિરાય. ૩૫
- રાગ દ્વેષ મળ ગાળવા, ઉપશમ રસ ઝીલો;
આત્મ પરિણતિ આદરી, પર પરિણતિ પીલો. ૩૬
- નિજ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના, જીવ લમે સસાર;
જળ નિજ સ્વરૂપ પીછાણીએ, તળ લહે ભવકો પાર. ૩૭
- નિજ સ્વરૂપમેં લીનતા, નિશ્ચય સંવર જાણ;
સનિતિ ગુપ્તિ સંયમ ધર્મ, કરે પાપકી હાણ. ૩૮
- સકલ સાધન સિદ્ધતા, સમતા પ્રગટે થાય;
ક્ષાયિક સમતા પ્રગટતાં, ણાકી ન કાર્ય રહાય. ૩૯
- નિયતિ વગે હલુ કરમો થઈ ને, નિગોદ થકી નીકળીએ;
પુણ્યે મનુજ ભવાદિક પામી, સદ્ગુરુને જઈ મળીયો. ૪૦
- ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો તવ, પંડિત વીર્ય ઉદ્ધસીયો;
ભવ્ય સ્વભાવે શિવગતિ પામી, શિવપુર જઈ ને વસીયો. ૪૧

- આતમ સાષે ધર્મ જ્યાં, ત્યાં જનતું શું કામ;
જન મનરંજન ધર્મનું, મૂલ ન એક બદામ. ૪૨
- પદના ગુણના સખીહી બુઠા, જળ નહિ આતમપીછાણ;
વર વિના કયા જનતમાસા, લુણ વિના ભોજનકું ખાના. ૪૩
- અશુભ કરમકો હરણકું, મંત્ર બડો નવકાર;
વાણી દ્વાદશ અંગમે, દેગ લીઓ તત્ત્વસાર. ૪૪
- સકલ મંત્ર શિર મુકુટમણિ, સદ્ગુરુ લાવિત સાર;
સો ભવિયા મન શુદ્ધશું, નિત્ય જપીઓ નવકાર. ૪૫
- એક જ અક્ષર એક જ ચિત્ત, સમર્થા સંપત્તિ થાય;
સંચિત સાગર સાતનાં, પાતિકે દૂર પલાય. ૪૬
- નમસ્કાર અરિહંતને, વાસિત જેહનું ચિત્ત;
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તેહ, જીવિત તાસ પવિત્ત. ૪૭
- આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુર્ગતિ વાસ;
ભયક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહિએ સુકૃત અભ્યાસ. ૪૮
- પંચનમસ્કાર એ સુપ્રકાશ, એહથી હોયે સવિ પાપનાશ;
સર્વ મંગલ તણું એહ મૂલ, સુજસ વિદ્યા વિવેકાનુકૂલ. ૪૯
- અરિહંતાદિ સુન વહ પદ, નિજ મન ધરે જો કોઈ;
નિશ્ચય તણુ નરસેહ રહ, મનવંછિત ફલ હોઈ. ૫૦
- અરિહંતદેવ સુસાધુ ગુરુ, ધર્મ જ દયા વિશાલ;
જપ હુ મંત્ર નવકાર તુમ, અવર મ ઝંખો આળ. ૫૧
- આરાહિબજર્ધ દેવ ગુરુ, દિઓ સુપાત્રે દાન;
તપ સંજમ ઉપકાર કરી, કર સફલો અખ્યાણ. ૫૨

- અશુચિ દેહથી બિન્ન નિજ, દેખે શુદ્ધ સ્વરૂપ;
તે જ્ઞાતા સૌ શાસ્ત્રના, શિવગુણ લહે અનૂપ. ૩૧
- તથા કલ્પના બળ સૌ, પરમ સમાધિવંત;
આત્મ ધ્યાને લીન થઈ, પામે ગુણ અનંત. ૩૨
- છે પિંડસ્થ પદસ્થ, રૂપસ્થ ને રૂપાતીત;
જિનભાષિત એ ધ્યાન સૌ, ધ્યાવે એકે ચિત્ત. ૩૩
- સમ્યગદષ્ટિ જીવને, દુર્ગતિ ગમન ન થાય;
પૂર્વજંઘ ક્ષય થઈ જતાં, જરૂર મોક્ષે જાય. ૩૪
- રાગ દ્રવ્ય એ ટાળીને, ધારે સમતા ભાવ;
સામાયિક આરિય તે, કહે જિનવર મુનિરાય. ૩૫
- રાગ દ્રવ્ય મળ ગાળવા, ઉપશમ રસ ઝીલો;
આત્મ પરિણુતિ આદરી, પર પરિણુતિ પીલો. ૩૬
- નિજ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના, જીવ ભમે સસાર;
જળ નિજ સ્વરૂપ પીછાણીએ, તળ લહે ભવકો પાર. ૩૭
- નિજ સ્વરૂપમેં લીનતા, નિશ્ચય સંવર જાણ;
સમિતિ ગુપ્તિ સંયમ ધર્મ, કરે પાપકી હાણ. ૩૮
- સકલ સાધન સિદ્ધતા, સમતા પ્રગટે થાય;
ક્ષાયિક સમતા પ્રગટતાં, ણાકી ન કાર્ય રહાય. ૩૯
- નિયતિ વશે હલુ કરમો થઈ ને, નિગોદ થકી નીકળીએ;
પુણ્યે મનુજ ભવાદિક પામી, સદ્ગુરુને જઈ મળીયો. ૪૦
- ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો તવ, પંડિત વીર્ય ઉઘસીયો;
ભવ્ય સ્વભાવે શિવગતિ પામી, શિવપુર જઈ ને વસીયો. ૪૧

- અંથ પંથ સખ જગતકે, ખાત ખતાવત દોય;
સુખ દિને સુખ હોત હે, દુઃખ દિને દુઃખ હોય. ૮૬
- સુર સુંદરી કહે આતુરી, ધન યૌવન વર દેહ;
મન વલ્લભ મેલાવડો, પુણ્ય પામીને એહ. ૮૭
- મયાણા કહે મતિ ન્યાયની, શીલશું નિર્મલ દેહ;
સંગતિ ગુરુ ગુણવંતની, પુણ્ય પામીને એહ. ૮૮
- ટાળે દાહ તૃષા હર, ગાળે મમતા પંક;
તીન ગુણ તીરથ લહે, તાકું ભજો નિઃશંક. ૮૯
- અનુભવ રત્ન ચિંતામણી, અનુભવ હ રસદ્રુપ;
અનુભવ મારગ મોક્ષનો, અનુભવ સિદ્ધ સ્વરૂપ. ૯૦
- જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ;
જ્યાં ન પહોંચે કવિ, ત્યાં પહોંચે અનુભવી. ૯૧
- દર્શન દર્શન રટતો શીરં, તો રણ રોઝ સમાન;
દર્શન શુદ્ધ સ્વભાવનું, અનુભવ મન વિશ્રામ. ૯૨
- નિજ નાભિમાં કસ્તુરી, પણ સ્વાદ ન જાણે હરણી;
ગળા સુધી ઘૂત ભર્યું, પણ સ્વાદ જાણે જરણી. ૯૩
- જેમ રમતું મન વિષયમાં, તેમ જો આતમ લીન;
ક્ષણમાં શિવ સંપદ વરે, ન ધરે દેહ નવીન. ૯૪
- આપ આપ અનુભવ કરો, તો શું વાંછિત દૂર;
કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી, પામે સુખ ભરપૂર. ૯૫
- જો પરભાવ સકલ તણ, દેખો આતમ ભાવ;
કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ થઈ, જલ્દી મોક્ષે જાવ. ૯૬

પૂર્ણ ત્યાગદી સાધના, કરતી કલિમલ ચૂર્ણ;
 હો જાતા પામર મનુજ, પરમાત્મ પ્રતિ પૂર્ણ. ૯૭
 બાહિર દષ્ટિ દેખતાં, બાહિર મન ધાવે;
 આંતરદષ્ટિ દેખતાં, અદ્વય પદ પાવે. ૯૮
 કારણ જિન કારજ નહિ, નિશ્ચે એહ વચન;
 હોત રસોઈ જળ મિત્રે, આગ જલન જલ અન્ન. ૯૯
 નિશ્ચય દષ્ટિ હૃદય ધરી, પાળે જે વ્યવહાર;
 પુણ્યવંત તે પામશે, ભવ સમુદ્રનો પાર. ૧૦૦
 નિશ્ચય નવિ પામી શકે, પાળે નહિ વ્યવહાર;
 પુણ્ય રહિત જે એહવા, તેહને ક્વણુ આધાર. ૧૦૧
 નાણુ પરમ ગુણુ જીવનો, નાણુ ભવન્નવ પોત;
 મિથ્યામતિ તમ ભેદવા, નાણુ મહા ઉદ્યોત. ૧૦૨
 નાણુ સ્વભાવ જે જીવનો, સ્વ-પર પ્રકાશક જેહ;
 તેહ નાણુ દીપક સમું, પ્રણુમો ધર્મ સનેહ. ૧૦૩
 શ્રુતથી ગુભ મતિ સંપન્ને, શ્રુતથી જાય વિકાર;
 શ્રુત વાસિત જાણે ભલા, તત્વાતત્ત્વ વિચાર. ૧૦૪
 જ્ઞાન વડું સંસારમાં, જ્ઞાન પરમ સુખ હેત;
 જ્ઞાન વિના જગ જીવડા, ન લહે તત્ત્વ સંકેત. ૧૦૫
 શ્રુતજ્ઞાની સંસારનો, તરી પામે ભવપાર;
 શ્રુત વિણુ ભૂલા પ્રાણીઆ, ઈત ઉત ફિરે સંસાર. ૧૦૬
 અધ્યાત્મ જ્ઞાને કરી, વિઘટે ભવભ્રમ ભીતિ;
 સત્ય ધર્મ તે જ્ઞાન છે, નમો નમો જ્ઞાનની રીતિ. ૧૦૭

જ્ઞાની કે અજ્ઞાની જન, સુખ-દુઃખ રહિત ન કોઈ;
 જ્ઞાની ધૈર્યથી લોગવે, મૂર્ખ લોગવે રોઈ. ૧૦૮
 જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં, કર્મ ખપાવે જોઈ;
 બહુ કોડી વરસાં લગે, અજ્ઞાની કરે તેઈ. ૧૦૯
 કષ્ટ કરવું તે સોહિલું, આસાની પશુ ખેલ;
 બળપાણું જગ દોહિલું, જ્ઞાની મોહન વેલ. ૧૧૦
 ભણતાં પંડિત નીપજે, લખતાં લહીયો થાય;
 ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં, લાંબો પંથ કપાય. ૧૧૧
 બાણ્યું તો તેનું ખરું, મોહિ નવિ લેપાય;
 સુખ-દુઃખ આવે જીવને, હર્ષ-શોક નવિ થાય. ૧૧૨
 વિદ્યારૂપી ધન તણું, અતિ આશ્ચર્ય જણાય;
 ખરચ્યા વિણ ખૂટી પડે, વધે જેમ વપરાય. ૧૧૩
 વિદ્યાનું ધન જ્યાં હશે, ત્યાં છે લીલાલહેર;
 વિદ્યા વિણ ધન શું કરે? અંતે ઝાઝાં વેર. ૧૧૪
 વિદ્યા દેતી વિનયકો, વિનય પાત્રતા મિત્ત;
 પાત્રતા ધન દેત હૈ, ધર્મ દેત સુખ નિત. ૧૧૫
 ધન જન કંચન રાજસુખ, સખહી સુલભ કર જન;
 હુલ્લહ સંસાર મેં, એક યથાર્થ જ્ઞાન. ૧૧૬
 નમે જે આંખા આંખલી, નમે જે દાડમ દ્રાક્ષ;
 એરંડ ખિચારો કયા નમે, જિસકી ઓછી સાખ. ૧૧૭
 નમત નમનમેં લેદ હૈ, બહોત નમે નાદાન;
 દગલખાજ દૂના નમે, ચિત્તા ચોર કમાન. ૧૧૮

લીલા જાડની ડાળીઓ, વાળે તેમ વળાય;
 વળે મૂકેનવથી નહિ, વ્યાપે તે સુકાય. ૧૧૬
 વિનય વરીને વશ કરે, વિનયથી વધે મામ;
 વિનય કર્યા કામણ કર્યું, વિનય વસે આરામ. ૧૨૦
 વિનય સદા ઈશ લોકમેં, દેતા આદર ગાન;
 નિધા હી પરલોકમેં, દેત સુખિત કા સ્થાન. ૧૨૧
 અતુરને ચિંતા ઘણી, મૂરખને નહિ લાજ;
 ભલી ખૂરી જાણે નહિ, પેટ ભર્યાનું કાજ. ૧૨૨
 પાન પદારથ અતુર નર, નિષ્ણુ તોલે વેચાય;
 જ્યું જ્યું ચડે દેશાવરો, ત્યું ત્યું મોંઘા થાય. ૧૨૩
 મુખ નેન અરૂ નાશિકા, સળહિકો એક ઠોર;
 કહેવું સુનવું દેખવું, અતુરનકો કષ્ટ ઝોર. ૧૨૪
 ધન જોખન અરૂ ઠાકરી, એતા પર અવિવેક;
 એ ચારે લેખા હુવે, અનરથ કરે અનેક. ૧૨૫
 જ્ઞાની જ્ઞાની જાણે ખરો, સમજે અંતર લેદ;
 મૂરખને નહિ પારખું, ઉલટો કરશે ખેદ. ૧૨૬
 વિવેકે વિનાનો માનવી, સમજે પશુ સમાન;
 વાનરને પણ છે જૂઓ, હાથ પાય મુખ કાન. ૧૨૭
 અતુરથી છાની ન રહે, કોઈ ખુદ્દિની વાત;
 વૈદ્ય પારખે કર થીહી, જેમ રોગની જાત. ૧૨૮
 વગર ખુદ્દિના જોરથી, થતું હોત જો રાજ;
 વાઘ વરૂ ને વાંદરાં, કરત જગતમાં રાજ. ૧૨૯

નવ સમજે ભાવાર્થને, કરે કાંઈનું કાંઈ;
 જ્ઞાનસં સળગાવે કહ્યું, નાખ્યું લડકામાંડિ. ૧૩૦
 અક્ષર એક ન આવડે, પણ અભિમાન અપાર;
 જગમાં તેને જાણવો, સહુ મૂરખ સરદાર. ૧૩૧
 અજ્ઞાનીકો જ્ઞાન ન લાગે, સો સાધુકે સંગ;
 સુજ^૧ ડગોયો ગંગમેં, જેમ તાણો તેમ તંગ. ૧૩૨
 મૂરખ જાણે સુજ વિના, ચાલે નહિ વ્યવહાર;
 ગયા યુધિષ્ઠિર રામ નળ, પણ ચાલે સંસાર. ૧૩૩
 મગજ જેહનું પવન વશ, તેનો સો વિશ્વાસ;
 પવન કદી વૃદ્ધિ કરે, કદી વૃદ્ધિનો નાશ. ૧૩૪
 બાર ગાઉએ જોલી બદલે, તરવર બદલે શાખા;
 બુઢાપણમાં કેશ બદલે, પણ લાખણ ન બદલે લાખા. ૧૩૫
 લોક લાજ માયા તણ, તજ્યો સિંહાસન રાજ;
 એક પ્રકૃતિ ના તણ, તેથી ભયો અકાજ. ૧૩૬
 સમજ પોતે સુધરીયે, સહુ જન નહિ સુધરાય;
 પગે પગરખાં પહેરીયે, પૃથ્વી નહિ ઢંકાય. ૧૩૭
 કોયે ચડેલા કોધીને, દીજે નહિ ઉપદેશ;
 તેલ તપે જળ છાંટતાં, સળગી જીઠે અશેષ. ૧૩૮
 નિંદા સ્તુતિ નવ ગણો, હાઈકે રાખી હામ;
 સર્વનું શુભ ચાહીને, કર તું તારું કામ. ૧૩૯
 યોથી પઢ પઢ જગતમાં, પંડિત ભયા ન કોય;
 ઢાઈ અક્ષર એમ્મકા, પઢે સો પંડિત હોય. ૧૪૦

કામ ક્રોધ મદ લોભક્રી, જળ લગ મનમેં ખાણુ;
 તળ લગ પંડિત મૂરખ હી, દોનો એક સમાન. ૧૪૧
 જન્મગાંઠના હર્ષના, ખાય ખન્નવે ગાય;
 પણ પામર સમજે નહિ, દિવસ ગાંઠનો બાય. ૧૪૨
 ખડે ભયે તો કયા હુઆ, સળસે ખડી ખજૂર;
 ખેઠનકો છાયા નહિ, ફળ લાગે સો દૂર. ૧૪૩
 સાત વેંતના સર્વ જન, કિંમત અછલ તુલ્ય;
 સરખા કાગળ હુંડીના, આંક પ્રમાણે મુલ્ય. ૧૪૪
 જ્ઞાન ગર્વ મતિમંદતા, નિષ્ઠુર વચન ઉદ્ગાર;
 રૌદ્રભાવ આળશ દશા, નાશ પંચ પ્રકાર. ૧૪૫
 ક્રોધી લોભી કૃપણ નર, માનીને મદ અંધ;
 ચોર જુગારી ચુગલ નર, આઠે દેખત અંધ. ૧૪૬
 વિષ ધુણાવે ચમકિયો, રોમાંચિત કરે દેહ;
 વિકસિત નયન વદન મુદ્રા, રસ દીયે શ્રોતા તેહ. ૧૪૭
 જાણુ જ શ્રોતા આગળે, વક્તા કલા પ્રમાણુ;
 તે આગળ ધન શું કરે, જે મગશેલ પાષાણુ. ૧૪૮
 દર્પણ અંધા આગળે, ખહિરા આગળ ગીત;
 મૂરખ આગળ રસકથા, ત્રણે એક જ રીત. ૧૪૯
 વચન રતન મુખ કોટડી, ચૂપ કર દીજે તાળ;
 ઘરાક હોય તો ખોલીએ, વાણી વચન રસાળ. ૧૫૦
 શબ્દ સરિખા ધન નહિ, જો કોઈ જાને ખોલ;
 હીરા તો દામે મિલે, શબ્દ ન આવે મોલ. ૧૫૧

વચન મોલ અમોલ હૈ, બિન તોલ્યા મત ખોલ;
 પહેલે ભીતર સોચકે, પીછે બાહિર ખોલ. ૧૫૨
 શબ્દ શબ્દ તું કયા કરે, શબ્દકો હાથ ન પાંવ;
 એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ઘાવ. ૧૫૩
 મીઠા સખસે ખોલીયે, સુખ ઉપજે ચિહ્ન ઠાર;
 વશીકરન ચહ મંત્ર હૈ, તજીએ વચન કઠોર. ૧૫૪
 કાકા કીસકા ધન હરે, કોયલ કીસકો દેત;
 મીઠા વચન ખોલકે, જગ અપના કર લેત. ૧૫૫
 કટુ વાણી સુણે જો તું, મીઠી વાણી સદા કહેજે;
 પરાઈ મૂર્ખતા કાજે, મુખે ના ઝેર તું લેજે. ૧૫૬
 આલી લૂલી જીભડી, ખોલે આળ પંખાળ;
 અંદર પેસે ખોલીને, જોડા ખાય કપાળ. ૧૫૭
 વાણી પાણી બે સદા, પવિત્રતા કરનાર;
 લલના લાલચ બે સદા, આપદનાં દાતાર. ૧૫૮
 અંધાને અંધો કહે, લાગે કડવા વેણ;
 ધીરે ધીરે પૂછીએ ભાઈ, શાથી ખોયાં નેણ. ૧૫૯
 મધુર વચન હૈ ઔષધિ, કટુ વચન હૈ તીર;
 શ્રવણ દ્વાર હોય સંચરે, સાલે સકલ શરીર. ૧૬૦
 ખાત ખાત સખ એક હૈ, ખતલાવનમેં ફેર;
 એક પવન બાદલ મિલે, એક હી દેત વિખેર. ૧૬૧
 અગરા નિત્ય ખુરાઈ હૈ, અગરા ખુરી ખલાય;
 હુઃખ ઉપજે ચિન્તા દહે, અગરામેં ઘર નય. ૧૬૨

તુમ મૌન રખકર ચિત્તમેં, નિજરૂપકા ચિંતન કરે;
 સ્વાધ્યાય તપ જપ યોગસે, સદ્ગ્જાન ગુણ મનમેં ભરે. ૧૬
 અવગુણ ઉપર ગુણ કરે, ઐ સનજન અભ્યાસ;
 સુખડ ભે સળગાવીએ, આપે સરસ સુવાસ. ૧૬
 તરુવર સરોવર સંતજન, ચોથા ધરમત મેહ;
 પરમારથકે કારણે, ચારે ધરી છે દેહ. ૧૬૫
 સાકર તજે ન સરસતા, સોમલ તજે ન ઝેર;
 સનજન તજે ન સનજનતા, દુર્જન તજે ન વેર. ૧૬૬
 સંગત કીજે સંતકી, કદીય ન નિષ્ફલ જાય;
 દેખો પારસ સ્પર્શસે, લોહા કંચન બન જાય. ૧૬૭
 કાજળ તજે ન સ્યામતા, મોતી તજે ન શ્વેત;
 દુર્જન તજે ન કુટિલતા, સનજન તજે ન હેત. ૧૬૮
 સનજન બાત સનેહકી, પરમુખ કહી ન જાય;
 મુંગા કો સ્વપ્ના ભયા, સમઝ સમઝ પસ્તાય. ૧૬૯
 સનજન એવા જાણીયે, જેવા કૃપાના કોષ;
 પાયે કરીને ઠેલીયે, તોય ન આણે રોષ. ૧૭૦
 સંગ અધર્મીનો કરે, ધર્મી પણ પીટાય;
 તેમ ચોરની સંગતે, શાહ કેદમાં જાય. ૧૭૧
 કાતર સમ દુર્જન કહ્યા, સનજન સોય સમાન;
 કાતર કાપી બુદ્ધા કરે, સોય કરે સંધાન. ૧૭૨
 પારસમેં અરૂ સંતમેં, બહોં અંતરો જાન;
 વહ લોહા કંચન કરે, વહ કરે આપ સમાન. ૧૭૩

સંત મિલનકું આલીયે, તજ માતા અભિમાન;
 જ્યું જ્યું આગે પ્રગ પડે, કોટિ પુણ્ય સમાન. ૧૭૪
 અદ્ય સંગ પણ સંતનો, આપે મુખ હંમેશ;
 ચોરે પણ ચોરી તજ, લીધો સાધુ વેશ. ૧૭૫
 જનની જણે તો ભક્તજન, કાં દાતા કાં શૂર;
 નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર. ૧૭૬
 સંત સમાગમ પ્રભુ કથા, જગમેં દુર્લભ દોય;
 સુત દારા ઔર લક્ષ્મી, પાપી કે ભી હોય. ૧૭૭
 પ્રીતિ ઐસી કીજીએ, જૈસા ટંકણખાર;
 આપ જલે પર રીઝવે, ભાંગ્યા સાંધે હાંડ. ૧૭૮
 મિત્ર ઐસા કીજીએ, ઢાલ સરિખા હોય;
 મુખમેં પીછે પડ રહે, દુઃખમે આગુ હોય. ૧૭૯
 મિત્ર ઐસા કીજીએ, જૈસા શિરકા ખાલ;
 કાટે કટાવે પીછું કટે, તોય ન છોડે ખાલ. ૧૮૦
 કપટી મિત્ર ન કીજીએ, પેટ પેસી બુધ લેત;
 પહેલી પ્રીત ખતાય કે, પીછે ગોથા દેત. ૧૮૧
 કપટીના મન એહવા, જેવા પાકા ઘોર;
 બાહિર સુંદર પેખીએ, માંહે કડિન કઠોર. ૧૮૨
 શેરી મિત્રો સો મળે, તાળી મિત્ર અનેક;
 જેમાં મુખ દુઃખ વહેંચીએ, તે લાખોમાં એક. ૧૮૩
 જાની ધ્યાની ચતુર નર, તીનો રહેત ઉદાસ;
 ખર ધુવડ મૂરખ પણ, સદા સુખી નિજવાસ. ૧૮૪

ખડા ખડાઈ નવ કરે, ખડા ન ખોલે ખોલ;
 હીરા મુખસે ના કહે, લાખ હમારા મોલ. ૧
 સાચ ખરાખર તપ નહિ, જૂઠ ખરોખર પાપ;
 નકે હૃદયમેં સાચ હેં, તાકે હૃદયમેં આપ. ૧
 ગણે નહિ ગંભીર જનો, દુર્જનના અવાજ;
 શ્વાન ભસે સો સામટા, ગણે નહિ ગજરાજ. ૧
 જીવન જોખન રાજમદ, અવિચલ રહે ન કોય;
 જો દન નય સત્સંગમેં, જીવનકા ફલ સોય. ૧
 સજ્જન શુદ્ધ સ્વભાવને, શું કરી શકે કુસંગ;
 ચંદન વિપ વ્યાપત નહિ, વળગી રહે ભુજંગ. ૧
 લઘુતાસે પ્રભુતા મળે, પ્રભુતાસે પ્રભુ દૂર;
 કીડી સાકર ખાત હે, હાથી કાકત ધૂર. ૧
 ગુણ ખોલે નિંદે નહિ, તે સોભાગી હોય;
 અવગુણ ખોલે પરતણા, તે દુર્ભાગી હોય. ૧
 સજ્જન સૌના સ્નેહી પણ, દુષ્ટ તણે મન કાળ;
 જગત ચક્ષુ છે સૂર્ય પણ, ધ્રુવડ ગણે વિકરાળ. ૧
 સત્યવાદી સાચું વદે, હૃદય ન ધરીએ રોષ;
 નાક વિના નકટા દિસે, દર્પણનો શો દોષ. ૧
 કટુ લાગે કલ્યાણના, વચન વિચારો આપ;
 કટુ ઔષધ પીધા વિના, મટે ન તનનો તાપ. ૧
 ખુરી દુર્જનકી પ્રીતડી, ભલો સજ્જનકો ત્રાસ;
 ખાદલ જ્યું ગરમી કરે, તખ ખરસનકી આસ. ૧

આવ જહાં આદર જહાં, જહાં નયનોમેં નેહ;
 તા ઘર સદા હી જાઈએ, પથ્થર ઘરસે મેહ. ૧૯૬
 આવ નહિ આદર નહિ, નહિ નયનોમેં નેહ;
 ઉસ ઘર કબી ન જાઈએ, કંચન વરસે મેહ. ૧૯૭
 જ્ઞાન ભાંડેત વૈરાગ્ય યુત, સંત સરલ ચિત્ત હોય;
 મુકત કહે ભવ તરનકો, ઉત્તમ નૌકા સોય. ૧૯૮
 દાન માન સન્માન ને, ખાન પાન વરદાન;
 પાત્ર પ્રમાણિક હોય તો, શોભા લહે મુજન. ૧૯૯
 દુર્જન કૃત નંદા થકી, સજ્જન નવિ નિંદાય;
 રવિ ભણી રજ નાખતાં, આપે અંધો થાય. ૨૦૦
 સંત વચન વરસા મુધા, શ્રોતા કુંભ સભાન;
 ઢંકા મોહકા ઢંકણા, પડે ન ઘટમેં જ્ઞાન. ૨૦૧
 માન નહિ અપમાન નહિ, એસે શીતલ સંત;
 સંત ખરે સોહી જીને, કનક કામિની ત્યાગ. ૨૦૨
 પર નારી પર વસ્તુને, છેટેથી તજનાર;
 પાય ન મૂકે પાપમાં, તે સજ્જન શિરદાર. ૨૦૩
 રાગ-દ્વેષ કરે નહિ, નીચ કૃત્યથી ડરનાર;
 અસત્ય વચન જોલે નહિ, તે સજ્જન શિરદાર. ૨૦૪
 અનીતિને નવ આચરે, સંતોષી હિતકાર;
 સંતોષી સોખત કરે, તે સજ્જન શિરદાર. ૨૦૫
 અવગુણ ઉપર ગુણ કરે, દુર્ગુણ ઢાંકણુદાર;
 દુઃખ આવે હિંમત ધરે, તે સજ્જન શિરદાર. ૨૦૬

જળ આયા તું જગતમેં, જગ હસે તું રોય;
 અળ કરણી અંગી કરે, તું હસે જગ રોય. ૨૦૭
 વા કરે વાદળ કરે, કરે નદીનાં પૂર;
 સજ્જન જોડ્યા નનિ કરે, પાશ્ર્વમ ઉગે સૂર. ૨૦૮
 ઉપજી વધે સો જગત હેં, ઉપજી શમે સો સંત;
 જિહુ ઉપજે નિપજે નહિ, સો કહીએ લગતંત. ૨૦૯
 પાંચ દંદ્રિયને વશ કરી, જપો નિરંજન નામ;
 સર્વ કપાયના નાશથી, પામે શિવપુર ઠામ ૨૧૦
 કહેણી મીઠી દ્રાણ હે, રહેણી તાતા લોય;
 રહેણી રહે કહેણી કહે, એસા વિરલા કોય. ૨૧૧
 લઘુતાસે પ્રભુતા મિલે, પ્રભુતાસે પ્રભુ દૂર;
 જો લઘુતા ધારણ કરે, તો પ્રભુતા નહિ દૂર. ૨૧૨
 લઘુતાસે પ્રભુતા મળે, ટળે દોષ અભિમાન;
 બાહુબલી લઘુતા ધરી, પામ્યા કેવળ જ્ઞાન. ૨૧૩
 રાગ-દ્વેષ બાકું નહિ, તાકું કાળ નહિ ખાય;
 કાળ જીત જગમેં રહે, એ ઉત્તમ ઉપાય. ૨૧૪
 પઠના લિખના ચાતુરી, તિનો ખાતો સહેલ;
 કામ દહન મન વશકરન, ગગન ચઢન મુશ્કેલ. ૨૧૫
 દયા નષ્ટતા સરલતા, સમતા શીલ સ્વભાવ;
 આશ તજે આયા તજે, મોહ તજે અઙ્ગમાન. ૨૧૬
 કેરૂણા વત્સલ સજ્જનતા, આતમ નિંદા પાઠ;
 સમતા ભક્તિ વિરાગતા, ધર્મરાગ ગુણ આઠ. ૨૧૭

લેનેકા સત્ નામ હૈ, દેને કે અન્તદાન;
 તરને કેા હૈ દીનતા, રૂખને કેા અભિમાન. ૨૧૮
 દુઃખમાં સૌ પ્રભુને ભજે, સુખમાં ભજે ન કોય;
 જો સુખમાં પ્રભુને ભજે, તો દુઃખ કહાંસે હોય ? ૨૧૯
 માત-પિતા ગુરૂજન તણી, સેવા કરો દિન-રાત;
 સેવાથી મેવા મિલે; એ શાસ્ત્રની શાખ. ૨૨૦
 તનસે સેવા કીજીએ, મનસે ભલા વિચાર;
 ધનસે ઈસ સંસારમેં, કીજે પર ઉપકાર. ૨૨૧
 તન પવિત્ર તીરથ ગયે, ધન પવિત્ર કરદાન;
 મન પવિત્ર હોત તખ, ઉદય હોત ઉર જ્ઞાન. ૨૨૨
 ગર્હ ખાત સોચે નહિ, આગળ ચિન્તા નહિ;
 વર્તમાન જાગૃત સદા, સો જ્ઞાની જગમાંહિ. ૨૨૩
 માન મળે છે ગુણ વડે, ગુણ વિણ માન ન હોય;
 પોપટ પાળે પ્રીતથી, કાગ ન પાળે કોય. ૨૨૪
 વહેતાં પાણી નિર્માળા, ખંધા ગંદા હોય;
 સાધુ તો શીરતા ભલા, ડાઘ ન લાગે કોય. ૨૨૫
 ગુણવંતા ગંભીર જન, દયાવાન દાતાર;
 અંતકાલ તક નાં તજે, ધૈર્ય ધર્મ ઉપકાર. ૨૨૬
 નાચે કૂદે તોડે તાન, દુનિયા દેવે ઉસકો માન;
 શ્રીલ સંતોષ ચુપકી ધરે, દુનિયા ઉસકી મશકરી કરે. ૨૨૭
 હર્જન કૃત નિંદા થકી, મટે ન સજ્જન માન;
 નિંદે ધ્રુવડ દિનેશને, પણ જશ ગાય જહાન. ૨૨૮

અતિ ભલા નહિ જોડના, અતિ ભલા નહિ ચૂપ;
 અતિ ભલા નહિ વરપણાં, અતિ ભલા નહિ ધૂપ. ૨૨૯
 મન મરકટને મારવા, મનન તણી આખૂક;
 અહીંને શાંત કરો સદા, કરી કદી નવ ચૂક. ૨૩૦
 એહ શરીર નહિ માહરૂં, એ તો પુદ્ગલ ખંધ;
 હું તો ચેતન દ્રવ્ય છું, ચિદાનંદ સુખ કંદ. ૨૩૧
 જંસે કંચૂક ત્યાગથી, ખીનસત નહિ ભુજંગ;
 દેહ ત્યાથી જીવ પણ, તૈસે રહત અભંગ. ૨૩૨
 રાગ-દ્વેષ દોષ દોષ હૈ, અષ્ટ કર્મ જડ એહ;
 હેતુ એહ સંસારકા, તિનકુ કરવો છેહ. ૨૩૩
 તેણે કારણ અરિહંતના, દ્રવ્ય ગુણ પરબંધ;
 ધ્યાન કરંતા તેહનું, આતમ નિર્મલ થાય. ૨૩૪
 જેહ ધ્યાન અરિહંતકો, સોહી આતમ ધ્યાન;
 ફેર કચ્છ ઇનમેં નહિ, એહિ જ પરમ નિધાન. ૨૩૫
 દિન વિના રજની નવી ફિટત, દાન વિના દાતાર ન કહોવે;
 જ્ઞાન વિન; ન લહે શિવમાર્ગ, ધ્યાન વિના મન હાથ ન આવે. ૨૩૬
 તનકો જોગી સખ કરે, મનકો વિરલા કોય;
 સહેજે સિદ્ધિ પાઈએ, જો મન જોગી હોય. ૨૩૭
 નામ જપતાં સો દુઃખ હરે, તપ દુઃખ હરે હજાર;
 સદ્ગુરુ કૃપા લખ દુઃખ હરે, સખ દુઃખ હરે વિચાર. ૨૩૮
 તખ લગ જોગી જગગુરુ, જખ લગ રહે ઉદાસ;
 જખ જોગી આશા કરે, તખ જોગી જગદાસ. ૨૩૯

નિનતમ ગુણ રમણતા, ઈન્દ્રિય તણ વિકાર;
 ધિર સમાધિ સંતોષમે, ભવદુઃખ ભંજન હાર. ૨૪૦
 ફફીરા ફફીરી કિતની દૂર હ, છતની લાંબી ખજૂર;
 ગઢે તો રસ ભરપૂર હૈ, પડે તો ચકનાચૂર. ૨૪૧
 ચિન્તા ઐસી ડાકણી, કાટ કલેન્ત ખાય;
 વૈધ બિચારા કયા કરે?, કહાં કહાં દવા લગાય. ૨૪૨
 ફીકર સખડો ખા ગઈ, ફીકર સખડા પીર;
 ફીકરફી ફાફી કરે, વોહી સચ્ચા ફફીર. ૨૪૩
 વણ પરણેલો પરણવા, પરણ્યો તજવા નય;
 લક્કડ લાડુ ખાય તે, ન ખાય તે પસ્તાય. ૨૪૪
 નર જે કડવા તુંબડા, ગુણે કરીને મીઠું;
 તે માણસ કેમ વિસરે, જેહ તણા ગુણ દીઠું. ૨૪૫
 સંગત હુઈ તો કયા હુઆ, ગુણ શીખ્યા હે નાય;
 પાન ફૂલ એક ડાળ હૈ, પણ પાન વાસના નાથ. ૨૪૬
 સંગત બિચારી કયા કરે, હૃદય ભર્યા કઠોર;
 નવ નેન પાણી ગઢે, પથ્થર ન ભીંજે કોય. ૨૪૭
 જણ આગળ અન્નણ થઈએ, તત્ત્વ લીજે તાણી;
 સામે થાય અગ્નિ કદા, આપણે થઈએ પાણી. ૨૪૮
 મન નય તો જાને દો, મત જાને દો શરીર;
 વિના ચઢાવે કામડે, કહાં લગેગા તીર. ૨૪૯
 જગમે સાથી વિપત્તિ કે, વિદ્યા વિનય વિવેક;
 સાહસ સુકૃત સત્ય વ્રત, પ્રભુ ભરોસો એક. ૨૫૦

પાત્ર કુપાત્ર આંતરે, સુરભિ સર્પા જોય;
 ખલ ખાયાં પય નીપજે, પય પિયાં વિપ હોય. ૨૫૧
 મારે જૂં અને ફાટે લીળ, તેને પરભવ વેસી શીળ;
 તેને સંતાન હોવે નહિ, જો હોય તો જીવે નહિ. ૨૫૨
 સહિષ્કે દરબારમેં, આચે કો શિરપાવ;
 જુઠ તમાચા ખાયગા, કયા રંક કયા રાવ. ૨૫૩
 કાને સુણી ન માનીયે, નજરે દીઠી સો સચ્ચ;
 નજરે દીઠી ન માનીયે, નિર્ણય કરી સો સચ્ચ. ૨૫૪
 સતીયા સત્ ન છોડીએ, સત્ છોડે પત જાય;
 સત્કી ખાંધી લક્ષ્મી, ફીર મિલેગી આય. ૨૫૫
 વિદ્યા ધન સુખ સાહ્યખી, સદ્ગુણ કા સમુદાય;
 નેકીસે સખ આત હ, ઔર બદીસે સખ જાય. ૨૫૬
 નીરખીને નવ યૌવના, લેશ ન વિષય નિદાન;
 ગણે કાળની પુતળી, તે ભગવાન સમાન. ૨૫૭
 બ્રહ્મચર્ય સખમેં બડા, સખ રત્નોકી ખાન;
 ત્રીન લોકકી સંપદા, બ્રહ્મચર્યમેં આન. ૨૫૮
 સતી નારી શૂરા પુરૂષ, જ્ઞાનીને ગજદંત;
 એતા અપૂઠા ના ફીરે, જો જાય જુગ અનંત. ૨૫૯
 સિંહ મૂછ ભોરિંગ મણિ, કરખી ધન સતી નાર;
 જીવ ગયે પરકર ચઢે, તેમ ક્ષત્રિય તલવાર. ૨૬૦
 રવિ ઉદયે ધ્રુવડ અંધ છે, નિશિએ અંધો કાગ;
 કામી નિશદિન આંધજો, ચિંતે એહીજ લાગ. ૨૬૧

પરદારા છે પાપિણી, સાપિણી ઝેરી એહ;
 કરે આપણી કાપણી, નાગણી દુઃખની એહ. ૨૬૨
 પરનારી ઝેરી છૂરી, મત લગાવો અંગ;
 દશ શિર રાવણ કે કટે, પરનારી કે સંગ. ૨૬૩
 નારી દેહ દીવો કહ્યો, પુરૂષ પતંગી હોય;
 જગ સઘળો ખુચી રહ્યો, નીકળે વિરલો કોય. ૨૬૪
 ગીત વિલાપની સમ ગણે, નાટક કાય કલેશ;
 આભૂષણ તનુ ભાર છે, ભોગને રોગ ગણેશ. ૨૬૫
 જૈસી દષ્ટિ વિષયમેં, વૈસી પ્રહ્લમેં હોય;
 ચલા ભય મોક્ષમેં, પડલા ન પકડે કોય. ૨૬૬
 નાથ વિનાનો બળદીયો, નાથ વિનાની નાર;
 વહી જતાં વાર શી, સમજી કરો વિચાર. ૨૬૭
 દૂવા ઢાંકણ ઢાંકણું, ખેતર ઢાંકણ વાડ;
 બાપનું ઢાંકણ ખેટડો, ઘરનું ઢાંકણ નાર. ૨૬૮
 પૂત કપૂત કૃપણ નર, કપટી મિત્ર કુનાર;
 ચાર સંગતિ શૂલિ સમ, બુધ જન કરત વિચાર. ૨૬૯
 પાપ છૂપાયા નવ છૂપે, છૂપે ન મોટે ભાગ;
 દાળી દુબી ના રહે, રૂએ વીંટી આગ. ૨૭૦
 મૃત્ય સંતાડયું નવ રહે, ખરો ભુજ્યો એ ખેલ;
 જેમ ઉપર આવી તરે, જળ તળિયેથી તેલ. ૨૭૧
 ભાંડે દૂપે તે પડે, જે કરતો વ્રત ભંગ;
 ભવોભવ દુઃખીયો તે ભમે, દુલ્લહો સદ્ગુરુ સંગ. ૨૭૨

નિર્લજ્જ નર લાજે નહિ, કરોને કોટિ ઉપાય;
 નાક કપાયું તો કહે, અંગે ગોઠો ભાર. ૨૭૩
 સ્ત્રી પીયર નર સારારે, સાધુજી સ્થિર વાસ;
 એ ત્રણ હોય અળખામણાં, જો માંડે સ્થિર વાસ. ૨૭૪
 ધન મેળવતાં દુઃખ છે, સાચવતાં પણ દુઃખ;
 જો આપેલું જાય તો, જાય સમૂળું મુખ. ૨૭૫
 મધુ સંચય કરી મરી રહ્યો, ભ્રમર કેવળ અનાજ;
 ના દીધું ના લોગવ્યું, નાહક જોયો પ્રાણ. ૨૭૬
 તનકી તૃણા સહજ હૈ, તીન પાંચ કે શેર;
 મનકી તૃણા પ્રખલ હૈ, ન ગણે પર્વત મેર. ૨૭૭
 પૈસા ને વળી પદવીનો, વિશેષ શો વિશ્વાસ;
 રાવણ કેરી ઋદ્ધિ પણ, પળમાં પામી નાશ. ૨૭૮
 લક્ષ્મી કોઈની થઈ નથી, થાશે નહિ કે દિન;
 ધર્મ માર્ગે વાપર્યું, તે થાશે તુજ ધન. ૨૭૯
 કોડપતિ મૂકી ગયા, કોડી ન ગઈ તે સાથ;
 હાથે તે સાથે થશે, મિથ્યા બીજું બ્રાત. ૨૮૦
 જે આશાના દાસ છે, તે સર્વના દાસ;
 આશા દાસી જેહની, તેના સર્વે દાસ. ૨૮૧
 ચલનો લલો ન કોસકો, દુહિતા લલી ન એક;
 મંગનો લલો ન બાપસે, જો પ્રભુ રખવે ટેક. ૨૮૨
 માંગણુ ગયે સો મર ગયે, મરે સો માંગણુ જાય;
 ઉસકે પહેલે વો મરે, સો હોતે હી નટ જાય. ૨૮૩

આશા ત્યાંહી આપદા, શ્વાસ ત્યાંહી શોગ;
 સદ્ગુરુ વિણ લાંગે નહિ, દોનું જલિમ રોગ. ૨૮૪
 મારિયે આશા સાપિની, જીન ડસિયા સંસાર;
 તાકી ઔષધ સંતોષ હૈ, થહ ગુરુ મંત્ર વિચાર. ૨૮૫
 જુગારી કર ઋદ્ધી, મકંટ કંઠે હાર;
 ઘેલી માથે ખેડલું, રહે કેટલી વાર. ૨૮૬
 સદા ન લક્ષ્મી સ્થિર રહે, સદા ન સુખનો સંગ;
 સદા ન કાયમ સખળતા, સદા ન ચઢતો રંગ. ૨૮૭
 હું તને પૂછું હે લક્ષ્મી, તું કૃપણ ઘર કિમ જાય ?
 દાતા શૂરા ચતુર જન, તે તુઝ ક્યેં ન સુંહાય ? ૨૮૮
 શૂરા ઘર વિધવાપણે, દાતા દેત ઉડાય;
 પંડિત ઘેર મુજ શોક હે, યું નહિ આવે દાય. ૨૮૯
 અગત પલિતા રાજદંડ, ચોર મૃષા લે જાય;
 ઈતના દંડ દુનિયા સહે, ધર્મદંડ સહ્યો ન જાય. ૨૯૦
 દોલતમેં હૈ દો લતા, માનો સાચી વાત;
 આવત તો ચિંતા કરે, જવત મારે લાત. ૨૯૧
 આ સંસારી જીવને, બંધન છે ધન દાર;
 મૂરખ માને સુખકારી, મધુ લેપી ખડૂગ ધાર. ૨૯૨
 આળશુને ઉઘાટ નહિ, લોભીને નહિ સુખ;
 કાયરને હિંમત નહિ, સંતોષીને ન દુઃખ. ૨૯૩
 ધન વિના નિર્ધન દુઃખી, તૃણાવંત ધનવાન;
 કૌન સુખી સંસારમાં ?, સખ જગં દેખ્યા છાન. ૨૯૪

બહુત પસારા મન કરે, કરે ઘોટે કી આશ;
 બહુત પસારા જિજ્ઞે ક્રિયા, વાદ બી ગયે નિરાશ. ૨૯૫
 ખાના ચલના યોવના, મિલના વચન વિલાસ;
 ન્યું ન્યું પાંચ ઘટાઈયે, ત્યું ત્યું ક્યાન પ્રકાશ. ૨૯૬
 સંતોષથી જીવન ગુજરે, એટલું પ્રભુ આપજે;
 ઘર ઘર ગરીબી છે છતાં, દિલ અમીરી આપજે. ૨૯૭
 ગોધન ગજધન રત્નધન, કંચન ખાણ સુખાણ;
 જળ આવે સંતોષ ધન, સખ ધન ધૂળ અમાન. ૨૯૮
 સંપ કરે સંપત્ત બઢે, ઘટે ધરે મન રીસ;
 હોય અંક મુખ ફેરવે, તેસઠ કે છત્રીસ. ૨૯૯
 સંપથી સંપત્તિ સાંપડે, સંપથી નાચે કલેશ;
 જેના ઘરમાં સંપ નહિ, ત્યાં મુખ નહિ લવલેશ. ૩૦૦
 તન રોગી શિર શત્રુતા, જર આવે ને નાચ;
 પણ જે સંપ કુટુંબમાં, શીતલ રહે સદાય. ૩૦૧
 રાખે કુદરત તેમ જ રહો, તને દિલગીરી ગર્વ;
 પ્રેમ ધરીને પરસ્પર, સંપી ચાલો સર્વ. ૩૦૨
 અશક્ત પણ શક્તિ ધરે, કરે સંપ સંબંધ;
 નાચ આંધળો કાશીએ, ધરી લુલાને સ્કંધ. ૩૦૩
 બહુ જન મળીને જે કરે, તે એકે ન કરાય;
 સાવરણી ઘર સજ્જ કરે, સખી એકે શું થાય? ૩૦૪
 કશું ન નીપજે એકથી, ફેગટ મન કુલાય;
 કમાઠ ને તાણું મળી, ઘરનું રક્ષણ થાય. ૩૦૫

નરમ ગરમ મળીને નમે, નીલે ન સરખાં ખેય;
 રહે રાખમાં દેવતા, દારૂમાં ન રહેય. ૩૦૬
 અતિ ઘણું નહિ તાણીયે, તાણ્યે તૂટી જાય;
 તૂટ્યા પછી જે સાંધીયે, વચ્ચે ગાંઠ રહી જાય. ૩૦૭
 જેની ગરજ પડે સદા, તેને કેમ તનય;
 ખાળે છે ઘર આગ પાણ, ઘરમાં તે જ રખાય. ૩૦૮
 આંટી કાઢે અઝલથી, ગુંથ પડે ન મુંઝાય;
 તાણીને તોડે નહિ, તો ઘર સૂત્ર ચલાય. ૩૦૯
 બુદ્ધા સ્વભાવના માનવી, દેખી ન ધરવો ખેદ;
 તીખાં કડવાં ને ગળ્યાં, તરુવરમાં પાણ ભેદ. ૩૧૦
 જે ઉપયોગ ન આવડે, અપાર ઉપજે શોક;
 આંજો અંજન આંખનું, મુખ પર મૂરખ લોક. ૩૧૧
 જામે જૈત્રી ખુદ્ધિ હૈ, વૈસા કહે ખતાય;
 વાંકો ખૂરો ન માનીયે, જ્યાદા કહાંસે લાય. ૩૧૨
 સરખી ખુદ્ધિ સર્વને, કુદરતે આપી હોત;
 તો પંડિત અને મૂરખના, ચિત્ર જગત નહિ જોત. ૩૧૩
 કરી જાણે ઉપયોગ તો, નિરૂપયોગી ન જણાય;
 વાંકાના પૈડા ખને, સીધે થાંભલા થાય. ૩૧૪
 યોગ્ય રીતે ઉપયોગથી, દુર્ગુણ પણ વખણાય;
 કરીયે ક્રોધ અમૃત્ય પર, તે તો ગુણ કહેવાય. ૩૧૫
 તમા ન તણ્યે તેહની, જેની ગરજ સદાય;
 જળ સાથે રીસાઈને, કહો મચ્છ કયાં જાય ? ૩૧૬

સદૈવ જે સાથે રહે, તેમાં ખટપટ થા-
 દાંત તળે એક દિન, જરૂર જીલ દળાર
 જેનું કારજ જે કરે, કદી ખીજે ન કરાય
 દીપક પ્રગટે કોડ દશ, રવિ વિણ રાત ન જાય
 કડવો હોય લીંબડો, પાણી મીઠી તેની છાંય;
 બંધવ હોય અગોલડા, તોય પાતાની બાંય.
 સુખમાં સાંભરે ભારજી, દુઃખમાં સાંભરે માય;
 બાંધવ ત્યારે સાંભળે, માથે વાગે ઘાય.
 કેંક કામ અભ્યાસના, પણ નહિ બુદ્ધિ પ્રકાશ;
 નટડી નાચે દોર પર, અછલ નહિ અભ્યાસ.
 ખીજતું વાંકુ કહે, મૂરખ જગ મોઝાર;
 ઊંટ ન જાણે આપણા, વાંકા અંગ અઢાર. ૩
 ગુણી જનના અવગુણ કહે, તે અવગુણી પ્રમાણ;
 કડવી સાકરને કહે, જન તે રોગી જાણ. ૩:
 નિંદક ધોખી દો જણા, ધોવત હ સખ મેલ;
 ધોખી કમાઈ કરત હૈ, નિંદક ઠેલમ ઠેલ. ૩૨
 નિંદા તેની નવ ગમે, જેમાં જેને સ્વાદ;
 નિંદા કીધે વ્યસનની, વ્યસની ધરે વિષાદ. ૩૨
 નિંદા હમારી જે કરે, મિત્ર હમારા હોય;
 સાચુ લેવે ગાંઠકા, મેલ હમારા ધોય. ૩૨
 અદેખા તણી આંખમાં, કમળા કેરો રોગ;
 ખીજું દેખે પર વિષે, રોગ તણો સંજોગ. ૩૨

રાજ કાજ કરનારના, વખાણ નિંદા થાય;
 જનૈયા ગૌરવ જમે, ગાળો પણ તે ખાય. ૩૨૮
 ગાળો સહન કરીએ સદા, ગાળે ગુમરાં ન થાય;
 જે ગમાર જન ગાળ દે, મુખ તેનું ગંધાય. ૩૨૯
 હીથે ગાળી એક હે, પલટે ગાળી અનેક;
 જો ગાલી દેવે નહિ, તો રહે એકકી એક. ૩૩૦
 કંચન તજવો સહજ છે, સહજ પ્રિયાનો નેહ;
 માન બહાર ઈર્ષ્યા વળી, દુર્લભ તજવા એહ. ૩૩૧
 વરસાદે વનરાય જે, સર્વિ નવપદલવ થાય;
 જાય જવાસાનું કીશું, જે જિભો સુકાય. ૩૩૨
 એક અવગુણે આપણું, આખું બગડે અંગ;
 ચપટી હળદર નાંખતાં, જેમ ખીચડીનો રંગ. ૩૩૩
 કાલાડો ધોલા હુઆ, તોય ન ચેત્યો જન;
 મેલ મવાળે મૂકીઓ, પણ મેલ ન મૂકે મન. ૩૩૪
 મન મેલા તન ઉજળા, બગલા કપટી અંગ;
 તાસે તો કૌંવા? લલા, તન મન એક હી રંગ. ૩૩૫
 ખુરા ખુરા સળકો કહે, ખુરા ન દિસે કોય;
 જળ ઘટ શોધું આપણે, મુજસે ખુરા ન કોય. ૩૩૬
 અનુમોદનથી ફલ વધે, નિંદાર્થી ઘટ જાય;
 સુકૃતની અનુમોદના, પાપ નિંદામાં થાય. ૩૩૭
 જેવાં ખીજને વાવ્યો, તેવાં ઉગ્યો ઝાડ;
 આંખાનું ફળ વાવ્યો, તેા ઉગ્યો નહિ તાડ. ૩૩૮

નિર્ધનીયો ધન ઈચ્છે ઘણું, પુન્ય ન કીધું પરલવતાણું;
 સાંજ પડે સંભાળે મેળ, સાંધે નવ ને તૂટે તેર. ૩૩૬
 જળ લગ પૂરવ પૃથ્વીકી, પૂંજ હે કરાર;
 તળ લગ સળ કુછ માફ હે, ગુના કરો હબાર. ૩૪૦
 પુન્ય પૂરા જળ હોત હે, ઉદય હોય તળ પાપ;
 સુકે વનકી લાકડી, પ્રજળે આપો આપ. ૩૪૧
 હું કરું આ મેં કર્યું, એમ માનવી મલકાય છે;
 પાપના ખ્યાલા ભરી, પાપી ખરે પસ્તાય છે. ૩૪૨
 મનમાં મરડાઈને તું, મૂરખ શીદ મલકાય છે;
 પ્રબળ સત્તા દૈવની, ત્યાં ધાયું કોનું થાય છે? ૩૪૩
 ચડતી પડતી હર એકકી, યહ દુનિયાકી રીત;
 ચંદ્રકલા સુદમેં જઢે, વદમેં ઘટે ખચિત. ૩૪૪
 ઇંદ્ર ચંદ્ર નાગેંદ્ર નર, મહોટા જે સુનીન્દ્ર;
 કર્યાં કર્મ સહુ ભોગવે, છૂટે નહિ નરીન્દ્ર. ૩૪૫
 કર્મે રામ વસ્યા વનવાસે, સીતા પામે આળ;
 કર્મે લંકાપતિ રાવણનું, રાબ્ય થયું વિસરાળ. ૩૪૬
 સુખ દુઃખ કારણ જીવને, કોઈ અવર ન હોય;
 કર્મ આપ જે આચર્યાં, ભોગવીએ તે સોય. ૩૪૭
 સવળે દિન સવળું પડે, અવળે અવળું થાય;
 અણ ઈચ્છ્યું આવી મળે, ઈચ્છિત અળગું ભાય. ૩૪૮
 ભાગ્યહીનકો નહિ મિલે, ભલી વસ્તુકા ભોગ;
 દ્રાક્ષપાક જળ હોત હે, હોય ચંચુમેં રોગ. ૩૪૯

હિમતાં અતિ રાતડો, આથમતાં નહિ પાર;
 દોય અવસ્થા ભોગવે, દિનમાંહિ દિનકાર. ૩૫૦
 હોન પદારથ હોત હૈ, વિસરી નય સખ શુદ્ધ;
 જૈત્રી લખી નશીબમેં, તૈત્રી ઉપજે બુદ્ધ. ૩૫૧
 કરમ વિનાનો કરસણીયો, કોની જાને નય ?
 કરમમાં લખી રાખડી, તો લાડુ ક્યાંથી ખાય ? ૩૫૨
 દેવ ફરે જળ દિલ વિષે, અવળા સુઝે ઉપાય;
 કાપી વાદીનો કરંડિયો, મૂષક સર્પ મુખ નય. ૩૫૩
 આ જગમાં અભિમાન તો, કદી ન કરશે કોય;
 શેર તણે માથે કહાં, સવા શેર પણ હોય. ૩૫૪
 પીંપળ પાન ખરંત, હસતી કુપલીયાં;
 હમ વીતી તુમ વીતશે, ધીરી ખાપલીયાં. ૩૫૫
 કરની રેખા શું જુઓ, જુઓ હૃદયની રેખ;
 કર રેખા જુદી થશે, સત્ય હૃદયની રેખ. ૩૫૬
 સંપત ગઈ તે સાંપડે, ગયા વળે છે વહાણ;
 ગયો વખત આવે નહિ, ગયા ન આવે પ્રાણ. ૩૫૭
 કાલ ફરે સો આજ કર, આજ ફરે સો અખ;
 અવસર વીત્યો જાત હૈ, ફીર કરેગા કખ. ૩૫૮
 જનમ્યું તે તો નય છે, સૌના એજ હવાલ;
 માન ન કરો માનવી, કોણે દીઠી કાલ ? ૩૫૯
 ઠાઠમાઠ ઠાલો સહુ, દીપક ઝાક ઝમાલ;
 તે પણ બુઝાઈ જશે, કોણે દીઠી કાલ ? ૩૬૦

પંખી ટોળું વૃક્ષ પર, હાળી મજ્યું છે હાલ;
 પરભાતે ઊડી જશે, કોણે દીઠી કાલ? ૩૬૧
 કૈંક ગયા ને જાય છે, જશે થશે બેહાલ;
 સુકૃત સાથે આવશે, કોણે દીઠી કાલ? ૩૬૨
 પુણ્ય સુગંધીથી બની, અનુપમ ફૂલની માળ;
 પણ તે તો કરમાઈ જશે, કોણે દીઠી કાલ? ૩૬૩
 ધ્રુબવતા ધમધમ ધરા, પડતા જેના પાય;
 એવા નર ઉપડી ગયા, જે જનમ્યું તે જાય. ૩૬૪
 રાવણ સરખા રાજ્યા, બળિયા બળિસમ રાય;
 કાળે તેને કુટિયા, જે જનમ્યું તે જાય. ૩૬૫
 જે ઉચ્ચું તે આશમે, કુદ્યું તે કરમાય;
 એહ નિયમ અવિચળ સદા, જે જનમ્યું તે જાય. ૩૬૬
 વખત વહી જશે વાતમાં, કાળ ઝડપશે કાલ;
 ચતુર હોય તો ચેતીને, તું તારૂં સંભાળ. ૩૬૭
 જાના સહી રહેના નહિ, મરના વિસવાવીસ;
 દો દિન દુનિયાકે લિયે, મત ભૂલો જગદીશ. ૩૬૮
 ઘડી ઘડી કરતાં દિન ગયા, દિન દિન ગણતાં માસ;
 માસે વરસો વહી ગયા, જાગી કરો તપાસ. ૩૬૯
 શહેર વન કે પહાડમાં, નહિ ગુફા કે ઘર;
 સૂતો હોય કે જાગતો, નહિ કાળ કરેગા મહેર. ૩૭૦
 માતા કે પિતા રહે, રહે વહુ કે બાલ;
 ચાકર કે સ્વામી રહે, તોય ન છોડે કાળ. ૩૭૧

બાજી રચેલી તરંગતી, મનમાં અધુરી રહી જશે;
 ચમદ્ગત ગળચી પકડીને, નિશ્ચય નરકમાં લઈ જશે. ૩૭૨
 પલ પલ છીજે આઉણું, અંજલી જલ જયું એહ;
 ચલતે સાથે સંખલો, લેઈ શકે તે લેહ. ૩૭૩
 આપ એકલો અવતરે, મરતાં એકલો હોય;
 મૂળથી આપણા જીવનો, સાથી સંગો ન કોય. ૩૭૪
 કાયા કાચો કુંભ છે, જીવ મુસાફર પાસ;
 રહારો ત્યાં લગી જાણજે, જ્યાં લગી શ્વાસોશ્વાસ. ૩૭૫
 જરા કુત્તી જોખન શરયો, કાળ આહોડી મીટ;
 દો વૈરી બિચ બુંપડી, કુશળ કહાંસે ઈશ. ૩૭૬
 ચલ સ્વરૂપ યૌવન સકલ, ચલ વૈભવ ચલ દેહ;
 ચલા ચલી કે સમયમેં, ભલા ભલી કર લેહ. ૩૭૭
 પરલોકે મુખ પામવા, કર સારો સંકેત;
 હજી બાજી છે હાથમાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૭૮
 જોર કરીને જીતવું, ખરેખરું રણખેત;
 હૃશ્મન છે તુજ દેહમાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૭૯
 ગાફીલ રહીશ ગમાર તું, ફોગટ થઈશ ફજેત;
 હવે જરૂર હોંશિયાર થઈ, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૦
 તન ધન તે તારા નથી, નથી પ્રિય પરજેત;
 પાછળ સૌ રહેશે પછ્યાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૧
 ગ્રાણુ જશે જ્યાં પિંડથી, પિંડ ગણાશે પ્રેત;
 માટીમાં માટી થશે, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૨

રજકણ તારાં રઝળશે, જેમ રઝળતી રેત;
 પછી નર તન પામીશ ક્યાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૩
 રહ્યા ન રાણા રાજ્યા, સુર નર મુનિ સમેત;
 તું તો તરણા તુલ્ય છે, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૪
 માટે મનમાં સમજીને, વિચારીને કર ચેત;
 ક્યાંથી આળ્યો ક્યાં જશે, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૫
 કાળા કેશ મટી ગયા, સર્વ બન્યા છે શ્વેત;
 જોળન જોર જતું રહ્યું, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૬
 શુદ્ધ શિખામણ સમજીને, કર પ્રભુએ તું હેત;
 અંતે અવિચળ જોજ છે, ચેત ચેત નર ચેત. ૩૮૭
 ચડતો દશાને ચાકડે, મરતો પલકમાં માનવી;
 રટતો નહિ જિન નામને, તે જીંદગી શું જાણવી? ૩૮૮
 મરણ મરણ સળકો કહે, મરણ ન જાણે કોય;
 એક મરણ એસા કીજએ, ફેર ન મરણા હોય. ૩૮૯
 આયો અકેલો જાસી અકેલો, છોડીને ઘરખાર;
 શુભાશુભ ફળ સાથે આવે, નિશ્ચે એ નિરધાર. ૩૯૦
 સંપદમાં આપદ વસે, સુખમાંહે દુઃખ વાસ;
 રોગ વસે નિજ લોગમાં, દેહ મરણ આવાસ. ૩૯૧
 મરવાથી ડરવું નહિ, કરવું ઉત્તમ કામ;
 ઉજ્જવળ જેથી વિશ્વમાં, રહે નિરંતર નામ. ૩૯૨
 કવિ વિના કવિતા નહિ, રવિ વિના નહિ તેજ;
 ચંદ્ર વિના આનંદ નહિ, સમજ શકાયે રહેજ. ૩૯૩

આળસ તજી ઉદમ કરો, ચિત્તમાં કરી વિચાર;
 સુખી થાશે તેથી સદા, નહિ તો થશે ખુવાર. ૩૬૪
 આળસ ભૂંડી ભૂતડી, વ્યંતરનો વળગાડ;
 પેઠે નિસકે પિંડમેં, બહુધા કરે ખિંગાડ. ૩૬૫
 છોટે દુઃખ ઔર દર્દકે, કીજે વેગ ઉપાય;
 વિલાંબસે બઠ જાત હૈં, અપનો ભેર જમાય. ૩૬૬
 ઊઠ જાગ મુસાફર ભોર ભઈ, અખરૈન કહાં સો સોવત હૈ;
 જો સોવત હૈ વહ ખોવત હૈ, જો જાગત હૈ વહ પાવત હૈ. ૩૬૭
 નીચું જોઈને ચાલતાં, ત્રણ ગુણ મોટા થાય;
 કાંટા ટળે દયા પળે, પગ પણ નવિ ખરડાય. ૩૬૮
 ભૂલ થઈ કે ચેતવું, એજ ખરો ઉપાય;
 ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણો, જેથી ભૂલ જણાય. ૩૬૯
 કાય કટોરા નયન ધન, મોતી ઔર મન;
 ઈતના તુટા ના સંધે, લાખખો કરે જતન. ૪૦૦
 ફાટ્યાં તુલ્યાં લુગડાં, સોય દોરે સંધાય;
 પણ મન ન્યાં જુઠાં પડ્યાં, તે નર લેખા થાય. ૪૦૧
 ધક્કતી ફાટે મેઘ જલ, કુચડાં ફાટે દોર;
 તન ફાટેકી ઔષધિ, મન ફાટે નરિ દોર. ૪૦૨
 સંકટની શંકા ધરે, તેથી ન કાંઈ કરાય;
 શીખે તરવા શી રીતે, જો જલમાં નરિ લાય. ૪૦૩
 આપદ સંપદ બેનડી, રંક રાય દો પ્રાન;
 શાણા તો સમજી જશે, મુશ્કેલ ખાંડ લાન. ૪૦૪

- નરય વિગલેંદ્રિય નિર્યગ્ગતિ, ભવ ક્રિયા બહુ હેવ;
ભુવનપતિ વ્યંતર ન્યેતિર્પી, ઝોર વિમાનિક દેવ. ૧૦
- ઈમ ભમતાં ભમતાં લિયો, મનુઅ જન્મ અવતાર;
મિથ્યાત્વપણે ભવ નિર્ગમ્યો, કાજ ન સ્ત્રીધ્યું લગાર. ૧૧
- જગમાં જીવ અછે બહુ, એકેક શું અનંતી વાર;
વિવિધ પ્રકાર સગપણ ક્રિયા, તું હીયા સાથ વિચાર. ૧૨
- તો કુણુ આપણું પારકું, કુણુ વૈરી કુણુ મિત્ત;
રાગ દ્રેષ ટાળી કરી, કર સમતા એક ચિત્ત. ૧૩
- પૂર્વ કોડીને આઉળે, જ્ઞાની ગુરૂ અપાર;
ઉત્પત્તિ કહે જીવ તાહરી, કહેતાં નાવે પાર. ૧૪
- પુત્ર પિતાપણે અવતરે, પિતા પુત્રપણે ભેય;
માતા સગપણુ નારી મળી, નારી માતા હોય. ૧૫
- સૂતો સ્વપ્ન જન્નળમાં, પામ્યો જાણે રાજ;
જળ જાગ્યો તળ એકલો, રાજ ન સીજે કાજ. ૧૬
- તિમ એ કુટુંબ સહુ મળ્યું, ખોટી માયા જાણ;
આય પહોંચે આપણું, ક્ષણમાં થાએ વિસરાણ. ૧૭
- સોદો લેવણુ જન મળે, જિહાં જોડી સહિ હાટ;
અર્થ સારૂ વિવસાય કરી, ફરી ચાલ્યા નિજ વાટ. ૧૮
- તિમ ભવ ભમતાં સવિ મળ્યા, કુટુંબ જોડી જો હાટ;
પુણ્ય પાપ વ્યવસાય કરી, જો ઉતરીયે ઘાટ. ૧૯
- ઈમ કુટુંબ મિલ્યું કારમું, માય અને વળી તાય;
અંધુ ભગિની ભારજા, કો કહેનાં ન કહાય. ૨૦

- નવ નવ નાટક તું વળી, નાચ્યો કરી બહુ રૂપ;
નાટક એક ઈશુ' નાચ્યે, જ્યુ' છૂટે ભવ રૂપ. ૨૧.
- ઉત્તમ કુળ નરભવ લાહી, પામી ધર્મ' જિનરાય;
પ્રમાદ મૂકી કીજિયે, ક્ષણ લાખેણો જાય. ૨૨
- જિશુ' કીજે તિશુ' પાઈયે, કરે તૈસા કુળ જોય;
સુખ દુઃખ આપ કમાઈએ, દોષ ન દીજે કોય. ૨૩
- દોષ દીજે નિજ કર્મને, જિણે નહિ કીધો ધર્મ';
ધર્મ' વિના સુખ નવિ મળે, એ જિનશાસન મર્મ'. ૨૪
- વાવી ફરી કોદરી, તો ક્યાં લણીયે શાળ;
પુણ્ય વિના સવિ જીવડા, આશા આળપંપાળ. ૨૫-
- આય પહોતી આતમા, કોઈ નવિ રાખણહાર;
ઈંદ્ર ચંદ્ર જિનવર વળી, ગયા સર્વે નિરધાર. ૨૬
- મૂઢ મોહ ન કીજિયે, ન કીજે મ્હોટી વાત;
કોડી અનંત મે વેચિયો, ત્યારે કિહાં ગઈ જાત. ૨૭
- આપ સ્વરૂપ વિચાર તું, જો હોય હૈંડે સાન;
કરણી તેહવી કીજિયે, જિમ વાધે જગ વાન. ૨૮
- ઘડપણુ ધર્મ' થાએ નહિ, જોવન એળે જાય;
તરણુપણે ધસમસ કરી, પછે ફરી પસતાય. ૨૯-
- જરા આવી જોવન ગયું, શિર પળિયાં તે કેશ;
લોહપતા તો છોડી નહિ, ન કર્યો ધર્મ' લવલેશ. ૩૦
- પંચેન્દ્રિય જિહાં પરવડાં, રોગ જરા નાવંત;
જોવન ચંચળ આવે સદા, કર તું ધર્મ' મહંત. ૩૧.

વિત્ત હાથ નવિ વાવર્યો, સંજળ ન ક્રિયો આ
 આય ગર્હ મન ચેતિયો, પછે ઘસે નિજ હા
 ધન જોવન નર રૂપનો, ગર્વ કરે તે ગમા
 કૃષ્ણ બળભદ્ર દારિકા, જતાં ન લાગી વા
 આઠ પહોર તું ધનમગ્ની, ધનાર્થે દેશાંતર જાય
 સો ધન મેળવ્યું તાહરું, ઓરજ કોઈ ખાય
 આંખ તણે ફરકડે, ઉથલ પાથલ થાય
 ઈશું જાણી બાપડા, મ કરીશ મમતા માય.
 માયા સુખ સંસારમાં, તે સુખ સહિય અસાર;
 ધર્મ પસાયે સુખ મળે, તે સુખ નાવે પાર.
 નયન ફરકત જિહાં લગે, તિહાં તહાં સહુ હોય;
 નયન ફરકત જળ રહી, તળ તહાં નહિ કોય.
 પાપ ક્રિયા જીવ તેં બહુ, ધર્મ ન ક્રિયો લગાર;
 નરક પડ્યો જમ કર ચડ્યો, તિહાં તું કરે પોકાર.
 કોઈ દિન રાણો રાજિયો, કોઈ દિન ભયો તું દેવ;
 કોઈ દિન રાંક તું અવતર્યો, કરતો ઓરજ સેવ.
 કોઈ દિન કોડિશું પરિવર્યો, કો દિન નહિ કો પાસ;
 કોઈ દિન ઘર ઘર એકલો, ભમે સહી જ્યું દાસ.
 કોઈ દિન સુખાસન પાલખી, જેઠમચી ચક્રોળ;
 રથ પાળા આગળ ચલે, નિતનિત કરત કલ્લોલ.
 કો દિન ફૂર કપૂર તું, ભાવત નહિ લગાર;
 કો દિન રોટી કારણે, ભમતો ઘર ઘર બાર. ૪

- હીર ચીર અંગ પહેરિયા, ચૂઆ ચંદન બહુ લાય;
સો તન જતન કરત ચું, ક્ષણમાંહી વિઘટાય. ૪૩
- સાતમે ગોખ તું શોભતો, કામિની ભોગવિલાસ;
એક દિન ઓહી આવશે, રહેણો હી વનવાસ. ૪૪
- રૂપે દેવકુમાર સમ, દેખી મોહે નર નાર;
સો નર ક્ષણ એકમાં વળી, બળી જળી હોવે છાર. ૪૫
- જે વિણ ધડીય ન જાતી, સો વરસાં સો જાય;
તે વલ્લભ વિસરી ગયો, ઓર હિશું ચિત્ત લાય. ૪૬
- દેખત સખ જગ જાત હી, થિર ન રહે સવિ કોઈ;
ઈશું જાણી લલું કીજિયે, હિયે વિમાસી જોય. ૪૭
- સુરપતિ સવિ સેવા કરે, રાય રાણા નર નાર;
આય પહોતે આત્મા, જાતાં ન લાગે વાર. ૪૮
- દેખત નર અંધા હુઆ, જે મોહ વિદ્યા જાણ;
લણ્યા ગણ્યા મૂરખા વળી, નર નારી જાણ ગોપાળ. ૪૯
- રાત દિવસ નિજ નારીશું, તું રમતો મન રંગ;
જે જોઈએ તે પૂરતો, જીલટ આણી અંગ. ૫૦
- સો રાંભા જીવ તોહરી, ક્ષણમાંહી વિઘટાય;
સ્વાસ્થ પહોંચી જળ રહ્યો, તખ ફિરિ વૈરી થાય. ૫૧
- સમુદ્ર દ્વીપ સાયર તણો, પામે કેા નર પાર;
નારી હૃદય દોય આંગળા, કોઈ નવિ પામ્યો પાર. ૫૨
- અહ્યા નારાયણ ઈશ્વર, ઈંદ્ર ચંદ્ર નર કોહ;
લલના વચને લાલચી, તે રહ્યા જો કરજોડ. ૫૩

નારી વદન સોહામણું, પણ વાઘણ અવતાર;
 જે નર એહને વશ પડ્યા, તસ લૂટ્યાં ઘરખાર. ૫૪
 હસમુખી દિસે ભલી, કરતી કારમો નેહ;
 કનકલતા બાહિર જિસી, અંતર પિત્તળ તેહ. ૫૫
 પહેલી પ્રીત કરી રંગશું, મીઠા બોલી નાર;
 નરને દાસ કરી આપણો, મૂકે ઠોકર માર. ૫૬
 નારી મદન તલાવડી, બૂડચો સવિ સંસાર;
 કાઠણહારો કેા નહિ, બૂડ્યા અનંતી વાર. ૫૭
 વીશ વસાના જે નરા, કેાઈ નહિ તસ વંક;
 પણ નારી સંગત તેહને, નિશ્ચે ચઢે કલંક. ૫૮
 મુંજ ને ચંડપ્રદ્યોતના, દાસીપતિ પામ્યા નામ;
 અભયકુમાર બુદ્ધિ આકરો, તેહ ઠગ્યો અભિરામ. ૫૯
 નારી નહિ રે બાપડા, પણ એ વિષની વેલ;
 જો સુખ વાંછે મુક્તિનાં, તો તસ સંગતિ મેલ. ૬૦
 નારી જગમાં તે ભલી, જિણુ બયો પુરૂષ રતન;
 તે સતીને નિત પાય નમું, જગતમાં તે ધન ધન. ૬૧
 તું પરકામ કરી સદા, નિજ કાજ ન કરિય લગાર;
 લટપટ ખટપટ કરિય તું, કિમ ઉતરીશ ભવપાર. ૬૨
 પાપ ઘડો પૂરણુ ભરી, તેં લીધો શિર ભાર;
 તો કિમ છૂટીશ જીવડા, ન કરી ધર્મ લગાર. ૬૩
 ઈશું બાણી કૂડ કપટ, છળ છિદ્ર તું છાંડ;
 તે છાંડીને જીવડા, જિન ધર્મે ચિત્ત માંડ.

- જે વચને પર દુઃખ હુવે, જિણ હોય પ્રાણી ઘાત;
કલેશ પડે નિજ આત્મા, તજ ઉત્તમ તે વાત. ૬૫
- જિમ તિમ પરસુખ દીજિયે, દુઃખ નવિ દીજે કોય;
દુઃખ દેઈ દુઃખ પામિયો, સુખ દેઈ સુખ હોય. ૬૬
- પરનિંદા નર જે કરે, કૂડાં દેવે આજ;
મર્મ પ્રકાશે પરતણા, તેથી લલો ચંડાળ. ૬૭
- પડમાસીને પારણે; એક સીથ લહે આહાર;
કરતો નિંદા નવિ ટળે, તસ દુર્ગતિ અવતાર. ૬૮
- છાર ઉપર જિમ લીપણું, તિમ કોધે તપ કીધ;
તસ તપ જપ સંયમ મુધા, એકે કાજ ન સિદ્ધ. ૬૯
- પૂર્વ કોડીને આઉળે, પાળી ચારિત્ર સાર;
મુકૂત સુણો સવિ તેહતું, ક્ષણમાં હોવે છાર. ૭૦
- પર અવગુણ સરસવ સમો, અવગુણ નિજ મેરૂ સમાન;
કાં કરે નિંદા પારકી, મૂરખ આણુ નિજ સાન. ૭૧
- પર અવગુણ જિમ દેખિયે, તિમ પર ગુણ તું જોય;
પર ગુણ લેતાં જીવડા, અખય અજરામર હોય. ૭૨
- કોધી નર અછે સદા, કહિયે જે ઉલટી રીસ;
તો છોડી દૂર આત્મા, રહે જોયણ પચવીસ. ૭૩
- ગુણ કીધો માને નહિ, અવગુણ માંડી મૂળ;
નર સંગતિ છાંડિયે, પગ પગ માથા સૂળ. ૭૪
- જે નિંદા કરે આપણી, તે જીવો જગ માંય;
મળ મૂત્ર ધોવે પરતણાં, પછે અધોગતિ જાય. ૭૫

- જે મળ મૂત્ર ધોવે સદા, ગુણવંતના નિશ્ચિન્તિશ;
તે દુર્જન જીવે ધાણું, જગમાં કોડી વરીસ. ૭૬
- સબજન દુર્જન દિમ બલિયે, જળ મુળ જોલે વાણુ;
સબજન મુળ અમૃત લવે, દુર્જન વિપની ખાણુ. ૭૭
- નરભવ ચિંતામાણી લહી, એળે તું મન હાર;
ધર્મ કરીને જીવડા, સદ્ગુણ કરે અવતાર. ૭૮
- સદ્ગુણ સામગ્રી તેં લહી, જિણુ તરિયે સંસાર;
પ્રમાદવશે ભવ કાં ગમે, કર નિજ હિયે વિચાર. ૭૯
- દિયો ઉપદેશ લાગે નહિ, જો નવિ ચિંતે આપ;
આપ સ્વરૂપ વિચારતાં, છૂટીજે સવિ પાપ. ૮૦
- જિણુ રસ પાપ ક્રિયાં તુમે, તિણુ રસ તું કર ધર્મ;
આ ભવ પરભવના કર્યાં, છૂટીજે સવિ કર્મ. ૮૧
- જિમ આગિખા દિન ગણી, વરસ માસ ઘડી માન;
ચેતી શકે તો ચેતજે, જો હોય હિયડે સાન. ૮૨
- ધન કારણુ તું તરફડે, તિમ ધર્મ કરે થઈ શૂર;
અનંત ભવનાં પાપ સવિ, ક્ષણમાં જાવે દૂર. ૮૩
- જે રચના દિન ઊગતી, તે રચના નહિ સાંજ;
ઈશું જાણી રે જીવડા, ચેતહિ હિયડા માંજ. ૮૪
- આશા અંખર જેવડી, મરવું પગલાં હેઠં;
ધર્મ વિના જે દિન ગયા, તિણુ દિન કીધી વેઠ. ૮૫
- રે જીવ સુણુ તું ખાપડા, ન કરીશ ગર્વ ગમાર;
મૂળ સ્વરૂપ દેખી કરી, નિજ જીવશું તું વિચાર. ૮૬

કર્મથી કેા નવિ છૂટિયો, ઇંદ્ર ચંદ્ર નર દેવ;
 રાય રાણા મંડલિક વળી, અવર નરજ કુણ હેવ. ૮૭

વરસ દિવસ ઘર ઘર ભમ્યા, આદિનાથ ભગવંત;
 કર્મ વસે દુઃખ તિણે લહ્યાં, જે જગમાં બળવંત. ૮૮

પાસ જિણુંદ પરિમા રહી, ઉપસર્ગ કિયો સુરિંદ,
 તે ઉપસર્ગને ટાળિયો, પદ્માવતી ધરણિંદ. ૮૯

કાને ખીલા ઘાલિયા, ચરણે રાંધી ખીર;
 તેહુને પણ કર્મ જ નડ્યાં, ચોવીશમા શ્રી વીર. ૯૦

મલ્લિ માયા તપ કરી, પામ્યા સ્ત્રી અવતાર;
 સુરપતિ કેાડિ સેવા કરી, કર્મનો એહ પ્રકાર. ૯૧

પુરુષ વિષે ચૂડામણી, ભરત નરેસર રાય;
 બાહુબલિ હાર મનાવીયો, આજ લગે કહેવાય. ૯૨

કીધાં કર્મ ન છૂટીયે, જેહનો વિષમો બંધ;
 અહ્મદત્ત નર ચક્રવર્તી, સોળ વરસ લગે અંધ. ૯૩

આઠમો સુભૂમ ચક્રવી, ઋદ્ધિ તણો નહિ પાર;
 કર્મવશે પરિવારશું, ખૂણ્યો સમુદ્ર મઝાર. ૯૪

પાંચ પાંડવ અતુલી બળી, તેહ ભમ્યા વનવાસ;
 ઈશા પુરુષ જગમાં વળી, દીનપણે દિય્યાં નિરાશ. ૯૫

રામ લક્ષ્મણ જગમાં વળી, એહનું જપે સહુ નામ;
 તે વનવાસ માંહે રહ્યા, જે બહુ શુણના ધામ. ૯૬

રાવણ વિકટ રામે હણ્યો, કૃષ્ણે હણ્યો જરાસંધ;
 જરાકુમરે હરિને હણ્યો, દેવો કર્મનો બંધ. ૯૭

નિજ પુત્રી તાતે વરી, તસ કુળે સુત એવ;
 કર્મ વશે જીવ ઉપન્યો, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ. ૯૮
 ભમતાં ભમતાં અવતર્યા, દેવાનંદાની કુખ;
 ખ્યાશી રાત્રિ તિહાં રહી, કર્મે લહ્યું વળી દુઃખ. ૯૯
 ઇંદ્ર અહિલ્યાશું જુઓ, લુપ્ધ હુઓ સુરદેવ;
 ઈશ્વર દેવ નચાવીયો, પારવતી પિયુ હેવ. ૧૦૦
 માસખમણને પારણે, કુળવાળુઓ આળુગાર;
 ચિત્ત વળગ્યું સંગ નારિયે, ચૂકતાં ન લાગી વાર. ૧૦૧
 પાંચશે રામાને તજી, લીધો સંજમભાર;
 દશ દશ નંદિયેણુ ખુઝવે, નર વેશ્યા દરખાર. ૧૦૨
 ખાંધી તાંતણા સૂત્રના, વિંટયો આર્દ્ર કુમાર;
 સુત મોહની વશે રહી, પછી લિયો સંયમ ભાર. ૧૦૩
 પંચસયા મુનિ નેમના, ઓર શ્રી પાસના ચાર;
 ભોગ કારણ સંયમ તજી, માંડયો તિણે ઘરખાર. ૧૦૪
 નવાણું કોડી કંચન તજી, ઓર તજી આઠે નાર;
 તે હુક્કર નિત વંદિયે, શ્રી જંબુ ત્રણ કાળ. ૧૦૫
 એક કન્યા કોડિ કંચન, તજી જોણે વળી દૂર;
 વયરસ્વામી તે વંદીયે, નિત્ય ઉગમતે સૂર. ૧૦૬
 નવાણું પેટી સુરતણી, નિત નિત હોય નિર્માલ્ય;
 નરભવ સુર સુખ ભોગવે, તે શાલિભદ્ર સુકુમાળ. ૧૦૭
 રત્નકંબળને કારણે, શ્રેણિક આબ્યો ખાર;
 ગોખ થકી ખોળે લીઓ, લીધો સંયમભાર. ૧૦૮

આઠ નારી જેણે તજી, તે ધન્નો ધન ધન્ન;
 નારી હાસ્યે સંયમ લિયો, રાખ્યું ઠામ જિણે મન. ૧૦૯
 ૫૩ નંદન દેવકી તણા, ભદિલપુર સુલસા નાર;
 તાસ ઘરે તે ઉચ્છર્યા, રૂપે દેવકુમાર. ૧૧૦
 બત્રીશ બત્રીશ પદમણી, બત્રીશ બત્રીશ હેમ કોડ;
 નેમિ સમીપ સંયમ વર્યા, તે વંદુ કરજોડ. ૧૧૧
 સહસ્ર પુરૂષશું સંયમ લિયો, શ્રી નેમીસર હાથ;
 તે થાવચો વંદીએ, મોચ્છવ કર્યો ચઢનાથ. ૧૧૨
 બાર વરસ છઠ્ઠ આંખિલ, કીધાં શિવકુમાર;
 શીયળ વ્રત સદા ધર્યું, એ પણ દુષ્કરકાર. ૧૧૩
 કોશ્યા મંદિર ચોમાસુ રહ્યા, નામ ચોરાશી ચોવીશ;
 તે સ્થૂલભદ્ર મુનિ વંદિયે, ભદ્રબાહુ ગુરૂ શિષ્ય. ૧૧૪
 કપિલા સંગે નવિ ગળ્યો, શેઠ સુદર્શન ગંગ;
 શૂળી સિંહાસન થઈ, સુર કરે મનને રંગ. ૧૧૫
 શિવરમણીને કારણે, જિણ સુખ છાંડ્યો દેહ;
 તસ નામ હોય ચાર લીજિયે, ભવિજન સુણજો તેહ. ૧૧૬
 વરસ દિવસ કાઉત્સગ્ગ કિયો, બાહુબલિ અણુગાર;
 માન ગજેથી ઉતર્યો, તખ લિયો કેવળ સાર. ૧૧૭
 ગજસુકુમાર શિર સોમિલે, દેખી ધર્યા અંગાર;
 સમતા પસાયે તે વળી, પામ્યા ભવનો પાર. ૧૧૮
 મેતારજ શિર સોનીએ, વાધર વિંટયું ધરી લેહ;
 નિજ મન ઠામજ રાખિયું, કિયો સંસારનો છેદ. ૧૧૯

સુકોમળ સુકુમાળ મુનિ, વલ્લુરું વાઘણ અંગ;
 બાપ નીર્નામિ મા લખી, શિવપુરી વર્યો મનરંગ. ૧૨૦
 પૂર્વલવ પ્રિયા શિયાલણી, તિણુ લખ્યો અવંતિસુકુમાળ;
 નલિનીગુહમ વિમાનમાં, પામ્યો સુખ તટકાળ. ૧૨૧
 પંચ શત શિષ્ય ખંધક તણા, ઘાણી પીલ્યા સોય;
 શિવનયરી શિવ પામિયા, એ સમતા ફળ જોય. ૧૨૨
 ચિલાતીપુત્ર નારી શિર, છેદીને કર લીધ;
 ઉપશમ સંવર વિવેકથી, કૃત કર્મ ફરે કીધ. ૧૨૩
 દિન પ્રત્યે સાત હત્યા કરી, અર્જુનમાળી નામ;
 પરિસિહ દેખી ક્ષમા ધરી, પામ્યા શિવપુર ઠામ. ૧૨૪
 મુનપતિ મુનિ કાઉસ્સગ્ગ રહે, અગ્નિયે દાઝી દેહ;
 પરિષહ સહી પદવી વરી, અમર વધુ ધરી નેહ. ૧૨૫
 વંશ ઉપર નાટક કરી, એલાપુત્ર કુમાર;
 જાતિ સ્મરણ ઉપન્યું, જ્ઞાન અનંત અપાર. ૧૨૬
 કર્મ વશે આષાઠ મુનિ, ભરતનું નાટક કીધ;
 અનિત્ય ભાવના ભાવતાં, તિણે તિહાં કેવળ લીધ. ૧૨૭
 સુશિષ્ય પંથકજી મુનિ, ગુરૂ પ્રમાદ કિયો ફર;
 શત્રુજય અણસણ કરી, તે વંદુ ગુણ સૂર. ૧૨૮
 ચંડકેડ ગુરૂ ખંધે કરી, રજની કીધો વિહાર;
 શિષ્ય પણ કેવળ પામિયો, તિમ ગુરૂ કેવળ ધાર. ૧૨૯
 પદ્માસીને પારણે, ઢંઢણ નામ કુમાર;
 મોદક ચુરત પામિયો, કેવળજ્ઞાન ઉદાર. ૧૩૦

૫૨૫ અંક રાજ હેલાં તજી, લીધો સંજમભાર;
 ૫૨૬ શ રોગ ઈહાં સહ્યાં, શ્રી શ્રી સનતકુમાર. ૧૩૧
 દૂર ભખતાં કેવળ લહ્યું, કુરગદ્ધ અણુગાર;
 ક્ષમા ખડગ હાથે ધર્યું, જે મુનિમાં શિણુગાર. ૧૩૨
 પંખી પ્રાણુજ રાખવા, કરી ખંડોખંડ દેહ;
 મેઘરથ રાયતણે લવે, પ્રસન્ન હુઆ સુર તેહ. ૧૩૩
 વંદી વીર ગુમાનશું, દશાણુભદ્ર નરસિંહ;
 સુરપતિ પાય લગાડિયો, જગ રાખો જિણુ લીહ. ૧૩૪
 પ્રસન્નચંદ્ર કાઉસ્સગ્ગમાં, કોપી યુદ્ધ કરંત;
 કોપ શમ્યો કેવળ લહ્યું, મહોટો એ ગુણુવંત. ૧૩૫
 અર્ધમુત્તો સુકુમાળ મુનિ, વખાણ્યો વીર જિણુંદ;
 ધરિયાવહિ પડિછમતાં, કેવળ લહ્યું આણુંદ. ૧૩૬
 વીરજિન વચને થિરરહ્યા, શ્રણિક સુત મેઘકુમાર;
 નતિસ્મરણ પામિયો, કરી દો નયણાં સાર. ૧૩૭
 હાટ વેચાણી ચંદના, સુભદ્રા ચઢ્યું કલંક;
 દમયંતી નળ વિયોગ લહ્યો, એહ કર્મનો વંક. ૧૩૮
 કળાવતી કર છેદિયા, દ્રૌપદી કાઢ્યાં ચીર;
 અગ્નિ શિતળ સીતા કર્યો, શીળ ગુણે થયું નીર. ૧૩૯
 ચંદના ચરણ મૃગાવતી, ખમાવી નિજ અપરાધ;
 કેવળ લહી ગુરૂણી દિયો, દો જીવ ટાળ્યો વિષવાદ. ૧૪૦
 ચંદ કલંક સાચર કર્યો, ખારો નીર ફિરતાર;
 નવસો નવાણું નદી તણો, દેખો એ ભરતાર. ૧૪૧

હરિચંદ્ર રાય કરમ વશે, શિર વહ્યું હું ધર નીર;
 કર્મ વશે નર સવિ નમ્યા, જે જગ જાવન વીર. ૧૪૨
 ગો ગ્રાહ્યણ સ્ત્રી જાળની, દૃઢપ્રહારે હત્યા કીધ;
 ચાર પહોર કાઉસ્સગ્ગ રહી, પરમાસ કેવળ લીધ. ૧૪૩
 મેરૂં ઢળે નેવ મોલે ચઢે, સાચર લોપે લીધ;
 કીધાં કર્મ ન જૂટિયે, જે ભગે પશ્ચિમ દીધ. ૧૪૪
 કીધા કર્મ તો જૂટિયે, જે કીજે જિનધર્મ;
 મન વચ કાયાએ કરી, એ જિનશાસન મર્મ. ૧૪૫
 કર્મ પ્રકાશે આપણાં, મન શુદ્ધ આણુંદ પૂર;
 સુહૃદ પાસે વળી, જાય પાપ સવિ દૂર. ૧૪૬
 બળવંત અનંતા જે નરા, કોઈ સુર સુભટ ગુઝાર;
 કર્મ સુભટ જીએ એકલે, સર્વી મનાવ્યા હાર. ૧૪૭
 કર્મ સુભટ વિષમ વિકટ, તે વશ કિયો ન જાય;
 જે નર એહને વશ કરે, હું વંદુ તસુ પાય. ૧૪૮
 ઈમ જાણીને કીજિયે, જિમ આતમસુખ થાય;
 પરજીવ દુઃખ ન દીજિયે, ઈમ બોલ્યા જિનરાય. ૧૪૯
 દાન શિયળ તપ લાવના, ધર્મનાં ચાર એ મૂળ;
 પર અવગુણ બોલત સહી, એ સૌ થાએ ધૂળ. ૧૫૦
 દાન સુપાત્રે દીજિયે, તસ પુણ્યનો નહિ પાર;
 સુખ સંપત્તિ લહિયે ઘણી, મણિ મોતી લાંડાર. ૧૫૧
 ધન્ના સારથપતિ જીએ, ઘૃત વહોરાવ્યું મુનિ હાથ;
 દાન પ્રભાવે જીવડો, પ્રથમ હુવા આદિનાથ. ૧૫૨

મુનિ દાન દિયો ધનસારથી, આનંદ હર્ષ અપાર;
 નેમિનાથ જિનવર હુવા, ચાદવ કુળ શણુગાર. ૧૫૩
 કળથી કેરા રોટલા, દીધું મુનિવર દાન;
 વાસુપૂજ્ય ભવ પાછલે, જિનપદ લહ્યું નિદાન. ૧૫૪
 મુનિ ભૂદ્યો એક મારગે, વહોરાવ્યો તસ આહાર;
 સાથ મળ્યો નયસારથી, તે વીર જગદાધાર. ૧૫૫
 મુલસા રેવતી રંગશું, દાન દિયો મહાવીર;
 તીર્થંકર પદ પામશે, લહેશે ભવજળ તીર. ૧૫૬
 દાને ભોગજ પામિયે, શિયળે હોય સોભાગ;
 તપ કરી કરમજ ટાળિયે, ભાવના શિવસુખ માગ. ૧૫૭
 ભાવના છે ભવનાશિની, જે આપે ભવ પાર;
 ભાવના નટી સંસારમાં, જસ ગુણનો નહિ પાર. ૧૫૮
 અરિહંત દેવ સુસાધુ ગુરૂ, કેવળીભાષિત ધર્મ;
 ઈશું સમક્ષિ આરાધતાં, છૂટીજે સર્વિ કર્મ. ૧૫૯
 નવ પદ જપજ કીજિયે, ચૌદ પૂરવનો સાર;
 ઈશો મંત્ર ગણિયે સદા, જે તારે નર નાર. ૧૬૦
 સકળ તીરથનો રાજિયો, કિંજે તેહની યાત્ર;
 જશ દરિસણે દુર્ગાંતિ ટળે, નિર્મળ થાયે ગાત્ર. ૧૬૧
 અષ્ટાપદ અર્જુનગિરિ, સમેતશિખર ગિરનાર;
 પાંચે તીરથ વંદિયે, મન ધરી હર્ષ અપાર. ૧૬૨
 ઋષભશાંતિ જગ નેમિજિણુ, પાર્થ અને વર્દમાન;
 પાંચે તીરથ પ્રણમતાં, નિત્ય વાઘે જીવ વાન. ૧૬૩

ઉત્તમ નર નારી તણાં, નામ કહ્યાં એ માંય;
 નામ નિરંતર લીજિયે, જિમ સહિ આણુંદ થાય. ૧૬૪
 આતમશિક્ષા ભાવના, ગુણમણિ રચણુ ભંડાર;
 પાપ ટળે સવિ તેહનાં, જે ભણે નર નાર. ૧૬૫
 આતમશિક્ષા ભાવના, જે સુણે અપાર;
 નવનિધિ તસ ઘર સંપજે, પુત્ર કલત્ર પરિવાર. ૧૬૬
 એ સુણતાં સુખ ઉપજે, અંગ ટળે સવિ રીસ;
 સમતા રસમાં જીવડો, ઝીલે તે નિશદ્દિશ. ૧૬૭
 ઈણુ ભવ પરભવ ભવે ભવે, જિન માંયું હું હેવ;
 મન વચન કાયાએ કરી, ઘો તુમ ચરણની સેવ. ૧૬૮
 એ ગુણને જિહાં ભાવશું, તિહાં રાન વેળાઉળ થાય;
 આતમશિક્ષા નામથી, સુર નર લાગે પાય. ૧૬૯
 વીરશાસન દીપાવતો, આણુંદવિમળ સૂરિંદ;
 પ્રમાદ પંથ દૂર કર્યો, પ્રણમું તેહ આણુંદ. ૧૭૦
 તાસ શિષ્ય મુનીશ્વર ધણી, શ્રી વિજયદાનસૂરીશ;
 પ્રગટ મહિમા તસ જાગતો, પાય નમે નર ઈશ. ૧૭૧
 ઉપશમ રસનો કૂંપલો, તાસ પટધર હીર;
 સકળ સૂરિ શિરોમણી, સાચર જિમ ગંભીર. ૧૭૨
 હીરવિજય ગુરૂ હીરલો, પ્રતિજોધ્યો અકબર ભૂપ;
 રાય રાણા સેવા કરે, જેહતું અકળ સરૂપ. ૧૭૩
 મ્હેચ્છ રાય જિણે વશ કર્યો, જગ વરતાવી અમાર;
 વિમળાચળ મુક્તો કિયો, શાસન શોભાકાર. ૧૭૪

કુમારપાળ પ્રતિજોધિયો, શ્રી શ્રી હેમસૂરિંદ;
 તિમ અકળર ગુરૂ હીરણ, મન ધરી અતિ આણુંદ. ૧૭૫
 ધ્યાન વશે નિજ પદ દિયો, નિજ મન હર્ષ અપાર;
 વિજયસેનસૂરિ નામથી, નિત હોય જયજયકાર. ૧૭૬
 કામકુંભ ચિંતામણિ, કલ્પતરૂ અવતાર;
 તે સવિથી જેહ સિદ્ધિની, અધિક એ ભવિ વિચાર. ૧૭૭
 વિજયસેન ગુરૂ રાયવર, વિજયદેવ સૂરિંદ;
 વિજયમાન ગુરૂ વંદિયે, જિમ સૂરજ ઉર અંદ. ૧૭૮
 તપગચ્છ વાચકમેં વરૂ, વિમળહર્ષ શિરતાજ;
 નામે નવ નિધિ સંપન્ને, દરિસણે સીએ કાજ. ૧૭૯
 આત્મશિક્ષા ભાવના, તાસ શિષ્ય મન રંગ;
 પ્રેમવિજય પ્રેમે કરી, ભલટ આણી અંગ. ૧૮૦
 શ્રી રત્નહર્ષ વિબુધ મુજ, બંધુ તાસ પસાય;
 તસુ સાનિધ્ય ગ્રંથ મેં રચ્યો, મન ધરી હર્ષ અપાર. ૧૮૧
 મૂઢ મતિ છે માહરી, કવિ મત કરજો હાસ;
 કૃપા કરી મુજ ઉપરે, શોધી કરજો ખાસ. ૧૮૨
 સંવત સોળ ખાસકિયે, વૈશાખ પૂનમ જ્ઞેય;
 વાર ગુરૂ સહી દિન ભલો, એહ સંવત્સર હોય. ૧૮૩
 નયર ઉજ્જેણીમાં વળી, આત્મશિક્ષા નામ;
 મન ભાવ ધરીને તિહાં કરી, સિધ્યાં વંછિત કામ. ૧૮૪
 એક શત એંશી પંચ એ, દોહા અતિ અભિરામ;
 ભણે ગણે જે સાંભળે, તેહ લહે શિવ ઠામ. ૧૮૫

- તુલસી ચે તન હ તવા, તપત સદા ત્રય તાપ;
શાંતિ હોય જળ શાંતિ પદ, પાવે રામ પ્રતાપ. ૯
- તુલસી કહે યહ લોકમેં, કેા જાને પરપીર;
કે તો જાને નિજ હૃદય, કે જાને રઘુપીર. ૧૦
- તુલસી જગમેં આયકે, કર લીજે દો કામ;
દેને કેા ટુકડા ભલા, લેને કા પ્રભુ નામ. ૧૧
- સત્ય વચન અરૂ દીનતા, પરસ્ત્રી માત સમાન;
એતે સે પ્રભુ નહિ મિલે, તો તુલસીદાસ જમાન. ૧૨
- જ્ઞાન ગરીબી ગુણ ધર્મ, નરમ વચન નિરમોષ;
તુલસી કબહુ ન છાંડીયે, શીલ સત્ય સંતોષ. ૧૩
- તુલસી જગમેં ચું રહો, જ્યું જીહવા મુખ માંહી;
ધી બહોત ભક્ષણ કરે, તો લી ચીકની નાંહી. ૧૪
- તુલસી મનકે દુઃખકો, પ્રગટ ન કરીએ રોય;
ભરમ ગમાવે આપનો, ખાંટી ન લહે કોય. ૧૫
- પ્રારબ્ધ પહિલે બની, પીછે બના શરીર;
તુલસી એહ આશ્ચર્ય હૈ, મન નહિ ધારે ધીર. ૧૬
- તુલસી તરવર સંત હિ, ફલે ફૂલે પરહેત;
ધનકો જે પથ્થર હને, ઉનકો વો ફલ દેત. ૧૭
- તુલસી કહે પુકારકે, સકલ દેજે નિજ કાન;
હેમદાન ગજદાન સે, બડા દાન સન્માન. ૧૮
- તુલસી અદ્ભૂત દેવી એક, દેખી આશા નામ;
સેવે શોક સમર્પ દે, વિમુખ લયે અભિરામ. ૧૯

- ઉગે ત્યાં વાવે નહિ, વાવે ત્યાં જલ જાય;
તુલસી ઐસે સ્થાનમેં, માલ મદતમેં જાય. ૨૦
- અલિ પતંગ મૃગ મીન ગજ, એક એક રસ આંચ;
તુલસી તિનકી કોન ગત, જાકું વ્યાપત પાંચ. ૨૧
- તુલસી સંગત શ્વાનકી, દોય જાતિકા દુઃખ;
ખીજે તો પાઉં કટે, રીઝે ચાટે મુખ. ૨૨
- તુલસી સ્વારથ કે સગે, બિન સ્વારથ કોઈ નાહી;
સરસ વૃક્ષ પંછી વસે, નિરસ ભયે ઊડ જાય. ૨૩
- પારસમણિ કે સ્પર્શસે, કંચન ભઈ તલવાર;
તુલસી તિનો ના ગયે, ધાર માર આકાર. ૨૪
- અપને ખોદે કૂપ મહે, ગિરે યથા દુઃખ હોઈ;
તુલસી સુખદ સમજી હિએ, રચત જગત સખ કોઈ. ૨૫
- ઉઘમમેં લક્ષ્મી વસે, ઓર ઠોર કહુનાથ;
તુલસી કહે પરતક્ષ દેખ લો, પવન વીંઝણામાંય. ૨૬
- મન મરે માયા મરે, મર મર ગયે શરીર;
આશા તૃણા ના મરી, કહુ ગયે દાસ કબીર. ૨૭
- કબીર ગર્વ ન કીજીએ, રંક ન હસીયે કોય;
અપનો નાવ સમુદ્રમેં, ના જાને કયા હોય. ૨૮
- કબીર ગર્વ ન કીજીએ, જાંચા દેખી આવાસ;
આજ કાલ ભુઈ લેટણા, ઉપર જામે ઘાસ. ૨૯
- સાહુબકે દરબારમેં, કમી કાહેકી નાંહી;
અંદા મોજ ન પાવતતો, ચૂક ચાકર માંહી. ૩૦

- કબીર શરીર સરાય^૧ હૈ, ક્યોં સુતા સુખ ચેન;
કુચ નગારા શ્વાસકા, બજ રહા દિન રેન. ૩૧
- ચક્કી ચલતી દેખતે, દિયા કબીરા રોય;
દો પડ ભીતર આયકે, સાબુત રહ્યા ન કોય. ૩૨
- કબીર કૂવા એક હૈ, પનિહારી અનેક;
ન્યારે ન્યારે બર^૨ તન લયે, પાની સખમેં એક. ૩૩
- બાહિર ધોયે કયા હુઆ, ભો મન મેલ ન બાય;
મીન સદા જલમેં રહે, ધોયે વાસ ન બાય. ૩૪
- ચંપા તુજમેં તિન ગુણ, રૂપ ગંધ ઓર વાસ;
પણ તુજમાં અવગુણ ભર્યા, ભ્રમર ન આવે પાસ. ૩૫
- જબ લગ પૈસો હાથમેં, તબ લગ ઉસકે ચાર;
સાંઈ ઈસ સંસારમેં, સ્વારથ કા વ્યવહાર. ૩૬
- ભર્યા સો છલકે નહિ, છલકે સો અદ્ધા;
ઘોડા સો ભૂંકે નહિ, ભૂંકે સો ગદ્ધા. ૩૭
- વચન વિવેક વિચારીને, ઉચ્ચરો ભો સુખ આમ;
હુનિયામાં દલપત કહે, કદી ન બગડે કામ. ૩૮
- સાબુ હોય શરીર તો, સઘળી વાતે સુખ;
નહિ તો નાણું બહુ છતાં, દિન દિન પ્રત્યે દુઃખ. ૩૯
- અણભૂં લોજન તજે, અને ઉણોદરી થાય;
શરીર સુખકારી રહે, વિકાર થાય વિદાય. ૪૦
- લોજન ખીચ પાણી ભરું, લોજન અંતે છાશ;
મધ્યાહ્ને લોજન કરે, સર્વ રોગનો નાશ. ૪૧

ઝોડી દાતાનું જે કરે, નરોડું હરડે ખાય;
 દૂધે વાળું જે કરે, તસ ઘર વૈદ ન જાય. ૪૦
 દાંતે લૂણું જે વાપરે, કવળે ઉતું ખાય;
 ડાળું પડળું દાળી સૂવે, તે ઘર વૈદ ન જાય. ૪૧
 હીંગ મરચું ને આંબલી, સોપારી ને તેલ;
 જે ગાવાનો ખપ કરે, તે પાંચે વસ્તુ મેલ. ૪૨
 દૂધ સાકર ને એલચી, વરિયાળી ને દ્રાક્ષ;
 જે ગાવાનો ખપ કરે, તે પાંચે વસ્તુ રાખ. ૪૩

પ્રભુભક્તિ-ગર્ભિત દુહાઓ

- ૐ નમઃ પાર્શ્વનાથાય, વિશ્વ ચિંતામણિયતે ।
 હૌં ધરણેન્દ્ર વૈરૂપા, પદ્માદેવી યુતાય તે ॥ ૧
- ૐ નમઃ પરમાનન્દ-નિધાનાય મહસ્વિને ।
 શંખેશ્વર પુરોત્તમ-પાર્શ્વનાથાય તાયિને ॥ ૨
- ૐ નમઃ પાર્શ્વનાથાય, વિઘ્ન-વિચ્છેદકારિણે ।
 નાગેન્દ્ર-કૃતછત્રાય, સર્વાદેવાય ૐ નમઃ ॥ ૩
- નમો દુર્વાર-રાગાદિ-વૈરિવાર-નિવારિણે ।
 અહુતે યોગિનાથાય, મહાવીરાય તાયિને ॥ ૪
- ચિદાનંદૈક રૂપાય, જિનાય પરમાત્મને ।
 પરમાત્મપ્રકાશાય, નિત્યં સિદ્ધાત્મને નમઃ ॥ ૫
- મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમ પ્રભુઃ ।
 મંગલં સ્થુલ ભદ્રાદ્યા, જૈનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ્ ॥ ૬
- નમસ્કાર સમો મંત્ર, શત્રુજય સમો ગિરિઃ
 વીતરાગ સમો દેવો, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ. ૭
- શ્રી શંખેશ્વર સાહિબો, સુર તરૂ સમ અવદાત;
 પુરૂષાદાણી પાસળ, ખટ દર્શન વિખ્યાત. ૮
- હરિત ટળે વાંછિત ફળે, જાસ નામ સમરંત;
 વામાનંદન જિનવરૂ, તે પ્રણમું એકંત. ૯

- શાસન નાયક સમરીએ, શ્રી મહાવીર ભગવાન;
 એવીએ જિનરાજને, નિત્ય નમું બહુમાન. ૧૦
 મિદ્ધચક્રના ગુણ ઘણાં, કહેતાં નાવે પાર;
 વાંછિન પૂરે દુઃખ હરે, વંદુ વારંવાર. ૧૧
 ધન ધન શ્રી અરિહંતને, જોણે જોળખાવ્યો લોક;
 તે પ્રભુની પૂજા વિના, જન્મ ગુમાવ્યો દ્રોક. ૧૨
 પ્રભુ પૂજા ભાવે કરો, પ્રેમ ધરી મનરંગ;
 દુઃખ દોહગ દૂરે ટળે, પામે સુખ મન ચંગ. ૧૩
 દ્રવ્ય ભાવથી અતિ ઘણો, હૈડે હરખ ન માય;
 ઈણુ વિધ જિનવર પૂજતાં, શિવ સંપત સુખ થાય. ૧૪
 પૂજા કરતાં પ્રાણીયા, પોતે પૂજનિક થાય;
 આ ભવ પરભવ સુખ ઘણાં, તસ તોલે કોઈ ન આય. ૧૫
 ભવ દવ દહનને વારવા, જલદ ઘટા સમ જેહ;
 જિનપૂજા બુગતે કરો, પામીજે ભવ છેહ. ૧૬
 આતમ રૂપ નિહાળવા, જિનખિંખ અનૂપ નિદાન;
 આતમ દરિસન આરિસો, પ્રતિમાજી ભગવાન. ૧૭
 જિન પ્રતિમા જિન સારિખી, ભેદ નાહ લવલેશ;
 દર્શન પૂજા ભક્તિથી, ટાળે ભવ ભય કલેશ. ૧૮
 જિન પ્રતિમા અવલંબને, તરીઆ જીવ અનેક;
 મોટે પુણ્યે પામીયો, દર્શન શુદ્ધ વિવેક. ૧૯
 જે ઘર જિનપૂજા નહિ, જે ઘર નહિ મુનિદાન;
 જે ઘર ધર્મકથા નહિ, તે નહિ પુન્યતું સ્થાન. ૨૦

- શાશ્વત નાયક સમરીએ, શ્રી મહાવીર ભગવાન;
 એવીસે જિનરાજને, નિત્ય નમું બહુમાન. ૧૦
 સિદ્ધચક્રના ગુણ ઘણાં, કહેતાં નાવે પાર;
 વાંછિન પૂરે હુઃખ હરે, વંદુ વારંવાર. ૧૧
 ધન ધન શ્રી અરિહંતને, જેણે ઓળખાવ્યો લોક;
 તે પ્રભુની પૂજા વિના, જન્મ ગુમાવ્યો દ્રોક. ૧૨
 પ્રભુ પૂજા ભાવે કરો, પ્રેમ ધરી મનરંગ;
 હુઃખ દોહડા દૂરે ટળે, પામે સુખ મન ચંગ. ૧૩
 દ્રવ્ય ભાવથી અતિ ઘણો, હૈડે હરખ ન માય;
 ઈણુ વિધ જિનવર પૂજતાં, શિવ સંપત સુખ થાય. ૧૪
 પૂજા કરતાં પ્રાણીયા, પોતે પૂજનિક થાય;
 આ ભવ પરભવ સુખ ઘણાં, તસ તોલે કોઈ ન આય. ૧૫
 ભવ દવ દહનને વારવા, જલદ ઘટા સમ જેહ;
 જિનપૂજા બુગતે કરો, પામીજે ભવ છેહ. ૧૬
 આતમ રૂપ નિહાળવા, જિનજિંખ અનૂપ નિદાન;
 આતમ દરિસન આરિસો, પ્રતિમાજી ભગવાન. ૧૭
 જિન પ્રતિમા જિન સારિખી, ભેદ નાહ ભવલેશ;
 દર્શન પૂજા ભક્તિથી, ટાળે ભવ ભય કલેશ. ૧૮
 જિન પ્રતિમા અવલંબને, તરીઆ જીવ અનેક;
 મોટે પુણ્યે પામીયો, દર્શન શુદ્ધ વિવેક. ૧૯
 જે ઘર જિનપૂજા નહિ, જે ઘર નહિ મુનિદાન;
 જે ઘર ધર્મકથા નહિ, તે નહિ પુન્યનું સ્થાન. ૨૦

જો દષ્ટિ પ્રભુ દર્શન કરે, તે દષ્ટિને પણ ધન્ય છે,
 તે જીભ જિનવરને સ્તવે, તે જીભને પણ ધન્ય છે;
 પીએ મુદ્દા વાણી સુધા, તે કર્ણ યુગને ધન્ય છે,
 તુજ નામ મંત્ર વિશદ ધરે, તે હૃદયને નિત્ય ધન્ય છે. ૪૨
 આવ્યો શરણે તુમારે, જિનવર કરજો, આશ પુરી હમારી,
 નાવ્યો ભવપાર મારો, તુમ વિણ જગમાં, સાર લે કેણ મારી;
 ગાયો જિનરાજ આજે, હરખ અધિકથી, પરમ આનંદકારી,
 પાયો તુમ દર્શનાસે, ભવલય ભ્રમણા, નાથ સર્વે હમારી. ૪૩

ભાવના દુહાઓ

- અરિહંત અરિહંત સમરતાં, લાધે મુક્તિનું ધામ;
જે નર અરિહંત સમરશે, તેહનાં સરશે કામ. ૧
- સુતાં બેસતાં બેઠતાં, જે સમરે અરિહંત;
દુઃખીયાના દુઃખ ભાંગશે, લેશે સુખ અનંત. ૨
- આશ કરો અરિહંતની, બીજી આશ નિરાશ;
જેમ જગમાં સુખીયા થયા, પામ્યા લીલ વિલાસ. ૩
- ચેતન તેં એસી કરી, જેસી ન કરે કોઈ;
વિષયા રસને કારણે, સર્વસ્વ બેઠો ખોઈ. ૪
- જો ચેતાય તો ચેતજો, જો ખુઝાય તો ખુઝ;
ખાનારા સૌ ખાઈ જશે, માથે પડશે તુઝ. ૫
- મુનિવર ચૌદ હજારમાં, શ્રેણિક સભા મોઝાર;
વીર જિણુંદ વખાણીયો, ધન ધન્નો અણુગાર. ૬
- રાત્રિ ગમાઈ સોવતે, દિવસ ગમાયા ખાય;
હીરા જૈસા મનુષ્યભવ, કવડી બદલે નાય. ૭
- અનંત ચોવીશી જિન નમું, સિદ્ધ અનંતી કોડ;
કેવલનાણી મુગતે ગયા, વંદુ બે કર જોડ. ૮
- બે કોડી કેવળ ધરા, વિહરમાન જિન વીશ;
સહસ કોડી યુગલ નમું, સાધુ નમું નિશદિશ. ૯
- જે આરિત્રે નિર્માણા, તે પંચાનન સિંહ;
વિષય કપાયને ગંજયા, તે પ્રણમું નિશદિન. ૧૦

- રાંક તણી પરે રણવળ્યો, નિધણીઓ નિરધાર;
શ્રી સીમંધર સાહિબા, તુમ વિણુ ઈણુ સંસાર. ૧૧
- સમકિત પામે જીવને, ભવ ગણુતીએ ગણાય;
જે વળી સંસારે ભમે, તો પણુ મુકતે જાય. ૧૨
- સમકિત વિણુ નવ પૂરવી, અજ્ઞાની કહેવાય;
સમકિત વિણુ સંસારમાં, અરહો પરહો અથડાય. ૧૩
- વીર જિનેશ્વર સાહિબો, ભમિયો કાળ અનંત;
પણુ સમકિત પામ્યા પછી, અંતે થયા અરિહંત. ૧૪
- સ્વામીના સગપણુ સમું, અવર ન સગપણુ કોય;
ભક્તિ કરો સ્વામી તાણી, સમકિત નિરમળ હોય. ૧૫
- પુણીઆ શ્રાવકને નમું, વીરે વખાણ્યો જેહ;
દોકડા સાડા બારમાં, સ્વામી ભક્તિ કરેહ. ૧૬
- વિદ્ય ટળે તપ-ગુણુ થકી, તપથી જાય વિકાર;
પ્રશંસ્યો તપ-ગુણુ થકી, વીરે ધન્નો અણુગાર. ૧૭
- કર્મ ખપે તપ જોગથી, તપથી જાય વિકાર;
ભાવ મંગળ તપ જિન કહ્યો, શિવ સુખનો દાતાર. ૧૮
- શીલે સદ્ગતિ પામીએ, શીલે સુધરે કાજ;
શીલે સુર નર સંપદા, શીલે શિવપુર રાજ. ૧૯
- જિન પ્રતિમા જિન મંદિરા, કંચનના કરે જેહ;
બ્રહ્મત્રતથી બહુ રૂળ લહે, નમો નમો શિયળ સદેહ. ૨૦
- જ્ઞાન સમું કોઈ ધન નહિ, સમતા સમું નહિ સુખ;
જીવિત સમી આશા નહિ, લોભ સમું નહિ દુઃખ. ૨૧

- શાસ્ત્ર સાંભળી ગુરુ કને, અર્થ વિચારે જેહ;
 બુદ્ધિ વધારે આપણી, શ્રાવક બાણે તેહ. ૨૨
- સુણતાં પૂરા ધ્યાનથી, તત્ત્વ વિચારે જેહ;
 જ્ઞાન કાજ ધન વાપરે, શ્રાવક બાણે તેહ. ૨૩
- જ્ઞાનવાન ગુરુ સેવીને, જ્ઞાન મેળવે જેહ;
 દે ઉત્તેજન જ્ઞાનમાં, શ્રાવક બાણે તેહ. ૨૪
- સાંભળીને સંભળાવતો, થાય કૃતારથ જેહ;
 સન્નિવૃત્તિ પાણે રાખે સદા, શ્રાવક બાણે તેહ. ૨૫
- લક્ષ્ય લક્ષ્યાદિક તણો, વિવેક રાખે જેહ;
 વિરતિને બહુ આચરે, શ્રાવક બાણે તેહ. ૨૬
- આદર આણીને કરે, જિન પૂજાદિક જેહ;
 સામાયિક વ્રતમાં રહે, શ્રાવક બાણે તેહ. ૨૭
- અધર્મથી અલગો રહે, ધર્મ રથ જેહ;
 સદાચાર પાળે સદા, સાચો શ્રાવક તેહ. ૨૮
- કૂડ કપટ ના કેળવે, બુદ્ધિ વહે ન જેહ;
 સાચે રાચે સર્વદા, સાચો શ્રાવક તેહ. ૨૯
- અતિથિને આદર વડે, જમી જમાડે જેહ;
 આપે દાન સુપાત્રમાં, સાચો શ્રાવક તેહ. ૩૦

સાચો જૈન

- સાચો જૈન તો તેને કહીએ, જે જીવદયાને બાણે રે;
 નિર્લોભીને કપટ રહિત જે, રાગ રીશ નવિ રાખે રે;
 મન વચન કાયાએ નિરમલ, તૃષ્ણાને જે જીતે રે. ૧
- હિંસા બુઢ ને ચોરી છાંડે, પરનારી નવ પેખે રે;
 પરદ્રવ્યને તૃષ્ણુ સમ માને, વિષયાસક્તિ વારે રે. ૨
- સમભાવી ને આતમરામી, પરનિંદાને ત્યાગે રે;
 મોહમાયાને જીતી બાણે, શ્રદ્ધા હૃદયે ધારે રે. ૩
- ધૈર્ય અનુપમ વાણી ગાંભીર, માન નિવાર્યું જેણે રે;
 અરિહંત પ્રતિમા પ્રેમે પૂજે, ધન ધન આતમ તેને રે. ૪

卐

માનવ જૈન

- માનવ જૈન તે તેને કહીએ, જે આત્મસમ જગ બાણે રે;
 પરહિત કારણુ પ્રાણુ અર્પે, પરસુખમાં સુખ માને રે. ૧
- સત્ય દયા શાંતિ ઉર ધારે, હિંસા દોષને ટાળે રે;
 બ્રહ્મચર્ય સંયમ વૈરાગ્યે, અંતરને અનુવાળે રે. ૨
- વિષય કપાયને દૂર નિવારે, પ્રભુલક્ષિ ચિત્ત સ્થાપે રે;
 તન મન ધન જીવનના લોગે, પરનાં દુખડાં કાપે રે. ૩
- આશા તૃષ્ણા મમતા ત્યાગી, પરધન હાથ ન લેવે રે;
 આત્મજ્ઞાન અંતરમાં પામે, સકલ તીરથને સેવે રે. ૪
- મહાવીર મૂરતિને પગલે ચાલી, ધર્મદાઝ દલ ધારે રે;
 આત્મ સ્વરાન્ય હૃદયે પ્રગટાવે, જય જયકાર ઉચ્ચારે રે. ૫

સાચી શીખામણુ

- શ્રી ચિતામણી પાર્શ્વનાથ, પ્રેમે પ્રણમું પાય;
નામ જપંતા પ્રાણીને, આધિ વ્યાધિ લય જાય. ૧
- આથર અસાર સંસારમાં, ધર્મ વિના નથી સુખ;
ધર્મ વિનાના જીવડા, પગ પગ પામે દુઃખ. ૨
- મનુષ્યજન્મ શ્રાવક કુલે, ઉત્તમ લઠી અવતાર;
પાપ પ્રપંચને છોડીને, ધર્મ હૈયામાં ધાર. ૩
- નિત્ય સવારે ઊઠીને, ગણેા મંત્ર નવકાર;
જિનમંદિર વહેલા જઈ, પૂજે જિન જયકાર. ૪
- ગુરૂવંદન વિધિશું કરી, નવકારશી પરચક્રખાણુ;
કરતાં સાચા ભાવથી, પાપ કરમની હાણુ. ૫
- પાઠશાળામાં પ્રેમથી, વિનય સહિત ગુરૂ પાસ;
આશાતના તજી જ્ઞાનની, કરો ધર્મ અભ્યાસ. ૬
- જીવદયા પાળો બહુ, જીરૂકું કદીય ન ભાખ;
ચોરીથી ચિત્ત વારવું, લાજ હિયામાં રાખ. ૭
- કંદમૂળ અલક્ષ્યને, ખાતાં બહુલાં પાપ;
તે કારણ છંડો સદા, સમજી મનમાં આપ. ૮
- રાત્રિભોજન મત કરો, સાંજે કરો ચોવિહાર;
લાલ અતિશય પામશે, થાશે સુખ શ્રીકાર. ૯
- સામાયિક સુંદર કરી, કરો તત્ત્વ વિચાર;
પાપ કરમ દૂરે તજે, વેગે લહે લવપાર. ૧૦

શ્રાવકના ખાલક તણા, એ સુંદર આચાર;
પાળે જે બહુ પ્રેમથી, ઉત્તમ તસ અવતાર. ૧૧
પ્રભુ આણુને શિર ધરી, ધર્મ તાણું ધરે ધ્યાન;
સુખ સઘળાં પામી કરી, અનુક્રમે લહે નિરવાણ. ૧૨

મૈત્રી આદિ ભાવના

નિર્મળ મૈત્રી ભાવથી, ભરપૂર હે ભગવંત;
મુદિતભાવ ઉદિત થયો, પૂર્ણ કળાએ સંત. ૧
નિર્મળ કર્ણાનો ઝરો, ચૌદ રાજ રેલાય;
તેના પ્રભાવે હે પ્રભુ !, જગજીવ દુઃખ ધોવાય. ૨
મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ છે આપની, પક્ષપાત નહીં લેશ;
ધર્મખીજ છો હે પ્રભુ, યોગ સ્વરૂપ વિશેષ. ૩
એવા શ્રી વીતરાગને, ત્રિકરણ શુદ્ધે આજ;
વંદન કરું હું ભાવથી, જય જય શ્રી જિનરાજ. ૪
સૌ પ્રાણી આ સંસારના, સન્નિવ્રત મુજ વહાલા હજો;
સદ્ગુણમાં આનંદ માનું, મિત્ર કે વૈરી હજો. ૫
દુઃખિયા પ્રતિ કર્ણા, અને દુશ્મન પ્રતિ મધ્યસ્થતા;
શુભ ભાવના પ્રભુ ચાર આ, પામો હૃદયમાં સ્થિરતા. ૬
ગુણી જનોડું વંદના, અવગુણ દેખ મધ્યસ્થ;
દુઃખી દેખી કર્ણા કરો, મૈત્રી ભાવ સમસ્ત. ૭
ખમાવું બધા જીવને આજ પ્રીતે,
ખમો તે બધા મુજને સર્વ રીતે;

બધા જીવમાં મિત્રતાને પ્રસારે,
નથી કોઈ સાથે હવે વેર મારે. ૮

બધા વિશ્વનું થાવ કલ્યાણ આજે,
બનો સજ્જ સૌ પારકા હિત કાજે;

બધા દૂષણો સર્વથા નાશ પામો,
જનો સર્વ રીતે સુખો માંહિ જામો. ૯

સર્વ વિશ્વમાં શાંતિ પ્રગટો,
થાઓ સૌ કોનું કલ્યાણ;

સર્વ લોકમાં સત્ય પ્રકાશો,
દિલમાં પ્રગટો શ્રી લગવાન. ૧૦

શાન્તિ તુષ્ટિ પુષ્ટિ પામો,
જીવો પામો મંગલમાળ;

આત્મિક ઋદ્ધિ સિદ્ધિ પામો,
પામો સર્વે પદ નિરવાણ. ૧૧

લોકોત્તર ભાવના

અનુપમ મૈત્રી

જો શક્તિ મુજને મલે, (તો) આપું સહુને સુખ;
કર્મના બંધન ટાળીને, કાપું સહુનાં દુઃખ. ૧૨

ક્ષમાપના

મુજને દુઃખ આપે લલે, તો પણ હું ખમું તાસ;
સુખ પીરસવા સર્વને, છે મારો અભિલાષ. ૧૩

સર્વાત્મભાવ

જગના પ્રાણી માત્રને, બહાલા છે નિજ પ્રાણ;
માટે મન વચ કાયથી, સદા કરું તસ પ્રાણ. ૧૪

પરહિત-ચિંતા

આશીર્વાદ મુજને મળે, ભવોભવ એહ મુજ ભાવ;
ત્રસ સ્થાવર જીવો બધા, દુઃખિયા કે નવિ થાવ. ૧૫

અનુપમ વાત્સલ્યભાવ

ભવો ભવ એ મુજ ભાવના, જો મુજ ધાર્યું થાય;
(તો) જિન શાસન વિષે, સ્થાપું જીવ બધાય. ૧૬

શ્રી મકન કૃત બાર માસ

- શ્રી સરસ્વતી ચરણે નમું, સદ્ગુણે આધાર;
સત્ય વચન દો શારદા, ભાવે ભણું માસ બાર. ૧
- ચત્ર ચિત્ત ચોદ્રખું કરી, ધરો પ્રભુ પાર્થનું ધ્યાન;
ધન પામ્યા પુન્ય કિજીયે, મ કરો મન અભિમાન. ૨
- કાયા છાયા વાદળી, સાચો મ જાણુ સંસાર;
કાચો કુંભ જળે ભર્યો, ગળતાં ન લાગે વાર. ૩
- દાન ઉલટ ધરી દીજીયે, શિયળ પાળો નર-નાર;
તપ કરો ભાવ ભલો ધરો, ધર્મના ચાર પ્રકાર. ૪
- ચતુર વિચારી ચેતજો, આદરજો ધર્મ એહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૫
- વૈશાખે વળી વ્રત આદરો, શ્રાવકના સુણી બાર;
વિધિપૂર્વક વ્રત પાળીયે, પામીયે ભવનો પાર. ૬
- વહાલાથી વેર ન કીજીયે, વળી મ કરશો વિષવાદ;
વિષવાદે વેર વધે ઘણો, તેનો કરો નિષેધ. ૭
- વાત મ કરો વનિતા તણી, વિષય તણી લવલેશ;
વાતે વિષય વધે ઘણો, વનિતા વચણે વિશેષ. ૮
- વિનય વિવેક ને વ્રતવળી, ક્ષમા કરો મન ખંત;
આળસ અંગથી પરિહરો, ભાવે ભજો ભગવંત. ૯
- વચન પાળો વીતરાગનું, જગતમાં તારણ જેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૧૦

- જુઠં ન બોલશેા જેઠમાં, સુણજો સહુ નર-નાર;
જુઠં બોલ્યાથી જીવડા, ભમશેા ભવ મોઝાર. ૧૧
- જીવ જતન કરેા જેઠમાં, ભગવંતે ભાખી છકાય;
પૃથ્વી પાણી તેઉ વાઉ, વનસ્પતિ ત્રસકાય. ૧૨
- જીવ સરવે જાણજો, આપણા જીવ સમાન;
રક્ષા કરેા છકાયની, આપી અભયતું દાન. ૧૩
- જોઈ વિચારી જીવ તું, સહુ છે આજ પંપાજ;
થઈ આબું તે સ્થિર નહિ, પ્રીતે પ્રભુને સંભાજ. ૧૪
- જન્મ મરણ દુઃખ જીવને, ટાલણુકાર છે તેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૧૫
- આપાઠે ઝોળખો આતમા, અવસર વુઠયો મેહ;
ક્ષમા ખેતર ખેડો ખંતશું, આણી અધિક સનેહ. ૧૬
- જાની ગુરૂ ધોરી ધર્મના, દિલમાં દયાનો દંતાજ;
બુદ્ધિ તણા ખી વાવજો, ઉરણી અંગ ઉજમાજ. ૧૭
- ઉગશે ખી ઉલટ ઘણે, પુણ્ય તણા બહુ પાન;
વખેડું તે વિવેકતું, જીવ સત્યને અભયતું દાન. ૧૮
- નિંદા નિંદામણ કાઢજો, પરતણી ઉંડી જે પાજ;
મન સ્થિરને માજે ચડી, પાપનાં પક્ષી ઉડાજ. ૧૯
- સાચવે સત્ય વચન કરી, ભાવ ભલાથી સંભાજ;
ચિત્ત ચોખ્ખાની ચોકી કરે, ચોર ચારે કરી ટાજ. ૨૦
- ધાન્ય ધાય બહુ ધર્મતું, મન નિર્મળના મેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૨૧

- શિયળ પાળે સૌ શ્રાવણે, શિયળ સમો નહિ કોય;
શિયળ સાચે મનં પાળજે, શિવરમણી સુખ હોય. ૨૨
- સંતોષ શું ચિત્ત રાખજે, મ કરીશ મોહ લગાર;
સમતા સાયરમાં ઝીલતા, પાપ તણે પરિહાર. ૨૩
- શોસ માયાનું શું કરે, શોસ કર્યે શું હોય;
પુણ્ય વિના નહિ પામીએ, જીવ વિચારી જોય. ૨૪
- સૂઈ રહ્યો શું જીવડા, જીવે ત્યાં લગી જગ;
પાછલી રાતને પરોઢિયે, ધ્યાન ધર્મને લાગ. ૨૫
- સુગુરુ વાણી સાંભળી, સામો ન રાખ સંદેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજે ધર્મશું નેહ. ૨૬
- ભાદરવે મત ભૂલજો, ભજજો શ્રી ભગવંત;
આઠે કર્મ અલગાં કરી, આણુજો ભવનો અંત. ૨૭
- ભવ અનંત ભમતાં થકાં, ઉત્તમ કૂળ અવતાર;
પુણ્ય જોગે તું પામીયો, મૂઢ મિથ્યા મતહાર. ૨૮
- ભોળા ભેદ પામ્યો નહિ, ભમતો ભવ મોઝાર;
ધર્મ હૃદયમાં ધર્યો નહિ, પામીશ કેમ ભવ પાર. ૨૯
- ભૂથલમાં ભટક્યો ઘણો, નરક નિગોદ મોઝાર;
પરમાધામીને વશ પડ્યો, કરતો મહા પોકાર. ૩૦
- જીવ અનેક એમ નરકમાં, કુકવા કરતા તેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૩૧
- આળસ મ કરો આસુએ, ધરતા ધર્મનો લેશ;
ઉપશમ ગુણને આદરો, એ સદ્ગુરુ ઉપદેશ. ૩૨

- આપ વિચારો આપમાં, આવ્યો અનંતી વાર;
ધર્મ વિના ધોરી પેરે, એળે ગયો અવતાર. ૩૩
- અમર આજગમાં કોઈ નહિ, અમર શ્રી પાર્શ્વનું નામ;
એક ચિત્તે આરાધતાં, આપે અવિચળ ઠામ. ૩૪
- અર્થે મ રાચીશ આત્મા, અર્થ ન આવે સાથ;
અંતરન્તમીને ઓળખી, ભીડજો ધર્મ શું બાથ. ૩૫
- અણુનણ્યા ભડી ચાલવું, ક્ષણમાં ઉડશે ખેડ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેડ. ૩૬
- કુડ મ રાખો કાર્તિકે, કુડ કર્યાથી જોય;
કહેણુ તો કોઈ માને નહિ, પત પોતાની ખોય. ૩૭
- ક્રોધ ન કરીએ પ્રાણીઆ, ક્રોધે કર્મ બંધાય;
ક્રોધે દ્વિપાયન ઋષિ, દીધો દારિકા દાહ. ૩૮
- કોડો પૂરવ લગે તપ કરી, કાયા ગાળે મુનિ કોય;
દોય ઘડી ક્રોધે કરી, ક્ષણમાં ખેડ હોય. ૩૯
- ક્રોધ કપટ કુળ પરિહરો, કુમતિ ન રાખો કોય;
સેવા કરો શુદ્ધ સાધુની, શિવપુરનાં સુખ હોય. ૪૦
- કાયા માયા કારમી, ઠોર નહિ રહે એહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેડ. ૪૧
- માગંશરે મન માહડું, મ કરીશ માન લગાર;
માન કરતાં મુનિવરા, પામે નહિ કેઈ પાર. ૪૨
- માત-પિતા સુત માનિની, એન બંધવ પરિવાર;
'સ્વાસ્થનું' સહુ કોય છે, આખર ધર્મ આધાર. ૪૩

- માનવી કહે ધન માહરું, એ ધન તારું ન કોય;
નગર દેરે જળ નાથની, પલમાં પારકું હોય. ૪૪
- મુનિ બાહુબલ ગાને રહ્યા, તો અટકાવ્યું કેવલનાણુ;
માન મૂકીને ડગ ભર્યું, તો થયા ત્રિવિ ભાવના બાણુ. ૪૫
- માન મૂકે જે માનવી, જ્ઞાની તે ગુણ ગોહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૪૬
- પાપને ટાળી પ્રાણીયા, પોપે કરજો પુન્ય;
પ્રભાતે પ્રભુને સંભારજો, નિર્મળ રાખજો મન. ૪૭
- પાપે પરિગ્રહ લેગું ક્યું, સાથ ન આવ્યું કાંહી;
પલમાં પલટાઈ ગયું, રહ્યું સૌ જ્યાંનું ત્યાંહી. ૪૮
- પાંચ આદરો પાંચ પરિકરો, ધરો પાંચનું ધ્યાન;
પાંચ ટાળો પાંચ પાળજો, પામશે પાંચમું જ્ઞાન. ૪૯
- પાપ કરે જે પ્રાણીઆ, ઉલટ આણી અપાર;
કઠણ કર્મ કરી આકરાં, જાય નરક મોઝાર. ૫૦
- પાપને ટાળી પ્રાણીઆ, ધર્મ હૃદયમાં ધરેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૫૧
- મનને મોકળું ન મૂકજો, આઘ પાસે મુનિરાજ;
મનને મોકળું મેલતાં, ઘૂડે સંજય જહાજ. ૫૨
- મોટાં મંદિર માળિયાં, મંબુષમાં ભર્યા છે માલ;
ક્ષણમાં ખાલી થાય છે, પાણી જેમ પખાલ. ૫૩
- મોહ મ રાખો માયા થકી, માન મ કરો શરીર;
ચૌવનીયું વહી જાય છે, નદી તણું જેમ નીર. ૫૪

- મનમાં મેલ મ રાખજો, આઘ માસે લગાર;
મેલ તણ મુગતે ગયા, અનેક સુનિ અણગાર. ૫૫
- માયા કાયા માનિની, ક્ષણમાં આપશે છેડ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૫૬
- ફાગણમાં તું મ ફૂલજો, ફેરા ફર્યો ગતિ ચાર;
દેવ તિર્યંચ ને નારકી, મનુષ્ય જનમ અવતાર. ૫૭
- ફાગટ ફેરા તું ફર્યો, અવતર્યો વાર અનંત;
પ્રભુને વિસાર્યા પાપીઆ, આવશે કેમ કરી અંત. ૫૮
- દશ દયાંતે દોહીલો, મનુષ્ય જનમ અવતાર;
રત્ન ચિંતામણિ સારીજો, જીવ તું જોને વિચાર. ૫૯
- સુગુરૂ સંજોગે પામીયો, શ્રાવક કુળ સુણો એહ;
સામગ્રી સઘળી મળી, હવે મત હારજો તેહ. ૬૦
- એમ વિચારી આત્મા, ધર્મ હૃદયમાં ધરેહ;
મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૬૧
- અધિક માસ કોઈ આવતા, ઉલટ અતિહી અપાર;
શિખામણ સદ્ગુરૂ તણી, મન ધરજો માસ બાર. ૬૨
- વચન ખરાં વીતરાગનાં, સાંભળી શાસ્ત્ર મોઝાર;
સાચી સદ્ગુણોએ દિલ ધરો, ભાવે ભણ્યા માસ બાર. ૬૩
- સાચી શિખામણ જાણજો, નિત્ય સમરો નવકાર;
સમક્ષિત મન સુધો ધરો, એ સદ્ગુરૂ ઉપગાર. ૬૪
- રસ વિણ કનક ન નિપજો, વાળાં વિણ નહિ તાન;
કર્ણ વિણ નહિ રસ કયા, તેમ ગુરૂ વિણ નહિ જ્ઞાન. ૬૫

ગુરૂ દીવો ગુરૂ દેવતા, ગુરૂ જ્ઞાની ગુણવંત;
 ગુરૂ વિષ્ણુ જ્ઞાન ન પામીએ, ચોક્કસ રહે કેમ ચિત્ત. ૬૬
 ભાવના બારે ભલી પેરે, તેમ વળી માસ એ બાર;
 ભાવ ભલાથી બે મન ધરે, પામે તે ભવનો પાર. ૬૭
 શ્રી વિજયધર્મસૂરિ પાટવી, વિજય ત્રિણંદ સૂરિરાય;
 સાચો શ્રાવક તેહનો, પભણે સુગુરૂ પસાય. ૬૮
 યુક્તિથી જિનવર સેવજો, ભાવરી ભક્તિ કરેહ;
 મકન કહે સુણો માનવી, ધરજો ધર્મશું નેહ. ૬૯
 અડતાલામાં આણુ પૂરે, સંવત સોએ અઢાર;
 ગુણ ગાયા માસ ફાલગુણે, શુકલ દશમી તેણી વાર. ૭૦

❧

સોબત તેવી અસર

જ્ઞાન બદે ગુણવાનકી સંગત,
 ધ્યાન બદે તપસી સંગ કીને;
 મોહ બદે પરિવારકી સંગત,
 લોભ બદે ધનમેં ચિત્ત દીને. ૧

ક્રોધ બદે નર મૂઢકી સંગત,
 કામ બદે તિયકે સંગ કીને;
 બુદ્ધિ વિવેક વિચાર બદે,
 કવિ દીન સુસજ્જન સંગ કીને. ૨

ક્ષમા છત્રીશી

(જે ચપક્ષને ચિંતવું નિશ્ચિત, તે મુજથી બે દેસ રહે રે-એ ત્રયમાં ગવાશે.)

આદર છવ ! ક્ષમા ગુણ આદર, ન કરીશ રાગ ને દ્વેષછ;
 સમતાએ શિવમુખ પામીજે, ક્રોધે કુગતિ વિશેષછ. આ. ૧
 સમતા સંજમ સાર સુણીને, કલ્પસૂત્રની સાખછ;
 ક્રોધે પૂર્વ કોડી ચારિત્ર બળે, ભગવંત એણીપરે ભાખછ. આ. ૨
 કોણ કોણ છવ તર્યા ઉપશમથી, સાંભળ તું દેખાંતછ;
 કોણ કોણ છવ ભમ્યા વનમાંહે, ક્રોધ તણે ^૧વિરતંતછ. આ. ૩
 સોમલ સસરે શીવ પ્રન્તજ્યો,^૨ બાંધી માટીની પાળછ;
 ગજસુકુમાર ક્ષમા મન ધરતો, મુક્તિ ગયો તત્કાળછ. આ. ૪
 કુળવાળુઓ સાધુ કહાંતો, ક્રીધો ક્રોધ અપારછ;
 કોણિકની ગણિકા વશ પડીઓ, રડવડીઓ સંસારછ. આ. ૫
 ષસોવનકાર ^૪કરી અતિ વેદન, ^૫વ્યાઘ્રશુ^૩ વીંધ્યો શીવછ;
 મેતાય^૬ ઋષિ મુક્તિએ પહોંતો, ઉપશમ એહ ^૬જગીશછ. આ. ૬
 કુરડ મહાકુરડ બે સાધુ કહંતા, રહ્યા ^૭કુણાલા ખાલછ;
 ક્રોધ કરીને કુગતિએ પહોંતા, જન્મ ગમાયો ^૮આળછ. આ. ૭

૧. વ્રતાંત-એટલે તે આવતથી. ૨. બાળ્યો. ૩. સુવર્ણકાર-સોની.
 ૪. અતિ દુઃખ-વેદના પામી-પરીપક્ષ સહન કરી. ૫. વાઘ. ૬. જગીશ-
 જગતમાં પ્રધાન. ૭. કુણાલા નગરીની ખાળ. ૮. ફોગટ.

કર્મ ખપાવી મુક્તિએ પહોંતા, સ્કંધક સુરિના શિષ્યજી;
 પાલક પાપીએ ઘાણી પીડ્યા, નાણી મનમાં રીસજી. આ.
 ૯અંચુકારી નારી ચૂકી, તોડ્યો પીયુથું નેહજી;
 બળ્બર કુલના દુઃખ સહ્યા ગહોળાં, ક્રોધતણાં ફળ એહજી. આ.
 વાઘણે સર્વ શરીર વિલોચ્યું, તત્ક્ષણ છોડ્યા પ્રાણજી;
 સાધુ સુકોશલ શિવસુખ પામ્યા, એહ ક્ષમાગુણ જાણજી. આ. ૧
 કોણ ચંડાલ કહીજે બેઠમાં, ૧૦ નિરતિ નહિ કહે દેવજી;
 ઋષિ ચંડાલ કહીજે વઢતો, ટાળો ૧૧ વેઢની ટેવજી. આ. ૧
 સાતમી નરકે ગયો તે બ્રહ્મદત્ત, કાઢી બ્રાહ્મણની આંખજી;
 ક્રોધતણાં ફળ કડવાં જાણી, રાગ-દ્રેષ ઘો નાંખજી. આ. ૧
 સ્કંધક ઋષિની ૧૨ ખાલ ઉતારી, સહ્યો પરિષદ જેણેજી;
 ગર્ભાવાસનાં દુઃખથી છૂટ્યો, સખલ ક્ષમાગુણ તેણેજી. આ. ૧૩
 ક્રોધ કરી સ્કંધક અચાર્ય, હુચ્યો અગ્નિકુમારજી;
 દંડક નૃપનો દેશ પ્રજાળ્યો, ભમશે ભવ મોઝારજી. આ. ૧૪
 ચંડરૌદ્ર આચાર્ય ચાલંતા, મસ્તક દીધ પ્રહારજી;
 ક્ષમા કરંતા કેવલ પામ્યો, ૧૫ નવદીક્ષિત અણુગારજી. આ. ૧૫
 પાંચ વાર ઋષિને સંતાપ્યો, આણી મનમાં દ્રેષજી;
 પાંચ ભવ સીમ દહ્યો નંદનાવિક, ક્રોધ તણાં ફળ દેખજી. આ. ૧૬
 સાગરચંદનો શિષ્ય પ્રજાળ્યો, નિશિ નભસેન નરિંદજી;
 સમતાભાવ ધરી સુરલોકે, પહોંતો પરમાનંદજી. આ. ૧૭

૯-૧૦. ક્રોધમાં આસક્તિ નહિ તે રિથિતિ, ૧૧. વેઢની-વઢવાની,
 વાંધા કાઢવાની. ૧૨. ચામડી. ૧૩. જેણે હમણાં જ-નવીન દીક્ષા
 લીધી છે તે મુનિ.

ચંદના ગુરુણીએ ઘણું ^{૧૪}નિબ્રંછી, ધિક ધિક તુજ અવતારરે;
 મૃગાવતી કેવલશ્રી પામી, એહ ક્ષમાનો સારરે. આ. ૧૮
 સાંભ પ્રધુમ્નકુંવર સંતાપ્યો, કૃષ્ણ દુષાયન ^{૧૫}સાહજ;
 ક્રોધ કરી તપનો દુળ હાર્યો, ક્રીધો દ્વારિકા દાહજ. આ. ૧૯
 ભરતને ^{૧૬}મારણ મુઠી ઉપાડી, બાહુબલ બલવંતજ;
 ઉપશમરસ મનમાંહી આણી, સંજમ લીએ મતિવંતજ. આ. ૨૦
 કાઉત્સગમાં ચડીએ અતિ ક્રોધે, પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિરાયજ;
 સાતમી નરક તણાં દળ મેલ્યા, કડવા તેણે કપાયજ. આ. ૨૧
 આહારમાંહીં ક્રોધે ઋષિ થુંક્યો, આણ્યો અમૃત ભાવજ;
 દુરગડુએ કેવલ પામ્યો, ક્ષમા તેણે પ્રભાવજ. આ. ૨૨
 પાર્શ્વનાથને ઉપસર્ગ ક્રીધો, કમઠ ^{૧૭}લવાંતર ^{૧૮}ધીડજ;
 નરક તિર્યચ તણાં દુઃખ લીધાં, ક્રોધતણું દુળ દીડજ. આ. ૨૩
 ક્ષમાવંત દમદંત મુનીશ્વર, વનમાં રહ્યો કાથોત્સર્ગ રે;
 કૌરવ ^{૧૯}કટકે હણ્યો એ ટાણે, તોડ્યા કર્મના વર્ગ રે. આ. ૨૪
 સબ્બપાલક કાને ૨૨તડુએ, નામ્યો ક્રોધ ૨૨ઉદીરજ;
 જોઉ કાને ખીલા ઠોકાણા, નવી છૂટા મહાવીરજ. આ. ૨૫
 ૨૩ચાર હત્યાનો કારક હુતો, દંઠપ્રહાર અતિરંકજ;
 ક્ષમા કરીને મુક્તિએ પહોંતો, ઉપસર્ગ સહ્યા અનેકજ. આ. ૨૬

૧૪. ધિકારી-આત્મનિંદા કરી. ૧૫. સાથ. ૧૬. મારવાને માટે. ૧૭. ખીજે ભવે. ૧૮. ઉચ્છૃંખલ. ૧૯. લશ્કર-પરિવાર. ૨૦. સમૂહ. ૨૧. શીશું. ૨૨. ઉદીરણા. ૨૩. અલહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, બાલહત્યા અને ગૌહત્યા.

આત્મભાવના પચીસી

એવો અવસર મારો ક્યારે આવશે,
ક્યારે જઈશું જિનવર દેવ હજુર ને;
આણા શ્રી જિનવરની શિર પર ધારીને,
વિચરશું પરભાવ દશાથી દૂર ને. એવો ૧

મોહ મહા મદ છાક મુને મુંઝવે ઘણું,
ઠાંકયું નેણે જીવતાણું છે ભાન ને;
દૂર થશે પડદો ક્યારે એ જીવનો,
પ્રાપ્ત થશે ક્યારે પોતાનું સ્થાન ને. એવો ૨

ભવાભિનંદિતાને પુદ્ગલનંદિતા,
દોય દશાનો અનાદિ છે મુજ નેગ ને;
આત્માનંદ દશા અમૃતના યોગથી,
અળગો થાશે ક્યારે એ મારો રોગ ને. એવો ૩

આત્મ રૌદ્ર યુગ્મ અનાદિ કાળનું,
વર્તે છે મુજ આતમમાં વડ ભાવ ને;
ધર્મ શુકલ અગ્નિના અતિશય નેરથી,
ભસ્મીભૂત થઈ નશે ક્યારે સાવજે. એવો ૪

આશ્રવ પાંચ અનાદિ શત્રુ જીવના,
હિંસા તેહમાં સૌથી મોટી બહેન ને;
મૃધાવાદ ચોરી ને મૈથુન પરિગ્રહા,
અળગું થાશે ક્યારે મોહનું ઘેન ને. એવો ૫

દાન શીલ તપ ભાવ જિનેશ્વર ભાળીયા,
 મુજને મળશે ક્યારે એનો યોગ ને;
 પ્રત્યેક કરણી કરશું જિન વચનો ચહી,
 મીટાવીશું વળી કર્મ તણે કબ રોગ ને. એવો ૬

સમવસરણ જિનવરતું નેશું કઈ પળે,
 બાર પર્વદામાં યેત્રીશું કઈ વારને;
 વાણી શ્રી જિનવરની સુણવા કારણે,
 શરીર વાણીને સ્વાન્ત થશે એકતાર ને. એવો ૭

પ્રવચન માતા આઠે મુજ માતા થશે,
 આણા જિનની કરશે મુજ સહકારને;
 ચરણ કરણ સીતરીઓ સહકારી થશે,
 વાસ કરીશું સંયમ ગુણ દરબાર ને. એવો ૮

કેવલજ્ઞાની મનપર્યાવ ઓહી મુણી,
 પૂરવધરને ગણધર લજ્ઞિધવંત ને;
 ગૌતમ સ્વામી સૌધર્મા જંખૂ સમા,
 મુજને મળશે ક્યારે એવા સંત ને. એવો ૯

શ્રી જિનવરની પાસે સંજમ આદરી,
 ક્યારે થઈશું અભ્યંતર આણુગાર ને;
 મન વચ કાયા રતનત્રયી રટતાં હશે,
 અળગા થાશે ક્યારે દોષ અદાર ને. એવો ૧૦

ગીતારથ ગુરૂવરતું શરણું આદરી,
 વિચરશું વિકથા આરેથી દૂર ને;

સર્વકાલ સ્વાધ્યાય સખા થઈને વળી,
ધ્યાતા થઈશું ધર્મ ધ્યાનના પૂર ને. એવો ૧૧.

બાહ્ય અભ્યંતર ગ્રન્થ મુજને દૂર થશે,
પ્રશમ સુધાનું કરશું ક્યારે પાન ને;
સર્વ સંસારી સંયોગો દૂરે કરી,
ગિરિ ગુહામાં રહીશું કબ એક તાન ને. એવો ૧૨.

કાલ અનાદિ સંસાર ચોક્કી ચારની,
અળગી થાશે કબ આતમથી સાવ ને;
નંદન મુનિવર જીવ જિનેશ્વર વીરના,
જેવો તપશું તપ ભવ દરીયે નાવ ને. એવો ૧૩.

રૂપ ગંધ રસ સ્પર્શ શબ્દના વૃન્દનો,
બાહ્ય અભ્યંતર ત્યાગ કદા મુજ થાય ને;
ગજસુકુમાર સુકોશલ મેતારજ મુનિ,
જેવો થઈને જીતું ચાર કષાય ને. એવો ૧૪.

કાકંદી નગરીનો ધન્નો મુનિવર,
ધન્ના શાલી મુનિવર મેઘકુમાર ને;
બાહુબલી ને ઢંઢણ ખંધક ત્યાગીયા,
જેવા વ્રત પાળીશું નિરતિચાર ને. એવો ૧૫.

વન વગડે વીતરાગ મુનિના વૃન્દમાં,
પ્રેતવનોમાં ધરશું ક્યારે ધ્યાન ને;
શત્રુ-મિત્રને સુખ-દુઃખમાં સમતા કરી,
ક્યારે રહીશું કાઉસગમાં એકતાન ને. એવો ૧૬.

અપૂર્વકરણુ ગુણહાણું ક્યારે પામશું,
 ક્ષેપકથ્રેણિનો કરશું ક્યારે સ્વાદ જો;
 સહાનંતનંદ સ્વભાવ દશા મળશે કદા,
 યથાખ્યાતનો મેળવશું આદુલાદ જો. એવો ૧
 જન્મ લલે મુજ જ્યારે જ્યાં ત્યાં જો મળે,
 પણ મળજો મુજ અપુનર્બંધક ભાવ જો;
 સુખ દુઃખને સહેવાની સાચી ધીરતા,
 'સોહ' પદતું રટન થજો શુભ ભાવ જો. એવો ૧૮
 અનિત્ય અશરણુ આદિ ધારે ભાવના,
 મત્રી પ્રમોદો આદિ ભાવના ચાર જો;
 પાંચ મહાવ્રત કેરી પચવીશ ભાવના,
 ભાવીને ઉતરશું ક્યારે પાર જો. એવો ૧૯
 પાંચસો ત્રેસઠ જીવ જિનેશ્વર ભાખીયા,
 ચાર ગતિના છકાય ધારી સર્વ જો;
 સૂક્ષ્મ ને બાહર ત્રસને સ્થાવર જીવથી;
 ત્રિવિધ ખામણું કરશું મૂકી ગવં જો. એવો ૨૦
 મરણુ લવોભવ જિનવરને જપતાં થજો,
 સિદ્ધ નિરંજન કેડું મળજો ધ્યાન જો;
 સૂરિ વાચક ને મુનિવરથી નિર્યામણા,
 જિનવાણીમાં ચિત્ત રહો એક તાન જો. એવો ૨૧
 સિંહ સમો થઈ સંયમ આરાધું સદા,
 સત્ય ભાવ મન વચ કાયા મુજ થાય જો;
 કપૂર થકી પણ આતમ ઉજ્જવલતા વધે,
 ક્ષમા પ્રમુખ દશ ધર્મ મળે સુખ દાય જો. એવો ૨૨

જિન ઉત્તમ પદ પદ્મતણી સેવા મળે,
રૂપ નીરખવા રોજ મળે જિનરાજ ને;
શાસન કીર્તિ કસ્તુરી ખૂશળો મળે,
ચિન્તામણી સમ મળે મને ગુરુરાજ ને. એવો ૦ ૨૩.

વીર વીર વીતરાગ પ્રભુના નામનો,
પ્રતિ પ્રદેશે થઈ રહેજો મુજ વાસ ને;
સિદ્ધિ સુખોની વાંછા વિણ વાંછા બધી,
મુજ મનમાંથી દૂર રહો તસ પાસ ને. એવો ૦ ૨૪

વિનય ચતુર્વિધ સંઘ તણો મળજો મને,
ભક્તિ મળજો મુનિવર શ્રી જિનદેવ ને;
સુંદર શાસન મળજો શ્રી વીતરાગનું,
ભવોભવ મળજો જિન ચરણની સેવ ને. એવો ૦ ૨૫.

ક્ર

ચોગાહ્યાસ રસાયણે હૃદયને, રંગી અસંગી બની,
ક્યારે અસ્થિરતા તણ શરીરને, વાણી તથા ચિત્તની;
આત્માનંદ અપૂર્વ અમૃત રસે, નહોઈ થશું નિર્મળા,
ને સંસારસમુદ્રના વસળથી, ક્યારે થશું વેગળા ?
ક્યારે પ્રભો સંસારકારણ, સર્વ મમતા છોડીને,
આજ્ઞા પ્રમાણે આપની, મન તત્ત્વજ્ઞાને જોડીને;
રમીશ આત્મ વિષે વિભો, નિરપેક્ષ વૃત્તિ થઈ સદા,
તણશ ઈચ્છા મુક્તિની પણ, સંત થઈ ને હું કદા ?

શ્રી ચિદાનંદજી કૃત પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા

(દુહા)

- પરમ જ્યોતિ પરમાતમા, પરમાનંદ અનૂપ;
નમો સિદ્ધ સુખકર સદા, કલાતીત ચિદ્-રૂપ. ૧
- પંચ મહાવ્રત આદરત, પાળત પંચાચાર;
સમતારસ સાયર સદા, સત્તાવીશ ગુણુ ધાર. ૨
- પંચ સમિતિ શુષ્ણિધરા, ચરણકરણુ ગુણુ ધાર;
ચિદાનંદ જિનકે હિયે, કરુણા ભાવ અપાર. ૩
- સુરગિરિ હરિ સાયર જીસે, ધીર વીર ગંભીર;
અપ્રમત્ત વિહારથી, માનું અપર સમીર. ૪
- ઈત્યાદિક ગુણયુક્ત જે, જંગમ તીરથ જાણુ;
તે મુનિવર પ્રણમું સદા, અધિક પ્રેમ મન આણુ. ૫
- લાખ ખાતકી એક ખાત, પ્રશ્ન પ્રશ્નમેં જાણુ;
એક શત ચૌદે પ્રશ્નકો, ઉત્તર કહું વખાણુ. ૬
- પ્રશ્નમાળ એ કંઠમેં, જે ધારત નર નાર;
તાસ હિયે અતિ ઉપજે, સાર વિવેક વિચાર. ૭

પ્રશ્ન

- દેવ ધરમ અરુ ગુરુ કહા ?, સુખ દુઃખ જ્ઞાન અજ્ઞાન;
ધ્યાન ધ્યેય ધ્યાતા કહા ?, કહા માન અપમાન ? ૧

- જીવ અજીવ કહો કહો ?, પુણ્ય પાપ કહો હોય ?
 આશ્રવ સંવર નિર્જરા, બંધ મોક્ષ કહો હોય ? ૨
- હેય જ્ઞેય કુનિ હે કહો ?, ઉપાદેય કહો હોય ?
 જોધ અજોધ વિવેક કહો ?, કુનિ અવિવેક અમોય ? ૩
- કૌન ચતુર મૂરખ કવણુ ?, રાવ રંક ગુણવંત ?
 નેગી જતિ કહો જીકે, કો જગ સંત મહંત ? ૪
- શૂરવીર કાયર કવણુ, કો પશુ માનવ દેવ ?
 બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વશ્ય કો, કહો શુદ્ર કહો ભેવ ? ૫
- કહો અથિર થિર હે કહો ?, છિદ્રર કહો અગાધ ?
 તપ જપ સંજમ હે કહો ?, કવણુ ચોર કો સાધ ? ૬
- અતિ દુર્જય જગમેં કહો ?, અધિક કપટ કહો હોય ?
 નીચ ઉચ ઉત્તમ કહો ?, કહો કૃપા કર સોય ? ૭
- અતિ પ્રચંડ અગ્નિ કહો ?, કો દૂરદમ માતાંગ ?
 વિષવેલી જગમેં કહો ?, સાયર પ્રબળ તરંગ ? ૮
- કિણુથી હરીએ સર્વદા ?, કિણુથી મળીએ ધાય ?
 કિણુકી સંગત ગુણુ વધે ?, કિણુ સંગત પત નય ? ૯
- ચપળા તિમ ચંચળ કહો ?, કહો અચળ કહો સાર ?
 કુનિ અસાર વસ્તુ કહો ?, કો જગ નરક દુવાર ? ૧૦
- અંધ બધિર જગ મૂક કો ?, માત પિતા રિપુ મિત;
 પંડિત મૂઢ સુખી દુઃખી, કો જગમાંહે અભીત ? ૧૧
- મહોટા ભય જગમેં કહો ?, કહો જરા અતિ ઘોર ?
 પ્રબળ વેદના હે કહો ?, કહો વકે કિશોર ? ૧૨

- કલ્પવૃક્ષ ચિંતામણી, કામગવી શું થાય ?
ચિત્રાવેલી હે કહા ? શું સાધ્યાં દુઃખ નય ? ૧૩
- શ્રવણ નયન મુખ કર ભુન્ન, હૃદય કંઠ અરુ ભાલ;
ઈનકા મંડન હે કહા ? કહા જગ મહોટા બલ ? ૧૪
- પાપ રોગ અરુ દુઃખના ? કહો કારણ શું હોય ?
અશુચિવસ્તુ જગમેં કહા ? કહા શુચિ કહા જોય ? ૧૫
- કહા સુધા અરુ વિષ કહા ? કહા સંગ કુસંગ ?
કહા હે રંગ પતંગકા ? કહા મજીઠી રંગ ? ૧૬

૧૧૪ પ્રશ્નોના નીચે પ્રમાણે ઉત્તર.

(ચોપાઈ)

- દેવ શ્રી અરિહંત નિરાગી, દયામૂલ શુચિ ધર્મ સોભાગી;
હિત ઉપદેશ ગુરુ સુસાધ, જે ધારત ગુણ અગમ અગાધ. ૧
- ઉદાસીનતા સુખ જગમાંહિ, જન્મમરણ સમ દુઃખ કોઈ નાહીં;
આત્મબોધ જ્ઞાન હિતકાર, પ્રબળ અજ્ઞાન ભ્રમણ સંસાર. ૨
- ચિત્તનિરોધ તે ઉત્તમ ધ્યાન, ધ્યેય વીતરાગી ભગવાન;
ધ્યાતા તાસ મુમુક્ષુ વખાણુ, જે જિનમત તત્ત્વારથ જાણુ. ૩
- લહી લવ્યતા મ્હોટો માન, કવણુ અલવ્ય ત્રિભુવન અપમાન;
ચેતન લક્ષણ કહીએ જીવ, રહિત ચેતન જાણુ અજીવ. ૪
- પર ઉપગાર પુણ્ય કરી જાણુ, પર પીડા તે પાપ વખાણુ;
આશ્રવ કર્મ આગમન ધાર, સંવર તાસ વિરોધ વિચાર. ૫
- નિર્મળ હંસ અંશ જિહાં હોય, નિર્જરા દ્વાદશવિધ તપ જોય;
વેદ ભેદ બંધન દુઃખ રૂપ, બંધ અભાવ તે મોક્ષ અનૂપ. ૬
- પર પરિણુતિ મમતાદિ હેય, સ્વ સ્વભાવ જ્ઞાન કર જોય;
ઉપાદેય આત્મ ગુણવૃંદ, જાણો ભવિક મહા સુખકંદ. ૭
- પરમ બોધ મિથ્યાદૃગ્ રોધ, મિથ્યાદૃગ્ દુઃખ હેત અબોધ;
આત્મહિત ચિંતા સુવિવેક, તાસ વિમુખ જડતા અવિવેક. ૮
- પરભવ સાધક ચતુર કહાવે, મૂરખ તે જે બંધ બઢાવે;
ત્યાગી અચળ રાજ પદ પાવે, જે લોભી તે રંક કહાવે. ૯

ઉત્તમ ગુણુરાગી ગુણુવાંત, જે નર લહત લયોદ્ધિ અંત;
 જોગી જસ મમતા નહીં રતિ, મત ઇંદ્રિય જીતે તે જતિ. ૧૦
 સમતા રસ સાયર સો સંત, તજત માન તે પુરુષ મહંત;
 શૂરવીર જે કંદર્પ વારે, કાયર કામ આણા શિર ધારે. ૧૧
 અવિવેકી નર પશુ સમાન, માનવ જસ ઘટ આતમજ્ઞાન;
 દિવ્ય દષ્ટિ ધારી જિનદેવ, કરતા તાસ ઇંદ્રાદિક સેવ. ૧૨
 ગ્રાહ્યણુ તે જે ગ્રહ પિછાણુ, ક્ષત્રી કર્મરિપુ વશ આણુ;
 વૈશ્ય હાનિ વૃદ્ધિ જે લહે, શુદ્ર લક્ષ્ય અલક્ષ્ય જે લખે. ૧૩
 અથિર રૂપ જાણો સંસાર, થિર એક જિનધર્મ હિતકાર;
 ઇંદ્રિય સુખ છિલ્લર જલ જાણો, શ્રમણ અતીંદ્રિ અગાધ વખાણો. ૧૪
 ઇચ્છારોધન તપ મનોહાર, જપ ઉત્તમ જગમેં નવકાર;
 સંજમ આતમ થિરતા લાવ લવસાયર તરવાકો નાવ. ૧૫
 છતી શક્તિ ગોપવે તે ચોર, શિવસાધક તે સાધ કિશોર;
 અતિ દુર્જય મનકી ગતિ જોય, અતિ કપટ નારીમેં હોય. ૧૬
 નીચ સોઈ પરદ્રોહ વિચારે, ઊંચ પુરુષ પર વિકથા નિવારે;
 ઉત્તમ કનક કીચ સમ જાણે, હરણ શોક હૃદયે નવિ આણે. ૧૭
 અતિ પ્રચંડ અગ્નિ છે ક્રોધ, દુર્દર્મ માન મતંગજ જોધ;
 વિષવદ્ધી માયા જગમાંહી, લોભ સમો સાયર કો નાંહિ. ૧૮
 નીચ સંગથી ડરીએ ભાય, મળીએ સદા સંતકું જાય;
 સાધુ સંગ ગુણુવૃદ્ધિ થાય, નારીકી સંગત પત જાય. ૧૯
 ચપળા જેમ ચંચળ નર આય, ખિરત પાન જળ લાગે વાય;
 છિલ્લર અંજલિ જળ જેમ છિજે, ઇણુવિણુ જાણી મમતા કહા કીજે. ૨૦

ચમન નિમ્ન ચંચળ ધનધામ, અચળ એક જગમેં પ્રભુનામ;
 ધર્મ એક ત્રિભુવનમેં સાર, તન ધન યૌવન સકલ અસાર. ૨૧
 તરફદાર તારી નિત જાણો, તેહથી રાગ હિયે નવિ આણો;
 અંતર દશ રહિત તે અંધ, જાનત નહિ મોક્ષ અરુ બંધ. ૨૨
 જે નવિ સુહૃદ સિદ્ધાંત વખાણુ, બધિર પુરુષ જગમેં તે જાણુ;
 અવસર હિચિત બોલી નવિ જાણો, તાકું જાની મૂક વખાણો. ૨૩
 સકળ જગત જનની હે દયા, કરત સહુ પ્રાણીકી મયા;
 પાવન કરત પિતા તે કહીએ, તેનો ધર્મ ચિત્ત સદહીએ. ૨૪
 મોહ સમાન રિપુ નહિ કોય, દેખો સહુ અંતરગત જોય;
 મુખમેં મિત્ત સકળ સંસાર, હુઃખમેં મિત્ત નામ આધાર. ૨૫
 કરત પાપથી પંડિત જોય, હિંસા કરત મૂઠ સો હોય;
 મુખિયા સંતોષી જગમાંહી, જાકું ત્રિવિધ કામના નાંહિ. ૨૬
 જાકું તૃપ્તિ અગમ અપાર, તે મહોટા હુઃખિયા તનુ ધાર;
 થયા પુરુષ જે વિધ્યાતીત, તે જગમાંહિ પરમ અભીત. ૨૭
 મરણ સમાન લય નહિ કોય, પંથ સમાન જરા નવિ હોય;
 પ્રબળ વેદના ક્રુધા વખાણો, વકે તુરંગ ઇંદ્રિય મન જાણો. ૨૮
 કંઈપણ સંજમ મુખકાર, અનુભવ ચિંતામણિ વિચાર;
 કામગમી વર વિદ્યા જાણુ, ચિત્રાવેલી ભક્તિ ચિત્ત આણુ. ૨૯
 સંજમ સાધ્યા સવિ હુઃખ જાવે, હુઃખ સહુ ગયા મોક્ષપદ પાવે;
 શ્રવણ શોભા સુણીએ જિનવાણી, નિર્મળ જિમ ગંગાજળ પાણી. ૩૦
 નયનશોભા જિનખિંબ નિહારો, જિનપડિમા જિનસમ કરી ધારો;
 સત્ય વચન મુખ શોભા સારી, તજ તંબોળ સંત તેવારી. ૩૧

કરકી શોભા દાન વખાણો, ઉત્તમ ભેદ પંચ તસ જાણો;
 ભુજાળો તરીએ સંસાર, ઈણવિધ ભુજ શોભા ચિત્ત ધાર. ૩૨
 નિર્મળ નવપદ ધ્યાન ધરીએ, હૃદય શોભા ઈણવિધ નિત કીએ;
 પ્રભુગુણ મુક્તામાળ સુખકારી, કરો કંઠ શોભા તે ભારી. ૩૩
 સદ્ગુરુ ચરણરેણુ શિર ધરીએ, ભાલે શોભા ઈણવિધ ભવી કરીએ;
 મોહનળ મ્હોટો અતિ કહીએ, તાકું તોડ અક્ષયપદ લહીએ. ૩૪
 પાપકા મૂળ લોભ જગમાંહી, રોગ મૂળ રસ હુએ નાંહી;
 દુઃખકા મૂળ સનેહ પિયારે, ધન્ય પુરુષ જે તિતુથી ન્યારે. ૩૫
 અશુચિ વસ્તુજાણો નિજ કાયા, શુચિ પુરુષ જે વરજિત માયા;
 સુધા સમાન અધ્યાતમ વાણી, વિષમય કુકથા પાપ કહાણી. ૩૬
 જિહાં બેડા પરમારથ લહીએ, તાકું સદા સુસંગતિ કહીએ;
 જિહાં ગયા અપલક્ષણ આવે, તે તો સદા કુસંગ કહાવે. ૩૭
 રંગ પતંગ દુરજનકા નેહા, મધ્ય ધાર જે આપત છેહા;
 સનજન સ્નેહ મજીઠી રંગ, સર્વ કાળ જે રહત અલંગ. ૩૮
 પ્રશ્નોત્તર ઈમ કહી વિચારી, આત સંક્ષેપ બુદ્ધિ અનુસારી;
 અતિ વિસ્તાર અરથ ઈણ કેરા, સુણત મિટે મિથ્યાત અધેરા. ૩૯

કળશ

રસ પૂર્ણ નંદ સુચંદ સંવત (૧૯૦૬), માસ કાર્તિક જાણીએ;
 પક્ષ ઉજ્જવલ તિથિ ત્રયોદશી, વાર અચળ (શનિ) વખાણીએ.
 આદીશ પાસ પસાય પામી, ભાવનગર રહી કરી;
 ચિદાનંદ જિણુંદ વાણી, કહી ભવસાયર તરી. ૪૦

શ્રી અરિહંત વંદનાવલી

(છંદ-હરિગીત)

જે ચૌદ મહા સ્વપ્નો થકી નિજ માતને હરખાવતા,
વળી ગર્ભમાંહી જ્ઞાનત્રયને ગોપવી અવધારતા;
તે જન્મતાં પહેલાં જ ચોસઠ ઇંદ્ર જેને વંદતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧

મહા યોગના અભ્યાસમાં, જે ગર્ભમાં ઉદ્ભાસતા,
તે જન્મતાં ત્રણ લોકમાં મહા સૂર્ય સમ પ્રકાશતા;
તે જન્મકલ્યાણક વડે સૌ જીવને સુખ અર્પતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૨

છપ્પન દિક્કુમરી તણી સેવા સુભાવે પામતા,
દેવેન્દ્ર કરસંપુટ મહીં ધારી જગત હરખાવતા;
મેરૂ શિખર સિંહાસને જે નાથ જગના શોભતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩

કુસુમાંજાલથી સુર અસુર જે ભવ્ય જિનને પૂજતા,
ક્ષીરોદ્ધિના નહવણુજળથી દેવ જેને સિંચતા;
વળી દેવદુંદુભિ નાદ ગજવી દેવતાઓ રીઝતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪

મધમધ થતા ગોશિર્ષ ચંદનથી વિલેપન પામતા-
દેવેન્દ્ર દૈવી પુષ્પની માળા ગળે આરોપતા;

કુંડલ કડાં મણિમય ચમકતા હાર મુકુટે શોભતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૫

ને શ્રેષ્ઠ વેણુ મોરલી વીણા મૃદંગ તણા ધ્વનિ,
વાજિંત્ર તોલે નૃત્ય કરતી કિન્નરીઓ સ્વર્ગની;
હર્ષે ભરી દેવાંગનાઓ નમન કરતી લળી લળી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૬

જયનાદ કરતા દેવતાઓ હર્ષના અતિરેકમાં,
પધરામણી કરતા જનેતાના મહા પ્રાસાદમાં;
જે ઈન્દ્રપૂરિત વરમુધાને ચૂસતા અંગુઠમાં,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૭

આહાર ને નિહાર જેના છે અગોચર ચક્ષુથી,
પ્રસ્વેદ વ્યાધિ મેલ જેના અંગને સ્પર્શે નહીં;
સ્વર્ધૈતુ દુગ્ધ સમા રુધિર ને માંસ જેના તન મહીં,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૮

મંદાર પારિભત સૌરભ શ્વાસ ને ઉચ્છવાસમાં,
ને છત્ર ચામર જયપતાકા સ્તાંભ જવ કરપાદમાં;
પૂરાં સહસ્ર વિશેષ અપ્રક લક્ષણો જ્યાં શોભતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૯

દેવાંગનાઓ પાંચ આજ્ઞા ઈન્દ્રની સન્માનતી,
પાંચે બની ધાત્રી દિલે કૃતકૃત્યતા અનુભાવતી;
વળી બાળકીડા દેવગણના કુંવરો સંગે થતી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૦

જે બાલ્યવયમાં પ્રૌઢ જ્ઞાને મુગ્ધ કરતા લોકને,
સોલે કળા વિજ્ઞાન કેરા સારને અવધારીને;
ત્રણ લોકના વિસ્મય સમા ગુણ રૂપ યૌવન યુક્ત જે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૧

મૈથુન પરીષદ રહિત જે નંદતા સિજ ભાવમાં,
મૈથુન પરીષદ વારવા વિવાહ કંકણ ધારતા;
ને પ્રહ્લાચર્ય તણે જગાવ્યો નાદ જેણે દિશ્વમાં,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૨

મૂર્છા નથી પામ્યા મનુજના પાંચ ભેદે ભોગમાં,
ઉત્કૃષ્ટ જેની રાત્ર્યનીતિથી પ્રજા સુખચેનમાં;
વળી શુદ્ધ અધ્યવસાયથી જે લીન છે નિજ ભાવમાં,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૩

પામ્યા સ્વયંસંપુદ્ધ પદ જે સહજ વર વિરાગવંત,
ને દેવ લોકાંતિક ઘણી ભક્તિ થકી કરતા નમન;
જેને નમી કૃતાર્થ યનતાં ચાર ગતિનાં જીવગણ.
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૪

‘આવો પધારો ઈષ્ટ વસ્તુ પામવા નર નારીઓ,’
—એ ઘોષણાથી અર્પતા સાંવત્સરિક મહા દાનને;
ને છેદતા દારિદ્ર સૌનું દાનના મહા કલ્પથી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૫

દીક્ષા તણે અભિષેક જેનો યોજતા ઈંદ્રો મળી,
શિખિકા સ્વરૂપ વિમાનમાં વિરાજતા ભગવંતશ્રી;
અશોક પુન્નગ તિલક ચંપા વૃક્ષ શોભિત વનમહી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૬

શ્રી વજ્રધર ઇંદ્રે રચેલા લઘ્ય આસન ઉપરે,
 ગેત્રી અલંકારો ત્યજે દીધા સમય ભગવંત જે;
 જે પંચમુષ્ટિ લોચ કરતા કેશ વિભુ નિજ કર વડે,
 એવા પ્રભુ અરિહંતસે પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૭

લોકાગ્રગત ભગવંત સર્વે સિદ્ધને વંદન કરે,
 સાવધ સઘળા પાપયોગોનાં કરે પચ્ચક્ષ્ણાણુને;
 જે જ્ઞાન દર્શન ને મહા ચારિત્ર રત્નત્રયી ગ્રહે,
 એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૮

નિર્મળ વિપુલમતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાન સહ જે દીપતા,
 જે પંચ સમિતિ ગુપ્તિત્રયની રચણુમાળા ધારતા;
 દશ ભેદથી જે શ્રમણસુંદર ધર્મનું પાલન કરે,
 એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૧૯

યુઝકર-કમલના પત્રની ભાંતિ નહિ લેપાય જે,
 ને જીવની માફક અપ્રતિહત વર ગતિએ વિચરે;
 આકાશની જ્યમ નિરાલંબન ગુણ થકી જે આપતા,
 એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૨૦

તે અસ્ખલિત વાયુસમૂહની જેમ જે નિર્બંધ છે,
 સંગોપિતાંગ ઉપાંગ જેને ગુપ્ત ઇન્દ્રિય દેહ છે;
 નિઃસંગતાય વિહંગ શી જેના અમૂલ્ય ગુણ છે,
 એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૨૧

ખડ્ગી તણા વરશૃંગ જેવા ભાવથી એકાકી જે,
 ભારંડ પંખી સરિખા ગુણુવાન અપ્રમત્ત છે;
 વ્રતભાર વહેતા વર વૃષભની જેમ જેહ સમર્થ છે,
 એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૨૨

કુંજર સમા શૂરવીર જે છે સિંહ સમ નિર્ભય વળી,
ગંભીરતા સાગર સમી જેનાં હૃદયને છે વરી;
જેના સ્વભાવે સૌમ્યતા છે પૂર્ણિમાના ચંદ્રની,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ લાવે હું નમું. ૨૩

આકાશભૂષણ સૂર્ય જેવા દીપતા તપ તેજથી,
વળી પૂરતા દિગંતને કરુણા ઉપેક્ષા મૈત્રીથી;
હરખાવતા જે વિશ્વને મુદ્દિતા તણા સંદેશથી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ લાવે હું નમું. ૨૪

જે શરદક્રતુના જળ સમા નિર્મળ મનોભાવો વડે,
ઉપકાર કાળ વિહાર જે કરતા વિલિન્ન સ્થળો વિષે;
જેની સહનશક્તિ સમીપે પૃથ્વી પણ ઝાંખી પડે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ લાવે હું નમું. ૨૫

બહુ પુણ્યનો જ્યાં ઉદય છે એવાં ભવિકના દ્વારને,
પાવન કરે ભગવંત નિજ તપ, છક અકમતા પારણે;
સ્વીકારતા આહાર ખેંતાલીશ દોષવિહીન જે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ લાવે હું નમું. ૨૬

ઉપવાસ માસખમણ સમાં તપ આકરાં કરતા વિભુ,
વીરાસનાદિ આસને સ્થિરતા ધરે જગના વિભુ;
ખાવીશ પરીષદને સહંતા ખૂબ જે અદ્ભુત વિભુ,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ લાવે હું નમું. ૨૭

બાહ્ય અભ્યંતર બધા પરિગ્રહ થકી જે મુક્ત છે,
વર ધર્મપાવક શુકલ ધ્યાને જે સદાય નિમગ્ન છે;
જે ક્ષપકગ્રેણી પ્રાપ્ત કરતા મોહમલ્લ વિદારીને,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ લાવે હું નમું. ૨૮

જે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન લોકલોકને અજવાળતું,
જેના મહા સામર્થ્ય કેરો પાર કો' નવ પામતું;
એ પ્રાપ્ત જેણે ચાર ઘાતી કર્મને છેદી કર્યું,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૨૯

જે રજત સોના ને અનુપમ રત્નના ત્રણ ગઢમહીં,
સુવર્ણનાં નવ પદ્મમાં પદ્મકમલને સ્થાપન કરી;
આરે દિશા મુખ ચાર ચાર સિંહાસને જે શોભતા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૦

જ્યાં છત્ર પંદર ઉજ્જવલાં શોભી રહ્યાં શિર ઉપરે,
ને દેવ દેવી રત્નચામર વીંઝતાં કરદ્વય વડે;
દ્વાદશ ગુણા વર દેવવૃક્ષ અશોકથીય પૂજ્ય જે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૧

મહા સૂર્ય સમ તેજસ્વી શોભે ધર્મચક્ર સમીપમાં,
ભામંડળે પ્રભુપીઠથી આભા પ્રસારી દિગંતમાં;
ચોમેર જનુપ્રમાણ પુષ્પે અર્ધ જિનને અર્પતાં,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૨

જ્યાં દેવદુંદુભિ ઘોષ ગજવે ઘોષણા ત્રણ લોકમાં,
ત્રિભુવન તણા સ્વામી તણી સૌએ સુણો શુભ દેશના;
પ્રતિબોધ કરતા દેવ માનવ ને વળી તિર્યંચને,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૩

જ્યાં ભવ્ય જીવોનાં અવિકસિત ખીલતાં પ્રજ્ઞાકમલ,
ભગવંત વાણી દિવ્ય સ્પર્શે મોહનિદ્રા ટાળતા;
ને દેવ દાનવ ભવ્ય માનવ ઝંખતાં જેનું શરણ,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૪

જે બીજભૂત ગણાય છે ત્રણ પદ ચતુદર્શી પૂર્વનાં,
*ઉપન્નેઈ વા-વિગમેઈ વા-ધુવેઈ વા' મહા તત્ત્વનાં;
એ દાન સુશ્રુત જ્ઞાનનું દેનાર ત્રણ જગનાથ જે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૫.

એ ચૌદ પૂર્વના રચે છે સૂત્ર સુંદર સાર્થ જે,
તે શિષ્યગણને સ્થાપતા ગણધર પદે જગનાથ જે;
ખોલે ખજાનો ગૂઢ માનવજાતના હિત કારણે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૬.

જે ધર્મતીર્થંકર ચતુર્વિધ સંઘ સંસ્થાપન કરે,
મહા તીર્થ સમ એ સંઘને સુર અસુર સહ વંદન કરે;
ને સર્વ પ્રાણોભૂત જીવો સત્ત્વશું કરુણા ધરે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૭.

જેને નમે છે ઈંદ્ર વાસુદેવ ને બળભદ્ર સૌ,
જેનાં ચરણને ચક્રવર્તી પૂજતા ભાવે બહુ;
જેણે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવના સંશય હણ્યા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૮.

જે છે પ્રકાશક સૌ પદાર્થો જડ તથા ચતન્નના,
જે શુકલ લેશ્યા તેરમે ગુણસ્થાનકે પરમાત્મા;
જે અંત આયુષ્ય કર્મનો કરતા પરમ ઉપકારથી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૩૯.
લોકાત્ર ભાગે પહોંચવાને યોગ્ય ક્ષેત્રી જે બને,
ને સિદ્ધનાં સુખ અર્પીતી અંતિમ તપસ્યા જે કરે;

જે ઔદમા ગુણસ્થાનકે સ્થિર પ્રાપ્ત શૈલેશીકરણ,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૦

હર્ષે ભરેલા દેવ નિર્મિત અંતિમ સમવસરણે,
જે શોભતા અરિહંત પરમાત્મા જગત ઘર આંગણે;
જે નામના શુભ સ્મરણથી વિખરાય વાદળ દુઃખનાં,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૧

જે કર્મનો સંયોગ વળગેલો અનાદિ કાળથી,
તેથી થયા જે મુક્ત પૂરણ સર્વથા સદ્ભાવથી;
રમમાણ જે નિજ રૂપમાં છે સર્વ જગતનું હિત કરે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૨

જે નાથ ઔદારિક વળી તેજસ તથા કાર્મણ તનુ,
એ સર્વને છોડી અહીં પામ્યા પરમ પદ શાશ્વતુ;
જે રાગ દ્વેષ જળે ભર્યા સંસાર સાગરને તર્યા,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૩

નિર્વિઘ્ન સ્થિર ને અચલ અક્ષય સિદ્ધિગતિના નામનું,
છે સ્થાન અવ્યાબાધ જ્યાંથી નહિ પુનઃ ફરવાપણું;
એ સ્થાનને પામ્યા અનંતા ને વળી જે પામશે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૪

આ સ્તોત્રને પ્રાકૃત ગિરામાં વર્ણવ્યું ભક્તિબળે,
અજ્ઞાત ને પ્રાચીન મહા મન કો' મુનીશ્વર બહુશ્રુતે;
પદ પદ મહીં જેના મહા સામર્થ્યની સેવા કરે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૫

જે 'નમસ્કાર સ્વાધ્યાય'માં પ્રેક્ષી હૃદય ગદ્ગદ બન્યું,
શ્રીચંદ્ર નાચ્યો ગ્રંથ લઈ મહા ભાવનું શરણું મળ્યું;
કીધી કરાવી અદ્ય લક્ષિ હોંશનું તરણું રૂપું,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૬

જેના ગુણોના સિંધુનાં જે ખિંદુ પણ બાણું નહિ,
પણ એક શ્રદ્ધા દિલ મહીં કે તે સમું કો'છે નહિ;
જેના મહારે કોડ તરિયા મુક્તિ મુજ નિશ્ચય સહી,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૭.

જે નાથ છે ત્રણ ભુવનના કરુણા જગે જેની વહે,
જેના પ્રભાવે વિશ્વમાં સદ્ભાવની સરણી વહે;
આપે વચન 'શ્રી ચંદ્ર' જગને એ જ નિશ્ચય તારશે,
એવા પ્રભુ અરિહંતને પંચાંગ ભાવે હું નમું. ૪૮

નોંધ:-પરમાત્માની સ્તવના કરવા માટે અહીં સૌ
કોઈ સમજી શકે તેવી રીતે સરળ કાવ્યોમાં શ્રી અરિહંત
વંદનાવલીના ૪૮ કાવ્યો રજુ કરવામાં આવ્યા છે. આ
વંદનાવલીના નિત્ય નિયમિત પાઠ દ્વારા ઉપાસકમાં શ્રી અરિ-
હંતદેવના સદ્ભૂત ગુણોને જાણવાની, પારખવાની અને
આત્મસાત્ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી ઘણી સામગ્રી
તેમાં રહેલી છે. તેનાથી અંતઃકરણમાં લક્ષિભાવની વૃદ્ધિ
અને સ્થિરતાની પ્રાપ્તિ થતાં, છેવટે આત્મા ધર્મમાર્ગે
આગળ વધી કલ્યાણમાર્ગમાં પ્રગતિ કરી શકે છે.

સંજમ ખત્રીશી

- ભાવ-યતિ તેહને કહો, જિહાં દશવિધ યતિધર્મ;
કપટ ક્રિયામાં મહાલના, મહીયા ખાંધે કર્મ. ૧
- લૌકિક લોકોત્તર ક્ષમા, દુવિધ કહી ભગવંત;
તેહમાં લોકોત્તર ક્ષમા, પ્રથમ ધર્મ એ તંત. ૨
- વચન ધર્મ નામે કથ્યો, તેહના પણ જિહું ભેદ;
આગમ-વચણે જે ક્ષમા, પ્રથમ ભેદ અપખેદ. ૩
- ધર્મ ક્ષમા નિજ સહેજથી, ચંદન ગંધ પ્રકાર;
નિરતિયારપણે જાણીએ, પ્રથમ અતિયાર. ૪
- ઉપકારે અપકારથી, લૌકિક વળી વિવાગ;
ખડુ અતિયાર ભરી ક્ષમા, નહિ સંજમને લાગ. ૫
- બાર કષાયનો ક્ષય કરી, જે મુનિધર્મ લહાય;
વચન ધર્મ નામે ક્ષમા, તે જિહું તિહાં કહાય. ૬
- મદવ,અબજવ,સુત્તિ,તવ; પંચ ભેદ ઈમ જાણુ;
તિહાં પણ ભાવ-નિયંત્રે, ચરમ ભેદ પ્રમાણુ. ૭
- ઈહ લોકાદિક કામના, વિણ અણસણ સુખ જોગ;
શુદ્ધ નિર્જરા ફલ કથ્યો, તપ શિવ સુખ સંજોગ. ૮
- આશ્રવ દારને રૂંધીએ, ઇન્દ્રિય દંડ કષાય;
સત્તર ભેદ સંજમ કથ્યો, એહજ મોક્ષ ઉપાય. ૯

- મૃત્યુ સૂત્ર અવિરૂદ્ધ જે, વચન વિવેક વિશુદ્ધ;
આત્મોપાલુ જલ શુદ્ધતા, શૌચ ધર્મ અવિરૂદ્ધ. ૧૦
- ખગ ઉપાય મનમેં ધરો, ધર્મોપગરણુ જેહ;
વરજિત ઉપધિ ન આદરે, લાવ અકિંચન તેહ. ૧૧
- શીલ વિષય મનવૃત્તિ જે, ખંભ તેહ સુપવિત્ત;
હોય ન અનુત્તર દેવને, વિષય ત્યાગનું ચિત્ત. ૧૨
- એહ દશવિધ યતિધર્મ જે, આરાધે નિત્યમેવ;
મૂલ ઉત્તર શુણુ જતનથી, કીજે તેહની મેવ. ૧૩
- અંતર-જતના વિણુ કિંચિત્, વામ કિયાનો લાગ;
કેવલ કંચુક પરિહરે, નિરવિષ ન હુવે નાગ. ૧૪
- દોષરહિત આહાર લિયે, મનમાં ગારવ રાખ;
તે કેવલ આશુવિકા, સૂચગડાંગની સાખ. ૧૫
- નામ ધરાવે ચરણનું, વગર ચરણુ શુણુ ખાણુ;
પાપશ્રમણુ તે નાણીયે, ઉત્તરાધ્યયન પ્રમાણુ. ૧૬
- શુદ્ધ કિયા ન કરી શકે, તો તું શુદ્ધ લાખ;
શુદ્ધ પ્રરૂપક હુએ કરી, જિનશાસન-ચિતિ રાખ. ૧૭
- ઉસન્નો પણ કર્મરજ, ટાલે પાલે બોધ;
ચરણુ કરણુ અનુમોદતાં, ગચ્છાચારે શોધ. ૧૮
- હીણો પણ જ્ઞાને અધિક, સુંદર સુરચિ વિશાલ;
અલ્પાગમ મુનિ નહિ ભલો, બોલે ઉપદેશ માલ. ૧૯
- જ્ઞાનવંત ને કેવલી, દ્રવ્યાદિક અહિનાણુ;
ખૂટતુ કલ્પ ભાષે વલી, સરખા ભાષ્યા નાણુ. ૨૦
- જ્ઞાનાદિક શુણુ મચ્છરી, કષ્ટ કરે તે ફેક;
ત્ર્યંબકેહ પણ તસ નહિ, ભૂલે ભોલા લોક. ૨૧

જોડયો હાર જવેહરી, જ્ઞાન જ્ઞાની તેમ;
 હીણાધિક બાણે ચતુર, મૂરખ બાણે કેમ ? ૨૨
 આદર કીધે તેહને, ઉન્મારગ થિર હોય;
 બાહ્ય ક્રિયા મત રાચજો, પંચાશક અવલોચ. ૨૩
 જોડથી મારગ પામીયો, તેહની સામો થાય;
 કૃતઘની તે પાખીયો, નિશ્ચય નરકે બાય. ૨૪
 સુંદર બુદ્ધિપણે કથ્યો, સુંદર શ્રવણ થાય;
 જ્ઞાનાદિક વચને કરી, મારગ ચાલ્યો બાય. ૨૫
 જ્ઞાનાદિક વચને રહ્યા, સાધે જે શિવ પંથ;
 આતમજ્ઞાને ઉજલો, તેહ ભાવ નિર્ઘંથ. ૨૬
 નિંદક નિશ્ચે નાટકી, બાહ્ય રૂચિ મતિ અંધ;
 આતમ જ્ઞાને જે રમે, તેહને તો નહિ બંધ. ૨૭
 આતમ સાથે ધર્મ જે, તિહાં જનનું શું કામ ?
 જન-મન-રંજન-ધર્મનું, મૂલ ન એક બદામ. ૨૮
 જગમાં જન છે બહુ રૂચિ, રૂચિ નહિ કો એક;
 નજ હિત હોય તિમ કીજીયે, ગ્રહી પ્રતિજ્ઞા ટેક. ૨૯
 દૂર રહીજે વિષયથી, કીજે શ્રુત અભ્યાસ;
 સંગતિ કીજે સંતની, હુઈ એ તેહના દાસ. ૩૦
 સમતાસેં લય લાઈયે, ધરી અધ્યાતમ રંગ;
 નિંદા તજીયે પરતણી, ભજીયે સંજમ ચંગ. ૩૧
 વાંચક જસવિજયે કહી, એહ મુનિહિત વાત;
 એહ ભાવ જે મન ધરે, તે પામે શિવ સાથ. ૩૨

સદ્ગુણબોધક આચાર ચોપાઈ

ભગવતિ ભારતિ ચરણુ નમેવિ, સદ્ગુરુ નામ સદા સમરેવિ;
 બ્રાહ્મીશ ચોપાઈએ આચાર, જોઈ લેજો નાણુ વિચાર. ૧
 પંડિત તે જે ન આણે ગર્વ, જ્ઞાની તે જે નાણે સર્વ;
 તપસી તે જે ન કરે ક્રોધ, કરમ આઠ છતે તે જોધ. ૨
 ઉત્તમ તે જે જોલે ન્યાય, ધર્મ તે જે મન નિર્માય;
 ઠાકુર તે જે પાલે વાય, ધર્મી તે જે ભાળે સાચ. ૩
 ગિરુઓ તે જે ગુણે આગલો, સ્ત્રી પરિહાર કરે તે ભલો;
 મેલો તે જે નિંદા કરે, પાપી તે જે હિંસા કરે. ૪
 માતા તે જે જિનવર તણી, કીરતિ તે જે બીજે સુણી;
 લગ્નિય તે જે ગૌતમ ગણધાર, બુદ્ધિ અધિકો અભયકુમાર ૫
 શ્રાવક તે જે લહે નવ તત્ત્વ, કાચર તે જે મૂકે સત્ત્વ;
 મંત્ર જરો તે શ્રી નવકાર, દેવ જરો તે મુકિત દાતાર. ૬
 પદવી તે તીર્થ કર તણી, મતિ તે જે ઉપજે આપણી;
 સમકિત તે જે સાચું ગમે, મિથ્યાત્વી જે ભૂલો ભમે. ૭
 મોટા તે જે નાણે પરપીડ, ધનવંત તે જે ભાંજે ભીડ;
 મનવશ આણે તે બલવંત, આળશ તને અધિકો પુન્યવંત. ૮
 કામી નર તે કહીયે અધ, મોહનળ તે મોટો ફંદ;
 દારિદ્ર તે જે ધર્મહીણ, દુરગતિમાં રહે તે દીણ. ૯

આજ્ઞા તે જિહ્વાં ગોલી દયા, મુનિવર તે જે પાળે ક્રિયા;
 સંતોષી તે જે સુખીયા થયા, દુઃખીયા તે જે લોભે ગ્રહ્યા. ૧૦
 નારી તે જે હોયે સતી, દરશન તે ઓઘો મુહપત્તિ;
 રાગ દ્રવ્ય ટાળે તે યત્તિ, બુદ્ધિ બાણે જે જિનમતિ. ૧૧
 કાયા તે જે શીલ પવિત્ર, માયા રહિત તે હોયે ભ્રમ;
 વડીલ પણ પાળે તે પુત્ર, ધરમ હાણી પાડે તે શત્ર. ૧૨
 વૈરાગી તે વીરમે રાગ, તારૂ તે ભવ તરે અથાગ;
 રૌરવ નરક તણો એ માગ, છાગ હણી જે મંડે યાગ. ૧૩
 દેહ માંહી સાર તે જીહ્વા, ધર્મ થાય તે લેખે દીહ;
 રસમાંહી ઉપશમ રસ લીહ, થુલીભદ્ર મુનિ માંહે સિંહ. ૧૪
 સાચું જપે તે જિનનું નામ, યોગી તે જે જીતે કામ;
 ન્યાયવંત કહીએ તે રામ, જિન ધરમી વસે તે ગામ. ૧૫
 એહ જોલ જોડ્યા મેં ખરા, સાર નથી એ ઉપરાં;
 કહે પંડિત લખમી કલ્પોલ, ધરમ રંગ મન ધરજો ચોલ. ૧૬

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ગીતા

(થોંડાક પદ્યો)

નમસ્કાર અરિહંતને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
 ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
 આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
 ભવક્ષય કરતાં રે સમસ્તાં, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ૧

નમસ્કાર તે સિદ્ધને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
 ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;

આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
લવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત ઉદ્ધાસ. ૨

આચારજ નમુકારે, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
લવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત ઉદ્ધાસ. ૩

નમસ્કાર ઉવજાચને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
લવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત ઉદ્ધાસ. ૪

નમસ્કાર અણુગારને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
લવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ૫

પંચ નવકાર એ સુપ્રકાશ, એહથી હોએ સવિ પાપ નાશ;
સર્વ મંગલ તાણું એહ મૂલ, સુજશ વિદ્યા વિવેકાનુકૂલ. ૬

શ્રી નવકાર મંત્રનો મહિમા

શ્રી નવકાર સમો જગિ, મંત્ર ન યંત્ર ન અન્ય,
વિદ્યા નવિ ઔષધ નવિ, એહ જપે તે ધન્ય;
કષ્ટ દહ્યાં જાહુ એહને, જાપે તૂરત દીધ,
એહના ણીજની વિદ્યા, નમિ વિનમીને સિદ્ધ. ૭

સિદ્ધ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય,

તિમજ નવકાર એ લાણે લબ્ય;

સર્વ શ્રુતમાં વડો એ પ્રમાણ્યો,

મહાનિશીથે ભલિ પરિ વખાણ્યો. ૮

ગિરિમાંહિ જિમ સુરગિરિ, તરુમાંહિ જિમ સુરસાલ,
સાર સુગંધમાં ચંદન, નંદન વનમાં વિશાલ;
મૃગમાં મૃગપતિ ખગપતિ, ખગમા તારા ચંદ્ર,
ગંગા નદીમાં અનંગ, સુરૂપમ દેવમાં ઇંદ્ર. ૯

જિમ સ્વયંભૂરમણ ઉદયિમાંહિ,

શ્રી રમણ જિમ સકલ સુભટમાંહિ;

જિમ અધિક નાગમાંહિ નાગરાજ,

શબ્દમાં જલદ ગંભીર ગાજ. ૧૦

રસમાંહિ જિમ ઈંદ્રુ રસ, કૂલમાં જિમ અરવિંદ,
ઔષધમાંહિ સુધા, વસુધા ધવમાં રધુનંદ,
સત્યવાદીમાં યુધિષ્ઠિર, પરિચ્છદ સુખમાં સંપ. ૧૧

ધર્મમાંહિ દયાધર્મ મોટો, બ્રહ્મવ્રતમાંહિ વજ્રર કછોટો;
દાનમાંહિ અભયદાન રૂડું, તપમાંહિ જે કહેવું ન કુડું. ૧૨

રતનમાંહિ સારો હીરો, નીરોગી નરમાંહિ,
શીતલમાંહિ ઉસીરો, ધીરો વ્રતધરમાંહિ;
તિમ સવિ મંત્રમાં સારો, ભાખ્યો શ્રી નવકાર,
કહ્યા ન જાયે રે એહના, જેહ છે ખડુ ઉપકાર. ૧૩

તજે એ સાર નવકાર મંત્ર, જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર;
કર્મ પ્રતિકૂલ બાઉલ સેવે, તેહ સુરતરુ ત્યજી આપ ટેવે. ૧૪

એહને ખીજે રે વાસિત, હોયે ઉપસિત મંત,
ખીજે પશિ ફલદાયક, નાયક છે એ તંત;
અમૃત ઉદયિ કુસારા, સારા હરત વિકાર,
વિયના તે ગુણ અમૃતનો, પવનનો નહિ રે લગાર. ૧૫

જેહ નિર્ખીજ તે મંત્ર જુઠા, ફેલે નહિ સાહમું હુઈ અપુઠા;
જેહ મહામંત્ર નવકાર સાધે, તેહ દોય લોક અલવે આરાધે. ૧૬

રતન તણી જિમ પેટી, લાર અદ્ય બહુ મૂલ,
ઔદ પૂરવતું સાર છે, મંત્ર એ તેહને તૂલ;
સકલ સમય અભ્યંતર, એ પદ પંચ પ્રમાણ,
મહામુખ ખંધ તે જાણે, ચૂલા સહિત સુજાણ. ૧૭

પંચ પરમેષ્ઠિ ગુણગણ પ્રતીતા,

જિન ચિદાનંદ મોજે ઉદિતા;

શ્રી યશોવિજય વાયક પ્રણીતા

તેહ એ સાર પરમેષ્ઠિ ગીતા. ૧૮

શ્રી નવ પદ—સ્વરૂપદર્શક ઢાળ

(શ્રી શ્રીપાલ રાસમાંથી.)

ત્રીજે ભવ વર સ્થાનક તપ કરી, જેણે બાંધ્યું જિન નામ;
ચોસઠ ઇંદ્રે પૂજિત જે જિન, કિજે તાસ પ્રણામ રે.
ભવિકા ! સિદ્ધચક્ર પદ વંદો, જિમ ચિરકાલે નંદો રે.

ભ૦ સિ૦ ૧

જેહને હોય કલ્યાણક દિવસે, નરકે પણ અજવાળું;
સકલ અધિક ગુણ અતિશય ધારી, તે જિન નમી અથ ટાલું રે.

ભ૦ સિ૦ ૨

જે તિહું નાણુ સમગ્ગ ઉપ્પન્ના, ભોગ કરમ ક્ષીણુ નાણી;
લેઈ દીક્ષા શિક્ષા દિયે જનને, તે નમિયે જિનનાણી રે.

ભ૦ સિ૦ ૩

મહા ગોપ મહા માહણુ કહીયે, નિર્યામક સત્યવાહ;
ઉપમા એહવી જેહને છાળે, તે જિન નમીયે ઉચ્છાહ રે.

ભ૦ સિ૦ ૪

આઠ પ્રાતિહારજ જસ છાળે, પાંત્રીશ ગુણયુત વાણી;
જે પ્રતિબોધ કરે જગજનને, તે જિન નમીયે પ્રાણી રે.

ભ૦ સિ૦ ૫

સમય પએસંતર આણુ ફરસી, ચરમ તિભાગ વિશેષ;
અવગાહન લહી જે શિવ પહોતા, સિદ્ધ નમો તે અશેષ રે.

ભ૦ સિ૦ ૬

પૂર્વ પ્રયોગને ગતિ પરિણામે, બંધન છેદ અસંગ;
સમય એક ઉર્ધ્વ ગતિ જેહની, તે સિદ્ધ પ્રણુમો રંગ રે.

ભ૦ સિ૦ ૭

નિર્મલ સિદ્ધશિલાની ઉપરે, જોયણ એક લોકંત;
સાદિ અનંત તિહાં સ્થિતિજેહની, તે સિદ્ધ પ્રણુમો સંત રે.

ભ૦ સિ૦ ૮

ભણે પણ ન શકે કહી પુરગુણ, પ્રાકૃત તિમ ગુણ જસ;
ઉપમા વિણ નાણી ભવમાંહે, તે સિદ્ધ દિયો ઉદ્ધાસ રે.

ભ૦ સિ૦ ૯

જ્યોતિશું જ્યોતિ મિલી જસ અનુપમ, વિરમી સકલ ઉપાધિ;
આતમરામ રમાપતિ સમરો, તે સિદ્ધ સહજ સમાધિ રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૦

પંચ આચાર જે સુધા પાળે, મારગ લાળે સાચો;
તે આચારજ નમીયે તેહશું, પ્રેમ કરીને જાણે રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૧

વર છત્રીસ ગુણે કરી સોહિ, યુગપ્રધાન જન મોહિ;
જગ જોહિ ન રહે ખિણ કોહિ, સૂરિ નમું તે જોહિ રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૨

નિત્ય અપ્રમત્ત ધર્મ ઉવ એસે, નહિ વિકથા ન કપાય;
જેહને તે આચારજ નમીયે, અકલુપ અમલ અમાય રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૩

શ્રી નવ પદ-સ્વરૂપદર્શક ઢાળ

(શ્રી શ્રીપાલ રાસમાંથી.)

ત્રીજે ભવ વર સ્થાનક તપ કરી, જેણે ખાંધ્યું જિન નામ;
ચોસઠ ઇંદ્રે પૂજિત જે જિન, કિજે તાસ પ્રણામ રે.
ભવિકા ! સિદ્ધચક્ર પદ વંદો, જિમ ચિરકાલે નંદો રે.
ભ૦ સિ૦

જેહને હોય કલ્યાણક દિવસે, નરકે પણ અજવાળું;
સકલ અધિક ગુણ અતિશય ધારી, તે જિન નમી અઘ ટાલું રે.
ભ૦ સિ૦

જે તિહું નાણુ સમગ્ગ ઉપપન્ના, ભોગ કરમ ક્ષીણુ જાણી;
લેઈ દીક્ષા શિક્ષા દિયે જનને, તે નમિયે જિનનાણી રે.
ભ૦ સિ૦

મહા ગોપ મહા માહણુ કહીયે, નિર્યામક સત્યવાહ;
ઉપમા એહવી જેહને છાજે, તે જિન નમીયે ઉચ્છાહ રે.
ભ૦ સિ૦

આઠ પ્રાતિહારજ જસ છાજે, પાંત્રીશ ગુણયુત વાણી;
જે પ્રતિબોધ કરે જગજનને, તે જિન નમીયે પ્રાણી રે.
ભ૦ સિ૦

સમય પએસંતર અણુ ફરસી, ચરમ તિભાગ વિશેષ;
અવગાહન લહી જે શિવ પહોતા, સિદ્ધ નમો તે અશેષ રે.
ભ૦ સિ૦

પૂર્વ પ્રયોગને ગતિ પરિણામે, બંધન છેદ અસંગ;
સમય એક ઉર્ધ્વ ગતિ જેહની, તે સિદ્ધ પ્રણમો રંગ રે.

ભ૦ સિ૦ ૭

નિર્મલ સિદ્ધશિલાની ઉપરે, ભેયણ એક લોકંત;
સાદિ અનંત તિહાં સ્થિતિજેહની, તે સિદ્ધ પ્રણમો સંત રે.

ભ૦ સિ૦ ૮

ભણે પણ ન શકે કહી પુરણુ, પ્રાકૃત તિમ ગુણુ ભસ;
ઉપમા વિણુ નાણી ભવમાંહે, તે સિદ્ધ દિયો ઉદ્ધાસ રે.

ભ૦ સિ૦ ૯

જ્યોતિશું જ્યોતિ મિલી જસ અનુપમ, વિરમી સકલ ઉપાધિ;
આતમરામ રમાપતિ સમરો, તે સિદ્ધ સહજ સમાધિ રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૦

પંચ આચાર જે સુધા પાળે, મારગ ભાળે સાચો;
તે આચારજ નમીયે તેહશું, પ્રેમ કરીને જાયો રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૧

વર છત્રીસ ગુણુ કરી સોહે, યુગપ્રધાન જન મોહે;
જગ ખોહે ન રહે ખિણુ કોહે, સૂરિ નમું તે જોહે રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૨

નિત્ય અપ્રમત્ત ધર્મ ઉવ એસે, નહિ વિકથા ન કષાય;
જેહને તે આચારજ નમીયે, અકલુષ અમલ અમાય રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૩

જે દિયે સારણુ વારણુ ચોયણુ, પડિચોયણુ વળી જનને;
પટધારી ગચ્છ થંભ આચારજ, તે માન્યા મુનિ મનને રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૪

અત્યમિયે જિન સૂરજ કેવલ, ચંદે જે જગદીવો;
ભુવન પદારથ પ્રગટન પટુ તે, આચારજ ચિરંજીવો રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૫

દ્વાદશ અંગ સજ્જાય કરે જે, પારગ ધારગ તાસ;
સૂત્ર અર્થ વિસ્તાર રસિક તે, નમો ઉવજ્જાય ઉલ્લાસ રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૬

અર્થ સૂત્ર ને દાન વિભાગે, આચારજ ઉવજ્જાય;
ભવ ત્રીજે જે લહે શિવસંપદ, નમીયે તે સુપસાય રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૭

મૂરખ શિષ્ય નિપાઈ જે પ્રભુ, પાહાણુને પદલવ આણે;
તે ઉવજ્જાય સકલ જન પૂજિત, સૂત્ર અર્થ સવિ બાણે રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૮

રાજકુમાર સરિખા ગણચિંતક, આચારજ પદ યોગ;
જે ઉવજ્જાય સદા તે નમતાં, નાવે ભવભય શોગ રે.

ભ૦ સિ૦ ૧૯

ખાવનાચંદન રસ સમ વયણે, અહિત તાપ સવિ ટાલે;
તે ઉવજ્જાય નમીજે જે વળી, જિનશાસન અનુવાલે રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૦

જિમ તરૂંકૂલે ભમરો બેસે, પીડા તસ ન ઉપાવે;
લેઈ રસ આતમ સંતોષે, તેમ મુનિ ગૌચરી નાવે રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૧

પંચ ઈન્દ્રિયને જે નિત્ય ઝીપે, પશ્ચાત્ત પ્રતિપાલ;
સંયમ સત્તર પ્રકારે આરાધે, વંદુ તેહ દયાલ રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૨

અઠાર સહસ્ર શીલાંગના ધોરી, અચલ આચાર ચરિત્ર;
મુનિ મહંત જ્યણાચુત વંદી, કિન્ને જન્મ પવિત્ર રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૩

નવવિધ બ્રહ્મ ગુપ્તિ જે પાળે, બાર સવિહ તપ શૂરા;
એહવા મુનિ નમીયે બે પ્રગટે, પૂરવ પુણ્ય અંકુરા રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૪

સોના તણી પરે પરીક્ષા દિસે, દિન દિન ચઢતે વાને;
સંજમ ખપ કરતા મુનિ નમીયે, દેશ કાલ અનુમાને રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૫

શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ પરીક્ષા, સદહણા પરિણામ;
જેહ પામીજે તેહ નમીજે, સમ્યગ્ દર્શન નામ રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૬

મલ ઉપશમ ક્ષય ઉપશમ ક્ષયથી, જે હોય ત્રિવિધ અભાંગ;
સમ્યગ્ દર્શન તેહ નમીજે, જિન ધર્મે દૃઢ રંગ

ભ૦

પંચ વાર ઉપશમિય લહીજે, ક્ષય ઉપશમિય અસંખ;
 એક વાર ક્ષાયિક તે સમકિત, દર્શન નમિયે અસંખ રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૮

જે વિણ નાણુ પ્રમાણુ ન હેવે, ચારિત્ર તરૂં નવિ ક્ષલીયો;
 સુખ નિર્વાણુ ન જે વિણુ લહીયે, સમકિત દર્શન ણલીયો રે.

ભ૦ સિ૦ ૨૯

સહસઠ યોલે જે અલંકરીઓ, જ્ઞાન ચારિત્રનું મૂલ;
 સમકિત દર્શન તે નિત્ય પ્રણમું, શિવપંથનું અનુકૂલ રે.

ભ૦ સિ૦ ૩૦

ભક્ષ અભક્ષ ન જે વિણુ લહિયે, પેય અપેય વિચાર;
 કૃત્ય અકૃત્ય ન જે વિણુ લહિયે, જ્ઞાન તે સકલ આધાર રે.

ભ૦ સિ૦ ૩૧

પ્રથમ જ્ઞાન ને પછી અહિંસા, શ્રી સિધ્ધાન્તે લાખ્યું;
 જ્ઞાનને વંદો જ્ઞાન મ નિંદો, જ્ઞાનીએ શિવસુખ ચાખ્યું રે.

ભ૦ સિ૦ ૩૨

સકલ ક્રિયાનું મૂલ તે શ્રદ્ધા, તેહનું મૂલ જે કહીયે;
 તેહ જ્ઞાન નિત નિત વંદીજે, તે વિણુ કહો કિમ રહીયે રે.

ભ૦ સિ૦ ૩૩

પંચ જ્ઞાનમાંહિ જેહ સદાગમ, સ્વ-પર પ્રકાશક જેહ;
 દીપક પરે ત્રિભુવન ઉપકારી, વળી જેમ રવિ શશિ મેહ રે.

ભ૦ સિ૦ ૩૪

લોક ઉર્ધ્વ અથો તિર્યગ જ્યોતિષ, વૈમાનિક ને સિદ્ધ;
લોકાલોક પ્રગટ સવિ જોહથી, તે જ્ઞાન મુજ શુદ્ધ રે.
ભ૦ સિ૦ ૩૫

દેશવિરતિ ને સર્વાવિરતિ જે, ગૃહિ યતિ ને અલિરામ;
તે ચારિત્ર જગત જયવંતુ, કીજે તાસ પ્રણામ રે.
ભ૦ સિ૦ ૩૬

તૃણ પરે જે પટ્ટખંડ સુખ છંડી, ચક્રવર્તી પણ વરીયો;
તે ચારિત્ર અક્ષયસુખ કારણ, તે મેં મનમાંહિ ધરિયો રે.
ભ૦ સિ૦ ૩૭

હુઆ રાંક પણ જોહ આદરી, પૂજિત ઇંદ્ર નરિંદે;
અશરણ શરણ ચરણ તે વંદુ, પૂર્યું જ્ઞાન આનંદે રે.
ભ૦ સિ૦ ૩૮

બાર માસ પર્યાયે જોહને, અનુત્તર સુખ અતિકંમિયે;
શુકલ શુકલ અલિન્નત્ય તે ઉપરે, તે ચારિત્રને નમીયે રે.
ભ૦ સિ૦ ૩૯

ચય તે આઠ કરમનો સંગ્રય, રિક્ત કરે જે તેહ;
ચારિત્ર નામ નિરૂત્તે ભાખ્યું, તે વંદુ ગુણગેહ રે.
ભ૦ સિ૦

જાણતા ત્રિહું જ્ઞાને સંયુત, તે ભવ મુક્તિ નિ
જોહ આદરે કર્મ ખપેવા, તે તપ શિવત

કર્મ નિકાચિત પણ ક્ષય જાયે, ક્ષમા સહિત જે કરંતા;
તે તપ નમીયે જેહ દીપાવે, જિનશાસન ઉજ્જમંતાં રે.

ભ૦ સિ૦ ૪૨

આમોસહી પમુહા બહુ લાદિ, હોવે જાસ પ્રલાવે;
અષ્ટ મહાસિદ્ધિ નવનિધિ પ્રગટે, નમિયે તે તપ ભાવે રે.

ભ૦ સિ૦ ૪૩

ફલ શિવસુખ મહોટું સુર-નરવર, સંપત્તિ જેહનું ફૂલ;
તે તપ સુરતરૂ સરિખો વંદે, સમ મકરંદ અમૂલ રે.

ભ૦ સિ૦ ૪૪

સર્વ મંગલમાં પહેલું મંગલ, વરણવીયું જે અંથે;
તે તપપદ ત્રિહું કાલ નમીજે, વર સહાય શિવપંથે.

ભ૦ સિ૦ ૪૫

એમ નવપદ થુણુતો તિહાં લીનો, હુઓ તન્મય શ્રીપાલ;
સુજસ વિલાસે ચોથે ખંડે, એહ અગ્યારમી ઢાલ રે.

ભ૦ સિ૦ ૪૬

મંગલ ભાવના

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ, પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।
દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખી ભવતુ લોકઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—જગતના સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાઓ, સર્વે પ્રાણીસમૂહ પારકાનું હિત કરવાની ભાવનાવાળા બને, સર્વના દોષો નાશ પામે અને સર્વત્ર સર્વ લોક સુખી થાઓ. ૧.

શામેમિ સવ્વજીવે, સવ્વેજીવા સ્વમન્તુ મે ।

મિત્તી મે સવ્વભૂપસુ, વેરં મઙ્ગલ ન કેણહ ॥ ૨ ॥

અર્થ—જગતના સર્વ જીવોને હું ખમાવું છું—તેઓની પાસે મારા અપરાધોની માફી માગું છું. સર્વ જીવો મને ક્ષમા આપો—એમ પ્રાર્થું છું. મારે સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ છે, કોઈની સાથે મારે વૈર—વિરોધ નથી. ૨.

મા કાર્ષીત્ કોપિ પાપાનિ, મા ચ ભૂત્ કોપિ દુઃસ્થિતઃ ।
મુચ્યતાં જગદપ્યેષા, મતિ મૈત્રી નિગદ્યતે ॥ ૩ ॥

અર્થ—કોઈ પણ પ્રાણી પાપ કરે નહિ. કોઈ પણ જીવ દુઃખી થાઓ નહિ. આ આખું જગત કર્મ-બંધનથી મુક્ત થાઓ. આવી બુદ્ધિને મૈત્રી ભાવના કહેવાય છે. ૩.

અપાસ્તાશેપદોપાણાં, વસ્તુતત્ત્વાવલોકિનામ્ ।

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ, સ પ્રમોદ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—જેઓએ સર્વ દોષો દૂર કર્યા છે અને જેઓ વસ્તુતત્ત્વને (વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં) જોઈ રહ્યા છે, તેઓના ગુણો પ્રત્યે પક્ષપાત-સ્વાભાવિક જે'ચાણુ થવું, તે પ્રમોદ ભાવના કહેવાય છે. ૪.

દિનેષ્વાર્તેષુ મીતેષુ, યાચમાનેષુ જીવિતમ્ ।

પ્રતિકારપરા વુદ્ધિઃ, કારુણ્યમભિધીયતે ॥ ૫ ॥

અર્થ—દીન, દુઃખી, ભયથી આકુલ-વ્યાકુલ અને જીવિતવ્યને યાચનારા પ્રાણીઓના દુઃખને ટાળવાની બુદ્ધિ, તે કરુણા ભાવના છે. ૫.

ક્રુરકર્મસુ નિઃશંકં, દેવતાગુર્ણનિદિષુ ।

આત્મશંસિષુ યોપેક્ષા, તન્માધ્યસ્થમુદીરિતમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—નિશંકપણે ક્રૂર કર્મો કરનારા, દેવ અને ગુરૂની નિંદા કરનારા તથા પોતાના આત્માની પ્રશંસા કરનારા પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા બુદ્ધિને માધ્યસ્થ ભાવના કહેવાય છે. ૬.

પરહિતચિન્તા મૈત્રી, પરદુઃખવિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા, પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ॥ ૭ ॥

અર્થ—અન્ય જીવોના હિતની ચિન્તા કરવી એ મૈત્રી ભાવના છે, અન્ય જીવોનાં દુઃખને ટાળવાની ભાવના એ કરુણા ભાવના છે, અન્ય જીવો સુખ પામે તેમાં

સંતોષ પામવો એ પ્રમોદ ભાવના છે અને ખીજાઓના અસાધ્ય દોષોની ઉપેક્ષા કરી તેઓ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન કરવો તે માધ્યસ્થ્ય ભાવના છે. ૭.

મૈત્રીપવિત્રપાત્રાય, મુદિતામોદશાલિને ।

કૃપોપેક્ષાપ્રતીક્ષાય, તુશ્યં યોગાત્મને નમઃ ॥ ૮ ॥

અર્થ—ઉપર કહી તે મૈત્રીના પવિત્ર આશ્રયભૂત, મુદિતાના સદાનંદથી ભૂષિત, કરુણા અને ઉપેક્ષાભાવથી જગતપૂજ્ય—એવા સિદ્ધયોગી આપને નમસ્કાર થાઓ ! ૮.

સત્ત્વેષુ મૈત્રીં ગુણિષુ પ્રમોદં, ક્ષિલ્પદેષુ જીવેષુ કૃપાપરત્વમ્ ।
મધ્યસ્થમાર્થં વિપરીતવૃત્તૌ, સદા મમાત્મા વિદ્યાતુ દેવ ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે દેવ ! મારો આત્મા નિરંતર જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી ભાવને, ગુણવાન આત્માઓ પ્રત્યે પ્રમોદ ભાવને, દુઃખી જીવો પ્રત્યે કરુણા ભાવને અને પાપી જીવો પ્રત્યે માધ્યસ્થ્ય ભાવને ધારણ કરે—એમ હું આપની પાસે પ્રાર્થના કરું છું. ૯.

સર્વેષાં સુખિનઃ સન્તુ, સર્વે સન્તુ નિરામયા ।

સર્વે ભદ્રાણિ પદ્યન્તુ, મા કશ્ચિત્ દુઃખમાર્ ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—વિશ્વના સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ, સર્વ પ્રાણીઓ નિરોગી હો, સર્વ પ્રાણીઓ મંગલને જીવો અને કોઈ પણ જીવ દુઃખ ન પામે. ૧૦.

દુઃસ્થાં ભવસ્થિર્તિ સ્થેમ્ના, સર્વજીવેષુ ચિન્તયન્ ।

નિર્સર્ગસુખસર્ગં તેષ્વપવર્ગં વિમાર્ગયેત્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—‘આ ભવસ્થિતિ અત્યંત દુઃખદાયક છે.’—એમ સર્વ જીવોને વિષે સ્થિરતાપૂર્વક ધર્મન્તગરિકા વળતે વિચારતો ઉપાસક, જ્યાં સ્વાભાવિક સુખની જ સૃષ્ટિ છે—એવો મોક્ષ સર્વને મળે, એવી પ્રાર્થના કરે. ૧૧.

વિશ્વજન્તુષુ યદિ ક્ષણમેકં, સામ્યતો ભજસિ માનસમૈત્રીમ્ ।
તત્સુખં પરમમત્ર પરત્રાપ્યશ્નુયે ન યદ્ભૂત્તવજાતુ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—હે મન ! જો તું સર્વ પ્રાણી ઉપર સમતાપૂર્વક એક ક્ષણ વાર પણ પરહિતચિંતા રૂપ મૈત્રીભાવ ભાવીશ, તો તને આ ભવ અને પરભવમાં એવું સુખ મળશે, કે જે તેં કદી અનુભવ્યું પણ નહિ હોય. ૧૨.